

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

LUKÁCSI ZOLTÁN

SZÓSZÉK ÉS VILÁGOSSÁG

A magyar katolikus prédikáció a felvilágosodás korában

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Dr. Kulesár Szabó Ernő egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője

Magyar és európai felvilágosodás program

Dr. Szilágyi Márton CSc., egyetemi docens, a program vezetője

A bizottság tagjai:

Dr. Bíró Ferenc DSc., professor emeritus, elnök

Dr. Vitekné Balogh Piroska PhD., bíráló

Dr. Szelestei N. László CSc., bíráló

Dr. Devescovi Balázs PhD., titkár

Dr. Hegedűs Béla PhD., póttag

Dr. Labádi Gergely póttag

Témavezető:

Dr. Szilágyi Márton CSc., egyetemi docens

BEVEZETÉS ÉS KUTATÁSTÖRTÉNET (A TÉMAVÁLASZTÁS OKAI)

Egyetemi szakdolgozatomban – amelyet még 1996-ban az ELTE Régi Magyar Irodalom Tanszékére nyújtottam be – Vajda Sámuel (1718–1795) tihanyi apát életművét dolgoztam fel.¹ A szinte elfeledett szerzőben a 18. század kimagasló tehetségű prózáiróját ismertem meg. Ám irodalmi munkássága – amelynek nagy része idősebb korára, a 70-es, 80-as és 90-es évekre esik –, több szempontból is elbizonytalanított, és kérdéseket vetett fel.² Világosan láttam, hogy munkássága egyrészt a barokk egyházi irodalom hagyományait folytatja, de azt is, hogy kései műveiben újfajta szerzői attitűd érvényesül. Nehezen tudtam eldönteni, hogy prózája egy korszak lezárása, vagy egy új korszak kezdete. Stílusa és műveinek tematikája a „kései barokk” vagy „rokokó” egyházi szerzők közé engedte sorolni. Nyilvánvalóvá vált azonban, hogy a szerző gondolkodás-, és elbeszélésmódja, érvrendszere és problémamegközelítése saját korábbi műveihez és korábbi évtizedek egyházi irodalmához képest is megváltozott, és sokban eltér a barokk egyházi szerzőkétől.

Ekkor több korabeli egyházi író – Alexovics Vazul (1742–1796), Bielek László (1744–1807), Endrődy János (1756–1824) és mások – munkáit is tanulmányozni kezdtem.³ (Ezek egy része eredeti mű, mások külföldi munkák átdolgozásai.) Hamar észrevettem, hogy az irodalom senkiföldjére tévedtem. Írásaik ugyanis még sok vonatkozásában a barokk lelkiség, a barokk hitviták és erkölcsi-dogmatikai fejtegetések örökségét hordozzák. Ugyanakkor mintha már másfajta problémákkal is szembesülnének, és a korábbiaktól eltérő

¹ LUKÁCSI Márk, *Vajda Sámuel élete és irodalmi munkássága*, Pannonhalma, 1997. (A továbbiakban: LUKÁCSI, *Vajda*.)

² Fontosabb művei ebből a korból: *A mi Urunk Jesus Kristusnak élete, melyet a négy Evángeliomból egyet tsinálván, rendbe szedett, és sok idvösséges Tanúságokkal meg-bővített*, I-III, Pozsony, 1772–1774 (a továbbiakban: VAJDA, *Jézus élete*).

A meg-ditsőült szenteknek jelesül pedig a boldog Szűz Máriának tiszteletéről néhány rövid, és könnyen érthető bizonyítások, Veszprém, 1792. Különösen fontos a rend feloszlatása után Hollósy Egyeddel folytatott, mindaddig kiadatlan levelezése (1786–1794).

³ Néhány fontosabb mű: ALEXOVICS Vazul, *A könyvek szabados olvasásáról két fő-tzikkely*, Pest, 1792 (a továbbiakban: ALEXOVICS, *A könyvek*); BIELEK László, *Arany gondolatok, a mostani szabad gondolkodásnak módja ellen*, Bécs, 1800 (a továbbiakban: BIELEK, *Arany gondolatok*); BIELEK László, *A kegyes áhétatosságnak tárháza, vagy is: az öreg Tóbiásnak élete*, Vác, 1803; FEJÉR György, *Lehet-e van-e Egyedül üdvözítő Ekklesia? Ha lehet, és van, hol van, és mellyik az? A Keresztények a Vallás dolgában juthatnak-e egy értelemre? Vannak-e a nemkatholika Ekklesiabelieknek okaik a K. katholika Anyaszentegyházba való vissza térésre? A Térítés nem háborgatása, és felforgatása-e a köz csendességének és boldogságának? Nem farizeusi képmutatás-e? E kérdésekre adott feleletre Egy R. k. Katholikusnak felelete*, Pest, 1822 (a továbbiakban: FEJÉR, *Egyedül üdvözítő*); ENDRÓDY János, *Az embernek boldogsága, ki fejtegetve a józan böltselkedésnek segítségével*, I-III, Pest, 1806 (a továbbiakban: ENDRÓDY, *Az embernek*); RÁTZ András, *Fennmaradgyon-é még tovább is a közfal, melly a katolikusoktól a protestansokat elválasztja?*, Esztergom, 1822.

narratívát képviselnének. Úgy tűnt, hogy olyan paradigmaváltás érhető tetten műveikben, amely számukra addig ismeretlen külső hatásokra tett szükségszerű válasz volt. Új korszak kibontakozását tapasztalták, ez pedig elsősorban mint újfajta veszélyforrás jelentkezett Vajda, és a kortárs katolikus egyházi szerzők nagy részének szemében. Úgy érezték, hogy a vallást, erkölcsöt, társadalmi és egyházi tekintélyt, kinyilatkoztatást egyaránt alapjaiban támadó szemlélet kezd elterjedni a világban, nyugat felől érkezve immár Magyarországon is. Ez az újfajta gondolkodásmód – amelyet már ekkor „megvilágosodás” vagy „felvilágosodás” néven neveztek a szerzők – a legkevésbé sem volt egységes eszmerendszer. Egymástól független, gyakran egymással is ellentétes nézetek terjedtek egy időben. Filozófiai, szépirodalmi, tudományos és teológiai munkák egyaránt hordozói voltak. Ők mégis úgy érezték, hogy a sok új gondolat gyökerében és céljában egy: a lázadó emberi elmét és erkölcsöt képviselik minden hagyomány és tekintély, főleg a katolikus egyház ellen, amelyet a kor számos gondolkodója az értelem világosságával szemben a sötétség legfőbb képviselőjének tart.⁴ Ezek a „megvilágosodottak” mindent az emberi értelem kritikája alá vonva le akarják bontani a hagyományos társadalmat, erkölcsöt, vallást. A 80-as évektől felvirágzó pamfletirodalom elsődleges céltáblájává is a katolikus egyház lett.⁵

Jól érzékelteti ezt a szemléletet Horváth János későbbi székesfehérvári püspök (1769–1835) Csapodi Lajos (1729–1801) jezsuita hittudós temetésén mondott beszéde:

„A’ XVIII. Század’ utolsó negyedével, egy nagy epochája, új idő szakasza kezdekedett a’ tudományoknak [...] ’S ez az idő a’ Felvilágosodás’ Századja lett. [...] az emberi lengeteg elme, majd nem annyira fuvalkodott fel, mint a’ megesett Angyalok’ kevély Fejedelme [...] Itt kábúltságában ez roncsuk le, kiáltá bálványképét a’ félelem’ szülöttjének, – így nevezi vala a’ Vallást – csak hiú vázok az Isten, az itélet: az Ész az Istenség. [...] Ezen irtóztató elvek a’ maga állapotjában támadák meg a’ Kereszténységet: ezt isteni tekintetéből kivetkeztetni; a’ köteleket, mellyek a’ híveket a’ túlsó világgal olly szorosan öszvekapcsolják vala, elszaggatni; mindent, a’ mi szent, a’ mi felséges, lerontani; így az erkölcsöknek leghatalmasabb ingereit semmivé tenni; [...] Lajos, Ágoston’ lelkével, ’s hathatóságával az ész megistenesítő, az isteni Kinyilatkoztatást ostromló hitetlenség ellen kelt vala ki [...]”⁶

⁴ ECKHARDT Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Budapest, 1924, 12.

⁵ FÉLEGYHÁZY József, *A hazai egységmozgalom a XIX. század első felében*=Vigilia, 1972, 469.

⁶ HORVÁTH János, *Az ékes szóllás a koporsóknál*, Veszprém, 1816, 215-219. Meg kell jegyeznünk, hogy az idézett szövegrészletet a halotti beszéd 1802-es, veszprémi kiadása nem tartalmazza, így valószínű, hogy a sírnál sem hangzott el, hanem a 14 évvel későbbi kiadásba illesztette bele a szerző.

XIII. Kelemen pápa már az 1766-ban kiadott *Reipublicae Salus* kezdetű brevéjében figyelmeztette a keresztény államokat a felvilágosodás irodalmának veszélyeire. Ennek hatására a magyar uralkodónó királyi dekrétumot, több püspök pedig körlevelet adott ki.⁷ A külföldet is megjárta művelt papok, de a hazánkban képzett egyházi férfiak is hamarosan szembesültek a felvilágosodás eszmerendszereivel, érzékelték ezek terjedését, tapasztalták az emberi gondolkodásra és cselekedetekre gyakorolt hatását. Már sokkal nagyobb veszélyt láttak ezek egyház- és vallásellenességében (vagy vallási közömbösségében), antiklerikalizmusában, tolerancia-tanában és liberális erkölcstanában, mint a protestantizmusban. Tapasztalták, hogy az egyház tekintélyét kikezdő teológiai nézetek (janzenizmus, febronianizmus) is utat találnak hazánkba, ha a klérus nagyrészt el is utasítja azokat.⁸ Érzékelték, hogy a hívek egy része nyitott ezekre a gondolatokra, kritikusan szemléli az egyház tanítását és tevékenységét. Az emberek, köztük a hívők is szívesen olvasnak az egyházat vagy egyháziakat gúnyoló írásokat, voltaire-iánus szemléletű satírákat, amelyek néha „pórias és durva” hangnemet ütnek meg.⁹ Ilyenek pl. Szacsvay Sándor (1752?–1815) antiklerikális, az egyházi hierarchiát támadó művei (Az – izé – Purgatóriumba- való utazása, 1786; Zakkariásnak a’ pápa titkos író-deákjának [...] megvilágosításáról, Romából költ levelei, 1787), Trenck Frigyesnek (1726–1794) a papokat és főleg a szerzeteseket elítélő röpirata (Mérő-serpenyő, 1790), és sok más egyéb.¹⁰ Az új eszmékkel szemben a katolikus papság nagy részének hozzáállása alapvetően elutasító volt, ám kire-kire – megfontolásának és vérmérsékletének megfelelően eltérő mértékben – hatást is gyakoroltak a megváltozott körülmények. Kevesen voltak (de sokszor hatásukban és befolyásukban fajsúlyos személyek, például teológiai tanárok), akik a felvilágosodás és a liberális teológia eszméivel részben vagy teljesen azonosultak, és a szószékről, vagy írásaikban is hirdették azokat.¹¹ Mások próbálták az egyházi részről is hasznosnak vélt, és a számukra is vállalható újdonságokat beépíteni igehirdetésükbe, tanításukba. Az egyházi férfiak többségükben úgy érezték: hitük és meggyőződésük szerint fel kell venniük a harcot ezekkel az eszmékkel, ehhez azonban előbb nekik is meg kellett ismerni azokat, és meg kellett vizsgálni, van-e bennük esetleg valami, ami az egyház számára is elfogadható és hasznosítható. A kor egyházi szerzői meg akartak felelni az új kihívásoknak, ezért a változó

⁷ BRUNNER Emőd: *A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvédelem*, Pannonhalma, 1930, 6-8; továbbá PISZKER Olivér: *Barokk világ Győregyházmezejében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején*, Pannonhalma, 1933, 62-63.

⁸ PISZKER, i. m., 5.

⁹ CHONCHA Győző, *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik*, Budapest, 1885, 41.

¹⁰ Lásd: „*Tépjétek le a sötétség bilincseit*”, *XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházzól*, szerk. KATÓ István, Hungária Könyvkiadó, 1950.

világban újfajta módon szólaltak meg. Így tehát nem egyszerűen csak a felvilágosodás negatív lenyomatát szemlélhetjük műveikben, szerzői attitűdjük nem csak a „hitvédelem”. Néha az új iránti szellemi nyitottság miatt, néha a lépéshátrányból származó kényszer miatt sok mindent át is vesznek a kor érveléstechnikájából, korszerűbb, sokoldalúbb tudományos rendszeréből, racionális és kritikus szemléletéből. A felvilágosodás eszmerendszerével párhuzamosan – ahogy erre több tanulmány rámutat – megjelenik a katolikus felvilágosodás is, Magyarországon főleg Antonio Muratori (1672–1750) hatására.¹²

Margócsy Istvánnak a felvilágosodás határait vizsgáló tanulmánya amúgy is szerteágazó kérdésfelvetését a korabeli egyházi irodalom még tovább bonyolítja.¹³

Kérdéses, hogy a felvilágosodás korában keletkezett egyházi művek mennyiben sorolhatók a felvilágosodás irodalmához, hiszen egyrészt tagadhatatlan, hogy olyan diskurzusban születtek, amelyet a felvilágosodás dialektikája határozott meg. Nagy részük azonban épp a felvilágosodás által hozott eszmeiség és etika ellen lép fel, és csak nagyon kis mértékben és csak bizonyos részletekben bizonyul megengedőnek a felvilágosodással szemben.

További kérdés, hogy a korabeli tudományosság első- és másodvonalába tartozó egyházi szerzők mennyire tekinthetők felvilágosult alkotóknak, hiszen az egyes életművek is elképesztő változatosságot és ellentmondásokat mutatnak. Fejér György (1776–1851), Molnár János (1728–1804) és sokan mások a korszak szellemi életének vitathatatlan, maradandó értékeket teremtő egyéniségei voltak, bizonyára maguk tiltakoztak volna a leghevesebben, ha valaki őket a „megvilágosultak” közé sorolta volna. Míg tudományos munkásságuk sok rokonságot mutat a felvilágosodás szemléletével és módszertanával, egyházi műveikben és prédikációkban hasonló tudományos felkészültséggel küzdenek a felvilágosodás által terjesztett filozófiai és etikai nézetekkel.

Margócsy megállapítja, hogy még ma is hajlamosak vagyunk a felvilágosodásnak *eo ipso* pozitív tartalmat tulajdonítani, és terjedését egyfajta „nehéz, de szép” diadalmenetként felfogni.¹⁴ A korabeli katolikus egyházi műveket szemlélve világossá válik, hogy az új eszmerendszer térhódítása semmiképp sem nevezhető diadalmenetnek. Némi túlzással azt állíthatjuk, hogy a felvilágosodás ellenhatása előbb, és nagyobb

¹¹ HORVÁTH Konstantin, *Verseghy Ferenc prédikációi* = ItK, 1928, 95-100.

¹² HÖLVÉNYI György: *Antonio Ludovico Muratori hatása Magyarországon = A magyar művelődés és a kereszténység*, Budapest-Szeged, 1998, II, 882-891; KÓKAY György: *Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra*, Budapest, 2000.

¹³ MARGÓCSY István, *A felvilágosodás határai és határtalansága, (Kételyek és tézisek az irodalomtörténet historiográfiáját illetően)*, Erdélyi Múzeum, 2007/3-4, 6-14.

¹⁴ U. o., 6.

intenzitással jelent meg hazánkban, mint maga a felvilágosodás. Terjedésével párhuzamosan folyamatosan találkozhatunk a felvilágosodást egészében vagy részben elutasító vagy bíráló művekkel. A magyar értelmiség el nem hanyagolható rétege – és főként a katolikus egyházi értelmiség – erős ellenérzéssel, vagy komoly fenntartásokkal viseltetett a felvilágosodással (vagy legalább is annak némely sajátságával) szemben. Nem lenne azonban igazságos, ha őket ezért a közítélet negatív színben tüntetné fel, vagy akár tudományos, művészi és hazafiúi értékeiket kétségbe vonná. Az egyes életművek sokszínűsége és ellentmondásossága miatt a „haladó” vagy „konzervatív” jelzők szinte értelmüket veszítik erre a korra, hiszen különböző szempontokból nagyon különbözően ítélték meg az egyes szerzők. Nem fogadható el az a szemlélet, amely egyes korabeli írókat megkérdőjelezhetetlen értékűnek tartva emel piedesztálra. Ugyanúgy nem fogadható el az a vélemény sem, amely az egyes szerzők életművéből csak bizonyos részeket tart vállalhatónak, a többi fölött pedig sajnálkozását fejezi ki;¹⁵ vagy az egyház egészének magatartását minősíti „botrányosnak” a felvilágosodással kapcsolatos hozzáállása miatt, és mindenesztül „szomorúnak” tartja a II. Vatikáni Zsinatig terjedő 200 esztendő, azt a hamis látszatot keltve, hogy a Zsinat viszont magáévá tette „a felvilágosodás és a francia forradalom nagy értékeit”.¹⁶

Mivel az egyes katolikus papok is különböző vonatkozásokban és különböző mértékben szimpatizáltak a felvilágosodás által terjesztett teológiai vagy egyéb nézetekkel, ezért véleménykülönbség és vita már nem csak a más felekezetűekkel, másvallásúakkal vagy vallástalanokkal fordul elő, hanem – ha nem is mindig nevesítve – egymás közt is.

Bíró Ferenc helyesen állapítja meg, hogy a hitvédelem frontjai meglehetősen ziláltak tűnnek ebben a korban.¹⁷ Frontokról nem is beszélhetünk, inkább csak baráti, rendtársi kapcsolatokról, amelyek véleményhasonlóság kifejezői lettek bizonyos eszmei kérdésekben. Ilyen a két hitvédő pálos, Alexovics és Simon Máté (1743–1818) barátsága (erről a későbbiekben még szólunk); vagy az, hogy a jezsuitából lett szepesi kanonok, a rigorózus Molnár János, felkeresi a szombathelyi száműzetésben tengődő eszmetársát, Vajda Sámuel apátot.¹⁸ Talán a közös gyökerek is szolgálhatnak a hasonló értékrend és fellépés indokául. Vajon véletlen-e, hogy a kor két kimagasló szónoka, Török Damascén (1757–1824) és Sombori József (1783–1822) ugyanazon kis faluban, Zetelakán született? Bár semmilyen kapcsolat nem mutatható ki köztük, és egy generáció választja el őket, mégis

¹⁵ KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*, Budapest, 1983, 383.

¹⁶ KÓKAY i. m., 5.

¹⁷ BÍRÓ Ferenc: *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, 2003, 158.

¹⁸ LUKÁCSI, *Vajda*, 172.

mintha mester és tanítvány kapcsolata rajzolódna ki egyházi beszédeikből. Mindkettejükre jellemző a polémia kerülése, a színes, eleven stílus, az ókori példák bőséges alkalmazása, a források felületes jelölése.

Pallos Kornél egyik munkájában a 18. század végi szerzetesíróknak a felvilágosodással kapcsolatos ellentmondásos viszonyát elemzi.¹⁹ Ez a tanulmány az egyes rendeknek, de az egyes szerzőknek is roppant bonyolult és különböző szellemi irányultságát térképezi fel. Alapvető ténynek tekinthetjük, hogy a felvilágosodás eszméit, bár eltérő alapossággal, de gyorsan megismerték a pap- és szerzetesírók; és azt is, hogy túlnyomó többségük inkább elutasító volt ezekkel, a forradalmi gondolkodásnak pedig egy-egy személy kivételével mindenki ellenszegült. (A protestáns teológusok nagyobb arányban és mélységben fogadták be az új szellemi irányzatokat, míg a keleti kereszténység érintetlen maradt ezektől a hatásoktól.)²⁰ Viszont Mária Terézia és II. József megítélésében, a magyar nyelv, a magyar szokások és a magyaros ruha kérdésében, a tudományos élethez való viszonyukban, a szekularizációs folyamat értékelésében és a kor további számos problémája tekintetében annyira különböző felfogásokat képviseltek, hogy egységes tendenciákat aligha vázolhatunk fel.

A jezsuita rend feszültsége a korszerűbb piaristákkal közismert, de ugyanolyan feszültség állt fenn a hagyományosan konzervatív és királyhű pálosokkal is.²¹ Ugyanakkor ebből a „konzervatív” pálos rendből került ki Verseggy Ferenc (1757–1822), a II. Józsefet elmarasztaló verséről ismert Ányos Pál (1756–1884), és az Alexovics és Egyed Joákim (?–?)-tanítvány Virág Benedek (1754–1830) is, aki felröptette az egyházi állapotok visszasságait, bírálta a pápaságot és elítélte az egyház történelmének sötét korszakait.²²

Verseggyt épp a saját rendtársa, Alexovics Vazul (1742–1796) vádolta be Millotfordítása miatt,²³ holott Pesten egy ideig ugyanazon a szószéken prédikáltak.²⁴ Verseggy prédikációi nem láthattak nyomdafestéket, és ennek minden bizonytalansággal nemcsak a rendek feloszlatása és anyagi nehézségek voltak az okai, hanem az ortodox tanítástól való eltérése

¹⁹ PALLOS Kornél, *XVIII. századvégi szerzetesíróink és a felvilágosodás*, Budapest, é. n.

²⁰ HEUSSI, Karl, *Az egyháztörténet kézikönyve*, Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000, 394.

²¹ U. o., 6.

²² U. o., 54-56; LŐKÖS István, *Alexovics Vazul Verseggyről és a Martinovics-perről* = ItK, 1968, 213 (a továbbiakban: LŐKÖS, *Alexovics*).

²³ U. o., 50.

²⁴ KÖZI-HORVÁTH József, *Alexovics Vazul a legnagyobb pálos szónok*, Győr, 1930, 15-16.

is.²⁵ Beszédeit mintha provokációnak szánta volna, előre sejtí, hogy fel fogják ingerelni az emberek egy részét.²⁶

Alexovics maga is megosztó személyiség volt: Baróti Szabó Dávid (1739–1819) verset írt hozzá, tanítványai és hallgatói a rajongásig szerették és tisztelték, Kazinczy viszont támadta, Martinovics minősíthetetlen hangnemben ócsárolta, a „tudatlanság summájának” nevezte,²⁷ és Laczkovics is nyíltan szidalmazta.²⁸

A jezsuita Illei János (1725–1794) dicsőítette II. Józsefet, és rendtársa, Nagy János (1732–1803) is megsiratta.²⁹ Ugyanakkor Nagy, a „türelmetlen hazafi” gyűlölte az idegenmajmolást, versei miatt pedig vitába keveredett Szaitz Leóval (1746–1792),³⁰ aki egyébként ugyancsak nagy apostola volt a nemzeti hagyományoknak és kultúrának, állandó polémiát folytatott az „aufklerungs-fantaszták” (Szacsvey Sándor, Bod Péter, Trenk Frigyes) ellen. Szaitz elítélte a toleranciát, hű volt a királysághoz, bár II. Józsefet elmarasztalta, és kiállt a jezsuiták mellett egy jezsuitaellenes korban,³¹ (amikor Laczkovics még a jezsuiták Kínából való kiűzetését is helyeselte).³² Közismert Szaitzknak a Dayka Gáborral (1769–1796) történt vitája,³³ de késhegyre menő polémiát folytatott az exjezsuita Batthyány Alajossal (1750–1818),³⁴ aki febroniánus szellemben támadta a pápai hatalmat, javasolta a püspökök éves elszámoltatását, a stóladíjak megszüntetését, az ünnepek korlátozását, a szerzetesrendek közül pedig csak a betegápolók létjogosultságát ismerte el.³⁵ Szaitz sokszínű egyéniségére már Choncha Győző is felhívta a figyelmet. Úgy vélte, ő a felvilágosodás „engesztelhetetlen” ellensége volt, akiben „a magasztos a piacilag közönséggel, rajongó hazafiság, a nemzetinek kicsinyességig menő imádása a katolicizmus kinövéseit is körömszakadtig védő ultramontanizmussal” egyesült.³⁶

Baróti Szabó üdvözölte Alexovicsnak a könyvek szabados olvasásáról írott könyvét, szerette volna betiltani a „gonosz” könyvek olvasását, és ostromozta a papok

²⁵ HORVÁTH Konstantin, i. m., 95.

²⁶ U. o., 96.

²⁷ PALLOS, i. m., 49.

²⁸ HORVÁTH Konstantin, i. m., 36, 41-43, 56.

²⁹ PALLOS, i. m., 11, 15.

³⁰ U. o., 15.

³¹ U. o., 73-76.

³² ECKHARDT, i. m., 71.

³³ LÓKÓS István, *Dayka Gábor egri éveiről* = Irodalomtörténet, 1962, 407-408.

³⁴ Főbb művei: *Ad amicam aurem*, 1790-1791, hely és név nélkül; *Ad amicissimam aurem*, 1791, hely és név nélkül; *Ad utramque aurem*, 1791, hely és név nélkül; *Oratio bonis civis et veri nominis christiani*, Posonii, 1791.

³⁵ CHONCHA, i. m., 139-140.

³⁶ U. o., 39.

elvilágiasodását.³⁷ Durva polémiát folytatott Rájnis Józseffel (1741–1812), aki lelkesedett a magyaros ruházatért.³⁸

Szekér Alajos Joákim (1752–1810), aki előbb ferences, majd ciszterci szerzetes, végül tábori pap lett, bírálta a történelemben a pápaság némely intézkedését, de II. Józsefet is elmarasztalta a szerzetesrendek feloszlata miatt.

Fessler Aurél Ignác (1756–1839) kapucinus viszont nem szerette rendjét, örült II. József rendeletének. Végül a reformkatolikusok hatására hite is megingott, szabadkőműves lett (akiknek a történetét is megírta), majd az evangélikus hitre tért.³⁹

A tolerancia és a „megvilágosodás” gondolata is alaposan megosztotta az egyháziakat. Ma már lehetetlen megállapítani, ki milyen mértékben, milyen eszméktől vagy személyektől befolyásolva, milyen mélységben, melyik állásponttal szimpatizált, vagy utasította el azt. A „vad szabadság”, a „józan felvilágosodás” „toleranciaellenesség” fogalmainak útvesztőiben lehetetlen nemhogy egy rend, de még egyetlen szerzetes vagy pap helyét is megtalálni. Szövegeik és magatartásuk alapján is roppant összetett benyomást szerezhetünk róluk, és csak nagyon óvatos következtetéseket fogalmazhatunk meg, pedig mindez csak néhány utalás arra, hogy a korabeli papság milyen különböző álláspontokat képviselt bizonyos kérdésekben.

A korszak vallásos irodalmát vizsgálva szembeötlő, hogy az egyházi polémia és érveléstechnika jelentős változáson ment keresztül. Korábban leginkább eltérő felekezetű, de keresztény szerzők között folytak hitviták az egyházfelfogásról, szentségekről vagy a kinyilatkoztatás forrásairól. Ám az általunk máig is összefoglalóan „felvilágosodásnak” nevezett új korszak gondolkodói sokszor mindezeket tagadták, vagy az értelem kritikája alá vetették. Nyomukban az emberek egy része elutasította a tekintélyen és hagyományon alapuló ismereteket, és csak azt fogadta el helyes ismeretnek, ami az értelem fényében is megállta a helyét. A lelkipásztorok egyre gyakrabban találtak híveik közt olyanokat, akik továbbra is katolikusnak, hívőnek vallották magukat, de gondolkodásukban, életmódjukban messze jártak a papság elvárásaitól, és szívesen kacérkodtak a prédikációkban kárhóztatott nézetekkel. Így az egyházi szerzők újfajta apológiára kényszerültek az általuk gyűjtőnéven

³⁷ PALLOS, i. m., 18.

³⁸ U. o., 21.

³⁹ U. o., 77-78.

leginkább csak „szabadgondolkodóknak” vagy „megvilágosodottaknak” nevezett – többnyire világi – filozófusok és követőik ellen.⁴⁰

Az egyházas szemlélet hegemoniájának megszűnése, a vallást, istenhitet, szertartásokat fundamentumaiban megkérdőjelező vélemények felbukkanása a hívek körében újfajta lelkipásztori stratégiát, és újfajta retorikát is megkövetelt. Ennek köszönhető, hogy a 18. század utolsó negyedétől a vallásos irodalom tematikája és hangvétele megváltozott. A protestáns felekezetekkel való hitviták már lecsengőben voltak, helyettük újfajta apológia jelent meg. A vallásos tárgyú irodalom mennyiségét tekintve – II. József évtizedét nem számítva – valóságos reneszánszát élte a 18–19. század fordulóján.

Az én figyelmem elsősorban a kor prédikációirodalma felé fordult. Szerettem volna megtudni, hogy volt-e valóban korszakváltás, s ha igen, hogyan érhető ez tetten a lelkészek és hívek közvetlen kapcsolatában. Mi jutott el az új eszmékből az átlagos keresztényekhez az egyház hivatalos képviselője közvetítésével? Mit értettek meg mindezekből a korabeli szónokok, és hogyan interpretálták azt a hallgatóknak? Meglátásom szerint ugyanis a hívek szinte egyáltalán nem, de a papok jó része sem ismerte eredetiben a felvilágosodás filozófusainak és teológusainak műveit, gondolataik terjedését mégis érzékelték. Bíró Ferenc megállapítása nemcsak Baróti Szabó Dávidra, hanem a legtöbb korabeli egyházi szerzőre is érvényes: inkább féltették az embereket az új eszméktől, minthogy ismerték volna azokat, és tételesen harcoltak volna ellenük.⁴¹ Szóbeszédből, mások idézeteiből, népszerűsítő kiadványokból szerezhettek elnagyolt benyomásokat, töredékes ismereteket, s ezek alapján formáltak sommás ítéleteket, sokszor összerosva egymástól nagyon is különböző teológiai és filozófiai irányzatokat. (A Győri Egyházmegye plébániai könyvtárainak jegyzékét áttanulmányozva azt tapasztaltam, hogy egyetlen helyen sem található felvilágosultnak nevezhető filozófiai vagy teológiai mű. Ez természetesen nem zárja ki, hogy az egyes papok személyi tulajdonában ne fordulhatott volna elő, vagy az idők során ezek a művek akár el is veszhettek, de ez így is jelzésértékű adat.)⁴²

Célom volt az is, hogy a magyar irodalomnak ebbe a mindeddig igen kevésbé kutatott szegmentjébe behatoljak. A századforduló prédikációs irodalmát a korábbi

⁴⁰ Magyarországon a gallikán és febroniánus nézetek is jobbra világi személyek közvetítésével (pl.: Kollár Ádám) jutottak el, v. ö.: HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, 1973, 365.

⁴¹ BÍRÓ, i. m. 254.

⁴² *A Győri Egyházmegye plébániai könyvtárainak jegyzéke*, Győri Egyházmegyei Levéltár, 1955, 1971, (kézirat). Papp Kálmán győri megyéspüspök 1489/1955. számú levelében elrendelte, hogy vegyék lajstromba az egyházmegyei plébániák könyvtárait. A plébánosok válaszelevelei szerint az egyházmegye mintegy 90 plébániája őriz 1830 előtti könyveket, ezek között szép számmal találhatók prédikációs gyűjtemények is. A lajstromozás pótlásait és revízióját 1971-ben végezték el.

vizsgálódás mint a kimagasló barokk prédikáció lecsengését, szerzőit mint a nagy korszak sereghajtóit tekintette,⁴³ sőt az is kérdésessé vált, köze van-e még az irodalomhoz ezeknek az egyházi beszédeknek.⁴⁴ Ezért mindmáig egyetlen összefoglaló mű sem született a 18-19. század fordulójának prédikációirodalmáról, az egyes szerzőkről írt tanulmányok pedig ma már sok szempontból nem állják ki az idők próbáját. Magam azonban úgy vélem, hogy a korabeli szerzők tanulmányozása nagy hiányossága a magyar irodalomtörténet-írásnak. Munkásságuk azért fontos, mert átmenetet képez a barokk prédikációból a 19. század második felének „modern” prédikációjához, amely később Haynald Lajos (1816–1891) kalocsai érsek, Schlauch Lőrinc (1824–1902) nagyváradi bíboros püspök, Vaszary Kolos (1832–1915) hercegprímás, majd Prohászka Ottokár (1858–1927) székesfehérvári püspök, Tóth Tihamér (1889–1939) veszprémi püspök és mások műveiben újra virágkorát élte. A kor prédikációi épp e köztes állapot miatt érdekesek. Ha egyet is érthetünk azzal, hogy a korabeli szerzők tehetsége nem éri el az elődeikét, és irodalmi szándékaik is egészen mások voltak, méltányolnunk kell, hogy – ha botladozva is –, de új utat kerestek, mertek elszakadni egy több száz éves gyakorlattól, és korszerűvé igyekeztek tenni egy már-már végső válságba kerülő műfajt.

Disszertációm olyan alapvetésnek, problémafelvetésnek, szántam, amely vitákat gerjeszthet, ugyanakkor mégis kiindulhat belőle a kor prédikációirodalmának részletekbe menő kutatása. Tisztában vagyok azzal, hogy munkám egy fejezete, vagy egyetlen életmű részletes kidolgozása is lehetett volna egy doktori értekezés témája. E munkámat megelőzően kísérletet is tettem néhány pályakép részletesebb megismertetésére,⁴⁵ vagy egyetlen téma kidolgozására.⁴⁶ Mostani célom azonban az volt, hogy összképet adjak a felvilágosodás korának prédikációirodalmáról, legfőbb formai és tartalmi sajátságairól, érveléstechnikájáról. Ezért csatoltam munkámhoz egy szöveggyűjteményt is. Ebben a kor ismert és kevésbé ismert szerzőitől közlök olyan szövegrészleteket, amelyeket különösen is az adott időszakra jellemzőnek éreztem. Válogatásom ennek ellenére szubjektív, magától értetődik, hogy más szövegek is kiemelhetők lennének, és az is, hogy a szövegek másfajta megközelítése is elképzelhető lett volna, szempontjaimon kívül még számos más is létezhet.

⁴³ LUKÁCSY Sándor, „*Trombita, kürt, tanító vagyok*”, *Prédikátorok – hivatásukról, műfajukról* = ItK, 1995/3-4, 274 (a továbbiakban: LUKÁCSY, *Trombita*).

⁴⁴ LUKÁCSY Sándor, *A végtelen jövő*, Budapest, 1998, 10, 18.

⁴⁵ LUKÁCSI Zoltán, *Egy ismeretlen Apor* = ItK, 2005, 4-6, 494-503 (a továbbiakban: LUKÁCSI, *Apor*); u. ő, *Sombori József egyházi beszédei, avagy a katolikus prédikáció útkeresése a felvilágosodás korában* = Egyháztörténeti Szemle, 2008, IX. évf. 1. szám, 3-24 (a továbbiakban: LUKÁCSI, *Sombori*).

⁴⁶ U. ő, *Napoleon a magyar katolikus prédikációban* = „Franciák Magyarországon, 1809”, I, szerk. BANA József, KATONA Csaba, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Mediawave Közalapítvány, Budapest–Győr, 2010, 75-88.

Disszertációmmal olyan alapvető tendenciákra szeretném felhívni a figyelmet, amelyek részletes vizsgálata még sok további kutatást igényel. Megállapításaim bizonyára vitára is alkalmat adhatnak, de igyekeztem, hogy munkám minden részletét ne előzetes koncepciók alapján fogalmazzam meg, hanem törekedtem mindent szövegekkel alátámasztani. Disszertációm két részre osztottam. Az elsőben a felvilágosodás-kori prédikáció alapvető jellemzését tűztem ki célul. A külső és belső sajátságok közül a prédikációk felépítését, műfaji és tartalmi jellegzetességeit, hosszúságát, és célközönségét, valamint a forrásaikat és szónoki eszközeit vizsgáltam meg. A második részt a prédikációk azon vonatkozásainak szenteltem, amelyek kifejezetten a felvilágosodás korára jellemzők, vagy ebben a korban intenzívebben jelentkeznek, mint más korszakokban. A szövegek vizsgálatának eredményeit főbb csomópontok, problémagócok köré rendeztem el. Áttekintem, hogyan jelenik meg a katolikus szentbeszédben a felvilágosodás gondolatrendszere, milyen a katolikus papok részéről ennek recepciója, hogyan reagálnak a korszellem, és híveik mentalitásának megváltozására. Mit értenek meg, és mit tartanak említésre méltónak a szószékről, miben látnak veszélyt, és miben alakulnak maguk is a megváltozott viszonyokhoz? Miben változott teológiai és társadalmi gondolkodásuk, hogyan reagálnak az aktuális politikai viszonyokra?

Munkámat nemcsak a szakirodalom hiányossága nehezítette, hanem a forrásanyag nem várt bősége is. Meglepve tapasztaltam, hogy a századfordulón óriási mennyiségben jelentek meg prédikációs kiadványok, valamint kéziratos szentbeszéddek is nagy számban találhatóak, főleg egyházi gyűjteményekben. Ezért vizsgálódásaimat leszűkítettem a magyar nyelvű beszédre, annak ellenére, hogy latin, német, horvát, és egyéb nyelvű prédikációk is bőségesen rendelkezésre álltak. Igyekeztem kezembe venni minden fellelhető kinyomtatott magyar prédikációskötetet a felvilágosodás korából. Az általam jelentősebbnek vélt szerzők életművét teljesen, a többiekét a lehető legalaposabban elolvastam. Igyekeztem az alkalmi, aprónyomtatványokban megjelent beszéddeből is minél nagyobb merítéssel tájékozódni. Számos egyházi könyvtár és levéltár kéziratananyagát böngésztem végig az elmúlt évek során. Köszönetemet fejezem ki az Egeri Főszékesegyházi Könyvtár, a Győri Bencés Rendház Könyvtára, a Győri Egyházmegyei Könyvtár, a győri Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára, a Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, a Váci Egyházmegyei Könyvtár munkatársainak, valamint volt munkatársaimnak a Győri Egyházmegyei Levéltárban.

Köszönöm Szilágyi Márton tanár úrnak, témavezetőmnek a készséges segítséget és útmutatást, valamint mindenkinek, aki tanácsaival, ötleteivel segítette ennek a munkának a megszületését.

Köszönöm Nyőgér Melindának, Ratkó Évának, Szelid Veronikának és Vajk Ádámnak a szerkesztésben végzett segítségét.

Az ő támogatásuk, valamint a több ezer korabeli nyomtatott és kéziratos prédikáció áttanulmányozása következtében született meg ez a mű, amelyben igyekszem a magyar, katolikus prédikációirodalom és a felvilágosodás ellentmondásos kapcsolatát megrajzolni.

I. A KATOLIKUS PRÉDIKÁCIÓ HELYZETE A FELVILÁGOSODÁS KORÁBAN

„Igaz, hogy a Magyar Prédikációk e századnak végére siető esztendeiben jól meg-szaporottak; de mennyik még ezek egyéb Nemzetek nyelvén ki-jöttekhez képest?”

(Simon Máté)

A magyar irodalom első összefüggő szövegemléke egy temetési prédikáció: a Halotti Beszéd.⁴⁷ Ez a szöveg azt is jelzi, hogy bár a magyar kereszténység a római egyházhoz csatlakozva a latin kultúra vonzáskörébe került, a liturgia és a szentségek kiszolgáltatása latinul történt, a prédikáció mindig nemzeti nyelven szólalt meg. Latinul legfeljebb papi- és férfi szerzetesi közösségekben prédikálhattak. A Gellért-legendákból tudjuk, hogy a szent püspök beszédeit a helyszínen fordították a hallgatóság számára.⁴⁸ A magyar nyelvű papság az egyház egyetemes nyelvén, latinul juthatott prédikációs mintákhoz, segédanyagokhoz, de ezeket a hívek számára biztosan anyanyelvükön tolmácsolták. Egy másik nyelvemlékünk, a Gyulafehérvári Sorok (1310–1320 körül) latin nyelvű prédikációk mellé magyar nyelven írt emlékeztető összefoglalókat (*distinctio*) tartalmaz.⁴⁹ Ebből arra következtethetünk, hogy a beszéd előadója a latin szöveget magyarul memorizálta, és adta elő a híveknek.

A magyar prédikáció a középkor folyamán világszínvonalúvá vált. Már nem csak kölcsönzött, hanem vissza is adott a világirodalomnak. Temesvári Pelbárt (1435 k.–1504) és Laskai Osvát (1450 k.–1511) ferencesek ugyancsak latin nyelven megjelent prédikációi, prédikációs vázlatai Európa-szerte népszerűek lettek, megtermékenyítő hatással voltak sokak munkásságára. Temesvári beszédeit a kontinens szinte minden jelentős városában kinyomtatták, a 16. században mintegy 120 kiadása ismert. Kódexeink a lelki irodalom számos műfaja mellett prédikációkat is tartalmaztak (Tihanyi-, Érsekújvári-kódex). Az Érdy-kódexben (1524–1527) például éppen Temesvári beszédeit magyarította az ismeretlen karthauzi szerzetes.

⁴⁷ Fontosabb művek a Halotti Beszédéről: BENKŐ Loránd, *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*, Budapest, 1980; E. ABAFFY Erzsébet, N. ABAFFY Csilla, *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*, Budapest, 1982; MADAS Edit, *A szóbeliség és az írásbeliség határán, 1192-1195: A Halotti Beszéd = A magyar irodalom története*, I, 71-77; u. ő, *Halotti Beszéd, Die Grabrede*, Budapest, 2002; TARNAI Andor, *A Halotti Beszéd retorikája = Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*, szerk. SZELESTEI N. László, Budapest, 1989, 39-49.

⁴⁸ *Árpád-kori legendák és intelmek*, szerk. ÉRSZEGI Géza, Budapest, 1999, 66, 83.

⁴⁹ ERDÉLYI Lajos, *A Gyulafehérvári Sorok, Magyar Nyelvi Tanulmányok I*, 1926, 131-142; MADAS Edit, *A XIII-XIV. századi magyarországi ferences prédikáció forrásvidéke, a Gyulafehérvári Sorok kódexének*

A középkori magyar prédikáció a skolasztika talaján állt, és ahogy Bitskey István több helyütt megállapította, főleg a *sermo* beszéd típus elterjedése akadályává vált a hitszónok és az elmélyültebb lelki életre vágyó hívők kapcsolatának.⁵⁰

A reformáció kora új kihívásaival újabb lökést adott a prédikáció fejlődésének. A protestantizmus megjelenése mindkét felet arra kényszerítette, hogy gondolataikat tudományosan, logikusan, érthetően és vonzóan adják elő, minél alaposabban támasztva alá a Szentírás, a szentatyák és az egyház egyéb tekintélyeinek (teológiai doktorok, vagy katolikus részről a pápák, zsinatok) tanításával. A protestantizmus elsősorban a szentségek oldaláról kezdte ki a katolikus hitletéteményt, és a szentségekkel ellentétben különleges figyelmet fordított az igehirdetésre.⁵¹ Míg a katolikus prédikáció szinte teljesen elszakadt a liturgiától, a beszédek a misék között, előtt vagy után hangzottak el, a protestánsok istentiszteletük lényegévé emelték az igehirdetést.⁵² A katolikus igehirdetés elsősorban dogmatikai-hitvédelmi jelleget öltött, a szónoklattól elvárt tanítás-megindítás-gyönyörködtetés hármasság követelménye alaposan átalakult. Míg korábban fontos szempont volt a hallgatóság érzelmeinek megindítása, a hitviták korában a tanítás vált elsődleges céllá, amely magában hordozta az ellenfél nézeteinek cáfolását. Ez a kor hozza meg az első magyar nyelvű katolikus nyomtatott prédikációs gyűjteményt: Telegdi Miklós pozsonyi prépost majd pécsi püspök (1535?–1586) *Az evangéliumok magyarázatja* című művét (1. Bécs, 1577, 2-3. Nagyszombat, 1578–1580).

A Trentói Zsinat (1545–1563) rendelkezései a prédikációra is kiterjedtek, és – ha lassan is –, de hazánkban is éreztették hatásukat. A zsinat a főpapoknak előírta a rezideálási és prédikálási kötelezettséget. Már 1546. április 13-án határozat született arról, hogy a prédikáció tisztán, világosan, minden kétértelműségtől mentesen, az egyházatyák példáját követve fejtse ki az ortodox katolikus tanítást.⁵³ A beszédek bibliai megalapozottsága mellett a patrisztikus alapok is nagy hangsúlyt kaptak, hiszen a protestánsok is a szentatyák (elsősorban Szent Ágoston) tekintélyével próbálták igazukat alátámasztani. A főpapok

sermóiról = ItK, 1993, 1-15; u. ö., *A kolduló rendi prédikációirodalom kibontakozása Magyarországon = A magyar irodalom története*, I, 78-89.

⁵⁰ BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép, Pázmány Péter prédikációi*, Budapest, 1979, 12. (A továbbiakban: BITSKEY, *Humanista erudíció*.)

U. ö., *Retorika és etika Pázmány prédikációiban* = ItK, 1998, 5-6, 692. (A továbbiakban: BITSKEY, *Retorika*.)

⁵¹ HORVÁTH Ciprián OSB, *Az igehirdetés teológiája*, Pannonhalmi Füzetek 47, Győr, 2003, 64-65.

⁵² BÁNHEGYI Béla Miksa, *Maria Theresias Bild in den Leichenpredigten ungarischer Provenienz = Maria Theresia als Königin von Ungarn*, herausgegeben von Gerda MRAZ, Eisenstadt, 1984, 388.

⁵³ EHSES, Stephanus, *Concilii Tridentini Actorum, Pars altera, Friburgi Brisgoviae*, 1911, 105-108.

prédikálási kötelezettségét a XXIV. ülészak 4. kánonja mondta ki.⁵⁴ A zsinat szellemében hazánkban is lassú megújulásnak indult az egyház és az igehirdetés.

A barokk a már úgyszólván színvonalas magyar prédikációt a legmagasabb szintre emelte, köszönhetően elsősorban Káldy György (1573–1634) és Pázmány Péter (1570–1637) munkásságának. Pázmány ismerte mind a nemzetközi, mind a magyar egyházi szónoklat irodalmát. Ezek felhasználásával és a maga egyéni invenciójával, eleven és szemléletes stílusával a magyar katolikus prédikáció mindmáig legkiemelkedőbb alakja lett. Munkássága kissé el is kényelmesítette a katolikus prédikációírókat, hiszen szinte a 20. századig rányomta bélyegét a papok gondolkodására és stílusára.

A felvilágosodás korában a prédikációval kapcsolatban hasonlót tapasztalunk, mint a Trentói Zsinat idején. A zsinat intézkedései a protestantizmus ellen, terjedésének megakadályozására születtek, ugyanakkor figyelembe vették az ellenfél módszereit, és törekedtek a prédikáció korszerűsítésére. A felvilágosodás korának szónokai az esetek túlnyomó többségében ugyancsak a felvilágosodás terjedésének veszélyeit látva léptek fel az új eszmék ellen, de a szentbeszéd korszerűbbé tétele érdekében kénytelenek voltak sok mindent változtatni a korábbi prédikációs módszereken, és átvenni az „ellenfelek” gyakorlatából. A védekező, majd a védekezésből ellentámadásba átmenő attitűd is mindkét korszakban hasonló.

A felvilágosodás szónokai büszkék hivatásukra, tisztában vannak feladatuk jelentőségével. Bár mindig hangsúlyozzák, hogy csak *mediátorok*, közvetítők az isteni kinyilatkoztatás és a hívek között, de azt is, hogy egyedül a papok kapták meg az igaz hit tanításának ezt a kiváltságát, amely ebben a korban különleges felelősséget ró rájuk. Az előszóban történő igehirdetés erejét és pótolhatatlanságát Alexovics Vazul is megfogalmazta. „Igaz, KK., lehet otthon az isteni dolgokról elmélkedni; lehet szent Könyveket, fain prédikáziókat, magát a’ Sz. Írást olvasni, ’s mind az elmélkedésből, mind az olvasásból szép lelki oktatást, nagy lelki vigasztalást venni: de soha sem olyant, és meszünnem sem olyant, mint a’ prédikáltt Igének halgatásából.”⁵⁵ Másutt azt fejtegeti, hogy csak a katolikus egyház felkent papjai hirdethetik jogosan az ígét, de ők csak eszközök, követek, nem a maguk gondolatait és vélekedéseit adják elő.⁵⁶

⁵⁴ U. o., Pars sexta, Friburgi Brisgoviae 1924, 981.

⁵⁵ ALEXOVICS Basilius, *Vasárnapi prédikáziók, Tavaszi rész*, Pozsony, 1808, 103, (a továbbiakban: ALEXOVICS, *Tavaszi*). (Alexovics munkáinak első kiadása nem állt rendelkezésemre, ezért az 1807-1808-ban Pozsonyban kibocsátott második kiadás alapján dolgoztam, és a szövegek közlését is ez alapján végeztem.)

⁵⁶ U. ö., *Téli rész*, Pozsony, 1808, 345-346, (a továbbiakban: ALEXOVICS, *Téli*).

Egyed Joákim szerint az igehirdetés minden korban fontos volt, de napjaiban a legnagyobb buzgóság kívántatik a lelkipásztoroktól, mert túl sok a hamis próféta, aki nagy erővel ostromolja az egyházat.⁵⁷

Mások úgy látják: az a legfontosabb feladata a kor szónokainak, hogy az erkölcsök „veszedelmes tágulása” ellen buzgólkodjanak, a hivalkodás, a botránkozató öltözködés, a kártékony játékok mindenkire káros voltát próbálják „fontos okoskodásokkal” bizonyítani.⁵⁸

Simon Máté reflexiójában a prédikáció azért fontos, mert az evangélium világosságának terjesztésére még ebben a korban is a leghathatósabb eszköz.⁵⁹

Ugyanakkor állandó panaszuk a szónokoknak, hogy a híveknek az igehirdetés iránti érdeklődése lanyhult. Simon Máté azt tapasztalja, hogy a hívek füle minden másra figyel, „de bezzeg süketek az Isten ígéjének halgatására; mert arra vagy éppen meg-nem jelennek, vagy ha meg-jelennek-is, illendőképpen nem figyelmeznak, ’s annak hirdetése alatt vagy ide-oda tekíngetnek, vagy fzunnyadoznak, vagy befzélgetnek”.⁶⁰

A pünkösöd utáni 4. vasárnap Török Damaszcén egész szentbeszédet szentel annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy vajon miért marad hatástalan a prédikáció a hívekben.⁶¹ Úgy látja, többen eleve nem is hallgatnak prédikációt, ugyanis olvasottabbnak és okosabbnak tartják magukat a papoknál, ezért úgy vélik, hogy nincs mit tanulniuk tőlük. Mások teljesen elmerülnek a világi dolgokban, ezért nincs idejük a lelki tanítás meghallgatására. Sokan pedig bűnben élnek, és nem szeretik, ha a prédikáció ezzel szembesíti őket. Ám a prédikációt meghallgatókban sem hozza meg kívánt gyümölcsét az igehirdetés, aminek három okát sorolja fel. Egyrészt többek csak megszokásból hallgatják a prédikációt, másod sorban a prédikáció általánosan kifejtett tanítását (mivel a szónokok senkit nem neveznek néven, senkire nem mutatnak ujjal) nem vonatkoztatják magukra. Végül a prédikációkban kifejtett „éles” igazságok sokakat megrettentenek, és a hallgatók nem teljesen hiszik el azokat. Ő is úgy látja, hogy a szónokok feladata különös változáson ment keresztül: már azért is erőfeszítést kell tenniük, hogy egyáltalán meghallgassák őket, és szentbeszédekben kénytelenek alkalmazkodni a világ észjárásához. „De még hogy halgattassunk is különös fortélyal kell left vetnünk halgatóinknak. A’ befzédnek mesterséges módgyával mint egy ízt kell adni, az Evangyéliomi igafságoknak, hogy keferűeknek ne

⁵⁷ EGYED Joákim, *A' Keresztény tudományról oktató beszédek I-IV*, Vác, 1794, *Elő-járó beszéd*, [IV.]

⁵⁸ KLENÁK Nárcisz, *Keresztényi tekkéletességre vezérlő vasárnapi Prédikáziók*, Első rész, Besztercebánya, 1804, 100, (a továbbiakban: KLENÁK: *Prédikáziók I*).

⁵⁹ SIMON Máté, *A' fel-szabadított Ünnepeken XXXX egynehány Prédikáziók*, Vác, 1803, 202 (a továbbiakban: SIMON, *Ünnepi*).

⁶⁰ U. ő, *Vasárnapi prédikáziók II*, Vác, 1805, 420 (a továbbiakban: SIMON, *Vasárnapi II*).

⁶¹ TÖRÖK Damaszcén, *Vasárnapi és ünnepi Prédikáziók*, I-III, Eger, 1802; IV, Eger, 1805; III, 158-179.

tetfzenek. Mint az orvosok a' keferu pirulakat arany, vagy ezuft hartyaba butattyak, hogy rofz izusegek az izleft ne undoritsa. Sot annyira ment a' mi ugyunk, hogy ha hallgattatni akarunk, a' vilag gondolkodafa modijahoz kell alkalmaztatni beszedunket, es így szinte azon forsra jutt egy házi hivatalunk, mellyre efitendönként változik a' fzbók' mestersége" – írja.⁶² Így azonban az a veszély áll elő, hogy a hívek úgy hallgatják végig a prédikációt, mint egy színház közönsége, és nem vonatkoztatják magukra a hallottakat. Sokan pedig eleve úgy vélik, hogy a szónokok a nagyobb hatás kedvéért úgyis egy kicsit „föle lőnek” a célnak, ezért nem veszik komolyan az elhangzottakat. Beszédében elítéli az olyan szónokokat, akiket szószaporító és tartalmatlan beszédek miatt joggal illet a hívek kritikája, de azokat is, akik azzal próbálják megnyerni hallgatóik tetszését, hogy a célközönséget nem érintő bűnöket kárhoztatják. (Lásd a 88. szöveget!)

A prédikáció iránti érdeklődés csökkenése ebben a korban kezdődik a hívek részéről, később pedig az irodalomtörténet-írás részéről is. Lukácsy Sándor szerint az egyházi irodalom, és különösen is a prédikáció „kitagadott irodalomnak” számít a magyar irodalomtörténet-írásban, gyakran nem is veszik irodalomszámba.⁶³ Ez a megállapítás hatványozottan igaz a felvilágosodás kori prédikációirodalomra. Az egyházi beszéd a felvilágosodás korában vált az irodalom mostohagyermekévé. A „profánus irodalomszemlélet” ekkor kezdte kiszorítani az irodalmi tudatból mindazt, amiben „világiság, poétaság nincsen”,⁶⁴ sőt, éppen az egyházi irodalom nyelvével és stílusával való szakítás vált irodalmi mércévé. Amikor azért történtek az erőfeszítések, hogy a magyar nyelv alkalmas legyen az irodalom művelésére, figyelmen kívül hagyták a prédikációt, amely pedig nagyon megerősíthette volna a magyar nyelv irodalmi jogosultságát.⁶⁵

A 18. század végén a vallásos irodalom – érezhető visszaszorulása ellenére – még komoly súllyal volt jelen a kor irodalmi életében. Bizonyítják ezt a nyomdák könyvajánlatai, amelyeket a megjelent kötetekbe illesztettek. Ezek a „reklámok” még meglepően magas számban tartalmaztak vallásos tárgyú könyveket. (Például Landerer nyomdájának egy ilyen szórólapja 1777-ben 26 kiadványt ajánl az olvasók figyelmébe. Ezek közül 10 kifejezetten vallási-erkölcsi témájú, és még legalább 6-8 egyházi szerző más jellegű műve-fordítása, vagy a kereszténységhez kötődő írás, csak négy a mezőgazdasággal kapcsolatos könyv, és kb. ugyanannyi egyéb profán történelmi-irodalmi mű.) Ugyancsak sokat foglalkoztak az újonnan megjelent vallásos művekkel az újságok is. Az *Ephemrides*

⁶² U. o., 166.

⁶³ LUKÁCSY, *Trombita*, 288.

⁶⁴ LUKÁCSY Sándor, *Isten gyertyácskái*, Budapest, 1994, 7-10.

⁶⁵ U. o., 10-12.

Budenses (1790–1793) *Litteraria* rovatában még nagy arányban említ vagy ismertet vallásos tárgyú műveket.

A századfordulótól kezdve azonban a vallásos irodalom egyre kevésbé kapott helyet az irodalmi közvéleményben. Ennek az „irodalom” fogalmának átalakulása is az oka. Kölcsey Ferenc *Egyházi beszéd* című írásában Bajza kérdésére válaszolva ugyan kijelenti, hogy az egyházi beszédnek helye van, sőt előkelő helyet foglal el a szépművészetben, de maga a kérdés feltevése jól jelzi a korabeli gondolkodás változását.⁶⁶ Maguk a tudós, és magyar nyelvet szerető papok sem igen sorolták prédikációikat „irodalmi” műveik közé, inkább teológiai munkálkodásuk tárgyának tekintették őket. Annál is inkább, mert az irodalommal szemben a legtöbb pap eleve bizalmatlan volt, veszélyesnek tartották, hiszen többen azon a véleményen voltak, hogy a hit ellenségei éppen elegáns stílusukkal, tetszetős nyelvezetükkel nyerik meg hamis tanításuknak az ilyesmire fogékony híveket. Ezért tudatosan kerültek beszédekben a túlzott irodalmiságot. Így a prédikáció évtizedekig az irodalom perifériájára került, és ettől kezdve már sosem kapta vissza az őt megillető helyet. Irodalmi lexikonjainkban még szóciikként sem szerepel a prédikáció.⁶⁷ A korábbi idők prédikációirodalma viszonylag nagyobb irodalmi érdeklődésre tarthat számot,⁶⁸ de a felvilágosodástól kezdve a prédikációkról szinte alig esik szó a szakirodalomban.⁶⁹ Míg a kor egyházi szerzőinek egyéb irányú tevékenysége (profán témájú vers, regény, természettudományos művek stb.) a szakirodalom által alaposabban feldolgozott, egyházi beszédekkel szinte senki sem foglalkozott. Figyelemre méltó például, hogy a korszak egyik emblemikus alakjának, Ányos Pálnak van olyan – bár latin nyelvű – szentbeszéde, amelynek kiadása 2009-ig váratott magára.⁷⁰

⁶⁶ KÖLCSEY Ferenc, *Egyházi beszéd* = KÖLCSEY Ferenc, *Válogatott művei*, szerk. FENYŐ István, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975, 246-252. A kérdés apropójául a fehérvári egyházmegyes papnak, Májer Józsefnek Váiban, 1821-ben Nagyboldogasszony ünnepén elhangzott beszéde szolgált.

⁶⁷ U. o., 18.

⁶⁸ Pl.: BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi*, Universitas Kiadó, Budapest, 2007; HARGITAI Andrea, *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi* = ItK, 2001, 638-657. HARGITTAY Emil, *Filológia, esztétörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2009; KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, Budapest, 1998; MACZÁK Ibolya, *A kanonikus plágium (Szövegalkotás barokk prédikációinkban)* = ItK 2003, 261-276 (a továbbiakban: MACZÁK, *A kanonikus plágium*); MADAS Edit, *Középkori prédikációirodalmunk történetéből*, Debrecen, 2002; TASI Réka, *Az isteni szó barokk sáfárai*, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009; *Plaustrum Saeculi, Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról*, szerk. BÁRCZI Ildikó, Budapest, 2004.

⁶⁹ Mercs István tanulmánya Török Damaszcén munkásságát hasonlítja össze a korábbi szónokokkal (Pázmány Péter, Csúzy Zsigmond). (MERCs István, *A prédikáció műfajának „klasszicizálódása”* = Egyháztörténet Szemle VIII/1, 79-108 ; Maczák Ibolya Alexovics Vazul és Verseghy Ferenc prédikációs gyakorlatát hasonlítja össze: MACZÁK Ibolya, „Mert valaha setétség valánk”, *Alexovits Vazul és Verseghy Ferenc hitészónoki tevékenysége = Decus solitudinis, Pálos évszázadok*, szerk. SARBAK Gábor, Budapest, 2007, 408-414; DONCSE CZ ETELKA, *Verseghy Ferenc retractatiója = Sic Itus ad Astra*, 59, 201-251.

⁷⁰ ÁNYOS Pál, „Édes Fiaim... Figyelmezzetek!”, Veszprém, Művészetek Háza, Vár Ucca Műhely könyvek, 2009.

Természetesen megvan a maga oka annak, hogy a kor prédikációi felé kevésbé fordult a 20. századi irodalomtörténet-írás érdeklődése. Mind a régebbi, mind az újabb szakirodalom megegyezik abban, hogy a 18-19. század fordulója a retorika, és benne a katolikus prédikációirodalom hanyatló korszaka.⁷¹ Ezt nem mindig *expressis verbis* állítják, hanem néha azzal érzékeltetik, hogy a kor prédikációirodalmáról tudomást sem vesznek, vagy a megelőző és a következő korok jelentőségét hangsúlyozzák. A legutóbb megjelent hatalmas retorikai munka is azt állítja, hogy a 18. században az irodalom hanyatlásával együtt a szónoklat is „lehanyatlott”.⁷² A századfordulón egyrészt hiányoztak a szószékekről az olyan kimagasló tehetségek, mint a barokk prédikáció klasszikusai, Pázmány Péter (1570-1637) és Káldi György (1573–1634), de a későbbiek (akik a szakirodalomban sokszor csak Pázmány árnyékaként jelennek meg),⁷³ Csuzy Zsigmond (1660?–1729), Kelemen Didák (1683?–1744) Szabó István (1695–1753) és Padányi Bíró Márton (1696–1762) szintjére sem tudott emelkedni az új nemzedék. Vannak ugyan ekkor is népszerű szónokok, és – mint már említettük – a nyomtatásban megjelent prédikációskötetek mennyisége a századfordulón és a 19. század első évtizedeiben addig soha nem látott méreteket öltött, a szónoklatok azonban nem közelítik meg a korábbiak színvonalát. A legismertebb prédikációírók, Stánkovátsi Leopold (1742–1789), Egyed Joákim, sőt a 20. századig újra és újra kiadott Alexovics Vazul tolla sem veheti fel a versenyt a barokk szónoklat nagyjaival. Stílusuk szárazabb, nyelvük ötletlenebb, beszédek laposabbak, sablonosabbak, nélkülözik az egyéniséget, eredetiséget, eleveniséget, alakzatot, parabolát. Erre tudatosan törekedtek is, ahogy Fejér György írja beszédeinek 4. kötetének előszavában: „Az, úgymondott, alkalmaztatott értelemről, vagy képes lefestésekből vett okoskodásokat hagygyátok Ti másoknak. A’ himekkel, és értelem-változtatókkal (Tropi) úgy éllyetek, mint a’ fűszerszámmal. [...] Gondolataitok’ kijelentéfe légyen csínos, nem cifra; férfúi telyes,

⁷¹ ADAMIK Tamás – A. JÁSZÓ Anna – ACZÉL Petra, *Retorika*, Budapest, 2004, 156; KUDORA János, *A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története 896-1896*, Budapest, 1902, 157; MIHALOVICS Ede, *A katolikus prédikáció története Magyarországon I-II.*, Budapest, 1900-1901, II, 456; MIHÁLYFI Ákos, *Az igehirdetés*, Budapest, 1927, 34; *Régi magyar prédikációk 16-18. század*, összeállította SZELESTEI N. László, Budapest, 2005, 11; RÉZBÁNYAY József, *Az egyházi szónoklat kézikönyve*, Budapest, 1902, 77-78; u. ő, *Az egyházi szónoklat egyetemes története I-III.*, Esztergom, 1904–1908, I, 197-199. Ő elsősorban nem tartalmi, hanem formai szempontból tapasztalja a hanyatlást: a későbarokk kor „izléstelen, duzzadó, dagályos címekkel és fölösleges cifrázatokkal” élő stílusát ítéli el. Felrója a kor erkölceinek eldurvulását, valamint az idegen szokások átvételét, és – főleg Kudora alapján – az aulikus szellemet is. Csak ezután beszél a szabadabb szellemről, a felvilágosodásról és a jozefinizmusról; SÖVEGES Dávid, *Az igehirdetés*, hely és évszám nélkül, 81-82, u. ő, *Fejezetek a lelkiség történetéből*, Pannonhalma, 1993, 275, 288; Érdekességként említjük meg, hogy létezik olyan retorikatörténeti mű, amely szerint a magyar nyelvű retorika csak 1790-ben született meg, ez előtt minden csak „előzmény” volt: VÍGH Árpád, *Retorika és történelem*, Gondolat, 1981;

⁷² *Retorikai lexikon*, főszerkesztő: ADAMIK Tamás, szerkesztő: A. JÁSZÓ Anna, Pozsony, 2010, 729, (a továbbiakban: *Retorikai lexikon*).

nem gyermeki piperés”.⁷⁴ „Az ékessen szóllásban, ha ki-telhetett volna is tőlem, nem törekedtem. Mert lelki hafzonért, nem fülgyönyörködtetésért irtam és befzéllettem” – írja Alexovics, aki úgy látja, hogy a „cifra” beszéddel nem lehet megatni a hallgatók szívet.⁷⁵ Kosztolány Sándor is ugyanezen a véleményen van: a cifra beszéd csak a füleket „csiklandoztatja”, de nem indít a jóra.⁷⁶ Véleményük szerint a prédikációnak nem célja a gyönyörködtetés, hanem kizárólag a tanítás.⁷⁷ Stánkovátsi Leopold is hangsúlyozza, hogy az ékesszólásra kevés gondot fordított, ezért olyan magyar nyelvet használt, amelyet mindenki könnyen megért. Különleges, hogy a nyomtatott szöveg elé ő még helyesírási magyarázatot is ad: „A’ betűk’ öfzve-rakásában-is igyekeztem el-távoztatni a’ lok egy forma betűknek kettőztetését, a’ mennyire lehetett; mert tapafztaltam, hogy a’ tő-hegyre vett új *Ortographia* nehezebbíti az olvasált”.⁷⁸ Nagyon jellemző Egyed Joákim fejtegetése, aki az igazság tanítását, és a megfelelő keresztény cselekvésre indítást tartja feladatának (*docere, movere*), de elveti a példákat és nem törődik az „ékes szóllással” (*delectare*). Egyedül a világosság és közérthetőség a célja, s mindezt épp a korszellemmel, a protestánsokra és az új szemléletű „hideg keresztényekre” való tekintettel teszi. (Lásd az 51. szöveget!) Gyakorivá válik az „oktató beszéd” – műfaji megjelölés. Molnár János némely beszéde elején maga ad műfaji meghatározást a témamegjelölés mellé: „[...] az Ifteni fzeretet a’ mái oktató ’s öfztönözö befzédnek a tellyes tárgya”.⁷⁹ A szentbeszéd gyakran inkább tudományos előadásra hasonlít, talán ez is oka, hogy maguk a szónokok sem tekintik irodalmi műfajnak. Témájuk szinte kizárólag dogmatikus vagy erkölcsi, ezért sokszor a hittételek ismertetésében, a katekizmus elmagyarázásában, illetve a világ és a jelenlévők buzdításában vagy ostorozásában merülnek ki.⁸⁰ Nem lehet elvitatni a szónokok alapos retorikai felkészültségét, a szentírási- és szentatyaapparátus ismeretét és használatát, némelyik beszéd azonban inkább az adott témáról írt esszé, mint szónoki mű. Molnár János például az oltári szentségről szóló tizenkét oldalas beszédében kilencszer idézi a Szentírást, huszonnégyszer különböző szentatyákat és egyházi tekintélyeket, és háromszor a Trentói Zsinat dokumentumait.⁸¹

⁷³ TASI, i. m., 13.

⁷⁴ FEJÉR György, *Pest szabad királyi városa fő templomában tartatott beszédek* IV, Pest, 1811, A tisztelendő nevendék papoknak köszöntés III, (a továbbiakban: FEJÉR, *Beszédek* IV).

⁷⁵ ALEXOVICS Basilius, *Ünnepnap i prédikátiók*, Pozsony, 1807, A’ keresztény olvasóhoz, [V] (a továbbiakban: ALEXOVICS, *Ünnepnap i*).

⁷⁶ MACZÁK, *A kanonikus plágium*, 267.

⁷⁷ ALEXOVICS, *Téli*, 350-351.

⁷⁸ STÁNKOVÁTSI Leopold, *Vasárnapokra szolgáló Prédikátiók*, I. év, 1. rész, Győr, 1789, A Keresztény Olvasóhoz, [V], (a továbbiakban: STÁNKOVÁTSI, *Vasárnapokra*).

⁷⁹ MOLNÁR János, *Egész esztendőnek vasárnapira és inepire szolgáló prédikátiók*, Posonyban és Kassán, 1777, 545, lásd még u. o. 562, 582! (A továbbiakban: MOLNÁR, *Prédikátiók*.)

⁸⁰ SIMON Máté, *Vasárnap i prédikátiók* I, Vác, 1804, 318 (a továbbiakban SIMON, *Vasárnap i*).

⁸¹ MOLNÁR, *Prédikátiók*, 95-106.

A prédikáció hanyatlásának oka azonban elsősorban mégis a megváltozott korszakban keresendő. A barokk-kori katolikus egyház (és benne a prédikáció) magabiztos, fölényes hangja után a felvilágosodás idején megtorpanás tapasztalható. Az új kor új lelkipásztori attitűdöt és új hangot követelt. Ezt azonban nem könnyen találták meg a szónokok. Apor József (1759–1813) panaszkodik, mennyire megváltozott ebben a korban a prédikáló papok feladata. Úgy véli, hogy a 18. században teljesedett be Dániel próféta jövendölése.⁸² „midőn az gonoszság oly annyira el terjedet, hogy meg vesztegette meg az gyermekeketis, testekben lelkekben meg rontotta az ifjakat, és gyalázatos bélyegeivel bestelenitti az véneketis”,⁸³ ezért mindenekelőtt a század „dögleletes tudományával” veszi fel a harcot. Talán szóvá is tették ezt neki, ezért szinte mentegetőzik, hogy egyházi beszédeit kénytelen felhasználni a profán tudományok cáfolására, és hogy át kell vennie az „ellenség” módszereit. „Az hitetlenek ellen viaskodvänn szükség vala énnekem mint egy az ök fegyvereikben öltöznöm és tulajdon fegyverekkel az hit igazságának megüsmerésére kénszerittem. Voltanak a kik panaszkodtanak hogy az szent helyre világi böltselkedés állittatott fel és az Evangeliumnak helyétt elfoglalták Socratesnek Platónak és több pogány filosofusoknak oktatásai.” Erre a 18. századi igehirdető különleges, megváltozott helyzetével és feladatával válaszol: „[...] igen szerentséttlen ezen szabadosságnak századjában az Úr szolgainak hivatalyok midőn az szükségesebb oktatások nem már azok, melyek mutatyák mikeppen kellessek gyakorolni az hitet, hanem azok, melyek az gyengébbeket védelmezik az el terjedett hitetlenség ellen.”⁸⁴

Amikor Fejér György a nyilvános istentisztelet szükségességét kénytelen védelmébe venni az újtók támadásai miatt, hasonlóképpen sóhajt fel: „Gyászos sors, sanyarú kéntelenség, hogy illy új és szokatlan tárgyokról tartozom veletek értekezni. Őseinket csak az Isteni szolgálat' hív gyakorlására és haszonvételére kell vala oktatni, mainap annak szüksége is fenn forog”.⁸⁵ Fájdalommal tapasztalja a papság tekintélyének csökkenését. Ugyanakkor rá is hat a jozefinizmus egyházképe: újmisési beszédében a papot ő is elsősorban a polgári társadalom „tisztjének” nevezi, és csak azután a „hívek barátjának”. A papban a társadalom hasznos tagját látja, aki az – általa nagyon gyenge színvonalúnak és rossz szemléletűnek tartott – iskolai oktatás mellett az isteni vallás tanítója a polgári társadalomban, valamint tudományos munkát végez, mindezt az erkölcsök

⁸² Dán 8, 23

⁸³ APOR József, *Prédikációk*, Győri Egyházmegyei Levéltár, Apor Vilmos hagyaték, Beszédtörök hely és évszám nélkül (valószínűleg 1809-ből).

⁸⁴ U. o., *Concio pro dominica I. quadragesima Anni 1796*.

⁸⁵ FEJÉR, *Beszédek* IV, 21; hasonló APOR Józsefnél is: LUKÁCSI, *Apor*, 495.

jobbítása érdekében („[...] éjjel nappal búvárkodik a’ könyvekben; mint a’ szorgalmatos méh tudományi lépet gyűjtöget, hogy így minden emberi sorsnak, rendnek, állapotnak alkalmas erkölcsi utasítást adhasson [...]”).⁸⁶

A Tridentinum katolikus részről tisztázta a hitviták kérdéseit, és egyértelműen megfogalmazta az egyház állásfoglalását. Bár a zsinat tanítása és rendelkezései érthető okokból csak nagyon lassan terjedtek el hazánkban, a katolikus egyház ezt követően mégis folyamatosan erősödött, a katolikus restauráció egyre látványosabb eredményeket ért el. A szónokok a protestantizmus ellen sikeresen tudták fölvenni a harcot. A számbeli fölény is megnyugtatóan hatott és magabiztosságot adott,⁸⁷ bár II. József türelmi rendelete újra felizzította a felekezeti vitákat.⁸⁸

Az igazi gondot azonban már nem a protestantizmus okozta a katolikus szónokoknak. A 18. század végén a felvilágosodás eszméiben olyan szellemi kihívás tűnt fel Magyarországon, amellyel szemben a hagyományos érveléstechnika nem bizonyult elégségesnek. A szónokok megdöbbenve vették észre, hogy az új, vallás- és egyházellenes eszmék, hihetetlen gyorsasággal terjednek, egyre többen szimpatizálnak velük. Azt tapasztalták, hogy a világ racionálisabbá, az erkölcs szabadosabbá vált. A kényelmes és magabiztos többségi álláspont egyszeriben tarthatatlanná vált. A protestantizmus támadásait visszaverő egyház újra védekezésbe kényszerült; úgy tűnt, megint többen vannak, akik már nem hiszik az egyház tanítását, nem követik az általa megkívánt erkölcsöket, és gondolkodásukban más utakon járnak. Alexovics már arra figyelmezteti hallgatóit, hogy „a’ sokaság miatt a jótól el ne álljunk”.⁸⁹ Az államról való gondolkodás radikális megváltozása alapjaiban érintette az egyház eddigi tekintélyét is. A tolerancia gondolata relativizálta az egyház katolikus (egyetemes) igényeit. Az egyház ráadásul a türelmi rendelettel elveszítette eddigi legfőbb támasza, az uralkodó abszolút pártfogását is. Az állam erősen beleszólt az egyház belső ügyeibe, eltörölte a szerzetesrendeket, és ősi szervezeteket, hagyományokat tiltott be (vallásos társaságok, körmenetek, zarándoklatok, ereklyetisztelet, étel- és egyéb áldások, stb.), érdekei szerint szervezte át a papnevelést. II. József még azt is utasításba adta a papoknak, hogy a szószékekről praktikus ismereteket, és ne dogmatikát hirdessenek, az

⁸⁶ U. o., 218.

⁸⁷ BRUNNER, i. m., 3; *Czáfolás*. Jó indulatból származott igaz mondás, barátságos beszéd, melyet az ... Báthory Gábor dunamellyéki református eklézsia super-intendens ur által Pesten, 1822. esztendőbe elmondott prédikáziójára egy igazságot szerető kassai megyének felszentelt hazfi papja intézett: le-irta SZENTMÁRIAI László urnak, Csécs [...] plebánosának [...] igaz tisztelettel KOMPORDAY Károly, Csécs, 1833. Egri Főegyházmegyei Könyvtár Kézirattára, Zs. VIII. 7/1., 30. „Hibáztál [...] a Sz. Hit ellen [...], mely Magyarországban uralkodó, melyben az Országunknak Királya Római Katolikus, és többnyire a lakosai is Római Katolikusok.”; MOLNÁR, *Prédikáziók*, 558.

⁸⁸ PAVERCSEK Ilona, *Szaitz Leó a felvilágosodás irodalmáról* = Magyar Könyvszemle, 1997, II, 167-185.

alamizsnát pedig a prédikáció alatt gyűjtsék össze.⁹⁰ Rendelkezett a prédikációk hosszát illetően is.⁹¹ Igaz, hogy az ismert források tükrében úgy tűnik: rendeleteit Magyarországon nemigen hajtották végre, a szónokok alig váltak az uralkodói propaganda szócsöveivé, a kor szellemét mégis tükrözik a rendeletek.

Természetesen egyházi rendelkezésekkel is igyekeztek korszerűvé tenni, szabályozni a prédikációt: az 1765-ös egri zsinat előírja, hogy a prédikációban kerülni kell „a haszontalan dolgok és költött történetek elbeszélését”, a rozsnói zsinat pedig (1777) utasítja a papokat, hogy prédikációikat írják le, és mutassák be az espereseknek.⁹²

A közgondolkodásban azonban a vallás helyett egyre inkább a humanitásra került a hangsúly, sőt, a vallástalanságot a fölvilágosodott elme velejárójának tekintették, a vallást pedig a sötétség, a babona, a műveletlenség és maradiság világába száműzték. Az egyháziak keserűen döbrentek rá, hogy az emberek tekintélyes része elveti a hagyományos erkölcsöt és vallást, a katolikus egyház újra defenzívába kényszerül.⁹³ Most már nem csak bizonyos hittételeket kellett megvédeni, hanem magát az istenhitet és a vallásosságot.⁹⁴ Mihalovics Ede már idézett művében találóan fogalmazza meg a kor látéletét katolikus szemszögből: „A tizenhatszadik század deléig a kereszténység szolgáltatta az elveket, melyekből a közvélemény alakult, a századnak második fele már a kereszténységet nem tudta megérteni”.⁹⁵ Hozzátehetjük: nem is akarta. A vallási kérdések már sokkal kevésbé érdekelték az emberek jó részét, mint korábban. A vallás iránti közömbösség egyre inkább eluralkodott, a hit egyre kevésbé határozta meg az életformát. „Már 1812 esztendeje, hogy az a’ ki Isten vala, emberré lett, ’s innen a’ mi 19dik Századunk felőle talán vagy éppen semmit, vagy egész keveset emlékeznek” – érzékeli a század elején Bezzeg András (1790?–1859) egri kanonok.⁹⁶

⁸⁹ ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 182.

⁹⁰ KUDORA, i. m., 160.

⁹¹ SZÁNTÓ Konrád, *A Katolikus Egyház története* II, Budapest, Ecclesia, 1985, 282.

⁹² RÉZBÁNYAY, *Az egyházi szónoklat egyetemes története*, I, 199.

⁹³ SOMBORI József, *Egyházi beszédei*, Marosvásárhely, 1825. I/171.: „[...] az emberek nagyobb részének gondolkozása, érzése, és élete módja hibás, romlott, gonosz; a jóknak száma pedig sokkal kisebb”. (A továbbiakban: SOMBORI.) Az oldalszámokat az I. kötet esetében az 1825-ös, a II. kötetnél az 1826-os, a III.-nál az 1827-es kiadás alapján közlöm.

⁹⁴ Pl.: SIMON, *Vasárnapi* II, 378: „Idővel tsak egy két ágazatját ostromlották a hitnek, vagy törvénynek, most egynek sem hagynak békét, sőt fel-forgatnak minden Religiót, minden Hitet, minden Vallást, minden Isteni tiszteletet.”

PISZKER, i. m., 62-63.

BRUNNER, i. m., 10.

⁹⁵ MIHALOVICS, i. m., II, 446.

⁹⁶ BEZZEGH András, *Szentbeszédei*, Egri Főegyházmezei Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban EFKK), Ms. 1018/8, 34r.

Maguk a szónokok is érezték, hogy a barokk népies érzelmessége, vallásossága, jámborsága és retorikája az új korban már nem képviselhető, a hittételek bemutatásának eddigi módja már nem vezet eredményre, de nehezen találták az új utat, az új kifejezési formát. Némelyek ultrakonzervatív álláspontot foglaltak el (főleg a pálos rend egy csoportja, Alexovics Vazul, Billisits Alajos (1745–?), Egyed Joákim, Simon Máté; vagy a minorita Szaitz Leó), akik mereven elutasítottak minden új ideológiát, az újdonságokban csak rosszat láttak. Azt bizonygatták, hogy az új filozófiai nézetek nem egyebek, mint a régi eretnokségek felélesztései, ezeket azonban a szentatyák és a zsinatok már egytől egyig megcáfolták, nem is volna érdemes időt vesztegetni rájuk, ha az embereket nem csapnák be olyan nagy számban. Az egyháztörténeti és teológiai érvek mellé azonban lassan eszme- és tudománytörténeti érvek is felzárkóztak, amikor a teológusok azokat a fegyvereket is felhasználták, amelyeket a felvilágosodás teremtett meg, és amelyek még összeegyeztethetők voltak a kinyilatkoztatással.⁹⁷

A prédikációszerzők azt próbálták bebizonyítani, hogy az újítók kizárólag a saját erkölcstelen életüket akarják igazolni, lelkiismeretüket felmenteni azáltal, hogy támadják a vallást és az erkölcsöt. Különösen a katolikus hit ellen léptek fel nagy erővel, mert ez a hit szembesíti őket legjobban gonoszságaikkal.⁹⁸ Néha tudományosan, néha pedig érzelmi alapon, kétségbeesett erőfeszítésekkel küzdöttek az új eszmék térhódítása ellen. A már említett Csapodi Lajos jezsuita már 1772 előtt olyan hitvédő műveket írt, amelyek nem csak a protestantizmus, hanem az új eszmék egyház- és vallásellenes tételei ellen is küzdöttek, a deista és indifferentista eszméket is cáfolni igyekeztek.⁹⁹ Mellette Molnár János ugyancsak jezsuita, és Zsivics Mátyás pécsi kanonok latin nyelvű tudományos művekkel vették fel a harcot a felvilágosodás antidogmatikus, vallásellenes, antiklerikális eszméivel.¹⁰⁰ Ezek azonban elsősorban teológusok számára készültek, a hívekre csak áttételes hatást gyakorolhattak. Ráadásul – ahogy Bíró Ferenc megállapítja – az ő munkálkodásuk még inkább az európai hitvédelem mintájára történt, és nem a valós magyarországi helyzetből indult ki.¹⁰¹ Ám ha némileg el is vétették az irányt, törekvésük mégis jelzésértékű: tagadhatatlanul Magyarországon is szükségét érezték, hogy fellépjenek valami eddig ismeretlen ellen. Az őket követő (talán tőlük tanuló, őket olvasó) lelkipásztorok azonban,

⁹⁷ PADÁNYI Klára, *Századvégi hitvédelem és felvilágosodás Louis Racine magyar fordításában = Irodalom és felvilágosodás*, szerk. SZAUDER József és TARNAI Andor, Budapest, 1974, 177.

⁹⁸ EGYED, i. m., I, 37; KLENÁK, *Prédikációk* I, 50.

⁹⁹ ECKHARDT, i. m., 167. Csapodi fő művei: LUDOVICI Csapodi, *De gratia Christi* libri IV, Tynaviae, MDCCLXIX; U. ő, *De religione revelata eius regulis et virtutibus praecipuis*, Libri tres, Tynaviae, MDCCLXXI.

¹⁰⁰ ECKHARDT, i. m., 175; KÖZI-HORVÁTH, i. m., 4.

híveik között élve, mintegy alulról érzékelték az új áramlatok, eszmék, könyvek terjedését, és főként egyfajta szemléleti változást: szabadabb erkölcsiséget, az egyházi törvények visszatartó erejének gyengülését.

Vajda Sámuel a *Jézus élete* című népszerűsítő lelki könyvében talán elsőként csattant fel az új eszmék ellen.¹⁰² Egymás után jelentek meg a felvilágosodás *elleni* felvilágosító könyvek, és az új tanokat tartalmazó könyvek veszélyeire figyelmeztető kiadványok.¹⁰³ Alexovics dühében valósággal megátkozta a szószekekről a modern botránkoztatókat. „Jaj, és átok mind azoknak, a kik másokat hitelenségre tanítanak, velek a' Religio szent szokásit megvettetik, hamisságot nékik tanátsolnak, a' vétkes indulatokat benne táplállyák [...]”¹⁰⁴ De az is előfordult, hogy a káros szellemű könyveket Batthyány primás összevásároltatta, ezzel azonban természetesen nem tudta megakadályozni az új tanok terjedését, hanem még inkább okot adott arra, hogy az egyházat, mint a szabad gondolkodás ellenségét vádolhassák.¹⁰⁵

Mások – kevesebben ugyan, de sokszor nagy hatással, például az ifjúság vagy a papság nevelésében (főleg jezsuiták és piaristák), vagy fejedelmi udvarok teológusai – épp ellenkező irányban estek túlzásokba. Mindenekelőtt elvetették a jámbor vallásos gyakorlatokat, babonának minősítették a bűcsújárásokat, körmeneteket, a szentek és ereklyék tiszteletét. Racionálisan próbálták magyarázni a Szentírást, a csodákat, bíralták a dogmákat, elvetették a kinyilatkoztatást, szimpatizáltak a szabadkőművességgel. Céljuk sokszor az volt, hogy a hittitkokat az ész számára is érthetővé tegyék, de akarva-akaratlan inkább a kételkedés és a közömbösség szellemét terjesztették el.¹⁰⁶ A szemináriumokban is sokszor szkeptikus tanárok tanították a kispapokat, többen eretnokségeket hirdettek, és nyíltan gúnyolódtak némely dogmán, vagy a cölibátus és a gyakori áldozás gyakorlatán.¹⁰⁷ Másoknak botránynosnak számító új szellemű egyháztörténeti munkáikat tanították a szemináriumokban.¹⁰⁸ (Vajda Sámuel száműzött apát barátjának – a nagyobb titoktartás végett latinul írt levelében – 1792 októberében elkésérítő képet fest a szemináriumok légköréről, a papnövendékek fegyelmi és erkölcsi helyzetéről.¹⁰⁹) Sokan úgy vélték, a hit

¹⁰¹ BÍRÓ, i. m., 156-157.

¹⁰² VAJDA Sámuel, *Jézus élete*, I, 101; III, 58, 93-94, 311-312.

¹⁰³ A korábban említettekén kívül pl.: MOLNÁR János, *De ratione eritica legendi libros moderni temporis sine iactura religionis et veritatis*, Posenii et Cassoviae, 1776; SZVORÉNYI József, *Causa Religionis contra libertinos defensa*, Budae, 1779.

¹⁰⁴ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 382.

¹⁰⁵ ECKHARDT, i. m., 86-87; MIHALOVICS, i. m., II, 451.

¹⁰⁶ SZÁNTÓ, i. m., 259.

¹⁰⁷ U. o., 282.

¹⁰⁸ KUDORA, i. m., 159.

¹⁰⁹ LUKÁCSI, *Vajda*, 161-163.

minden ágazatát az értelem kritikája alá kell venni. A papnövédeket liberális, fölvilágosodott szellemben nevelték, arra tanítva őket, hogy kerülni kell a polémiát a szószéken, és felvilágosult, toleráns lelkipásztornak kell lenni.¹¹⁰ Ezzel azonban kivívták a konzervatívabb papság fölháborodását.¹¹¹ Hasonlóan felvilágosult felfogást tükröztek Versegly Ferenc prédikációi is, amik szintén sokak elismerését és ellenszenvét váltották ki.¹¹²

Az elmondottak alapján úgy tűnhetne, hogy a századforduló szónokai vagy abszolút elfogadóan, vagy teljesen elutasítóan vettek tudomást a felvilágosodás terjedéséről, ám ez nem így van. Kevesen voltak, akik a katolikus dogmatika helyett gallikán, febroniánus, janzenista és egyéb elmarasztalt tanításokat tettek volna mindenestül magukévá, de csak kevesen voltak olyan rigorózusok is, mint Alexovics, aki a katolikus felvilágosodással szemben is teljesen elutasító volt.¹¹³ Legtöbben úgy akartak megfelelni az új kihívásoknak, hogy a kor megváltozott lelki és tudományos igényeinek megfelelően alakították beszédeiket. Főleg a már említett Antonio Muratori (1672–1750) hatására Magyarországon is elterjedő katolikus felvilágosodás (vagy más terminológia szerint reformkatolicizmus) úgy munkálkodott a katolikus egyház rugalmassá tételén, hogy ugyanakkor megőrizze sajátos identitását. Muratorit rengeteg támadás érte, műveit cenzúra alá akarták venni, de maga XIV. Benedek pápa is (1740–1758) védelmébe vette őt. Hiszen Muratori és követői csak bizonyos vallásos gyakorlatok, népies-babonás jámborságok és visszaélések ellen szálltak harcba, amelyek sosem képezték az egyház hivatalos tanítását.¹¹⁴ A reformkatolicizmus ugyanakkor elutasított minden tévtanítást, eretnekséget is, mint például a janzenizmust, amely a 18. század első felében szinte „divattá” vált Európában.¹¹⁵ (A janzenizmus magyarországi hatásának vizsgálata nem célunk, de meg kell jegyeznünk, hogy a régebbi szakirodalom sokszor ott is megállapította a janzenizmus hatását, ahol az nem indokolt. Minden bizonnyal téved Zolnai Béla, amikor Vajda Sámuel rigorozitását janzenizmusával magyarázza,¹¹⁶ de ugyanúgy Eckhardt Sándor is, amikor azt állítja, hogy II. Józsefet a janzenizmus vezette egyházellenes intézkedéseiben.¹¹⁷)

¹¹⁰ MIHALOVICS, i. m., II, 460.

¹¹¹ LUKÁCSI, *Vajda*, 145.

¹¹² HORVÁTH Konstantin, i. m., 98.

¹¹³ Pl.: *Ünnepnap*, 449.

¹¹⁴ MONDIN, Battista, *Pápák enciklopoédiája*, Szent István Társulat, Budapest, 2001, 552.

¹¹⁵ SZELESTEI N. László, *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*=Magyar Könyvszemle, 2000, 27-42. PADÁNYI Klára, i. m., 179.

¹¹⁶ ZOLNAI Béla, *A janzenizmus kutatása Középeurópában* = Universitas Francisco-Josephiana Acta Philosophica 4, Kolozsvár, 1944, 163-164.

¹¹⁷ ECKHARDT, i. m., 164.

A reformkatolicizmus igyekezett lehántani a korhoz kötött külsőségeket, a szentek kultuszának és a Mária-tiszteletnek vadhajtságait, a népies-babonás vallásosság megnyilvánulásait,¹¹⁸ elválasztva ezeket a dogmatikai tanítástól.¹¹⁹ A külsőséges vallásgyakorlatról a segítő emberszeretetre kerül a hangsúly, a barokkos áhítatgyakorlatok helyett pedig a Biblia és a szentmise kerül a vallási élet központjába.¹²⁰ A keresztényeket ért támadásokra reagálva pedig azt bizonyítják, hogy a keresztény erények egyben a társadalom javát is szolgáló polgári erények, sőt a jó keresztény igazán a jó polgár. (Szép példája ennek Guzmics Izidor Szent Móric tiszteletére mondott beszéde, amelyben a római katonamártír kapcsán azt fejt ki, hogy egyszerre kell jó kereszténynek és jó polgárnak lenni.¹²¹ (Lásd a 95. szöveget!))

Ahogy Bíró Ferenc megállapította: a szerzők egyháziasságának jellege módosult, de ténye nem.¹²² Ennek a folyamatnak szolgálatába állt az egyházi szónokok nagyobb része is. Jó példa erre a kor kimagasló szónokának, a fiatalon elhunyt Sombori Józsefnek életműve. Sombori józan okosságra, mértékletességre tanít. Az emberiség boldogságát a felvilágosult vallásosságban látja, amelyben harmóniára lép a tapasztalat, az ész és a kinyilatkoztatás. Prédikációiban bátran használja a felvilágosodás *terminus technicusait*, de távol áll tőle minden erőszakosság, forradalmiság. Sokszor hangsúlyozza a polgári erények fontosságát: ezt emeli ki Szent József magatartásában,¹²³ a Szent Korona-tisztelet kapcsán,¹²⁴ a helyes pálya-, hivatás-, és párválasztásról elmélkedve.¹²⁵ Sok erényt nem a keresztény erkölcs, hanem a társadalmi hasznosság és a közjó szempontjából közelít meg. Így érvel a pazarlás ellen,¹²⁶ de szerinte a jó házasság és a helyes nevelés is elsősorban társadalmi felelősség.¹²⁷ Hangsúlyozza, hogy „jó Hazafinak lenni a’ jó Keresztény tökéletességeihez tartozik”.¹²⁸

¹¹⁸ Pl.: FEJÉR, *Beszédek* IV, 169: „Mivel minden babonás szerűt eltávoztatni tartozunk, kéntelen vagyok én a szemetekre lobbantani, a mi igen elhatalmazott a keresztény hívek között. Azt vélik sokan, hogy ha gyertyát égetnek, kivált a halottak napján, ez által az Istenben kimultak lelkeinek nyugodalmára az Istennek kedves áldozatot tesznek. [...] az igaz Religió csupán egygyetlen egy áldozatot esmér, melly a keresztfán lett áldozatnak megújítására oltárainkon végbe megy”; SIMON, *Ünnepi*, 128.

¹¹⁹ HÖLVÉNYI György, i. m.

¹²⁰ KÓKAY György, *Muratori és Révai Miklós* = Vigília, 1992, 583-586; u. ő: *Muratori és Magyarország* = Magyar Könyvszemle, 1998, 193-206.

¹²¹ GUZMICS Izidor, *Szent Móric tiszteletére*, Bakonybél, 1820, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban PFKK), 127. IV. 1/1.

¹²² BÍRÓ, i. m., 26.

¹²³ SOMBORI, I, 25.

¹²⁴ U. ő, II, 65.

¹²⁵ U. o., 191, 223.

¹²⁶ U. ő, III, 109.

¹²⁷ U. ő, II, 218; III, 5.

¹²⁸ U. ő, III, 346.

A korabeli vallásos művek és prédikációk nagy mennyisége ellenére az irodalmi közvéleményt egyre kevésbé foglalkoztatta a kor egyházi irodalma, főleg prédikációirodalma. Bármennyire is jelentős volt még az egyházi literatúra, a 18. század végétől az egyre gazdagabbá, sokszínűbbé váló profán irodalomhoz mérve veszített súlyából. A „laicizálódásnak” vagy „szekularizációnak”¹²⁹ nevezett folyamat egyrészt azt jelenti, hogy az irodalomban egyre nagyobb számban jelentek meg világi témájú művek, az egyházi szerzők is gyakran profán irodalmi munkásságukkal váltak ismertté, az egyházi literatúra, és különösen a prédikáció pedig lassan az irodalmi érdeklődés perifériájára szorult.¹³⁰ Ez azonban nem volt gyors folyamat, és egyáltalán nem jelenti, hogy a maga korában a prédikációnak csekély hatása lett volna. Az egyházi beszéd még sokáig volt az emberek ismeretszerzésének, világról alkotott nézeteinek, esztétikai és irodalmi élményeinek egyik legfontosabb forrása. Ezért a 18-19. századforduló prédikációirodalmának feltárását tovább nem odázható kötelességnek érzem.

¹²⁹ SZILÁGYI Márton, *Vallás, felvilágosodás, irodalom, Kételyek és megfontolások* = *Korunk*, 2009, 10, 12-19.

¹³⁰ Ritka kivétel LUKÁCSY Sándor már említett tanulmánykötete (*Isten gyertyácskái*, lásd a 64. lábjegyzetet!), a két pálos hitszónokkal foglalkozó tanulmány: MACZÁK Ibolya, lásd a 69. lábjegyzetet!; vagy MERCS István tanulmánya, lásd u. o.!

1. Az időhatárok

„Kárhuzatos idő változások! tehát annyira juttattatok már minket, hogy a’ Keresztényi hitnek nem csak némelly tikkellyes igazságait, hanem magát egézfűzen a’ Keresztényi hitet kellefsék némelly új pogányok ellen védelmezni? Úgy vagyon.”

(Török Damaszcén)

Nehéz eldönteni, hogy mely időhatárok közti prédikációkat tekintsük „felvilágosodás-koriaknak”. A korszakolást főképpen az nehezíti, hogy nem könnyű meghatározni az egyes prédikációk keletkezésének idejét. Ha ismerjük a kötet nyomtatásának évét, ez jelent valamiféle támpontot, de a kötetben található prédikációk jóval korábban is keletkezhetnek a nyomtatás dátumánál. Hajas István megjegyzi, hogy huszonöt évig tartó prédikációs tevékenységét gyűjtötte egybe. Az első kötet 1790-ben, az ötödik azonban csak halála után, 1800-ban látott napvilágot, így előfordulhat, hogy ez 35 éves beszédek is tartalmazhat.¹³¹ Kováts Ágoston (1751–1823) a szentekről szóló beszédei elején néha lejegyzik az elmondás helyét és idejét. Nem ritka, hogy beszédei tíz éves késéssel látnak nyomdafestéket. Egyed Joákim is azt írja, hogy korábban kiadásra szánt kötete a mecénás főpap halála miatt nem jelenhetett meg. Ezt később, mások ösztönzésére vette elő ismét „szomorú szennyéből”, de akkor már úgy vélte, hogy javítás nélkül nem adhatók ki, mert a kor igényeihez kell alakítani őket. „[...] midőn íráfímat ráspolyni kezdém, és abban a moftani világnak állapotjára nézve, hol fogyatkozásokat, hol kelleetlen dolgokat találnék; mivel azok csak az alatsony rendben-lévő egygyűgyű hívek’ értelméhez alkalmazott rövid befzédék valának; új munkához fogtam, és azt úgy rendeltem-el, hogy minden rend-béli embereknek ügyéhez, és minden-féle Iftenes tzeljához a’ lelki Páfztoroknak alkalmas lenne [...]”¹³² Azt viszont nem tudjuk, hogy az eredeti szöveg, annak átdolgozása és kinyomtatása között mennyi idő telt el. A nyomtatás évére azonban többször is utal művében.¹³³

¹³¹ HAJAS István, *Egyházi Pásztor, mellyben élő nyelven mondatott egyházi beszédei közzül néhányat [...] ki bootsátott*, I-V, Győr, 1790-1800.

¹³² EGYED, i. m., I, *Az olvasóhoz*, [III].

¹³³ U. o., 248.

Alexovics egyik beszédében megemlíti az 1563-as évet, s megjegyzi, hogy azóta 227 év telt el.¹³⁴ Szent István-napi beszédénél pedig lábjegyzetben közli, hogy „Ezt a Prédikáziót Budán, 1790ben, Ország-Gyűlés’ alkalmatosságával mondotta az Autor”.¹³⁵

A kötetben megjelent beszédek hosszú évtizedekig, néha évszázadokig hatással lehetnek a későbbi szónokok gondolatmenetére, de a kéziratban maradt beszédeket is felhasználhattak később, főleg kolostorokban. Anchély Ildefonz (1753–1809) bencés némelyik beszédén a 18. század végi feljegyzés mellett többször szerepel 1826-os, 1829-es elhangzásra utaló feljegyzés is, holott a szerző 1809-ben meghalt. Így biztosan valamelyik rendtársa használta a prédikációit.¹³⁶ A Váci Egyházmegyei Könyvtár Kéziratkatalógusából tudjuk, hogy Poroszkay János beszédeit csaknem kivétel nélkül és változatlan formában felhasználta ugyancsak pap unokaöccse, Poroszkay Péter is.¹³⁷ Így van olyan beszéd, amely 1802-ben született, de még 1860-ban is elhangzott.¹³⁸

Főleg kéziratoss forrásokból tudhatjuk, hogy egy jól sikerült beszédet egy szerző többször is felhasznált, akár több évtized múlva is. (A szerzők a beszéd kéziratának elején vagy végén gyakran feltüntetik, hogy hol és hányszor mondták el ugyanazt a prédikációt.) Lochner János például egy Szerdahelyen 1759-ben mondott prédikációját minimális változtatással 1800-ban is elmondta Szentpálon,¹³⁹ de gyakori, hogy a papok saját híveik előtt is elmondták ugyanazt a beszédet néhány évvel később. Azt pedig felmérni sem tudjuk, hogy egy nyomtatott, vagy akár kéziratoss prédikációt hányan, hányszor, hány éven keresztül használhattak fel. Greskovics Ignác 1797-es újesztendei beszédét – egy ismeretlen kéz rájegyzése szerint valaki 1858-ban is elmondta, jelentéktelen betoldásokkal.¹⁴⁰ Egy hosszabb papi életút tehát évtizedeken és korszakhatárokon ívelhet át, de hol is húzhatók meg a magyar prédikáció történelmében a korszakhatárok?

A 20. század elején két magyar, és egy egyetemes prédikációtörténeti monográfia jelent meg Magyarországon.¹⁴¹ Ezek a munkák nem irodalomtörténeti, hanem egyházas szempontból foglalkoznak a szerzőkkel, később azonban prédikációtörténeti összefoglaló

¹³⁴ ALEXOVICS Basilius, *Vasárnapi prédikáziók, Nyári rész*, Pozsony, 1807, 246, (a továbbiakban: ALEXOVICS, *Nyári*).

¹³⁵ U. o., Toldalék, XXVIII.

¹³⁶ ANCHÉLY Ildefonz, *Szentbeszédei*, PFKK, BK. 27/1.

¹³⁷ TÓTH Béla, *A Váci Egyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa*, OSZK, Budapest, 1999, 98-103.

¹³⁸ POROSZKAY János által elmondott prédikációk, Váci Egyházmegyei Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: VEKK), 219.590, 8.

¹³⁹ LOCHNER János, *Szentbeszédek*, Győri Egyházmegyei Könyvtár Kézirattára, Ms.IV.1/94a./22a. A két település ma Dunaszerdahely (Dunajská Streda, Szlovákia) és Dunaszentpál.

¹⁴⁰ GRESKOVICS Ignác, *Prédikációk*, EFKK, Ms. 1014, 1.

¹⁴¹ MIHALOVICS Ede, i. m.; KUDORA, i. m.; RÉZBÁNYAY József, *Az egyházi szónoklat egyetemes története* (lásd a 71. lábjegyzetet!).

művek egyáltalán nem készültek. Legfeljebb a papságra készülők oktatására használt jegyzetek tartalmaznak homiletika-történeti összefoglalásokat, vagy egyéb retorikatörténetek foglalkoznak érintőlegesen az egyházi beszéddel.

Mihalovics a Mohácstól II. József koráig terjedő időszakot tekinti egységes korszaknak, majd II. József halálával kezdődik a „legújabb kor”, s tart az ő napjaiig.¹⁴² Kudora János szerint az 1526-tól 1780-ig terjedő idő a „hitviták kora”, az 1790 és 1896 közötti idő pedig a „nemzeti újjáébredés kora” megjelölést kapja (mint láthatjuk, II. József tíz esztendeje egyik korszakba sem kerül).¹⁴³ Rézbányay József háromkötetes monumentális szónoklattani monográfiájában a magyarországi egyházi szónoklat felosztásában jobbra Kudorát követi.¹⁴⁴ Rézbányay egy másik szónoklattani munkájában viszont, amelyben mindössze húsz oldalt szentel a magyar egyházi szónoklat történetének, más felosztással él.¹⁴⁵ Itt két fő korszakra osztja a magyar katolikus prédikáció történetét, de ezeket még tovább bontja.¹⁴⁶ Ám művében a 16. századtól terjedő időben végül is elkerüli a korszakok szerinti beosztást, és a szónoklatot és szónokokat évszázadok szerint tárgyalja. Munkája itt alig tartalmaz egyebet a szónokok és műveik felsorolásánál.

Láthatjuk, hogy a 20. század elején született művek korszakolásai ellentmondásosak, és ma már aligha elfogadhatók. Némely időkhatár eléggé önkényesnek és indokolatlannak tűnik (pl. az 1116-os, pedig ezt a legújabb retorikai lexikon is átveszi¹⁴⁷), másrészt némely korszak korántsem tekinthető egységesnek (pl. 1526-1780/90). II. József uralkodását ketten is korszakhatárrá teszik, ami csak nagyjából felel meg a valóságnak (ahogy ezt maga Mihalovics is érzi).¹⁴⁸ Nehéz eldönteni, hogy ez a viszonylag rövid idő inkább lezárása vagy kezdete egy korszaknak. Figyelemre méltó, hogy Kudora korszakolásából ez az idő, mint valami „senkiföldje”, kimarad. Ez a tíz esztendő az egyházi

¹⁴² Nála a korszakhatárok a tartalomjegyzék alapján a következőképpen alakulnak: I. Hittérítés kora; II. Az első korszak (1010-1526); III. Új-kor (1526-1780); IV. Legújabb kor (II. Józseftől napjainkig). A III. és IV. korszak közötti 10 év a tartalomjegyzékben és a főszövegben is hiányzik. A bevezetőben viszont a hitviták kora 1790-ig tart. KUDORA, i. m., VI-VII, 3, 76, 165.

¹⁴³ Az ő korszakolása a következő: I. A hittérítés kora 886-1116; II. A hitfenntartás kora 1116-1526; III. A hitviták kora 1526-1780; IV. A nemzeti újjáébredés kora 1790-1896.

¹⁴⁴ I. Hittérítés kora (896-1116); II. A hitfenntartás kora (1116-1526); III. A hitújítás kora (1526-1600); IV. Katolikus visszahatás. Hitvédők és hitvitázók (1600-1790). (Ezen belül elkülöníti az utolsó 100 évet, mint a barokk korszakot); ezután beszél még a „nemzeti újjáébredés”(1790-1830), valamint a „nemzeti visszahatás” koráról (1830-1900). Ez utóbbit nevezi „az egyházi szónoklat rövidéletű másodvirágzásának” is. RÉZBÁNYAY, *Az egyházi szónoklat egyetemes története*, II-IV.

¹⁴⁵ RÉZBÁNYAY, *Az egyházi szónoklat kézikönyve*, Pécs, 1904, 69-88.

¹⁴⁶ RÉZBÁNYAY felosztása a következő: „1. a középkor (vagyis a hittérítés kora és a középkor második fele, körülbelül a mohácsi vészig, vagy – ami vele jórészt összeesik – a reformációig), 2. az újkor, amelyben ismét három korszakot különböztetünk meg: az előkészítő korszakot, a mohácsi vésztől Pázmány Péterig; azután a Pázmány Péterrel s a magyar nyelv új korszakával beállott virágzási korszakot; végül a jelen legújabb kort.” RÉZBÁNYAY, i. m., 69.

¹⁴⁷ *Retorikai lexikon*, 728.

témájú irodalmak, így a prédikációk megjelenése szempontjából is kétségtelenül a mélypontot jelenti. Látható viszont, hogy a nyomtatott művek mennyiségét tekintve a II. József halálát követő idő új virágzása az egyházi irodalomnak. (II. József uralkodásának idején sokszor nehézségekbe ütközött még az ártatlan és jámbor vallásos könyvek kiadása is. Vajda Sámuel ellen vizsgálatot rendelt a Helytartótanács VI. Piusz imakönyvének lefordítása és kiadása miatt, Hell Miksát 50 Ft bírságra ítélték egy Jézus szíve-tiszteletet tartalmazó könyv terjesztéséért. Albert Hallernek a voltaire-iánus szemléletű valláskritikusok ellen írt művét pedig az uralkodó betiltotta.)¹⁴⁹

Jobbára 1790 után jelenhettek meg azok az egyházi művek, amelyek a felvilágosodás eszmerendszerére reflektáltak. Ugyanakkor ritkábban, de már az 1770-es évektől találhatunk olyan műveket, amelyek foglalkoztak az új gondolatok terjedésével, mint például Molnár János 1777-es prédikációs kötete. Nála ugyan a hitvédelem területén a protestánsok még nagyobb figyelmet kapnak, mint a felvilágosultak, de azért már a felvilágosultak is felbukkannak, mint közeledő ellenségek, mint „az Ántikrisztusnak kengyelfutói”: „[...] már nem csak az eretnekekkel, hanem bizonyos új pogányokkal-is megkellyen ütköznünk. Akár kik légyenek azok, elég az, hogy vannak, faporodnak, ’s ki tudgya? talán felénk is közelgetnek. Az bizonyos, hogy nem jó kézületlenül velek szemben szállni. [...] Öket ki Indeferentistáknak, ki Naturálistáknak hijja, ki Deistáknak, ki Áteistáknak. Mert, noha ez mind egy magában, azoknál az csak azért-is mind egy, holott az ilyen iftentelenségnek egyik garáditsáról a’ máfikra hengerednek, esnek, kelnek, botorkálnak. Magok magokat hol Böltseknek, hol erős lelküeknek szzeretik neveztetni. [...] Elmések, de csak arra, a mire az édes Attyok, aki Evát meg-ejtette”¹⁵⁰

Még a századvég e neves polihisztorának tudása is meglehetősen homályos az új eszméket illetően, s amint látszik, a legkülönbözőbb irányzatokat is egy tőről látja fakadni. Úgy véli, hogy képviselőik merő gonoszságból támadják Krisztus tanítását, és próbálják a keresztények lelki békéjét felbolygatni. Mindnyájan hiteltelen emberek, akik írásaikat mindenfelé szétszórják, személyükben azonban ritkán ismertek. Tanításukban szerinte semmi újat sem hoztak, és aki ismeri a régi eretnekek írásait, az tudja, hogy csak ezeket újítják fel. Mivel azonban a régi tévtanítókat a szentatyák már rég megcáfolták, az újakkal szemben is az ő munkásságuk a leghatékonyabb ellenszer. Vádolja őket erkölcstelen irodalmi művek írásával, toleranciával, erkölcsi szabadossággal, a fegyelem és a

¹⁴⁸ MIHALOVICS, i. m., 4.

¹⁴⁹ Lásd ECKHARDT, i. m., 191; LUKÁCSI, *Vajda*, 110-114, valamint LESKÓ József, *Szaitz Leó, a katolikus újságírás magyar úttörője* = *Katholikus szemle*, 1898, 29.

¹⁵⁰ MOLNÁR, *Prédikációk*, 254-256.

tekintélytisztelet bomlasztásával, tanításuk összelopkodásával. Többször is hivatkozik rá, hogy az uralkodó parancsa értelmében lép fel velük szemben, hiszen a „koronás fejedelem” rendelte el, hogy a papok prédikáljanak ellenük (nem egészen világos, hogy Molnár melyik parancsra gondol). Hallgatóit végül arra szólítja fel, hogy gyűlöljék őket (!). (Lásd a 63. szöveget!)

Bonyolítja a helyzetet, hogy az új eszmékről való gondolkodás később sem sokat változott. Molnár 1777-ben megjelent gondolatait Török Damaszcén évtizedek múltán is aktuálisnak és érvényesnek tartja, és szinte szó szerint átveszi huszonöt évvel később kiadott prédikációs gyűjteményébe. (Lásd a 90. szöveget!)

Az általam vizsgált korszak kezdetét tehát a hetvenes évek közepében jelölhetjük meg, mert a szerzők kivétel nélkül úgy érzik, hogy ekkor valami új fejezet kezdődött az egyház történelmében, új, támadó tanítások léptek fel, s az egyház megint védekező pozícióba kényszerült („[...] ’s ilyen időre jutánk: hogy már hitünket *ismét* az ilyen Pogányok ellen kellefsék védelmezni”).¹⁵¹

A korszak végének meghatározása még problematikusabb, de hosszas mérlegelés után úgy döntöttem, hogy az 1830-as években keletkezett beszédek már nem vizsgálom. (Néhány – az időhatárokat átlépő – életmű esetében tettem kivételt mindkét irányban.) Ebben követtem Rézbányayt, aki az 1830-as évvel új korszakot a „nemzeti visszahatás” korszakát állapítja meg. Magam úgy látom, hogy ez az idő a prédikációk formai megváltozása (egyrészes, osztatlan beszédek elterjedése), a gyűjteményes prédikációkiadások (pl. Szalay Imre munkái),¹⁵² a spontán beszédek kialakulása, és az ökumenizmus gondolatának elterjedése miatt is valóban új korszaknak tekinthető, bár a felvilágosodás-ellenes retorika még sokáig hasonló marad.

¹⁵¹ U. o., 255, (kiemelés tőlem).

¹⁵² SZALAY Imre, *Magyar egyházi beszédek gyűjteménye*, Pest, 1832-.

2. A szerzők

„Mivel pedig a' hit a' hallásból foganik; hallani pedig a' hitet nem lehet, ha tsak azt valaki nem prédikálja; fem prédikálni, ha ezen hivatalra az Iltentől valaki nem küldetik; azokáért, mindenkor szükséges vólt az üdvölségre, hogy hirdetői, és oktatói lennének a' hitnek.”

(Egyed Joákim)

A prédikációszerzők természetesen kivétel nélkül a papi rend tagjai: püspökök, szerzetespapok, papok. (A katolikusoknál nem ismerünk világi prédikációírókat, de ez a protestánsoknál is csak elvétve fordult elő.) Korszakunkban többségben voltak a szerzetesek, volt szerzetesek. Közülük ugyanis sokan Mária Terézia és II. József feloszlató rendeletei miatt egy ideig nem kolostorokban éltek, hanem világi papként, teológiai tanárként működtek, de rendi identitásukat és kapcsolataikat a lehetőségekhez mérten továbbra is megtartották. Megemlítendő a jezsuiták közül Fodor Mihály (1709–1775), Hajas István (1733–1798), Kozma Ferenc Xavér (1728–1806) és Molnár János.

A piarista rendből Bielek László, Egerváry Ignác (1751–1809), Endrődy János, Salamon József (1782–1813) emelhető ki.

Különösen jelentős volt a pálos és a ferences iskola. Előbbiek közt Alexovics Vazul, Billisits Alajos, Bors Dániel, Egyed Joákim és Simon Máté volt népszerű szónok, utóbbiak közül pedig Farkas Bernárd (?–?), Klenák Nárcisz (1741?–1805), Kosztolány Sándor (?–?), Kováts Ágoston (1751–1823), és Stánkovátsi Leopold tett szert hírnévre.

A többi szerzetesrend képviselői közül a kapucinus Hermolaus (Moré György) (?–1794) és Ligvándi Zosimus (?–?), valamint a minorita Török Damaszcén érdemel említést.

A világi papság jelesebb képviselői: Bogyai Mihály (1753–1830), Fejér György, Horváth Mihály (1728–1810), Kolossváry Sándor (1775–1842), Májer József (1785–1834) Negyedés Pál (1753–1803), Sombori József, Szepessy Ignác (1780–1838), Thezárovich Gábor (1761–1844) és Szvorényi Mihály (1750–1814).

A felsoroltak valamennyien olyan szerzők, akiknek a művei nyomtatásban is megjelentek (legtöbbször maguk felügyelték a kiadási munkákat, de például a fiatalon elhunyt Sombori beszédgyűjteményét barátja rendezte sajtó alá). Ők ezáltal nagyobb hatásra tehettek szert a lelkipásztorkodó papság körében, mint azok, akiknek a beszédei kéziratban maradtak. Jelen munkában viszont közülük is igyekszem kiemelni néhányat, hiszen a korra jellemző aspektusok náluk ugyanúgy tetten érhetők, mint a nyomtatott szövegekben. Azt sem állíthatjuk, hogy azok a szerzők feltétlenül tehetségesebbek voltak, akiknek a művei

nyomdafestéket láttak. A kéziratos prédikációk közt legalább annyi színvonalasat találhatunk, mint a nyomtatottak között. Munkámban többször hivatkozom a bencések közül Anchély Ildefonzra (1753–1809), és Hollósi Egyedre (1728–1808), akiknek a Pannonhalmi Főkönyvtárban őrzött kéziratos gyűjteményei nagyon értékesek. A világi papok közül az ismert erdélyi literátus család sarja Apor József (1759-1813) méltó említésre. Az ő harcosan felvilágodás-ellenes, Napóleonnal is többször foglalkozó beszédei 20. századi püspök-rokonának, Apor Vilmosnak (1892–1945) a hagyatékában maradtak fenn. Az Egri Főgyházmegyei Könyvtár gazdag prédikációs anyagából kiemelhető Greskovics Ignác (1769-1843) szentbeszédgyűjteménye, amely roppant fontos kortörténeti és közgondolkodási dokumentum. Rajtuk kívül sok más, alig ismert pap prédikációit is igyekeztem feltárni. A kéziratos források mindenben alátámasztják, sok helyütt gazdagítják és árnyalják mindazt, amit a nyomtatott szövegekből megtudhatunk.

A szerzők felkészültsége, műveltsége nagyon eltérőnek mutatkozik. Külföldet megjárt, neves egyetemen tanult szerző igen kevés van köztük (Endrődy Jánosról tudjuk, hogy nyolc évig élt más országban)¹⁵³ de ez nem jelenti azt, hogy a hazai oktatásban részesülők ne nyerhettek volna színvonalas képzést. Mindazok, akik prédikációik kiadásra vállalkoztak, nemcsak saját ambícióik, hanem valamelyest környezetük értékítélete által is vezéreltetek. Legtöbbjük külső biztatásnak engedve rendezte sajtó alá prédikációit.

Ha a prédikáció elkészítése egyéni munka volt is, az esetleges megjelentetést mindig valamilyen közös erőfeszítés eredményezte. A nyomtatáshoz szükség volt a költségeket, vagy legalább azok nagy részét fedező mecénásra, aki általában valamelyik püspök vagy főpap lehetett. (Ilyen volt például Zsolnai Dávid veszprémi helynök, aki Hajas Istvánt és Stánkovácsi Leopoldot is támogatta.) Egy búcsúi vagy valamilyen más ünnepi szónoklat esetén ez lehetett a helybéli plébános is, aki a szónokot az ünnepélyes alkalomra meghívta, és beszédét nyomtatásra alkalmasnak ítélte. Néha úgy tűnik: a kiadásoknak volt egy (vagy több) „*spiritus rectora*” is, aki ösztönözte, lelkileg támogatta a szerzőt munkájának kinyomtatására.¹⁵⁴ Szükség volt nyomdászokra, lektorokra és más munkatársakra, ezért említi pl. Egyed Joákim saját magán kívül „embereit” is, akik a kiadásban segítettek.¹⁵⁵ Előfordult az is, hogy egy prédikációs kötet polgári közadakozásból láthatott napvilágot, mint Gáll Bernardinus szegedi ferences szerzetes esetében 1817-ben.

¹⁵³ ENDRŐDY, *Az embernek*, XIV.

¹⁵⁴ Pl.: EGYED, i. m., I, *Az olvasóhoz*, [I.]

¹⁵⁵ U. o., Tóldalék, 144.

A szerzők jó része az irodalomtörténet számára alig ismert alkotó, ám az ismertebb nevek sem prédikációik, hanem elsősorban más jellegű – inkább világi irodalmi, vagy tudományos – műveik miatt csengenek ismerősen. Molnár Jánost számon tartja mind az építészettörténet, mind a fizika (hiszen ő írta magyar nyelven az első newtoni szemléletű fizikakönyvet, és magyarított sok fizikai szakkifejezést),¹⁵⁶ Fejér Györgyöt történettudományi munkái révén ismerik, Endrődy Jánost drámái és verses művei miatt tartják számon,¹⁵⁷ Somborit a nyelvújítási viták kapcsán szokták emlegetni – de mint prédikációszerzők teljesen ismeretlenek. Sőt, a főként csak egyházi műveket alkotó szerzők (pl. Alexovics Vazul) is inkább más jellegű vallásos műveik révén élnek a köztudatban, nem prédikációik miatt.¹⁵⁸ Pedig a korabeli prédikációk fontos adalékul szolgálhatnak a felvilágosodás elterjedésével és recepciójával kapcsolatos ismereteink árnyalásához. Ezért tartom fontosnak, hogy ezek a derék „irodalomtörténeti közlegények” végre elfoglalhassák megfelelő helyüket a magyar irodalomban.

¹⁵⁶ *A magyarországi klasszikus fizika századai 1590 – 1890*, összeállította GAZDA István, Magyar Tudománytörténeti Intézet, Piliscsaba, 2000, 156-161, 173.

¹⁵⁷ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit, *Berthola morva herceg avagy az első újabbkori Bánk-tragédia* = It, 1980; PERÉNYI József, *Endrődy János életrajza*, Nagykanizsa, 1899.

¹⁵⁸ Alexovics prédikációinál jobban ismert *A könyvek szabados olvasásáról két fő-tzikkely* című műve, lásd a 3. lábjegyzetet!

3. A prédikációk helyszíne és célközönsége

„Azért, Istennek kedves hívei! Nemes, Szabad Királyi Szeged Városbéli érdemes Polgárok, 's köz rendű Lakosok, vidúlyatok meg kedvetekben, örömmel töltözzetek szívetekben; mert a' köz jóra figyelő Istenes tárgyatokat leg ottan el értétek, mihelelt el tökélettétek magatokban, hogy, közben vetéstek által, az én öszveszedegett Búza Kalászaimnak ki tisztázott szemei a' Gerárai földben nevelkedve gyümölsözzenek, magatok, 's más Lelki Pásztorok által néma beszédeim a' hívek előtt hangos szavúakká legyenek.”

(Gáll Bernardinus)

A nyomtatott prédikációk és prédikációs kötetek nagy része utal arra, hogy hol hangzottak el a szentbeszédek. A szerző megjelöli azt a templomot, amelynek plébánosa, vagy rendszeres szónoka. Ennek ellenére a kötetbe olyan beszédeket is felvesznek, amelyek nem az adott templomban hangzottak el. Fejér György prédikációs gyűjteményének címlapja szerint „Pest szabad királyi városa fő templomában” elhangzott beszédeit gyűjtötte össze, de a kötetben helyet kap Zsámbékon elmondott búcsúi-, valamint Esztergomban elhangzott primíciái prédikációja is.¹⁵⁹ A címlapon a szerző neve és titulusa, valamint a nyomtatás helye és éve mellett szinte mindig megtaláljuk azt is, hogy a szerző melyik állomáshelyén, vagy vendégszónokként melyik település mely templomában, milyen alkalomra mondta el beszédét. Az állomáshelyen kívül elhangzott prédikációk leggyakoribb esetei: búcsúi szónoklatok, lelkigyakorlatos elmélkedések, papi jubileum (pl. aranymise), vagy papi beiktatás alkalmával mondott beszédek, temetési beszédek. De ezeken kívül is még sok más lehetőség adódik a szónok életében, amikor idegen helyen kell igehirdetést végeznie. Prédikációs köteteikbe a szerzők gyakran vesznek föl olyan szentbeszédeket, amelyeket vendégszónokként, más egyházközségben mondtak el. A szónoklat gyakran utal erre, főleg a búcsúi beszédekben a templom védőszentjére, a település történetére, de a konkrét helyet (és időpontot) a nyomtatott szöveg nem mindig közli.¹⁶⁰ Török Damaszcén Nagyboldogasszony napján mondott prédikációja előtt csak annyit jegyez meg, hogy ezt egy

¹⁵⁹ FEJÉR, *Beszédek* IV, 199, 211.

¹⁶⁰ MOLNÁR, *Prédikációk*, 441: lábjegyzetben közli, hogy Nepomuki Szent János tiszteletére mondott beszédét a győri Székesegyházban mondta, de az időpontot nincs megjelölve. U. o., 473: Sarlós Boldogasszony napján hallgatóit „búcsújáróknak” szólítja, de nem tudni, melyik templomban beszél. NEGYEDES, *Minden mostani fenn álló Innepekre és némelly külön Szenteknek [...] napjaira szolgáló Prédikációk*, I. kötet, Győr, 1800, (a továbbiakban: NEGYEDES, *Prédikációk* I), 29: egy Remete Szent Antal tiszteletére szentelt templomban, nem tudni, mikor. U. o., 129: Szent Mátyás patrónussága alatti faluban, hely és évszám nélkül.

olyan helyen mondta, ahol „ezen Szent Szűznek tsudálatos képe tífzteltetik”, de a település nevét nem említi.¹⁶¹

Az ilyen beszédek sokszor tartalmazznak valamilyen helyi jellegzetességet vagy vonatkozást (például Pannonhalmán elhangzott beszédek Szent Imre vagy Szent Márton kapcsán utalnak a szentek életének ottani vonatkozásaira).¹⁶²

A kéziratos szövegek is nagyon gyakran megjelölik a szónoklat elhangzásának helyét és idejét. A nyomtatásra nem szánt prédikációk esetében a szónokok a maguk számára tartották fontosnak ezek feljegyzését, hiszen egy-egy beszédüket évekkkel később ugyanazon az állomáshelyen is elővették, és változatlanul, vagy kevés alakítással, aktualizálással újra előadták. Más állomáshelyre kerülve, esetleg vendég-, vagy kiségitő szónokként egykor megírt beszédeiket szintén újra felhasználhatták. Nem ritka, hogy némely prédikációt egy szónok öt-hat alkalommal is elmondott élete során, ugyanazon vagy más helyszínen egyaránt. Ennek nem csak kényelmi okai voltak. Kétségtelen, hogy a korabeli liturgikus rend szerint az évenként visszatérő igehelyek nem sok változatosságot adtak és nem sok mozgásteret engedtek a szónokoknak. Ez is oka a homília, a Szentírást-magyarázó prédikációs műfaj háttérbe szorulásának. Ezt próbálták áthidalni sokan azzal, hogy előre megkomponált tematikus rendben beszéltek híveik előtt hétről hétre, például a tízparancsolatról, a Miatyánk, az Üdvözlégy, a Hiszekegy ágazatairól, a szentségekről, az erényekről vagy bármilyen más témáról. Ilyenkor vagy egyáltalán nem is kerestek kapcsolatot, vagy – néha nagyon erőltetetten, legtöbbször a beszéd bevezetésében vagy befejezésében – kerestek valami utalást a napi igehely és a prédikáció témája között.¹⁶³ Mivel a prédikáció elsősorban élő nyelvi műfaj, és a szónokok jól tudják, hogy egyrészt az emberi figyelem könnyen lankad, másrészt pedig az emlékezet is könnyen elhomályosodik, ezért a *repetitio* elve szerint sem tartották haszontalannak, ha egy témáról mondott beszédük néhány év múlva ugyanazon célközönség előtt is – akár változatlan formában – újra elhangzik, főleg ha úgy ítélték meg, hogy beszédük jól sikerült, jól összefoglalja a kitűzött tárgyat, ezért érdemes is újra meghallgatni. „[...] hányan találkoznak közületek, kik meg-tudnák mondani, mitsoda dítséretiről vólt Sz. Mihály Arkangyalnak a’ múltt efsztendőben itt ezen a’ napon a’ befzéd; úgy-é, hogy könnyen meg-zámlálhatnánk, kik ezt meg-tudnák

¹⁶¹ TÖRÖK, i. m., III, 396.

¹⁶² [Ismeretlen 18. századi bencés], *Vasárnapi szentbeszédek*, PFKK, BK.+200, II, 70, 109, 117-118.

¹⁶³ [Ismeretlen győri egyházmegyes pap], *A’ római és magyar nemzeti katekizmusokból ki-szedett keresztény tudomány, mellyet a’ tudatlan Köz Népnak oktatására Prédikáció formában az efsztendőnek minden Vasárnapira el-ofztott, és közönséggé tett némelly Győri Püspökségbéli egyházi pap*, Győr, 1793.

mondani? ez az emberi gyarlóság, és emlékezet' gyümöltse" – írja Simon Máté, utalva az emberi feledékenységre.¹⁶⁴

Így tudjuk tehát, hogy Alexovics Vazul elsősorban azokat a prédikációit gyűjtötte össze és nyomtatta ki, amelyeket „a' pesti fő plébánia' templomában" mondott el. Előre közli is, hogy beszédeibe olyan „matériákat" vett fel, amelyekről falun „nem lehet nagy haszonnal prédikálni", de neki a pesti nép igényeit kellett szeme előtt tartania.¹⁶⁵ Ugyanakkor kötetei tartalmaznak olyan prédikációkat is, amelyek más helyen és alkalommal hangzottak el. Gyakori, hogy az alkalmi szónoklatok helyet kaphattak a szerző által később összeállított gyűjteményes kötetekben is. Alexovics pl. vasárnapi prédikációinak nyári részéhez csatolja többek között Orczy Lőrinc báróról mondott gyászbeszédét,¹⁶⁶ és – mint már említettük – egy Szent István-napi orációt, amelyet a lábjegyzet szerint „Budán 1790ben, Ország-Gyűlés' alkalmatosságával" mondott.¹⁶⁷ Ünnepi beszédeinek bevezetőjében viszont éppen azt emeli ki, hogy az ebben a kötetben található prédikációit könnyű bármilyen hallgatókhoz alkalmazni, kevés olyan prédikációja van, amit máshol ne lehetne elmondani.¹⁶⁸

Fejér György is többnyire Pesten mondott beszédeit gyűjtötte egybe, és nem kis büszkeséggel említi, hogy hallgatói között „értelmesebb rendűek, sőt a' fő törvény-széknek' Biráji közzül is" voltak.¹⁶⁹

Mint láttuk, Egyed Joákim kifejezetten papi segédkönyvnek szánta az oktató beszédeit, de a kezdetben csak az „együgyű" hívek értelméhez szabott rövid prédikációk színvonalát és hosszúságát egyaránt megnöveli, hogy a lelkipásztorok „minden rend-béli embereknek ügyéhez" alkalmazni tudják.¹⁷⁰ Inti az igehirdetőket – akiket ő következetesen „oktatóknak" nevez –, hogy vegyék tekintetbe hallgatóik korát és műveltségét.¹⁷¹ Külön utasítja a lelkipásztorokat a gyermekek megnyerésével és motiválásával kapcsolatos igehirdetői módszerre. „A' gyermekekkel pedig fzelídséggel kell bánniok a' lelki Páfztoroknak: t. i. dítséretekkel, ígéretekkel, és ajándékokskákkal kell őket a' tanításra édesgetniek; nem pedig hurogatáfsal, éjefztgetéfsel, vagy más keményebb móddal."¹⁷² A lelkipásztorok feladatának tarja, hogy az iskolákban a mesterek és preceptorok munkáját

¹⁶⁴ SIMON, *Ünnepi*, 74

¹⁶⁵ KÖZI-HORVÁTH, i. m., 21.

¹⁶⁶ ALEXOVICS, *Nyári*, Toldalék, LVII-LXXXI.

¹⁶⁷ U. o., XXVIII-LVI.

¹⁶⁸ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 1789.

¹⁶⁹ FEJÉR, *Beszédek*, I, Előszó, VI.

¹⁷⁰ EGYED, i. m., *Az olvasóhoz*, [II.]

¹⁷¹ U. o., *Elő-járó beszéd*, [VI.]

¹⁷² U. o., [IX.]

ellenőrizték, és ne engedjék, hogy olyanok tanítsanak hittant, akiknek az életpéldája többet árt a gyerekeknek, mint használ.¹⁷³

Simon Máté a vasárnapi és ünnepi beszédeinek címlapján feltünteti, hogy pálos szerzetes, és hogy a pécsi egyházmegyében korábban kárászi plébánosként, most pedig szemináriumi tanárként dolgozik, de prédikációi keletkezéséről csak annyit árul el, hogy különböző helyeken és években mondta őket. Néhány beszéde előtt azonban pontosan megjelöli az elmondás helyét és idejét. Így tudhatjuk, hogy az 1803-ban kiadott ünnepi prédikációskötetében jóval korábbi szövegei is megtalálhatók, hiszen például Szent Márton-napi beszédét Bágyogon 1776-ban, Szent László-napi első prédikációját Peremartonban 1778-ban, a Szent Erzsébet napit Kertán 1775-ben, a Szent Ferenc tiszteletére szólót Miskolcon 1772-ben mondta el.¹⁷⁴ Ezek a viszonylag régebbi prédikációk együtt szerepelnek a nyomtatás éve előtt nem sokkal keletkezettekkel.¹⁷⁵

Főleg a búcsúi és a szentek tiszteletére mondott szónoklatokban találunk a helyszínrre történő utalásokat. A szónokok ilyenkor gyakran térnek ki az egyházközség történetére vagy annak egy jellemző eseményére, a templom építésének körülményeire, a templom díszítésére¹⁷⁶ vagy egyéb helybéli sajátosságokra. A beszédekben akkor találunk több közvetlenséget, személyes utalást, amikor a szónok idegen helyen hirdeti az igét.¹⁷⁷ Ezek néha történelmi forrásértékkel is rendelkeznek, mint például amikor Simon Máté forintnyi pontossággal közli prédikációjában, hogy az uralkodó mekkora összeggel támogatta a szekszárdi templom építését.¹⁷⁸ Hollósi Egyed bencés szerzetes a sümegi ferences kegytemplomban 1771. február 6-án elhangzott beszédében a kegyhely kialakulásának történetét beszéli el. (Lásd a 92. szöveget!) Öt évvel később pedig – a móri kapucinusok letelepedésének centenáriuma alkalmából – sok érdekes adalékkal szolgál a szerzetesek kezdeti, kedvezőtlen fogadtatásával kapcsolatban. Ugyancsak fontos rendtörténeti vonatkozásai vannak annak a szónoklatának, amelyet Pannonhalmán még a szétszóratás idején, de már a Bencés Rend visszaállításának biztos tudatában mondott.¹⁷⁹

A helytörténeti kutatás is sok érdekességet fedezhet fel a prédikációk azon részeiben, amikor a szerző valamilyen helyi aktualitásra vagy szokásra utal. Greskovic Ignác szentbeszédéből tudjuk például, hogy Egerben a templomok elé nagybőjt idején

¹⁷³ U. o., [X.]

¹⁷⁴ SIMON, *Ünnepi*, 301, 313, 422.

¹⁷⁵ U. o., 335, 493.

¹⁷⁶ Pl.: SIMON, *Ünnepi*, 49.

¹⁷⁷ U. o., 493-494.

¹⁷⁸ U. o., 611.

perselyeket helyeztek ki, azokban gyűjtöttek a szegények számára.¹⁸⁰ Ugyancsak egri vonatkozásokat tartalmaz egy Vácon őrzött prédikáció. Szerzője visszaental, hogy 1813 után három évig a rossz szőlőtermés miatt nem is kellett a népet a részegség veszélyeire inteni, bezzeg 1817-től megteltek az utcák a tántorgó, fajtalan énekeket éneklő emberekkel.¹⁸¹

Kiknek írták a prédikációkat? A kérdésre a válasz egyszerűnek tűnhet: a szertartáson résztvevő híveknek, akár városokban, akár falvakban éltek. A nyomtatott beszédek legtöbbször városokban elhangzott szövegek: Molnár János prédikációinak nagy része Budán, Alexovicsé és Fejéré Pesten, Stánkovátsié Pozsonyban, Negyedesé Győrött, Klenák Nárciszé Besztercebányán, Thezárovich Gáboré Nagyváradon, Somborié Marosvásárhelyen hangozhatott el. Simon Máté legtöbb prédikációja azonban vélhetőleg falusi híveknek készült.¹⁸² Főleg német hatásra éppen ebben a korban lett külön műfajjá az ún. „falusi beszéd”, amely kifejezetten az egyszerű emberek számára akarta közel hozni a hit igazságait, könnyen érthető, világos stílussal, kevésbé elvont okfejtéssel.¹⁸³ Ezek a kritériumok egészen a 20. század elejéig egyre erősebben határozták meg a prédikációszerzők szónoki attitűdjét.

A nyomtatott prédikációs kötetek prédikációi között egyaránt találunk falusi és városi közönség előtt elmondott beszédeket, átlagos templomi közönségnek vagy valamilyen speciális hívőseregnek (diákok, katonák stb.) elmondott prédikációkat.

Néha a beszédek hangvételéből lehet sejteni, hogy kik voltak többségben a hallgatók között. Klenák Nárcisz például többször példalózik az „egyszerű pórnp” viselkedéséről, erkölcséről, vagyis a prédikációk inkább városi közönség előtt hangozhattak el.¹⁸⁴

Hogy mennyire befolyásolja a hallgatók életkora, felkészültsége a szónokot beszédének megformálásában, jól szemlélteti Ányos Pál néhány fennmaradt műve.

¹⁷⁹ HOLLÓSI Egyed, *Szentbeszédei*, PFKK, BK. 1/1, Pünkösöd utáni 21. vasárnap, 108r-110v; 1800. november 9-i beszéd, 174 r.

¹⁸⁰ GRESKOVICS, *Prédikációk*, EFKK, 1014, 162v.

¹⁸¹ [Ismeretlen], *Prédikáció pünkösöd utáni 6. és 7. vasárnapra*, VEKK, 219.455, 13-14. (A beszédet a Váci Egyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa tévesen helyezi a 18. század második felére, hiszen a beszédekben két 19. századi évszám is szerepel.)

¹⁸² Kivétel képeznek az Alexovics által megjelentetett szövegek, amelyek a lábjegyzet tanúsága szerint „mondattak pedig Pétsett a’ Püspöki öreg Templomban nagy Ájtatosságok’ alkalmatosságával”. ALEXOVICS, *Nyári*, LXXXII.

¹⁸³ Népszerű volt korszakunkban Johann Lang német plébános beszédgyűjteményének magyar fordítása, amely kifejezetten a „falusi köznép oktatására” készült szentbeszédeket tartalmazott: LANG János, *Kateketika beszédjei*, Vác, 1800; vagy Lesnyánszky András (1795–1859) által ugyancsak németből fordított prédikációk, amelyekkel tudatosan a falusi papságot akarta segíteni: *Vasárnapi evangéliumok magyarázattya [...], a falusi nép számára, készítette MICHL Antal világi pap*, I-II, Nagyvárad, 1829; *Ünnepi evangéliumok magyarázattya [...]* I-II, Nagyvárad, 1830.

¹⁸⁴ Pl.: KLENÁK, *Prédikációk* I, 387.

Mindösszesen kilenc beszéde közül hét egy iskolásoknak tartott lelki gyakorlat alkalmából mondott, összefüggő elmélkedés-sorozat, egyet falusi hívek előtt (Abán) adott elő Szentháromság-búcsú alkalmával, egy latin nyelvű beszéde pedig rendfőnök-választásra készült. Ez utóbbi, amely rendtársai előtt hangzott el, bővelkedik szentírási megalapozásban, s bár szentatya-hivatkozás nem sok található benne (mindössze Szent Bonaventurát említi), annál több az ókori filozófusokra, történészekre, mitológiára történő utalás (Arisztotelész Nikomakhoszi etikája, Hérodotosz Görög-perzsa háborúja, Cicero levelei stb.)¹⁸⁵ Búcsúi beszédében figyelembe vette az egyszerű nép befogadóképességét, és bár az ünnep lehetővé tenné az alapos patrisztikai megalapozást, mindössze Szent Ambrusra és főképp Szent Ágostonra hivatkozik, de a hívek számára is közérthető módon.¹⁸⁶ Lelkigyakorlatos elmélkedései közül csak az egyikben (Negyedik elmélkedés) idéz több szentatyát, a többiben alig találhatók ilyenek, vagy nevük említése nélkül összefoglalóan tárja fel véleményüket.¹⁸⁷ Stílusa pedig ezekben a legközvetlenebb, sok személyes megjegyzéssel, önfeltárulkozással, érzékletes (néha horrorisztikus) képekkel és példákkal, sok kérdéssel, megszólítással, fokozással, *sermocinatio*val. Az is feltűnő, hogy fiatal hallgatóit nyilván a tekintélytiszteletre akarván nevelni, háttérbe szorítja az uralkodó iránti ellenszenvét, és áldásért imádkozik II. Józsefere „ki nekünk mind testi s mind lelki boldogságunkra igyekezik”, valamint fohászkodik a háború szerencsés kimeneteléért is.¹⁸⁸

Ugyancsak diákok (pécsi iskolások) előtt elmondott beszédeit gyűjtötte össze és fordította magyarra Ligvándi Zosimus kapucinus is. Ő az egyedüli, aki prédikációit nem az egyházi-, hanem az iskolai év rendjében közli, így a kötetek első beszéde nem advent első-, hanem a pünkösöd utáni 15. vasárnapra szól.¹⁸⁹ (Rajta kívül Negyedes Pál Kalászata az a prédikációs segédanyag, amely szintén nem az egyházi, hanem a polgári év rendjét követve tartalmazza a szövegeket.)¹⁹⁰ Munkája kiadásával az volt a célja, hogy a *fiatal papoknak*, és az *idősebb világiaknak* segítsen. Előbbieknek azért, mert nem érnek rá a hosszú, és nem köznépek való prédikációk olvasására, utóbbiakat pedig azért, mert tapasztalatai szerint az ilyenek falun és városon is keresztény tudomány nélkül „szükölködnek”.¹⁹¹

A nyomtatásban megjelent beszédeket sokszor a lekipásztorkodó papság feladatának megkönnyítésére bocsátották ki a szerzők. Vannak némelyek, akik szövegeiket

¹⁸⁵ ÁNYOS, i. m., 73-85,

¹⁸⁶ U. o., 61-70.

¹⁸⁷ U. o., 20, 30.

¹⁸⁸ U. o., 7-58.

¹⁸⁹ LIGVÁNDI Zosimus, *Keresztény-tanítási beszédek, mellyeket ezelőtt a' pécsi deákságnak mondott, most magyarrá fordított*, I-VI, Pozsony, 1794-1798.

¹⁹⁰ NEGYEDES, *Apostoli Kalászat*, Győr 1802, (a továbbiakban: NEGYEDES, *Kalászat*).

nemcsak a papoknak, hanem olvasni vágyó híveknek is szánták: megőrizve a prédikáció külsőségeit, valójában lelki olvasmány céljaira nyomtatták ki azokat.

Kosztolány Sándor prédikációs kötetének előszavában szinte mentegetőzve mondja: nem azért bocsátotta ki beszédeit, hogy velük a nála okosabb atyákat tanítsa, hanem hogy „inkább azon Magyar Katolikusoknak, kik Lelki-Páfztorok nélkül szükölködnek, és azt olvasgatni fogják, némi-némü lelki hafznokra fzolgálhatnék”.¹⁹²

Egyed Joákim és Simon Máté viszont – mint később látni fogjuk – kifejezetten a lelkipásztorkodó papság segítségére adta ki munkáit, s mindketten tanácsokat is adnak, hogyan lehet beszédeiket átalakítani, kompilálni, felhasználni.

Ugyanígy Fejér György is azoknak szánja művét, akik „a’ Pesti Fő Seminariumban” tanultak vagy tanulnak – vagyis a papság elitjének, akiket ő „sasfiaknak” nevez (bár megjegyzi, hogy bizonyára a püspöki szemináriumok neveltjei is versenyképesek lesznek velük).

Előfordul, hogy a célközönség hite visszafogja a szónok vitatkozó dühét is. A pünkösöd utáni második vasárnapi beszédében az oltári szentség kapcsán Alexovics szívesen vitatkozna a hit rágalmazóival és ellenségeivel, de – mint írja –: „[...] nékem a’ Beszédet hozzátok kell alkalmaztatnom. Ti ettül a’ tévelygéstől távúl jártok”.¹⁹³

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a szónokok mindig figyelembe vették hallgatóságuk műveltségét, lelki és szellemi érettségét, sajátos kulturális és szociológiai hátterét. Ha prédikációik kinyomtatása mellett döntöttek, távolabb tekintettek saját egyházközségük és hallgatóságuk határain, és törekedtek arra, hogy beszédeik minél több olvasó érdeklődését keltsék fel, és minél több pap meríthessen belőlük a saját hallgatósága számára.

¹⁹¹ U. o., *Tudósítás e’ munkának mivóltáról*, [II.]

¹⁹² KOSZTOLÁNY Sándor, *Egész esztendő-béli Vásarnapokra intéztetett szent beszédek*, Pozsony és Pest, 1794, I, Az Olvasóhoz.

¹⁹³ ALEXOVICS, u. o., 25.

4. A prédikációk időtartama

„Nem léfzek hofzfzas, figyelmezzetek!”
(Simon Máté)

A prédikáció hossza a történelemben szinte folyamatosan csökkent. Az Apostolok Cselekedeteiből tudjuk, hogy az apostolok akár több órán keresztül is hirdették az evangéliumot, Szent Pál Efezusban egy egész éjszakán át prédikált.¹⁹⁴ A szentatyák korában nem volt ritka a két órás prédikáció.¹⁹⁵ A középkor és a korabarokk folyamán is gyakran egy- másfél órára rúgott a beszéd időtartama. A barokk prédikációkhoz képest a századfordulón a beszédek hossza tovább csökken, a kor igényeinek megfelelően alaposan (kb. a felére) rövidül. Az egyre intellektuálisabbá váló beszédek erős koncentrációt tettek szükségessé a szónok és a hívek részéről is, a figyelem fenntartása egyre nehezebbé vált. A szónokok gyakran panaszkodnak is, hogy míg a hívek olyan könnyen fecsérlik idejüket szórakozásokra, a prédikációhallgatástól sajnálják az időt.

Óvatosnak kell lennünk a terjedelmi kérdésekben is, hiszen nem tudhatjuk, hogy a nyomtatott vagy kéziratban maradt szövegek hogyan hangzottak el a szószékről. Teljes egészében elmondták-e, avagy rövidítettek? Felolvasták-e az idézeteket latinul is, ahogy a szövegben áll, vagy csak magyarul mondták el azokat? Mivel azonban a legtöbb prédikációs kötet címlapján szerepel, hogy a szerző „élő nyelvvel” elmondott beszédei jelennek meg, joggal feltételezhetjük, hogy a szövegek és az elhangzott változat között komoly eltérés – főleg a mennyiséget tekintve – nincs, még ha a nyomtatásban megjelent szöveget általában mindig javítottabb-bővítettebb változatnak sejtethetjük is, mint az élő nyelvi elhangzást. (Alexovics azt írja, hogy prédikációi „hosszabbak” [nem világos, hogy mihez képest], mivel az okosság meggyőzését és az akarat felindítását is célul tűzte ki, ehhez pedig „bővebb írás kivátatik, hogy sem a’ pusztá sovány tanításhoz”.) A kéziratok prédikációk vizsgálata azt támasztja alá, hogy a „magánhasználatra” írt beszédek és a nyomtatott prédikációk kidolgozottsága és apparátusa között lényegi különbséget legtöbbször nem fedezhető fel. (Sőt feltűnő, hogy ebben a korban a kéziratok, nyomtatásra sosem szánt beszédek legtöbbször ugyanolyan precizitással, rövidítések nélkül, teljes mondatokkal olvasható, és pontosan jelöli a szentírási és egyéb források hivatkozási helyét is.) A kéziratokban, levéltárakban alig találunk vázlatos, olvashatatlan, zilált kézírású beszédeket. Legtöbbször – ha magán viseli is az alkotás jegyeit, és tartalmaz áthúzásokat, javításokat, csillagozásokat –, jól

¹⁹⁴ ApCsel 20, 7-12.

megformált, tisztázott, szinte nyomdakész szöveg benyomását kelti. Igaz, ebből nem lehet messzemenő következtetéseket levonni a korabeli papság prédikáció-kidolgozási gyakorlatára, hiszen elképzelhető, hogy az utókor éppen azért őrizte meg a tisztázottabb példányokat, mert ezeket felhasználhatónak vélte; míg a vázlatokat, a magánhasználatra írt, gyors feljegyzésű és nehezen olvashatóan lejegyzett beszédeket a szerző hagyatékából egyszerűen megsemmisítették.

Negyedes Pál rövid, legtöbbször kétrészes beszédei terjedelmük, és az élő beszédhez közeli nyelvezetük miatt vélhetően a szószékről is így hangozhattak el, holott a kötetek címlapján nem szerepel az „élő beszéddel” kitétel.

Mindenképpen kivételnek számítanak Egyed Joákim sokszor 40-50 oldalas „oktató beszédei”, amelyek ilyen formában sosem hangoztak el, és maga a szerző is javasolja, hogy a szónokok kedvük szerint válogassanak belőlük.¹⁹⁶ P. Hermolaus szövegei is gyakran meghaladják a 40 nyomtatott oldalt. Mivel a kötet címlapján sem szerepel utalás az „élő beszéddel” való elmondásra, gyanítható, hogy a nyomtatott prédikációk némileg bővített formái a ténylegesen elhangzottaknak.

Bielek László úrnapi prédikációja is aligha lehetett ebben a formában élőszóval előadott beszéd, hiszen nyomtatásban több mint 150 oldalt tesz ki.¹⁹⁷ Amint címe mutatja: „beszéd”, ugyanakkor valószínűbb, hogy inkább egy kibővített vitairat is egy protestáns szerző, Helmeczi István (1670–1753) *Igasság paisa* című munkája ellen.¹⁹⁸

Néha maguk a szónokok is utalnak a prédikáció hosszára, de legtöbbször csak általánosságokban. „De siessünk (mert már múlik az idő) [...]”, vagy „De mulik az óra; a’ beszédet el kell végeznem” – sürgeti magát néha Alexovics.¹⁹⁹ Már említett Szent István-napi orációjában a partitíció után így fordul az országgyűlés tagjaihoz: „a’ ki majd negyven esztendeig fáradott érettetek, talán meg-érdemli, hogy ti-is ő érette egy óráig békességes-tűrèssel figyelmezzetek”.²⁰⁰ A nyomtatott szövegekben az ilyen életszerű kiszólások azt igazolják, hogy a prédikáció valóban nagyjából ebben a hosszúságban hangozhatott el. Néha

¹⁹⁵ MIHÁLYFI, i. m., 27.

¹⁹⁶ EGYED, i. m.

¹⁹⁷ BIELEK László, *Úr-napi beszéd, melyet Debretzen várossában tartott Bielek László, a Pesti Királyi Fő Anya-oskolában a tanúltaknak egygyik tagja; mostanában ugyan ott Debretzenben az isteni igének magyar hirdetője. az Igasság Pajssa szerzője ellen*, Pozsony, Pest 1797.

¹⁹⁸ A műnek nagy irodalmi elő- és utóélete van. Az *Igasság paisa* már maga is válasz volt a katolikus BERNÁRD Pál 1735-ben, Kassán kiadott *Leiki beszélgetésére*. HELMECZI 1741-ben, Utrechtben megjelenő művét a Helytartótanács betiltotta. GUSZTINYI (Zubralowszky) János (1718–1777) nyitrai püspök erre feleletül írta az *Üdvösség mannája* című művét, amely Egerben jelent meg 1759-ben. Érdekes, hogy BIELEK még a 18. század végén is fontosnak tartja, hogy válaszoljon a rég halott Helmeczi írására, többször „barátom”-nak szólítva őt művében, talán nem tudva, hogy már nem élő személynek válaszol.

¹⁹⁹ ALEXOVICS, *Nyári*, 250; *Ünnepi*, 60.

²⁰⁰ U. o., XXXI.

előre megnyugtatja hallgatóit, hogy kitűzött célját „nem hosszas beszéddel” fogja bizonyítani.²⁰¹ Van olyan is, amikor egy témáról többet is szeretne beszélni, de jelzi, hogy „az üdő nem engedi”, hogy többet beszéljen.²⁰²

Klenák Nárcisz a figyelemkérés előtt igyekszik megnyugtatni hallgatóit: „Nem léfzek hofzfzas, ’s talán únalmas fem, tsak tsendeffen figyelmezzenek”.²⁰³ Negyedekes Pál Szent Kamill ünnepén kéri hallgatóit, hogy elégedjenek meg annyival, amennyit a kiszabott idő rövidsége enged.²⁰⁴ Fejér György pedig fél órát kér választott tárgyának kifejtéséhez.²⁰⁵

Simon Máté egyik kötetének előszavában azt állítja, hogy beszédei rövidek, de a hallgatók visszajelzései alapján világosak „mell két tulajdonság a mostani időben mindenekelőtt leg-kellemetesebb, következésképpen leg-üdvösségesebb”.²⁰⁶ Azt írja: így más lelkipásztorok is jól felhasználhatják a rövid beszédet, mert „ha korosok, a keveset könnyen meg-töldják; ha fiatalok, könnyen meg-tanúlják”.²⁰⁷ A Szentháromság ünnepén mondott – egyébként átlagos hosszúságú – beszédének harmadik részében megjegyzi, hogy nem tudja teljesíteni a hallgatóknak tett ígéretét: „De jaj! ki-fogytam az időből, és meg-ígértem, hogy a’ három Részt olly hamar el-végzem, mintha tsak egy vólna. Mit tselekedjek tehát, hogy mind kívánságtoknak, mind ígéretemnek meg-felellyek? Másokra, és máskorra hagyván erről a’ bővebb oktatást, tsumóba kötöm, a’ mit akarok mondani [...]”.²⁰⁸ Máskor arról panaszkodik, hogy ha választott témáját részletesen ki akarná fejteni, akkor Józsuéhoz hasonlóan meg kellene állítania a Napot az égen.²⁰⁹ Hosszúhetényben a Szent Miklós-napi búcsú alkalmával – nyilván az egyéb programok miatt – kell rövidre fognia mondandóját, és nem lépi át a „kiszabott időt” (azt viszont nem említi, mennyi volt ez), és van, amikor maga nyugtatja meg hallgatóit, hogy nem lesz hosszú a beszéde.²¹⁰

Hajas István átlagos hosszúságú prédikációkat írt, de könyve előszavában biztatja az olvasót: „a’ mit egyfzerre fokallafz, másfzor vedd elé”.²¹¹

Előfordul, hogy a nyomtatott prédikációs gyűjtemények már a címdalukon arra utalnak, hogy a kötetben rövid prédikációk találhatók. Például a már említett Lesnyánszky-

²⁰¹ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 45; hasonló: u. o., 117.

²⁰² ALEXOVICS, u. o., 395.

²⁰³ KLENÁK, *Prédikációk* I, 65.

²⁰⁴ NEGYEDES, *Minden mostani fenn álló Innepekre, és némelly különös Szenteknek [...] napjaira szolgáló Prédikációk*, II. kötet, Győr, 1800, (a továbbiakban NEGYEDES *Prédikációk* II), 62.

²⁰⁵ FEJÉR, *Beszédek* IV, 174.

²⁰⁶ SIMON Máté, *Különös tárgyakról való Prédikációk*, Vác, 1800, 1-2, (a továbbiakban: SIMON, *Különös tárgyakról*.)

²⁰⁷ U. o.

²⁰⁸ ALEXOVICS, *Nyári*, XCIII.

²⁰⁹ SIMON, *Ünnepi*, 418.

²¹⁰ U. o., 434.

²¹¹ HAJAS, i. m., *Kegyess Olvasó!*, [IV].

fordítások (lásd a 171. lábjegyzetet!) jelzik, hogy a falusi nép számára „rövid prédikációkban” magyarázzák az evangéliumokat. Valóban: a nyolcadrét méretű lapokon a prédikációk legtöbbször nagyjából 10 oldalt töltenek ki.

Az átlagos vasárnapi-ünnepi prédikációk rövidülése a kor igényeinek megfelelő, egyértelmű tendencia. Különleges alkalmakkor (búcsú, aranymise stb.) a hallgatóság elvárta, hogy a szokottnál valamivel hosszabbra nyúljon a szentbeszéd. A nyomtatott szövegek esetében némelyik szerző ugyancsak a rövidsége, életszerűsége törekedett. Másokat viszont az az elv vezérelt, hogy egy témáról minél többet sűrítsenek szövegeikbe, hogy így lekipásztor-társaik kedvükre meríthessenek, válogathassanak belőlük.

5. A prédikációk külső formája és felépítése

„Három részre osztom fel beszédemet [...]”
(Egyed Joákim)

A prédikációk a századfordulón is megőrzik a korábbi, a barokk korban kialakult formákat, változás a szemléletben és a stílusban keresendő.

A 18. sz. végén a teológiai oktatásban továbbra is a barokk, főleg jezsuita retorikákat használhatták. Ilyen például Soares portugál jezsuita (1524–1593) *De arte rethorica libri tres* c. munkája, amely a 18. századig többször megjelent Magyarországon. Ugyanakkor megjelentek olyan jezsuita szónoklattanok is, amelyek a felvilágosodás ellen küzdve legalább ízlésükben modernebbnek akartak mutatkozni.²¹² Az elavult barokk retorika kiszorítására irányuló törekvések forrásai francia és olasz munkák voltak. Ezek közül az egyik a Cicero-követő Gabriel Francois Le Jay: *Bibliotheca Rhetorum, praecepta et exempla complectens...* című művének 1751-es kolozsvári (nem teljes) kiadása, amely 1767-ben újra napvilágot látott Nagyszombatban. (A szónoklat részei korábban: *inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio*.) Ő felborítva a rendet először az *elocutiot* tárgyalja, majd az *amplificatiot*, ezek után az *ornatust* és az *argumentatiot*. Mintája kizárólag Cicero. Másokat, mint például Pliniust teljesen elvet. Munkája ezzel már áttételesen a barokk szónoki modort támadja a 18. század közepén.

A másik megemlíthető, kifejezetten tankönyvnek készült új szemléletű retorika a magyar Kaprinai István tollából származik. A kétkötetes mű címe: *Institutio eloquentiae sacras generatim usui tironum, ex veterum, ac recentiorum praeseptionibus concinnata*. A két kötet a címlap szerint 1757-ben és 1760-ban, a valóságban csak 1758-ben illetve 1763-ban jelent meg Kassán. Kaprinai főleg ókori és jezsuita elméletírókat használ forrásul. Legfőbb példaképe természetesen Pázmány. Fontosnak tartja, hogy a beszédek egyszerű, a nép által is érthető nyelven hangozzanak el. A francia klasszicizmus felé fordul, de nem szakít a barokk szónoklati technikával és stílussal, csak igyekszik mérsékelni, egyszerűsíteni, túlzásoktól mentesíteni. Elítéli a világiasságot, a világi és pogány auktorok segítségül hívását, a skolasztikus aprólékosságot. Az *imitatio* eddigi gyakorlatával egyetért, ügyes alkalmazást ajánl plágium nélkül. A hatáskeltő eszközökkel óvatosságot, tapintatra int az érzelmek felkorbácsolása kapcsán. A szónoklat szerkesztésében a hagyományos alapokon áll. Hasznosnak tartja az *exemplumok* alkalmazását, de nem helyesli, ha a beszéd tele van

²¹² BÁN Imre, *Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI-XVIII. században*, Budapest, 1971, 79-99: Jezsuita retorikák a XVIII. században (Le Jay F., Kaprinai I.).

példákkal, ahogy az olasz szónokok szokták alkalmazni. A *subdivisió*t elveti, és ő is az *elocution*nak tulajdonítja a legnagyobb szerepet. Szerinte a hasonlatnak csak illusztratív, nem bizonyító szerepe van, és a szellemességgel (elmesség, *argutia*) sem kell túlzottan élni. A barokk allegorizálást az elmúlt kor (!) hibájának tartja. Tetten érhető nála a stílus- és ízlésváltás, a barokk túlburjánzásának nyesegetése.

Kaprinai tudatosan „szent retorikát” szerkeszt, a világi szónoklatot nem tárgyalja. Művét tankönyvnek, ráadásul egy év tananyagának szánta, de nehezen elképzelhető, hogy a több mint 1600 oldalas könyvet egy év alatt teljes mélységében átvehették vagy elsajátíthatták volna. Nem tudjuk, hogy az egyes papnevelő intézetekben Kaprinai vagy mások munkáját használták-e, és ha igen, milyen részletességgel.

Rendszeres magyar nyelvű katolikus retorika nem létezett, ezért fontosak az egyes prédikációs kötetek bevezetései, ajánlásai, amelyekben a szerzők röviden kifejtik legfontosabb szónoklattani alapelveiket.

Különösen fontos Fejér György beszédeinek előszava.²¹³ Ebben „kettős érdeműnek” tartja azok törekvését, akik nemcsak szóval prédikáltak, hanem írásba is foglalták beszédeiket. A régiek közül Telegdit, Pázmányt és Padányit, az újabbak közül többek közt Alexovicsot, Egyedet, Hermolaust, Stánkovátsit, Zosimust, Negyedest, Somborit és Bogyait említi meg. (Ugyanakkor barátilag elmarasztalja korának azon jeles szónokait, akik beszédeiket nem jelentették meg nyomtatásban.) Az előbbiek dicséréte mellett viszont úgy látja, hogy a korábbi prédikátorok nem végeztek teljes munkát: a vallásnak csak „köz tanúságai eránt foglalatostkodtak, fő igazságira fel nem emelkedtek”.²¹⁴ Ezen azt érti, hogy a szónokok és teológusok a híveket tanítják ugyan a hit igazságaira, de az alapvető igazságoknak: Isten létének, a gondviselésnek, a lélek halhatatlanságának a fundamentumaira nem. Pedig ma ezek vannak veszélynek kitéve a „mindeneket vakmerőképp feszegető, ’s életnek, gondolkodásnak szabadságára vágódó” korban. Ezt a hiányt akarja pótolni munkájával, amelyhez több tucatnyi külföldi orátor munkáját használta fel.

A prédikációk címeiként általában az adott vasárnap vagy ünnep szerepel (Pl: Kis-karátson után való-vasárnap, Nagy Boldog Asszony napi, Pünkösöd után XI. Vasárnap stb.) A nyomtatásban gyakran a cím fölötti római szám jelzi, hogy hányadik a beszéd a kötetben. A prédikáció elején rövid szentírási szakasz (*textus*) vagy jelige áll, legtöbbször latinul és magyarul, a szentírási *locus* megjelölésével. A jelige az esetek túlnyomó többségében a napi

²¹³ FEJÉR, *Beszédek* IV, Előszó.

²¹⁴ U. o., II-III.

evangéliumból való, csak ritkán az olvasmányból vagy a leckéből. Ritka kivétel, ha egy beszéd két jeligét is felvesz.²¹⁵ Időnként előfordul, hogy a szöveg elején csak a szentírási *locus* szerepel a jelige nélkül, vagy épp fordítva: csak a szentírási szakasz, a lelőhely megjelölése nélkül.²¹⁶ Kivételes, ha a szónok nem a napi evangéliumból veszi prédikációja jeligéjét, mint Török Damaszcén, aki pünkösdhétfőn is a pünkösdi evangéliumhoz fűzi gondolatait, és híveinek szépen meg is magyarázza döntésének okát. (Lásd a 84. szöveget!) Kovács Márk (1782–1854) az újév utáni első vasárnapra írt beszédében elhibázta a textust, és véletlenül aprószentek ünnepének evangéliumáról beszélt. Prédikációját így másolja be kéziratos beszédgyűjteményébe is, de jegyzetben figyelmezteti olvasóját, nehogy a prédikáció esetleges felhasználója is tévedésbe essen.²¹⁷

A bevezetés (*exordium*) tartalmazza a téma megjelölését (*proposito*), ennek végén pedig a beszéd felosztása (*partitio*) áll (Verseghy Ferenc magyarul „részelésnek”,²¹⁸ Hollósi Egyed „tzélnak” nevezi).²¹⁹ (A korban csak Molnár János alkalmazza gyakran a kettős bevezetést, különválasztva az *exordiumot* és a *propositiot*. Nála néha a *partitio* után *invocatio* is megfigyelhető: „Jöjj-el Szent Lélek Ur Isten mind az én lelkemre, mind fzerelmes Halgatóim fziveikre”.)²²⁰

Néha a szónok önmagát figyelmezteti, ha egy beszédbe túl sok témát szeretne sűríteni. „Ne fokot egyfzerre. Határozzuk-ki a’ máji prédikátzió tárgyát. A’ mit én eddig bár ki-tanultam vólna, tanullyátok-meg a’ mái példából; az Istenes hafzonnal járó befzédnek fzip tulajdonságát” – írja Molnár János nagyböjt 2. vasárnapi beszédében.²²¹

A beszéd tárgyának megjelölését annyira fontosnak tartják, hogy néha szájbarágósan megismétlik. „Nagyobb világosság okáért még egyszer el mondom a’ Beszéd tárgyát” – írja Alexovics.²²² A nyomatékositás és megjegyezhetőség kedvéért néha a *partitiot* is megismétli prédikáció végén.²²³ Simon Máténál is gyakran előfordul, hogy összefoglalásul újra leírja a beszéd felosztását,²²⁴ például a magvetőről mondott beszédének végén (sexagesima vasárnap) a nyomtatott szövegben már le sem írja a három rész lényegét, csak a „’s a’ t.” rövidítéssel, máshol a „&c.” – jellel utal az egyszer már leírtakra.²²⁵

²¹⁵ Pl.: ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 382.

²¹⁶ Pl.: FEJÉR, *Beszédek* IV, 146, 158.

²¹⁷ KOVÁCS Márk, *Vasárnapi Szent Beszédek*, Sopron, 1830, PFKK, BK. 98/I., 473.

²¹⁸ HORVÁTH Konstantin, i. m., 96.

²¹⁹ HOLLÓSI, i. m., PFKK, BK. 1/1.

²²⁰ MOLNÁR, *Prédikációk*, 195, 308, 440, 545.

²²¹ U. o., 176.

²²² ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 116.

²²³ ALEXOVICS, u. o., 165.

²²⁴ SIMON, *Vasárnapi* I, 72.

²²⁵ U. o., 177; lásd még u. ő, *Vasárnapi* I, 265, 478; *Vasárnapi* II, 258.

Újévi beszédében Egyed Joákim a következő felosztással él: „Három részre osztom fel beszédemet: Az elsőben szóllok a böjtről ki-adott parantsolatnak meg-tartásában-való hívségről, hogy azt tiltott elegekkel élvén meg-ne szegjük. A másodikban szóllok a böjtnek sanyarúságban-való hívségről, hogy azt magunkban ne lágyítsuk. A harmadikban szóllok a böjt mellett szükséges jószágokról, mellyek azt eleveníttik és fogamatossá teszik.”²²⁶ Vannak, akik a felosztáshoz a beszéd tanulságát is megfogalmazzák. Negyedes Pál, miután felosztotta Szent Fülöp és Jakab apostol napjára szóló beszédét, hozzáfűzi a három részhez: „Az elsőbül: Krisztus követésének szükségét; a’ másodikbul: a’ keresztény Hit gyarapításának módját; a’ harmadikból: az Isteni szeretetből származott szenvedésnek hasznát fogjuk meg-tanúlni.”²²⁷

A korban sokan, főleg a ferencesek, szeretik a beszéd egyes részeinek tanítását ellentétekben megfogalmazni. Kováts Ágoston (1751–1823) gyakran alkalmazza az ellentétekre épülő felosztást, mint a kiskarácsony (újév) utáni első vasárnapi beszédében: „A’ kiben Isteni félelem vagyon, az minden gonosztúl el-távozik *ez első*: a kiben pedig Isteni félelem nincs, az minden gonoszban bé-keveredik *ez második része beszédemnek*, vagy „A’ jó társaság jóvát teszi az embert: *Ez első része beszédemnek*. A gonosz társaság gonosszá teszi az embert: *Ez második része beszédemnek*.”²²⁸ De Kosztolány Sándor, Kovács Márk és még mások is kedvelik a *partititio*ban az ellentéteket. Ez a módszer a hallgatóság számára megkönnyíti a beszéd megértését és tanításának memorizálhatóságát.

Néha az az érzésünk, hogy a szerzők sokszor csak a hagyományos formához való ragaszkodás miatt alkalmazzák a felosztást, és meglehetősen mondvacsinált *partititiot* alkalmaznak; ugyanazt fogalmazzák meg másként. „Nints haszna bennünk az Isten Igéjének; mert nem halgattyuk azt, mint Isten Igéjét. Ez a Beszéd I. Rész. Nints haszna bennünk az Isten Igéjének; mert nem halgattyuk azt azon-képpen, miképpen kell halgatni az Isten Igéjét. Ez a Beszéd II. Rész” – olvashatjuk Alexovics sexagesima vasárnapra szóló beszédének elején.²²⁹ Néha Fejér Györgynél is azt érezzük, hogy az erőltetett felosztás csak arra való, hogy meglegyen a beszéd három része: „[...] e’ végre fejtegetem én, hogy’

²²⁶ EGYED, *Ünnep-napi prédikációk*, Vác, é. n., [1798 ?], 225.

²²⁷ NEGYEDES, *Prédikációk I*, 261.

²²⁸ P. KOVÁTS Ágoston, *Alkalmatos és alkalmatlan rajta lételem, az az: a keresztényi szent erkölcsöknek követését nyomban sürgető prédikációk, melyeket a Romai Katolika Anya Szentegyházban Vasárnapokon olvasatni szokott Szent Evangéliomoknak értelme Szerént; öszve szedett készített, és több Esztendőknél Forgása alatt elő nyelvével hirdetett; most pedig közönségre botsátott; Első esztendő első rész*, Pest, 1802; *Első esztendő második rész*, Komárom, 1802; *Második esztendő első rész*, Pest, 1803; *Második esztendő második rész* u. o., 1803; *Harmadik esztendő első rész*, Pest, 1804; *Harmadik esztendő második rész*, Buda, 1804; *Negyedik esztendő első rész*, Pest, 1805; *Negyedik esztendő második rész* u. o., 1805; I, 1, 65; III, 1, 195, (a továbbiakban: P. KOVÁTS, *Alkalmos és alkalmatlan*).

²²⁹ Lásd még: KLENÁK, *Prédikációk I*, 141; NEGYEDES, *Prédikációk I*, 131, 164

kellefsék szeretnünk őtet mint Urunkat, az első részben; mint Istent, a' második részben; mint mí Istenünket, a' harmadik részben".²³⁰

A beszéd felosztását gyakran egy rövid figyelemfelhívás (*captatio*) követi, amely sokszor mindössze egy „figyelmezzetek!”, vagy „csendben figyelmezzetek!” felszólítás, de ritkán hosszabb egy mondatnál. Például: „Tű pedig, kérlek, az én szómat a legillendőbb figyelemmel hallgassátok!”²³¹ Molnár Jánosnál előfordul hosszú buzdítással egybekötött *captatio* is. (Lásd a 62. szöveget!) Májer József kettős figyelemfelhívást, és ahhoz kapcsolódó magyarázatot is alkalmaz: „Figyelmezzetek gonoszok, hogy talán a jóra rettenyetek; figyelmezzetek jámborok, hogy a jóban megerősödjete! Mert az Isten igéjétől minden jót várhatunk, melly élesebb lévén a két élű pallosnál béhat a testenek, és a léleknek oszlásáig.”²³² Alexovics – nem éppen szerényen – azért kér éber figyelmet, mert amit hallanak „Nagy Tanítás léssen”,²³³ de másoktól sem idegen a beszéd várható hasznának felértékelése.²³⁴ Molnár János jókívánságot és buzdítást is fűz advent 2. vasárnapi beszédének kettős bevezetéséhez.²³⁵ Ritkán az is előfordul, hogy az új *pars* elején újabb *captatio* következik.²³⁶

Főleg alkalmi beszédekben, kivételesebb helyzetekben a szónok szerényen a saját alkalmatlanságára is utal, mint pl. Alexovics mentegetőzik Orczy Lőrinc temetési beszédében, hogy a generális érdemeinek dicséretére nála „különbb ember kivántatott volna”.²³⁷

Az is előfordul, hogy a szónok eleve kudarcra ítéli saját törekvését, talán éppen ezzel keltve nagyobb figyelmet („Tudom, hogy kevés hitelem léssen ma előttetek. Tudom, hogy a' maga-meg-tagadásról, és öldökölésről héába beszél ember a' kényes világnak.”)²³⁸

Gyakran a beszédek bevezetései tartalmazzák a legeredetibb, legegényebb megnyilatkozásokat. A szerzők törekedtek arra, hogy a téma felvetése rögtön érdeklődést váltson ki a hallgatóságból.

A beszédek legnagyobb terjedelmű és tartalmilag is legfontosabb része a tárgyalás (*tractatio*), amelyet némelyek a téma kifejtésének (*argumentatio*) hívnak. A tárgyaláson

²³⁰ FEJÉR, *Beszédek* IV, 94.

²³¹ SOMBORI, I, 262.

²³² MÁJER József, *Vasárnapi homiliák avagy a vasárnapi evangéliumok értelme fölött tartott egyházi beszédek, Első rész*, Székesfehérvár, 1823, 4.

²³³ ALEXOVICS Basilius, *Vasárnapi prédikációk, Őszi rész*, Pozsony, 1808, 47, hasonló u. o., 338 (a továbbiakban: ALEXOVICS, *Őszi*).

²³⁴ SIMON, *Vasárnapi* II, 149.

²³⁵ MOLNÁR, *Prédikációk*, 10-11.

²³⁶ Pl.: FEJÉR, *Beszédek* IV, 133.

²³⁷ ALEXOVICS, *Nyári*, LX.

²³⁸ U. ő, *Téli*, 256.

belül előfordulhat bizonyítás (*confirmatio*), amikor a szerzők saját gondolatmenetüket a Biblia, az egyházatyák, zsinati dokumentumok és más tekintélyek segítségével támasztják alá; logikus, értelmi – ritkábban érzelmi – érvekkel törekszenek kitűzött céljuk megvalósítására. De nagyon gyakran előfordul az ellentétes nézetek, tévtanítások, eretnokségek cáfolata (*refutatio*) is. A beszédek *tractatio*ja ilyenkor nemcsak az egyház hivatalos álláspontját és a szerző véleményét, hanem a tévtanítók nézeteit is ismerteti. (Lásd az 1. szöveget!) A cáfolás legfőbb érve ilyenkor is a Szentírás, de néha a szerzők nem veszik figyelembe azokat, akik a Szentírás hitelességét, szavahihetőségét vonják kétségbe. Hiába bizonyítja például Alexovics a feltámadást a Biblia szövegei alapján, ennek vajmi kevés meggyőző ereje lehetett a feltámadás tényét kétségbe vonók számára.²³⁹ Ugyanez mondható el a vizsgált korban a többi egyházi tekintély vonatkozásában is. Ezért megfigyelhető, hogy az érvelés és cáfolás eszközéül egyre gyakrabban használják a természetes ész és az általános emberi bölcsességek bizonyítékait.

Ha a szükség úgy hozza, a szónokok attól sem idegenkednek, hogy az ellenfelek véleményével cáfolják más ellenfelek állításait, ahogy például Alexovics – ha szükségesnek látja – protestáns teológus véleményével érvel.²⁴⁰ Mások is egyre gyakrabban használnak fel más vallású, vagy akár pogány szerzőket is érvelésük támogatására, ha érdekük úgy kívánja. (Erről „A másvallásúakhoz való viszony, az ökumenizmus kérdése” – című fejezetben bővebben szólunk.)

A prédikációk legtöbbször két- vagy három részesek (*pars I., II., III.*). Temetési beszédeknel vagy egyszerűbb témák kifejtésénél fordulnak elő egyrészes beszédek.²⁴¹ Ritka, ha egy szerző a beszédekben semmiféle felosztást nem alkalmaz, hanem egyvégtében írja prédikációit. Ilyenek találhatók az ismeretlen bencéstől származó, több évre szóló prédikációkat tartalmazó, gyönyörű kézírással ránk maradt 900 oldalas monumentális kötetben.²⁴² Nagyon ritka a négy részes beszéd, mint Simon Máté nagyböjt 3., vagy Alexovics nagyböjt 5. vasárnapjára mondott egyik prédikációja.²⁴³ Ugyanő a húsvét utáni 6. vasárnapra mondott beszédében szinte mentegetőzik, hogy beszéde csak egyrészes lesz, de aztán elég öntudatosan hozzá is teszi: „ne bússúlyatok, ebből az egyből-is sok, és nagy tanúságokat vesztek”.²⁴⁴ De olyan is előfordul, hogy az idő rövidsége miatt a tervezett

²³⁹ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 172.

²⁴⁰ U. o., 142.

²⁴¹ Pl.: SIMON, *Különös tárgyakról*.

²⁴² [Ismeretlen 18. századi bencés], *Vasárnapi szentbeszéd*, PFKK, BK.+200.

²⁴³ SIMON, *Vasárnapi I*, 220, ALEXOVICS, *Tavaszi*, 109.

²⁴⁴ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 365.

három részből csak kettőt mond el. „De hogy hosszas ne legyek; tsak kettőre adok ma feleletet. A’ harmadikról jövő beszédemet fogom tenni.”²⁴⁵

Az egyes részek jobbára arányosak, nagyjából egyenlő hosszúságúak, de ritkán az is előfordul, az egyik rész csak kb. feleannyi, mint a másik.²⁴⁶ Van úgy, hogy kétrészes beszédben három témát dolgoz fel a szerző, ha közülük kettő túlságosan rövid ahhoz, hogy önálló részt kapjon.²⁴⁷ Az egyes részek nyomdatechnikailag nemcsak számozással, hanem sorkihagyással vagy vízszintes vonallal is elkülönülnek. Hogy élő beszédben mennyire volt érzékelhető az egyes részek közti gondolatváltás, bizonytalan, és beszédenként amúgy is különböző lehetett. A részek végén legtöbbször találunk összefoglalást, vagy utalást arra, hogy most a *partititi*ban kitűzött második vagy harmadik „bizonyítás” következik. Vannak szerzők (például Török Damaszcén) akik mindig ügyelnek arra, hogy a beszéd részeit előre-, vagy visszaalával egymáshoz kapcsolják, így bár minden egyes rész kerek egésznek tűnik, a beszéd logikája mégis zökkenőmentesen folytatódik tovább a kitűzött cél értelmében.²⁴⁸ Néha egyszerűen csak annyi szerepel az aktuális *pars* végén: „következik a második rész”.²⁴⁹ De hogy ez élőbeszédben is elhangzott-e, kérdéses.

A részeket a szerzők további kisebb részekre tagolhatják (*divisio, subdivisio*). Ezeket a legkülönbözőbb módon jelölhetik (római vagy arab számokkal, az abc betűivel, gondolatjellel, §-jellel, vagy csak egyszerű sorkihagyással).

Végül a befejezés (*epilogus, peroratio*), amely tartalmazhat összefoglalást, buzdítást, imát. Sok prédikáció tekinti át és foglalja össze az elmondottakat a beszéd végén.²⁵⁰ „Most vegyük egy tsumóba, a’ mit eddig mondtunk” – írja Alexovics a quinquagesima vasárnapi beszédének végén.²⁵¹ Néha meg is dicséri magát: „Láttjátok, Szerelmesim, meg-mutattam, a’ mit magamra vállaltam”.²⁵² Ezt követően gyakran buzdítással²⁵³ vagy imádsággal,²⁵⁴ esetleg mindkettővel²⁵⁵ zárul a beszéd. A buzdítások gyakran sztereotip formát öltenek: a hallgatókat rendszeres miselátogatásra, prédikációhallgatásra, a szentségek gyakori vételére, böjtre és imára intik.²⁵⁶ Ritkán, de

²⁴⁵ U. ő, *Téli*, 408.

²⁴⁶ SIMON, *Vasárnapi I*, 154-165;

²⁴⁷ TÖRÖK, i. m., II, 58.

²⁴⁸ PI.: u. o., II, 98; IV, 251.

²⁴⁹ PI.: FEJÉR, *Beszédek IV*, 82.

²⁵⁰ PI.: u. o., 142; SIMON, *Vasárnapi II*, 428.

²⁵¹ ALEXOVICS, *Téli*, 402.

²⁵² U. ő, *Nyári*, 173.

²⁵³ PI.: EGYED, i. m., 161, 345.

²⁵⁴ PI.: MOLNÁR, *Prédikációk*, 53.

²⁵⁵ U. o., 79.

²⁵⁶ SIMON, *Vasárnapi I*, 25; 164, u. ő, *Vasárnapi II*, 220.

előfordul a hallgatók elbocsátása is.²⁵⁷ Egy váci egyházmegyés pap (talán Nováczky Endre?) ilyen szavakkal engedi haza híveit 1828 első napján: „Mennyetek már most haza KK. és azon tárgyról mellyet az Úr általam megvilágosított néktek, magányos falaitok közt bővebben elmélkedjete”.²⁵⁸ Fejér György ironikus buzdítást is alkalmaz: küldi híveit, hogy menjenek csak vissza a világba, húzzák igáját, dolgozzanak ki nem elégtő jutalmáért, szolgálják bálványait és élvezeteit, aztán rövidesen rá fognak jönni, mennyire hiábavaló mindez.²⁵⁹

A szónokok mindig törekszenek beszédük hatásos és kerek lezárására, ugyanakkor arra is, hogy az elhangzottakat tovább gondolják, ezért előfordul a prédikációk valamilyen kérdésfeltevéssel történő befejezése is.²⁶⁰ A prédikációk utolsó szava mindig az „amen”, amely legtöbbször csak szervetlenül, vagy a prédikáció végi imádság lezárásaképp kapcsolódik a szöveghez, de Klenák Nárcisz egyszer bele is szövi az utolsó mondatba: „Az Úr Apóstola az, a’ ki ezt bizonyította, ’s olly igaz, a’ mint hogy azt mondom: Amen”.²⁶¹ Előfordul, hogy a szónok egy hatásos szentírási-, vagy szentatyaidézettel zárja beszédét.²⁶²

Maguk a szerzők mind kézírataikban, mind a nyomtatott szövegekben ritkán, és akkor sem teljesen, és főképp a legkevésbé sem egységesen használják az említett retorikai szakkifejezéseket. Thezárovich Gábor homíliáit nagyon világosan osztja részekre ezen műszók rövidítésével (Exord., Confir. 1ae P., Confir. 2ae P., Epilog.), sőt az egyes részekben belül §-jelek segítségével további tagolással él. Ezt a jelet a kézíratos prédikációkban is használják a *subdivisiora*, mint például Anchély Ildefonz.²⁶³ A legaprólékosabban tagolt beszédek az ugyancsak bencés Horváth Mártonnál találjuk. Ő minden prédikációját verssel kezdi, ezután következik az *exordium*, amelyen belül két-három pont, és azokon belül a, b, c..., sokszor f alpont is található. Ezt követi a *textus*, szöveg helyett csak a szentírási *locust* jelölve. Ezután még egy-két pontos bevezetés, egy mondatos *propositio*, majd *invocatio*. A beszéd – általában – két részét 3-4 pontra, azokat a-b alpontokra tagolja, és még ezeken belül is újabb arab számmal jelölt 1-2 újabb alpont található. A befejezés, amelyet ő *usus*-nak nevez, ugyancsak egy-két egységre tagolódik.²⁶⁴ Legtöbb korabeli beszédben viszont – akár kézíratos, akár nyomtatott szövegekről van szó – csak magyarul

²⁵⁷ U. o., 405.

²⁵⁸ NOVÁ CZKY Endre (?), *Újévre*, VEKK, 219.587.

²⁵⁹ FEJÉR, *Beszédek* IV, 50-51.

²⁶⁰ KLENÁK, *Prédikációk* I, 238.

²⁶¹ U. o., 253.

²⁶² TÖRÖK, i. m., I, 203.

²⁶³ ANCHÉLY, i. m., u. o.

²⁶⁴ HORVÁTH Márton, *Azon Templombéli Tanítások, mellyek a szokott szent Evangyéliomok szerint tartattak Isten segedelméből 1788. Eszt. Szill Sárkányba*, PFKK, 10a. E. 38.

különítik el az egyes szakaszokat (Pl: Első Rész, Befejezés), sokszor pedig egyszerűen csak kihagyással, vagy vízszintes vonallal jelzik, hogy új rész kezdődik. Érdekes, hogy az egyes rendeken belül is mennyire eltérő volt a prédikációk felosztásának gyakorlata, hiszen Anchély és Horváth Márton ismeretlen rendtársa, aki a már említett monumentális kéziratok beszédgyűjteményt hagyta ránk, prédikációiban semmiféle tagolást nem alkalmaz, a vasárnap mint cím és a szentírási *locus* után folyamatos szövegben közli prédikációit.²⁶⁵

Ligvándi Zosimus nyomtatásban megjelent műveiben másoktól eltérően az „Előtevés és Részre-osztás” kifejezést használja. A bevezetést nem, de az egyes részeket és a „befejezést” megnevezi.

Negyedes Pál Kalászatának prédikáció-summázatai ugyan rövidek, de a beszédvázlatok tagolását aprólékos precizitással jelöli. A *textus* után *exordium*, *propositio*, *partiticio* a sorrend, majd jön a *confirmatio*, amely általában két *pars*-ra tagolódik, végül az *epilogus* következik.²⁶⁶

²⁶⁵ [Ismeretlen 18. századi bencés], *Vasárnapi szentbeszédok*, PFKK, BK. + 200.

²⁶⁶ NEGYEDES, *Kalászat*.

6. A beszédek műfaja és tartalma

„Ezekből válogattam ki azokat, mellyek Religiókn’ fő igazságait illetik, ’s a’ mostani idők’ szükségeihez képest kívánatosaknak látszattak lenni.”

(Fejér György)

Korszakunkban a prédikációk nagy része erkölcsi²⁶⁷ vagy dogmatikai²⁶⁸ jellegű. Szerzője válogatja, hogy melyik kerül túlsúlyba. Az is nyilvánvaló, hogy ritkák a „vegytisztá” beszédek, hiszen a dogmatikai prédikációk is tartalmaznak buzdításokat, erkölcsnemesítő utalásokat, és az erkölcsi *sermok* is nyújtanak dogmatikai alapot az adott etikai kérdésekhez. Sokszor a beszéd első részében hitbeli tanításokat, a második részben erkölcsi buzdításokat fogalmaz meg a szerző.²⁶⁹ Természetesen előfordulnak szenteket dicsőítő-, halotti- és egyéb *oratio*-szerű alkalmi szónoklatok is. De a legtöbb beszéd valamilyen témát körüljáró és kifejtő *sermo*. Ami figyelemre méltó: a felvilágosodás korában szinte teljesen hiányzik a homília, vagyis az adott szentírási szakaszt versről versre elemezve magyarázó beszéd típus.

Molnár János pünkösdi 11. vasárnapján prédikációtörténeti- és elméleti fejtegetésbe kezd. Szerinte a korabeli prédikációs gyakorlat a régi szentatyák idejében sem volt ismeretlen. Akkoriban azonban elterjedt volt egy olyan prédikációfajta is, amely mára kiveszett. Nem nevezi ugyan néven, de leírásából egyértelmű, hogy a *homiliára* gondol. Legnagyobb mestereinek Szent Ágostont és Nagy Szent Gergely pápát tartja, míg a később egyeduralkodóvá lett változatnak (*sermo*) Aranyszájú Szent Jánost. Bocsánatkérőleg fordul hallgatóihoz, hogy ha évente egy-kétszer alkalmazza ezt a régi módszert, talán nem fogják unni. (Lásd a 65. szöveget!)

Amikor Thezárovich Gábor (1761–1844) nagyváradai plébános – akinek uniós munkái is szót érdemelnek –²⁷⁰ 1807-ben kiadta *Magyar homiliák* című művét, valósággal magyarázkodni kényszerült, hogy miért nyúlt ehhez az elfeledett prédikáció-fajtahoz.²⁷¹

²⁶⁷ Néhány jellemző példa: ALEXOVICS, *Téli, Ugyan az vasárnap*, (vízkereszt után 4.), 254-275; EGYED, i. m., I., *Bőjt IV. vasárnapra*, 49-51; LIGVÁNDI, i. m., V, *Víz-kereszt-után V. vasárnapra*, 157-169; MOLNÁR, *Prédikációk, Gyertya-szentelő Bóldog Aszszony napjára*, 132-139; SOMBORI, II, *A’ szemérmességéről*, 278-288.

²⁶⁸ Néhány jellemző példa: FEJÉR, *Beszédek II, Szent Háromság Vasárnapra*, 245-256; MOLNÁR, *Prédikációk, Advent’ II. Vasárnapjára*, 10-18; SIMON, *Vasárnapjára II, Pünkösdi után II. a’ vagy-is Úrnapja’ Octávája alatt-való Vasárnap. II. Prédikáció*, 325-336; TÖRÖK, i. m., *Pünkösdi után XVI. Vasárnap*, IV, 43-61.

²⁶⁹ Pl.: TÖRÖK, i. m., III, 9.

²⁷⁰ FÉLEGYHÁZY, i. m., 470.

²⁷¹ THEZÁROVICH Gábor, *Magyar homiliák*, Nagyvárad, 1807.

(Lásd a 79. szöveget!) Követőkre azonban még sokáig nem talált. (Több mint másfél évtized múlva jelentek csak meg Májér József *Vasárnapi homíliái*, aki az olvasóhoz címzett bevezetésében kijelenti, hogy a szentatyákat vette például, és a homília „csínnyát” is igyekezett követni.)²⁷² Ritka eset, amikor egy szerző az egész prédikációt az evangéliumi szakasz lépésről-lépésre történő magyarázatának szenteli.²⁷³ A prédikáció tehát valójában elszakad a napi evangéliumi szakasztól, annak legfeljebb egy kiragadott gondolatát vagy témáját fejt ki. De nemcsak az evangéliumtól, hanem magától a liturgiától is eltávolodott, amelynek pedig egykor szerves része volt. Bár a Trentói Zsinat is szorgalmazta, hogy a prédikáció a mise közben hangozzék el, ezt nem tartották be.²⁷⁴ A prédikáció legtöbbször a misén kívül, előtte vagy utána hangozott el, de kötődött a miséhez.²⁷⁵ Úgy tűnik, hogy a vasárnapi prédikáción kívül délutánonként sok helyütt tartottak „tanítást” is, amely a délelőtti prédikációban hallottak elmélyítésére szolgált. A már említett ismeretlen győri egyházmegyes pap minden prédikációja végén kihirdette a délutáni tanítás témáját, kérdésekben megfogalmazva. Bízta a lekipásztorokat, hogy ők is hasonlóképpen tegyenek. „Nem árt, sőt igen hafznos a’ Délutáni Tanítást-is minden Vasárnap szinte arról tenni, a’ miről vagy a’ reggeli Prédikázió, és annak rövid foglaltját mindjárt a’ reggeli Prédikázió után (a’ mint már fellebb-is jelentettem) ki-is hirdetni; mert így többfőz hallván egy dolgot a’ tudatlan köz nép, annál hamarébb meg-tanúlja, ’s annál könnyebben emlékezetében meg-tartja mind azokat-is, a’ miket másképpen vagy igen nehezen, vagy talán fo-ha fem tanúlt vólna meg.”²⁷⁶

Korszakunkban jellemzőek a tematikus prédikációk, prédikáció-sorozatok, amikor a szónok több héten keresztül előre meghatározott koncepció alapján beszél (ez főleg akkor gyakori, amikor a plébánosok vagy kinevezett hitszónokok huzamos ideig ugyanazon templomi közösségnek prédikálnak). Ez a téma lehet a tízparancsolat, a szentségek, az erények, a Hiszekegy vagy a Miatyánk ágazatai, vagy bármi más is. Simon Máté olyan témákat választ, amikről tapasztalata szerint más nyelveken sem nagyon lehet olvasni, pedig nagyon fontosnak tartaná. „A Tántzról ugyan azért, mert mindenütt szabadon gyakoroltatik;

²⁷² MÁJÉR József, *Vasárnapi homíliák, avagy vasárnapi evangéliumok értelme fölött tartott egyházi beszédek*, Székesfehérvár, 1823, A’ kegyes olvasóhoz, VI.

²⁷³ SIMON, *Vasárnapi* II, 209, 418.

²⁷⁴ MIHÁLYFI, i. m., 33.

²⁷⁵ Simon Máténak a pünkösdi utáni VI. vasárnapon és a színeváltozás ünnepén mondott beszédéből arra következtethetünk, hogy prédikációit a mise után, vagy két mise között mondhatta. SIMON, *Vasárnapi* I, 388-389; u. ő, *Ünnepi* 13.

²⁷⁶ [Ismeretlen győri egyházmegyes pap], i. m., Az egész munkának tekintete, [I].

az Isten-félők Boldogságáról azért, mert arról a világ Fiaitól, Leánytól semmi se tartatik, a Káromkodásról pedig azért, mert sokaktól minden írtózás nélkül el-hajigáltatik.”²⁷⁷

Tipikus felépítésű, és nagyon jellemző dogmatikai beszédnek tarthatjuk Simon Máténak a pünkösd utáni 2. vasárnapon az oltári szentségről mondott prédikációját.²⁷⁸ Bevezetésében Kleopátra és Vitellius, valamint az ószövetségi Eszter könyvéből Ahasvérus király példájával szemlélteti, hogy a fejedelmeknél szokás volt nagy vendégséget rendezni.²⁷⁹ Ugyanezt tette a „fejedelmek Fejedelme”, Krisztus is, aki még nagyobb és még hosszabban tartó vendégséget szerzett. Majd felsorolja ennek minden más lakomától megkülönböztető specifikumait: hogy saját testét és vérért adta eledelül. Ezért van, hogy a keresztények tisztelik és az utcákra is kiviszik.²⁸⁰

Az első részben az utolsó vacsora szavait felidézve bizonyítja, hogy a kenyér és a bor Jézus valóságos testévé és vérévé vált, amely értünk megtöretett és kiontatott, és hogy ezt a keresztények kezdettől fogva hitték. Amikor Kálvin és Luther tagadni kezdték ezt, a kereszténység nagy része nem velük értett egyet, ezt bizonyítják nemcsak az írók, hanem a templomok, oltárok és áldozati edények is szerte az egyházban. Felidézi a protestantizmust megelőző tévtanításokat, név szerint Berengáriusz középkori francia teológust (+1088), aki az eucharisziát csak „figurának” vélte, de rögtön demonstrálja (korabeli források alapján), hogy sem a keleti, sem a nyugati egyházban nem talált nagyszámú követőre. A régebbi időkre hivatkozva bizonyítja, hogy ebben a témában az egyház hite mindig egységes volt. A Zsidó levél és az 1Kor 11 alapján kimutatja, hogy az ősegyház hite ugyanaz, mint a mostani katolikusoké, hiszen nyilvánvaló, hogy ezekben a kenyér és a bor nem jelkép (figura), hanem valóságosan Jézus teste és vére.²⁸¹

„De vallyon, mit hozunk-ki mind ezekből?” – kérdezi a szerző a második rész elején. Először azt, hogy az eucharisziában jelen van Jézus teste, vére, istensége és embersége, ezért ennek a szentségnek a méltósága mindent felülmúl. Ehhez képest nemcsak a földi fejedelmek vendéglátása törpül el, de az ószövetségi előképek: a manna, az Illésnek és Dánielnek küldött isteni étel, sőt még Jézus kenyérszaporításai is. Majd újabb ószövetségi párhuzamokkal él: a kenyér és a bor úgy változik át testté és vérré, mint Mózes vesszeje kígyóvá, és bár a hívek mindig élnek vele, sosem fogy el, mint a száreptai özvegyasszony lisztje, és nem emésztetik meg, mint Mózes csipkebokra. Végül pedig újszövetségi

²⁷⁷ SIMON, *Különös tárgyakról*, 3.

²⁷⁸ U. ő, *Vasárnapi II*, 325-336.

²⁷⁹ SIMON Máté máshol is szívesen kezdi prédikációját valamilyen profán hasonlattal vagy párhuzammal, pl.: *Vasárnapi II*, 348.

²⁸⁰ U. o., 325-327.

hasonlatok következnek: Jézus teste nem sérül, mint ahogy anyja sérelme nélkül született, vagy feltámadva kilépett a sírból és a zárt ajtón is átment, vagy amikor az őt megkövezni akaró zsidók között áthaladt. Emberi természete is jelen van, de nem „súlyosan”, mint amikor a vízen járt, és egyszerre több helyen is ott lehet, mint amikor Pálnak megjelent. Lezárásként rövid buzdítás és a *partitio* megisméltése következik (utalással, mint már korábban említettük, lásd a 225. lábjegyzetet!)²⁸²

Jól láthatjuk tehát azt a logikát, amellyel a korabeli szerzők beszédeiket felépítették. Természetesen vannak eltérések a beszédekben, mind a gondolatmenetet, mind az egyes részek arányát tekintve. Mégis tipikusnak mondhatjuk ezt a beszédet, amennyiben profán és bibliai párhuzamokkal közelíti meg a kitérőt tárgyat, majd újszövetségi alapon kifejti róla az egyház tanítását. Ezek után tévtanításokat ismertet, majd meg is cáfolja azokat. Végül megerősíti híveit a katolikus tanításban, és újabb ó-, és újszövetségi párhuzamokkal bizonyítja igazát.

Az erkölcsi (morális) prédikáció egyik színvonalas és jellemző példája Molnár Jánosnak pünkösöd 14. vasárnapján a fősvénységről mondott beszéde, melynek jeligeje a Mt 6,24-ben elhangzó jézusi mondat: „Nem szolgálhattok Istennek és a mammonnak”.²⁸³

A szerző rögtön az elején kifejti tanító és erkölcsnemesítő szándékát: előbb az ige értelmét akarja megfejteni, majd hallgatóit arra ösztönözi, hogy az ige értelmének teljesen eleget tegyenek. Mindenekelőtt azonban – Szent Jeromos segítségével – megmagyarázza a „mammon” szó jelentését, és a jézusi kijelentést közérthetővé teszi hallgatói számára: keresztény ember nem lehet szolgája a gazdagságnak is. Molnárra jellemzően a beszéd kettős bevezetéssel rendelkezik, de a második rész csak nyomdatechnikailag különül el az elsőől, a gondolatmenet zökkenőmentesen folytatódik: Jézus megállapítása „rettenetes fzententzia”, amelyet azért kell megfontolni, hogy akiket a bujaság, a haragtartás vagy más bűn nem taszít a pokolba, nehogy a fősvénység miatt kerüljenek az örök kárhozatba. Ennek elkerülése érdekében fejti ki a fősvénység utálatosságát előbb a „tulajdon természetében”, majd „következendő tselekedeteiben” – ez a beszéd két része. A *partitio* után következik a szokásos figyelemkérés: „Hallya ezt a Kerefztyén fősvény ember! Kérek tsendes figyelmetefséget!”²⁸⁴

A beszéd első része a fősvénység definíciójával kezdődik, majd rákérdez arra, hogy a fősvénység valóban kizárja-e Isten szolgálatát. Hiszen látszólag a fősvény ember is

²⁸¹ U. o., 328-333.

²⁸² U. o., 333-337.

²⁸³ MOLNÁR, *Prédikációk*, 562-568.

²⁸⁴ U. o., 563.

imádkozhat, járhat templomba és vezetheti oda családját stb. Ő mégis azt állítja, hogy mindez csak színlelés lehet, amely a bálványimádást fedi. Szabadkozik az erős kifejezésért, de állítja, hogy nem ő, hanem Szent Pál apostol nevezi a fősvénységet bálványimádásnak a Kol 3, 5-ben. Ezután a fősvények védekezését cáfolja, tudniillik hogy ők nem bálványszobrokat imádnak és nem a sátánt hívják segítségül. Ehhez Aranyszájú Szent János gondolatmenetét veszi át: az ókorban sem csak azokat tartották bálványimádónak, akik Vénusz képét imádták, hanem mivel Vénusz a gyönyörűséget jelentette, a gyönyör hódolói is bálványimádónak számítottak. Ugyanígy a fősvények sem azért bálványimádók, mert valamilyen szobrot imádnak, hanem a pénz szolgálata miatt. Az sem meggyőző védekezése a fősvényeknek, hogy nem mutatnak be pogány áldozatokat, hiszen a tisztességtelen módon, mások megnyomorításával szerzett vagyonnal igenis szegény emberek vérét áldozzák fel a fősvénység oltáránál, Istent és embert meggyalázza.²⁸⁵ Az első rész végén Nagy Szent Vazul szavait is idézi, miszerint a fősvény bálványimádó, aki Istent, felebarátját és önmagát is „meg-tapodja”. Hiszen a pénzt szereti úgy, mint ahogy Istent kéne – teljes szívéből, lelkéből és erejéből –, másokat kiforgat jogos tulajdonából, a rászorulóknak magas kamatra ad kölcsönt, és ezzel úgy ad segítséget, hogy „az orvofság méreggé változzék, a’ fzeretet pufztittásá”.²⁸⁶

A második rész elején Szent Ágoston, Szent Pál, Szent Hiláriusz és az evangélium szövegeivel bizonyítja, hogy önmagában a pénz, a vagyon nem bűn, csak a vagyonhoz tapadó rendetlen kívánság. A pátriárkák élete bizonyítja, hogy a gazdagság nem zárja ki a szentséget, csak meg kell találni a vagyon felhasználásnak megfelelő módját. A gazdag emberre óriási felelősséget ró a vagyon, neki sokkal nehezebb üdvözülni, de nem lehetetlen. Aranyszájú Szent János 18. beszédéből vett hosszú idézettel „ijeszti” hallgatóit, hogyan torzítja el a vagyon az ember gondolkodását, lelkét, és hogyan okozza a legkülönbébb szenvedéseket a világban.²⁸⁷

A beszéd végén hosszú, érzelmes, felkiáltásokkal és kérésekkel tagolt összefoglalással még egyszer felsorolja a fősvények tulajdonságait. Valósággal a szenvedélybetegségek kórképét fogalmazza meg: a fősvény nem gondol se Istennel, se emberrel, a vagyonnak áldozza mindenét, tudja, hogy kuporgatása hiábavaló, méltatlan örökösre száll, hogy senki sem köszöni meg neki, hogy önmagát és másokat is megnyomorít

²⁸⁵ U. o., 564.

²⁸⁶ U. o., 565.

²⁸⁷ U. o., 566-567.

vele, mégsem tud másként élni. Ezért e beszéd lezárásaképp Istenhez fordul, hogy változtassa meg őket, és a megtérésük által nekik is lehetőségük nyíljon az üdvösségre.²⁸⁸

Ez a prédikáció mindent magában foglal, amit a korban egy morális beszéd tartalmazhat. Magyarázatokot és definíciókat ad a hívek oktatására, hogy az evangéliumot tökéletesen megérthessék. Bizonyítja az evangéliumi kijelentés igazságát, sokoldalúan és sok forrásból támasztva alá érvelését. Felsorolja a lehetséges ellenérveket, de túlzó véleményeket is, és ugyancsak szentírási és szentatyai tekintéllyel cáfolja azokat. Végül határos összefoglalást és könyörgést végez. Az egyetlen, ami más erkölcsi beszédekkel összevetve hiányzik belőle: a hívek buzdítása a bűn elkerülésére és az erényes életre.

Bár a korban szép számmal találhatunk polemikus prédikációkat, önálló műfajnak mégis nehezen lehetne nevezni ezt a típust, hiszen a polémia általában nem elsődleges célja a beszédeknek, hanem az adott témához másodlagosan kapcsolódva jelenik meg. Dogmatikai prédikációk könnyebben csapnak át polémiába, mint az erkölcsiek. Ritkán fordul elő, hogy a szerző elsődleges szándéka a más véleményen lévőkkel való vitatkozás. Csak Dinkay Pál kéziratában találkoztam azzal, hogy a pünkösdi utáni 7. vasárnapra szóló beszédének a „Philippica” műfaji megjelölést adja, és beszédében végig azokat kárhoztatja, akik „hamis és Istentelen tanításokkal meg vesztegetik az együgyű népnek erköltseit, és az igazságnak utyától el térvén lelki veszedelembé hozzák”.²⁸⁹

Bár nem jellemző, de azért néha előfordul, hogy a prédikáció száraz kazuisztikába téved. Mint például amikor a bójtról szóló prédikáció nem a bójt lelki fontosságáról beszél, hanem jogi szempontból közelíti meg a kérdést, és hosszan fejtegeti, hogy kik és hogyan kötelesek betartani a bójti szabályokat.²⁹⁰

A prédikációs gyűjtemények általában arra törekszenek, hogy egy egyházi év során a legfontosabb hitbeli tanokat, és a leggyakrabban felmerülő vagy legfontosabbnak ítélt erkölcsi kérdéseket is sorra tárgyalják. Legtöbb szerző az adventtel kezdődő egyházi év minden vasárnapjára és főbb ünnepeire készít egy (vagy több) beszédet, általában a breviáriumnak megfelelően, az évszakok szerint négy kötetben (*de tempore*). A szentekről szólókat (*de sanctis*) legtöbbször külön kötetben jelentették meg (pl. Alexovics, Simon Máté), és ezek közé illesztették az olyan ünnepekre készült beszédeket is, amelyek nem vasárnapra esnek (újév, áldozócsütörtök, pünkösdhétfő stb.). Vannak, akik pedig a vasárnapok sorába iktatják a szentekről szóló beszédeket (pl. Molnár János). Mások pedig a szentekről nem is

²⁸⁸ U. o., 568.

²⁸⁹ DINKAY Pál, *Egyházi beszédei*, EFKK, Ms. 1049/12, 69r.

²⁹⁰ U. o., 78v-79r; GRESKOVICS Ignác, *Nagybójti szentbeszédek*, u. o., Ms. 1063, 44r.

közölnek prédikációkat, de akadnak olyanok is, akiknek a művei inkább a szentekkel foglalkoznak, és alig tartalmaznak az évközi időre vonatkozó beszédeket (pl. Negyedés Pál, Thezárovich Gábor).

Az egyházi év alkalmat ad, hogy a főbb hitbeli és erkölcsi kérdéseket sorra vegyék a szónokok. A helyes életvezetésre vonatkozó tanácsok mellett a halálra való felkészülésről, valamint az ítélet és a kárhozat témaköréről is szívesen beszélnek. Az is megfigyelhető, hogy az „*ars moriendi*” – típusú beszédek meglehetősen ritkák, és inkább a korszak elején található, mint pl. Molnár Jánosnak a nagyböjt 4. vasárnapján mondott „Az Halálra való Készületről” című prédikációja.²⁹¹ Az utolsó ítélet témaköre inkább az adventi prédikációk témája. Advent első vasárnapján szinte mindenki az utolsó ítéletről, Krisztus második eljövételéről beszél.

Más alkalmak is vannak, amikor a szónokok szinte kivétel nélkül ugyanazt a témát választják. Itt nem csak karácsonyra, nagypéntekre, pünkösdre, vagy a hasonló alkalmakra gondolunk, amikor az ünnep szinte predestinálja a beszéd tárgyát. Advent 4. vasárnapján legtöbbször a penitenciatartásról, a Krisztus eljövételére való bűnbánó készülétről beszélnek. Vízkereszt utáni első vasárnap – a tizenkét éves Jézus történetéhez kötve –, fejtik ki a gyermekek helyes neveléséről vallott nézeteiket. A bujaságról legtöbbször (valószínűleg Pázmány hagyományát követve) *sexagesima* vasárnap szólnak, de néhányan – az evangéliumi szakaszhoz, a magvető példázatához (Lk 18, 31-43) logikusabban kötődve – Isten igéjének megfelelő hallgatásáról beszélnek. Egyesek (Alexovics, Fejér György) a bujaságnak inkább nagyböjt 3. vasárnapi *sermo*jukat szentelik. Mások (ugyancsak Pázmányt követve) Isten igéjének gyümölcsöző hallgatásáról inkább nagyböjt 5. vasárnapján beszélnek. Nagyböjt első vasárnapja szinte egyértelműen hozza magával a kísértés, illetve a böjt témakörét.²⁹² Húsvét 5. vasárnapja legtöbbször az imádságé. Természetesnek mondható, hogy Úrnapiján mindenki az eucharisziáról beszél, de megfigyelhető, hogy a rá következő vasárnap is legtöbbször ezt a témát folytatják. Pünkösöd 4. vasárnapján a csodálatos halfogás története (Lk 5, 1-11) sok szerzőt a jócselekedetekről szóló beszéd megtartására sarkall. A más felekezetűekkel vagy a felvilágosultakkal való polémia szinte minden evangéliumi szakasz kapcsán előfordulhat, de egyik vasárnap sem olyan általános, mint a pünkösöd utáni 9.-en. Ekkor olvastatja ugyanis az egyház az evangéliumban Jézusnak azt a figyelmeztetését, amely a hamis prófétákra, a báránybőrben jövő ragadozó farkasokra hívja

²⁹¹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 194-202.

²⁹² Disszertációm végén („Melléklet”) egy táblázatba foglaltam Pázmány Péternek és néhány 18-19. századi szerzőnek az egyes vasárnapokra és főbb ünnepekre mondott beszédeinek témaválasztását, a beszédek „summázatát”.

fel tanítványai figyelmét (Mt 7, 15-21). Ekkor még a kevésbé polemikus szerzők is hitvitázó beszédet tartanak. A pokol és a kárhozat témája leginkább a királyi menyegzőhöz kötődő példabeszéd kapcsán (Mt 22, 1-14), pünkösöd 19. vasárnapján fordul elő, de egyesek – így Pázmány is – inkább két héttel később beszélnek erről, amikor a könyörtelen adós történetét olvassák az evangéliumban (Mt 18, 23-35).

Ha egy szerző előre meghatározott koncepció szerint beszélt, csak véletlenül fordulhatott elő, hogy az aznapra kitűzött téma kapcsolatban állt az evangéliummal és a szónokok témaválasztási gyakorlatával. A farizeus és a vámos példabeszéde (Lk 18, 9-14) pünkösöd 10. vasárnapján hangzott el a templomokban, és sokan a „vakmerő ítélet” témaköréből fűztek hozzá szónoklatot. Ligvándi Zosimus, akinek a beszédei hol a Hiszekegyet, hol az erényeket vagy a főbűnöket veszik sorra, egyik évben véletlenül éppen ezen a vasárnapon jut el a 8. parancsolathoz, így kivételesen tudja kapcsolni beszédét a napi evangéliumhoz, és ő is a vakmerő ítéletről beszél.²⁹³

Amikor egy evangéliumi szakasz több témára is adna anyagot, a szerzők néha nehezen tudják eldönteni, melyiket is válasszák. Így P. Hermolaus nagyböjt 3. vasárnapján Jézus szelídségét és a Jézust megdicsérő asszony bátorságát (Lk 11, 15-27) egyaránt témául választja.²⁹⁴

Néha kifejezetten meghökkenítő a szerzők témaválasztása, amikor az evangéliumi szakaszhoz alig, vagy csak nagyon erőltetetten kapcsolódik a beszéd tárgya.

Greskovics Ignác 1817 húsvétján Miskolcon az adakozásról beszél, a szent asszonyok kapcsán, akik drága pénzen vettek keneteket Jézus testének megkenéséhez.²⁹⁵

Molnár János pünkösöd 11. vasárnapján a „mindeneket jól cselekedett” evangéliumi szakaszhoz (Mk 7, 37) fűzve gondolatait, az egyházi ceremóniákat veszi védelmébe. (Mindenesetre figyelemre méltó, hogy már a 70-es évek derekán szükségét érzi ennek a témaválasztásnak.²⁹⁶ Az egyházi ceremóniák támadása Magyarországon később vált jellemzővé, mint pl. Laczkovitsnak *A keresztény vallásban magát oktattatni vágyó utazó ember Jeruzsálamban* című, 1790-ben megjelent művében.²⁹⁷)

²⁹³ LIGVÁNDI, i. m., III, 484.

²⁹⁴ P. HERMOLAUS, *Egyházi beszédei, [...] Tavaszi, vagy-is Második kötése*, Pozsony, 1792, 69.

²⁹⁵ EFKK, Ms. 1014, 140r. (A prédikációs gyűjtemény címlapján a következő felirat áll: „Nagyobb részét ezen prédikációk(nak) Sajó-Szent Péteren, Szendrőben, Miskolczon és Egerben mondotta Greskovits Ignác mint káplán, Plébános, es Kanonok, 1792=kettőtől 1835ikig, mellyekből láthatya a Kegyes Olvasó, minő szellem uralkodott addig az Egyházi Szónoki széken. Qui obiit 23 febr 843.”)

²⁹⁶ MOLNÁR, *Prédikációk*, 539-545.

²⁹⁷ ECKHARDT, i. m., 71.

Alexovics virágvasárnap, a barkaszentelés ürügyén az áldásokról beszél.²⁹⁸ Ugyancsak ő a vízkereszt utáni második vasárnap, Jézus neve napján a búcsúkat teszi meg beszéde tárgyául, mivel ezen a napon az egyház teljes búcsút engedélyez.²⁹⁹ Szent István-napi beszéde egyáltalán nem kötődik az evangéliumi szakaszhoz, csak a beszéd elején és végén utal egy-egy mondattal a szolgák sáfarkodását számon kérő úr példabeszédére (Lk 19, 17).³⁰⁰

Simon Máté kijelenti, hogy a bélpoklosság valójában a bujaságot példázza, ezért a tíz leprás ürügyén erről beszél.³⁰¹ A gonosz lélek kiűzése kapcsán (Lk 11, 14) a lelkiismeret-vizsgálatról szól, és a prédikáció valósággal bűnbánati liturgiává válik, amikor híveinek előbb a tízparancsolat, majd az egyház ötparancsolata alapján ad szempontokat, és tanítja meg őket a helyes lelkiismeret-vizsgálatra.³⁰²

Simonnál különösen is erőltetett a téma és az evangéliumi szakasz összekapcsolása a táncról mondott beszédeiben. Újév napját például úgy kapcsolja a táncához, hogy az ünnep Jézus körülmetélése miatt szomorú is és örvendetes is, ilyen a tánc is.³⁰³ A következő vasárnap, amikor az egyiptomi menekülés az evangélium, arról beszél, hogy József gondosan választotta ki a helyet, ahová Jézust vitte, ugyanígy kell kiválasztani a tánc helyét is.³⁰⁴ Vízkeresztkor talán még erőltetettebb a kapcsolat: Heródes meg akarta tudni Jézus születésének helyét, utána idejét is, így a világ fiai is, akik mikor helyet találtak a tánc számára, utána az idejét is tudni akarják,³⁰⁵ és így tovább.

Klenák Nárcisz vízkereszt utáni 3. vasárnap az evangéliumnak azon szavait választja jelígenek, hogy Jézus „lejött a hegyről”. Ebből előbb Jézus életének mozgalmasságát ecseteli, majd prédikációja témájaként az emberi életutat választja.³⁰⁶

Az sem megszokott, amikor Egyed Joákim sexagesima vasárnap a magvetőről szóló példabeszédhez (Lk 8, 4-15) a tisztátalanságról és a bujaságról szóló beszédet ír,³⁰⁷ vagy Negyedés Pál húsvéthétfőn a „késedelmes szívű” emmauszi tanítványok révén a gyónást halogató keresztényekre asszociál.³⁰⁸

²⁹⁸ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 131-153.

²⁹⁹ U. ő, *Téli*, 184.

³⁰⁰ U. ő, *Ünnepi*, 428, 446.

³⁰¹ SIMON, *Vasárnapi I*, 446.

³⁰² U. ő, *Vasárnapi II*, 201-208.

³⁰³ U. ő, *Különös tárgyakról*, 9.

³⁰⁴ U. o., 16.

³⁰⁵ U. o., 27.

³⁰⁶ KLENÁK, *Prédikációk I*, 124-127.

³⁰⁷ EGYED, i. m., Tóldalék, 35.

³⁰⁸ NEGYEDES, *Prédikációk I*, 210.

A példákat vég nélkül sorolhatnánk. A szerzők sokszor szabadon és merészen asszociálnak az egyes ünnepek és igehelyek kapcsán, és valójában mindig arról beszélnek, amiről akarnak, hiszen úgy csúrik-csavarják a szentírási *locus* értelmezését, hogy az mindenképpen megfeleljen kitűzött tárgyuknak.

Néha egy-egy furcsa témaválasztás évszázadokon keresztül öröklődik. A pünkösdi utáni 13. vasárnap a tíz leprás meggyógyításának történetét olvassa az egyház (Lk 17, 11-19). Ám ezen a napon sokszor nem a háláról, vagy Jézus csodatévő erejéről esik szó, hanem meglepő módon a papok tiszteletéről vagy hatalmáról, mivel ebben az evangéliumi szakaszban elhangzik Jézus szájából: „Menjetek, és mutassátok meg magatokat a papoknak!”. Ez a meglepő témaválasztás már Pázmánynál is megtalálható, és egészen a 20. századig tartja magát.³⁰⁹

Sombori József témaválasztása sokszor elüt a megszokottól. A szentekről tartott prédikációiban sosem beszél a szent életrajzáról, hanem egy jellemző tulajdonságot ragad ki, és azt ismerteti tudományos alaposággal. Keresztelő János kapcsán pl. a szentek tiszteletéről vagy az önismeretről, Péter-Pál napján az elme és akarat összefüggéseiről, Nepomuki Szent János napján a megfontolt beszédről, Szent Ferenc ünnepén a szegénységről tart esszé-szerű előadást, legtöbbször teljesen világias gondolatmenettel.

Hajas István viszont tudatosan törekedett arra, hogy ne válasszon olyan témát, amely a „Szent Evangéliomban vagy nyilvánosan nem foglaltatik, vagy hozzá fémlátomáft nem tartozik; tudván azt, hogy sarkából ki-vettetik, 's el vezfti főganatját a' Szent Evangéliom, ha valami nem hozzá tartozó tanúságra erőszakosan tsigáztatik: mivel az olyan tanúság az emberi okoskodásból foly, nem az Iften' igéjéből”.³¹⁰

Néha nem az egész évre, csak néhány hétre szóló előzetes tematikát dolgoznak fel a szerzők. Simon Máté csak négy héten keresztül (kiskarácsony utáni vasárnaptól vízkereszt utáni harmadik vasárnapig) állít fel tematikát (a szülők gyermekeik iránti-, a gyermekek szüleik iránti-, a házastársak egymás iránti-, a szolgák és gazdák egymás iránti kötelezettségei),³¹¹ amelyhez ez esetben szellemesen kapcsolja az evangéliumi szakaszokat.

Olykor a jeligét olyan meglepő értelemben interpretálják, amelyhez az eredeti kontextusnak semmi köze. Alexovics a húsvéthétfőn mondott beszédében az emmauszi

³⁰⁹ Pl.: ALEXOVICS, *Őszi*, 1; EGYED, i. m., Tóldalék, 114; NEGYEDES, *Kalászat*, 347-349; SZUNYOGH X. Ferenc és SZIVÓS Donát, *Haec loquere, szentbeszédvázlatok*, 1937, 140-141; érintőlegesen GYÖRGY Attila, *Vasárnapi elmélkedések C év*, Ecclesia, Budapest, 1991, 252.

³¹⁰ HAJAS, i. m., *Kegyess Olvasó!*, [IV].

³¹¹ SIMON, *Vasárnapi I*, 73-108.

tanítványok szakaszából a „regressi sunt in Jerusalem” – kifejezést emeli mottóul, de ezt aztán azokra alkalmazza, akik az ünnepek elmúltával visszatérnek korábbi bűneikbe.³¹²

A vizsgált időszak prédikációiban a témák kidolgozását illetően jól megfigyelhető rendszeresség mutatkozik. A beszéd tárgyát képező téma vagy kulcsfogalom fontosságát (valamelyik bűn vagy erény, szentség, búcsú stb.) a szöveg elején hangsúlyozzák, majd végigvizsgálják annak megjelenését, fejlődését, képviselőit, először a Szentírásban – előbb az Ó-, majd az Újszövetségben –, (e mellett sokszor a pogány vagy világi filozófusok véleményét is ismertetik az adott témával kapcsolatban, mint például Török Damaszcén a haragról mondott beszédében),³¹³ aztán a szentatyák és a zsinatok tanításában, majd az egyház történelmében. Itt megemlíthetik az eretnekek és tévtanítók véleményét, amelyet meg is cáfolnak, esetleg ostorozzák a híveket az ebbéli fogatkozásaikban. Végül buzdítással vagy imával zárják beszédét.

Jellemző példa, amikor Simon Máté a békességről beszél (húsvét utáni 1. vasárnap), akkor a beszéd első részében összegyűjti azokat az ószövetségi szereplőket, akik békességszeretők voltak.³¹⁴ A pünkösd utáni 18. és 23. vasárnap arra hoz ószövetségi példákat, mennyire vigyáz Isten az igazakra, illetve a béketűrőkre,³¹⁵ a pünkösd utáni 6. vasárnap második beszédében az Istenben bízó ószövetségi személyek történeteit eleveníti fel Ábrahámától kezdve Dávidon, a három ifjún, Dániel prófétán és Tóbiáson át Eszterig, Juditig és Zsuzsannáig.³¹⁶ A mustármagról szóló prédikációjában nagyon szellemesen hoz olyan ószövetségi példákat, amikor valami „kicsiből” „nagy” lett.³¹⁷ Az imádságról szólva (húsvét utáni 5. vasárnap) az ószövetségi szereplők után a profán történelemből, és rendjének magyarországi történelméből is hoz példákat. (Lásd a 43. szöveget!)

Molnár János a vízkereszt utáni 4. vasárnap az engedelmesség kapcsán idézi fel hosszan ószövetségi szereplők (Saul, József, Jób) példáit, bizonyítékkal, hogy Isten az engedelmeseket felemeli;³¹⁸ húsvét utáni 5. vasárnap az imameghallgatásokra hoz szintén innen példákat.³¹⁹

³¹² ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 252.

³¹³ TÖRÖK, i. m., IV, 374.

³¹⁴ SIMON, *Vasárnap* I, 177.

³¹⁵ U. o., 488-493, 534-535.

³¹⁶ U. ő, *Vasárnap* II, 375.

³¹⁷ SIMON, *Vasárnap* II, 124-125.

³¹⁸ MOLNÁR, *Prédikációk*, 109-110.

³¹⁹ U. o., 296.

Negyedes Pál azokat az ótestamentumi személyiségeket gyűjti össze, akik Jézus előtt az ő nevét viselték.³²⁰ Fejér György is gyakran sorolja fel beszédeiben az adott témához tartozó ószövetségi párhuzamokat.³²¹

A szerzők szentírásértelmezése, az egyes jelenetek interpretációja néha eredetien egyedi, meglepő. Sokszor a témaválasztásnál már tapasztalt meglepő gondolati csavarral alkalmaznak egy-egy történetet a beszédük gondolatmenetéhez. Molnár János Dávid szabadkozását, hogy miért nem visel páncélt („nem járhatok így, mert nem szoktam”) a haldoklókra vonatkoztatja: akik egész életükben hanyagolták a lelki fegyverek viselését, azok halálukkor sem lesznek felvértezve velük.³²² Török Damaszcén Acháb történetét (1Kir 22) azokra vetíti, akik a hit helyett az érzékekre támaszkodnak.³²³

Nagyon hatásosak lehetnek a logikus levezetések, amikor azt veszi sorra a szerző, hogy a bűnök vagy a tévedések hogyan következnek egymásból. Alexovics Luther kapcsán bizonyítja, hogy néhány abúzus szavá tételéből hogyan lett egyházszakadás. Ezek után korának hiteltlenei esetében él ugyanilyen logikus levezetéssel: hogyan lett a hit némely ájtatosságának kicsúfolásából erkölcstelenség és az egész vallás elutasítása.³²⁴

Egy-egy témával kapcsolatban a szerzők gyakran ismertetik a tévtanítók gondolatait, és ezek cáfolatával fejtik ki az igaz tanítást.³²⁵ Néha csak általánosságban utalnak a „régii eretnekek” gondolataira,³²⁶ néha azonban név szerint is megemlítik őket,³²⁷ és van, amikor részletesen fejtik ki, miben tért el tanításuk a katolikus egyházétól.³²⁸ Simon Máté nem csodálkozik, hogy Mohamed, Áriusz, Luther és Kálvin annyi hívet gyűjtött magának, mert eszközül felhasználták mind az erőszakot, mind az álnokságot, az ajándékot és a szabadságot, és „amire tsábították az embereket, arra önként-is hajlottak.³²⁹ Másutt a donatistáknak az oltári szentséget meggyalázó tétével (és annak büntetésével) példálózik.³³⁰ Van úgy, hogy az eretnek tanításokat is csak másodkézből, valamelyik szentatyának a művei alapján ismeri és ismerteti a szerző, mint Molnár János a Krisztus emberi lelkét

³²⁰ NEGYEDES, *Prédikációk* I, 43.

³²¹ Pl.: FEJÉR, *Beszédek* IV, 91, 98, 125, 196.

³²² MOLNÁR, *Prédikációk*, 197.

³²³ TÖRÖK, i. m., 165-166.

³²⁴ ALEXOVICS, *Nyári*, 150-152.

³²⁵ Pl.: U. ő, *Őszi*, LV-LVI.

³²⁶ Pl.: U. ő, *Ünnepnap*, 43; EGYED, i. m., I, 109; MOLNÁR, *Prédikációk*, 282.

³²⁷ Pl.: NEGYEDES, *Prédikációk* I, 147.

³²⁸ Pl.: ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 133, ahol Faustus Socinus (1539–1604) szentháromságtagadó nézeteit ismerteti.

³²⁹ SIMON Máté, *Beszéd a religiónak három rend-béli ellenségi ellen*, Vác, 1795, (a továbbiakban: SIMON, *Beszéd a religiónak*).

³³⁰ SIMON, *Vasárnapi* II, 47.

tagadó Apollinárizét.³³¹ Török Damaszcén a Szentháromság-tani tévedéseket tanító Áriusz és Macedoniusz nézeteit ismerteti röviden Szentháromság ünnepén.³³² Úrnapján pedig ugyancsak Áriusz mellett a manicheusok, majd Luther és Melancton tanítását is kifejti, ez utóbbiakat – ritka képpen – szó szerint is idézve.³³³ Beszédének második részében valóságos kis eretnekség-történeti szemlét tart. (Lásd a 85. szöveget!)

Erkölcsei beszédekben gyakori az a – már Szent Pál és Szent Péter leveleiben is megtalálható – forma, amikor a szerző a hallgatók állapotbeli kötelességeit, vagy az egyes életállapotoknak összeállított lelkiismeret-vizsgálati szempontokat sorolja fel, gyakran kérdések formájában. Ezek parainézis-szerű „házi szabályok” a keresztény családok tagjait a „házi áldásoknak” megfelelően, mintegy kifüggesztett tábla módjára figyelmeztetik az egymás iránti kötelességeikre. Ezért is nevezzük ezt a szövegfajtát a német teológiából átvett szakszóval *Haustafel*nek.³³⁴ Molnár János Mária fogantatása napján mondott beszéde végén így buzdítja különböző állapotú hallgatóit a Szűzanya tiszteletére: „A’ férjfiak példának okáért fogadják-meg tífzteletere: hogy az ő kedvéért el-hadják ezután a’ fiztkot, és héába való esküvéft; az Afzfzonyok: hogy a’ fiatal tselédben foha el-nem türik a’ trágár beszédet, az hír hordáft, a’ Leányok, hogy foha illetlen beszédre, ’s énekre nem vetemednek: a’ fzolgák, hogy Urakat, foha meg-nem károflityák, és így továbbá”.³³⁵ Előfordul, hogy az egyes életállapotok kötelességeit nem pozitív formában, hanem a prófétai³³⁶ és jézusi³³⁷ „jaj-kiáltásokat” utánozva, fenyegető módon sorolják elő.³³⁸ Negatív *Haustafellel* is találkozunk, amikor Simon Máté nem az erényeket és pozitív intéseket, hanem a bűnöket gyűjti csokorba az életállapotoknak és életkoroknak megfelelően, a gyermekeken kezdve az ifjakon át a falusi előljárókon keresztül a férjfiakig és asszonyokig.³³⁹ Az erkölcsi prédikációkban előfordulnak mintegy „beépített” lelki tükrök, lelkiismeret-vizsgálati szempontok is.³⁴⁰

Néha egészen meghökkentő gondolatmenetektől sem riadnak vissza a szerzők, hogy érvelésüket meggyőzővé tegyék. Alexovics Gyertyaszentelőkor mondott beszédében a

³³¹ MOLNÁR, *Prédikáziók*, 5-6.

³³² TÖRÖK, i. m., III, 42.

³³³ U. o., 75-77. Úrnapján mondott második beszédében – egyedülálló módon a katolikus szónokok közül – még a Heidelbergi Katekizmusra is hivatkozik. U. o., 97, 108.

³³⁴ Pl.: ALEXOVICS, *Nyári*, 148, 257; BEZZEGH, i. m., 263v-264r; NEGYEDES, *Prédikáziók* I, 289; *Prédikáziók* II, 13.

³³⁵ MOLNÁR, *Prédikáziók*, 29.

³³⁶ Pl.: Iz, 5, 8-23; Ez, 13, 3-18.

³³⁷ Pl.: Mt, 23, 13-29; Lk 6, 25-26; 11, 42-52.

³³⁸ ALEXOVICS, *Őszi*, XXIX.

³³⁹ SIMON, *Vasárnapi* II, 140-145.

³⁴⁰ MOLNÁR, *Prédikáziók*, 58; NEGYEDES, *Prédikáziók* I, 69, 90, 117, 148, 387, u. ő, *Prédikáziók* II, 234, stb.

bűnösök hazugságával emeli ki Mária nagyságát: a bűnös lányok is el akarják hitetni legalább a szüzesség külső látszatát, és még a gyóntatószékben sem vallják be bűnüket, ezzel kárhozatra ítélve magukat. Milyen nehéz lehetett hát a Szűzanyának a világ előtt tisztátalan színben látszani, holott ő nem volt az.³⁴¹

Amikor a szerzők csak kitűzött céljukra figyelnek, néha zavaros filozofálgatásokba, egyoldalú érvelésekbe bonyolódnak. Simon Máté gondolatmenete egyáltalán nem meggyőző, mikor az átkozódás hatástalanságáról beszél, ugyanakkor adós marad annak magyarázatával is, hogy ha az átok nem ér célt, akkor hogyan lehet eredményes az áldás vagy az ima.³⁴²

Meglepő, hogy korszakunkban milyen ritkán használják a szerzők érvelésük logikus bizonyításához a skolasztikus gondolkodásban még oly jellemző szillogizmust,³⁴³ amelyet Kölcsey sem tart alkalmas eszköznek: („[...] észre kellene vennie azt is, miképpen a nép értelméhez mégsem lehet a száraz szillogizmusok által a fantázia egész kirekesztésével szólni [...]”).³⁴⁴

Amikor a felvilágosodás-kori prédikációban a *tanítás* előtérbe kerüléséről beszélünk, meg kell jegyeznünk, hogy ez nem csak a hit- és erkölcsbeli tanítást jelenti. A prédikációnak még ebben a korban is jelentős közművelődési feladata van. A hallgatók általános műveltségük, nem egyházas tájékozottságuk tekintélyes részét meríthetik a prédikációkból. A szónokok komolyan is veszik népnevelő feladatukat. Ugyanakkor tévhitnek kell minősítenünk azt a korábban közkeletű véleményt, hogy a felvilágosodás korában a prédikációk – gyakran felsőbb utasításra – kevés dogmatikai tanítást, helyette inkább praktikus ismereteket közölnek. A magyar prédikációkban egyáltalán nem jellemző, hogy a szónok csak valamilyen profán ismeretközlésre, egészségügyi, mezőgazdasági vagy egyéb tanácsok hirdetésére használná fel a szószerket.³⁴⁵ Rendeletet népszerűsítő, pusztán világi okfejtésű, utilitarista prédikációkkal alig találkozunk. A felvilágosodás korára oly jellemző tanító és népnevelő szándék is mindig szorosan kapcsolódik a beszéd kitűzött tárgyához. Ilyenek inkább az etimológiák és szófejtések, a történelmi háttér megrajzolása, az antik műveltség közvetítése, egy-egy ünnep ószövetségi hátterének bemutatása,³⁴⁶ a babonás hiedelmek elleni küzdelem stb.

³⁴¹ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 211.

³⁴² SIMON, *Vasárnapi* II, 274-275.

³⁴³ Pl.: EGYED, i. m., I, 664.

³⁴⁴ KÖLCSEY, i. m., 250.

³⁴⁵ MIHÁLYFI, i. m., 34; SÖVEGES, *Az igehirdetés*, 81.

³⁴⁶ Pl.: MOLNÁR, *Prédikációk*, 66, 243, 314 az újév, a húsvét és a pünkösd kapcsán.

7. A prédikációk forrásai

„Tudva van pedig a' lelki Pátoroknál, hogy a' keresztényi Tudománynak, mellyet a' hívek eleibe kell adniok; minden ereje az Isten' Ígében foglaltatik, melly az Írásban és a Traditzióban találtatik-fel.”

(Egyed Joákim)

A papság a felvilágosodás korában is elsősorban a Biblia és az egyházatyák szövegterében élt. Teológiai képzésük során alaposan meg kellett ismerniük a Szentírást és az egyház tekintélyes tanítóinak írásait. A mindennapos breviáriumozási kötelezettség miatt (hiszen a zsolozsma szentírási-, szentatya- és költői szövegeket egyaránt tartalmaz), és az ugyancsak mindennapos misemondás gyakorlata kapcsán, az évente visszatérő szövegek valósággal beléjük ivódtak, rengeteg jellemző citátumot vagy akár hosszabb szövegrészt betéve tudtak. (A zsolozsma például főleg a zoltárimádságra épül, nem véletlen tehát, hogy a prédikációk gyakran idézik a „koronás” vagy „királyi” próféta, Dávid zoltárait.) A prédikációra való készülésükben mintegy alapot jelentett számukra ennek a nagy mennyiségű szövegnek az ismerete, de természetesen más jellegű irodalomból, újabb keletű teológiai vagy jámborsági művekből, mások prédikációiból is merítettek.

A keresztény prédikáció a kezdetektől mind a mai napig az irodalom olvasztótégelye, mind szerzői, mind műfaji tekintetben. Az „eredetiség” követelménye az általam vizsgált korban még az irodalom más területein sem volt egyértelmű követelmény. A prédikáció viszont mindig is különösen imitativ-kompilativ műfaj. Ez természetes, hiszen a papoknak-lelkészeknek – képességeiktől függetlenül – hétről hétre, ünnepről ünnepre el kell készülniük egy beszéddel, amelyet nyilvánosan elő is kell adniuk, jobbára azonos hallgatóság előtt. (Ritkaságszámba ment, ha egy pap valamelyik vasárnap nem prédikált. Török Damaszcén „Intés”-ben figyelmezteti olvasóját, hogy virágvasárnap a passió miatt nem prédikál, ezért hiányzik kötetéből a virágvasárnapi beszéd. De másoknál ilyet nem tapasztalunk.)³⁴⁷ Egy papnak – ha aktív szolgálata optimális esetben nagyjából 50 évre terjed – élete során kb. 2600 vasárnapon kell megszólalnia. Ha ehhez még hozzávesszük a vasárnapokon kívüli ünnepeket, a temetéseket, esküvőket és egyéb szertartásokat, amikor szintén beszélniük kell a hívek előtt, egy papi életmű akár 4000 beszédből is állhat(na). Ekkora hagyatékkal azonban sosem találkozunk, a legnagyobb prédikációs gyűjtemények is legfeljebb néhány száz darabot számlálnak. Hivatásos és gyakorlott tollforgatóktól sem

lehetne megkövetelni, hogy ennyi alkalommal mindig újat és eredetit írjanak-mondjanak. Ezt nem is kívánták sem a hívek, sem az egyházi előljárók a papoktól. Természetesnek, sőt kívánatosnak tartották, hogy prédikációírók mások gondolataival éljenek, és nem tartották elvetendőnek, hogy időnként óhatatlanul ismétlik magukat. Ez nem csak azt jelentette, hogy bizonyos beszédeiket szóról szóra elmondták, hanem hogy – mintegy önmaguknak is forrásul szolgálva – beszédek egyes szakaszait vagy gondolatmenetét későbbi beszédekben is felhasználták. Feltűnő például a gondolati-logikai hasonlóság Alexovics Vazul Mária fogantatása napján mondott két különböző beszéde között.³⁴⁸

A korabeli papi hagyatékok jól mutatják, hogy az aktív lelkipásztorok nagy része egész életében gyűjtögette, és gondosan őrizte prédikációs gyűjteményét. A legtöbb esetben a „saját” prédikációk között találhatunk több-kevesebb idegen szerzőtől származó beszédet is. Ezek hol idegen kéz írásával, hol az adott lelkipásztor másolatában helyezkednek el a prédikációs csomókban. A rendszeresen prédikáló papok tehát tudatosan gyűjtötték, másolták, elkérték (akár másod- vagy harmadkézből is) a környezetükben, ismeretségi körükben elhangzott „sikeres” szentbeszédeket. Például a váci egyházmegyes Patai Seress János 1830-ban maga köttette egybe prédikációs gyűjteményét, amely a fedőlap tanúsága szerint olyan nagyböjti beszédeket tartalmaz „mellyeket rész szerént maga készített, és élő nyelven el mondott, rész szerint pedig más okos és tanult Lelki Pásztorok írásiból össze szedett”.³⁴⁹

Természetes, hogy a prédikációban mindig is nagy szerepe volt az igehirdető egyéniségének, egyéni invencióinak. Ez azonban elsősorban nem az eredetiséget, hanem a rendelkezésre álló források invenciózus, biztos kézzel, kifinomult formakészséggel való alakítását, felhasználást jelentette ekkoriban is.

A nyomtatásban megjelent prédikációs kötetek előszavai tanúskodnak arról, hogy a szerzők sokszor éppen lelkipásztor-társaik segítségére adták ki beszédeiket,³⁵⁰ mintegy tálcán kínálva nekik kidolgozott prédikációkat, amelyekből ötleteket, vagy kisebb-nagyobb elemeket átemelhetek saját szövegeikbe. Sőt – bár ezt a szónoklattanok nem tartották kívánatosnak –, nem ritkán az is megtörtént, hogy az arányok megfordultak, és a prédikációk plágiumnak tekinthetők: egyes lelkészek kész beszédeket mondtak el sajátjukként, minimális elhagyással, változtatással, legfeljebb néhány önálló gondolattal bővítve. Stánkovátsi – túlzottan szerényen, de mégis jellemzően – egész munkájáról azt

³⁴⁷ TÖRÖK, i. m., II, 85.

³⁴⁸ ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 1-22; *Őszi*, I-XVIII.

³⁴⁹ PATAI SERESS János, *Irott Nagy Böjti Prédikatiók*, VEKK, 219.200.

³⁵⁰ Pl.: HAJAS, i. m., *Kegyés Olvasó!*, [III].

állítja, hogy semmi újdonság nincs benne, amit mások ne prédikáltak volna már, mindent mások könyveiből szedegetett össze, és csak a beszédek összeállítása volt az ő feladata.³⁵¹

A régi irodalomban az intertextualitás leginkább a prédikációban érhető tetten.³⁵² Az egyes szövegek vándorlása, átvétele teljességgel kibogozhatatlan, nem is vállalkozom ezek felderítésére. A prédikáció nem csak az írásbeliség és szóbeliség közti átmeneti műfaj, hanem gyűjtőhelye a legkülönbözőbb irodalmi és teológiai műfajoknak is. A szónokok nemcsak egymás gondolatait kölcsönzik és variálják, hanem felhasználnak magyar, latin, német nyelvű egyéb teológiai vagy vallásos műveket, bibliakommentárokat, imakönyveket, posztillákat, florilégiumokat; vagy akár világi témájú irodalmi vagy történeti munkákat, sőt folyóiratcikkeket is.

Mint láttuk: azok a szónokok, akik prédikációikat nyomtatásban is megjelentették, elsősorban lelkipásztor társaikat tartották szem előtt, mintegy segédanyagul ajánlva fel nekik munkálkodásuk gyümölcsét, hogy megkönnyítsék számukra a szentbeszédre való felkészülést. Alexovics nem akarta beszédeit kinyomtatni, mert elsősorban élő nyelvvel akarta szolgálni Isten dicsőségét. De „hagyta magát meggyőzni” a kiadásra, és ezzel felajánlja olvasóinak, hogy éljenek vele Isten dicsőségére (ezzel talán a világi olvasóira gondol), és mások üdvösséges hasznára (ezzel pedig inkább paptársait buzdítja). A prédikációk közreadásával legtöbb esetben éppen az a szerzők célja, hogy mások (leginkább más papok) számára forrásul kínálják fel szövegeiket. Ez a korábbi időkben sem volt másképp.³⁵³ Török Damaszcén két célt „szegezett” ki magának: a keresztény hit és erkölcs előmozdítását, valamint „a’ lelki Tanítók’ tfoportos dolgainak némű némű könnyebbitését”. Úgy látja, hogy sokuknál nem állnak rendelkezésre megfelelő könyvek, vagy pedig más elfoglaltságaik miatt nem jut kellő idejük a prédikációk elkészítésére.³⁵⁴ Két pálos szónok, Egyed Joákim és Simon Máté, kompilációs tanácsokat ad a lelkipásztoroknak a prédikációgyűjteményhez csatolt fejtegetésekben, hogy a kötetben található beszédeket hogyan használják fel a sajátjaikhoz. Egyed könyve előszavát „az olvasóhoz” címmel látja el, de szövegéből kiderül, hogy csak a papokat tartja szem előtt, mint kötetének lehetséges olvasóit, sőt a címlapon is megjegyzi, hogy művét „a’ pásztori hivatalban-lévő papi uraknak könnyebbségekre” bocsátotta ki.³⁵⁵ Műve elsődleges célja az, hogy a lelkipásztorok

³⁵¹ STÁNKOVÁTSI, *Vasárnapokra*, A’ keresztyén olvasóhoz, [III-IV].

³⁵² MACZÁK Ibolya, *A kanonikus plágium*, 261-276.

³⁵³ TASI, i. m., 29.

³⁵⁴ TÖRÖK, i. m., *Keresztény olvasó!*, [I].

³⁵⁵ EGYED, i. m., *Elöl-járó beszéd*, [III].

buzgóságát növelje és „terhes foglalatosságán” könnyítsen.³⁵⁶ Mivel a Trentói Zsinat 24. ülése szorgalmazta, hogy a papok a katekizmus alapján oktató beszédeket tartsanak, és a hit igazságait valamint a szentségek teológiáját prédikációkban fejtsék ki, a katekizmus egyes cikkelyeihez köti beszédeit. Ezek sokkal terjedelmesebbek, mint egy átlagos prédikáció, sokszor inkább esszészerű fejtegetések az adott kérdésekről. Nem is gondolja, hogy „beszédei” ilyen formában hangozzanak el, hanem bátorítja a lelkipásztorokat, hogy abból szükség szerint használjanak fel prédikációikhoz.³⁵⁷ („[...] a’ Befzédeket-is hofzfzabbra terjefztetem, hogy azokkal tetfzések fzerént élhessenek, és, a’ miket egyfzer el nem mondhatnak, máskor fel-vehetség [...]” Ám azt is szeretné, ha szövegei a vasárnapokra is alkalmazhatók lennének, ezért egyedülálló módszerhez folyamodik: a toldalékban az egyes vasárnapokhoz és ünnepekhez szóló, különálló *exordium*okat közöl, ezek végén pedig apró betűs részben megmagyarázza, hogy oktató beszédeinek mely szakaszait lehet az *exordium*hoz „minden erőszak nélkül” alkalmazni. Például: „Lásd a’ Negyedik Réfzben a’ 147-dik Levélen, a’ 4-dik fort, és némelly fzőkat meg-változtatván, alkalmaztasd”, vagy: „Alkalmaztatni lehet az Úr’ Imádságában-lévő Első Kérésről-való Befzédet-is, a’ Negyedik Réfzben, 73-dik Levélen. Az Apoftoli vallásnak Első Ágazatjáról, és a’ Bértálásról-való Befzédek-is ide fzolgalhatnak”.³⁵⁸ Van, amikor egy bevezetéshez kettő – egy rövidebb és egy hosszabb – betoldási lehetőséget is ajánl.³⁵⁹ (További példákat lásd az 50. szövegben!)

Simon Máté ünnepi beszédeinek végén „Egynéhány hafznos Jegyzések, a’ könnyebbséget kívánók’ kedvekért” című fejezetben ad „használati utasítást”.³⁶⁰ Öt pontban foglalja össze tanácsait a szónokoknak, sorra véve azokat a problémákat, amelyekkel szembesülhetnek. Elsőként elmagyarázza, hogyan lehet az egyik szentről szóló beszédet a másikra alkalmazni, például a Szent Magdolnáról vagy Szent Antalról mondottakat Szent Ágostonra. „Mindent meg-hagyhatfz a’ tselekedeteken kívül” – tanácsolja, valamint javasolja, hogy a bevezetőben kell némi változást tenni, és ugyanígy lehet személyre szabni a többi szentről mondott beszédet is.³⁶¹

Majd azt a kérdést veti fel: mi a teendő, ha a szónoknak ugyanarról a dologról másik alkalommal kell beszélnie. Ezt két, templomalapkö-letétel alkalmára mondott beszédével szemlélteti. „[...] Mind meg-hagyhatod a’ fel-vett tárgyak erősítésére fzolgaló

³⁵⁶ U. o., II, Elől-járó beszéd, [III].

³⁵⁷ U. o., I, Toldalék, [I].

³⁵⁸ U. o., 97, 7.

³⁵⁹ U. o., 98-99.

³⁶⁰ SIMON, *Ünnepi*, 625-632.

³⁶¹ U. o., 625-626.

dolgokat; hanem más ofztályt, és rendet tarts; és úgy meg-változik a' befzéd, hogy egy könnyen éfzre nem vefzik, hogy azt máskor-is mondottad" – tanácsolja a beszédíróknak.³⁶²

Harmadszor abban segít, ha a beszéd rövidnek vagy hosszúnak bizonyul. Az első esetben az egyik lehetséges módszer az, hogy „tsinálj más elől-járó Befzédet, a' Prédikátzió' előljáró Befzédje pedig maradjon a' *Confirmációhoz*-való *Ingressus* gyanánt". A másik lehetőség pedig az, ha két beszédet szerkeszt egygé a szónok. Ha a beszéd hosszú, ellenkezőképpen kell eljárni: el kell hagyni a bevezetést, és a *confirmatio ingressus*át kell bevezetésként használni. Kétrészes beszéd esetén azt is járható útnak tartja, hogy csak az egyik részt mondja el a szónok, ilyenkor azonban az elmondott részt *subdividálni* kell.³⁶³

Végül a negyedik és ötödik pontban a szentekről szóló beszédek etikai vonatkozásait fejtegeti, ugyanis a szentek dicsérete mellett az ilyen beszédeknek szerinte mindig tartalmaznia kell az erkölcsök jobbítását célzó buzdításokat. Ezt szemlélteti sok példával és gyakorlati tanáccsal.³⁶⁴ Itt tehát két beszéd-típus: a panegirikusz és az etikai beszéd ötvözését tartja szükségesnek.

Simon másutt is arra bízta az olvasót, hogy ami nem tetszik a beszédeiben, azt hozza ő helyre – tehát elég nyilvánvaló, hogy úgy gondolja: elsősorban papok olvassák a műveit.³⁶⁵

Negyedes Pál Apostoli Kalászata olyan 2-2,5 oldalas prédikáció-summázatokat tartalmaz, amelyet a papok kevés készüllettel teljes beszéddé alakíthatnak. Mivel papoknak szánta művét, a szentírási *locus*okat sem fordítja le.³⁶⁶

Az említett Lochner János néha saját prédikációként mondja el Pázmány kivonatolt beszédeit.³⁶⁷ Stánkovátsi Leopold maga vallja be, hogy sokat vesz át mások, főleg Pázmány beszédeiből: „nem lopjuk azt, a mit örökségül vettünk a mi régi atyáinktól”.³⁶⁸ (Ugyanakkor a szerzők ritkán hivatkoznak Pázmányra, ritkán adják meg mint forrást, ő az, akit leginkább „közprédának” tekint minden szónok. Ha megemlítik, gyakran nem a prédikációi, hanem egyéb munkássága miatt.)³⁶⁹

³⁶² U. o., 627.

³⁶³ U. o., 628.

³⁶⁴ U. o., 628-632.

³⁶⁵ SIMON, *Különös tárgyakról*, 3.

³⁶⁶ NEGYEDES, *Kalászat*.

³⁶⁷ A Győri Egyházmegyei Könyvtár Kézirattára, Ms.IV.1/94a./12-16.

³⁶⁸ MIHALOVICS, i. m., 211.

³⁶⁹ Pl.: MOLNÁR, *Prédikációk*, 490, 522.

Negyedes Pál többször oldalakat vesz át Vajda Sámuel Jézus élete c. munkájából, anélkül hogy a forrást megjelölné.³⁷⁰

Alexovics Vazul csak annyit említ, hogy nyolc szerzőt használt forrásul prédikációihoz.³⁷¹ Kisboldogasszony napján mondott beszédében lábjegyzetben név szerint is megemlíti két koncionátort (Tschupik és Bourdalou), akiknek a gondolatmenetét segítségül hívta a saját művéhez.³⁷² Jó barátjának, Simon Máténak három beszédét pedig a sajátjai közt leközi.³⁷³ Ugyanakkor Greskovich Ignác Alexovicstól merít rengeteget, például 1795-ben Miskolcon mondott pünkösdhétfői beszéde teljesen a pálos szerzetes ugyanazon napi prédikációjára épül.³⁷⁴ A lehető legritkábban fordul elő az, hogy egy szerző a beszéd végén felsorolja forrásait „*ex quibus sermo iste potissimum desumptus est*”.³⁷⁵

P. Hermolaus francia és német szónokok alapján dolgozott.³⁷⁶ Klenák Nárcisz ferences, Szerdahelyi Gábor beszercebányai püspök könyvtárosa annyit árul el forrásairól, hogy prédikációit „a’ fzent Irásnak tsalhatatlan Igéiből, a’ közönséges fzent Gyülekezeteknek végzéfeiből, a’ fzent Atyák’ jelefeb mondáfaiból, és a’ józan efzeskedésnek természetes következéfeiből” szedte egybe, és megjegyzi, hogy mint könyvtáros a püspöki könyvtár anyagát is felhasználta „némelly fzent Orozáffal”.³⁷⁷

Egyed Joákim azt írja: „nem tulajdon indúlatomból avattam ezen dologba magamat; hanem arra más érdemes lelki Pásztoroknak bőltsebb tanáttok által indítattam [...] némelly Olasz nyelven-lévő hit-beli Oktatásokat Nemzetünk nyelvére tettem”. Ám hogy kik voltak ezek az olasz szerzők, nem tartja fontosnak elárulni, hiszen fordítása végül nem látott napvilágot.³⁷⁸

Sombori József – ha nem is szó szerint, de egyértelműen – veszi át Endrődy Sándor hitvédő művének gondolatait a nevelésről: „Idegen nyelveknek meg-tanulása, tántz, muzsika, és a külső embernek ki-pallérozása az egész tárgya a máii nevelésnek”. [...] „A Haza, sem jó tántzosok nélkül, sem az újjabb ízlés szerént öltözködni, vagy nyájosann mulatni tudó polgárok nélkül nem szükölködik. Tsak olyan hazafiaakra vagyon szüksege,

³⁷⁰ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 136, 291. Ugyanezek a szövegek megtalálhatók: VAJDA Sámuel, *Jézus élete*, I, 637-638; III, 125-126.

³⁷¹ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, A’ keresztény olvasóhoz, [IV].

³⁷² U. o., 451. Minden bizonnyal Johann Nepomuk Tschupik (1729–1784) bécsi udvari szónokról és Louis Bourdaloue (1632–1704) francia jezsuitáról van szó.

³⁷³ ALEXOVICS, *Nyári*, Toldalék, LXXXII-CXXIV.

³⁷⁴ GRESKOVICS, *Prédikációk*, EFKK, Ms. 1014, 243rv; v. ö. 135. oldal!

³⁷⁵ DINKAY Pál, i. m., 53r.

³⁷⁶ MIHALOVICS, i. m., 226; KUDORA, i. m., 168.

³⁷⁷ KLENÁK, *Prédikációk* I, Alázatos ajánlás [V-VI].

³⁷⁸ EGYED 1794, Az olvasóhoz [I.]

kik böltseinn itélni, okossan tselekedni tanulnak, és moralitásuk feddhetetlen.”³⁷⁹ Sombori ezeket így fogalmazza át: „Tű, kik a Haza boldogságáról tanácskoztok! el ne felejtkezzetek arról, a mi legszükségesebb; az Ifjuságnak erkölcsi, és nemzeti jó Neveléséről. Nem szóllok a módi nevelésről. Idegen nyelvek, musika, táncz, s több eféle a külső embernek pallérozódásához tartoznak: a Nevelésnek valósága pedig a belső embernek formálása; melyet elfelejteni egyik főbb hibája a mostani hangos üdőknek. Holott tánczosokra, musikusokra nincsen szüksége sem a Hazának, sem a Kereszténységnek; vagy ha vagyon, ezek hátrább maradhatnak: de vagyon szüksége igazságos, engedelmes, munkás tagokra; bölcs, és jó lelkü hazafiakra; szóval tökéletes Keresztényekre”.³⁸⁰

Molnár János némely prédikációjában annyit, és sokszor olyan hosszan idéz különféle szentatyáktól, hogy a saját szövege csak összekötő szerepet tölt be.³⁸¹ Prédikációi inkább tanulmányok, mint szónoklatok. Ez a gyengéje Hajas István több beszédének is, Mihalicics megállapítása szerint.³⁸²

Vannak burkolt átvételek is, mint amikor például Kováts Ágoston pünkösöd után a 6. vasárnapra mondott beszédének első részét végig Szent Bernát látomása alapján szerkeszti.³⁸³ Némely meghökkentőnek tartott forrásnál az auktor szinte mentegetőzve hárítja át a felelősséget a forrásra: „Meg-ne ütközzetek az hasonlatosságban; én azt Szent Ágoston Doktorból tanulám, ’s ő meg azt az Énekek énekéből az 70. Fordítók magyarázattya fzerént” – írja Molnár János nagybőjt 2. vasárnapján.³⁸⁴

A szentatyák mondatait általában a Szentíráshoz hasonlóan idézik: az eredetit és utána a magyar fordítást, de a szentatyák esetében gyakrabban marad el az idegen nyelvű idézet. P. Hermolaus mindig lábjegyzetben közli a latin szövegeket és a lelőhelyeket. Mások pedig – mint láttuk – néha csak tartalmilag idézik a szentatyákat, sokszor a forrás megjelölése nélkül.

A források jelölése egyes szerzők gyakorlatán belül is változhat. A forrásokat hol lábjegyzetben, hol a lapszélen, hol a főszövegben zárójelben közlik. A szentírási *locusokra* való hivatkozás általában pontos és megbízható. A szentatya- vagy zsinatidézetek már jóval pontatlanabbak és elnagyoltak, a rövidítések gyakran nem egyértelműek. Sokszor csak tartalmi idézést találunk a forrás megjelölése nélkül, gyakran akár név elhagyásával is, pl.

³⁷⁹ ENDRÓDY János, *Tsak egy két szó erköltsi meg-vesztegetetésünkről*, Pest, 1803, 66-67, 87.

³⁸⁰ SOMBORI, III, 19.

³⁸¹ Pl.: MOLNÁR, *Prédikációk*, 229-230, 268-269, 283-284, 327-331, 503-512.

³⁸² MIHALOVICS, i. m., 221.

³⁸³ P. KOVÁTS, *Alkalmas és alkalmatlan*, II, 2, 96-102.

³⁸⁴ MOLNÁR, *Prédikációk*, 184.

„úgy mond egy nagy Apátur”.³⁸⁵ Vagy néha összefoglalóan: „közönséges tanítása az minden Szent Atyának, és minden akármi némű valláson lévő keresztény bölcseknek [...]”.³⁸⁶

Az áthallások és párhuzamok sorolása végtelenül folyhatna. Ezek a példák csak azt mutatják, hogy ha a prédikációszerzők magukénak érezték egy gondolatot vagy okfejtést, habozás nélkül illesztették azt be beszédeikbe, gyakran a forrás konkrét megjelölése nélkül is. Ezért óvatosnak kell lennünk, amikor egy kijelentést vagy gondolatmenetet valamelyik prédikációszerzőnek tulajdonítunk, mert elképzelhető, hogy azt valamilyen általunk nem ismert forrásból vette át (sőt az általa használt forrás is egy még korábbi szerzőtől ered), és a magáénak tekintette.

³⁸⁵ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 14.

³⁸⁶ PATAI SERESS, i. m., 143v.

a. A Biblia

„Vannak, a 'kik a' Sz. Írást bővséges Tárháznak nevezik, nem-is ok nélkül: mert, mi-képpen a' jó Tárházban minden szükséges dolgok fel-találtatnak, nevezet szerént, fegyver, pénz, ruha, és több ilyen szükségünkre-való eszkö, [...] azon-képpen a' Szent Írásban minden-némű lelki dolgokat fel-találunk, mellyekre az üdvötségünk' állapotjában szükségünk vagyon.”

(Simon Máté)

A korábbiakhoz hasonlóan a katolikusok körében ekkor is fő forrásnak és abszolút tekintélynek számít a Szentírás. Amikor egy dogmatikai vagy erkölcsi kérdéshez a szónok bibliai *locust* tud citálni, további vitának, de még kérdésnek sem lehet helye. „Ezeket Sz. Pál mondja, ezeket Sz. Pál bizonyítja; tehát igazaknak kell lenni” – zárja rövidre fejtegetését egy helyütt Simon Máté. A Szentírást tehát elsősorban az érvelés bizonyításához használják. A katolikus igehirdetés még nem vesz tudomást a kinyilatkoztatás fogalmának jelentős átalakulásáról, amely a felvilágosodásnak a tekintélyen gyakorolt kritikájára vezethető vissza. Az írásk szó szerinti sugalmazottságáról szóló tanítás megkérdőjelezése, sőt „minden kinyilatkoztatás kritikája” (Fichte) még csak a protestáns háttérű felvilágosult filozófusoknál fordul elő a 18. század végén.³⁸⁷

Korunkban a bibliai idézetek a prédikációban rövidek, legfeljebb egy-két mondatosak. Hosszabb bibliai történetek vagy idézetek szó szerinti beépítése a szövegbe ritkaságszámba megy. Ilyen kivétel, amikor Simon Máté Ábrahámnak Istennel való alkudozását idézi,³⁸⁸ vagy egy teljes példabeszédet (Lk 16, 19-25) épít bele prédikációjába,³⁸⁹ vagy a Hegyi Beszédből idéz valamelyest hosszabban.³⁹⁰

A Bibliai szövegeket általában röviden idézik a szerzők, hosszabb történetek vagy néhány versnél többre rugó citátumok ritkák. Hajas István úgy érzi, meg kell magyaráznia, amiért néha kissé hosszabban idézi a Szentírást: „[...] mivel többnyire a' Sz. Írásnak nem csak egy, hanem több verfei irányoznak azon tzelra, az egy tzelra irányzó verfeket, vagy azoknak értelmét egéfszen, 's hofzasabban fel jegyzettem; tapaszaltam-is, hogy az ilyen bizonyítákok az Halgatóknak szívekben mélyebben hatnak, 's a' Sz. Írásból-is fokot tanúlnak”.³⁹¹

³⁸⁷ PANNENBERG, Wohfart, *Rendszeres teológia* I, Osiris Kiadó, Budapest, 2005, 173.

³⁸⁸ SIMON, *Vasárnapi* I, 490.

³⁸⁹ U. o., 538.

³⁹⁰ U. ó, *Ünnepi*, 557-558.

³⁹¹ HAJAS, i. m., *Kegyés Olvasó!*, [IV].

A Bibliához hasonlóan nagy súllyal esnek latba az egyházatyák és a zsinatok szövegei. Ám míg a korszak elején ezek az érvelés és a polémia legfontosabb segítői, a korszak végére szerepük a Bibliával együtt csökken. A szónokok egyre inkább érzik, hogy érvelésük és bizonyításuk csak a templom falain belül, a hit rendszerében és tanításában amúgy sem kételkedő hívők előtt rendelkezik létjogosultsággal. A másként gondolkodók és szkeptikusok számára viszont a szentatyák és zsinatok véleménye már egyáltalán nem számít perdöntő bizonyítéknak, sőt a vitapartnerek szerint a Szentírás sem isteni tekintélyű, megfellebbezhetetlen autoritás. A kor gondolkodói, sőt az átlagemberek közül legtöbben nem úgy tekintik, mint sugalmazott kinyilatkoztatást, legfeljebb mint valamiféle erkölcsnemesítő könyvet vagy a mitológiák egyikét. Jól szemlélteti ezt az az eset, amikor Kazinczy Ferenc és Spielenberg Pál Pesten a Kilián könyvkereskedésben találkozott Alexovics Vazullal. Amikor összeszólalkoztak, és Alexovics a Szentírásra hivatkozott, Spielenberg megjegyezte, hogy neki a „bibliai bizonyítás annyi, mintha a mitológiát fejtegetné”.³⁹²

Ezért a koncionátorok érvelésüket egyre inkább az általános emberi értékekre, a természettörvényre, a józan értelemre vezetik vissza, a Biblia és a szentatyák inkább csak az érvelés támaszaként jelennek meg. Fejér György például előbb a természettörvényből vezeti le az egyház törvényhozói, ítélkezési és büntetési jogát, és csak beszédének második felében beszél a krisztusi rendelésről.³⁹³ (Ennek ellenére a Szentírás tekintélye nála is megkérdőjelezhetetlen. Van olyan beszéde, amely 35 szentírási utalást tartalmaz, ó- és újszövetségit vegyesen.)³⁹⁴ Érdeemes megfigyelni, amikor Negyedés Pál a feltámadással kapcsolatban arról panaszkodik, hogy már a keresztények sem tisztelik eléggé a Szentírást: „[...] mivel bizonyoffan tudom, hogy e’ moftani meg-vefztegetődött időkben vannak olyan gonofz erköltsü kereftvények, kiket az hitetlenség már annyira vitt, hogy még a’ fz. Irást-is nevetséges költeménynek tartják, ezen okbul félre tefzem én most a’ fz. Irásnak, és hitünk’ ágazatainak bizonyságit, és [...] tsak olly közönséges, világos, és természet fzerént való okoskodásokkal fogok élni, a’ mellyeket még a’ leg-nyakaffabb hitetleneknek-is akaradjok ellen helyben kell hagyni”.³⁹⁵ Ennek ellenére legtöbbször ő is úgy hivatkozik a Szentírásra – még szó szerinti értelmezésben is –, mint megfellebbezhetetlen tekintélyre, hiszen prédikációival elsősorban nem a hitetleneket akarja meggyőzni, hanem hívő hallgatóit

³⁹² ECKHARDT, i. m., 185-186; KÖZI-HORVÁTH, i. m., 36.

³⁹³ FEJÉR, *Beszédek* IV, 75-82.

³⁹⁴ U. o., 34-52.

³⁹⁵ NEGYEDES, *Prédikáziók* I, 201-202.

akarja megerősíteni.³⁹⁶ Egy helyen Egyed kifejezetten hangsúlyozza, hogy érvelését azért bizonyítja a Szentírásból, mivel olyanokhoz szól, akik elfogadják azt.³⁹⁷

Török Damaszcén szerint a Biblia kettős támadásnak van kitéve: nemcsak a pogányok, hanem némely keresztény irányzatok is vagy feleslegesnek tartották, vagy tévesen értelmezték. „Tudván ezt a’ mi halálos ellenségünk, fok képpen igyekezett attól meg fofztani a’ híveket, mert nem tfák a’ pogányokat ingerlette arra, hogy a’ fzent Irást fogyafzfák, hanem a’ Keresztény névvel ditfekedő Libertinufokot is arra vitte, hogy az egézf Szent Iráft hafzontalannak mondanák, és tfák a’ léleknek belső igazgatását javallának. Némelly szakadáfokkal a’ Szent Iráfnak bizonyos könyveit vettette meg, és a’ kiket árra nem vihetett, arra unfzolta, hogy az Iráft hamis magyarázattal meg vefztegetvén, az orvofságot méreggé változtatnák.”³⁹⁸

A bibliai érvelés azért is vált nehezzé, mert a protestánsok és a felvilágosultak szentírásértelmezése eltér a katolikus egyházétól. Simon Máté quinquagesima vasárnap a lelki vakságról beszél, és rögtön a beszéd bevezetésében éles hangon ítéli el azokat a „kevély agyafúrt velejü, tulajdon eszmélkedésekben felettébb bizó maga hitt” embereket, akik a maguk feje szerint értelmezik a Szentírást, és elvetik a „magyarázó-mester” segítségét. Aztán több problémás szentírási helyet sorol fel, amelyet szerinte a megromlott emberi természetből következően nem értelmezhetnénk helyesen.³⁹⁹

A protestánsok bizonyos könyveket nem tekintenek kanonikus iratnak. Ezért állítja például Fejér György a purgatórium és a halottakért végzett imádság problémakörét tárgyalva, hogy ha a Makkabeusok könyveit csak történelmi iratoknak tekintenénk, akkor is a választott nép szokásainak hiteles leírását kell látnunk bennük. Tehát az ő hitük egy olyan állapotban, melyben a szenvedők szabadítása áldozatokkal lehetséges, mindenképpen bizonyítható.⁴⁰⁰ Hasonlóan érvel Török Damaszcén is: „Mert tsak engednek a’ Makabeusok’ könyveinek annyi igazságot az ellenkező atyafiak is, a’ mennyit *Liviusnak, Kurtziusnak, Plutárkusnak*. Ha tehát a’ mit ezek le-írnak hízfik, kell hinni leg-alább emberi hittel a’ Makabeufok’ hiftoriájából, hogy még Kriftus ideje előtt is fzokás volt a’ Zfídóknál a’ halottakért való imádság”.⁴⁰¹

Simon Máté is viszonylag sokat idézi a protestánsok által el nem fogadott deuterokanonikus könyveket. Páduai Szent Antalról mondott beszédében mint

³⁹⁶ U. o., 334, 345,

³⁹⁷ EGYED, i. m., I, 254.

³⁹⁸ TÖRÖK, i. m., I, 251.

³⁹⁹ SIMON, *Vasárnapi I*, 177-179.

⁴⁰⁰ FEJÉR, *Beszédek IV*, 163.

különlegességet emeli ki, hogy mivel a szent prédikációi tele voltak a Bibliából vett bizonyításokkal a szentet a „testamentum szekrényének” hívták.⁴⁰²

Egyed Joákim tanításait csak a Bibliával és a szentatyákkal támasztja alá. Azt mondja, azért nem él a példákkal, mert azokat korának „hideg keresztényei” kinevetik, de közben hozzáteszi, hogy ők „nem tsak az Íráson kívül való hiftóriákat nevetni, hanem az Írás’ favait-is nem kevésben tetfzéseek szerént görbíteni szokták”.⁴⁰³

Klenák Nárcisz is a Szentírást és hirdetőit kigúnyolók ellen emeli fel szavát, akik „az Isten igéjét nem azért halgattyák, hogy abból lelkekben épüllyenek, hanem; hogy a’ lelki tanított fzemtelenül roftállják, és a’ jámbor hivek előtt nevetségessé tegyék”.⁴⁰⁴

Néha azonban némely ellenfelek pontosan azzal támadják az egyházat, hogy olyan szokásokat tanít, olyan törvények betartását követeli, amelyek nem találhatók a Szentírásban. Felteszik a kérdést: ugyan mi joron írja elő az egyház a pénteki és a negyven napos böjtöt, a vasárnapi és ünnepi misehallgatást, a húsvéti gyónást és áldozást? Ezért a Szentírásból kell bizonyítani, hogy az egyháznak van joga szabályokat hozni, amelyek gyakran csak ideigvalók, néha azonban örök érvényűek.⁴⁰⁵ Továbbá: ha bizonyos parancsok nem is találhatók meg a Szentírásban, az viszont megtalálható, hogy az előljáróknak engedelmeskedni kell, így az egyház által előírtakat mindenkinek be kell tartani – zárja rövidre a problémát Greskovics Ignác 1800-ban Szendrón, Péter-Pál ünnepén mondott beszédében.⁴⁰⁶

Sombori József kevészer citálja a Bibliát. Bár állítja, hogy számára a Szentírás abszolút tekintély,⁴⁰⁷ mégsem használja gyakori bizonyító eszközként. Ha idéz, legtöbbször akkor sem az evangéliumokból és az apostoli levelekből, hanem jobbára az ószövetségi bölcsességirodalomból (Sirák fiának könyve, Bölcsesség könyve stb.), amelyek inkább általános emberi erkölcsiséget tartalmaznak, mint keresztény specifikumokat. Sombori jól tudja, hogy korának gondolkodói (de talán hallgatói egy része) számára is a Szentírás már nem perdöntő bizonyíték. Ezért megállapításait legtöbbször még szélesebb alapra vezeti vissza, igazát bizonyítandó a közös emberi értékek: az értelem, a természettörvény és a nevelés mindenkire érvényes törvényszerűségeit hívja segítségül, s ezekből vezeti le a

⁴⁰¹ TÖRÖK, i. m., IV, 53-54.

⁴⁰² SIMON, *Ünnepi*, 554.

⁴⁰³ EGYED, i. m., *Az olvasóhoz*, [III].

⁴⁰⁴ KLENÁK, *Prédikációk I*, 196.

⁴⁰⁵ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 345, 349, 351.

⁴⁰⁶ GRESKOVICS, *Prédikációk*, EFKK, Ms. 1015, 101r.

⁴⁰⁷ SOMBORI, II, 138; III, 158.

katolikus tanítást és erkölcsöt is.⁴⁰⁸ Ez lehet az oka, hogy beszédeit a többi keresztény felekezet lelkészei is megtanulhatták. Szentírásmagyarázata néha egészen korszerű, szinte hermeneutikai megközelítésű, amikor azt fejtegeti, hogy hogyan kell értelmezni az Ó- és Újszövetség képeit.⁴⁰⁹

Alexovics viszont érveléseire gyakran hív segítségül ószövetségi passzusokat a történeti könyvekből és a prófétáktól, mert szereti a szigorú és büntető Istent hívei elé idézni.⁴¹⁰ Szerinte a keresztények között is kezd elterjedni az a vélemény, hogy az evangélium nem mindenre nézve kötelező és nem örökérvényű, mivel minden korban új szokások támadnak, ezért az emberek ezekhez szabják a viselkedésüket. Ő azonban igyekszik meggyőzni hallgatóit, hogy az evangélium tekintélye kortól függetlenül örök.⁴¹¹

A szónokok gyakori fogása, hogy prédikációjuk alap gondolatát megvizsgálják a Szentírás tükrében. Kitérő témájukhoz összegyűjtik az ó- és újszövetségi vonatkozásokat. Újszövetségi történetek vagy keresztény teológiai fogalmak megalapozásához megvizsgálják, hogy azok milyen előképeit („árnyékot”) tartalmazza az Ószövetség (pl. Egyed Joákim a keresztséggel kapcsolatban).⁴¹² Ugyancsak ő az angyalok szolgálatáról szóló részeket is csokorba gyűjti.⁴¹³ Simon Máté az igazak üldözöttsége vagy az imádság kapcsán számos ószövetségi történet felelevenítésével vezeti be beszédét.⁴¹⁴ Klenák Nárcisz szereti prédikációit azzal kezdeni, hogy a napi evangéliumi *locust* saját szavaival elmondja,⁴¹⁵ vagy a beszéd elején az adott témáról bibliai áttekintést ad.⁴¹⁶

Voltak konzervatív lelkipásztorok, akik megrettenve a protestantizmus igeközpontúságától, és attól félve, hogy a hívek a Bibliát olvasva helytelen következtetésekre jutnak, nem szorgalmazták, sőt kifejezetten tiltották a Szentírás olvasását. A Biblia magyarázatát egyedül maguknak, az üdvösséget pedig egyedül a katolikusoknak tartották fenn.⁴¹⁷ A józan Apor József keményen kritizálja a maradi gondolkodású papokat. „Ezen oktatást szitták az catholicus papok az fariseusoktól, eztet igyekeznek örökösíteni az magok hívek között, hogy ennel fogva inkább tiszteltessenek, és az alatta valok lelkek üsmeretén annál nagyobbban uralkodhassanak. Nem szűnnek aztot belejek önteni, hogy tsak az catholica hit üduezittő hit, és megis magok hiveiknek az Szen írásnak, mely az

⁴⁰⁸ U. ö, I, 211; II, 169, 241-242; III, 161, 386.

⁴⁰⁹ U. ö, I, 245.

⁴¹⁰ Pl.: ALEXOVICS, *Őszi*, 262,

⁴¹¹ ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 270-273.

⁴¹² EGYED, i. m., II, 73.

⁴¹³ U. o., I, 205.

⁴¹⁴ SIMON, *Vasárnapi* I, 61, 307.

⁴¹⁵ Pl.: KLENÁK, *Prédikációk* I, 58, 108, 138-139, 240.

⁴¹⁶ Pl.: u. o., 32, 349.

üduességre vezető beszede az Urnak, oluasását tiltyak, és ezen üduességes eszközt az ök kezeikböl ki ragadyák.”⁴¹⁸

A szentírási idézetek mind a nyomtatott, mind a kéziratosszövegekben legtöbbször latinul szerepelnek, majd zárójelben következik a magyar fordítás. Valószínűsíthető, hogy az „élő szóval” történt elmondáskor a latin változatot nem idézték. Gyakoriak ugyanakkor az úgynevezett „magyarázó” vagy „értelmező” fordítások. Amikor a szerző mondandója alátámasztásául szentírási szöveget használ, nem mindig szó szerint adja azt vissza, hanem a nyomtatékosítás céljából tendenciózusan kibővítve, magyarázva, értelmezve. Néha csak egy magyarázó szót, néha hosszabb bővítést is alkalmaznak ilyenkor. Például: „*Dimittite*, tehát Kristus mondása szerént, *mortuos sepelire mortuos suos*, hadgyátok bünösöknek a’ holtakkal való társalkodást, hadgyátok a’ jó erkölts ellenséginek, hogy a’ koporsók büdös otsmánységában magokat hempelygessék: de ti, szerelmesim, a’ kik sirjaitokból egészen frissek, ’s meg-újjulttak jöttetek-ki, mindent távoztassatok, a’ mi újra a’ sirba dönthetne benneteket.”⁴¹⁹

A szerzők a szentírási adatokat néha összekeverik a Biblián kívüli forrásaikból vett, nem hiteles értesüléseikkel. Simon Máté Keresztelő János bemutatásakor felhasználja a Szentírás szövegeit, de tényként említ légből kapott információkat is.⁴²⁰

Néha az idézett szentírási szakasznak nem is kapjuk meg a pontos fordítását, csak valami túlbúrjázó értelmezését, mint pl. Alexovicsnak a pünkösöd utáni 17. vasárnapon mondott beszédében. (Lásd a 30. szöveget!) Simon Máté ugyancsak erre a vasárnapra mondott beszédének második részét Szent Pál szeretethimnuszának (1Kor, 13) parafrázisával kezdi.⁴²¹ Ányos Pál is alkalmaz bővített fordítást az első parancsolattal kapcsolatban.⁴²²

A bibliai történetek szolgálhatnak a példa helyettesítéséül is. Fejér György a dúsgazdag és a szegény Lázár példabeszédét meséli el a saját szavaival, tanításokat, magyarázatokat szúrva a történetbe.⁴²³ Ugyancsak többször előfordul, hogy a szerzők szabadon elmesélik egy szentírási rész tartalmát.⁴²⁴ Ezek a tartalmi idézetek, parafrázisok jó alkalmat szolgáltatnak az előadónak, hogy a számára fontos jeleneteket domborítsa ki egy

⁴¹⁷ EGYED, i. m., I, 28.

⁴¹⁸ APOR, i. m., elején töredékes beszéd (hely és évszám nélkül).

⁴¹⁹ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 183-184.

⁴²⁰ SIMON, *Ünnepi*, 90.

⁴²¹ U. ő, *Vasárnapi I*, 484.

⁴²² ÁNYOS, i. m., 26.

⁴²³ FEJÉR, *Beszédek IV*, 130.

⁴²⁴ Pl.: MOLNÁR, *Prédikáziók*, 41; NEGYEDES, *Prédikáziók I*, 393.

eseményből, azt esetleg kiszínezza, eltúlozza, aktualizálja.⁴²⁵ Ilyen esetekben apróbb tárgyi tévedések sem zavarják a szónokokat (mint pl. Simon Mátét, aki Ábrahám áldozata kapcsán⁴²⁶ legyeket említ, holott a Bibliában madarak szerepelnek).⁴²⁷ A bibliai történetet néha saját fantáziájuk szüleményével toldják meg a szerzők, mint például amikor P. Hermolaus a farizeusoknak válaszoló Jézusról azt írja, hogy „szeme fájja egész ábrázattya a’ fzikott fzelídségtől el-nem változék”.⁴²⁸

Bizonyos kevésbé ismert bibliai történetek szabad, de tartalomhű elmesélése illusztrációul szolgálhat a prédikáció témájához. Ilyen pl., amikor Simon Máté a Makkabeusok második könyvéből ismert hét fiú történetét, vagy a fáraó megátalkodottságát meséli el hallgatóinak.⁴²⁹ Legszebb azonban Molnár Jánosnak a tékozló fiú példázatát szabadon, és kissé a kor körülményeihez szabott szabad, érzékletes, targumszerű, egyéni invenciókkal átszótt előadása. (Lásd a 64. szöveget!)

A szerzők elsődleges célja a Biblia citálásával mindig a lehető legerősebb bizonyítás. Ezért nem riadnak vissza néha egy kis tudatos ferdítéstől sem, hogy a szentírási szakasz jobban alátámassza mondandójukat. Simon Máté pl. Szent Pálnak az ApCsel 17, 28-ban elhangzó ismert mondatát így fordítja: „ő benne, a’ vagy-is ő általa élünk, mozgunk és vagyunk”.⁴³⁰

⁴²⁵ ALEXOVICS, *Téli*, 378; SIMON, *Vasárnapi I*, 127; u. ő, *Vasárnapi II*, 166.

⁴²⁶ Ter 15, 9-11.

⁴²⁷ SIMON, *Vasárnapi I*, 313.

⁴²⁸ P. HERMOLAUS, i. m., I, 2, 75.

⁴²⁹ SIMON, *Vasárnapi I*, 148; *Vasárnapi II*, 107-109.

⁴³⁰ U. ő, *Vasárnapi I*, 366.

b. Szentatyák, pápák, zsinatok

„[...] az Evangéliom mellett áthatatlan maradok, és ezzel nem egyebet kívánok; hanem hogy a' Keresztényi nép az Isten' ígéjéhez, az illy forma prédikállásnak általa, inkább édesüllyön, és a' régi fz. Atyáknak tanító módjokhoz, lassan, lasan hozzá fzojjon.”

(Thezárovich Gábor)

A felvilágosodás korában is jellemző a prédikációkra a szentatyák bőséges citálása. Annak ellenére, hogy a felvilágosultakkal való vitában az egyházdoktorok véleménye nem sokat nyom a latban, a hívők számára, a templom falai között még abszolút bizonyítéknak számít, ha a szónok az ő idézetükkel tudja alátámasztani mondandóját. Arra csak kevesen vetemednek, hogy szembe merjenek szállni a szentatyák véleményével. Kovács Márk ilyen ritka kivétel, amikor húsvét után első vasárnap Tamás apostol kapcsán nem követi a szentatyák mentegetését. „Mentegethetném ugyan, több Sz. Atyákkal, Tamás hitetlenségét jó következeiseivel: de hasztalan hizelgek néki, mivel ő maga sem hiszi, nem is hiheti, hogy ezen esetben jól cselekedett. Mert bár az ő hitetlensége lett a' mások hitének egyik erőssége: de a' bűn, minden jó következeise mellett is, mindig bűn marad.”⁴³¹

Ezek az idézetek a bibliaiakhoz hasonlóan többnyire rövidek, egy-két mondatosak. Míg a szentírási idézetek legtöbbször latinul is szerepelnek, a szentatya idézeteket inkább csak magyar nyelven adják meg. Gyakori, hogy a szentatya gondolatait nem szóról szóra, hanem csak tartalmilag ismertetik, ilyenkor legtöbbször elmarad a forrásmegjelölés is. Török Damaszcén soha nem jelzi szentatya-idézeteinek lelőhelyét (bár ő a szentírási idézetekkel is sokszor jár el hasonlóképpen). Mások néha nagyvonalúan csak közösen hivatkoznak a szentatyákra, a nyomtatékosítás kedvéért: „a' mint a' Szent Atyák egyenlőképpen magyarázzák”⁴³².

A legnagyobb tekintéllyel továbbra is a nagy nyugati egyházatyák rendelkeznek. Szent Ágoston (354–430),⁴³³ Szent Ambrus (334?–397),⁴³⁴ Szent Jeromos (347?–420)⁴³⁵ és Nagy Szent Gergely pápa (540?–604)⁴³⁶ szinte minden szónok kedvelt forrása közé tarozik.

⁴³¹ KOVÁCS Márk, i. m., II, PFKK, BK. 98/I. 2. b, 264.

⁴³² KLENÁK, *Prédikációk* I, 180.

⁴³³ PI.: EGYED, i. m., I, 53, 588, 719; KLENÁK, *Prédikációk* I, 162; SIMON, *Ünnepi*, 236-237; TÖRÖK, i. m., II, 154, 276, III, 343.

⁴³⁴ PI.: KLENÁK, *Prédikációk* I, 187, 234; SIMON, *Vasárnapi* II, 553; TÖRÖK, i. m., II, 269, III, 51-52.

⁴³⁵ PI.: SIMON, *Ünnepi*, 119; NEGYEDES, *Prédikációk* I, 276, 424; TÖRÖK, i. m., IV, 266.

⁴³⁶ PI.: EGYED, i. m., I, 375, KLENÁK, *Prédikációk* I, 344, 347; SIMON, *Vasárnapi* II, 508, *Ünnepi*, 229.

A szentatyák nagy tudományát szívesen állítják szembe koruk magabiztos értelmiségijeivel. Egyed Joákim a hit megtalálásában állítja példaképül Szent Ágostont, aki „nagyobb tudománnyal, és értelemmel bírt, mint a’ moftani tévelygő lelkek”.⁴³⁷

Nagyon jellemző az egyes szónokok mentalitására, hogy melyik szentatyát és milyen gyakran idézik. Nem véletlen, hogy a rigorózus Alexovics szereti idézni az ugyancsak szigorú Tertullianuszt (160?–220?).⁴³⁸ Az egyházhoz való hűség témakörében is citálja, de elfeledkezik arról, hogy végül Tertullianusz is kiszakadt az egyház közösségéből.⁴³⁹ Alexovics nagyon gazdag szentatya-apparátussal dolgozik, van úgy, hogy egy oldalon négyet is idéz,⁴⁴⁰ és gyakran hivatkozik mások által kevésbé idézett teológusokra (Salvianus [400?–470?], Lactantius [250-325]) is.⁴⁴¹ Mindenesetre számára a „leg-nevezeteseb Doktor” Szent Ágoston,⁴⁴² s hasonlóan vélekedik rendtársa is, aki szerint ő a „Szent Atyák, és Doktorok között leg-magofabban repülő fas kefelő”.⁴⁴³

Simon Máté a Mária Magdolnáról mondott beszédében néhány oldalon belül idézi Szent Jeromost, Szent Ágostont, Szent Ruppertet, Szent Efrémet, Aranyszájú Szent Jánost, Aranyszavú Szent Pétert és Nagy Szent Gergelyt.⁴⁴⁴

Negyedes Pál kevés szentatyára hivatkozik, de számára mindegyik megfellebbezhetetlen tekintély. Jobbára Szent Jeromost, nagy ritkán Ágostont, Bernátot és Ambrust idézi, a kevésbé idézett atyák közül felbukkan nála Areopagita Dénes és Szentviktori Hugó is. Hivatkozásaiban semmiféle forrásmegjelölést nem alkalmaz, csak egyszerűen beleszövi a szövegbe a szentatya tanítását, nem tudni honnan. Pl: „A’ pokolbéli sátán fz. Hieronimus bizonyosága fzerint fo ha fem nyugfzik”.⁴⁴⁵

Klenák Nárcisz sok szentatya-idézettel dolgozik. A nagy nyugati egyházatyák mellett idézi Lactantiuszt,⁴⁴⁶ Beda Venerabilist,⁴⁴⁷ Szent Anzelmet,⁴⁴⁸ az újkori humanisták közül pedig Lipsiust⁴⁴⁹ és Cornelius a Lapidét.⁴⁵⁰

⁴³⁷ EGYED, i. m., I, 53.

⁴³⁸ PI.: ALEXOVICS, *Téli*, 371.

⁴³⁹ U. ő, *Ünnepi*, 345.

⁴⁴⁰ U. ő, *Őszi*, 263.

⁴⁴¹ U. ő, *Téli*, 418.

⁴⁴² U. ő, *Ünnepnap*, 471.

⁴⁴³ SIMON, *Vasárnapi* I, 276.

⁴⁴⁴ U. ő, *Ünnepnap*, 388-389.

⁴⁴⁵ NEGYEDES, *Prédikációk* I, 33.

⁴⁴⁶ PI.: KLENÁK, *Prédikációk* I, 5, 405.

⁴⁴⁷ U. o., 185.

⁴⁴⁸ U. o., 263.

⁴⁴⁹ U. o., 29.

⁴⁵⁰ U. o., 157.

Török Damaszcén is bőven idéz a szentatyák mellett ókori gondolkodókat és újabbakat is. Nála a ritkábban hivatkozott szentatyák közül előfordul Szent Ciprián,⁴⁵¹ és Lactantius.⁴⁵²

A keleti egyházatyák közül vitathatatlanul legnépszerűbb a szerzők által Chrisostomusnak is gyakran emlegetett Aranyszájú Szent János.⁴⁵³ Főleg Molnár János szereti őt idézni, 1777-es kötetében mintegy 75-ször hivatkozik rá. De Nagy Szent Vazul (329/330–379),⁴⁵⁴ Damaszkuszi Szent János (650?–749?)⁴⁵⁵ és Nazianzi Szent Gergely (+ 390)⁴⁵⁶ is gyakran szerepel a prédikációkban.

A szentté nem avatott, mégis nagy tekintéllyel rendelkező ókori egyházi írók közül Tertullianusz⁴⁵⁷ mellett kétségtelenül Órigenészé a legnagyobb idézettség.⁴⁵⁸ Meglepő, hogy a felvilágosultak elleni ideológiai harchoz Molnár János név szerint is megemlíti őket, megfélemlítve arról, hogy nekik is voltak elítélt tantételeik.⁴⁵⁹

A középkori atyák tekintélye közül senki nem veheti fel a versenyt az „angyali doktorral”, Aquinói Szent Tamással (1225?–1274).⁴⁶⁰ Ő az egész korszak legfőbb teológiai tekintélye, minden kérdésben perdöntő bizonyíték.

A középkori lelki írók közül a legnagyobb ismertséggel és idézettséggel Kempis Tamás (1380?–1471?) rendelkezik.⁴⁶¹

Népszerű Szent Bernát is (1091?–1153).⁴⁶² Egyed Joákim kevés szentatyát idéz, de Bernát beszédeire ő is gyakran hivatkozik.⁴⁶³ Főleg máriás prédikációikban szeretik idézni a szónokok.⁴⁶⁴

A kevésbé idézett teológusok között van Szent Ciprián karthágói püspök (†258),⁴⁶⁵ Sevillai Szent Izidor (560–633),⁴⁶⁶ Gennadiosz (1403?–1472?) konstantinápolyi teológus,⁴⁶⁷

⁴⁵¹ TÖRÖK, i. m., III, 158.

⁴⁵² U. o., 91.

⁴⁵³ Pl.: EGYED, i. m., I, 191, 637; FEJÉR, *Beszédek* IV, 277; SIMON, *Vasárnapi* II, 222; TÖRÖK, i. m., I, 198, II, 155, 287, III, 189, 209.

⁴⁵⁴ Pl.: KLENÁK, *Prédikációk* I, 170, 259, 347; MOLNÁR, *Prédikációk*, 13;

⁴⁵⁵ Pl.: SIMON, *Ünnepi*, 240.

⁴⁵⁶ Pl.: EGYED, i. m., I, 483

⁴⁵⁷ Pl.: u. o., 577; KLENÁK, *Prédikációk* I, 358, TÖRÖK, i. m., I, 160-161, IV, 239, 403.

⁴⁵⁸ Pl.: KLENÁK, *Prédikációk* I, 184; MOLNÁR, *Prédikációk*, 13.

⁴⁵⁹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 256.

⁴⁶⁰ Pl.: SIMON, *Vasárnapi* II, 296; EGYED, i. m., I, 189, 352; TÖRÖK, i. m., III, 36-37, 221-222.

⁴⁶¹ Pl.: SIMON, *Ünnepi* 160.

⁴⁶² Pl.: FEJÉR, *Beszédek* IV, 140; KLENÁK, *Prédikációk* I, 231, 255; SIMON, *Vasárnapi* II, 223, 479; *Ünnepi*, 119, 236; TÖRÖK, i. m., III, 19, 155.

⁴⁶³ EGYED, i. m., I, 208, Tóldalék, 21.

⁴⁶⁴ Pl.: TÖRÖK, i. m., IV, 273.

⁴⁶⁵ Pl.: U. o., II, 176.

⁴⁶⁶ U. o., III, 47.

⁴⁶⁷ SIMON, *Vasárnapi* II, 296,

Ferrero Szent Vince (1350–1419) domonkos szónok,⁴⁶⁸ Aranyszavú Szent Péter ravennai püspök (400?–450?),⁴⁶⁹ Damjáni Szent Péter bíboros (1027–1072),⁴⁷⁰ Szent Bonaventura (1217?–1274),⁴⁷¹ Villanovai Szent Tamás (1488–1555) érsek,⁴⁷² Jusztiniánusz Szent Lőrinc,⁴⁷³ Szent Kornél pápa.⁴⁷⁴

Simon Máté a Páduai Szent Antalról szóló beszédében magának a szentnek a beszédeiből is idéz.⁴⁷⁵

Sombori – mint említettük – mindig törekszik arra, hogy mondandóját a lehető legszélesebb alapokra, egyetemes emberi értékekre hivatkozva bizonyítsa. Ennek fényében érthető, de mégis furcsa, hogy a katolikus szentatyákat vajmi keveset idézi, alig használja őket gondolatai bizonyítására. 76 beszéde mindössze mintegy kéttucatnyi szentatya-utalást tartalmaz, de néhányszor egyszerűen csak felsorol egy-két nevet általános nyomatékosításul. Szent Ágostont idézi a legtöbbször (kb. tízszer), rajta kívül csak Aranyszájú Szent Jánosra és Nagy Szent Leóra hivatkozik többször, Szent Bernát, Szent Ciprián, Nazianzi Szent Gergely, Órigenész épp hogy előfordul. A felvilágosodás első nemzedékének szónokai még elképesztően gazdag szentatya-apparátussal dolgoztak. Összehasonlításképpen: Molnár János csaknem ugyanennyi beszédében (78) mintegy kilencven szentatyát, zsinatot és pápát idéz, Szent Ágostonra kb. 175-ször, Aranyszájú Szent Jánosra (349?–407) 75-ször, Aquinói Szent Tamásra (1225?–1274) 53-szor hivatkozik. Ötnél többször idézi Szent Jeromost (27), Nagy Szent Gergelyt (26), Nazianzi Szent Gergelyt (23), a Trentói Zsinatot (22), Nagy Szent Vazult (14), XIV. Benedek pápát (14), Szent Hiláriuszt (12), Szent Ambrust (9), Nagy Szent Leót (8), Tertullianuszt (7) Tirinuszt (7), Szent Cipriánt (7) és Szent Bernátot (6). Néhány ismertebb, mások által gyakrabban idézett személyek nála ugyan csak néhányszor fordulnak elő (Szent Athanáz, Szent Bonaventura, Alexandriai Szent Cirill, Jeruzsálemi Szent Cirill, Szent Iréneusz, Szent Jusztinus, Órigenész). Ugyanakkor másoknál szinte soha elő nem forduló forrásokat is (Beda Venerabilis, Cerulárius, Szent Epifánusz, XII. Ince pápa, Szent Malakiás, Szent Maximus, Paulus diákonus, V. Pius pápa, Szent Ruppert stb.) felhasznál, idéz tévtanítókat, ritka zsinati és pápai dokumentumokat is.

Néha a szerző megnevezi ugyan az adott szentatyát, azonosítása mégsem egyszerű. Amikor Fejér György, Török Damascén vagy Simon Máté „Szent Gergelyre” hivatkozik,

⁴⁶⁸ Pl. u. o., 476, U. ő, *Ünnepi* 36, 403.

⁴⁶⁹ Pl.: EGYED, i. m., I, 375; SIMON, *Vasárnapi* II, 557. TÖRÖK, i. m., IV, 181.

⁴⁷⁰ Pl.: SIMON, *Ünnepi*, 103; TÖRÖK, i. m., IV, 259.

⁴⁷¹ Pl.: TÖRÖK, i. m., IV, 466.

⁴⁷² Pl.: SIMON, *Ünnepi*, 239.

⁴⁷³ Pl.: EGYED, i. m., I, 303.

⁴⁷⁴ Pl.: ÁNYOS, i. m., 31.

nem tudhatjuk, hogy Nagy Szent Gergely pápára (590–604), Nazianzi Szent Gergelyre (+390), Nisszai Szent Gergelyre (335?–394?), vagy valamelyik másik Gergelyre gondolt-e,⁴⁷⁶ csak valószínűsíthetjük, hogy ilyenkor a pápára gondolnak.

A szónokok legtöbbször csak nevükön említik a szentatyákat. Molnár János néha rövid ismertetőt, magyarázatot is fűz az általa idézett szentatyához, vagy forráshoz, hogy a hívek térben-időben is jobban el tudják helyezni. Például: „Igy ízolla az az első Századbéli Szent Atya, ki a’ régiség betsületéért Rufinuftól deákra fordíttatott”, vagy: „Mind ezekre nézve így ösztönözi a Híveket Szent Jakab Nifzibi Püspök, ki a’ Nitzéai nagy Gyűlésben jelen volt ama’ 318 közt”,⁴⁷⁷ vagy: „Szent Tzipriánus az Anyafzentegyház elejebéli Szent Érfek, és Mártir mondá”.⁴⁷⁸

A pápák közül a legnépszerűbb kétségtelenül az utolsó nyugati egyházatyának is számító Nagy Szent Gergely, de kedvelt forrás Nagy Szent Leó (+461) is.⁴⁷⁹ Gyakran hivatkoznak a szerzők más pápák enciklikáira vagy rendelkezéseire is. Simon Máté VII. Sándorra utal a böjttel kapcsolatban.⁴⁸⁰ Molnár János a Jézus vagy Mária nevéhez kapcsolódó búcsúk kapcsán V. Sixtus bullájára hivatkozik.⁴⁸¹ Török Damascén mint a titkos társaságok elítélőit említi XII. Kelemen (1730–1740) és XIV. Benedek (1740–1780) pápát.⁴⁸²

Egy adott teológiai probléma alapos megvizsgálásakor nem csak a tekintélyes szerzők, hanem a zsinatok tanításának összegyűjtése is gyakori: Alexovics az Isten ígéről szóló prédikációjához öt zsinat dokumentumait idézi.⁴⁸³

A zsinatok közül érthetően a legutóbbi: a Trentói Zsinat (ahogy a korabeliek emlegetik: a „Tridentumi Szent Gyülekezet” 1545–1563) határozataira hivatkoznak legtöbbször a szerzők. Igaz, hogy a vizsgált kortól ez a zsinat is már mintegy 250 éves messzeségben áll, ennek ellenére hatása továbbra is eleven. A zsinat nagyban megkönnyítette a lekipásztorkodó papság munkáját, mert a katolikus tanítást olyan alaposan és világosan fejtette ki, hogy a papság minden vitás kérdésben egyértelmű eligazítást nyerhetett dokumentumaiból. A zsinat nagyrészt tisztázta a katolikus hitrendszer alapvető kérdéseit, válaszolt a protestantizmus által felvetett problémákra. Főleg a

⁴⁷⁵ SIMON, *Ünnepi*, 555.

⁴⁷⁶ FEJÉR, *Beszédek* IV, 111; SIMON, *Vasárnapi* I, 146.

⁴⁷⁷ MOLNÁR, *Prédikációk*, 13, 14.

⁴⁷⁸ U. o., 581.

⁴⁷⁹ EGYED, i. m., I, 223, 312; SIMON, *Ünnepi* 286.

⁴⁸⁰ SIMON, *Vasárnapi* II, 177-177.

⁴⁸¹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 93.

⁴⁸² TÖRÖK, i. m., III, 34.

⁴⁸³ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 94-95.

megigazulással és a szentségekkel kapcsolatos dogmatikai tanítást fejtette ki máig ható alapossággal. Tisztázta a Szentírással, a szentek tiszteletével és a bűcsúkkal kapcsolatos tanítást is. A szónokok szinte bármilyen témában felhasználhatták a zsinat szövegeit. Nemcsak bizonyítékként, vagy a katolikus tanítás kifejtésében, hanem egy-egy fogalom meghatározásában is fontos és népszerű hivatkozási lehetőség volt számukra a 19. egyetemes zsinat tanítása. Simon Máté pl. a „töredelmesség” definiálásához hívja segítségül a Tridentinumot,⁴⁸⁴ de másutt is előfordul, hogy pontosan idézi annak tanítását.⁴⁸⁵ Molnár János, aki a leggazdagabb és legváltozatosabb jegyzetapparátussal rendelkezik, a bűnbánat,⁴⁸⁶ az oltári szentség⁴⁸⁷ és az áteredő bűn⁴⁸⁸ vonatkozásában is hivatkozik a zsinati dokumentumokra.

A Tridentinum mellett legtöbbször az ókori zsinatokra – különösen a 325-ös 1. Niceai Zsinatra⁴⁸⁹ és a 381-es 1. Konstantinápolyi Zsinatra⁴⁹⁰ – hivatkoznak legtöbbször, hiszen ezek krisztológiai, szentháromságtani és mariológiai dogmái az egyház alapvető tanításait képezik, ugyanakkor a felvilágosodás korában ezek a tanítások újra a támadások kereszttüzébe kerülnek.

⁴⁸⁴ SIMON, *Vasárnapi II*, 37.

⁴⁸⁵ U. o., 296.

⁴⁸⁶ MOLNÁR, *Prédikációk*, 11.

⁴⁸⁷ U. o., 199, 417.

⁴⁸⁸ U. o., 591.

⁴⁸⁹ Pl.: EGYED, i. m., I, 582; MOLNÁR, *Prédikációk*, 338.

⁴⁹⁰ Pl.: EGYED, i. m., I, 487.

c. Pogány bölcselők, történetírók és költők

„Mi köze Athénnek Jeruzsálemhez? Mi köze van egymáshoz az Akadémiának és az Egyháznak? [...] Maradjanak maguknak, akik sztoikus, platonikus, dialektikus kereszténységet agyaltak ki. Nekünk nincs szükségünk Krisztus Jézus mellett mindenféle különlegességekre, sem az evangélium mellett más kutató magyarázatokra. Mikor hiszünk, nem akarunk még mást is hinni.”
(Tertullianusz)

A katolikus prédikációkban az idézett pogány bölcsék között az első helyen kezdettől fogva Seneca (4–65) áll.⁴⁹¹ Neki még a rigorózus, ókori bölcséletet elutasító Tertullianusz is megkegyelmez („Seneca saepe noster”). Senecát a régi keresztény szerzők, és a magyar prédikátorok – különösen is Pázmány – szalonképessé tették, sőt rengeteget idézték.⁴⁹² A szónokok – katolikusok és protestánsok egyaránt – szinte a szentatyákkal egy sorba emelik őt, naivan megfélemlendezve az életműve és életmódja közötti szakadékokról, amint arra Csokits János rámutatott.⁴⁹³ Ha a prédikációkban hivatkoznak rá, szinte minden szerző a „bölcs” *epithetonnal* illeti.⁴⁹⁴

A sztoikus szemlélet néha még Alexovicsnál is tetten érhető, annak ellenére, hogy ő általában elítéli, vagy legalább is haszontalannak tartja a pogány bölcselők tanításait.⁴⁹⁵ A szigorú Alexovics vele feddi a keresztényeket, akik nagy erőfeszítéseket tesznek evilági jólétükért és előmenetelükért, és ezeket tartják fontosnak, holott „még a’ pogány Senekának ítélete szerént-is, tsak játékok, tsak bolondsági az éltes embereknek”.⁴⁹⁶

Seneca mellett a többi sztoikus filozófus is nagy teret kap, mint pl. Epiktétosz.⁴⁹⁷ Alexovics a pünkösdi utáni 15. vasárnap a naimi ifjú feltámasztása kapcsán valójában egy „ars moriendi”- tanítást ad híveinek, de ehhez is a két sztoikust hívja segítségül.⁴⁹⁸

Az ókori filozófusok közül – hasonlóan a korábbi időkhöz – továbbra is Arisztotelész⁴⁹⁹ túlsúlya figyelhető meg Platonnal szemben.⁵⁰⁰ Platont és a platonistákat

⁴⁹¹ Pl.: ALEXOVICS, *Tavaszi*, 213, *Nyári*, 119; KLENÁK, *Prédikációk I*, 297, 403; SIMON, *Vasárnapi II*, 316; TÖRÖK, i. m., 32, 93, 212, II, 153, 260, 262, III, 229, 255, IV, 9, 389.

⁴⁹² BITSKEY, *Humanista erudíció*, 62; LUKÁCSY Sándor, *Magyar Seneca = ItK*, 1992, 262, 268-274.

⁴⁹³ CSOKITS János, *Fényűzés az ókori Rómában, Kultúrtörténeti kaleidoszkóp, III. rész = Kortárs*, 2000, 1, 81-90.

⁴⁹⁴ SIMON, *Vasárnapi II*, 442; TÖRÖK, i. m., III, 189.

⁴⁹⁵ Pl.: ALEXOVICS, *Nyári*, 126.

⁴⁹⁶ U. ő, *Őszi*, 56.

⁴⁹⁷ Pl.: u. ő, *Nyári*, 119; *Őszi*, 78;

⁴⁹⁸ U. ő, *Őszi*, 76-78.

⁴⁹⁹ Pl.: KLENÁK, *Prédikációk I*, 304; TÖRÖK, i. m., I, 265, II, 19, III, 21, 254, 256, IV, 175.

⁵⁰⁰ BITSKEY, *Humanista erudíció*, 65.

ritkán, és akkor is csak utalásszerűen említik,⁵⁰¹ alig idézik,⁵⁰² de Török Damaszcén például a „becsületes pogány bölcsek” között is kiemeli őt.⁵⁰³ Molnár János szerint viszont – aki nemcsak a más felekezetekkel, hanem a pogány filozófiával is a leginkább elutasító – Arisztotelész és Epikurosz sem érdemli meg, hogy nevüket megemlítse, annyira tévúton jártak a boldogságról vallott felfogásukban a keresztény eszménytől.⁵⁰⁴ Epikurosz az egyetlen görög filozófus, akit minden keresztény koncionátor megvetéssel említ.⁵⁰⁵

Mivel a latin nyelvi tanulmányok ebben a korban is elképzelhetetlenek voltak Cicero, az „ékesen szóló bölcs pogány”⁵⁰⁶ nélkül, a szerzőknek meglehetősen sok idézet van a tarsolyukban tőle is, amelyeket a legkülönbözőbb erkölcsi, társadalmi és emberi kérdésekről szólva fel is használnak.⁵⁰⁷ Plinius is a gyakrabban idézett ókoriak közé tartozik,⁵⁰⁸ de keresztényekre vonatkozó levelére csak Klenák Nárcisz hivatkozik.⁵⁰⁹ Suetonius nagyon ritkán fordul elő.⁵¹⁰ Az ókori filozófusok közül mások, mint például Thálész⁵¹¹ vagy Bias⁵¹² ritkán jelennek meg, és akkor is leginkább mint anekdotikus figurák.⁵¹³

A szónokok néha csak egy-egy hatásos mondat erejéig utalnak az ókoriakra. Alexovics Ciceróra utalva sóhajt fel a quinquagesima vasárnapi beszédében: „Ó Üdök! Ó Szokások!”⁵¹⁴ Nagyon szeretik viszont gondolataikat egy-egy ókori anekdotával elindítani vagy alátámasztani.⁵¹⁵

A szerzők érvelését erősíti, ha egy kérdésben a pogány filozófusok és a keresztény szentatyák hasonló véleményen vannak. „Már régen meg-mondotta mind Bölts Ariftoteles, mind Szent Ágofton, mind Angyali Doktor Szent Tamás, hogy *amare est velle bonum amato*, fzeretni annyit tétzen, mint jót akarni, a’ vagy-is tenni annak, a’ kit fzeretünk – írja Simon Máté.⁵¹⁶ Egyed Joákim pedig állítja, hogy amit a pogány filozófusok a természetes

⁵⁰¹ Pl.: EGYED, i. m., I, 121; KLENÁK, *Prédikációk* I, 166; MOLNÁR, *Prédikációk*, 48.

⁵⁰² Pl.: HOLLÓSI, i. m., PFKK, BK. 1/1, 5. beszéd, 20 r.

⁵⁰³ TÖRÖK, i. m., III, 375.

⁵⁰⁴ MOLNÁR, *Prédikációk*, 620.

⁵⁰⁵ KLENÁK, *Prédikációk* I, 64.

⁵⁰⁶ TÖRÖK, i. m., IV, 8.

⁵⁰⁷ Pl.: U. ő, II, 277, III, 38, 234, 251, IV, 237, 382; KLENÁK, *Prédikációk* I, 217, 368; SIMON, *Vasárnapi* II, 441.

⁵⁰⁸ SIMON, *Vasárnapi* II, 463.

⁵⁰⁹ KLENÁK, *Prédikációk* I, 166.

⁵¹⁰ STÁNKOVÁTSI, *Vasárnapokra*, I/2, 87.

⁵¹¹ EGYED, i. m., I, 121.

⁵¹² TÖRÖK, i. m., III, 309.

⁵¹³ U. ő, I, 40.

⁵¹⁴ ALEXOVICS, *Téli*, 402.

⁵¹⁵ SIMON, *Vasárnapi* I, 521.

⁵¹⁶ Pl.: u. ő, *Vasárnapi* II, 491.

értelem útján homályosan megismerhettek, azt mi a hit által világosan megismerhetjük.⁵¹⁷ A lélek tagadóit „ha tagadják az Íráft”, a pogány bölcsekkel győzi meg, akik a természetes ész által is felismerték a lélek halhatatlanságát.⁵¹⁸ Klenák Nárcisz advent 2. vasárnapján a csapások keresztényi elviseléséről beszél, de Demokritoszt is tanúságul hívja: már az ókori bölcsök is úgy tudták, hogy az istenek azokat próbálják meg, akiket szeretnek.⁵¹⁹ A henyélők ellen pedig Cato intelmét idézi.⁵²⁰

Az ókoriak hol pozitív, hol negatív példaként jelennek meg a prédikációkban, attól függően, hogy a szónoknak mi a célja: erényeiket, bölcsességüket dicséri, vagy erkölcstelenségükért, keresztény szemszögből elfogadhatatlan tanításukért marasztalja el őket. Másfajta értékszempléteket is gyakran felemlgetik. Török Damaszcén például megjegyzi, hogy Platon, Arisztotelész, Plutarkhosz, Seneca és más bölcsök sok szépet és mélyet írtak az okosságról, az igazságról, az irgalmasságról és más erkölcsökről, de az alázatosságot egyikük sem tartotta igazi erénynek.⁵²¹

Egyed Joákim Platon és Cicero túlvilág iránti vágyát magasztalja.⁵²² Alexovics azt bizonyítja, milyen nehéz volt az apostolok és a korai hittérítők feladata, hiszen szembe találták magukat a művelt pogánysággal, s ezeket le kellett győzniük. „Számálljuk közikbe a’ Vers-szerző Poetákat, az ékesen szólló Oratorokat, a’ bölts Filozofusokat, a városi-törvény’ Tudókat, a’ Pitagorás, a’ Socrates, a’ Plátó az Aristoteles, a’ Cato követőit.”⁵²³

Török Damaszcén az öltözködéssel kapcsolatban pozitív és negatív ókori példát is hoz.⁵²⁴ Szent Ágostonnal együtt elítéli a pogány filozófusokat, mivel felismerték ugyan az egy Istent, mégis – mintegy lelkiismeretük szavát megtagadva, hogy a korhoz alkalmazkodjanak – több istent imádtak, így „örökös méltatlansággal gyalázták meg” saját bölcsességüket.⁵²⁵ Nála az is előfordul, hogy két ókori bölcs életfelfogását állítja szembe egymással hallgatóinak nevelésére: „Plátónak kevély fényességét lábával tapodgya Diogenes, de nagyobb kevélységgel, mert inkább akart ő a’ fzegenségért ditsértetni, mint Plátó a’ fényességért” – írja a pünkösöd utáni 10. vasárnap.⁵²⁶

⁵¹⁷ EGYED, i. m., I, 124.

⁵¹⁸ U. o., 210.

⁵¹⁹ KLENÁK, *Prédikációk* I, 28.

⁵²⁰ U. o., 68.

⁵²¹ TÖRÖK, i. m., III, 283.

⁵²² EGYED, i. m., I, 721-722.

⁵²³ ALEXOVICS, *Téli*, 305.

⁵²⁴ TÖRÖK, i. m., I, 33-34.

⁵²⁵ U. ő, IV, 398.

⁵²⁶ U. ő, III, 274.

Klenák Nárcisz Krisztus tanításának és életének tökéletességéhez ellenpéldaként veszi sorra az ókor számos filozófusát, akik mind tévedtek, ellentétben Jézussal. (Lásd a 72. szöveget!)

Sombori József prédikációiból tükröződő erkölcsisége inkább sztoikus, mint keresztény. Nem véletlen, hogy legtöbbet ő is Senecára hivatkozik, de néha Epiktétoszra is. Nála is ő a legfőbb ókori erkölcsi tekintély, amikor az emberekkel való kapcsolatra, az idővel való okos bánásra, a boldog házasságra, az anyagiakkal való helyes viszonyra tanít.⁵²⁷ Seneca nemes gondolatait – tudniillik hogy Istennek nem engedelmeskedni kell, hanem azonosulni vele, és nem kényszerből kell szolgálni, hanem szeretetből – arra is felhasználja, hogy megdorgálja a zúgolódó keresztényeket: „Óh Keresztény! mely alacson a te életed ezen Pogánynak gondolatja szerint is, ha békétlenkedel!”⁵²⁸ De sztoikus életfilozófiát tükröz egyik nagybőjti beszéde is, amikor „a halál ellen való bátorság és az élethez nem felette való ragaszkodás” tudományára tanít, vagy amikor a béketűrésről szóló beszédében a bölcs szenvedésre oktat.⁵²⁹ Ezekben a beszédekben nyoma sincs az üdvösség, a túlvilág vigaszának. Inkább józan, szenvedély nélküli bölcs megnyugvásra tanít a maga „*ars moriendi*”-jében.

Platon az egyetlen, akit hosszan idéz az imádságról szóló beszédében. Általában mindig nagy tisztelettel emlegeti a pogány bölcseket, Arkhimédészt, Arisztotelészt, Biast, Cicerót, Diogenészt és másokat. Egy-egy témáról, például a rosszról, a túlvilági életről stb. gyakran ad filozófiatörténeti áttekintést, és mindig dicsérőleg említi a pogány gondolkodókat, akik a kinyilatkoztatás ismerete nélkül, csupán a „természetes ész világánál” olyan megszívlelendő gondolatokat fogalmaztak meg. Ciceróról például – némi túlzással – egyenesen azt állítja, írásaiban „olyan szemérmességgel ír, mintha Sz. Pálnak tanítványa lett volna”.⁵³⁰ A természettörvényt is Cicero alapján magyarázza el hallgatóinak.⁵³¹ Sokszor az ő gondolataikat ismertette a keresztény gondolkodók tanítása háttérbe is sikkad. „Elhagatom itten a Keresztény világnak azon bölcs, és szent életű Véneit, kik öregségeknél utolsó idejét is a tudományoknak szentelték. [...] A Pogányok közül említek némelyeket, hogy a szégyen is kényszerítsen minket Keresztényeket a jónak, és szépnek elfogadására, és követésére.”⁵³² Ezzel azt igyekezik demonstrálni, hogy a

⁵²⁷ SOMBORI, I, 69, 121; II, 199, 332; III, 117-118.

⁵²⁸ U. ő, II, 319.

⁵²⁹ U. ő, III, 52-54; II, 305.

⁵³⁰ U. ő, II, 284.

⁵³¹ U. ő, I, 210-211.

⁵³² U. ő, III, 47.

keresztény értékrend és a katolikus tanítás az egyetemes emberi értékekre épül, betetőzven azokat.

Nemcsak az ókori filozófiát, hanem az ókori történelmet és irodalmat is jól ismeri és gyakran idézi. Rengeteg erkölcsnemesítő történetet merít a pogány korból. Sombori egyik nagy újítása éppen az, hogy a felvilágosodás-kori prédikációba visszacsempészi a példát, amit az előző fél évszázadban szinte módszeresen kiirtottak, hiszen a „fabulákat” az új korban már nem tartották méltónak a szentbeszédhez, sem tudományos, sem szakrális szempontból.⁵³³ Sombori példáinak túlnyomó többsége antik témájú, tudományosnak és erkölcsösnek egyaránt megfelelő. Bár néha – ha célja úgy kívánja –, merész utalásoktól sem riad vissza, mint amikor Ovidiust idézi a tisztaságról mondott beszédében.⁵³⁴ (Ovidius száműzetésére és hasztalan könyörgéseire Fejér György is utal a kárhozatról szóló beszédében.)⁵³⁵ Sombori különösen szereti Nagy Sándor és Caesar életéből vett példákkal színesíteni beszédeit (Caesar hol pozitív, hol negatív szereplő a példákban). Az ókoriakban leginkább a puritán életet és az erkölcsöt tartja példaadónak: „Cornelia, ama Romai nagy Scipionak érdemes léánya kérettetvén egykor némely hívságos aszszonykáktól; hogy mutatná elé a maga ékességeit, nyak, és fülfüggőjít: gyermekeit, kiket maga szoptatott, maga dajkált, és nevelt vala fel, mutatta elé. Vajha sok ilyen Corneliákat számlálhatna [...] Hazánk!”⁵³⁶

Simon Máté megdicséri Augustus császárt, amiért lányát keményen megbüntette a ruházata miatt.⁵³⁷ (Török Damaszcén kissé másképp értelmezve a császár és lánya közti nézeteltérést, némileg figyelembe veszi a nők gyengeségét ezen a téren.)⁵³⁸ Nagy Konstantin császár életéből is hoz példát arra, hogy nem kell félni az átkozódástól.⁵³⁹

Így tesz Alexovics is, amikor Plutarkhosz alapján római, valamint egyiptomi és más népek szokásait állítja a keresztények elé, biztatva őket, hogy gyakran gondoljanak a halálra, mert ezzel lehet legjobban megfékezni a „feslett” indulatokat és a bűnt.⁵⁴⁰ Egyed Joákim az ókori temetési szokásokról ad rövid áttekintést Jézus feltámadásáról szólva.⁵⁴¹

⁵³³ A korábbi prédikációk protestáns és katolikus példázataihhoz lásd: SZABÓ Lajos (szerk.), *Monda néki egy példázatot*, Száz szépprózai szemelvény 17. századi protestáns prédikációkból, Budapest, 1982; SINKÓ Ferenc (szerk.), *Csudatörténetek*, Száz példa 17-18. századi prédikációkból és példagyűjteményekből, Budapest, 1985.

⁵³⁴ SOMBORI, II, 268.

⁵³⁵ FEJÉR, *Beszédek* IV, 123.

⁵³⁶ SOMBORI, III, 111. (Máshol is bizonygatja, hogy a gyermeket mással neveltetni természetellenes dolog: u. ö., II, 242.)

⁵³⁷ SIMON, *Vasárnapi* II, 53.

⁵³⁸ TÖRÖK, i. m., I, 35.

⁵³⁹ U. ö., *Vasárnapi* II, 275.

⁵⁴⁰ ALEXOVICS, *Őszi*, 79.

⁵⁴¹ EGYED, i. m., I, 367.

Simon Máté Josephus Flavius alapján ismerteti Jeruzsálem ostromát, és általa bizonyítja, hogy Jézus jövendölése a város pusztulásáról igaznak bizonyult.⁵⁴² Jézus virágvasárnapi bevonulásához pedig Diodórusz (Kr. e. I. sz.) és Plutarkhosz (Kr. u. I-II. sz.) munkáiban keres történelmi párhuzamokat.⁵⁴³

Plutarkhoszt Klenák Nárcisz az emberi szerencse forgandósága, a társadalmi emelkedés és süllyedés, és a politikusi becsület vonatkozásában idézi.⁵⁴⁴ Stánkovátsi Leopold gyertyaszentelőkor Publicola alakját idézi meg Plutarkhosz alapján, amikor a római konzult a botránkoztatás elkerülésére tett cselekedetért állítja példaképül.⁵⁴⁵ Török Damaszcén Plutarkhosz alapján a szerencsétlenül járt Alcimenides történetét szövi bele pünkösdi utáni 15. vasárnapi beszédébe,⁵⁴⁶ hat héttel később a pénzről mondott véleményét idézi,⁵⁴⁷ és máskor is gyakran hivatkozik rá.⁵⁴⁸ Sőt, nemcsak idézi, hanem az életéből vett példát is hallgatói elé állít.⁵⁴⁹

Jézus mennybemenetele vagy egy-egy szent megdicsőülése kapcsán az ókori diadalmenetekkel vonnak párhuzamot a szerzők.⁵⁵⁰ Viszont Jézus számárháton való bevonulását Jeruzsálembe, ellentétbe állítják a pogány császárok és hadvezérek diadalmas és pompás meneteivel.⁵⁵¹

Az ókori államférfiak úgy is szerepelhetnek a prédikációkban, hogy keresztény uralkodókat hasonlítanak hozzájuk. Alexovics az ókori törvényhozók tevékenységével veti össze Szent István törvényalkotói bölcsességét, és a magyar királyt mindegyikük fölé helyezi. „Törvényeket szabott; olly böltsességgel, olly okossággal tellyes Törvényeket, hogy előtte bizvást elbujhattak Solon, Lycurgus, Numa Pompilius az ő Törvényeikkel.”⁵⁵²

Simon Máté a gyermekeknek szülők iránti kötelezettségéről szóló beszédében (vízkereszt utáni 1. vasárnap) felhasználja a Faludi Ferenc által⁵⁵³ Magyarországon is ismertté tett ókori vándortörténetet, amikor egy fiatalasszony saját tejével táplálja a

⁵⁴² SIMON, *Vasárnapi I*, 129-130.

⁵⁴³ U. ő, *Vasárnapi II*, 237.

⁵⁴⁴ KLENÁK, *Prédikációk I*, 275, 368.

⁵⁴⁵ STÁNKOVÁTSI Leopold, *Ünnep – napokra – való Prédikációk*, Győr, 1788, 133, (a továbbiakban: STÁNKOVÁTSI, *Ünnepnapokra*).

⁵⁴⁶ TÖRÖK, i. m., IV, 31.

⁵⁴⁷ U. o., 178.

⁵⁴⁸ U. ő, II, 12.

⁵⁴⁹ U. o., 136.

⁵⁵⁰ GRESKOVICS, *Prédikációk*, EFKK, Ms. 1014, 198r; SIMON, *Ünnepi*, 219, STÁNKOVÁTSI, *Ünnepnapokra*, 221.

⁵⁵¹ KLENÁK, *Prédikációk I*, 300.

⁵⁵² ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 443.

⁵⁵³ FALUDI Ferenc, *Téli éjszakák = Fortuna szekerén okosan ül*, szerk VARGHA Balázs, Bp, 1985, 193.

börtönben éhhalálra ítelt apját.⁵⁵⁴ Plinius alapján hosszan ecseteli a mustármag egészségügyi hatásait,⁵⁵⁵ hivatkozik Szókratészre és Catora is,⁵⁵⁶ és van, amikor a sátán módszereit taglalva egész kis ókori példatárat gyűjt össze annak megvizsgálására, hogy a hadviselésben az erő vagy a ravaszság ér-e többet.⁵⁵⁷

Klenák Nárcisz az irgalmasság témaköréből hoz ókori példákat.⁵⁵⁸ Fejér György a természeti vallások és a kereszténység hazafiúi buzgóságának összehasonlításában érvel azzal, hogy bár az ókorban is voltak önzetlen hazaszeretők, mint Camillus, de egy Camillusra száz Coriolanus akadt, akik sértettségükben hazájuk ellen fordultak.⁵⁵⁹ Fejér – igaz, csak lábjegyzetben –, egyszer Martialist is megemlíti,⁵⁶⁰ de az ókori költők idézése másoknál is ritkaságszámba megy.

Az ókori példák és anekdoták legnagyobb mestere kétségtelenül Török Damaszcén. Szinte nincs prédikációja, amelyet ne színesítene valamilyen tanulságos antik történettel. Van olyan beszéde, amelyben négy-öt ókori utalást is említ, a vízkereszt utáni 4. vasárnapi beszédében a gőgös viselkedéssel kapcsolatban pedig sorjázna a rövid klasszikus példák.⁵⁶¹ A legkülönbözőbb témákhoz kapcsolja a császárok vagy híres államférfiak életének epizódjait,⁵⁶² a bölcsék mondásait,⁵⁶³ történetírók megállapításait, anekdotikus⁵⁶⁴ vagy mitológiai történeteket,⁵⁶⁵ sőt Aisópos egyik meséjét is idézi.⁵⁶⁶

A hedonizmus (Mitridates és Sadranapal),⁵⁶⁷ nagyravágyás (Alexandrosz és Caesar),⁵⁶⁸ a mértéktelenség (Vitellius),⁵⁶⁹ az önfeláldozás (Codrus, Curcius, Panopion),⁵⁷⁰ az áldozatbemutatás (Scipio, Numa Pompilius),⁵⁷¹ az állhatatosság (Themisztoklész és más hősök),⁵⁷² és sok más bűn és erény szemléltetésére hoz ókori személyeket szemléltetésül. Szent Istvánban nemcsak új Mózeset, hanem antik hősök magyar megfelelőjét is látja.⁵⁷³

⁵⁵⁴ SIMON, *Vasárnapi* I, 83.

⁵⁵⁵ U. o., 141.

⁵⁵⁶ U. o., 152,

⁵⁵⁷ U. ő, *Vasárnapi* II, 113.

⁵⁵⁸ KLENÁK, *Prédikációk* I, 304, 307.

⁵⁵⁹ FEJÉR, *Beszédek* IV, 57.

⁵⁶⁰ U. o., 83.

⁵⁶¹ TÖRÖK, i. m., I, 200; III, 237.

⁵⁶² U. o., 100, 152; IV, 20, 224.

⁵⁶³ U. ő, III, 34.

⁵⁶⁴ U. ő, IV, 10.

⁵⁶⁵ U. ő, I, 98; II, 230.

⁵⁶⁶ U. ő, II, 161.

⁵⁶⁷ U. ő, II, 60.

⁵⁶⁸ U. ő, I, 46, 54.

⁵⁶⁹ U. o., 164-165.

⁵⁷⁰ U. ő, II, 94.

⁵⁷¹ U. o., 223.

⁵⁷² U. ő, III, 205-206.

⁵⁷³ U. o., 429.

Különösen is szereti az ókori filozófusokkal kapcsolatos anekdotikus történeteket mint például a Diogenészhez kötődőket.⁵⁷⁴

Többször is idéz ókori költőket, például Prudentiust (4-5. század),⁵⁷⁵ Silius 1. századi poétát⁵⁷⁶ és Claudianust, az 5. században élt újplatonista papköltőt, ez utóbbit alaposan átdolgozott, rímes fordításban.⁵⁷⁷ Meglepő, amikor Jézusnak a toronyépítő ember kudarcáról mondott példabeszédét (Lk 14, 28-30) Iuvenalis (1-2. század) nem éppen odavágó versével támasztja alá.⁵⁷⁸ Aranymisén elhangzott beszédében az Odüsszeiából ismert szereplőket (Kirké, szirének) emlegeti.⁵⁷⁹ Feltűnően sokszor idézi „orrondi” Ovidiust is. Például kiskarácsony napján az időről szóló prédikációjában, vízkereszt utáni első vasárnap a híres „Donec eris...” – kezdetű epigrammát, pünkösd után 14. vasárnap a szenvedést okozó, rendetlen indulatok bizonyítására hívja segítségül. Minden esetben valószínűleg saját, rímes fordításaiban tolmácsolja hallgatóinak a verseket.⁵⁸⁰ Előfordul az is, hogy Ovidius életével példálózik a szemérmes beszédre buzdító nagyböjti prédikációjában. „Keresztény! tartsd meg a’ beszédben a’ szemérmetefséget, mellyet még az okofsan gondolkodó pogányok-is megtartottak, a’ kik azért a’ külömben elmés de fok tífztátalan verseket író orrondi Ovidiust fámkivetésbe küldötték, hogy a’ szemérmetefséget verseivel megsértette. Tartsd meg a’ beszédben a’ tífztaságot.”⁵⁸¹

⁵⁷⁴ U. ö, I, 95, 112, 255.

⁵⁷⁵ U. ö, IV, 241.

⁵⁷⁶ U. ö, I, 180.

⁵⁷⁷ U. o., 206.

⁵⁷⁸ U. o., 44.

⁵⁷⁹ U. ö, IV, 330.

⁵⁸⁰ U. ö, I, 90, 146; II, 289; IV, 28.

⁵⁸¹ U. o., 446.

d. Egyéb források

„[...] amaz Szentek életének le-írásában, kiknek emlékezetét vagy hajdan ültötte, vagy még moft-is innepli az Anyafzentegyház, nem valami fzetelen fzedett hitvátságok; se nem fzem-fény-velztő képzemények, 's annál inkább nem búbajos tsavargások, avagy igen alátsony elméknek leleményi; hanem éppen fontos, hiteles, és minden kételkedést ki-rekefztő régi ritkaságok: Mert azok igen józan értelemmel bíró, 's pártolkodni nem tudó emberek hagyoványi [...]"

(Csánki Gábor)

A szerzők – ha nem is gyakran –, de rendszeresen használják fel történészek, írók munkáit. Olvasottságuk elsősorban egyházi és egyházas szerzők műveire terjed ki, de néha világias munkák idézése is előfordul. Simon Máté az irgalmasságról szóló beszédében (pünkösdi utáni 12. vasárnap, 2. beszéd) Baroniustól⁵⁸² vesz egy rövid példát. Egyed Joákim Boethiusra,⁵⁸³ Török Damaszcén Cassiodorusra hivatkozik.⁵⁸⁴ Bár mindkét kora középkori szerző a szentatyáknak járó tiszteletnek örvendett, meglepő, hogy mégis ritkán fordulnak elő a kor prédikációiban.

Történelmi munkákra való hivatkozásokat viszonylag ritkán találunk. Vannak szerzők, akik szívesebben élnek ilyenekkel (mint Török Damaszcén), és vannak akik egyáltalán nem. A történelmi példákat illusztrálásra, anekdotikus elemeiket példaképpen használják a papok, ezért a források megjelölését nem is mindig tartják fontosnak. Az említett minorita szerzetes az V. Károly császár életéből vesz egy példát ismeretlen forrásból, majd ugyanott a törökök magatartására utal Cuspiánus ausztriai humanista történetíróra (1473–1529) hivatkozva, de pontos forrásmegjelölés nélkül.⁵⁸⁵ Ugyanígy ismerteti Leonardus Lessius (1554–1623) jezsuita teológus és moralista gondolatmenetét is a béketűrésről.⁵⁸⁶

A legritkábban fordul elő, hogy katolikus orátorok zsidó szerzőt idéznek. A ritka kivételek közé tartozik Philón.⁵⁸⁷

Molnár János, aki nemcsak a legnagyobb, de legváltozatosabb jegyzetapparátussal is rendelkezik, újabb egyházi tekintélyeket (Mabillon, Muratori),⁵⁸⁸ sőt, nem egyházi

⁵⁸² Caesar Baronius (1538-1607), bíboros, egyháztörténész.

⁵⁸³ EGYED, i. m., I, 708.

⁵⁸⁴ TÖRÖK, i. m., IV, 237, 272.

⁵⁸⁵ U. o., 231-232.

⁵⁸⁶ U. o., 233.

⁵⁸⁷ KLENÁK, *Prédikációk* I, 402.

⁵⁸⁸ MOLNÁR, *Prédikációk*, 372, 374, 379.

személyeket is (pl. Erasmus)⁵⁸⁹ idéz. A humanista tudós előfordul Klenák Nárcisznál is, az ellenségszeretet kapcsán idéz tőle.⁵⁹⁰ Szinte sosem hivatkoznak Morus Tamásra, de Török Damaszcén tőle is idéz egy szellemes mondást.⁵⁹¹

Ritkán, de találkozunk azzal is, hogy a prédikációszerzők a cél érdekében világi törvények ismertetését fűzik bele a prédikációba. Amikor Alexovics a káromkodás ellen beszél, sorra veszi a káromkodás ellen hozott magyar törvényeket 1563-tól Mária Teréziáig, s azok szigorú betartását követeli.⁵⁹²

Költői műveket olykor-olykor idéznek a szerzők, ritka kivételnek mondható, amikor Klenák Nárcisz az erkölcsről beszélve Petrarcát citálja.⁵⁹³ Ányos Pál fiataloknak tartott elmélkedésében egy „magyar poéta” művét idézi tartalmilag az emberi élet pillanatnyi volta és az örökkévalóság ellentétének érzékeltetésére. Valószínű, hogy Nyéki Vörös Mátyás Tintinnabulumának bizonyos részeiből merít.⁵⁹⁴ Török Damaszcén egy ismeretlen magyar szerző verséből is közöl négy versszakot a kétszínűséggel kapcsolatban.⁵⁹⁵ Simon Máté jámbor népének szövegét szövi bele prédikációjába.⁵⁹⁶ Egészen egyedülállóak a bencés Horváth Márton prédikációi: ő minden beszédét egy verssel kezdi. A különböző strófászerkezetű rövid költemények nagy valószínűséggel a saját művei. Gyakran a prédikációk végén, sőt a szöveg közben is elhelyez egy-egy verset.⁵⁹⁷ (Lásd a 94. szöveget!)

Még különlegesebb viszont, hogy Nyulászy György tállyai káplán egy protestáns gúnyéneket is megőrzött a Nagyboldogasszony ünnepén mondott beszédében:

„Fel hoszta az Isten Magyarok tsillagát,
A melly elrontotta Pápa birodalmát,
Kezünkbe is adta a Pápiszták hajját,
Heában ezentúl kiáltyák Máriát”.⁵⁹⁸

Már utaltunk rá, hogy a szerzők néha protestáns teológusok idézésétől sem riadnak vissza, ha érvelésük úgy kívánja. Ezzel néha a közös hittartalmat emelik ki, néha viszont az „eretnekek” tanításának ellentmondásosságát igyekeznek bizonyítani.⁵⁹⁹

⁵⁸⁹ U. o., 387.

⁵⁹⁰ KLENÁK, *Prédikációk* I, 402.

⁵⁹¹ TÖRÖK, i. m., I, 29.

⁵⁹² ALEXOVICS, *Nyári*, 239.

⁵⁹³ KLENÁK, *Prédikációk* I, 38.

⁵⁹⁴ ÁNYOS, i. m., 40.

⁵⁹⁵ U. o., 144.

⁵⁹⁶ SIMON, *Vasárnapi* I, 18.

⁵⁹⁷ HORVÁTH Márton, i. m.

⁵⁹⁸ NYULÁSZY György, *Nagy Boldog-Asszony Napján Szabadalmas Tállya Várossa' Szentegyházában mondatott Egyházi Szó-szólás*, EFKK, Ms. 1067/19, 1815, 4r.

Nemcsak a szentatyák tanítása, hanem a szentek élete és cselekedetei is (főleg a vértanúk tanúságtétele) bizonyítékul szolgálhatnak a szónokok gondolatmenetéhez.⁶⁰⁰ Simon Máté Szent Mónika és más szent asszonyok imádságának hathatós voltával példálózik.⁶⁰¹ Egyed Joákim a feltámadással kapcsolatban hosszan idézi Szent Szaniszló püspök legendás életrajzát.⁶⁰² Török Damaszcén Szent Tibornak és Szent Lőrincnek a feltámadás hitében tanúsított állhatatosságát dicséri húsvéthétfőn mondott beszédében.⁶⁰³ A szerzők általában törekszenek arra, hogy csak megbízható forrásokra hivatkozzanak. Korszakunkban már tudatosan kerülnek a legendás elemek beépítését, az apokrifyszerű történetek alkalmazását, a csodás történetek hajhászását. Vizsgálódásaim során alig néhány ilyet találtam.⁶⁰⁴ Nem véletlenül mondja Simon Máté az egyik beszédében: „mivel a mostani Világ a tsudákra keveset hajt, azért merő természeti okoskodással vítatom dolgomat”.⁶⁰⁵

A szentek élete szinte kifogyhatatlan tárháza a prédikációknak, ám a felvilágosodás korában a szerzők nagy része csak mérsékelten él ezzel a lehetőséggel. A szentekről szóló prédikációk természetesen felhasználják az adott szentről fellelhető martirologiumok, viták és legendák és a korban már tudományos igényű szentéletrajzok anyagát. Mint már említettük, a kor szerzői kerülnek a megbízhatatlan forrásértékű, legendás elemek beépítését a beszédekbe. Az irreálisan hihetetlen jeleneteket inkább nem említik. Szent Miklós püspök élete tele van csodás eseményekkel, de amikor Molnár János beszédet mond róla, egyedül a jól ismert ajándékozási jelenetet említi, és a beszédet a szerénység, a jócselekedetek titkolása irányába viszi.⁶⁰⁶

Vértanúk esetében a hitelesnek mondható mártíraktákat idézik, és kerülnek a mártírlegendákat. A későbbi szentek esetében a kor tudományos színvonalának megfelelő szentéletrajzokból dolgoznak (ekkor már hozzáférhető a maurinus bencések *Acta Sanctorum* című monumentális vállalkozása), kétes hitelességű, csodahajhászó, mesés szentéletrajzokat szinte egyáltalán nem idéznek. Molnár János a Nepomuki Szent Jánosról mondott beszédében a történelmi háttér korrekt megfestése után inkább a szent erkölcsi helytállására helyezi a hangsúlyt, és bár a csodáknak bizonyító erőt tulajdonít, mégis rövid, óvatos exkurzust tesz a csodákról. Szerinte ugyanis nem minden csoda, ami annak látszik, mivel

⁵⁹⁹ Pl.: EGYED, *Oktató beszédek* II, 457.

⁶⁰⁰ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 146; MOLNÁR, *Prédikációk*, 34.

⁶⁰¹ SIMON, *Vasárnapi* I, 509.

⁶⁰² EGYED, i. m., I, 675-677.

⁶⁰³ TÖRÖK, i. m., II, 140.

⁶⁰⁴ Pl.: Szent Mihálllyal kapcsolatban SIMON, *Ünnepi*, 53. Szent Fülöp apostolról u. o., 140, 142;

⁶⁰⁵ SIMON, *Beszéd a religiúnak*.

„az Antikrifztus Sinagógája-is fog fzem fény vezftő bizonyos jeleket fitogtatni”, ráadásul különleges jelek nemcsak ördögi, hanem „emberi mefterség által-is véghez mehetnek”, vagyis természetes magyarázat is lehet rájuk.⁶⁰⁷

Az is árulkodó, hogy mely szentekről szóló beszédek lelhetők fel a felvilágosodás-kori prédikációs gyűjteményekben. A korábban nagy népszerűségnek örvendő, de bizonytalan hitelességű szentekről (pl. Alexandriai Szent Katalin,⁶⁰⁸ Szent György) szinte egyáltalán nem találunk beszédeket a korabeli szerzők munkáiban. Ha mégis, akkor a legendás elemeket (például a sárkány-históriát) már szimbolikusan értelmezik.⁶⁰⁹ A csodára mint bizonyítékra nagyon ritkán, és akkor is inkább a korszak elején hivatkoznak a szónokok.⁶¹⁰ Talán Negyedés Pál az egyedüli, aki a szentek életrajzában kritika nélkül és gyakran idézi a legendás elemeket is.⁶¹¹ Sőt, néha a fantáziája is meglódul, és maga gondolja el, hogyan élhetett, mit cselekedhetett (vagy éppen mit nem tett) egy-egy szent.⁶¹²

A szentek életének sok történetéből és sokféle hagyományából a papok azokat a mozzanatokat emelik ki, amelyek jobban megfelelnek előzetes elgondolásaiknak. Így Simon Máté a Szent László napján mondott 3. beszédében a szüzességet magasztalja, ezért inkább azt a (téves) hagyományt domborítja ki, hogy László király nőtlen életet élt.⁶¹³

Az orátorok néha érvelésük alátámasztásához hivatkoznak néhány szentre, de pusztán csak felsorolják a nevüket, és bővebben nem fejtik ki, hogy mi az, ami életükben az adott témához kapcsolódik.⁶¹⁴

A nem szentekről szóló prédikációkban is gyakran találhatunk utalásokat szentek életére, cselekedeteire, mondásaira. A szerzők gondolataik alátámasztására szívesen használják fel egy-egy szent megerősítő példáját. Jellemző, hogy az egyes szerzők milyen szentekre szeretnek hivatkozni. A magyar szerzők természetesen gyakran hivatkoznak magyar szentek – Szent István, Szent László,⁶¹⁵ Szent Erzsébet – legendáira, vagy egyszerűen csak például állítják őket híveik elé.⁶¹⁶ A szentek életében vagy kultusztörténetében szívesen emelik ki a magyar történelmi vonatkozásokat. Szent Margit

⁶⁰⁶ U. o., 20.

⁶⁰⁷ MOLNÁR, *Prédikációk*, 445.

⁶⁰⁸ V. ö.: RAJHONA Flóra, *Alexandriai Szent Katalin legendája Temesvári Pelbárt feldolgozásában* = *Plaustrum Seculi*, Budapest, 2004, szerk. BÁRCZI Ildikó.

⁶⁰⁹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 278; SIMON, *Ünnepi*, 266.

⁶¹⁰ MOLNÁR, *Prédikációk*, 57.

⁶¹¹ NEGYEDES, *Prédikációk I*, 59, 274.

⁶¹² U. o., 119-129, 157.

⁶¹³ SIMON, *Ünnepi*, 340.

⁶¹⁴ U. ö, *Vasárnapi II*, 287.

⁶¹⁵ U. o., 462.

⁶¹⁶ EGYED, i. m., I, 577.

vértanú kapcsán Negyedés Pál II. András szentföldi hadjáratáról, Margit koponyaereklyéjének megtalálásáról beszél.⁶¹⁷ A pénzről szóló beszédében Török Damaszcén Buda és Székesfehérvár pénzért való átadását említi Bonfini alapján.⁶¹⁸

A pálos Ányos Pál és Simon Máté szívesen hoz példákat a régi remeték, sivatagi atyák (pl. Szent Antal, Szent Pál) életéből,⁶¹⁹ vagy állítja példaképül a világtól elvonuló szerzeteseket.⁶²⁰

Érdekes, hogy maga a liturgia kevésbé válik a prédikáció forrásává. Pedig úgy gondolhatnánk, hogy a szónokok gondot fordítanak arra, hogy a latin nyelven zajló liturgiát a hívek számára megmagyarázzák. Ennek ellenére csak elvétve fordul elő, hogy egy szertartás, vagy annak egy szimbóluma értelmezés tárgyává válik, és akkor is csak röviden történik ez. Egyed Joákim a keresztséget kísérő jelekről ad rövid magyarázatot.⁶²¹ A Szentháromságról szóló fejtegetéseihez felhasználja a hívek által kevésbé ismert *Symbolum Athanasianumot*, amely szentháromságtani vonatkozásban a legrészletesebb hitvallás.⁶²² Molnár Jánosról állapítható meg, hogy nemcsak a római katolikus, hanem az egyéb rítusok (pl. ambrozián, görög katolikus)⁶²³ és a nem katolikus egyházak (pl. kopt, maronita, nesztoriánus)⁶²⁴ liturgiáját is alaposan ismerte, liturgikus könyveiket tanulmányozta, és beszédeiben hivatkozik is ezekre.

⁶¹⁷ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 47.

⁶¹⁸ TÖRÖK, i. m., IV, 180.

⁶¹⁹ SIMON, *Vasárnapi* II, 191, 289, 556; u. ő, *Az Isten-félőknek mind ezen a világon, mind a másikon-való boldogságokról húsz Prédikációk*, Vác, 1800, 16-17, (a továbbiakban: SIMON, *Isten-félőknek*).

⁶²⁰ ÁNYOS, i. m., 49.

⁶²¹ EGYED, i. m., Tóldalék, 110.

⁶²² U. o., I, 133-134.

⁶²³ MOLNÁR, *Prédikációk*, 377.

⁶²⁴ U. o., 374-375, 403.

e. Történetileg megbízhatatlan, legendás egyházi források

„Nincs veszedelmesebb mint a'
Religióbeli igazságokat olly okokkal
támogatni: mellyek a' szoros próbát ki
nem állják.

(Fejér Görgy)

Mint már említettük: a szerzők a 18. század végétől tudatosan ügyeltek arra, hogy – főleg a nyilvánosságnak szánt – beszédekben megbízható forrásokat használjanak. Egyed Joákim Jézus szenvedésének leírása közben a hitelesség kedvéért fontosnak tartja megemlíteni, hogy ezeket nem „ájtatos lelkek” írásaiból, hanem a Szentírásból veszi.⁶²⁵

Magától értetődő, hogy a forráskritika módszerei még nem voltak tökéletesek, ezért minden óvatosságuk ellenére hiteles forrásnak tekintettek olyan szövegeket is, amelyeket ma már hamisítványnak tartunk. Töretlen tiszteletnek örvendenek az Areopagita Dénes neve alatt fennmaradt írások; szerzőjükről mindenki feltételezi még, hogy azonos a Szent Pál által Athénben megtérített személlyel.⁶²⁶ Egyed Joákim hiteles bizonyítékként hivatkozik a Jézus feltámadását igazoló állítólagos Pilátus-levélre.⁶²⁷

Nagy ritkán előfordul, hogy a szónokok tényként közölnek legendás vagy kevésbé megbízható forrásokat, adatokat. Alexovics például tényként közli, hogy Mária 72 évig élt a földön, 15 évesen foganta Jézust, holott Mária életének ezekre az időpontjaira semmilyen hiteles forrás sincs.⁶²⁸ Negyed Pál is 15 éves korára teszi Mária fogadását,⁶²⁹ és azt is állítja, hogy Keresztelő János hét éves korától élt a pusztában.⁶³⁰

Hollósi Egyed kritika nélkül elfogadja a Remete Szent Pál életéről szóló legendás elemeket, például hogy 98 évig „távul volt minden emberi társaságtól”.⁶³¹

Török Damaszcén a napkeleti bölcsek nevének és életkorának legendás hagyományát ismerteti hallgatóival,⁶³² egy helyütt pedig arra a bizonytalan, középkori eredetű hagyományra hivatkozik, hogy Jézus istenségét Tiberius császár is elfogadta, és

⁶²⁵ U. o., 313.

⁶²⁶ Pl.: ANYOS, i. m., 30; EGYED, i. m., I, 332.

⁶²⁷ EGYED, u. o, 361.

⁶²⁸ ALEXOVICS, *Őszi*, XI.

⁶²⁹ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 5.

⁶³⁰ U. ő, *Prédikációk* I, 396.

⁶³¹ HOLLÓSI, i. m., PFKK, BK. 1/1, 8. beszéd.

⁶³² TÖRÖK, i. m., I, 133-134.

nyilvános tiszteletet rendelt el neki.⁶³³ (Erre az apokrif történetre ifjabb földije, Sombori József is utal egyik beszédében.)⁶³⁴

Simon Máté a béketúrésról szóló beszédében a bibliai példák után – hangsúlyozottan csak azért, hogy máshonnan is hozzon példát – Szent Udalrik püspök életéből idéz egy legendaszerű történetet.⁶³⁵ A szentekről mondott beszédeiben törekszik a hitelességre, de néha előfordulnak csodás elemek is.⁶³⁶ Amikor egy Mária-búcsújáróhely eredetét ismerteti, a felvilágosultak kritikáját megelőlegezve így szól: „Eddig a bizonyító történet; mellyről mit ítélnék a mostani semmi hitűek, vagy el-fajúlt Keresztények, nem sokat törődöm: mert tudom, hogy ezek a Szent Írásban fel-jegyzett igazságokra, bizonyításokra sem sokat hajtanak.”⁶³⁷

A kor orátorai a források felhasználásában mindig az egyházi hagyományoknak és a kor kihívásainak kettősségét veszik figyelembe. Világosan érzékelik, hogy némely forrás, amely a katolikus hívek szemében továbbra is meggyőző tekintély, a más felekezetűek vagy vallástalanok számára csekély bizonyító erővel rendelkezik. A hit és a tudomány párbeszéde a prédikációk forráshasználatában is tetten érhető.

⁶³³ U. ö, II, 111.

⁶³⁴ SOMBORI, III, 159.

⁶³⁵ SIMON, *Vasárnapi* I, 536. Simon Máté a legendát bizonyára a magyar történelmi szempontból is fontos AUGSBURGI Gerhard: *Szent Udalrik élete* című műből ismerhette. Magyarul olvasható: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*, szerk. GYÖRFFY György, Budapest, 1986.

⁶³⁶ SIMON, *Ünnepi*, 480, 486.

⁶³⁷ U. ö, *Isten-félőknek*, 131.

8. A beszédek szónoki eszközei

„[...] használni akarván nem fényleni.”
(Májér József)

A felvilágosodás-kori prédikációk irodalmi kifejezőeszközökben szegényesek. A szerzők a beszédekkel elsősorban tanítani akarnak, és nem gyönyörködtetni, inkább az értelemhez szólnak, mint az érzelmekhez. Emiatt azonban beszédeik sokszor fantáziátlanok, szárazak. Mondataik azonban jól szerkesztettek, világosak. Kerülik a korábban gyakran előforduló körmondatokat,⁶³⁸ a dagályosságot és patetizmust. A felvilágosodás-kori prédikációk tudatosan a korabeli művelt beszélt nyelv igényeinek akarnak megfelelni.

Ekkoriban a szónokok gyanakvással tekintettek a szépirodalomra és annak gyönyörködtető eszközeire. Úgy vélték, hogy a mesterséges pompa csak a hasztalan élvezetet szolgálja, és elvonja a figyelmet a fontosabb dolgok elől. Szerintük Isten igéjének nincs szüksége emberi ékítményekre, hathatóságához semmiben sem járul hozzá, ha a szónok tetszetősen beszél. Azok sem törekedtek irodalmi babérokra, az irodalmi életben való elismertségre, akik prédikációik kinyomtatása mellett döntöttek. Műveik megjelentetését praktikus indokokkal magyarázták. Ennek ellenére azért – minden kötelező szerénykedésük vagy tán óvatosságuk ellenére⁶³⁹ – mégiscsak úgy érezték, hogy annyi pap közül valami miatt az ő műveik érdekesek arra, hogy más papoknak segítségül, vagy a híveknek olvasmányul szolgáljanak. (A „világi” irodalmi kánon mellett létezett „egyházi” irodalmi kánon is, voltak országosan ismert és idézett, zsinórmértékül szolgáló prédikációszerzők.)⁶⁴⁰ Lehet, hogy elsősorban inkább teológiai felkészültségük miatt gondolták így, de a prédikáció műfaját lehetetlen elválasztani az esztétikai és stilisztikai szempontoktól.

A prédikációkban valóban ritkák a „figurák”, ritkák az érdekesítő, szemléletes, érzékletes leírások, szövegrészletek, de azért nem vesztek ki teljesen a szentbeszédekből. Ma is élvezettel olvashatók Molnár Jánosnak a paradicsomból való kiűzetésről vagy a vízözönről szóló eleven és fantáziadús leírásai.⁶⁴¹

Alexovics utal az ifjú Szent Ágostonra, aki csak ékesszólásáért hallgatta Szent Ambrust, és nem beszédeinek tartalma miatt. Elítéli azokat a híveket, akik csak az ékesen szóló prédikátorokat hallgatják, mert úgy véli: csak emberi szempontok vezérlik őket, és

⁶³⁸ Ritka kivétel pl.: SIMON, *Vasárnapi I*, 442, 497-498,

⁶³⁹ MACZÁK, *A kanonikus plágium*, 263.

⁶⁴⁰ V. ö.: u. o., 265-266.

nem akarják erkölcsaik megjobbítását. Ugyanakkor lekicsinylőleg szól a divatos szónokokról is – megfélekedve arról, hogy ő maga is ezek közé tartozik –, mert úgy véli, hogy ezek teszik a legkevesebbet a hallgatók üdvösségéért. Orczy Lőrinc temetési beszédében dicséri a grófot, aki az egyéni szentírásolvasás és elmélkedés helyett többre becsülte a nyilvános prédikációhallgatást, akkor is, ha a szónoktól nem sok újat hallott, és az igehirdetők gyarlók és együgyűek voltak. (Lásd a 25. szöveget!)

Mint már említettük, a felvilágosodás korában a prédikációk elsősorban tanítani akarták hallgatóikat. Ezt bizonyítják a tudományos igényű etimologizálások, szómagyarázatok, amelyek segítik a híveket, hogy jobban megértsék a szavak igazi és eredeti jelentését. Egyed Joákim a „Jézus” és „Krisztus” szavakat, a „hüposztatika” teológiai szakkifejezést,⁶⁴² másutt a Péter szó jelentését értelmezi.⁶⁴³ A „zsinagóga” és az „ecclesia” szó magyarázatával is bizonyítja ez utóbbi felsőbbrendűségét – nem egészen logikusan. Hiszen a zsinagóga szó összegyűlteket jelent, ami az állatokra is vonatkozhat, az ekklezsia viszont a „kihívás” szót rejti, ami szerinte csak embereket illet.⁶⁴⁴ A szentségekről szóló fejtegetéseiben beszél a „szakramentum” és „misztérium” szavak sokrétű jelentéséről,⁶⁴⁵ a keresztségről szólva pedig a „baptismus” szó jelentését adja meg.⁶⁴⁶ Török Damascén a kánai menyegző kapcsán a vendégeskedésről beszélve a görög „agapé” szó értelmére világít rá,⁶⁴⁷ pünkösdkor pedig a szó görög gyökerére utal.⁶⁴⁸ A keresztény okosságról beszélve a *circumspectio* szót furcsa módon „két felé nézés” – jelentéssel adja vissza.⁶⁴⁹

Jézus neve különösen is fontos a jezsuiták, pl. Molnár János számára (de mások is magyarázzák Jézus nevét).⁶⁵⁰ Ő, aki a korabeli szónokok közül a legátfogóbb tudással rendelkezik, nemcsak latin, hanem gyakran görög és héber gyököket is közöl beszédeiben.⁶⁵¹

Simon Máté egy helyütt Baal isten nevét magyarázza.⁶⁵² Másutt az Ószövetségből ismert „efod” fogalmát világítja meg.⁶⁵³ Vizitáció ünnepén mondott beszédében azt

⁶⁴¹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 207-208.

⁶⁴² EGYED, i. m., I, 216.

⁶⁴³ U. o., 549.

⁶⁴⁴ U. o., 547.

⁶⁴⁵ U. o., II, 15.

⁶⁴⁶ U. o., 70.

⁶⁴⁷ TÖRÖK, i. m., I, 160.

⁶⁴⁸ U. o., III, 6.

⁶⁴⁹ U. o., 253.

⁶⁵⁰ MOLNÁR, *Prédikációk*, 8, 88; NEGYEDES, *Prédikációk* I, 42.

⁶⁵¹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 99, 355, 388, 389, 393, 562, 616 stb.

⁶⁵² ALEXOVICS, *Nyári*, CVIII.

⁶⁵³ SIMON, *Vasárnapi* I, 44.

fejtegeti, mit jelent, hogy Mária *cum festinatione* sietett Erzsébethez.⁶⁵⁴ Másutt a „János” név vagy a „Patmosz” sziget jelentését magyarázza hallgatóinak.⁶⁵⁵ A „Margit” szó értelmét is mindkét Szent Margit-napi prédikációjában elmondja, holott mindkét beszéde ugyanabban a templomban hangzott el egy év különbséggel, és a másodikban vissza is utal az elsőre (Pelérd, 1777, 1778).⁶⁵⁶ Egyed Joákim a Hiszekegy kapcsán a „szimbólum” szó jelentését magyarázza meg.⁶⁵⁷

Molnár János a Heródes-dinasztiáról szólva a „tetrarka”,⁶⁵⁸ az oltári szentségről beszélve a „hostia”,⁶⁵⁹ Klenák Nárcisz a farsang ellen mondott beszédében a „bakhanália” szó eredetét, húsvét után 6. vasárnap a „missa-missio” szavak jelentését tárja fel hallgatóinak.⁶⁶⁰

Nemcsak idegen szavakat, hanem a hívek számára nem mindig világos teológiai-kateketikai fogalmakat is elmagyarázzák, definiálják a szerzők, mint például Klenák Nárcisz a „botránkoztatást”,⁶⁶¹ „emberséget”.⁶⁶² Sőt, néha köznapi fogalmakat is igyekeznek tudományosabb és sokoldalú módon megmagyarázni a híveknek, mint Fejér György Jairus lánya feltámasztásának történeténél az alvást.⁶⁶³

Simon Máté szereti a szójátékokat is. Egyszer azzal szellemeskedik, hogyan lett Luciferből *Litziper*,⁶⁶⁴ másutt pedig – utalva az apostol vértanúságára –, hogy Szent Bertalant hogyan tették *Börteleonné*.⁶⁶⁵ Egyed Joákim szerint ha más igaz egyház is létezne a katolikuson kívül, akkor Anyaszentkétháznak kellene hívni.⁶⁶⁶

Török Damaszcén hatásos szójátékkal fejezi be Kopócsapátiban 1804-ben mondott templomszentelési beszédét: „az igaz és élő Istennek ditsőségére templomot épített egy Ördög”. Hallgatói bizonyára értették a szellemességet, de olvasóinak lábjegyzetben megmagyarázza, hogy a templom építőjére, Ördög Dánielre utalt.⁶⁶⁷

⁶⁵⁴ U. ő, *Ünnepi*, 17.

⁶⁵⁵ U. o., 101, 156.

⁶⁵⁶ U. o., 580, 592. Margit nevének etimológiáját adja NEGYEDES Pál is, *Prédikációk* II, 46.

⁶⁵⁷ EGYED, i. m., I, 73.

⁶⁵⁸ MOLNÁR, *Prédikációk*, 38.

⁶⁵⁹ U. o., 97.

⁶⁶⁰ KLENÁK, *Prédikációk* I, 214, 421.

⁶⁶¹ U. o., 112, 356.

⁶⁶² U. o., 272.

⁶⁶³ FEJÉR, *Beszédek* IV, 181.

⁶⁶⁴ SIMON, *Ünnepi*, 53.

⁶⁶⁵ U. o., 179.

⁶⁶⁶ EGYED, i. m., I, 551.

⁶⁶⁷ TÖRÖK, i. m., IV, 321.

Meg kell említenünk, hogy a szónokok beszédük folyamán végig igyekeztek kapcsolatot tartani hallgatóikkal. A kérdéseken, felkiáltásokon⁶⁶⁸ túl a megszólítások tették ezt a leginkább lehetővé, amelyek a beszédek bármely pontján előfordulhattak. A leggyakoribb megszólítás a „Kedves Keresztények!” és a „Kedves Hívek/Híveim!”, „Szeretett Testvéreim!”, „Kedves/drága hallgatóim!”, „Szerelmesim!”, „Keresztény Lelkek!” és ehhez hasonlók, de előfordul az „Atyámfiak!”, a „Fiacskáim!” is. Vannak bizonyos hallgatói rétegekhez címzett megszólítások is, főleg az ún. *Haustafelek* esetében. Pl. „Ti Szülők! [...] ti Atyák [...] ti gyermekek (fiak/leányok), [...] ti gazdák, [...] ti tselédes emberek, [...] ti szolgák” stb. Bizonyos szentek esetében a szónokok kifejezetten egy nemhez, foglalkozáshoz, életállapothoz szólnak: Simon Máté Szent József példájával a férfiakhoz fordul.⁶⁶⁹

Nemcsak a hallgatókat, hanem Istent, az ünnepelt szentet vagy Krisztust is megszólíthatja a szónok. „Úgy vagyon kedves Üdvezítőnk, úgy vagyon éppen ma is a' mint magad üdödről szöllöttál” – sóhajt fel Török Damaszcén a pünkösdi utáni 20. vasárnap.⁶⁷⁰

Mindezek a megszólítások kérdő vagy felkiáltó modalitással is elhangozhatnak (pl.: úgy-é, Hívek!).⁶⁷¹ Néha a nagyobb hatás kedvéért meghökkentőbb megszólításokat is alkalmaznak a szónokok, pl.: „ti pedig, bűnösök”,⁶⁷² vagy Ányos Pál gyerekeknek tartott lelki gyakorlatában: „édes Fiaim, bűnös társaim!”.⁶⁷³ Ányos önmegszólítást is alkalmaz: „Ó, én lelkem! Ó Istennek képmása! Ó mennyei boldogság örököse!”.⁶⁷⁴ Néha a megszólítás – *totum pro parte* – az egész településnek vagy országnak szól. „Tedd le már valahára füzomorú gyálfodat, buba, bánatba merültt váras Szekfzárd! – kezdi a város templomának alapkövetételekor mondott beszédét 1802-ben Simon Máté.⁶⁷⁵ Vagy Molnár János Szent István ünnepén: „Vesd fel Magyar Haza füzemet arra az időre, füzéllyel ereftett okos fontos emlékezettel!”.⁶⁷⁶

Amikor az egyházi szónok nem kifejezetten egyházas, hanem hazafiúi beszédet mond, ez tükröződik a megszólításban is, mint például Fejér Györgynek a pesti polgárórség eskütételekor mondott beszédében: „Becses Pesti Polgárok!”.⁶⁷⁷

⁶⁶⁸ Pl.: SIMON, *Vasárnapi I*, 274; MOLNÁR, *Prédikációk*, 17, 502.

⁶⁶⁹ SIMON, *Ünnepi*, 40.

⁶⁷⁰ Pl.: u. o., 168; TÖRÖK, i. m., IV, 155.

⁶⁷¹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 11.

⁶⁷² ALEXOVICS, *Ószi*, 349.

⁶⁷³ ÁNYOS, i. m., 11.

⁶⁷⁴ U. o., 34.

⁶⁷⁵ SIMON, *Ünnepi*, 609.

⁶⁷⁶ MOLNÁR, *Prédikációk*, 603.

⁶⁷⁷ FEJÉR, *Beszédek IV*, 227.

Hatásos idézési mód, amikor az idézendő személyt szólítja meg a szerző, ezzel is mintegy jelenvalóvá téve őt a gyülekezetben: „Szólly ide böltseknek böltse, Dávid Király fia, hívság tapafztaója, ’s hirdetője. Meg-fzöllamlik, vefsük-meg füleinket, hallyuk, és tellyes öleléffel fzoritsuk fziveinkbe válogatott szép igéjit”.⁶⁷⁸

A megszólításhoz felhívás is csatlakozhat: „Jerünk tehát a’ jászolhoz kk. jerünk a’ Betlehemi Iskolába, ’s nézzük, mit tanít példájával kisded Istenünk”.⁶⁷⁹

Török Damaszcén a hallgatók reakcióját, beszédének várhatóan kedvezőtlen fogadtatását is belefoglalja prédikációjába.⁶⁸⁰ Találunk hasonlót Alexovicsnál is.⁶⁸¹ Van, amikor a hallgatók reakciójára is reflektál: „Mit huzzátok rántzba homloktokat?” – kérdezi hallgatóitól Alexovics, amikor Jézus istenségéről beszél.⁶⁸²

Különösen élővé teszi a kapcsolatot szónok és hallgatóság között, amikor a pap olyan eseményre (ünnepre, tragédiára, katasztrófára) utal, amelyre a jelenlévők emlékezhetnek. Simon Máté a tánc veszélyeiről szólva emlékeztet arra, hogy a táncba bele is lehet halni, mint a közelmúltban egy lakodalom alkalmával történt. „Talán még magatok is emlékeztek?”⁶⁸³

A beszélők egyébként nagyon szemérmesek, önmagukról, állapotukról, érzelmeikről, hivatalukról a lehető legkevesebbet árulják el beszédeikben. Még nyomtatott kötetek előszavában is alig találunk életrajzi vagy személyes megjegyzést, legtöbb esetben csak írói alapelvekre, jövőbeli terveikre, valamint a kötelező szerénykedésre és mecénásaik dicséretére szorítkoznak a szerzők. Fejér György beszédeinek előszavából érezhető ki némi büszke öntudat működésével és művével kapcsolatban; és némi sértődöttség, amikor megjegyzi, hogy a magyar nyelvű szónoklattól a saját egyházmegyéjében (Székesfehérvár) eltiltották.⁶⁸⁴ Nagy ritkaság, amikor a szónok saját feladatának kellemetlen voltára reflektál, mint például amikor Alexovics mentegetőzik, hogy neki akkor is szólnia kell, amikor az hallgatóinak nem kedvére való.⁶⁸⁵ A legtöbb érzelmi, személyes önfeltárulkozás azonban épp rendtársának, Ányos Pálnak a beszédeiben fedezhető fel.⁶⁸⁶

A barokkban még oly jellemző érzelmesség a felvilágosodás korára kikopik a prédikációkból. A beszédek az esetek túlnyomó többségében inkább az értelemhez szólnak.

⁶⁷⁸ MOLNÁR, *Prédikációk*, 433.

⁶⁷⁹ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 71.

⁶⁸⁰ TÖRÖK, i. m., I, 56.

⁶⁸¹ ALEXOVICS, *Téli*, 71.

⁶⁸² ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 131.

⁶⁸³ SIMON, *Különös tárgyokról*, 67.

⁶⁸⁴ FEJÉR, *Beszédek I*, Előszó, VI.

⁶⁸⁵ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 286.

⁶⁸⁶ Pl.: ÁNYOS, i. m., 18, 24, 34 stb.

Molnár János, az átmeneti kor legjelentősebb szónoka a hosszadalmas és száraz teológiai fejtegetéseket érzelmes felkiáltásokkal tagolja.⁶⁸⁷ Egyed Joákim is ügyesen váltogatja az értelemhez és az érzelemhez szóló érveket. Később (ha ritkábban is), de vannak esetek, amikor a korabeli szónokok is érzelmi ráhatással próbálják a hívek együttérzését, ráhangolódását elérni, ám a barokk idején még jellemző szóbőség (*copia*) alkalmazásában sokkal visszafogottabbak.⁶⁸⁸ Legfeljebb Jézus szenvedésével kapcsolatban fordultak elő ilyen megoldások. Alexovics Vazul nagypénteki beszédében az ismétlések, felkiáltások eszközeit felhasználva buzdítja hallgatóit bűnbánatra, együttérzésre, *compassiora*. Szövegében nem nehéz felismernünk Faludi Ferenc híres versének áthallásait. (Lásd a 26. szöveget!) Másutt a jászol, a kereszt és a szentsír látványának megidézésével próbál érzelmi felindulást elérni a hallgatókban, és hatásos, de gyenge érveléssel marasztalja el a „hivságos tudományok szelétől fel-puffatt, negédes Túdóskákat”.⁶⁸⁹

A kor szónokai közül az érzelmi elemeket leggyakrabban az egyébként gyengébb prédikációszerző, Negyedés Pál szereti alkalmazni. Ő gyakran próbál hallgatóira érzelmes felkiáltásokkal, érvekkel, megszólításokkal, és *compassiora*, beleélésre buzdító mondatokkal hatni.⁶⁹⁰ Jézus szenvedését ő az érzékszervek alapján, anaforsztikus szerkesztésű, naturalisztikus szöveggel részletezi. (Lásd a 67. szöveget!)

Az olyan szónokok esetében, akik huzamosabb ideig szolgáltak egy helyen, és prédikációikat nagyjából ugyanannak a közösségnek adták elő – különösen is a sorozatbeszédekben – gyakoriak az előre- és hátrautalások. Molnár János előző heti beszédére utal vissza advent 2. vasárnapján,⁶⁹¹ de az is előfordul, hogy lábjegyzetben hivatkozik önmagára.⁶⁹² Alexovics a pünkösdi utáni 23. vasárnapi prédikációjának bevezetésében megemlíti, hogy a fajtalanság büntetésének nagybőjt 3. vasárnapján egy egész beszédet szentelt.⁶⁹³ Szent István napján mindig az ellenségszeretetről prédikál, és a harmadikban utal is az előzőekre.⁶⁹⁴ Kisboldogasszony napján emlékeztet az egy évvel korábban ugyanezen ünnepen mondott beszédére, és röviden össze is foglalja annak tartalmát.⁶⁹⁵ Néha talán indokolatlan a szónok optimizmusa, amikor évekkal ezelőtti prédikációra utal vissza: „De ezekről ma két esztendeje bővebben beszéltem” – mondja

⁶⁸⁷ MOLNÁR, *Prédikációk*, 8.

⁶⁸⁸ TASI, i. m., 72-84.

⁶⁸⁹ ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 456.

⁶⁹⁰ NEGYEDES, *Prédikációk I*, 14, 54.

⁶⁹¹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 10.

⁶⁹² Pl.: u. ő, *Prédikációk*, 360, 393.

⁶⁹³ ALEXOVICS, *Őszi*, 318.

⁶⁹⁴ U. ő, *Ünnepnapi*, 114.

⁶⁹⁵ U. o., 465.

Alexovics a sexagesima vasárnapra mondott második beszédében,⁶⁹⁶ vagy hasonlóan a Mária fogantatása ünnepén mondott második beszédében.⁶⁹⁷ Van, amikor csak az előző beszédére hivatkozik, nem csekély öntudattal: „[...] én a’ múlt prédikázióban ezt győzhetetlen okokkal végbe vittem”.⁶⁹⁸ Előfordul, hogy a nyomtatásban nem a beszédtestben, hanem a lábjegyzetben hivatkozik olyan másik beszédére, amely szintén az adott témát fejtegeti.⁶⁹⁹

Simon Máté a vízkereszt utáni első vasárnap visszautal az előző vasárnap mondottakra, nyilvánvalóvá téve, hogy előzetesen kidolgozott koncepció szerint szerkeszti beszédeit.⁷⁰⁰ Sorozatbeszédeiben számtalanszor emlékeztet korábbi beszédeire.⁷⁰¹ Az óltári szentségről mondott ötödik prédikációjában hallgatóit is emlékezteti a koncepciózus témaválasztásra. „Nem felejtkeztek-el reménylem, azon ígéretemről, mellyet Szent Háromság Vasárnap tettem; hogy tudni-illik: azon vasárnaptól fogva Pünkösöd után tíz-egynehány Vasárnapokig fogok prédikállani egymásután az Óltári Szentségről: eleget kell tehát tennem ígéretemnek; de, ha nem ígértem volna-is, még-is elegendő okom volna, hogy ezt tselekedjem, mivel hogy a mint az Apostolok tselekedeteiben fel-találjuk, az első hívek-is ezekben a napokban, és hetekben gyakorolták leg inkább az Óltári Szentség vételét; sőt még az Anyaszentegyház-is ezekre a napokra, és hetekre egymásután olyan Evangyéliomokat rendelt, mellyekben az Óltári Szentségnek vagy méltóságáról, vagy tsudállatosságáról, vagy gyakorlásáról, vagy gyakorlásának módjáról tétetik emlékezet.”⁷⁰²

Olyan is előfordul, hogy a szerző szinte mentegetőzik saját témaválasztása miatt: „Meg ne ütközzetek Szerelmefim, hogy olly tárgyat válaftottam, mái beszédemre, mellynek igazságában ti úgy sem kételkedtek” – írja Klenák Nárcisz húsvét utáni 5. vasárnapon mondott hitvédő beszédében.⁷⁰³

A prédikációszerzők korszakunkban alig élnek a képes beszéd eszközeivel. A szónoklatok a legtöbb orátor esetében alig tartalmaznak hasonlatokat és metaforákat, amelyek pedig nagyban segítenék a beszédek elevenségét.⁷⁰⁴

Elvétve kerül néhány szép és szellemes hasonlat a szövegekbe.⁷⁰⁵ Alexovics csak ritkán használ ilyeneket: „[...] a melly szabadgyában az öreg hal az aprókat, a’ körmös

⁶⁹⁶ U. ő, *Téli*, 363.

⁶⁹⁷ U. ő, *Ünnepnap*, 23.

⁶⁹⁸ U. o., 192.

⁶⁹⁹ U. ő, *Őszi*, LXXX.

⁷⁰⁰ SIMON, *Vasárnap* I, 75.

⁷⁰¹ Néhány példa: *Isten-félőknek*, 201, 287; *Óltári szentségről*, 148; *Káromkodásról*, 52.

⁷⁰² SIMON Máté, *Az óltári szentségről tízen-hat Prédikáziók*, Vátz, 1800, 58-59, (a továbbiakban: SIMON, *Óltári szentségről*).

⁷⁰³ KLENÁK, *Prédikáziók* I, 397.

madár az erőtlén madárkákát bátran, 's félelem nélkül eszi; olly szabadgyában fogyatták a' gonoszok a' jámborokat".⁷⁰⁶ Simon Máté is nagyon ritkán ragadtatja magát hasonlatok olyan sorozatára, mint újév utáni vasárnapon.⁷⁰⁷ Pedig – még ha nem is árulkodnak nagy invencióról – ugyancsak megelevenítik az egyébként száraz oktatást. Még kissé ügyetlen, életképszerű hasonlatai is hatásosak.⁷⁰⁸ Egyed Joákim alig használ alakzatokat, így hasonlatokat is, pedig néha szellemesen ötvözi az evangélium hasonlatát a magáéval: „Valamint tehát, egy leg-vékonyabb hasadás-is, a' harangnak egézf hangját el-rontja: és egy kevés kováfz, az egézf téfztát meg-poshafztja: úgy egy ágazatban-való hitetlenség, a' Hitnek ajándékát egézfzen femmivé tefzi".⁷⁰⁹

Ezen a téren is kimagaslik Török Damaszcén, akinek sok beszédét elevenítik és színesítik az élővilágból vett nagyon szemléletes hasonlatai.⁷¹⁰

Gyakran olvashatunk anafórasz szerkesztésű szövegrészeket is, amikor a szerzők hasonló kezdetű mondatok vagy tagmondatok segítségével járják körül és merítik az adott téma minden vonatkozását. Szép példa erre Fejér Györgynek a pünkösdi utáni 13. vasárnapra mondott beszéde, amikor azt vizsgálja, miért kötelességünk a nyilvános istentisztelet.⁷¹¹ Fejér tudatosan ritkán alkalmaz alakzatokat, pedig az ő filozofikus beszédeinek is díszére válnak az olyan ritka hasonlatsorozatok és anaforisztikus mondatok, mint amelyeket a pünkösdi utáni 19. vasárnapra írt beszédében olvashatunk. (Lásd a 74. szöveget!)

Nagyon ritkán alkalmaznak leíró, egy-egy képet vagy történetet részletesen kibontó hasonlatokat.⁷¹² Szintén ritkák az olyan hasonlat-sorozatok is, mint amelyeket Negyed Pálnál a Szentlélekről találunk.⁷¹³

A hosszasan kifejtett, elbeszélő hasonlatok szép példája, amikor Egyed Joákim a Nap, annak világossága és melege segítségével magyarázza a Szentháromságot hallgatóinak.⁷¹⁴

Nagy ritkán az is előfordul, hogy a szerzők „kölcson” hasonlattal élnek, vagyis egy korábbi szerző beszédéből veszik át a „szemléltető eszközt”, és ahhoz fűzik saját

⁷⁰⁴ ALEXOVICS, *Nyári*, 173; NEGYEDES, *Prédikációk II*, 315; SIMON, *Vasárnapi I*, 367;

⁷⁰⁵ Pl.: EGYED, i. m., I, 686, 728; KLENÁK, *Prédikációk I*, 77. MOLNÁR, *Prédikációk*, 304; NEGYEDES, *Prédikációk II*, 348.

⁷⁰⁶ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 257-258, *Őszi*, 79.

⁷⁰⁷ SIMON, *Vasárnapi II*, 62.

⁷⁰⁸ U. o., 107, 341, 488.

⁷⁰⁹ EGYED, i. m., I, 100.

⁷¹⁰ TÖRÖK, i. m., I, 264.

⁷¹¹ FEJÉR, *Beszédek IV*, 25.

⁷¹² SIMON, *Vasárnapi I*, 322.

⁷¹³ NEGYEDES, *Prédikációk II*, 153.

⁷¹⁴ EGYED, i. m., I, 134.

gondolataikat. Ilyen például, amikor Egyed Joákim Szent Ágoston beszédéből vett hasonlattal szemlélteti az Atya-Fiú – kapcsolatot,⁷¹⁵ vagy Török Damascén Plinius hasonlatát kölcsönzi az értelem erejét szemléltetendő.⁷¹⁶

Amikor például Alexovics szép metaforasort használ a nyelvről, joggal gondolhatjuk, hogy valamelyik forrásából merítette. (Lásd a 24. szöveget!) Több kötetnyi prédikációjában ugyanis elvétve használ metaforákat.⁷¹⁷ Molnár János Krisztussal kapcsolatban alkalmaz rövid, de hatásos metaforaláncot, amikor ószövetségi szereplőkkel azonosítja az Üdvözítőt. Ugyanígy alkalmaz az isteni jóság szemléltetésekor. (Lásd a 61. szöveget!) Húsvét második vasárnapján még egy kis elméleti fejtegetésbe is kezd, hogy ha egyszer Jézus a valóságban nem volt pásztor, bárány, kőszikla, oroszlán, hogyan értelmezhetőek rá mégis ezek a képek.⁷¹⁸

Simon Máté is alig él ezzel az eszközzel.⁷¹⁹ Ő a bujaság kapcsán használ roppant színes és eleven metaforákat. (Lásd a 44. szöveget!). Amúgy legfeljebb a pokolbéli vadkanokat és farkasokat emlegeti szívesen.⁷²⁰

Ányos Pál viszont felismeri, hogy a képek és metaforák nem öncélú ékítmények, hanem hasznos eszközök, a hallgatók lelki hasznára fordíthatók, hiszen segítségükkel a nehezen megközelíthető fogalmakat szemléletesen és közérthetően lehet ábrázolni. Amikor az örökkévalóságról beszél visszautal negyedik elmélkedésére, ahol szemléletes képekkel akarta érzékeltetni az örökkévalóság felfoghatatlan mértékét: „[...] mi is elkezdettük a mi lelki hasznunkra feszegetni az örökkévalóságnak mivoltát, minden festéket elővettünk, hogy azt mennél feltetszősebben leírhatnánk, szüntelen forgó keréknek, kimeríthetetlen kútnak, mennyországban elenyészhetetlen napnak, pokolban sokfejű vízi kígyónak mondtunk, olyan dolgokkal vetettük egybe, amelyeknek végét az emberi elme fel nem érheti [...]”⁷²¹

Önálló képalkotás a prédikációkban ritka. A szerzők inkább a bibliai, valamint a szentatyák által használt sztereotip képeket alkalmazzák. Simon Máté az egyház mint hajó/bárka képet használja fel és viszi végéig a pünkösdi utáni 4. vasárnap mondott második beszédében,⁷²² ugyancsak ezt a nem túl eredeti képet idézi fel Klenák Nárcisz is vízkereszt után 2. vasárnap.⁷²³ Az egyházat mint titokzatos testet és szélvészről hanyattatott hajót

⁷¹⁵ U. o., 134-135.

⁷¹⁶ TÖRÖK, i. m., III, 230.

⁷¹⁷ Ritka kivétel: ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 260.

⁷¹⁸ MOLNÁR, *Prédikációk*, 264.

⁷¹⁹ SIMON, *Vasárnapi II*, 135.

⁷²⁰ U. o., 135, 262.

⁷²¹ ÁNYOS, i. m., 37.

⁷²² SIMON, *Vasárnapi II*, 348.

⁷²³ KLENÁK, *Prédikációk I*, 121.

emlegeti Török Damaszcén is pünkösdi prédikációjában. Itt is kitűnik azonban, hogy melyik szónok rendelkezik egyéni invenciával, hiszen a kimagasló tehetségű Ányos Pál a hajó elcsépelet képét is sokkal eredetibben és szokatlan jelentéstartalommal tudja hallgatói elé idézni.⁷²⁴

Negyedes Pál alig alkalmaz alakzatokat. Egyedül az anaforisztikus szerkesztésű felsorolásával ér el némi irodalmi hatást.⁷²⁵ Ő a legkevésbé „modern” prédikációszerző a korban, elvont filozófia és teologizálás nem található nála, a legtöbb legendás elemet ő vonultatja fel beszédeiben.⁷²⁶ Erényének számít azonban a gyakorlatiasság, a praktikus életviteli tanácsok adása,⁷²⁷ és rövid, eleven, életképszerű leírásai,⁷²⁸ mint például Szent Flórián napján a tüzesetek okainak bemutatásakor. (Lásd a 70. szöveget!)

A felvilágosodás-kori prédikációk szegényesebb stilisztikai eszközhasználatában kivételt képez a gondolatalkzatok egy speciális fajtája, a *sermocinatio*, azaz a képzelt beszéd, vagy beszéltetés. Ebben az ókortól fogva kedvelt retorikai fogásban a beszélő úgy adja elő saját gondolatait, mintha valójában egy másik személyt idézne. Nagyon gyakori, hogy a prédikációszerző saját mondatait Isten, Krisztus,⁷²⁹ Mária,⁷³⁰ vagy valamelyik szent⁷³¹ szájába adja. „Láttyátok, szerelmesim, hogy beszél az Isten” – kérdi Alexovics Vazul, holott a saját szavait mondja.⁷³² Amúgy sem csekély öntudatát csak növeli, amikor Isten vagy Jézus nevében beszél.⁷³³ Szent István szájába is több helyütt ad hosszú monológot.⁷³⁴ Van, amikor beleéli magát a szentírási szereplő helyzetébe, és a szentírási mondatot mintegy tovább folytatja, kibővíti a saját gondolataival. Ilyen, amikor Mária gyermekét kereső kérdését bővíti hosszú monológgá, kérdések halmozásával fejtve ki Mária és Jézus, a megváltott és a megváltó viszonyát.⁷³⁵ Máriának az angyal szavaira adott válaszát jócskán meghosszabbítja a saját szavaival.⁷³⁶ Egy alkalommal Dávid király fiát sirató fájdalma adja neki az ötletet, hogy a középkori Jézus-siralmak mintájára az Úr sebei

⁷²⁴ ÁNYOS, i. m., 10.

⁷²⁵ Pl.: NEGYEDES, *Prédikációk* I, 296.

⁷²⁶ Pl.: u. ő, *Prédikációk* II, Szent Bertalan apostol ünnepén, 241-253

⁷²⁷ U. o., 17, 301.

⁷²⁸ U. ő, *Prédikációk* I, 325,

⁷²⁹ Pl.: SIMON, *Vasárnapi* II, 130; EGYED, i. m., I, 301; u. o., *Tóldalék*, 73; FEJÉR, *Beszédek* IV, 96; KLENÁK, *Prédikációk* I, 221; MOLNÁR, *Prédikációk*, 515-516.

⁷³⁰ Pl.: ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 372; HOLLÓSI, i. m., PFKK, BK. 1/1, 87v.

⁷³¹ Pl.: Szent András, SIMON, *Ünnepi*, 213.

⁷³² ALEXOVICS, *Tavaszi*, 250.

⁷³³ U. ő, *Nyári*, 98, 235; *Ünnepnap*, 87-88, 334.

⁷³⁴ U. ő, *Nyári*, LII-LV, *Ünnepnap*, 386-387.

⁷³⁵ U. ő, *Őszi*, VII-IX.

⁷³⁶ U. ő, *Ünnepnap*, 244.

sirassák a hűtlen keresztényt. Különleges ennek a szövegnek a gondolatritmusos-anafóris szerkesztése is. (Lásd a 9. szöveget!)

Simon Máté a vallásosságot elhanyagoló, gazdagokra irigykedő ember önmentegítő gondolatait is ezzel a módszerrel mutatja be,⁷³⁷ és másutt is így ismerteti a bűnösök vagy a bűnbánók gondolatait.⁷³⁸ Kettős áttételt alkalmazva pedig azt „idézi”, hogy hogyan szól Jézus a jó szülők, vagy az egyházi és világi előljárók által.⁷³⁹ Molnár János ószövetségi szereplők kitalált szavaival inti hallgatóit,⁷⁴⁰ másutt pedig Jézus egyetlen evangéliumi mondatát bővíti ki hosszan.⁷⁴¹ Ányos Pál kevés fennmaradt beszédében is megtalálhatjuk ezt az eszközt.⁷⁴²

Ehhez hasonló módszer a képzelt párbeszéd. Simon Máté fantáziaszülte szituáció és dialógus segítségével meséli el hallgatóinak az írástudók és a tizenkét éves Jézus disputáját.⁷⁴³

A szónokok céljuk eléréséhez néha meghökkentő, túlzó eszközökhöz is folyamodnak. Egyszer Alexovics azt bizonygatja, hogy a mai világban milyen vigasztalást érezhet a jámbor ember, mennyivel nyugodtabb a szíve, mint a bűnöse, majd leírja, mit mondhat magának az igaz. Nem gondol arra, hogy olyan önelégült imádságot ad az igaz ember szájába,⁷⁴⁴ amely inkább a Jézus által elmarasztalt farizeus imájára hasonlít.⁷⁴⁵ Egy másik alkalommal Mária ajkára adja a helyesen is érthető, de amúgy nagyon is keresztényietlen és világias latin bölcsességet: *amicus meus inimicus inimici mei*. „Így szóll Mária-is Tisztelőinek, [...] a’ ki nékem barátom akar lenni, az ellenségemnek ellensége legyen, gyűlöllye, a’ mit én gyűlölök, útállya, a’ mit én útálok; külömben nem lehet barátom.”⁷⁴⁶

A szónokok egyik gyakran használt eszköze a félelemkeltés. Még azok is, akikre inkább a pozitív szemléletű, derűs hangvételi beszédek jellemzőek (mint például Török Damaszcén), néha nem mulasztja el a pokollal való fenyegetőzést.⁷⁴⁷ Ányos Pál is él ezzel az eszközzel, amikor fiatal hallgatóit az ártatlanságuk megőrzésére buzdítja. A halálos ágyon való kétségbeeséssel, a kárhozat örökkévalóságának eleven képi és hátborzongatóan

⁷³⁷ SIMON, *Vasárnapi I*, 175.

⁷³⁸ U. o., 232, u. ő, *Ünnepi*, 222.

⁷³⁹ U. ő, *Vasárnapi II*, 139-140.

⁷⁴⁰ MOLNÁR, *Prédikációk*, 36.

⁷⁴¹ U. o., 198.

⁷⁴² ÁNYOS, i. m., 7, 41,

⁷⁴³ SIMON, *Vasárnapi II*, 71-77.

⁷⁴⁴ ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 164.

⁷⁴⁵ Lk 18, 9-13.

⁷⁴⁶ ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 477.

⁷⁴⁷ TÖRÖK, i. m., I, 72.

szemléletes pertraktálásával próbálja elriasztani őket a bűntől.⁷⁴⁸ Felhasználja a haláltáncirodalom toposzait is, egyben hangsúlyozva azt is, hogy az ártatlannak nem kell félnie a haláltól.⁷⁴⁹

Alexovics különösen szereti hallgatóit fenyegetni, ijesztgetni, még ha ő maga tagadja is ezt.⁷⁵⁰ Kedvence az utolsó ítélet, valamint a pokol és az ott található szenvedések leírása, a legkülönbözőbb témák kapcsán – néha erősen eltúlozva a dolog jelentőségét – riogatja hallgatóit az örök kárhozat gyötrelmeivel, a félelmetes, büntető Istennel.⁷⁵¹ (Érdekes, hogy az üdvösség leírására sosem fordít olyan gondot, sosem ábrázolja olyan részletesen, szenvedélyesen és érzékletesen, mint a poklot. Szemléletének középpontjában inkább a bűn és a büntető Isten áll. Másik rendtársával, Simon Mátéval ellentétben sohasem beszél az örömről, üdvösségről,⁷⁵² igaz, Simontól sem áll távol a fenyegetés és a pokol kínjainak érzékletes bemutatása.⁷⁵³ Ő is úgy véli, hogy az emberek azt szeretik, ha a szónokok csak az isteni kegyességről és irgalmasságról beszélnek, haragjáról, büntetéséről és a poklóról viszont nem szeretnek hallani, és így a zsidókra hasonlítanak, akik üldözték az őket feddő prófétákat.⁷⁵⁴ Ugyanakkor az üdvösségről is sokat beszél, és hangoztatja, hogy Isten sokkal inkább hajlik az irgalomra, mint az ítéletre.⁷⁵⁵) Alexovics bezzeg hallgatóit állandóan ostorozza, fenyegeti, és szeret „rettenetes” dolgokról beszélni.⁷⁵⁶ Pedig úgy érzi, hogy a korszellem miatt még vissza is fogja magát: „Azonban ne félljétek, kk. hogy én e’ büntetések’ apródonként-való le-írásába ereszkedgyem. A’ mostani világ’ Lelke éppen nem alkalmas arra, hogy az efféle le-ábrázolásokat üdvösségessen hallja. Nem fogok tehát mondani semmi egyebet, hanem csak a’ mire engem a’ Hit, ’s a’ józan okosság vezet”.⁷⁵⁷

Az ugyancsak pálos Egyed Joákim viszont úgy véli, hogy a szónok feladata a hívek vigasztalása.⁷⁵⁸ A szomorítás, fenyegetés és a pokol kínjainak szemléltetése helyett szívesebben beszél a mennyei dicsőségről.⁷⁵⁹ A túlvilági életről oktattva hangsúlyozza, hogy van boldog és boldogtalan örök élet is, de ő kizárólag az előbbiről beszél.⁷⁶⁰ Molnár János is inkább vigasztalni szereti hallgatóit, mint fenyegetni, de az utolsó ítélet az ő fantáziáját is

⁷⁴⁸ ÁNYOS, i. m., 18.

⁷⁴⁹ U. o., 29.

⁷⁵⁰ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 82.

⁷⁵¹ U. ő, *Téli*, 276-284, 387, *Őszi*, 266.

⁷⁵² SIMON, *Vasárnapi I*, 289; *Isten-félőknek*, 163.

⁷⁵³ U. ő, *Vasárnapi I*, 3, 11.

⁷⁵⁴ U. ő, *Vasárnapi II*, 359.

⁷⁵⁵ U. o., 518.

⁷⁵⁶ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 255.

⁷⁵⁷ U. ő, *Téli*, 294-295.

⁷⁵⁸ EGYED, i. m., I, 18.

⁷⁵⁹ U. o., Tóldalék, 43, 64.

⁷⁶⁰ U. o., I, 707-740.

megmozgatja, lendületes, nagyívű tabló megfestésére készíti, és buzdítja híveit, hogy jó előre készüljenek a „rettenetes” napra. (Lásd a 66. szöveget!)

Simon Mária elszenderülése kapcsán is arról beszél, milyen *nem* volt Mária halála, mit nem találunk ott „a’ mi más emberek halálát irtóztatóvá szokta tenni; úgymint a’ halaványságot, a’ halálos verítéket, a’ vonyakodást, az erő fogyatkozását, a’ tagok és inak sugorodását”.⁷⁶¹ Majd később is élvezettel pertraktálja a megsemmisülés, rothadás naturalista képeit.⁷⁶² Világlátása néha roppant leegyszerűsítő. Szerinte kétféle embertípus van: a jámborok és a gonoszok, s a kettő között egyértelmű a különbség.⁷⁶³ Szereti – prófétai attitűdben tündököelve – „jaj”-kiáltásokkal kárhozatni a „világ fiait”.⁷⁶⁴

Simon Máté különösen azzal szeret példálózni, hogy a bűn miatt érzett lelkiismeret-furdalás vagy az istentelen élet öngyilkosságba kergeti a vétkest.⁷⁶⁵ A bűnhöz néha nemzeti kritikát is társít: a nyelv bűneiről mondott beszédében (nagyböjt 5. vasárnapja) a magyar népet különösen is hajlamosnak tartja, hogy a nyelvével vétkezzen, s hosszasan fel is sorolja ennek a bűnnek különböző neveit.⁷⁶⁶ Tőle sem áll távol a problémák leegyszerűsítő kezelése. Szerinte az evangélium minden problémára választ ad, és a boldogsághoz nem kell semmi mást cselekedni, mint az egyház tanítása szerint élni.⁷⁶⁷ Kifejezetten visszatetsző és kortársai közt kirívó érvelése, amikor azt bizonygatja, hogy elhunyt szüleink vagy gyermekeink helyett találhatunk mást, a földi gyötrelmek csak „elmebéli képzések”, a szenvedések pedig úgyis csak néhány évtizedig tarthatnak,⁷⁶⁸ vagy amikor a halálról beszél furcsa, bagatellizáló hangnemben, mint valami jó dologról.⁷⁶⁹ A mennyországról alkotott leírásai is meglehetősen primitívek.⁷⁷⁰

A prédikációírók egyik legkedveltebb és leghatásosabb eszközei a vizsgált korban az ismétlés, a fokozás és a halmozás. Molnár János az örök kárhozat érzékeltetéséhez használja ezt az eszközt: „Üffe-fel az órrotokat az a’ fertelmes büz, melly onnét gözölög; nyúllyatok egy újjal ahoz a’ tüzhöz, melly otta’ kárhozott ember mellyén, farán, fején, oldalán, fzarán, hátán ropog: hafogaffa sziveteket az a’ lelketmaró féreg, fájdalom, szégyenvallás, panafz, káromkodás, kétségbe esés, könnyhúllatás, ordítás, dühöfség, kar marás, és minde féle kin, melly ott a’ kárhozatba lévő gyilkofokat, harag-tartókat, kurvákat, puhákat,

⁷⁶¹ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 369.

⁷⁶² U. o., 370-371.

⁷⁶³ U. ő, *Őszi*, 237.

⁷⁶⁴ U. ő, *Ünnepnap*, 369, v. ö.: pl.: Iz 5; Jer 22-23; Hab 2, stb.

⁷⁶⁵ SIMON, *Vasárnap* I, 89, 115; *Vasárnap* II, 270-271, 376.

⁷⁶⁶ U. ő, *Vasárnap*, I, 249.

⁷⁶⁷ U. o., 84.

⁷⁶⁸ U. ő, *Vasárnap* II, 278.

⁷⁶⁹ U. o., 464-472, 541.

házaság-törököt örökéig! örökéig! örökéig nyomja, terheli nyomorittya”.⁷⁷¹ Alexovics például advent második vasárnapján anaforisztikus halmozással él: „Mert ha nints olly szemtelen aszszony, melly házas-Úra előtt merne paráznalkodni; ha nints olly vakmerő lopó, a’ ki a’ Biró szemeiben merne fosztatni tolvajkodni; ha nints olly ortzátlan leány a’ ki atya, anyja előtt éktelenséget merne tenni; ha nints olly hitetlen szolgál, a’ ki Úra’ láttára Úra’ marháját el merné lopni, vagy, meg-ölni: hogyan lehetne találni embert, a’ ki Istene előtt merészellyen vétkezni, ha élő hittel, ’s eleven emlékezettel gondolná az Istent jelenlenni?”⁷⁷² Simon Máté ezzel a módszerrel gyűjti össze, milyen bűnökre hathatós gyógyszer a Jézus által kínált lelki ital.⁷⁷³

A szerzők kedvence a (költői) kérdések halmozása is (lásd az 5., 18. szövegeket!).⁷⁷⁴ A kérdések alkalmazása a modalitásbeli változatosságon túl a hallgatók figyelemfelkeltését és a velük való kapcsolattartást is segítik. A szónok önmagának feltett kérdése pedig sokszor nyomatékosítja a már addig is sejtetett vagy alátámasztott véleményét. „És vallyon meg-áll e’ az Istenes hit, az e’ féle szabad életre mutató tudományoknak gyakor halláfa között? Nem hízsem, femmiképpen nem” – válaszolja meg saját kérését Török Damaszcén.⁷⁷⁵ Ritkán, de előfordul, hogy a prédikáció kérdéssel fejeződik be.⁷⁷⁶

A legtöbb szerzőnél a közmondások és szólások alkalmazása jelent némi eleveniséget, életszerűséget.⁷⁷⁷ Alexovics például egész kis csokrot gyűjt össze a korabeli, papokat ócsárló szólásokból. „*Paposság; ez papi tsevegés, nyelveskedés; mit tart magáról a’ Pap; ne gondolly azzal a’ Pappal; ez egy ostoba Pap; pfúj! bűdös a’ ház a’ Paptól.*”⁷⁷⁸ Másutt – és ez szószékről elég furcsán hathatott – a közkeletű káromkodásokat idézi beszédében: „*Milliom adta: lántzos teremtette: veszett adta, teremtette; [...] Eb adta: ördög teremtette: Kutya, vagy disznó adta, teremtette; igazi káromkodás: mivel a ki így beszél, a’ teremtett-állatoknak tulajdonítja azok’ Adását, és Teremtését, a’ miket egyedül tsak Isten adott, és teremtett*”.⁷⁷⁹

⁷⁷⁰ U. o., 281.

⁷⁷¹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 209.

⁷⁷² ALEXOVICS, *Téli*, 28-29.

⁷⁷³ SIMON, *Ünnepi*, 159

⁷⁷⁴ Pl.: ALEXOVICS, *Ünnepi*, 101; ÁNYOS, i. m., 51; EGYED, i. m., I, 230; KLENÁK, *Prédikációk I*, 264; MOLNÁR, *Prédikációk*, 435; NEGYEDES, *Prédikációk II*, 152; SIMON *Vasárnapi I*, 324;

⁷⁷⁵ TÖRÖK, i. m., IV, 252.

⁷⁷⁶ ALEXOVICS, *Ünnepi*, 92.

⁷⁷⁷ Pl.: EGYED, i. m., I, 148, 707; SIMON, *Vasárnapi II*, 413; TÖRÖK, i. m., IV, 247.

⁷⁷⁸ ALEXOVICS, *Téli*, 225.

⁷⁷⁹ U. ő, *Nyári*, 228; lásd még SIMON, *Vasárnapi II*, 366.

Más alkalommal azokat a mondásokat sorolja fel, amelyeket a szentségre ösztönző buzdításokra adnak sokan: „Atya! nem lehet minden botból beretva: nem terem minden göröngy virágot: nem lelhetni minden bokorban nyulat: Szent sem kerekedhetik akár-melly emberből”.⁷⁸⁰

„Boldog, a’ ki másnak veszedelmén tanul” – figyelmezteti hallgatóit Greskovics Ignác a zsidó főpapokkal kapcsolatban, akik a Jézus sírját őrző katonáknak hazugságukért pénzt adtak. (Szerinte ezért lettek a zsidók a rómaiak adófizetői, és ezért pusztult el Jeruzsálem. Ezért arra buzdít, hogy ne Jézus ellen, hanem Jézusért adakozzanak.)⁷⁸¹

Török Damaszcén nagybőjt 4. vasárnapján – nem túl ötletesen – a „nem azért élünk, hogy együnk, hanem azért eszünk, hogy éljünk” – közismert mondással zárja beszédét,⁷⁸² de másutt sok jól illeszkedő ókori szentenciával vagy közmondással színesíti beszédeit.⁷⁸³ Érdekes, de téves magyarázatát adja a „más világ volt akkor” – magyar szólásnak a pünkösöd utáni 7. vasárnap. Szerinte ugyanis a magyarok száz évet tekintenek egy *seculumnak*, azaz világnak.⁷⁸⁴

Simon Máté is idézi a közmondások,⁷⁸⁵ káromkodások⁷⁸⁶ és átkozódások⁷⁸⁷ bizonyos válfajait a szószékről, de inkább csak a szelídebbeket. Ő különösen szeret latin és magyar közmondásokat idézgetni, sőt más népeknél elterjedt mondásokra is hivatkozik.⁷⁸⁸ Az imádságról mondott beszédében a latin bölcsességet – *qui nescit orare, vadat ad mare* – idézi, kedves szabad fordításban is (a’ ki nem tud imádkozni, mennyen a’ tengerre hajókázni).⁷⁸⁹ Másutt is azon igyekszik, hogy a „deák” közmondást ne csak tartalmilag, hanem belső rímelésében is visszaadja.⁷⁹⁰ Néha maga is alkot szólásszerű, sommás megállapításokat. Pl: „A’ ki az Istent szeretni életében nem tudgya, halálakor meg nem tanúllyá”.⁷⁹¹

Ezek a „gyűjtemények” kultúrtörténeti szempontból is érdekesekek: benyomást szerezhethetünk, milyen szólások és mondások éltek a 18-19. század fordulóján, melyek merültek már feledésbe, és melyek használatosak ma is.

⁷⁸⁰ ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 486-487.

⁷⁸¹ GRESKOVICS, *Prédikációk*, EFKK, Ms. 1014, 163r.

⁷⁸² TÖRÖK, i. m., 68.

⁷⁸³ U. ő, pl.: III, 91, 199-200, 306, 414.

⁷⁸⁴ U. o., 210.

⁷⁸⁵ SIMON, *Vasárnap I*, 94, *Ünnepi* 86,

⁷⁸⁶ U. ő, *Vasárnap I*, 460; *Vasárnap II*, 310.

⁷⁸⁷ U. ő, *Vasárnap II*, 275.

⁷⁸⁸ U. ő, *Ünnepi*, 526, 533, 547 stb.

⁷⁸⁹ U. ő, *Vasárnap I*, 308.

⁷⁹⁰ U. ő, *Ünnepi*, 190.

⁷⁹¹ ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 370.

Némelyik szerző szívesen alkalmaz ó- vagy újabb kori szentenciákat, vagy valamelyik filozófus szentenciaszerű megállapítását. Török Damaszcén vízkereszt utáni 5. vasárnap néhány soron belül idézi az ókori mondást (*Dii pedes habent laneos, sed ferras manus*), és Seneca gondolatát (*Peccatori in ipso peccato supplicium est*), mindkettőt saját fordításában is közölve.⁷⁹²

Az allegorikus szentírásmagyarázat ekkorra szinte teljesen kikopik a prédikációkból. A keresztény ókorban és a középkorban ez a nagyon népszerű módszer, amely a szentírási események mögöttes, titkos tartalmát, rejtett jelentését igyekezett megfejteni, már a barokk prédikációban is visszaszorult, de még mindig erőteljesen jelen volt. Sőt, némely barokk retorika még kiemelkedő jelentőséget tulajdonított az allegóriának.⁷⁹³ A 18. század végétől a prédikációkban előforduló néhány kivétel minden bizonnyal korábbi szerzőktől átvett ötlet, mint Egyed Joákimnak és Simon Máténak az irgalmas szamaritánusról szóló beszéde, amikor Órigenész alapján magyarázzák a történetet.⁷⁹⁴ Alexovics a Jézus által feltámasztott három személyhez fűz erőltetett allegorikus magyarázatot: „Jairus’ leánykája azokat jelenti, a’ kik gyarlóságból esvén a’ bűnbe, szaporán fel-kelenek. Az özvegy-aszszony’ fia azokat példáza, a’kik gyakrabban vétkezvén, a’ bűnt majd-majd szokásba veszik. A’ Lázár azokat jegyzi, a’ kik már a’ bűnben meg-rögzöttek”.⁷⁹⁵ Ugyancsak tőle való bátoralan példa, amikor a Mt 24, 15-ben említett „utálatosság”-ot előbb betű szerint értelmezi, majd „titkos értelem szerént” saját korára vonatkoztatja.⁷⁹⁶

Klenák Nárcisz megkülönbözteti a Szentírás betű szerinti és lelki értelmezését.⁷⁹⁷ Török Damaszcén Jézusnak a szem kiszúrásáról és a kar levágásáról tett kijelentései kapcsán tanítja, hogy az Úr ezeket nem „egyenes, betű szerént való értelemben” mondta.⁷⁹⁸

Simon Máté a visszautasított meghívás,⁷⁹⁹ és a munkásokat toborzó szőlősgazda⁸⁰⁰ példabeszéde kapcsán alkalmaz allegorikus magyarázatot, a vízkereszt utáni első vasárnap pedig a fiktív disputában a tizenkét éves Jézus szájába ad hasonló szentírási értelmezést.⁸⁰¹ A szőlősgazda evangéliumát Egyed Joákim is így magyarázza.⁸⁰² A sikertelen éjszakai

⁷⁹² TÖRÖK, i. m., I, 212.

⁷⁹³ TASI, i. m., 221.

⁷⁹⁴ EGYED, i. m., Tóldalék, 112-113; SIMON, *Vasárnapi* II, 430, v. ö.: SÖVEGES, i. m., 20.

⁷⁹⁵ ALEXOVICS, *Nyári*, CXXVII.

⁷⁹⁶ ALEXOVICS, *Őszi*, 335.

⁷⁹⁷ KLENÁK, *Prédikáztók*, 152.

⁷⁹⁸ TÖRÖK, i. m., III, 177.

⁷⁹⁹ SIMON, *Vasárnapi* I, 346.

⁸⁰⁰ U. ö, *Vasárnapi* II, 137.

⁸⁰¹ U. o, 77.

⁸⁰² EGYED, i. m., Tóldalék, 32-33.

halfogás kapcsán is a „titkos”, azaz az allegorikus értelmezés alapján beszél az éjszakáról és a nappalról.⁸⁰³ Negyed Pál a talentumokat osztogató gazda példabeszédét (Mt 25, 14-30) is így boncolgatja.⁸⁰⁴ Ányos Pál Ezekiel prófétai cselekedetéhez fűz egyéni allegorikus magyarázatot.⁸⁰⁵

A korábbi prédikációk irodalmi értelemben vett sava-borsa a példa volt. A felvilágosodás idején azonban a szerzők valósággal számúzték ezeket a beszédeikből. Mivel az a szándék vezérelte őket, hogy prédikációik tudományosan is megállják a helyüket, a jámbor történeteket méltatlannak találták a beszédekhez. Ugyanakkor nyilván ki akarták védeni az ellenfelek azon vádaskodásait is, hogy a katolikus szónokok mesékkel álltatják hallgatóikat.

Alexovics szinte egyáltalán nem, összesen 2-3 alkalommal alkalmaz egy-egy sovány ókori példát.⁸⁰⁶ Simon Máté gyakrabban használ ilyen eszközöket, nála ezek legtöbbször rövidek. A néhány hosszabb példa nem hordoz nagy esztétikai értéket. (Lásd a 41. szöveget!) Ő főleg a szentek életéből vesz rövid történeteket, mint a megbocsátással kapcsolatban Szent Gualbert apátéból is.⁸⁰⁷

Egyed Joákim ritka és nehézkes példái közül⁸⁰⁸ kiemelkedik egy nagyon szemléletes, ugyanakkor a korabeli társadalmi gondolkodásra is jellemző, amikor azt próbálja érzékeltetni, micsoda felemelkedés az ember számára, hogy Isten a gyermekévé fogadta. (Lásd az 53. szöveget!) Babits Balázsolázsát vetíti előre a példa, amelyben arról beszél, hogy a gyermekek akkor kapaszkodnak anyjukba, ha valami veszélyt éreznek: az ember is akkor ragaszkodik jobban Istenhez, ha a gonosz lelkek megrémítik.⁸⁰⁹ Ha prédikációiban példa fordul elő, azt legtöbbször valamelyik szentatyától (Szent Ágoston, Jeruzsálemi szent Cirill) kölcsönzi.⁸¹⁰

Fejér György prédikációinak bevezetésében hangsúlyozza is, hogy nem alkalmaz ilyen eszközöket, ezért csak nagyon ritkán és akkor is csak nagyon röviden enged meg magának egy-egy példát. Így pünkösd után a 18. vasárnap, amikor minden forrásmegjelölés nélkül bizonyos „Mehemet király” történetét említi, aki azzal az utasítással engedi el fiát

⁸⁰³ U. o., 91-92.

⁸⁰⁴ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 19.

⁸⁰⁵ ÁNYOS, i. m., 55.

⁸⁰⁶ ALEXOVICS, *Nyári*, CXXIX.

⁸⁰⁷ SIMON, *Vasárnapi* II, 527-528.

⁸⁰⁸ PI.: EGYED, i. m., II, 359-360.

⁸⁰⁹ U. o., I, 196-197.

⁸¹⁰ U. o., 669; II, 48.

egy köznép közt tartandó menyegzőre, hogy sose feledkezzen meg királyi származásáról. Fejér is ezzel bocsátja útjára hallgatóit.⁸¹¹

Török Damaszcén és Sombori József szívesen alkalmaz az ókori anekdotakincsből merített példákat. Török néha a hétköznapi életből is említ néhány rövid, szemléletes tanító történetet. Ő az egyetlen, aki szinte minden prédikációját megélelénkíti ezekkel, így a korban különös színt ad beszédeinek. Ugyanakkor mindig vigyáz az arányokra, sosem fordul elő, hogy a példa túl sok, túl hosszú, vagy öncélú lenne. (Lásd a 80. szöveget!) Néha azért előfordul, hogy példája kissé erőltetetten kapcsolódik a témához, mint amikor Phürrosz és katonái történetét a test és az érzékszervek, illetve a test feltámadásának témájához kapcsolja, de megjegyzi: „ezt azért hozám elő, mert elmét világosító példa”.⁸¹²

A korabeli prédikációk ugyan kevés példát alkalmaznak, helyettük inkább szeretik a történelmi utalásokat. Az egyház történetének bizonyos fejezeteit vagy eseményeit idézik fel mondandójuk alátámasztására, vagy a szentek életéből vett példákkal támasztják alá és színesítik mondandójukat. Ilyen például, amikor Alexovics Vazul Xavéri Szt. Ferenc működését és Japán megtérését, majd újbóli elpogányosodását, vagy az anglikán szakadás esetét hozza fel a pünkösdi utáni 6. vasárnapi prédikációjában, amikor a példaadás fontosságát hangsúlyozza.⁸¹³ Négy héttel később pedig egy, a sivatagi atyák életéből vett történettel mutat rá arra, hogy felebarátunk cselekedetének szándékát nem ismerhetjük, ezért a cselekedet alapján nem ítélnénk.⁸¹⁴ Szent Polikárp mártírártáját a káromkodásról szóló beszédében (pünkösdi utáni 11. vasárnap) használja fel: a szent vértanú a legrettenetesebb kínzások ellenére sem volt hajlandó Isten káromlására.⁸¹⁵

Az elrettentő történelmi személyiségek közül a leggyakoribb Julianus Apostata császár, akinek az életéből vett valós vagy legendás elemeket nagyon szívesen alkalmaznak a szónokok a hívek figyelmeztetéséül.⁸¹⁶

Simon Máté Szent Katalin élete kapcsán magyarázza meg a vértanúság korának történelmi hátterét.⁸¹⁷ Egy-egy ünnep kialakulásának történetét is szívesen szövik bele a prédikációkba (Negyedés Pál például Havas Boldogasszony napján írja le az ünnep eredetét⁸¹⁸).

⁸¹¹ FEJÉR, *Beszédek* IV, 119.

⁸¹² TÖRÖK, i. m., II, 133.

⁸¹³ ALEXOVICS, *Nyári*, 120.

⁸¹⁴ U. o., 220.

⁸¹⁵ U. o., *Nyári*, 235.

⁸¹⁶ SIMON, *Vasárnapi* II, 48.

⁸¹⁷ U. o., *Ünnepi*, 460.

⁸¹⁸ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 130.

Érdekes megvizsgálni, hogy a szerzők a magyar történelemmel kapcsolatban milyen eseményeket emelnek ki, és milyen szemlélettel rendelkeznek. Simon Máté a Szent Fülöp apostolról mondott beszédében azt állítja, hogy mivel az apostol a szkíták és hunok között is terjesztette az evangéliumot, így közvetve ő a magyarok első térítője. Szent István csak visszatérítette a magyarokat arra a hitre, amelyet az apostol egyszer már a szívükbe plántált.⁸¹⁹ Ugyancsak Simon a magyar történelem alapján bizonyítottan véli, hogy a pogánytól nem szabad segítséget kérni, mert nagy árat kell fizetni érte.⁸²⁰ A korabeli hazafogalom tükröződik abból, hogy Szent Mártonról mint „Hazánknak egyik fő ditsőfégéről” beszél.⁸²¹

Negyedes Pál Szent Mihály-napi 3. beszédében az angyalok kultusztörténetéről ad színvonalas áttekintést.⁸²²

Az ember szociális környezetével, családdal, állammal sokszor foglalkoznak a prédikációk, de a természeti környezet említésének szinte nyomát sem találjuk a beszédekben. Ritka kivétel, amikor Simon Máté a pünkösdi utáni 15. vasárnapi 2. prédikációját részletes természetfestéssel kezdi,⁸²³ vagy amikor Egyed Joákim tőle szokatlan érzelmességgel szól a teremtett világ szépségeiről.⁸²⁴ Molnár János vízkereszt ünnepén arról beszél, hogyan prédikál Istenről a természet, és hogy a világból hogyan ismerhető fel a Teremtő.⁸²⁵ Egy ismeretlen bencés szerző májusi, rózsafüzérről mondott beszédének elején szól szép szavakkal a természetről, a test és a lélek felfrissítéséről.⁸²⁶

Gyakori eszköz a prédikációkban a párhuzam alkalmazása, főleg az Ószövetség és az Újszövetség összehasonlításakor.⁸²⁷ Molnár János húsvét napján Judit és Jézus diadala közti párhuzammal kezdi beszédét,⁸²⁸ Nagyboldogasszony ünnepén pedig hosszan kifejtve ecseteli, hogy milyen szépen gondoskodott József Jákobról, úgy tett Jézus is Máriával.⁸²⁹ Simon Máté szép szentírási ihletésű párhuzama a Tábor-hegy és a Golgota összehasonlítása.⁸³⁰ Szellemes, amikor az önmagát a valósnál jobb színben feltüntető, és a feloldozást szentségtöréssel kicsaló gyónót az atyai áldást csellel megszerző Jákobhoz

⁸¹⁹ SIMON, *Ünnepi*, 140-141.

⁸²⁰ U. ő, *Vasárnapi II*, 512.

⁸²¹ U. ő, *Ünnepi*, 151.

⁸²² SIMON, *Ünnepi*, 78-79.

⁸²³ U. o., 464.

⁸²⁴ EGYED, i. m., I, 113.

⁸²⁵ MOLNÁR, *Prédikációk*, 75.

⁸²⁶ [Ismeretlen 18. századi bencés], *Vasárnapi szentbeszéd*, PFKK, BK.+200, II, 109.

⁸²⁷ Pl.: ALEXOVICS, *Nyári*, 185; MOLNÁR, *Prédikációk*, 527.

⁸²⁸ MOLNÁR, *Prédikációk*, 236.

⁸²⁹ U. o., 518.

⁸³⁰ SIMON, *Vasárnapi I*, 212.

hasonlítja.⁸³¹ Szent Katalin bölcsességét Mózesnek az egyiptomi bölcsek kígyóit felfaló kígyójával állítja párhuzamba.⁸³² Szent László-napi 2. beszéde párhuzamok egész sorozata. A szent király tulajdonságait nem csak bibliai szereplőkkel hozza összefüggésbe (Mózes, Dávid, Salamon, Tóbiás, Elizeus), hanem a profán történelem nagyjaival (Caesar, Hannibál) is.⁸³³ Némely összehasonlítása elég erőltetett, mint amikor Keresztelő Szent János és Nepomuki Szent János szobrai közt vél összefüggést felfedezni, mivel a városon kívül található.⁸³⁴ Beszédei elején szívesen alkalmaz valamilyen profán életből vett hasonlóságot a téma felvezetéséhez.⁸³⁵

Egyed Joákim a keresztények „szent”-ségéhez hív segítségül szemléletes világi párhuzamokat: a céhmesterek és a nemesek, ha méltatlanul élnek is állapotukhoz, akkor is „mesternek” és „nemesnek” számítanak. Ugyanígy a keresztények sem mindig méltók hivatásukhoz, de a keresztség által mégis Krisztushoz tartoznak, ezért nevezzük őket „szentnek”.⁸³⁶

A szerzők mentalitására, szemléletére nagyon is jellemző, milyen párhuzamokat és képeket alkalmaznak. A jezsuita Molnár János újévi beszédében a harcias képek és eszközök, a Jézus nevével hímezett lobogók képe jól tükrözi a szerző rendjének és barokkos képvilágának sajátosságait: „Mikor a’ záfzló ki-tétetik, mikor a’ fip, dob, trombita meg-fzöllamlík, tudgya azonnal és érti a’ Vitéz, ezek a’ jelek mire valók. Ki-teregeti, ’s lobogtattya ma az Anyafzemtegyház a’ Jefus nevével tündöklő záfzlót fzeimeink előtt, ’s trombitállya a’ Szent Evangeliom az Idvezítőnek, és idvefségnek , a’ Mennyei örömmek, az örök bóldogságnak emlékezetét. Indúlyunk a’ ditsőséges záfzló után, ’s illy örvendetes harfogásra meg-ne keményítsük fziveinket”.⁸³⁷

A párhuzamokkal rokonítható a felsorolások kedvelt eszköze is. A szerzők egy-egy téma kapcsán sorra veszik az adott fogalom vagy esemény bibliai hasonlóságait. Negyedes Pál például Mária Magdolna ünnepén csokorba gyűjti azokat az újszövetségi helyeket, amelyek Jézus étkezéseit örökítik meg, illetve azokat a nőket, akik Jézusnak köszönhetően tértek meg.⁸³⁸

Nemcsak párhuzamok, hanem ellentétek is színesítik a szerzők beszédeit. Negyedes Pál Szent Kozma és Damján testvériségét állítja szembe Káinnal és Ábellel,

⁸³¹ U. o., 229.

⁸³² SIMON, *Ünnepi*, 439.

⁸³³ U. o., 328.

⁸³⁴ U. o., 520.

⁸³⁵ Pl.: U. o., 348.

⁸³⁶ EGYED, i. m., I, 576.

⁸³⁷ MOLNÁR, *Prédikációk*, 67.

illetve Ézsauval és Jákobbal.⁸³⁹ Simon Máté egy helyütt azt taglalja, mi a különbség a világi urak és Jézus vendégsége között.⁸⁴⁰ Érzelmileg telített és erőteljes Ányos Pál ellentétsora Krisztus és saját énje között: „Ő tövésekkel megkoronáztatott, én pedig rózsákkal vagyok megrakva? Ő megostoroztatott, én pedig kényességben élek? Ő megfeszítettetett, és én gyönyörűségekben élek? Ő meghal a bűnösökért, és én vétkekbe élek?”⁸⁴¹

Igaz, hogy a felvilágosodás-kori prédikációk gyakran inkább tudományos esszék vagy előadások, mint szónoklatok, de azért arra is törekszenek az orátorok, hogy a száraz előadást valamivel lelkebbé és érzelmesebbé tegyék. Ez leginkább akkor éri el célját, ha elmélkedéseiket engedik bensőséges vagy szenvedélyes imába fordulni. Néha a prédikáció közben is előfordul ilyen,⁸⁴² sőt nagy ritkán akár imával is kezdődhet a beszéd,⁸⁴³ de leggyakrabban a beszédek egyes részeinek lezárása,⁸⁴⁴ vagy a prédikációk vége torkollik imádságba.⁸⁴⁵ (Lásd a 38. szöveget!)

Korábban utaltunk rá, hogy a korabeli szerzők inkább az értelmi meggyőzésre tesznek kísérletet. Ritkán fordul elő, hogy a hallgatóság érzelmeire akarnak hatni, de a cél érdekében néha ezt az eszközt is bevetik, ha ettől remélik, hogy a hívek magukba szálljanak. A pátosz visszaszorulása nem jelenti teljes eltűnését. Szép példa erre, amikor Alexovics a megbocsátó, az eltévedt bárány után menő Krisztus képe kapcsán szembesíti hallgatóit bűneikkel és Isten elleni lázadásaikkal. (Lásd a 22. szöveget!)

Az érzelmek, az érzelmi érvelés más vonatkozásban is megjelenik a prédikációkban. A katolikus szerzőknek az egyházat ért eszmei támadásoknál is jobban fáj, ha az ellenfelek gúnyt űznek abból, amit ők szentnek tartanak. Sértődötten válaszolnak a csúfolódásra, ugyanakkor gyakran maguk is alkalmazzák a gúny eszközt az ellenfelekkel szemben. Sokszor nem tételesen cáfolják az ellenfelek véleményét, hanem vitriolos megjegyzésekkel akarják azokat hitelteleníteni. Alexovics a napkeleti bölcsék alázatos hódolata kapcsán vág egyet a felvilágosultakon: „Ha a’ mostani *Illuminatusok*, fel-derült eszű emberek, azzal az alkalmatossággal Betlehemben lettek volna, ’s ezt a’ kisdedet látták

⁸³⁸ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 73-74, 82.

⁸³⁹ U. o., 392-393.

⁸⁴⁰ SIMON, *Vasárnapi* I, 235.

⁸⁴¹ ÁNYOS, i. m., 27.

⁸⁴² ALEXOVICS, *Téli*, 52; EGYED, i. m., I, 292.

⁸⁴³ Pl.: MOLNÁR, *Prédikációk*, 202; TÖRÖK, i. m., II, 85.

⁸⁴⁴ ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 54-55; MOLNÁR, *Prédikációk*, 206.

⁸⁴⁵ Pl.: ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 41, 152, 287, 401; ÁNYOS, i. m., 22, 36, 43, 52, 58; MOLNÁR, *Prédikációk*, 289; NEGYEDES, *Prédikációk* II, 322.

vólna; el hiszem, hogy véle más-külömben bántak vólna”.⁸⁴⁶ Arra figyelmezteti a „vakmerő, pajkos lelkeket”, hogy Isten türelmének is vége szakad egyszer.⁸⁴⁷

Egyed Joákim a katolikusok csúfolására szánt „pápista” jelzöt fordítja az „egyház ellenségei” ellen, mert szerinte ezzel ők is elismerik, hogy egyedül a katolikus egyház vezetője Szent Péter utóda, akit Krisztus emelt ebbe a tisztségbe.⁸⁴⁸

Az érzelmi érveléshez sorolhatjuk azt a jelenséget is, amikor a szerzők azzal akarnak hallgatóságukra hatni, hogy naturalista, vagy néha kifejezetten horrorisztikus leírásokkal élnek.⁸⁴⁹ Ezekkel főleg Jézus szenvedéstörténete, illetve a pokol és a halál leírása kapcsán találkozhatunk gyakrabban.⁸⁵⁰ De Alexovics Jézus születésének körülményeit is naturalista színekkel festi le, hogy a betlehemi szegénységet és a mai „hivságos, pépes lelkeket” összehasonlítva elgondolkodtassa hallgatóit. (Lásd a 32. szöveget!)

Alexovics az oszló emberi test – amely szerinte csak „ganéj zsák” – leírásával akarja hallgatóit az érzékiességtől elfordítani: „[...] minden tagok, az ábrázat, a’ karok, a’ melj, a’ hasa’ lábak, meg-fótosodnak, meg-feketednek, penészel haboznak, meg rohadnak, folyó genyetséggé válnak. Ebből békák, kigyók, férgek, molyok, ezer más tsúszó, mászó állatok támadnak, mellyek ugyan azt a’ testet iszonyú-képpen rágják, a’ mellyből támadtak”.⁸⁵¹ Később pedig – csatlakozva sok korábbi szerzőhöz – a halálra ítéltkéhez hasonlítja az emberi életet.⁸⁵² Simon Máté Szent Erzsébet jócselekedetei kapcsán mutatja be gyomorforgató részletességgel a szegény emberek testi bajait,⁸⁵³ Szent Margit megkínzatosánál a bírói kegyetlenséget részletezi egészen addig, hogy a vértanúszűz testét „fáklyákkal addig égetteté, míg husa el-olvadván a’ földre le nem folya”.⁸⁵⁴

Néha magát a szónokot is elragadja a szent hév, és indulatos, szókimondó stílusban nyilatkozik meg a szószékről. Olyan szavakat is használnak, amelyek templomban ma meghökkentőnek, botránkoztatónak is számítanak, de biztos, hogy a maguk korában is hatásosak és emlékezetesek maradtak a hallgatók számára.⁸⁵⁵ Egyik újévi beszédében például Alexovics hosszan felsorolja, hogy mit láthat lelkében a bűnös ember, ha az elmúlt esztendőre visszatekint: „Lát jövedelmeket, mellyekkel egyedül az Isten’ meg bántására élt;

⁸⁴⁶ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 178.

⁸⁴⁷ U. ő, *Tavaszi*, Toldalék, V.

⁸⁴⁸ EGYED, i. m., I, 567.

⁸⁴⁹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 157.

⁸⁵⁰ Pl.: u. ő, *Prédikációk*, 233.

⁸⁵¹ ALEXOVICS, *Őszi*, 85.

⁸⁵² U. o., 92.

⁸⁵³ SIMON, *Ünnep*, 428-429.

⁸⁵⁴ U. o., 584, 587.

mellyeket a' kortsmákon, a' kávéházokban, a' lázikonyhákon el-tékozlott; mellyekből maga', a' felesége', gyermeki' nagy rövidségével, a' kurvákat, ágyasokat ruházta, hizlalta".⁸⁵⁶

Érzelmi elragadtatásukban nagy ritkán az átok eszközehez is nyúlnak a szerzők.⁸⁵⁷

Simon Máté stílusát nagyban eleveníti, amikor rövid, életképszerű leírásokat ad, pl. a részeg emberről, vagy az áldozásnál tülekedőkről.⁸⁵⁸

Lukácsy Sándor megállapításával szemben⁸⁵⁹ azt látjuk, hogy korszakunkban a szónokok kerülnek a szubjektív megállapításokat, igyekeznek objektívek és távolságtartók lenni. Az önreflexiók ritkák. Alexovics például csak nagy ritkán enged meg magának olyan személyes kijelentést, mint ami a mennybemenetel alkalmával mondott második beszédében szerepel Szent Pál egy mondata kapcsán: „hajam szála fel-áll, mikor mondását jól fontolom”.⁸⁶⁰ Molnár Jánosnál is csak néha fordul elő olyan személyes megjegyzés, mint amit Jn 16, 27 alapján megfogalmaz: „Meg-vallom, fo-ha ezen Szent ígékert örvendetes Reménység nélkül nem hallom, nem olvasom”.⁸⁶¹

Ányos Pál az, akinek a székesfehérvári királyi iskola tanulói számára tartott lelkigyakorlatában a legtöbb a személyes megszólalás. Egy helyütt például saját, fiatal haldoklókkal kapcsolatos tapasztalataira hivatkozik.⁸⁶²

Ritka, amikor a szónokok a képzőművészet területéről vett példákkal élénkítik beszédüket. A prédikációk emblematikus elemekkel való díszítéséről írt tanulmányában Knapp Éva megállapítja, hogy ez a gyakorlat a 17-18. század fordulóján élte virágkorát.⁸⁶³ Száz évvel később már csak elvétve fordul elő, hogy a szerzők ehhez az eszközhöz folyamodnak. Egyed Joákim és Molnár János a „képírók” ábrázolásait hívja segítségül szentháromság-tani fejtegetésekhez.⁸⁶⁴ Simon Máté a mustármag példája kapcsán (Mt 13, 31) bizonyos miniatürizált műalkotásokról beszél.⁸⁶⁵

Egyedül Sombori József kedvelt megoldása, hogy ikonográfiai magyarázatokat fűz az egyes elvont fogalmakhoz, erényekhez, elmagyarázza hallgatóinak, miért szokták éppen

⁸⁵⁵ MOLNÁR, *Prédikációk*, 110, 112, 140.

⁸⁵⁶ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 160.

⁸⁵⁷ P. HERMOLAUS, i. m., 74.

⁸⁵⁸ SIMON, *Vasárnap* I, 155, 240.

⁸⁵⁹ LUKÁCSY, *Trombita*, 288.

⁸⁶⁰ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 296.

⁸⁶¹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 144.

⁸⁶² ÁNYOS, i. m., 18,

⁸⁶³ KNAPP ÉVA, *Emblematikus eszközök a 17-18. századi magyarországi prédikációirodalomban* = ItK, 2000, 4.

⁸⁶⁴ EGYED, i. m., I, 15, MOLNÁR, *Prédikációk*, 339.

⁸⁶⁵ SIMON, *Vasárnap* I, 139.

úgy ábrázolni a reményt, a barátságot, vagy az igazságot:⁸⁶⁶ „A régiek az Igazságot egy Szűznek képében festették, a’ kinek szeme bé volt kötve: mert az igazság semmit sem lát, csak önmagát. Köntösse övezve volt: mert az igazság nem annyira késedelmes, mint okosan serény. Bal kezében egy pár egyenesen mérő serpenyő volt: mert az igazság mértéke az egyenesség. Jobb kezében egy kard, vagy pallos: mert az igazság megbünteti a’ maga ellenségeit; legkeservesebben pedig a’ maga elárulójit, a’ tőle elpártolt hamis Bírakat”.⁸⁶⁷

Ehhez hasonló képzőművészeti párhuzamot idősebb falubelijénél, Török Damaszcénnál is találunk, amikor a jó szolga képi ábrázolásáról beszél. (Lásd a 81. szöveget!) Ő az, aki a képzőművészet anekdotakincséből is felhasznál egy jelenetet Kisasszony napján: Apelles módszerével dolgozik: nem az egész személyt, csak egy jellemző részletét festi meg.⁸⁶⁸ Ebben némi rokonságot mutat Baranyai Pállal, aki 1712-ben megjelent beszédeiben ugyancsak a képírók munkájához hasonlítja a prédikáció elkészítését.⁸⁶⁹

Az emblematikus beszéd a 18-19. század fordulójára kimegy a divatból, sosem találkozunk azzal, hogy egy kép a beszéd integráns része, szervező ereje lenne. Sőt, az emblematikus kifejezésformák is erőteljesen háttérbe szorulnak,⁸⁷⁰ csak nagy ritkán fordulnak elő rövid illusztrációként, mint a beszédek „szemléltető eszközei”.

Mitológiai fogalmak és képek alkalmazására ritkán kerül sor, pedig ezek minden esetben sokkal színesebbé teszik a beszédet. Az istenek nevei a keresztény szóhasználatban magának a bűnnek a megjelölésére szolgálnak. „Nints szükség Kupidóra, a’ vagy-is tilalmas szerelem gyűjtóra, ki tüzes nyilaival a’ szívet meg-sebesítse; nints szükség Furiákra, a’ vagy-is harag gyúllasztókra, kik által a’ harag szívünkben lángot vessen; maga a’ meg-vesztegetett természet vezet, sőt ragad hanyat homlok minden tökéletlenségre” – írja Simon Máté.⁸⁷¹ Török Damaszcén figyelmezteti a keresztényeket, nehogy a pogányok Proteuszánál is változékonyabbak legyenek,⁸⁷² mindazokat pedig, akik az okosság helyett indulataik által engedik magukat kormányozni, Phaetonhoz hasonlítja.⁸⁷³

⁸⁶⁶ SOMBORI, II, 162; III, 203.

⁸⁶⁷ U. ő, III, 257.

⁸⁶⁸ TÖRÖK, i. m., IV, 269.

⁸⁶⁹ KNAPP, i. m., u. o.

⁸⁷⁰ KNAPP, i. m., 8-16.

⁸⁷¹ SIMON, *Vasárnapi* I, 440, lásd még u. ő., *Vasárnapi* II, 50.

⁸⁷² TÖRÖK, i. m., III, 206, 247.

⁸⁷³ U. o., 232.

II. A PRÉDIKÁCIÓK ÉS A FELVILÁGOSODÁS KAPCSOLATA

1. A felvilágosodás negatív recepciója

Az ellenfelek véleményei, vádaskodásai, és azok cáfolata

„[...] engedjétek, hadd hartzollyak-
meg ma a hitetlenekkel, és a hitben
erősödjétek.”

(Alexovics Vazul)

A kései barokkban a katolikus szerzők győzelmi pozícióból viszonyultak a protestantizmushoz, a heves hitviták helyett visszafogottabb hitvédelem lett jellemző a korabeli egyházi kiadványokra. A protestantizmust legyőzni ugyan nem, de visszaszorítani sikerült. A 70-es évektől azonban új veszéllyel voltak kénytelenek szembenézni a hitszónokok, és újra védekező állásba kényszerültek. A vallási közömbösség, vagy vallásellenesség, az antiklerikalizmus, a keresztény vallás és erkölcs helyett a természetes erkölcsöt és vallást, illetve a vallás és az etika teljes szétválasztását hirdető eszmék gyorsan terjedtek, és választ igényeltek.

Az új eszmék elsősorban a hívek életmódjában és felfogásában mutatkoztak meg. Hiába volt a katolikusok létszámbeli fölénye, a papság úgy érezte: egyre több a hitét komolyan nem vevő, lagymatag, a szónokok szóhasználatával élve „hideg” keresztény, akiknek szellemi életében az egyház már nem játszott vezető szerepet. Ezek kezdetben inkább a művelt laikusok közül kerültek ki, de számuk egyre növekedett az alsóbb néprétegek között is. Ekkor kezdett el egyre mélyülni a szakadék a papság által elvárt magatartás, erkölcs és hitélet, valamint a hívek felfogása és életformája között. Mind többen voltak, akik továbbra is jó katolikusnak, az egyház tanítását elfogadó hívőnek tartották magukat, akik templomba is eljártak. A papság viszont úgy látta: sokan valójában csak látszólag katolikusok, de erkölceikben egyre inkább távolodnak az egyház tanításától, az egyház és a papság tekintélye már nem olyan erős bennük, nem félnek annyira az ítélettől és a kárhozattól, mint a korábbi keresztények, nyíltan megengedhetőnek tartanak olyan öltözködési, szórakozási, életviteli, gondolati szabadosságokat, amelyek korábban elképzelhetetlenek, vagy legalábbis titkolandóak voltak.⁸⁷⁴

Ha korábban polemizáltak is a szónokok, mindig külső ellenséggel, tévtanításokkal tették. Ebben az időben egyre inkább érezték úgy, hogy az ellenség már belülről is támad, bomlaszt. A keresztények is szívesen olvassák és hallgatják az egyház tanítását

⁸⁷⁴ Pl.: KLENÁK, *Prédikációk* I, 128.

megkérdőjelező műveket, közjük is beférkőznek a szabadosabb erkölcsi elvek. A fenyegetések, egyházi fenytékek pedig egyre kevesebb visszatartó erővel hatnak rájuk. „Dütső Szent Religió! mi az oka; hogy e’ máj meg veztegettett üdőkben, önnön fáját Fiaidtól olly meg vető, alatsony betsre szállítottál? Nem a’ rágalmazó könyvek éf iráfok-é? Nem a’ rágalmazó, helytelen beszédek-é? Nem a’ fzemtelen botránkozató tselekedetek-é?” – teszi fel a kérdést Klenák Nárcisz.⁸⁷⁵

A nemrégiben még oly magabiztos hangok a szószékről újra bizonytalanná válnak. A szónokok döbbenet tapasztalják, hogy az isten- és vallástagadó nézetek képviselői sokan vannak, mindenütt hirdetik tanításukat, és nagy népszerűségnek örvendenek a templomba járó keresztények között is. Van, aki a híveket is felelőssé teszi, hogy ilyen nagy számban tűrik meg maguk között az ellenséges tanok hirdetőit.⁸⁷⁶ Simon Máté a színeváltozás-napi beszédében írja le, hogyan tapasztalja ő a „meg-világtalanodott világosítók” tanainak terjedését: hogyan lettek egyre többen, a városok után hogyan terjesztették tanaikat a falvakban is, hogyan hódítanak meg minden életkort, nemet, hivatást, és hogyan terjed a nekik hívők száma. Sikerük okát pedig egyedül abban látja, hogy engednek hallgatóik testi és szellemi vágyainak: kedveznek azzal, hogy mindent megengednek, amit a test kíván, és kedveznek azzal, hogy a hit hatáskörébe csak a természetes okoskodással is felfogható dolgokat utalják. (Lásd a 48. szöveget!)

A korszak szónokainak kettős feladatát: a keresztények erkölcsének jobbítását, és a hit és egyház védelmét több szónok is világosan látja. „A’ mi Sz. Religiónk ma mód nélkül ostromoltatik, tsúfoltatik, rágalmaztatik. Nékem nem tsak az kötelességem, hogy erköltstököt jobbítsam, hanem az-is, hogy a’ Religió’ betsülletét, méltóságát, tisztességét előttetek fenn-tartsam, és azt néktek meg-mutassam” – írja Alexovics.⁸⁷⁷ Szerinte egyetlen század sem beszélt annyit a szeretetről, a „Mentsen libet”-ről, mint a 18., de ez a szeretet felszínes és önző szeretet. Azt állítja, hogy az állandóan támadott vallás nem tesz különbséget az emberek között, mindenkit felebarátjának tekint, s ezzel a természet törvényét is teljesíti, és éppen a mai világ az, amelyik csak önmagát szereti.⁸⁷⁸

Pünkösd hétfőjén mondott első beszédében vázolja fel a legalaposabban a kételkedők – az általa „ostoba, tökkel ütött embereknek” titulált személyek – gondolkodásmódját és viselkedését: a katolikus szertartásokat kicsúfolják, a templomban tiszteletlenül viselkednek, az egyház parancsait semmibe veszik, a böjtöt készakarva

⁸⁷⁵ KLENÁK, *Prédikációk I*, 265.

⁸⁷⁶ SIMON, *Vasárnapi II*, 507.

⁸⁷⁷ ALEXOVICS, *Téli*, 303.

⁸⁷⁸ U. ő, *Nyári*, 273.

megszegik, a divatos könyvek olvasásától okosnak képzelik magukat, és azt hiszik, ettől lesznek „erős lelkek”. Kétkednek a halhatatlan lélek és a pokol felől, kétségbe vonják a Szentírást, Jézus istenségét és az egyház lelki hatalmát az emberek felett. Azt állítják, hogy ők vallás nélkül is tudnak erkölcsösen élni. Ám ő úgy látja, hogy éppen azért tagadják a lélek halhatatlanságát, hogy nyugodtan vétkezessenek, és ne kelljen félniük a pokoltól. Azért állítják, hogy az ember lelke és sorsa semmiben sem különbözik az állatétól, hogy az ösztöneiknek élhessenek és a világi gyönyörűségeknek hódolhassanak. A szadduceusokhoz hasonlítja őket, és Szent Ágostont idézve állapítja meg, hogy azért tagadják Isten létét, mert az számukra hasznos.⁸⁷⁹ „Ők tehát azért élnek gonoszúl; mivel kétkednek: és azért kétkednek; hogy gonoszúl éllyenek” – mondja összefoglalóan. Híveinek így summázza gondolatmenetét: „Láttatok, minémű emberek a’ kétkedők. Ők istentelenek: mert legalább titkon, feslettül élnek. Ők gyalázatosok; mert rabjai a’ barom indulatoknak. Ők kép mutatók; mert kívül az Istent tsúfollják, belül rettegnek büntetéseitől. Ők hazugok, tsalók; mert tanúltaknak mutattyák magokat; holott tökök. Ők szemtelenek; mert azzal kérkednek, a’ mit ezer hét száz esztendő alatt, minden okos ember gyalázatnak tartott. Egy szóval: Ők minden gonoszság’ edényei”.⁸⁸⁰

Ugyancsak pünkösdhétfőn mondott másik beszédében jó párhuzammal érzékelteti, mennyire nincs már tekintélye Isten szavának: a török császár egyetlen intésére hadseregek mozdulnak meg, sokan vállalnak életveszélyt, nehézségeket, és senki sem tagadja meg a parancsot. Isten szavára azonban sokan kifogásokat keresnek, és nem hajtják végre parancsait.⁸⁸¹ Ebben a beszédében arra is rámutat, hogy a tanultság és az erkölcsösség egyáltalán nem feltételezi egymást. „A’ világban ki nevetetik az együgyűség, ájtatosság ki-tsúfoltatik, a *Religio* tsak a’ Templom falai-közé rekesztetik. Eszeskedik ugyan ember a’ világban; de nem azért, hogy tanullyon; hanem hogy magát meg vakítsa. Tanúl ugyan ember a’ világban; de nem azért, hogy maga kötelességét meg értse; hanem hogy maga fertelmességének palástot szőjjön.”⁸⁸²

Ezt tapasztalja Török Damaszcén is: a hitet minden felől kinevetik; az általa *libertinusoknak* nevezett „szabad hitűek” a kinyilatkoztatást, a pogányok és a zsidók a megváltást támadják, de a keresztények közül is sokan visszaélnek Isten irgalmasságával bűnös életük miatt.⁸⁸³ Nála – mint a legtöbb korabeli szerzőnél – egyértelműen az a

⁸⁷⁹ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 321.

⁸⁸⁰ U. o., 324.

⁸⁸¹ U. o., 331.

⁸⁸² U. o., 340.

⁸⁸³ TÖRÖK, i. m., IV, 230.

szemlélet érhető tetten, hogy a keresztények körében végbement gondolati-erkölcsi változás a közelmúltban következett be. Valóságos divattá vált a kételkedés, de akik ma semmiben sem hisznek, vagy mindenben kételkednek, Török szerint „tavaly az Anyafentegyháznak hív fiai valának”.⁸⁸⁴ Péter-Pál ünnepén mondott beszédében a legtöbb prédikációszerzőhöz hasonlóan ő is úgy látja, hogy az egyház ellenségei nem önálló gondolkodók, hanem régi eretnekségeket, tévtanításokat elevenítenek fel, ezeket azonban az egyház tudósai már réges-rég megcáfolták. Például említi Órigenész *Contra Celsum* című művét, Szent Athanáz, Nazianzi Szent Gergely, Alexandriai Szent Cirill, Aranyszájú Szent János és Szent Ágoston hitvédő műveit. Meg van győződve arról, hogy a korabeli újítók munkái semmi olyat nem tartalmaznak, amit az említett atyák meg ne „rontottak” volna. Kevés újdonságuk inkább csak az írás módjában rejlik. Ugyancsak osztja kortársainak azon véleményét is, hogy a régi-új tanok hirdetői erkölcstelen emberek, amit az is bizonyít, hogy műveikben nem létező könyvekre hivatkoznak, csak azért, hogy másokat megtéveessenek. (Lásd a 91. szöveget!)

A lélek halhatatlanságának tagadása kapcsán Egyed Joákim sajnálkozik, hogy ezekben a „mostoha üdőkben” keresztények is megtagadják magukban az Istenhez való hasonlóságot. Itt elkerüli ugyan a részletes polémiát („ezekkel hogy itt most meg-ütközsem; fem az idő, fem befzedemnek tzelja nem engedi”), de a pogány filozófusokat hívja bizonyásgul, akik kinyilatkoztatás nélkül is felismerték a lélek halhatatlanságát.⁸⁸⁵ A test feltámadásáról szóló oktató beszédében azonban kemény vitát folytat a felvilágosult szemlélet ellen, amely Isten szavát, mint emberi „köteményt” megveti, s mivel nem hiszi a lélek halhatatlanságát, az embert – hasonlóan az állatokhoz – mindenestől elpusztulandónak tartja. Egyed szerint az ezt vallók közül is sokan keresztények ugyan, mert meg vannak keresztelve, de nem törődnek ezzel, teljesen az emberi természet rendetlen indulatainak adták át magukat, a test gyönyöreinek élnek, és nem törődnek a túlvilági jutalommal és büntetéssel. A feltámadás védelmében felsorakoztatja az Ó- és Újszövetség vonatkozó történeteit, Jeruzsálemi Szent Cirill példáját és Szent Szaniszló legendáját is. Hallgatói meggyőzését az egyházas források mellett a természet megújulásával kapcsolatos hasonlatokkal is igyekszik elérni. (Lásd a 34. szöveget!) Úgy véli, nemcsak az írás, hanem a természet és a józan ész is bizonyítja a lélek halhatatlanságát, a test és lélek szoros összetartozását, a halálon túl is.⁸⁸⁶

⁸⁸⁴ U. o., 255.

⁸⁸⁵ EGYED, i. m., I, 210.

⁸⁸⁶ U. o., 666, 683.

Jézusnak az adógarasról feltett kérdését (*Cuius est hæc imago?* Mt 22, 20) Török Damaszcén arra használja fel, hogy elítélje a „szabad életre indult” világot, amelyben az emberek nem becsülik magukon az Isten képmását, és azt állítják, hogy a lélek a testtel együtt elenyészik. Ő azzal érvel, hogy Isten igazságossága nem engedheti meg a lélek halálát, hiszen a jók sokszor nyomorognak a világban, míg a gonoszok boldogulnak, ezért kell lennie túlvilági igazságszolgáltatásnak. Szép mondásnak tartja, hogy a virtus önmaga jutalma, de mégis csak emberi okoskodásnak, mert szerinte ez nem elég, hogy valakit távol tartson a bűntől, és a várható jutalom reménye nélkül válassza a jót. (Lásd a 83. szöveget!)

Fontos probléma volt a polgári és a vallási törvények viszonyának kérdése. A felvilágosodás korában elterjedt vélemény szerint vallási törvényekre nincs szükség, ha a polgári törvények megfelelőek. Az egyházi szerzők mindent megtettek, hogy – azok tiszteletének és betartásának hangsúlyozása mellett – felhívják a figyelmet az állami törvények elégtelenségére. Klenák Nárcisz maga is elfogadja, hogy a polgári törvények köteleznek minden embert, csak azt nem érti, hogy mi fogja az embereket a törvények betartására kötelezni. Vagyis felveti azt a napjainkig ható dilemmát, hogy Isten nélkül mi adja bármilyen etika alapját.⁸⁸⁷ Szerinte a polgári törvény szankciói ijeszthetnek, távol tarthatnak a bűnténytől, de nem szolgálják az ember belső fejlődését, erre csak a vallási törvény képes. A polgári törvény inkább a bűnök elfedésére ösztönöz, de a vallási tiltja a titkos bűnt is. Így – meglepő módon – azzal érvel, hogy a társadalomban a vallás *hasznosabb*, mint a polgári törvény, mert a vallás pótolhatja azt, de fordítva nem. Szerinte akinek nincs vallása, annak haszontalan minden egyéb előírás. Végül védekezésből támadásba megy át, és azt állítja, hogy aki Krisztus törvényét fel akarja forgatni, az a polgári társadalom ellensége is, „mert azon ofzlopot akarja ingóvá tenni, mellynek támasza nélkül, a’ Polgári boldog nyugodalom fenn nem álhat”.⁸⁸⁸

A szónokok érzékelik, hogy eddig nyilvánvaló és mindenki által elfogadott egyházi igazságokat korukban sorra kérdőjeleznek meg. Egyed úgy látja, hogy a 18. század végén Jézus történetiségét még nem vonják kétségbe, de istenségét tagadják.⁸⁸⁹ Fejér György azt írja, hogy az egyház bűnbocsátó hatalmat gyakorol kezdettől fogva, és ezt senki sem tagadta még *mindeddig*.

Fejér egy alkalommal magának a keresztény vallásnak védelmezését tűzi ki céljául, amely szerinte „mainap olly siralmas sorsra jutott, hogy nemcsak a’ természeti Religyió

⁸⁸⁷ V. ö.: MARTINI, Carlo Maria – ECO, Umberto, *Miben hisz, aki nem hisz?*, Budapest, 2001, 61-80; BOLBERITZ Pál – FREUND Tamás, *Hit és tudomány*, 2010, 43-64.

⁸⁸⁸ KLENÁK, *Prédikációk I*, 409-411.

⁸⁸⁹ EGYED, i. m., I, 254.

után tétetik, hanem nyilván gyűlöltetik is”.⁸⁹⁰ Ebben a beszédében is a polgári társadalom hasznossága felől közelíti meg a keresztény vallás létjogosultságát, és nem természetfeletti érveket sorakoztat fel. Kizárólag a társadalom legmagasabb szintű szolgálata teszi indokolttá számára a kereszténység létjogosultságát más vallásokkal szemben, és szerinte igaz hazafi nem támadhatja a kereszténységet. Meglátása szerint a vallás szükségességét sosem tagadta a józan ész, sőt, az ókori törvényalkotók épp a vallással akartak nagyobb tekintélyt szerezni személyüknek, csak a hitetlenek ebből kiindulva azzal támadják a vallást, hogy azt csak a törvényszerzők találták ki. Ugyanők azt is állítják, hogy a haza a kereszténység nélkül is elérheti a célját, ezért nincs rá szükség. Fejér viszont úgy látja, hogy az a vallás szükséges a polgári társadalomban, amely legjobban elősegíti annak „csendes és szerencsés” állapotát. Ezt az önzés és a nagyravágyás ássa alá, ezekből származik minden rendetlenség és bűn. Szerinte a polgári törvények gátak a rendetlen emberi indulatok megfékezésére. A természetes vallás (amelyen ő a kereszténység előtti pogány vallásokat is érti) azért nem elég ezek megfékezésére, mert alapelvei pontosan az emberi tulajdonságokra és haszonra épülnek. A kereszténység azonban elítéli az önzést, és a társadalmi köteleességek alapjául a felebaráti szeretetet emeli, továbbá a sorssal való megelégedést is hirdeti, és hogy mindenkinek megadjuk, amivel neki tartozunk. A természetes vallásban a polgárok csak evilági javakra törekszenek, és ennek függvényében a hűségük is ingadozó. A keresztények hazaszeretete azonban nemcsak evilági megfontolásokon alapul. Továbbá a kereszténység meghatározza azokat a sarkalatos igazságokat, amelyek a hazára nézve a legszükségesebbek, tanítja a lélek halhatatlanságát, a túlvilági jutalmat és büntetést, a gondviselést. Ezeknek pedig visszatartó erejük van a polgárok viselkedésében. (Lásd a 73. szöveget!)

Az öngyilkosságot, mint a felelősség alól való kibújás, vagy az életuntság megoldásának lehetőségét hozza példának a természeti vallások hiteltelenítésére. Ókori személyeket (Cato, Szókratész, Seneca) és Franciaország képviselőit emlegeti, nem egészen logikusan, hiszen megfélekedezik arról, hogy az említett személyek nem jószántukból lettek öngyilkosok, és a kereszténység sem szüntette meg az öngyilkosságot.

A kereszténységet abban is különbnek látja a természeti vallásoknál, hogy minden igazgatási formával összefér, és mindenkit testvérnek hirdet, ezért az ilyen vallású országokban a legkisebb a despotizmus. A kereszténység védelmezi és serkenti legjobban a polgárokat, fel meri emelni szavát az uralkodók trónusáig, és figyelmezteti őket, hogy hatalmukat csak kölcsönbe kapták Istentől.

⁸⁹⁰ FEJÉR, *Beszédek* IV, 54.

Végül ez a vallás emeli a legmagasabb fokra a házasságot is, ezzel is a társadalom szolgálatát végezve. Azok tehát, akik a keresztény vallást támadják, vagy erkölcstelenek, vagy gonoszak, vagy buták: „Vagy nyálos Ifjak, kiknek a’ szabad erkölcs’ gőze józan értelmöket elszédítette; vagy Gonoszak, kiknek jobb volna, ha semmi Religió nem volna; vagy Tudatlanok, kik azt csak szertartásról esmérík!” Ez a vallás azért került a támadások középpontjába, mert „kellemetlen tudománya” üldözi az erkölcstelenséget, az indulatok megfékezését tanítja.⁸⁹¹

Simon Máté a pünkösöd utáni 7. vasárnapra mondott második beszédét a hamis prófétáknak szenteli, akik szerinte sosem voltak olyan nagy számban, mint az ő idejében. A bevezetőben azt ecseteli, hogyan szivárognak be, hogyan hirdetik és terjesztik „dögletes” tudományukat. Előbb csak egy-két városban, úton-útfélen, vendégfogadóknak, most azonban már mindenütt jelen vannak. Régebben csak a hit némely ágazatát, most azonban már minden vallást, minden természetfelettit, minden kinyilatkoztatott erkölcsöt tagadnak, és szinte az ateizmus határát súrolják. (Lásd a 45. szöveget!) A beszéd cáfolni igyekszik a felvilágosodás valláskritikájának legfőbb pontjait. Elsősorban azt, hogy mivel nincs Istentől kinyilatkoztatott vallás, ezért elég, ha mindenki a maga elképzelése szerint tiszteli Istent. Simon ezt azzal utasítja vissza, hogy a kinyilatkoztatást nem ismerő népek a maguk elképzelése szerint Istennek nem tetsző, visszataszító, véres és erkölcstelen istentiszteleteket, áldozatokat mutattak be. Ezért ma sem szabad csak az emberi megfontolás szerint tisztelni Őt. Csak Isten útmutatásából tudhatjuk, milyen a helyes istentisztelet, csak Ő hozhatja tudomásunkra, hogyan engeszteljük ki bűneinkért, sőt a bűnökről sem lehetne helyes fogalmunk Isten kijelentése nélkül. Ezért a természetes ész is azt támasztja alá, hogy a kinyilatkoztatott istentisztelet elhagyása helytelen.⁸⁹²

A második részben a túlvilág, a túlvilági jutalom és büntetés kérdésköre kerül górcső alá. Ezek tagadása szerinte oda vezet, hogy az ember nem is fél, de nem is remélhet semmit halál után. Így azonban semmi sem ösztönzi a jóra, és semmi sem tartja vissza a rossztól. Ezért véleménye szerint a közjó ellen vét, aki így gondolkodik.

Végül kitér a lélek halhatatlanságának kérdésére is. Úgy véli, hogy ennek tagadói alig tesznek különbséget az ember és a barom között, pedig ha testileg nincs is sok eltérés, lélek szerint viszont olyan nagy, mint „a’ napban és a gyertya-világban”. Dániel prófétának, és Jézusnak az örök életre és örök kínra vonatkozó kijelentései mellett szerinte a természet

⁸⁹¹ FEJÉR, *Beszédek* IV, 55-73.

⁸⁹² SIMON, *Vasárnapi* II, 380-384.

magá bizonyítja a lélek halhatatlanságát már azzal is, hogy az örök élet kívánságát magában hordozza.⁸⁹³

Ez a beszéd jó példa arra, hogy a korabeli szónokok a természetfeletti és a racionális érveket egyaránt igyekeztek hadrendbe állítani, hogy az újonnan elterjedt vallásellenes érveket cáfolják. A kinyilatkoztatás bizonyítékai mellett mindig igyekeznek a felvilágosodás által is kedvelt fogalmak: a természetes ész és a közjó szempontjából igazukat alátámasztani.

Negyedes Pál mennybemenetel-napi prédikációjában szóvá tette, hogy az emberi gyarlóság vagy inkább gonoszság már annyira vetemedett, hogy a keresztények között is sokan nem hisznek a földi életet követő boldog vagy boldogtalan örökkévalóságban.⁸⁹⁴ Ám az örök élet szükségességét olyan gyenge logikával és elfogadhatatlan szillogizmussal próbálja bizonyítani, hogy azzal aligha győzhette meg hallgatóit. (Lásd a 69. szöveget!)

A lélek tagadói az embert a barmokhoz akarják hasonlónvá tenni – véli Egyed Joákim is. Sokan azért tagadják a lélek halhatatlanságát, mert nincs is reményük, hogy elérjék azt. Rettegnek az örök szenvedéstől, ezért inkább választják az erkölcstelen élet után a teljes megsemmisülés hitét, minthogy szembenézzenek az örök kárhozattal.⁸⁹⁵ Szerinte az ember még az ördögnél is nagyobb ellensége embertársának. A búza és a konkoly példabeszéde szinte magától adja a lehetőséget az aktualizálásra: mikor az emberek „a’ Réligió dolgában funnyadoznának”, a gonoszok a hamis tudomány gyomjait hintik el, és már egész országokat megfertőznek.⁸⁹⁶ Elismeri, hogy a papok között is mindig voltak hamis próféták, ennek ellenére cáfolja a „mostani tudóskák” véleményét, akik csak az Isten szavát hiszik el, a papokét nem.⁸⁹⁷ Elítéli a vallási szubjektívizmust, amely csak azt hiszi a hittételekből, ami az értelem szerint igaznak látszik, mert ez nem isteni, csak emberi hit.⁸⁹⁸

Török Damaszcén az erkölcsi és vallási relativizmust a túlvilági élet tagadásából vezeti le. Szerinte ugyanis ha az ember léte csak a földi életre szól, akkor mindegy lenne „akár a’ Török, akár a’ Keresztény templomokba járni, akár betsületes házatságban élni, akár a’ bizonytalan ágyakat keresni. Egy lenne, tífztfetség, józanság, hivség, igafság nélkül élni, vagy tífztfeségesen, hiven, igazán”.⁸⁹⁹

⁸⁹³ U. o., 384-387.

⁸⁹⁴ NEGYEDES, *Prédikációk* I, 245.

⁸⁹⁵ EGYED, i. m., I, 210, 213.

⁸⁹⁶ U. o., Tóldalék, 28.

⁸⁹⁷ U. o., I, 91.

⁸⁹⁸ U. o., 101.

⁸⁹⁹ TÖRÖK, i. m., III, 372.

Előfordulnak olyan bírálatok is, amelyek az egyház evilági szervezetét támadják. Kováts Ágoston a vízkereszt utáni 1. vasárnapon a világi és az egyházi előjáróknak szóló engedelmisségről beszél (nagyon konzervatív szemléletben) Jézus szüleinek való engedelmissége kapcsán. Itt a 2. részben így ír: „Gyomroskodnak ugyan ezen igazság ellen a’ keresztényi józanságon túl eszeskedő ennyihány minapi fel derült *illuminatusok* (bizonyosan Buffendorft, és Brukert éjszaki törvény magyarázókat követik)”. Ők azt állítják Jézus mondása alapján (az én országom nem e világból való), hogy az egyháznak nem lehet evilági szervezete, előjárói, törvényei. De szerinte ezzel Jézus azt mondta, hogy országa nem evilági módra van berendezve, nem a földi hatalom és gazdagság az alapja.⁹⁰⁰

Alexovics Vazul a húsvét utáni első vasárnapra írott beszéde jól szemlélteti, milyen sokkolóan hatott a katolikus klérusra a vallásról történő újfajta gondolkodás. Úgy érezték, hogy a hagyományos vallást elvetők 1700 év permanens gondolkodását egy pillanat alatt helyezték törvényen kívül. (Lásd a 3. szöveget!) Nem értik, hogyan veheti valaki a bátorságot, hogy az elődök hitét és tudományát megkérdőjelezze. Márpedig a felvilágosodás korában sok eszmei áramlat első számú célpontja a katolikus egyház volt. Ha Isten létét nem is tagadták, az egyház létét alapjaiban kérdőjelezték meg. Így természetesen az egyház tanítását és szentségeit, sőt magát az egyház által közvetített istenképet is elutasították. Az önmagát kinyilatkoztató, gondviselő, megváltó, az emberek sorsát figyelemmel kísérő, azt megítélő Isten képét felváltotta egy, a világon messze felülemelkedő szenttelen, az emberek erényeivel és bűneivel mit sem törődő deista istenkép. Alexovics Vazul a pünkösöd utáni 19. vasárnapon mondott beszédében hevesen kikel azok ellen, akik úgy gondolkodnak Isten méltóságáról, hogy azt állítják: az ember nem is képes megbántani Őt.⁹⁰¹

Sombori József véleménye szerint a 18. század becsapta az embereket. A „sok szép elmék” akiket szerinte inkább szánni, mint csodálni kell, tehetségükkel a látókat vakokká tették, és „azért élezgették írotollaikat, hogy ama győzhetetlen kősziklát, melyre építette Krisztus a maga Anyaszentegyházát, [...] tövéből kiáshassák.” Aki ennek az „alacsony” tudománynak hirdetője és követője, az „arany pohárból issza a mérget”.⁹⁰²

Simon Máté aggódva és dühösen szemléli a hamis tanítások terjedését: „Most minden Várasban, tsak nem minden háznál, az egész község hallatára, nyilván-való helyeken, úgymint az útzákon, úton, útfélen, kortsmákon, vendég fogadóknak, játszó-helyeken, sőt imitt-amott még az Iskolákban-is, Templomokban-is hirdetik, ajánlyák

⁹⁰⁰ P. KOVÁTS, *Alkalmas és alkalmatlan*, III, 1, 104-106.

⁹⁰¹ ALEXOVICS, *Őszi*, 227.

⁹⁰² SOMBORI, I, 188.

veszedelmes tudományokat. Idővel tsak egy két ágazatját ostromlották a hitnek, vagy törvénynek, most egynek sem hagynak békét, sőt fel-forgatnak minden Religiót, minden Hitet, minden Vallást, minden Isteni tiszteletet; és minekutánna Krisztust, a természet törvényének meg-erősítőjét, az Évangyéliomnak szerzőjét meg-tagadták; meg-tagadnak minden Szentséget, minden áldozatot, minden természet felett-való erköltsöt, minden más világi büntetést, jutalmat, és tsak nem azt mondják ama régi istentelenekkel: Non est Deus”.⁹⁰³

Alexovics szerint a „mái Tsábítók” tudatosan csalogatják az embereket a bűnre, és fontos fegyverük a hízelkedés, amellyel kelepcébe csalják az embereket. Nemcsak világi, hanem egyházi személyekre is gondol, sőt az utóbbiakat tartja veszélyesebbnek. Ez a kemény hangú „belső egyházkritika” korábban elképzelhetetlen volt, és jól mutatja az egyháziak megosztottságát. (Lásd a 14. szöveget!) A nem erőszakos, rejtett, titkos kísértés veszélyére való figyelmeztetés másutt is előfordul nála.⁹⁰⁴ Molnár János is csípős megjegyzést tesz a betlehemi pásztorok kapcsán a mai pásztorokra, akik szerinte inkább az ördög bojtárai.⁹⁰⁵

A „megvilágosítottak” főbb vádpontjai közé tartozik az is, hogy az egyház babonás szokásokat tart – értve ez alatt a szertartások, imák, áldások, szentelések nagy részét. (Lásd a 2. szöveget!) A vádak között szerepel az is, hogy a keresztények emberi ésszel nem bizonyítható misztériumokat hisznek, és ez megalázó ez értelem számára. „A máii semmi-hitűek leg inkább azzal ostromolják a Religiót, azzal tsúfollják a hiveket, hogy ők Titkokat hisznek. Elsőbben olly titkokat, mellyeket át-nem láthatnak, s elméjekkel meg nem foghatnak. Másodszor olly titkokat, mellyek meddők, s gyümöltstelenek, mellyekből az emberek a jó erkölts gyakorlására nem indulhatnak. Azt hinni, a mit ember meg-nem foghat, gyalázat az elmének, mongyák: s azt hinni, a miből ember jóra nem indulhat, haszontalanság az akaratnak, mondgyák.”⁹⁰⁶

Fejér György védelmébe veszi a nyilvános istentiszteletek szükségességét. Korának „erős lelkei” azt hangoztatják, hogy a régi istentiszteletek az emberiség gyermekkorának velejárói, de ma már nincs szükség ezekre, sőt haszontalanok is, mert az igazi istentisztelet a jámbor élet, jámbor életet pedig az is élhet, aki nem jár templomba. Fejér azonban úgy látja, hogy akik feleslegesnek tartják az istentiszteletet, egyáltalán nem szentebbek, erkölcsösebbek. Nem tagadja az istenszolgálattal történő visszaéléseket sem, de szerinte az

⁹⁰³ SIMON, *Vasárnapi II*, 378.

⁹⁰⁴ ALEXOVICS, *Téli*, 114.

⁹⁰⁵ MOLNÁR, *Prédikációk*, 51.

⁹⁰⁶ ALEXOVICS, *Nyári*, 3.

emberek minden jóval vissza tudnak élni, és ebből nem következik, hogy ezeket el kell törölni. Híveit arra buzdítja, hogy fogják be a fülüket az istentiszteletek gyalázói előtt, akiket csak a hiúság részegített meg, és azt gondolják, hogy ha csúfolják a papokat, gyalázzák a vallást, akkor a világ szellemes tudósoknak, filozófusoknak fogja tartani őket. Inkább Jézusra és az apostolokra figyeljenek, akik eljártak a templomba. Szerinte a vallás és az istentisztelet támadása a haza elleni súlyos vétkekkel jár együtt. Nem lehet ugyanis ezt az erkölcsi iskolát büntetlenül megszüntetni, mert az ember magától nem lehet elég jó és bölcs, és a vallás segíti abban őket, hogy a társadalom kötelességtudó és hasznos tagjaivá váljanak.⁹⁰⁷

Mind a belső, mind a külső istentiszteletek szükségességét bizonyítja Török Damaszcén is 1804-ben a Szabolcs vármegyei Kopócsapátiban, templomszentelés alkalmával mondott beszédében. (Az ünnep jellegéhez mérten szokatlan a prédikáció polemikus hangvétele.)⁹⁰⁸ Egy búcsúi beszédében pedig magának a templomnak a létjogosultságát kénytelen a védelmébe venni. Bőséges vallástörténeti és bibliai megalapozottsággal igyekszik visszaverni azok támadását, akik nem tisztelik, vagy feleslegesnek tartják a templomot és az ott végzett liturgiát.⁹⁰⁹

Amikor Patai Seress János a gyónás védelmére szánja nagybőjt 3. vasárnapján mondott beszédét, elsősorban nem a protestánsokra, hanem korának bölcsei ellen emeli fel a szavát, akik nem teológiai, hanem egyszerűen erkölcsi szempontból tartják feleslegesnek a gyónást.⁹¹⁰

Az „erős lelkek” – ahogy a szónokok többek között a felvilágosodás híveit nevezik⁹¹¹ – tagadják az örök kárhozatot, a túlvilági büntetést. Azt állítják, hogy ők szabadok a téves nevelés és a babonás papok által hirdetett hazugságoktól. Alexovics azonban úgy véli, hogy a pokol tagadása egyrészt nem szünteti meg a poklot, másrészt a hitetlen filozófusok csak azért tagadják a kárhozatot, mert félnek tőle. A pokol tagadásával akarják megnyugtatni a lelkiismeretüket, hogy tovább élhessék erkölcstelen életüket. (Lásd a 31. szöveget!) Ebben rendtársa, Simon Máté is tökéletesen egyetért vele, sőt őrá hivatkozik: „Olly móddal kételkednek, melly éppen ellenkezik minden Réguláival az okofságnak, és józan elmének. Nem-is veszi másunant eredetét az ő kételkedések, hanem a

⁹⁰⁷ FEJÉR, *Beszédek* IV, 19-33.

⁹⁰⁸ TÖRÖK, i. m., IV, 297-321.

⁹⁰⁹ U. o., 277-297.

⁹¹⁰ PATAI SERES, i. m., 71.

⁹¹¹ Pl.: KLENÁK, *Prédikációk* I, 114.

gonosz istentelen életből. [...] Ha ezekről többet akarsz érteni, lásd Alexovics Prédikációit, melyekben mind ezek szem-látomást, és meg-tzáfolhatatlanul meg mutattatnak.”⁹¹²

A felvilágosult gondolkodók és a felvilágosodás eszméivel szimpatizáló emberek fölényesen utasítják el a papok által terjesztett „ósi” igazságokat. Ezekkel együtt azonban nemcsak a hitbeli, hanem az erkölcsi tanításukat is elvetették. Alexovics Vazul húsvéthétfői beszédében azt igyekszik bizonyítani, hogy pontosan azok vakok, azok élnek sötétben, akik felvilágosultnak tartják magukat: „Hogy az emberek inkább szeretik a’ setétséget, hogy sem a’ világosságot; a’ hitetlenséget, hogy sem a’ hitet, és a’ religiót; talán soha úgy nem tapasztaltatott, mint a’ mostani világban. [...] a’ keresztény *Religiót* álommal, költeményekkel váltyák-fel. [...] Most kiki ditsóségesnek tartya; ha arról kételkedhetik: hogy van-e’ Sz. Irás; szóllott-e’ Isten valaha embereknek; igazak-e’, a’ miket a’ k. Anyaszent-egyház tanít; halhatatlan-e’ az ember lelke; vagyon-e’ pokol, örökre tartandó-é? [...] Meg-mutatom; hogy a’ mostani dögleletes hitetlenség, melly a’ világon úgy elhatalmasodott, és nemes Hazánknak-is nagyobb részét már meg vesztegette, másunnan nem veszi eredetét; hanem a’ gonosz, istentelen életből.”⁹¹³ Másutt is hasonlóan fogalmaz: „Akár hogy kérkedjen eszességével a’ mostani világ; akár-melly szemesnek tartsa magát a’ mái Kereszténység; akár-mit beszéllyenek magok a’ meg-világosításáról a’ mostani emberek: meg-botsássanak; de én rólok azt mondom: *Caeci sunt, et duces caecorum*”.⁹¹⁴ (Lásd még a 11. szöveget!)

Láthatjuk, hogy a szerző a felvilágosultak tanítását sötétségnek és mesének tartja. Érzékenyen érintik a kinyilatkoztatás alapjait érintő kérdésfeltevések, mert ezekben már a teljes hitetlenség támadását látja. És ami a korábbi prédikációktól leginkább eltérő személyes attitűd: úgy érzi, hogy újra kisebbségi pozícióból hadakozik, az ország nagyobb részét már megfertőzték az új tanok. Ilyen „kisebbségből védekezve támadó” narratíva a protestantizmus előretörése óta nem jelent meg a katolikus prédikációban.

Az a gondolata is általános, hogy az új eszmék terjesztői csak saját gonosz, erkölcstelen életük mentségére vonják kétségbe az egyház tanítását. „Tsupán tsak azért kételkedik az ember, mivel vétkezni akar.”⁹¹⁵ Azért állítják sokan, hogy a hit nem szükséges az üdvösséghez, mert a hit tanítása ellenkezik gonosz életmódjukkal.⁹¹⁶ Vagyis az egyház tanítását kritika alá vető gondolkodást csak az erkölcstelenség öngazolása mozgatja. Így az

⁹¹² SIMON, *Beszéd a religiónak*, 13.

⁹¹³ ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 304-307.

⁹¹⁴ U. ö, *Téli*, 385-386.

⁹¹⁵ U. ö, *Ünnepnapi*, 310.

⁹¹⁶ EGYED, i. m., I, 40.

új korszak nemhogy világosságot hozott a világnak, hanem a bűn és az erkölcstelenség ideológiai alapjait teremtette meg, és ezzel nemcsak az egyházat, hanem a társadalmat is fenyegeti. Ez az álláspont megerősíti a Roland Mortier tanulmányában foglaltakat: ő a „sötétség” és „világosság” fogalmak szimbolikájának átértékelődését nyugat-európai példákkal támasztja alá.⁹¹⁷

Azt a felfogást, hogy a felvilágosultak saját erkölcstelenségük megokolására gyártják az új ideológiákat, a legtöbb szerzőnél megtaláljuk. Így gondolkodik Alexovics is: „Merem mondani, és tudom meg-bizonyítani, hogy ha ezenként vesszük-is ezeket a’ Hitetleneket, ezer közzül nem lelünk kettőt, a’ kik magokban tiszta, jámbor, betsülletes fedhetetlen életet viselleyenek; ’s a’ kik a’ Religiót nem azért rúgták falba,⁹¹⁸ hogy vagy romlott szíveknek barom indulatit kövessék, vagy szédető Böltseések, ’s fel fualkodott elméjek tsiklándásának engedgyenek, vagy egy hamisan szerzett jószágnak birásában nyugott szívvel meg-maradgyanak”.⁹¹⁹

Simon Máté megállapítja, hogy a Lélek szerint mindnyájan vakon születünk, semmit sem tudunk az üdvösségről, egyedül az Egyház tanítása világosít meg bennünket.⁹²⁰ Páduai Szent Antalról mondott beszédében összehasonlítja a szent korát a sajátjával, az akkori tanítókat a mostaniakkal: „Ah melly külömbb ezektől a’ mostani meg-világosodott, a’ vagy-is inkább meg-világtalanodott Világ’ fiainak tanítása! kik a’ kisedeknek az Isten’ igája helyett, a’ f szabadságot, a’ korofsabbaknak a’ valóságos böltseesség helyett némelley hívságos, sőt vefzedelmes tudománykakat, az Isteni félelem helyett a’ vakmerő bátorságot, az éltefsebbeknek a’ jószágos tselekedetek’ gyakorlása helyett a’ költséges, kárhozatos játékot, mulatságot, foglalatofságot, vagy bizonynyára a’ földi mulandó gazdagságot ajánlják”.⁹²¹

Hasonlóan gondolkodik Kováts Ágoston ferences is, (1751–1823) akinek fő műve a már idézett négy évre szóló prédikációs gyűjtemény,⁹²² de említést érdemel nagyböjti beszédorozata is.⁹²³ Pünkösdi negyedik vasárnapjára szóló beszédében – az apostolok sikertelen fáradozása kapcsán – azokról beszél, akik a természetes ész nevében figyelmen

⁹¹⁷ MORTIER, Roland, „Világosság” és „felvilágosodás”, (ford. KORMÁNYOS József) = *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*, Budapest, 1983, 67-145.

⁹¹⁸ A „falba rúg” kifejezéshez lásd: STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987, 13.

⁹¹⁹ ALEXOVICS, Nyári, 78.

⁹²⁰ SIMON, Ünnepi, 552.

⁹²¹ U. o., 556.

⁹²² Lásd a 228. lábjegyzetet!

⁹²³ P. KOVÁTS Ágoston, *Bünösök keserve, az az prédikációk, mellyekben a Szent Böjti heteknek számának szerént: olly hét fő okok adatnak elöl, mellyeknek mind egygyikére, (ha jól meg fontollya) méltán minden bünös meg indulhat; és az Isten malasztjának segedelmével, meg is jobbulhat*, Pest, 1805.

kívül hagyják a kinyilatkoztatást. „Felette számosan vannak a mostani időben, kik félre vetvén az Istentül ki-jelentett igazságokat; a’ tsupa természeti okosságoknak világát követik a’ Religio dolgaiban; a’ szerént tartják: Mind egy, akár mitsoda Religiót, Hitet, vagy vallást tartson valaki. Szabadságot kívánnak tudni illik ezek az életben. Nem akarnak senkit magokk felett valóknak ismérni, hogy így mind azt, a’ mi nekik tetszik, szabadon kimondhassák, hihessék, tselekedhesék, a’ valaha leendő kemény szám-adásnak félelme nélkül. Vagy [...] hogy azok közül a’ nagy, és különös elméjü emberek közül valóknak láttassanak, a’ kik, a’ közönségessen bé-vett értelemnek helyt adni nem akarnak.”⁹²⁴ Ő is vallja, hogy Isten megismerhető a természetes ésszel. Ugyanakkor „nem támaszkodhatik tsupán a természeti okoskodásbul származott Religióra, Hitre vagy Vallásra: mert az Istennek természeti ismérete minket mindenekre meg-nem tanított. Nem tanulhattya-ki azt senki, a’ tsupa természeti Vallásbul, mitsoda tiszteletet, vagy ditséretet kell tennünk az Istennek, hogy kedvében lehessünk Sz. Felségének. Eléggé kitetszik ezen igazság, a’ régi pogányoknak tselekedetekből. Tisztelték ezek az Istent; de sokszor olly dolgokkal, a melyekkel inkább meg-bántották, mint sem kedvét keresték volna.” A legnagyobb pogány bölcsek sem tudták az Istent megfelelő módon tisztelni. „Azt felelik erre a fel-derült eszű Deisták, hogy, annak az embernek, ki, jól akar élni az ő természeti okosságával, éppen semmi szüksége sints az Isteni jelentésekre.” Erre azt válaszolja, hogy sok mindent megtudhatunk a természetes okoskodással, de ez olyan sok gondolkodást igényel, hogy legtöbben nem képesek rá.⁹²⁵

A húsvét utáni 4. vasárnapon végig a felvilágosultak ellen beszél, akik a tudatlanokkal szemben nem menthetik magukat a „mostani világos világnak nagyra látni akaró fiai, kik az Istentül ki-jelentett hit-béli imádandó Szent titkokra, semmit sem akarván adni, tellyességgel a’ meg romlott természetnek indulati szerént járnak.” A hit ágazatait ugyanis nem emberi ész, nem költők találták ki, hanem az Isten Fiától vannak. Ez ellen küzdenek a „mostani világos világnak fel derült eszű, szabad lelkű fiai. Fel akarják ismét emelni, a’ régi Hitetleneknek ki-átkoztatott gonosz állatásait. Bolondnak, esztelennek merik mondani a Keresztény Religiót.” Azt bizonyítja, hogy Istent hit nélkül, csupán ésszel nem lehet megragadni. Az emberi dolgokban is gyakran kénytelenek vagyunk hinni, és az igaz, bölcs embereknek hiszünk. Sokkal inkább kell hinnünk a mindig igazmondó Istennek. Isten adta értelmünket és akaratunkat, és értelmünknek is szerepe van a hitünkben. Aquinói Szent Tamást hívja segítségül: ha az embert Isten értelmes lényé tette, akkor miért nem akarta,

⁹²⁴ P. KOVÁTS, *Alkalmas és alkalmatlan*, I, 2, 68.

⁹²⁵ U. o., I, 2, 72-74.

hogya a vallásban nem értelem, hanem a hit vezesse? Szerinte Isten „nagyobb és felségesebb boldogságra alkotta az embert, mint sem e jelen való életben elméje képzelhet, szükség volt azért: hogy az embernek értelmét is azoknál nagyobbra emelné, a’ mellyeket természeti okoskodással elérhet; hogy e képpen indéttatna azon felséges jóknak kívánására, és keresésére, mellek az életnek javait fellül halladgyák.”⁹²⁶

Érvelése hasonló, mint az előző beszédben: szerinte az emberi értelem csak kevesekben működik tökéletesen. Arról is beszél, hogy mi mindent állítottak a pogány tudósok a lélekről, és látszik, micsoda zűrzavarhoz vezetett a természetes okoskodás. Hiába voltak okosak az egyiptomiak, bálványimádók voltak. Hiába voltak a rómaiak a világ urai, több istennek áldoztak, nem beszélve az erkölcsökről: „Szokrates és Diogenes: A’ szabados emberek bujaságát tisztességes dolognak tartották. Plátó, és Kátó: Azt rendelték, hogy minden ember felesége köz legyen mindennek. Zeno: a’ boszu-állást javallotta. Plautus; a’ koldusokhoz való irgalmatlanságot...” – vagyis Kováts szerint igenis szükséges az emberi értelem mellé az isteni kinyilatkoztatás.

Gondolatait sokszor szó szerint veszi át Alexovicstól, aki szintén hosszan bizonygatja, hogy a legnagyobb pogány bölcsek is fertelmes dolgokat vittek végbe a kinyilatkoztatás híján. (Lásd a 4. szöveget!) Alexovics sok ókori bölcselő felsorolásával bizonygatja azt is, hogy erkölcsük teljesen hiábavalóak voltak. „Ægyptusban Trismegistus, Sinában Confucius, Indiában Zoroaster, ó ki nagy férfiak voltak! ’s mi ezek ügye vallyon? *ditsértetnek; a’ hol nintsenek; kinoztatnak a’ hol vannak.* Lycurgus, Aristides, Solon, Plato, Socrates a’ görögöknél, ó melly emberséges emberek voltak! ’s mi ezek állapotja vallyon? *ditsértetnek; a’ hol nintsenek; kinoztatnak a’ hol vannak.* Róma Várasában a’ Fabiusok, a’ Fabriciusok’ a’ Scipiók, a’ Cátók, a’ Titusok, a’ Seneckák, ó ki betsülletes polgárok voltak! ’s mi ezek sorsa vallyon? *ditsértetnek; a’ hol nintsenek; kinoztatnak a’ hol vannak.* ’S miért Keresztények? tsupán tsak azért, hogy *hit nélkül lehetetlen Isten előtt kedvesnek lenni.*”⁹²⁷

Sombori József maga is törekszik a hívek felvilágosítására, ugyanakkor állítja, hogy az igazi világosság csak Krisztus, és az ő egyházának tanítása.⁹²⁸ „Jaj az embernek ész nélkül – jaj az észnek Isten nélkül” – vallja.⁹²⁹ Bírálja a természetfölöttit figyelmen kívül hagyó tudományt, amely „az igaz világosság Tudománya ellen a megvilágosodásnak hamis

⁹²⁶ U. o., III, 1, 407-417. Ugyanez a kérdésfeltevés és hasonló érvelés hangzik el ALEXOVICS húsvét utáni 1. vasárnapra mondott beszédében is (Tavaszi, 198).

⁹²⁷ ALEXOVICS, *Nyári*, 86-87.

⁹²⁸ SOMBORI, I, 338.

⁹²⁹ U. ő, I, 93.

nevezete alatt zászlót mer emelni”.⁹³⁰ A pusztán evilági tudomány képviselői ugyanis szerinte lelki vakságban szenvednek.⁹³¹ Úgy véli: a mai megvilágosultak csak gúnyolódni tudnak a jó és szent dolgokkal,⁹³² és az emberszeretet álarcában valójában az emberiség gyilkosai: „Óh tü testnek, és világnak márvány szívü Bölcsei! tü, kik szüntelen az emberszeretetet forgatjátok szentségtörő nyelveteken, és írotollatokon, azonban pedig több, mint ördögi mesterséggel, a szeretet palástja alatt az embert megölitek, midőn [...] el akarjátok vele hitetni, hogy nincsen Isten, nincsen örök élet, nincsen feltámadás”.⁹³³ Sokszor bírálja a „kevély filozófusokat”, akik „világi tudományokkal mód nélkül büszkélkednek, megvetvén a boldogság igaz tudományának fontos esméretét”,⁹³⁴ akik a hit titkait értelemmel akarják kritizálni.⁹³⁵ Hangsúlyozza, hogy nem csorbítja az emberi szabadságot az Istentől való függés, sőt, pontosan a „zabolátlan” gondolkodás vezet a legalacsonyabb szolgaságra.⁹³⁶

Sombori lelkesedik a szabadság eszméjéért is, de úgy látja, az igazi szabadság Istenben van, és tévesnek tartja a modern szabadság-eszményt: „Mi a szabadság? mindent, a mi az Istentől az okosság, és Kijelentés által meg vagyon tiltva, magunk, és mások veszedelmére özvegázolni? Ezt cselekedték Salamon idejében is a bolondok, és istentelenek [...] a szabadság gyermekei nem szolgálnak, nem raboskodnak, nem töményeznek semmi nemtelen indulatnak, hanem csak az Istennek; a kinek szolgálni annyit teszen mint uralkodni”.⁹³⁷

A prédikációk hangnemében többször tetten érhető az elbizonytalanodás, a tanácstalanság, ugyanakkor mindegyikre jellemző a töretlen hit, hogy az új eszmék sem lesznek képesek megsemmisíteni a katolikus egyházat. Alexovics a vízkereszt utáni 6. vasárnapi beszédében a múlt példájával bátorítja a keresztényeket. Hosszan fejtegeti, hogy a kereszténység indulása még reménytelenebbnek tűnt. Hiszen ott a pogány filozófusok által jól megalapozott eszmerendszert kellett a kereszténységnek lerombolni, és ehhez sem a megfelelő eszközei, sem a kellő körülmények nem álltak rendelkezésére. A kereszténység mégis képes volt – minden ideológiai gyengesége, személyi alkalmatlansága, politikai erőtlensége és magas erkölcsi követelményei ellenére – elindítani egy új világot. A

⁹³⁰ U. o., 181.

⁹³¹ U. o., I, 193.

⁹³² U. ő, III, 29.

⁹³³ U. o., III, 342.

⁹³⁴ U. ő, I, 182.

⁹³⁵ U. o., 187, 235.

⁹³⁶ U. o., 190, 342.

⁹³⁷ U. ő, III, 29-30.

győzelem tehát nem az emberi tényezőknek, hanem az Isten erejének és igazságának köszönhető. (Lásd a 19. szöveget!)

A felvilágosodás korában egyfajta hit nélküli humanizmus eszménye bukkan fel. Eszerint Isten nem törődik azzal, hogy ki milyen vallást követ, csak szeresse Őt és az embereket, legyen „emberséges ember”, és éljen becsületesen. Ez ellen a vallásokat fölöslegessé tevő, a hitbeli különbségeket bagatellizáló nézet ellen szenvedélyesen tiltakoznak a szónokok.⁹³⁸ A humanizmus élesztette fel a kései antik (római) „*homo humanus*” fogalmát, amely a „*homo barbarus*” ellentettje. A humanizmus szerint emberséges emberré a nevelés teszi az embert. Ám míg ez az eszmerendszer a nevelésen a világi dolgokkal kapcsolatos *paideia* mellett a vallásos nevelést is értette, és egyik fő kitézése volt, hogy az egyszerű nép is gyarapodjon a Szentírás ismeretében és a teológiai jártasságban, addig a felvilágosodás pontosan a vallásos nevelés kiküszöbölésével, pusztán világias neveléssel próbálta kiművelni az „emberséges embert”. A prédikációkban gyakran polemizálnak a szerzők az „emberséges ember” fogalmával kapcsolatban, sőt, a katolikus teológusok legtöbbször véleménye, hogy akik ma *homo humanus*nak tartják magukat, a barbárok világába száműzik a papokat és a vallásos embereket, akiket kivétel nélkül babonásaknak és tudománytalannak bélyegeznek. A felvilágosult gondolkodók szerint az ember vallás nélkül, isteni parancsok betartása nélkül is lehet erkölcsös, becsületes lény, és igaz voltát pontosan szabadon, mindenféle külső kényszer kizárásával, józan értelmének, lelkiismeretének és természetes erkölcsi érzékének kifejlesztésével valósíthatja meg.

Alexovics egy egész szentbeszédet szentel ennek a véleménynek a cáfolására (pünkösdi utáni 22. vasárnap):⁹³⁹ Jézusnak az adófizetéssel kapcsolatos közismert kijelentését (Mt 22, 21) használja fel, hogy kifejtse: Isten és a társadalom iránti kötelezettségeink összefüggenek. Úgy látja, hogy egyre többen hagyják el, tagadják meg Krisztust, és most már csak „emberséges emberek” akarnak lenni. Azt állítják, hogy a kereszténységnek semmi köze a világi hivatalokhoz, a világi kötelességeket úgy is teljesíthetjük, ha nem vagyunk keresztények, csak becsületesek; sőt tovább mennek: azt hirdetik, hogy a kereszténység szemben áll a társadalommal, és aki keresztény, nem lehet egyben „emberséges ember” is.

Ennek megfelelően Alexovics két lépcsőben veri vissza a támadást: először bizonyítja, hogy az „emberséges ember” lehet keresztény, majd azt, hogy nem is lehet valaki igazán „emberséges ember”, ha nem keresztény. Az általa nagyon kedvelt

⁹³⁸ EGYED, i. m., 41, 78.

⁹³⁹ ALEXOVICS, *Őszi*, 290-314.

Tertullianuszt is segítségül hívja, aki szerint a keresztények a római birodalomban is leghasznosabb polgárai voltak az államnak, példásan teljesítették világi kötelességeiket: az adózást, a katonáskodást, és soha egyetlen lázadásban sem vettek részt. Sajnálattal ecseteli, mennyire megváltozott az emberek értékrendje. Nem tartják nagy bajnak, ha rossz kereszténynek, vallástalannak, istentagadónak tartják őket a többiek, mert egyedül csak „emberséges emberek” akarnak lenni. Alexovics hajlandó arra, hogy a kinyilatkoztatás és a vallás nélkül, pusztán az értelemre támaszkodva definiálja, hogy milyen is a „*homo humanus*”. Szerinte az, aki igazságos, aki jószívű, becsületes, okos, egyenes, gyűlöli a ravaszságot, bátor, buzgó, fegyelmezett, barátságos és állhatatos. De miért ne rendelkezhetne ezekkel a tulajdonságokkal a keresztény ember is? – kérdezi. A Biblia bölcsességirodalmának (Bölcsesség könyve, Példabeszédek könyve, Sirák fiának könyve) segítségével érvel: ezekben ugyanezek a tulajdonságok jellemzik az istenfélőket is. A vallás ugyanazokat az erkölcsöket parancsolja a hívőknek, amelyek az embert „emberséges emberré” teszik. Sőt, a tapasztalat bizonyítja, hogy a vallás teljesíti ki ezeket a jó tulajdonságokat, ez teszi igazán állandóvá és szilárdá bennük az erkölcsöt. Valójában éppen azok járnak messze ettől az eszménytől, akik ezt gonoszul nem akarják belátni.

A védekezésből támadásba megy át: beszéde második részében kifejti, hogy az ember csak akkor lesz igazán erkölcsös, ha túlvilági távlatokkal rendelkezik. Klenákhhoz és Törökhöz hasonlóan szükségesnek tartja az örök jutalom reményét és az örök büntetés félelmét. Ezek nélkül ugyanis – bármennyire is nemesen gondolkodjon valaki –, az ember mégsem tud túllépni önzésén: sok jócselekedet elmulaszt, és sok gonosztságot elkövet. Aki nem hisz a pokolban és a mennyországban, az nem is fél és nem is remél semmit, ezért hajlamosabb lesz önző akaratát követni. „Ha csak a’ Religió nem kiabál az ember fülébe, meg-győzik őtet az indulatok, erőt vesz a’ gonosztság a’ jó erköltsön, füstbe megy az emberséges ember.” Itt kitér arra a kérdésre, hogy vajon a világi törvények nem elegendőek-e, hogy visszatartsanak a rossztól. Úgy látja, hogy pontosan a vallástalan embert nem tartják vissza a törvények. Szerinte a világi törvényeknek csak a külső cselekedetekre van hatásuk, de jellemükben nem formálnak senkit, a gonosztságot ki nem irthatják, és a jót be nem plántálhatják az ember lelkébe. A vallástalanok sokkal nehezebben tudnak ellenállni a kísértéseknek. Vagyis a világi törvényeket is a vallásosak tartják meg igazán, akik nemcsak külsődlegesen, hanem jellemüket belsőleg, a hit által átalakítva lesznek a legjobb, törvénytisztelő polgárok. „Te az Istent nem féled: te az örök Birót nem hiszed? te a’ poklot, és menny-országot költeménynek tartod; tehát nints állandó ösztönöd a’ jóra: nints félelmed a’ rossztúl: tehát kész vagy minden gonosztságra, ha ezt tőled hasznod kívánnyá: tehát nem

lehetsz emberséges ember. [...] Mert az Égben bizonyos, hogy az a' leg-nagyobb Szent, a' ki leg-jobb Keresztény volt. És a' földön tagadhatatlan, hogy a' legjobb Keresztény leg-emberségesebb ember, 's az is lesz örökkön örökké" – vonja le a végkövetkeztetést.

Ezt a témát olyan fontosnak tartja, hogy a Szent István-rend tagjai előtt Bécsben mondott beszédének is „Az emberséges ember”-címet adja.⁹⁴⁰ A szent királyról – akinek legnagyobb érdemét abban látja, hogy népe apostolaként szembeszállt a hit ellenségeivel – csak a beszéd elején és végén emlékezik meg. Az ünnep révén inkább arról beszél, hogy csak a keresztény lehet „emberséges ember”, és szükségképpen az is, aki igaz keresztény.⁹⁴¹ Tapasztalata szerint a világ azokat tartja „emberséges embernek”, akik a feslettségüket szégyen nélkül követik el. Ő azonban a „józan okosság” alapján úgy definiálja, hogy az „emberséges ember” a igazság embere, józan értelme van, nem könnyen ítél, gyűlöli a ravaszságot és a csalást, mindenkinek megadja a neki járó tiszteletet. Szerinte ilyen csak a keresztény lehet. Aki ugyanis nem hiszi az ítéletet, nem féli Istent, nem remél, azon előbb-utóbb győz a gonoszság.⁹⁴² Így szerinte a pogányok sem voltak „emberséges emberek”, hiszen isteneik is vétkesek voltak, alacsonyabb erkölcsi szinten éltek.⁹⁴³ A nagy pogány filozófusok (Szókratész, Platon, Seneca) sem jutottak el Isten tökéletes ismeretére és tiszteletére. Erkölcsi fogyatkozásait hosszasan ki is fejté.⁹⁴⁴ Sőt, szerinte azok sem lehetnek emberséges emberek, akik hűtlenek lettek az egyházhoz. Ők elsősorban nem is a hit tételeit, hanem a keresztény erkölcsi parancsokat támadják, és erkölcstelenségük miatt fordultak el a vallástól.⁹⁴⁵

Ezek után elég naiv módon megállapítja, hogy nincs keresztény, aki rossz ember lenne, csak aki színleli a kereszténységet. Az Ó- és Újszövetség parancsait sorra véve bizonyítja, hogy aki ezek szerint él, az, és csak az lehet emberséges ember. Végül felszólítja a Szent István-rend tagjait: legyenek rajta, hogy a már „becsúszott” kereszténytelenség ne terjedjen tovább, mert a vallás visszaszorulása az egész ország kárára van.⁹⁴⁶

Alexovics ebben a prekonceptiózus beszédében logikai következetlenségektől sem riad vissza, hogy a keresztény hitet és erkölcsöt minden más fölé emelje. Ugyanakkor teológiailag is elveti a sulykot: azzal, hogy csak a keresztényeket tartja erkölcsös és jó

⁹⁴⁰ A[LEXOVICS] B[asilius], *Az emberséges ember Szent Istvánnak magyarok első királyának és apostolának ditsirete, mellyet készített, és élő nyelvel hirdetett Kis-aszszony havának 25. napján 1798*, Bétsben, nyomt[attatott] a süket-némák műhelyében.

⁹⁴¹ U. o., 7.

⁹⁴² U. o., 9-12.

⁹⁴³ U. o., 21-22.

⁹⁴⁴ U. o., 24-30.

⁹⁴⁵ U. o., 31-32.

⁹⁴⁶ U. o., 49.

embereknek, megfélemezik azokról az ószövetségi zsidókról, akiket a katolikus egyház is szentként tisztel. Ha viszont az újszövetségi kinyilatkoztatás nélkül is élhetett valaki szent és igaz életet, miért lenne ez elképzelhetetlen a pogányok körében is? Alexovics azonban inkább arra fekteti a hangsúlyt, hogy elidegenítsen a korabeli erkölcsi szemlélettől, és jobb belátásra térítse azokat, akik ritkán gyónnak és áldoznak, elmulasztják a bűnt, és nem tisztelik Máriát.⁹⁴⁷

Láthatjuk, hogy a 18-19. század fordulóján a prédikációkat erősen áthatja a korabeli népszerű vélemények elleni harc. Talán a legtöbb szónok véleményét foglalja össze Greskovics Ignác Tarcalon, 1810-ben mondott beszédében: attól, hogy az idők megváltoztak, hogy az emberek megvilágosodtak, még nem lettek jobb emberré. A világgal együtt nem kell, hogy megváltozzanak az erkölcsök és a vallási szokások, és legfőképpen nem változhat az evangélium.⁹⁴⁸

⁹⁴⁷ U. o., 52.

⁹⁴⁸ GRESKOVICS, *Prédikációk*, EFKK, Ms. 1014, 206r.

2. Filozófusok, eszmerendszerek felbukkanása a prédikációkban

„De azon szomorú üdökre jutottunk,
midőn meghűlt a' szeretet! és az
emberek szeretnek minden tündér jót,
csak az egy valóságos Jót nem; a'
zavaros vizekért el-hagygyák annak
tisza forrását és kútfejét.”

(Fejér György)

A prédikáció műfaja nem, vagy csak ritkán teszi lehetővé, hogy filozófiai problémákat tudományos mélységekig tárgyaljon, hiszen nem ez a célja. A hallgatóság – ha csak nem teológusokból vagy kiemelkedően művelt emberekből áll –, nem rendelkezik a megfelelő előképzettséggel, és nem is igényli egy-egy filozófiai kérdés szisztematikus analizálását. A teológiai tanárokat nem számítva a papság nagy része sem rendelkezett a 18. században újonnan felbukkant eszmerendszerek primer ismeretével. Nem zárható ki ugyan, hogy a papság magánkönyvtárában rendelkezett profán filozófiai könyvekkel, de nem is valószínű, mert ezek nagy része indexen volt. (Endrődy János mint különlegességet említi, hogy művéhez tiltott könyveket is elolvashatott, mert tábori lelkészként indexen lévő műveket is szabad volt olvasnia.)⁹⁴⁹ A többiek teológiai tanulmányaik során tanáraiktól áttételesen értesülhettek bizonyos népszerűvé vált filozófusok tanításának kvintesszenciájáról, a későbbiekben pedig profán források, újságok, folyóiratok alapján tájékozódhattak ezekben a tárgykörökben (Magyar Kurir, Hadi és Más nevezetes Történetek stb.). A széles néprétegek körében szintén nem a kor gondolkodóinak *művei*, hanem az általuk képviselt újfajta szemlélet és gondolkodás kezdett terjedni. Mivel ezek gyakran tartalmaztak a hagyományos vallási felfogástól eltérő, vagy azzal ellentétes és ellenséges nézeteket, a papság kénytelen volt ezekre a prédikációkban reagálni. A hívek nagy része tehát kettős szűrőn keresztül jutott ismeretekhez a kor gondolati rendszerei tekintetében. A papság szekunder, sokszor leegyszerűsítő és sommás ismeretei a hívek számára is közérthető formába öntve hangzottak el a szószékről. Ahogy a barokk szónoklatokban gyakran tapasztaljuk, hogy a protestantizmus tanítását Luther és Kálvin nevével fémjelzik, s a két reformátort együtt említve, tanításukat egy kalap alá véve polemizálnak velük, a felvilágosodás korában ugyanezt látjuk „Voltér és Russzó” gyakori emlegetésével. Amikor a papok a szószékről általánosságban küzdenek a felvilágosodás eszméi ellen, és nevesíteni is akarják a számukra ellenszenves tanok forrásait, akkor legtöbbször az ő nevüket említik egymás mellett. Őket tartják minden rossz eredetének, őket együtt, és egymás mellett teszik

felelőssé az egyház felfogásában elfogadhatatlan filozófiai, teológiai és erkölcsi változásokért, függetlenül attól, hogy az említett nézetek valóban tőlük származtak-e. Elvértve fordul csak elő egy-egy kérdés szisztematikus traktátusa, legtöbbször csak általános és elnagyolt tendenciákat fogalmaznak meg eszmeiségükről, és indulatos vagy ironikus polémiával küzdenek ellenük a szentbeszédekben. Voltaire és Rousseau mellett más nevet csak ritkán említenek, inkább összefoglaló néven „semmi hitűeknek”, „megvilágosultaknak”, „mai tudóskáknak” titulálják őket. Legnagyobb bűnükül azt róják fel, hogy a kinyilatkoztatás titkait nem a hit, hanem az emberi értelem hatáskörébe utalják, és ami annak nem felel meg, azt nem fogadják el. Egyed Joákim Zakariás példájával figyelmezteti őket: Zakariás nem kételkedett az angyal szavában, csak a beteljesedés módja felől tett fel kérdést, mégis büntetést kapott, megnémult. „Halják ezt a' moftani világ' tudóskái, kik az Istennek világos szavai ellen, a' Katolika hitnek ágazatait roftára vezzik, és azoknak okait keresik: és a' miket ezekkel fel nem érhetnek; vagy tagadják; vagy azok eránt kételkednek.”⁹⁵⁰

A kevésbé művelt papság számára maga a „filozófia” vagy „filozófus” szó eleve egyházellenes támadást vagy támadót jelent, a századfordulón jó részük a filozófusokat Krisztus korábbi ellenségeinek sorához illeszti. „Nem a' tévelygő 'Sidók tehát, nem a' vakoskodó Pogányok, nem az efze vezzett, 's kevély Filozófusok, hanem egyedül ő [Krisztus] az igaz út [...]” – írja Negyedés Pál.⁹⁵¹

Vannak, akik hosszan sorolják az újítók nézeteit, és néven is nevezik őket szentbeszédekben, mint Simon Máté: „Tudom, tudom, megfordúlnak te közötted-is ájtatos Nép! némelly esze fordúlt meg-világosodottak, a kikre a Frantzia rüh, kosz, pokol-var, Volter, Baile, Ruszó, reájok ragadott; kik ez ellen a Tudomány ellen Kígyót, Békát kiáltanak; kik ezt merő költeménynek, Mesének ugatják; kik erről leg-gyalázatosabban írni, szóllani nem áltolanak, de minden fontos ok nélkül, minden igaz fundamentom nélkül; merő kérdésekben, tsúfolódásokban, ellen vetésekben áll minden beszédjek, minden írások minden böltselkedések”.⁹⁵²

Amikor Racine a szellem egyre erősödő szabadossága ellenében megírja a *De la Religion* című tankölteményét, az új szellemiség forrásaiként Spinoza, Bayle és Locke nevét sorolja fel, valamint az ateisták, a deisták és a hitetlenek ellen lép fel.⁹⁵³ A magyar hitvédő

⁹⁴⁹ ENDRÓDY, *Az embernek*, XVI.

⁹⁵⁰ EGYED, i. m., I, 89.

⁹⁵¹ NEGYEDES, *Prédikáziók* I, 260.

⁹⁵² SIMON, *Beszéd a religiónak*, 13.

⁹⁵³ PADÁNYI Klára, i. m., 180-182.

prédikációk legfeljebb néhány nevet említenek meg a felvilágosodás szellemi vezéralakjai közül. Tanításuk részletes kifejtésére azonban sosem kerül sor, a szerzők meglegszenek a véleményükre történő egy-egy mondatnyi utalással.

Alexovics is néven nevezi azokat a filozófusokat, akik a kereszténységet támadták. Szerinte sokan azért válnak kételkedővé, hogy ezzel kérkedhessenek. Mivel sokak által csodált, okos és széles látókörű embereknek tartott gondolkodók azok, akik a hit tanítását kétségbe vonják, azt remélik, hogy kételkedésük miatt őket is ilyennek fogják tartani az emberek. „Ezen okból, elsőben az édig magasztalják azokat, a' kik valaha a' keresztény hitet piszkálták: Volter, Bail, Rossau, Horus, etc. irtóztató nagy emberek előttök.”⁹⁵⁴

Török Damaszcén a keresztények és a pogányok erkölcsi megítélése kapcsán említi meg a felvilágosodás gondolkodóit: „Nem hozom itt elé a' tefti vétkeknek fertelmefségeit, mellyektől se *Trajánus*, fe *Hadriánus*, vagy *Marcus Aurelius* kiknek erköltseit *Marmontellus Volterrel* egygyütt a' Keresztények erköltse eleibe tette, mentek nem vóltak”⁹⁵⁵.

Sombori József legtöbbször csak általánosságokban beszél a kárhoztatott filozófusokról, néha azonban néven is nevezi őket. Voltaire-t szinte bocsánatkérően említi meg Nagyboldogasszony-napi beszédében, amikor a filozófusoknak az emberi lélekről alkotott véleményét ismerteti („[...] ha szabad egy szemtelen embernek nevét e szent helyen említeni”).⁹⁵⁶ Rousseau-val kétszer példálózik. A természetes vallással kapcsolatban azt bizonyítja, hogy Rousseau maga is ellentmondásba keveredik, hiszen az embert semmi sem kötelezi a természetes vallás megtartására.⁹⁵⁷ Másodszor pedig – elég meglepő módon – egy szerzetes, Mihályfi Tóbiás ferences gvárdián temetési beszédében emlegeti. Azt bizonygatja ugyanis, hogy az ember nem élhet társadalom, közösség nélkül, s Rousseau-t – félreértve őt – azzal vádolja, hogy az embert állati sorba akarja visszavezetni: „és így az okosságnak birtokából, és a természetnek kebeléből alaton pártütéssel akarta kiragadni magát, és embertársait a múlt századnak egy újmodi Filozófussa (Rousseau) midőn az embert négy lábra akarta állítani, a vad pusztákra és a makkos erdőkre vezetni”⁹⁵⁸.

A modern „tudóskákat” ő is legtöbbször inkább összefoglalóan említi és bírálja, például a szabadgondolkozókat: „Ők azt mondják magokról, hogy szabadon gondolkoznak; – igenis szabadon: de nem az igazságnak és valóságos boldogságnak; nem a józan

⁹⁵⁴ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 317.

⁹⁵⁵ TÖRÖK, i. m., 36.

⁹⁵⁶ SOMBORI, I, 334.

⁹⁵⁷ U. o, 162.

⁹⁵⁸ U. ő, III, 388.

okosságak, és isteni Hitvallásnak bölcs szabásai szerint; hanem pusztá képzelődéseiknek, és indulatjaiknak ragadtatásai szerint. – Istenem! micsoda tagjai ezek a polgári társaságnak, kik a valódi erkölcsről, mely a társaság fennállásának is talpköve, egy helyes gondolattal, egy tiszta érzéssel alig bírnak! – micsoda Keresztények ezek, kik az Isteni Hitnek igazságait a maguk kurtánlátó eszei szerint méregetik!”⁹⁵⁹ Sokszor hangsúlyozza, hogy a pusztán evilági „gyengélkedő okosság” és filozófia ellentmondásos, nem tud igazi választ adni az emberiséget foglalkoztató végső kérdésekre.⁹⁶⁰ Sem a tudomány, sem a művészet, sem a világi törvények nem adhatnak igazi boldogságot, csak a szeretet.⁹⁶¹

Sombori az újkori filozófusok közül mást nem is említ név szerint csak Descartes-ot egy helyen, a már idézett temetési beszédében.⁹⁶²

Egyed Joákim Voltaire és Rousseau erkölcsi hitelességét kérdőjelezi meg. Nem érti, hogy ha valaki nem hisz a Szentírásnak, amelyet csodák és a jövődölések beteljesedései igazoltak, miért hisz inkább nekik, „vagy más ezekhez hasonló femmi hitű, gonofz erköltsű, egygyes emberek’ íráfinak?”⁹⁶³

Simon Máté a deista istenkép ellen tesz oldalvágást a pünkösdi utáni 16. vasárnapon. A teremtés kapcsán megállapítja: az, hogy Isten a hetedik napon megpihent, nem jelenti azt, hogy minden tevékenységét beszüntette.⁹⁶⁴

Török Damaszcén pünkösdi beszédében egy pontosan körül nem határolt animista vagy talán panteista lélek-fogalmat módosít a maga elképzelése szerint. „Régen a’ Filofofufok fokban azt állították, hogy a’ világ egy meg-lelkesítetett nagy alkotvány, mellynek ólly lelke vagyon, mellyel a’ plánták neveltetnek, az állatok éreznek, a’ fák virágoznak, a’ halak ufznak, a’ lábatlan állatok tsufznak, mellyel a’ kutya ugat, a’ roka tsalárdkodik, a’ tigris dühösködik, melly minden e’ földön lévő alkotványokban vagyon” – írja. Ő ezt ugyan nem fogadja el, de úgy véli: a világnak erkölcsi értelemben létező lelke van, „melly *Káinban* dühösködik, *Joábban* hizelkedik, *Judásban* tsókkal árulkodik, amaz Evangéliomi *Farifeusban* ditsekedik, *Herodesben* lefelkedik, a’ gyermekben hazud, az iffiúban tsal, a’ meg-lett emberben fortélljoskodik, az öregben zsimbel”. Ezzel a lélekkel állítja ő szembe Isten Szentlelkét.⁹⁶⁵

⁹⁵⁹ U. ő, I, 187.

⁹⁶⁰ Pl.: I, 159-160, 232-233; III, 337.

⁹⁶¹ U. ő, II, 180.

⁹⁶² U. ő, III, 388.

⁹⁶³ EGYED, i. m., I, 40.

⁹⁶⁴ SIMON, *Vasárnapi* I, 471.

⁹⁶⁵ TÖRÖK, i. m., III, 29.

Apor József cáfolja a pusztán „természeti filozófiát”, amely bármennyire is hangoztatja, nem tudja megadni az egyenlőséget, nem tudja megszüntetni az egyenlőtleniséget. Bizonyítja, hogy erre csak a kereszténység képes. A „religió nélkül való filozófia” az emberben csak az embert nézi és nem vezet Istenhez, nem vezet célhoz. Szerinte az értelem nevében fellépő új, egyházellenes tudományok valójában értelemellenesek is. „Tudom hogy jobb volna ezt a tudományt örökös setétségben eltemetni, de a mű szerentsétlen századunk nem az melyben titkolódhassunk.” [...] „Magossan beszellenek ezen új tudósok, de nézzétek meg valyon ök a religionak romlásai köze nem akarják eltemetni magát a józan értelmet.”⁹⁶⁶ Mirabeaut, mint az új tudomány képviselőjét név szerint is megemlíti.⁹⁶⁷

Mit kínál az új tudomány Apor József szerint? „Tanolyatok meg hogy az Isten s a religio király és hazafi, biro és törvény, igazság és igazságtalanság erkölts és vetek mind haszontalan nevek melyeket fel talált az álnokság bé vett az tudatlanság [...] az embert tsak egy nemessebb alkotmányu test különbözteti az barmoktól [...] (s akkor nemes ha) nem üsmer nem lát se Istent kit tagadyon se hatalmat maga felett melyet tisztelyen, se religiot melyet kövessen se kötelességet melyet telyesitsen. Ezeke bóldog Isten ezen új talalmányok azon magos tudományok melyek ezen szazadot az meg világosodott századnak ditsekedő nevével fel ékesítették?”⁹⁶⁸

Több beszédében is találhatunk hasonló érvelést. A népek és nemzetek az új filozófusok iskolájában csupa hamisságot tanulnak: „Isten és religio, az király és az alatta valok, haza és polgarok, törvények és tisztviselők rokonsagok és társaságok, igazság és artatlansag vetkek és erköltsök nem egyebek, hanem haszontalan neuzetek, melyeket ki gondolt az tsalárdság, el fogadott a tudatlanság, fel szenteltek az meg előzőtt ítéletek, magáeva tett az alacson, és felenk bubájóság. [...] az ember nem elebb való az több álatoknál az erdők lakossainal [...] az lelek [...] tsak finomabb rostyai az testnek.”⁹⁶⁹

A 18. század végén találjuk az első utalásokat arra, hogy a szónokoknak a materializmus problémájával is szembe kellett nézniük.⁹⁷⁰ Apor József kitér a mechanikus materializmus cáfolatára, amely szerint „az ember nem egyéb hanem a mozgásnak és az materianak essze füzése.” Meglepő bizonyítéka ez Apor József naprakészségének, hiszen La Mettrie és a mechanikus biológiai materialisták elméletei hazánkban csak Martinovics Ignác

⁹⁶⁶ APOR, i. m., *Concio II. pro quadragesima*, (hely és évszám nélkül).

⁹⁶⁷ Apor itt minden bizonnyal a filozófus Holbachra (1723-1789) gondol, aki Mirabeau néven jelentette meg *Système de la nature* című vallásellenes művét. ECKHARDT, i. m., 92.

⁹⁶⁸ APOR, i. m., *Concio II. pro quadragesima* (hely és évszám nélkül).

⁹⁶⁹ U. ö., *Beszédtöredék* (eleje hiányzik, hely és évszám nélkül).

1787-ben megjelent *Mémoires philosophiques ou la nature dévoilée* című munkájával kezdtek elterjedni.⁹⁷¹ Fejér György is tesz utalást a mechanikus materialisták gondolatmenetére, akik lelkiismeretük felmentésére érvelhetnek „embergép”-elképzelésükkel: „[...] ha én csupa makhina vagyok, mondhattya a’ Polgár: Bíró! miért büntetsz engem, ha vérem arra ingerel engem, hogy más hitvesét megszeplőlőítsem, vagy ha engem temperamentumom másnak ölésére hódít?”⁹⁷²

A szónokok természettudományos érdeklődése és tájékozottsága nagyon csekély. A korszerű természettudomány problémái a prédikációkban szinte egyáltalán nem jelennek meg. A papok inkább humán műveltséggel rendelkeznek, sőt legtöbbször némi bizalmatlansággal is tekintenek a természettudományokra, amelyek számukra új, követhetetlen, a klasszikus teológiai doktrínáktól eltérő tartalmakat hordoznak. A korszerű természettudománytól való idegenkedés a humán világi értelmiség egy részére is jellemző a korban, hiszen Orczy Lőrinc is támadó verset ír az újabb kor természettudósai ellen.⁹⁷³ A közoktatásban a piaristák az elsők, akik modern természettudományos ismereteket tanítanak Newton és mások szellemében.⁹⁷⁴ Molnár János jezsuitát úttörőnek tekinthetjük a modern természettudományok területén is. Alexovics legfeljebb hasonlathoz használja természettudományos ismereteit: „Valamint az első elementumok, mennél közelebb járnak a’ közép ponthoz; annyival sebesebben mozdúlnak: úgy mi ekkor annál búzgóbbak vólnánk a’ jóban, mennél jobban közelitenénk életünk’ végéhez”⁹⁷⁵

Szerinte a kor bölcselkedése a kételkedésre tanította meg az embereket, ez azonban csak zavart okozott. Leginkább a lélek, az örök élet és a túlvilág a kételkedés tárgya. Alexovics a kételkedő haldokló félelmeit tárja hallgatói elé, szokása szerint a halálos ágygal fenyegetőzik,⁹⁷⁶ amikor a kételkedés bölcsessége semmilyen vigasztalást és megnyugvást nem tud adni. Szerinte a haldokló sokkal tisztábban gondolkodik, mint egész életében, mivel minden szemfényvesztés nélkül, önmagukban látja a dolgok értékét, sőt, a büszke isten- és lélektagadók is az egyház vigaszához folyamodnak. (Lásd a 28. szöveget!) Ezért figyelmezteti a hívőket Simon Máté, hogy ne hogy hallgassanak az ilyen „tsorda-beliek” tanítására, hanem ne vessék ki és fordítsanak hátat nekik, ugyanakkor titokban szánják őket,

⁹⁷⁰ EGYED, i. m., I, 165.

⁹⁷¹ ECKHARDT, i. m., 96; KOSÁRY, i. m., 355.

⁹⁷² FEJÉR, *Beszédek* IV, 59.

⁹⁷³ ECKHARDT, i. m., 166.

⁹⁷⁴ U. o, 165.

⁹⁷⁵ ALEXOVICS, *Őszi*, 93.

⁹⁷⁶ U. ő, *Ünnepnap*, 26-27.

és imádkozzanak értük, hogy észre térjenek, aludják ki részegségüket és hulljon le a hályog a szemükről.⁹⁷⁷

Klenák Nárcisz szerint mindazok, akik Krisztus istenségét tagadják, azok a vallásról is világias módon gondolkodnak, csupán emberi képződménynek, sőt a „polgári rendtartás eszközeinek” tartják. A húsvét utáni 5. vasárnap mondott beszédében ismerteti hallgatóival a „megvilágosított” filozófusok „vakmerő” és „megátalkodott” természetfilozófiai nézeteit. „Valami a’ természet indulatival ellenkezik, valamit a’ barom érzékenység önként nem javasól, az mind gyáva ezelösködés, mind értetlen búbajoskodás az ő szemeikben, ellenben, a’ mit az érzékenyes test jónak hágy lenni, azt, mint a’ természetnek szent adományát ki nyújtott kézzel ragadgyák, és imadgyák.” Ironikus hangon ítéli el azon állításukat, hogy nincs szükség templomi liturgiára, mert mindenkinek a szíve a temploma, az égre emelt gondolat az áldozat, és mindenki saját magának papja.⁹⁷⁸ A gúnyolódáson túl azonban sok érvet nem hoz fel a szentírási bizonyítékokon kívül, sőt, Krisztus istenségét olyan elfogadhatatlan gondolatmenettel igyekszik bizonyítani, amelynek logikai buktatóját maga is érzi. Azt állítja ugyanis: ha Jézus nem volt gonosztevő, akkor Isten fia volt. „Tudom én ugyan jól, hogy ezen bé hozott következtetést helytelennek fogják mondani a’ Filozófusok, mivel a’ gonosz tévő ember, és az Isten között, sok más közép szerszám is található, a’ mi bár nem gonosz tévő-is, de azért még sem Isten. Találhatik igen-is, de nem Krisztusban, azért még egyszer azt mondom: ha Krisztus nem volt gonosz tévő ember, következik, hogy igaz Isten vala.”⁹⁷⁹

⁹⁷⁷ SIMON, *Beszéd a religiónak*, 14.

⁹⁷⁸ KLENÁK, *Prédikációk I*, 399.

⁹⁷⁹ U. o., 400.

3. A keresztények erkölcsének és mentalitásának megváltozása

„Ha a' Szülék ezt a' Kristus végső parantsolattját eszekben tartanák, nem tanítanák előbb gyermekeiket a' tántzra, hogy sem az imádságra; a' pépeskedésre, hogy sem a' tiz parantsolatra; a' módis társalkodásra, hogy sem az Isteni félelemre: nem hartzolnák inkább magokkal a' Komédiákra, mint sem a' Misére, Gyónásra, Tanításokra: nem oktatnák fesletségre, otmány beszédgyekkel, erköltstelen életekkel.”

(Alexovics Vazul)

A felvilágosodás-kori prédikációk egyik fontos sajátossága egy újfajta polémia kialakulása. A korábbi szónokok mindig külső ellenségekkel, a protestantizmus és egyéb tévtanítások híveivel vitatkoztak. A saját híveiket legfeljebb erkölcsük miatt intették vagy ostorozták, vagy a hit ágazataiban és a bibliai ismeretekben való járatlanságukat pellengérezték ki és orvosolták, valamint óvták őket a tévtanításoktól. Most azonban arra döbrentek rá, hogy sok katolikus hívő gondolkodásába és életfelfogásába is belepótlak magukat az új, divatos nézetek. Úgy vélték, sok keresztény belülről bomlasztja az egyház hagyományos nézeteit és erkölcsük. Ezek a hívek továbbra is hívőnek és vallásosnak tartják magukat, de gyakran élnek olyan életet, vélnék vagy hirdetnek olyan eszméket, amelyek a szónokok szerint nem egyeztethetők össze a katolikus tanítással. Kénytelenek voltak tehát a „modern” keresztények között terjedő nézetekkel is polémiát folytatni.

A szerzők a világ változását elsősorban nem filozófiai vagy teológiai újdonságok terjedésében, hanem híveik erkölcsi magatartásában tapasztalják. Úgy vélik, hogy az új tanítások célja pontosan az erkölcsök fellazítása. A katolikusok is szívesebben hallgatják a „semmi hitűek” tanítását, mint az evangéliumot. Török Damaszcén szerint a világ veszedelmes fordulatot vett, de nem „alkotványának állapottyára”, hanem erkölcsükre nézve. „Támadtak fok hamis próféták, kik a' f szabad életnek jóságát, tífztfetségét, ékes f zavakkal, válogatott okoskodáfokkal, jósággal f zínlett tsalogatáfokkal úgy bé-akarják óltani az emberek' f zívébe, és úgy bé-is óltották már fok ezer f zívékbe, hogy a' f zent hit, a' tífzta erkölts, majd nem egészfzen f zámkivetésbe küldettek.”⁹⁸⁰

Egyre többen távolodtak el a Katolikus Egyház tanításától. Az egyház, valamint szolgálái és hívei ellen már nemcsak a hitetlenek gyalázkodtak, hanem azok is, akik egykor ennek az egyháznak tagjai voltak. P. Hermolaus nagyböjt 3. vasárnapján mutatja be, hogy a „mái világ' íze fzerént f zabott tanítáfoktól” és főleg az erkölcs megromlásától elkábult hívek

hogyan gyalázkodnak „édes Anyjok”, és annak látható vezetője és szolgálai ellen. (Lásd a 58. szöveget!)

Molnár János tapasztalata szerint szakadás támadt a fiatalok templomi és világi erkölce között. A lányok és legények, akik a templomban jámborul fohászknak, a „mulató, a' varró, kötő, fonyó” házban trágár mesékkal, illetlen énekekkel és tréfákkal, szemérmetlen viselkedéssel tűnnek ki. Ezért persze elsősorban a szülőket teszi felelőssé, akik a gyermekeket helytelen beszédükkel és tetteikkel botránkoztatják, és az „Isten Törvénye fel-törésére” nevelik.⁹⁸¹

A botránkoztatás Negyedés Pál szerint minden társadalmi osztályra kiterjed. Csak az számít bölcs, tanult és becsületes embernek, aki a vallást rágalmazza. A legkülönbözőbb társaságokban is található „szabad hitű” keresztények, akik a hitet csúfolják, és másokat eltántorítanak az evangélium igazságától. A gazdagokat a házassági erkölcs kérdésében látja különösen is bűnösnek, de szemükre veti azt is, hogy a gyónástól, áldozástól, misehallgatástól és böjtöléstől is ők irtóznak legjobban. A közrendűeknek a káromkodást, irigységet, haragtartást, lopást, az ünnepeken való dolgozást rója fel. Legfőbb bajnak azonban azt látja, hogy a közemberek is csak azt hiszik, ami neki tetszik, és nem azt, amit az Isten parancsol.⁹⁸²

A papság elvárásai és a hívek magatartása között egyre nagyobb távolság mutatkozik. Némely szónok (elsősorban szerzetesek) olyan erkölcsöket várnak el az emberektől – főleg a fiataloktól – amely kolostori fegyelmet követelne, és a korban szinte irreálisnak tűnik. Klenák Nárcisz még azt is felrója a lányoknak, hogy a templomon túl is szeretnek sétálni.⁹⁸³

Fejér György úgy érzékeli, hogy a papság lehetőségei korlátozottak. Mivel társadalmi megbecsültségük és tekintélyük csökkent, a hívek nem nagyon hallgatnak rájuk. Ezért a világi előljárók szerepét hangsúlyozza: mivel nekik hatalmukban áll alattvalóiknak parancsolni, a megváltozott körülmények között ők lehetnek a vallás pártfogói és a lelkek megmentői. (Lásd a 78. szöveget!)

Egyed Joákim a hitetleneket három csoportba sorolja. (Lásd az 52. szöveget!) A katekizmus alapján ugyancsak három csoportba osztja azokat, akik az egyházon kívül vannak. Ugyanezt teszi Simon Máté, amikor a hit ellenségeiről mond beszédet. Megkülönbözteti a „*semmi hitűek*”, vagyis hitetlenek csoportját, akik nem fogadják el az

⁹⁸⁰ TÖRÖK, i. m., IV, 244.

⁹⁸¹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 28.

⁹⁸² NEGYEDES *Kalászat*, 307-308.

⁹⁸³ KLENÁK, *Prédikációk I*, 120.

evangéliumot; az *eretnekeket*, akik nem mindent hisznek el belőle; és a *hideg keresztényeket*, akik az életüket nem az evangéliumhoz szabják.⁹⁸⁴

A Váci Egyházmegyei Könyvtár Kézirattárában található egy 1809-ban keletkezett beszéd, amely arra figyelmezteti a híveket, hogy hamis próféták mindenféle nyelvű, sorsú és hitű emberek közül lehetnek, és már a katolikusok között is vannak: „Azon szentfégre nézve, mellyet felvettek, és nevekre, mellyet vífelnek, nézve keresztények ugyan, de azonban, magok viseletekre nézve Lucifer szolgálói [...]”. Különösen is veszélyesnek tartja, hogy ékesszólásuk, szabad nyelvük, tisztségeik és gazdagságuk révén sokszor nagy becsben állnak az emberek előtt.⁹⁸⁵

Kovács Márk megkülönbözteti a hittagadókat, a hitmódosítókat, és a hit ellen élőket. Az elsőként leginkább csak a zsidókat érti. A második csoporttal kapcsolatban fájdalommal állapítja meg, hogy megvetik a Szentírást, és egyedül csak az észre támaszkodnak, és ezek között sokan vannak a katolikus egyház fiai is. A harmadik csoport a bűnösöket, erkölcsteleneket foglalja magába.⁹⁸⁶ Quinquagesima vasárnap a vak meggyógyítása kapcsán – kissé erőltetetten – a farsangi szokások ellen beszél, sőt a felvilágosultak szidalmazására is alkalmat talál: „Tudom, tudom, hogy világos századot élünk. De fájdalom! azt is tudom, hogy a' nagy fénytől meg vakulnak sokan, és rajtunk tellyesedik be ama szörnyü átok: *Látván ne lássanak, értvén ne értsenek*”.⁹⁸⁷

Simon Máté a pünkösd utáni 4. vasárnapon mondott beszédében röviden összefoglalja a történelem során az egyházat ért támadásokat. Felsorolja azokat az eszméket, amelyek az egyház egységét megbontották. Érdekes, hogy a korábbi időkből a pogányság és a „mahumetánusok” támadásai mellett elsősorban eretnek irányzatokat emleget fel, úgymint az ariánusokat, nesztoriánusokat, autikiánusokat, donatistákat, manocheusokat, pelágiánusokat, majd az „újabb” tévtanítókat: a huszitákat, lutheránusokat és kálvinistákat. A maga korában azonban nem az ideológiai, hanem az erkölcsi változásokra helyezi a hangsúlyt. Szerinte most a feslett, szabados élet, a pompakedvelés, az öltözködés- és viselkedésbeli új szokások vezetnek ahhoz, hogy sokan az egyház helyett a „semmi hitűek regementjébe” állnak. Az erkölcstelen életmód elterjedésében természetesen a táncot és a „komédiát” is felelőssé teszi, sőt, ez az első alkalom, amikor az elköteleződés, a családalapítás nélküli élet (akkor „feslett életű nőtelenek”, mai szóhasználattal élve a

⁹⁸⁴ SIMON, *Beszéd a religiónak*, 6.

⁹⁸⁵ [Ismeretlen váci egyházmegyei pap], Sermo S.[anctus] pro D[omi]nica 7a p.[ost] Pentecost.[es] dict.[us] in [Diós]Jenő Die 9a Julii '809., VEKK, 219.594, 36.

⁹⁸⁶ KOVÁCS Márk, i. m., PFKK, BK. 98/I. 2, 180-191.

⁹⁸⁷ U. o., 446.

„szingli” életmód), mint a felelőtlen és terméketlen élet erkölcsi veszélye, feltűnik a prédikációkban.⁹⁸⁸

Török Damaszcén a maga korában „fél-hitről” és „megférgesedett erkölcsről” beszél. Ennek szerinte az az oka, hogy sokaknál az érzékek és indulatok vezérlik a hitet, és nem fordítva, ahogy eddig a keresztények között volt. A pünkösd utáni 20. vasárnapra mondott beszédében sorra veszi, hogy mi a különbség a keresztények, valamint a naturalisták, matematikusok, szkeptikusok és a különböző filozófiai irányzatok világmegismerő módszereiben. Természetesen az empíria és a ráció elégtelenségét hangsúlyozza a hittel szemben. (Lásd a 82. szöveget!)

Fontos kérdéssé, prédikációs témává válik az öltözködés, a megfelelő ruházat problémaköre. A világi írók munkáiban inkább a magyaros és az idegen viselet közti különbség problematikája jelenik meg, mint Gvadányi fő művében a *Peleskei nótárius*ban. Tudjuk, hogy Kazinczy gondolkodásában is fontos szerepet kap a megfelelő ruházatnak a megfelelő alkalommal történő viselése. Annak ellenére, hogy a „magyaros” viselet mibenléte nem igazán látszott még tisztázottnak, a magyar nemzeti viselet iránti érdeklődés jelentősen nőtt.⁹⁸⁹ Az egyházi szerzőket azonban főként nem az öltözet reprezentációs, hanem erkölcsi összetevői érdekelték. Török Damaszcén advent 2. vasárnapján, Keresztelő János ruházódása révén szenteli beszédét ennek a témának, hiszen látja, hogy „az öltözeteknek minémúsége, az erköltkí dolgokba bé fzivárogo”.⁹⁹⁰

Egy ismeretlen bencés pünkösdői beszédének végén az asszonyok „szégyentelen” beszédét ostromozza.⁹⁹¹ Az egri Greskovics Ignác viszont 1813-as húsvéti prédikációjában védelmébe veszi az „asszonyi állatokat”. Tudja, hogy sokat gyalázzák őket gyarlóságaikért, mégis kijelenti, hogy ha „meg nem rontatnak szemérmességükben, és más természetes tulajdonságokban meg nem veztegettetnek, jeles dogokat, álmélgodásra méltó tselekedeteket találunk ő benne”.⁹⁹²

Simon Máté a protestantizmus példájával bizonyítja, hogy az erkölcsi laxizmust dogmatikai tévedések követik. A keresztények továbbra is vallják, hogy Isten ellenzi a kicsapongást, a lopást, a káromkodást, ugyanakkor nem tartják végzetesnek, ha az ember néha mégis elköveti ezeket. A hívek az üdvözüléshez szükséges minimum-elve

⁹⁸⁸ SIMON, *Vasárnapi* II, 352-353; NEGYEDES, *Prédikáziók* I, 73.

⁹⁸⁹ KESZEG Anna, *A szabó Kazinczy, Módi és viselet összefüggései Kazinczy Ferencnél = Leleplezett mellszobor, Nyomozások Kazinczy birtokán*, szerk. CZIFFRA Mariann, Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 9-42.

⁹⁹⁰ TÖRÖK, i. m., I, 26.

⁹⁹¹ [Ismeretlen 18. századi bencés], *Vasárnapi szentbeszéd*, PFKK, BK.+200, I, 129.

⁹⁹² GRESKOVICS, *Prédikációk*, EFKK, Ms. 1014, 169v.

rendezkednek be: elég, ha valaki nem tagadja meg Istent, urának vallja, és nem imád bálványt. Jócselekedet, templomba járás, gyónás és önmegtagadás helyett elégségesnek tartják a Krisztusba vetett hitet, sőt azt állítják: Krisztus nem azért szenvedett, hogy ők is szenvedjenek.⁹⁹³ Szent Dénes-napi beszédének végén bátorságra buzdítja hallgatóit, hogy ne féljenek megvédeni hitüket, amikor azt a „semmi hitűek” támadják.⁹⁹⁴

A katolikus felvilágosodás képviselői, miközben igyekeztek a katolikus hitrendszerhez ragaszkodni, próbálták lehántani a korhoz kötött, idejétmúlt szokásokat, jámborságokat, külsőségeket az egyház gyakorlatairól. Legtöbbször a helyes középút megtartásával próbálták az egyház felfrissítésén fáradozni. Voltak azonban, akik esküdt ellenségei voltak mindenfajta változásnak. Ennek az egyházon belüli csatának fontos tanúbizonysága Alexovics Vazulnak Szent Péter és Pál apostolok ünnepén mondott beszéde. Alexovics szokásos szenvedélyével lép fel a modernkedő katolikusok ellen: „Már temérdekek az olyan Keresztények, és pedig Katolikus Keresztények, a’ kik e’ napokban, nem tudom, mitől meg-maszlagosodván, magok koholnak magoknak hitet, nem az igazság szerint, hanem tulajdon tzellyaik szerint, tulajdon szívek’ kívánsága szerint, tulajdon szájok’ ize szerint, egy hívságos, és puffasztó tudománynak rövid látása szerint: temérdekek mostanság az ilyen Keresztények. Mivel pedig láttyák, hogy ez az ő új, ’s a’ mint ők mondgyák, tiszta, és meg-jobbított Religiójok egybe nem fér a’ mi Religiónk’ külső dolgaival, innen ezeket nyilván kárhoztatták, magokat erővel Jobbítókká teszik, kissebbítik, vékonyították az Anya-szentegyház’ hatalmát, ’s ha lehetne, azt pusztá névvé, ’s üres árnyékká tennék; tsófollják, a’ Ceremoniákat, katzagják az egyházi parantsolatokat, káromollyáka’ hivek’ közönséges Fejét, a Kristus Hely-tartóját, a’ Papságot mindenütt rútol motskollyák, meg-vetik, rágalmazzák” – vesz fel látteleletet az expálos szerzetes.⁹⁹⁵ Különösen fájjalja, hogy nemcsak a „hitben tévelygők”, hanem a felvilágosult katolikusok is ellenségei Mária tiszteletének, amit gúny tárgyává tesznek és babonának minősítenek, butának tartják, aki abban buzgólkodik. (Lásd a 39. szöveget!)

Az újító katolikusok legfőbb támadása a pápaság intézménye, valamint a szerzetesség és a papság ellen irányul, akiket gyakran azzal vádolnak, hogy haszonlesők, erőszakosak, valamint ostobaságokkal és babonákkal tömnek az emberek fejét.⁹⁹⁶ Alexovics nem vonja kétségbe az újítók jó szándékát, de elítéli módszereiket. Érvelése szerint pontosan a józan ész bizonyítja, hogy minden közösségben (országban, városban,

⁹⁹³ SIMON, *Vasárnapi I*, 396-397.

⁹⁹⁴ U. ö., *Ünnepi*, 482.

⁹⁹⁵ ALEXOVICS, *Nyári*, I. Toldalék, II-III.

⁹⁹⁶ U. o., XV.

hadseregben) a törvényes előjárók feladata a parancsolás, tiltás és rendelkezés. Így van ez az egyházban is. Az újítók viszont magukat teszik bírókká, és mindenki a saját feje után az egyháznak hol ezt, hol azt a rendelkezését vagy szokását kritizálja, miközben azzal védik magukat, hogy csak a hibákat és abúzusokat akarják kigyomlálni. Senki sem adott nekik hatalmat, hogy eldöntsék: mi az egyházban a hiba és az abúzus. Rámutat, hogy ha a világi hatalmat illetnék ilyen kritikával, büntetést kapnának érte.⁹⁹⁷ Természetesen levonja a következtetést, hogy a „jobbítók” valójában nem maguktól, hanem „az istentelenek” szájából, ’s nyomorúlt könyvetskéikből” tanulják ezt a gondolkodást.⁹⁹⁸

Hasonlóan érvel a Gyertyaszentelőkor mondott beszédében is. Fájjalja, hogy a keresztények is szeretik bírálni a Szentírást, a dogmákat, és önmagukat tudósnak és felvilágosultnak tartják, ha elolvastak néhány könyvet. „Tudatlanok vagyunk, a’ Szent Írást meg-se szagoltuk, leg alább nem értyük; de nagyott kötök hozzá, ha még tsak a kiss *Catechismust*-is tudgyuk; azonban Tanultaknak, Böltseknek, *Illuminatusoknak* adgyuk magunkat; erre nézve nagy vakmerőséggel a’ Sz. Irás ellen a’ hit Titki ellen, a’ Krajtzáros könyvetskéikből, mint Birák, *sententiát* hozunk.”⁹⁹⁹

Alexovics másik nagy problémája, hogy már a hívők sem élik meg életükben a közvetlen istenkapcsolatot, hanem – a modern kor naturalizmusának megfelelően – mindenre természetes magyarázatot keresnek. „Most az ember, valami baj, veszély, gonosz történik e világon, azt vagy a’ természetnek, vagy a’ szerentsének, vagy a’ történetnek, vagy még a’ tsillagzatoknak-is tulajdoníttya. Most az ember, mivel testi szemeivel nem látja az Istennek ellenünk ki-nyujtott karját; a tsapásokat nem tartja Isten Látogatásának, ostorának, bűneinek, büntetésének.”¹⁰⁰⁰

Visszatekintve az egyház történetére Alexovics úgy látja, sokszor előfordult már, hogy a kereszténység egykori központjai elveszítették jelentőségüket, és az isteni kegyelem új országokba költözött. Korának missziói reményt adnak számára, hogy a kereszténység – ha Európában visszaszorulna is – másutt virágzásnak indul. A hit súlypontja egykor Jeruzsálemből, Antiókiából és Konstantinápolyból nyugatra került át. Miután azonban Angliában, Hollandiában és másutt „falba rúgták” az isteni kegyelmet, az most azokhoz költözött Afrikában, Amerikában és Japánban, akik meg tudták becsülni. De nem csak a távoli népek megtérésében, hanem az egyszerű emberekben is bízik. Míg a társadalom, az egyház és a szellemi élet minden előkelőbb rétegét bírálja a kegyelem eljátszása miatt

⁹⁹⁷ U. o., VI, XVI-XVIII.

⁹⁹⁸ U. o., XXII.

⁹⁹⁹ U. ő, *Ünnepnapi*, 215-216.

¹⁰⁰⁰ U. ő, *Téli*, 406.

ezeket az embereket tekinti a hit és a jövőendő mennyei dicsőség örökösének: „A’ melly kegyelmet el-henyélnek a’ lágy-meleg Papok, s’ Egy-házi pásztorok, a’ tunya ’s rest Nemesek, a’ gonosz Elöl-járók, a’ hitetlen Urak, és Méltóságok, a’ mostanyi Tudóskák és fél Philosophusok, azokat az ő juhaiknak, az ő szolgálóknak, az ő jobbágyiknak, az együgyű tudatlan falusi embereknek adgya Isten”.¹⁰⁰¹

Egyed Joákim is elismeri, hogy vannak papok, akiknek rendetlen élete nyilvánvaló, sokan őmiattuk nem akarnak részesülni a szentségekben,¹⁰⁰² ugyanakkor semmi sem kényszeríti a híveket, hogy előttük tárják fel lelküket. Ezért arra buzdítja híveit, hogy keressenek maguknak olyan papokat, akikhez bizalommal lehetnek, de arra is figyelmeztet, hogy szükség esetén tegyék félre az emberi szempontokat, mert a bűnös pap is érvényes hatalommal rendelkezik.¹⁰⁰³

A felvilágosodás szemlélete, amely az egyházi intézményeket vonja kritika alá, a vallásos cselekedeteket szégyelli és babonának minősíti, már a keresztények körében is teret hódított. „’S mi a’ mostani Világ gyümöltse? volt valaha kisebb betse a’ jó erköltsnek? a’ Keresztényi hivatalokat tapodták valaha akkora vakmerőséggel a’ keresztények? heverték valaha olly gyalázatban, meg-vetésben a Szentséges állapotok? Nem de most szégyenljük, hogy Keresztény Cáholicusoknak külső-képpen mutatni kell magunkat? Nem de most katzagja, ki neveti, babonásoknak tartya ember azokat, kik az ájtatosságokat gyakorollyák, kik az isteni szolgálatban példások, szorgalmasok [...]” – ostorozza hallgatóit Alexovics Vazul.¹⁰⁰⁴ Abban látja a legnagyobb bajt, hogy a keresztények megijedtek az új eszmék terjedésétől, és félnek megvédelmezni hitük igazságait. Szégyellik nyilvánosan megvallani a hitüket, tartanak attól, hogy az ellenfelek kigúnyolják, maradiaknak, babonásaknak tartják őket. (Lásd a 33. szöveget!) Fájlalja, hogy a hagyományos áhítatgyakorlatokat: a rózsafüzér imádkozását, a búcsújárást, a gyónást és áldozást már csak a köznép, a gyermekek, az egyszerű emberek gyakorolják, de a „megvilágosítottak” szégyellik és kinevetik azokat. (Lásd a 40. szöveget!)

A keresztények gyávasága, kicsúfolástól való félelme megjelenik Török Damaszcénnál is.¹⁰⁰⁵ A minorita szerzetes megfeddi azokat, akik elvtelenül, a fennálló hatalom függvényében változtatnak hitükön. „Ha a’ Török parantsol az Alkoránt tartom. Ha Zfídó, a’ Talmudhoz ragafzkodom. Ha a’ Pápa parantsol, hifzem a’ kenyérnek fzíne alatt a’

¹⁰⁰¹ U. ö, *Őszi*, 213-214.

¹⁰⁰² EGYED, i. m., II, 39.

¹⁰⁰³ U. o., I, 653.

¹⁰⁰⁴ ALEXOVICS, *Őszi*, LXI.

¹⁰⁰⁵ TÖRÖK, i. m., I, 131.

Kristus' teftét. Ha Református, akkor a' pufzta kenyeret béljegül vezzem. 'S azt gondollyátok talán hogy nintsenek ilyenek? Vagynak." – írja a pünkösöd utáni 17. vasárnap, de hasonló elvtelenséget fogalmaz meg pünkösdhétfőn is.¹⁰⁰⁶

Simon Máté úgy látja, hogy az ünnepeket sokan megszenteltelenítik, az egyházat, a papságot, a régi szokásokat, a bűjtöt, imádságot, gyónást-áldozást megvetik és kinevetik.¹⁰⁰⁷ Aki buzgóbban teljesíti vallásos kötelességeit, gúny tárgya lesz, de aki másokat is javulásra int, azt gyalázzák és üldözik is.¹⁰⁰⁸

Negyedes Pál főleg az előkelőket és az értelmiséget teszi felelőssé azért, hogy a jó erkölcs „számkivetésbe” került. Tapasztalata szerint az emberek úgy élnek, mintha „fe alkotó Istene a' világnak: fe halhatatlan lelke az embereknek: fe jutalma mennyben a' jó tselekedeteknek: fe büntetése pokolban az halálos vétkeknek” nem lenne. A tanultabbak úgy vélik, hogy a vallási parancsok csak az egyszerű köznépre vonatkoznak, a főrendűek székei pedig vasárnaponként üresen maradnak a templomban.¹⁰⁰⁹ Anchély Ildefonz ugyanígy marasztalja el a főrendűeket, amiért úgy vélekednek, hogy az evangélium őket nem kötelezi.¹⁰¹⁰

Alexovics azt is felrója, hogy a keresztények kételkednek az egyház dogmatikai tanításában. Mária fogantatásának ünnepén azért szenteli beszédének első részét Mária büntelenségének, mert „erről némelly Catolikusok is kételkednek”.¹⁰¹¹ Kovács Márk is úgy véli, hogy ha a keresztények kedvükre válogatnak az egyház tanításában, „mint a vadkörteben”, akkor a megtérni készülő kinevetik őket anyaszentegyházastul, hiszen maguk a hívek sem veszik komolyan a számukra előírt parancsokat.¹⁰¹²

Természetesen koruk lazuló erkölcei állandó témául szolgálnak a szónokoknak. Se szeri se száma az olyan kitételeknek, amelyek a „jelen való siralmas időket” ostorozzák. Ez persze minden kor prédikációjára jellemző, de a 18-19. század fordulóján különös gyakorisággal fordul elő. Az erkölcsi lazulás (főleg a fiataloké), állandóan visszatérő témája a prédikációknak.¹⁰¹³ A szónokok nagyon kedvelik a bűnalkalmak és kísértések felsorolását.¹⁰¹⁴ Egyed Joákim úgy látja, főleg a tisztaság elleni bűnök szaporodtak meg.¹⁰¹⁵ Alexovics naiv módon emeli példává az első keresztény asszonyokat: csak az Úrnak és a

¹⁰⁰⁶ U. ö, IV, 113-114; III, 31.

¹⁰⁰⁷ SIMON, *Vasárnapi* II, 404, 406, *Ünnepi* 84.

¹⁰⁰⁸ U. ö, *Vasárnapi* I, 487.

¹⁰⁰⁹ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 26-27.

¹⁰¹⁰ ANCHÉLY, i. m., 139.

¹⁰¹¹ ALEXOVICS, *Őszi*, III.

¹⁰¹² KOVÁCS Márk, i. m., II, PFKK, BK. 98/I. 2. b, 285.

¹⁰¹³ Pl.: SIMON, *Ünnepi* 87.

¹⁰¹⁴ Pl.: MOLNÁR, *Prédikációk*, 309.

férjüknek akartak tetszeni, és megvetették a világi hívságokat, nem úgy, mint a maiak.¹⁰¹⁶ Nyilván elsősorban korának női híveit akarja Mária példájával figyelmeztetni a helyes életvitelre. A negatív leírás ugyanis nem Mária, hanem a 18. századi erkölcsös asszony magatartásának bemutatása: „[...] nem jelenent meg a’ mulatozó helyeken; nem olvasta a’ szerelmes *Romantzokat*; nem állott beszédbe magánosan, setétben a’ férfiakkal”.¹⁰¹⁷ Majd – a *sermocinatio* alkalmazásával – maga Mária is a 18. század emberének ad életviteli tanácsokat: „[...] hozzám-való szeretetből, fúsd a’ veszedelmes multságokat; ne kóborolly bordély-házról bordély-házra, ne hurtzoltasd magadat útszáról útszára éjtszaka’ idején; ne botránkoztass egyebeket rendetlen öltözetiddel”.¹⁰¹⁸ Simon Máté Szent Miklós püspök kapcsán int az éjszakai kicsapongások veszélyeire,¹⁰¹⁹ főleg a városi és az udvari életet tartja az erkölcsre nézve károsnak.¹⁰²⁰ Fejér György is a városi nevelés buktatóira hívja fel a figyelmet. A vidéki szülők nagy reményekkel indítják útnak gyermekeiket, hogy a városokban tanuljanak, de visszatérésükkor keservesen kell csalódnium, mert a „mérges városi plánták’ környékébe jutván, ezeknek dögleletes lehelletét magokhoz szívták”.¹⁰²¹

A világias pompa, a cifrázkodás elítélése gyakori a korszak beszédeiben.¹⁰²² Ugyanakkor néha a szónokok olyan erkölcsi magatartást kívánnának (pl. a szórakozásban), amely a maguk korában már nem volt életszerű. Simon Máté ugyan vasárnap megengedhetőnek tartja a muzsikálást és a játékot, de azzal a feltétellel, hogy „a’ muzsikálás ugyan, hogy tsendes, és tántz nélkül, a’ játszás pedig, hogy mértékletes, és különböző nem öszve keveredése nélkül légyen”.¹⁰²³

Keresztelő Szent János vértanúsága jó alkalmat szolgáltat a szónokoknak, hogy Heródiás ürügyén a tánc veszélyeiről írjanak. Negyedek Pál hangsúlyozza, hogy nem a tánc a bűn önmagában, de ahogy a lány magányos tánca a Keresztelő életébe került, a modern páros táncok is sok lelki halált okoznak. Aranyszájú Szent János és Vajda Sámuel szövegeit hozza bizonyítékul.¹⁰²⁴

Simon Máté úgy látja, hogy a keresztények erkölcsi érzéke megromlott. A gyónáshoz járulók ugyan bevallják a megszokott apróbb gyarlóságokat, de az igazán súlyos

¹⁰¹⁵ EGYED, i. m., I, 280.

¹⁰¹⁶ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 276.

¹⁰¹⁷ U. o., 478.

¹⁰¹⁸ U. o., 482.

¹⁰¹⁹ SIMON, *Ünnepi*, 487.

¹⁰²⁰ U. o., 522.

¹⁰²¹ FEJÉR, *Beszédek* IV, 300.

¹⁰²² SIMON, *Vasárnapi* I, 260.

¹⁰²³ U. o., 475.

¹⁰²⁴ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 291.

bűnök felett elsiklanak.¹⁰²⁵ Kortársaihoz hasonlóan nagy bajnak tartja az istentelen beszéd terjedését, és roppant szigorúan lép fel a káromkodások ellen. Meglepő, amikor a szószékről ecsetelgeti, hogy szerinte a káromkodók és a káromkodás eltűréi megérdemelnék, ha „füleikbe olvasztott ólom öntettne; nyelvek pedig tüzes fogóval ki-húzzattatna, és fütögettetne”.¹⁰²⁶ A szülők szemére veti az ifjúság erkölcsi hanyatlását. A naimi ifjú kapcsán mondott beszédében figyelmezteti őket, hogy sokan sirathatnák test szerint nagyon is eleven, de lélekben halott gyermekeiket.¹⁰²⁷ Az ő felfogása szerint nemcsak a kocsma és a táncmulatság, de még a fonó is bűnveszélyeket rejt. Roppant eleven színekkel és reális képekkel ecseteli az egyes korosztályok és nemek jellemző bűneit. Úgy látja, hogy az erkölcsi romlottság egyre fiatalabb korban terjed. A gyerekek imádkozni még nem tudnak, de a bűnre egyre fogékonyabbak. „De hijjad tsak a’ tántzra: a’ nyóltz, kilentz eftendős leányka fem mentegeti magát, sőt hívást sem vár; hanem alig nyikkan-meg a duda, alig fzóllamlík-meg a’ hegedő, mindjárt ott terem, oda fut, oda fzalad; ’s így nem külömben a’ férfi-gyemek-is, jól lhet még a’ *Mi-Atyánkat* fem tudja, még-is el-tudja mondani az *Iften Mi-Atyánk utsét*; jól lehet azt fem tudja jól, ki teremtett, ki adott mindent; még-is ama’ Pokolból fzarmazott gonofz káromkodást, az *adtát, teremtetét*, mind egyre fzórja [...]”¹⁰²⁸ Miközben a falusi hallgatókat a „hagyományos” kicsapongásoktól félti, nem veszi észre, hogy korának veszélyei egész másutt leselkednek.

A pünkösöd utáni 4. vasárnapra mondott beszédében a Péter bárkájából tanító Jézussal kapcsolatban az egyházat elhagyókra irányítja beszédét („mert ebből a’ hajóból moftanság fokban ki-ugranak”).¹⁰²⁹

Negyedes Pál viszont abban látja a bajt, hogy sokan látszólag ma sem hagyják el az egyházat, továbbra is „erős papíftának” tartják magukat, hiszik az egyház tanítását, de a „leg-kiffebb buzgósággal” sem viseltetnek vallásuk iránt. Nemcsak hogy nem gyarapítják, de még gyalázzák és kisebbítik is, amikor hitükkel ellentétesen cselekszenek, babonákban hisznek, és a „hitetlenek’ iftentelenségeit ditsérik ’s gyakorollyák”.¹⁰³⁰

Mindazonáltal a prédikációkból sok érdekesség derül ki a kor erkölcsi felfogásáról. Például hogy az egyébként szigorú Simon Máté a sörfogyasztást böjtben is megengedettnek tartja.¹⁰³¹

¹⁰²⁵ SIMON, *Vasárnapi I*, 231.

¹⁰²⁶ U. o., 436.

¹⁰²⁷ U. o., 466; hasonló támafelvetés: MOLNÁR, *Prédikációk* 569.

¹⁰²⁸ SIMON, *Vasárnapi II*, 140.

¹⁰²⁹ U. o., 350.

¹⁰³⁰ NEGYEDES, *Prédikációk II*, 485.

¹⁰³¹ SIMON, *Vasárnapi II*, 81-82.

4. Reakció a korszellem megváltozására

„[...] senki sem kételkedik, ha vagyon-e Isten; hanem csak azok, a kiknek hasznos, hogy ne légyen Isten. S ugyan e miatt a hitetlenség majd csak nem mindenkor a tisztátalansággal együtt nevededik; s nem-is kezd az mind addig az emberben szünni, míg benne a fajtalanság tüze nem kezd engedni, s eloltatni.”

(Alexovics Vazul)

Már az előzőekben láttuk: a papok azzal magyarázták az új eszmék gyors terjedését, hogy azok felszabadítják az emberek lelkiismeretét, ideológiai alapot nyújtanak a keresztény erkölcsi parancsok áthágására. Az egyház hitbeli tanításának támadása pedig hozzájárul ahhoz, hogy az emberek – beleértve a keresztényeket is –, egyre kevésbé tisztelik az egyházi-papi tekintélyt. Elengedhetlenné vált, hogy a papok a szószékről reagáljanak ezekre a problémákra, és védelmükbe vegyék egyházukat, annak tanítását és alapelveit.

Kovács Márk éles hangon ítélte el a magukat tudósnak tartók káros, bomlasztó tevékenységét, amellyel nemcsak önmaguk vesztét okozzák, hanem másokat is a kárhozatba rántanak. (Lásd a 93. szöveget!)

Török Damaszcén fájjalja, hogy a tetszetős új tanítás, a szabadosság hirdetése népszerűbb, mint az evangélium és az erkölcs: „Az erköts állapottyában meg-vesztegettetett világban támadtak már elég hamis kristusok. Azok tudni-illik, kik az egy igaz Kristusnak Szent Evangyeliomát meg-vetik, ennek a sok semmi hitű emberek írásait eleibe tévén, és ezen szabad életre utat nyitó írások szerént élvén. Támadtak sok hamis próféták, kik a szabad életnek jóságát, tisztességét, ékes szavakkal, válogatott okoskodásokkal, jósággal színlett tsalogatásokkal úgy bé-akarják óltani az emberek szívébe, és úgy bé-is óltották már sok ezer szívekbe, hogy a szent hit, a tiszta erkölts, majd nem egészszen számkivetésbe küldettek.”¹⁰³²

Billisics Aloyzius Szent István-napi beszédében fejti ki, hogy szerinte hogyan történt az új generációnak a hittől történt elpártolása: „[...] Már se szégyen, se vétek a' paráznaság, a' tisztátalanság, a' bújaság, a' fesletség, az irigység, az álnokság, a' minden gonoszra vetemedett vakmerő bátorság? [...] Mert tudni-illik minek utánna eme szerentsétlenül meg-világosodottak kis-korokban ugyan Istenesen neveltettvén a' jámbor Szüléktől, vagy Mesterektől minden jóra tanittattván, s ez-által az Istent bőven meg-

¹⁰³² TÖRÖK i.m., IV, 244.

ismervén, azt azomban a' hamis világosság szelétől meg-hevülven, nem úgy mint Istent ditsőitik, tisztelik; hanem el-enyészvén gondolatokban az ő félelmét ki-ütik; Törvénytét le-tapodgyák; Evángéliomi világosságát, világosító Tudományát fitymállák, betstelenítik; azt a' test okosságával, s szabásival el-változtattják; azért érdemek szerint adnak ök-is fel-fordúlt értelemre, hogy azokat tselekeddjék, a' mik nem illenek, sőt a' józan értelemmel nyilván ellenkeznek.”¹⁰³³ Hasonlóképpen gondolkodik a „mostani meg-vefztegetődött” időkről Negyedés Pál is, aki szerint az emberek az igazi jót kinevetik, a rosszat pedig, amely a józan ésszel is ellenkezik, az egekig magasztalják.¹⁰³⁴

„A' keresztények erköltse meg-változott” – állapítja meg sommásan és bosszankodva Alexovics.¹⁰³⁵ Úgy véli, hogy még sosem uralkodott annyira hazánkban a gonoszság, mint napjaiban. Ezt szerinte nem is kell bizonyítani, hiszen szemmel látható. Az élet minden területén, a kereskedelemben, a felebaráti szeretetben, a családi kapcsolatokban, a vallási életben, mindenütt tetten érhető az „új módi” romboló hatása. (Lásd a 35. szöveget!) Egy nagypénteki beszédében hosszan taglalja, hogy a mai keresztények ugyancsak nem Jézust választanák Barrabás helyett. A már említett *sermocinatio* „szerepjáték” módszerét alkalmazva ismerteti a modern keresztények gondolkodásmódját, kényelemszeretetét és bűnre való hajlandóságát. (Lásd a 8. szöveget!) Azt is állítja, hogy azon házások között gyakoribb a hűtlenség, akik a kor új eszméivel rokonszenveznek: „Nem de máj- nap a' házások között, kivált-képpen ha ök már meg-világosodtak, ritka madár a' házasság-béli hivség, és a' házasságtörés módivá kezd lenni?”¹⁰³⁶

Az is zavarja, hogy a szégyenérzet mind a beszédben, mind a cselekedetekben visszazorult. Magát érzi zavarban, amikor ezekről a dolgokról szót kell ejtenie, de igyekszik úgy eleget tenni feladatának, hogy ne legyen botránkozató: „Egy fele a' Keresztényeknek nem szégyenli a' fajtlanság' titkát nyilván beszélleni. Más fele a' Keresztényeknek nem szégyenli a' fajtlanság Titkait halgatni. 'S én szégyenlyem az efféle Keresztényeket meg-szégyeníteni, és a' fajtlanság' otsmányságát nekik meg-mutatni? Nem, nem; távul légyen ez tőlem. Szóllok tehát, szóllok erről a' vétekről, mivel szükség rólla szóllanom: mindazonáltal olly vigyázással szóllok, hogy leg-kissebb ollyas szót számból kine ejtsek, mellyben valaki méltán meg-botránkozhassek”.¹⁰³⁷

¹⁰³³ BILLISICS Aloyzius, *Magyarok első királyja Szent István ditsérete*, Bécs, 1789.

¹⁰³⁴ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 43.

¹⁰³⁵ ALEXOVICS, *Őszi*, LXXXI.

¹⁰³⁶ U. o., 312.

¹⁰³⁷ U. o., 316-317.

Klenák Nárcisz még a „módi” kifejezésért is bocsánatot kér, de nem tud jobbat, annyira idegen volt az ezzel jelzett fogalom a régi magyarok előtt: „Senki meg ne itéllyen; hogy a’ vidék Tartományokból, Országunkba tsúfzott fzentelen fzoekáfokat: Módinak nevezem; Jámbor Eleink között ugyan-is, olly fzokatlan dolog volt, a’ külső Nemzetek fzoekási fzerén majmoszkodni; hogy a’ Magyar nyelv, Annak magyaráb nevit fel találni, ekoráig nem tudta. Bár mostanság fem tudnánk: mit téfzen Édes Hazánkban a’ külső Módi”.¹⁰³⁸

Simon Máté a pünkösöd utáni 19. vasárnapi második beszédében szokatlan szenvedéllyel arra ragadtatja magát, hogy a szószékről követeli azok kiirtását, akiket ő a „mostani világ” rühös juhainak, dühös ebeinek és ragadozó farkasainak tart. Magától értetődő módon, bibliai példákkal és a pásztorok gyakorlatával (a rühös juh elkülönítésével) kardoskodik a kirekesztés mellett, és – mintegy illusztrációul a trón és oltár szövetségéhez – a világi és egyházi fejedelmek összefogását sürgeti ellenük.¹⁰³⁹ Gondolatmenete azért érdekes, mert egy kalap alá veszi azokat, akik a katolikus vallásgyakorlatban lanyhábbnak mutatkoznak, és azokat, akik tagadják Isten és a túlvilág létét. Nem véletlen, hogy Szent László-napi beszédében sajnálkozva állapítja meg, mennyire elmaradnak az erkölcsök a szent király korához képest.¹⁰⁴⁰ A kor ideológiai zűrzavarában a papok úgy látják, hogy az erkölcsök lanygulása és a vallásosság háttérbe szorulása szoros összefüggést mutat az istentagadó nézetek terjedésével. (Lásd a 46. szöveget!)

Csaknem minden szónoknál visszatérő probléma, hogy a hívek templomlátogatáshoz való viszonya megváltozott. A templomba járás nem „módi”, sokan a legkisebb indokkal is elmulasztják a vasárnapi misét. Simon Máté sok beszédében rutinszerűen és unalmasan, szinte mindig ugyanazokkal a szavakkal buzdítja hallgatóit, hogy látogassák a „Misét, Prédikátiót, délutáni tanítást”, mert észleli a hívek szorgalmának lanygulását.¹⁰⁴¹ De már a templomba járók sem viselkednek ott olyan tisztelettel, mint a korábbi hívek, és nem igyekeznek az ott hallottakat életre váltani, sőt bűnös célokkal is látogatják a templomot. A napkeleti bölcsek hódolata kapcsán Alexovics megdorgálja a templomban tiszteletlenül viselkedő keresztényeket.¹⁰⁴² (Lásd a 23., 34., szövegeket!) „Az előtt, ha Isten igéjét hallgattad; az örök igazságoktól meg döbbsentél, és leg-alább kevés üdőre életedet meg-változtattad. De mostanában látod a szép példát, a jó erköltsöt; és ki-

¹⁰³⁸ KLENÁK, *Prédikátiók*, 94.

¹⁰³⁹ SIMON, *Vasárnapi II*, 502.

¹⁰⁴⁰ U. ő, *Ünnepi*, 322.

¹⁰⁴¹ Pl.: u. ő, *Vasárnapi I*, 107, 115, 256, 270, 285, 301, 361, 375, 425, 458, 459; u. ő, *Vasárnapi II*, 68, 100, 200, 254, 269, 312, 342, 402, 457, 506, *Ünnepi*, 25, 248, 289.

neved: el-jössz az isteni szolgálatra, és azt, mint egy Komédia-béli játékot nézed: halgatod az Isten igéjét; és magadat nem jobbitod” – foglalja össze Alexovics az emberek viselkedésének megváltozását.¹⁰⁴³

A szónokok bosszankodva szemlélik, hogy a szent helyek már nem keltenek a régiekéhez hasonló áhítatot a hívekben, a liturgián nem olyan összeszedetten vesznek részt, mint ahogy ők azt elvárnák. Szeretik is részletesen leírni, milyen illetlenül viselkednek a mai keresztények a templomban.¹⁰⁴⁴ „Ha Templominkat és Istenszolgálatunkat jó vizsgálóra vefzfűk, melly becstelenségekre, botránkozató viseletekre nem kéntelenítetünk vetni fzeimeinket? Itt csacsognak némellyek eme vagy ama illetlenségről; ott tréfát üznek mások a’ Templomban; ezek tunyák, hogy térdeiket meghajthatnák, a’ Seregek’ Ura előtt, vagy hogy gyarló kezeiket égbe felé emelnék; azoknak már megtámaszkodáfok, és ülésök restséget és tétovázást bizonyít; amazok mindenre vígyáznak, valami a’ templomban végbe megy, csak az Isteni tiszteletnek részeire nem; elfők mindenütt jár, csak az Istennél nem” – írja Fejér György.¹⁰⁴⁵

Török Damaszcén szerint a keresztényekben már nem olyan erős a hit, mint a régiekben, nem veszik komolyan, hogy Isten mindenütt jelen van, de különösen a templomban kívánna tisztelettudó viselkedést. „Ez a’ fzozfédgyának újságot befzél, amaz a’ templomba bé jövőknek közfönget. Egyik nevet, a máfik fzemmel integet. Ez az Anyafzentegyház tzeremóniáit otsárollya, amaz elé, ’s hátra befzélget, fzóval; fokon rendetlenkednek, ’s mi ennek az oka? az hogy nintsen erős hit a’ Kereftényben.”¹⁰⁴⁶

Simon Máté a nőket főleg azért marasztalja el, hogy „mészár-szék gyanánt” mutogatják magukat a templomban,¹⁰⁴⁷ a férfiakat pedig a beszélgetésért, a tiszteletlen testtartásért, amelyre hosszan hoz példát a saját tapasztalataiból.¹⁰⁴⁸ A karácsony utáni első vasárnapon mondott első beszédét azoknak szenteli, akik vétének a templomba járás kötelezettsége ellen. Részletesen felsorolja az okokat, amelyek jogosan vagy jogtalanul tarthatnak valakit távol a templomtól. Érdekes módon azonban ő nem tér ki azokra, akik elvi okok miatt nem akarnak templomba jární.¹⁰⁴⁹ (Persze helyesen állapítja meg Lukácsy Sándor, hogy az ilyenfajta bosszankodások és ostorozások régebben is hozzátartoztak a

¹⁰⁴² EGYED, i. m., I, 229.

¹⁰⁴³ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 85.

¹⁰⁴⁴ U. ő, *Nyári*, 42; MOLNÁR, *Prédikáziók*, 527; NEGYEDES, *Prédikáziók* I, 93, 349; SIMON, *Vasárnapi* I, 169-172, u. ő, *Óltári szentségről*, 61.

¹⁰⁴⁵ FEJÉR, *Beszédek* IV, 204.

¹⁰⁴⁶ TÖRÖK, i. m., I, 279.

¹⁰⁴⁷ ALEXOVICS, *Nyári*, CXVI.

¹⁰⁴⁸ U. o., CXXI.

¹⁰⁴⁹ SIMON, *Vasárnapi*, I, 49-60.

prédikáció műfajához.¹⁰⁵⁰ Nemcsak a katolikus papok, hanem a református lelkészek is ugyanezeket a jelenségeket tapasztalják, és ugyanúgy lépnek fel ellene a szószékről.¹⁰⁵¹)

Szinte ugyanezt a gondolatot folytatja Simon, amikor a híveket azért marasztalja el, mert már minden fontosabb számukra a templomba járásnál és a prédikáció hallgatásánál. „Reményl valaki itt, vagy amott némelly nyereséget? nem adná ezt harmintz prédikázióért. Jár valaki egy kis selyem ruhátskában? már szégyel halgatni prédikáziót. Nemesb vérből származott valaki, vagy egy kiss magasb poltzra fel-vergődött? már-nem méltóztatik magát meg-alázni a prédikázióra. [...] A Komédia-Ház rakva vagyon halgatókkal: a Baal-Ház rakva vagyon tántzolókkal: a Hetz-Ház rakva vagyon nézőkkel: a Kávé Ház rakva vagyon jádszókkal: és a Sz. Martirok Templomi, a Jésus Krisztus Szentegyháza üres, pusztá, szűkött szenved a halgatókban.”¹⁰⁵²

Az orátorok gyakran szembesülnek azzal, hogy a papság társadalmi megbecsültsége csökken, tekintélyük már nem mérhető a korábbi időkéhez. Molnár János Nagy Konstantin személyét idézi meg, aki el sem olvasta a papokat vádoló leveleket. Fájdalommal tapasztalja a változást, hogy régen a papnak mindenki kezet csókolt, most pedig asszonyok még paptól is elvárják a kézcsókot. Nem tudja, hogy a kevélység, a gondatlanság, a papok alázata, vagy nem megfelelő viselkedése irtotta-e ki ezt a régi szokást.¹⁰⁵³ A kor a papságának nemcsak társadalmi, hanem szellemi vezető szerepe is háttérbe szorulni látszott. Míg korábban egy adott közösség, sőt az egész társadalom számára mértékadó szellemi tekintélynek számított a papság, korunkra sokak szemében épp a maradi gondolkodás, a tudatlanság jelképeivé, és a gúnyolódás céltáblájává válnak. A pap a „művelt” társaságban élcelődés tárgya, sarkítják és eltúlozzák műveletlenségüket, elmaradottságukat. Alexovics nyilván kellemetlen személyes emlékeit is megfogalmazza a prédikációiban, hiszen saját bőrén tapasztalta, hogy sokan megvetően nyilatkoznak róla, mint a maradiság és reakció megtestesítőjéről. Említettük a Martinovics Ignáccal és Spielenberg Pállal való találkozásának történetét a Kilián-féle könyvkereskedésben. Ugyancsak jellemző a Laczkovicssal való találkozása a hajóhídon. (A pálos szerzetes vesztőhelyet szánt Laczkovicsnak az Utazó ember című munkájáért, Laczkovics pedig Alexovicsra támadt, mondván, hogy „nem lesz addig jó, míg ezeknek a fickóknak a nyakát ki nem törük”).¹⁰⁵⁴ Ezeknek a tapasztalatoknak és megalázó élményeknek az emlékeit

¹⁰⁵⁰ LUKÁCSY, *Trombita*, 284.

¹⁰⁵¹ VÉTSEY József, *A' keresztyén erköltsi tudomány renndel prédikáziókban foglalva*, II, Győr, 1797, 61-71.

¹⁰⁵² ALEXOVICS, *Tavaszi*, 106.

¹⁰⁵³ MOLNÁR, *Prédikáziók*, 252.

¹⁰⁵⁴ ECKHARDT, i. m., 185-186.

fedezhetjük fel beszédeiben. (Lásd a 17. szöveget!) Klenák Nárcisz a világban tapasztalható új egyház- és papüldözésről beszél, amely egyrészt a fizikai bántalmazásban, másrészt a gyalázásban és rágalmazásban mutatkozik meg.¹⁰⁵⁵ Példaképpül állítja a világ elé a régi pogányok (perzsák, egyiptomiak, rómaiak stb.) paptiszteletét.¹⁰⁵⁶

A szerzők persze maguk is tudták-éreztek, hogy a megváltozott korban újfajta egyház- és hierarchiamodellre lenne szükség. Nem véletlenül emeli ki Simon Máté Borromeo Szent Károly ünnepén a püspök lelkipásztori beállítottságát, minden arisztokratizmust nélkülöző közvetlenségét és szolgálatkészségét.¹⁰⁵⁷ A papság egy jó része azonban nehezen tudott alkalmazkodni az új kihívásokhoz. Egyed Joákim maga is elismeri, hogy „az üdőknek mostohasága miatt” a papok csak „szükön” felelnek meg az állapotukból fakadó kötelességeknek.¹⁰⁵⁸

Érdeemes felfigyelnünk rá, hogy a felvilágosodás korában bukkan fel először a prédikációkban a színház, mindig mint az erkölcstelenség fészke és a fölösleges időtöltés helye.¹⁰⁵⁹ A szónokok mintha a templom vetélytársát is látnák a színházban. Török Damaszcén panaszkodik, hogy korának kereszténye a komédiára egy év múlva is emlékszik, de a prédikációt két nap alatt elfelejti.¹⁰⁶⁰ Negyed Pál még azokat is figyelmezteti, akik az útszéli keresztek mellett közömbösen haladnak el, ám megbámulják a kitett plakátokat és hirdetéseket, a „házak’ falaira fzegeztetett komediás képeket, és irásokat”.¹⁰⁶¹ Pádúai Szent Antal napján a kolostorokat és templomokat, illetve a színházakat állítja ellentétbe: amikor Antal prédikációjára szaporodtak a kolostorok és megteltek a templomok, akkor egyben „meg-üresedtek a’ komédia-házok” holott nem valószínű, hogy a 13. századi Itáliában Antalnak a színházakkal kellett volna megküzdenie a hallgatóságért.¹⁰⁶² Ennek a mondatnak azonban nyilvánvaló az aktualizáló szándéka, és a kritikai éle a kolostorokat feloszlato politikai hatalom ellen. Fejér György az üdvösség elszalasztását és a kárhozat gyötrelmeit akarva érzékeltetni, a pestiek szemére veti, hogy még egy premier bemutatásának elmulasztása is milyen nehezükre esne. „Vallyátok meg Pestiek! melly igen érzékenyül vennétek Ti csak ezt is, ha minnyájan szabadon bémehetvén a’ Játékszinbe, egy jeles

¹⁰⁵⁵ KLENÁK, *Prédikáziók* I, 413.

¹⁰⁵⁶ U. o., 415.

¹⁰⁵⁷ SIMON, *Ünnepi*, 514.

¹⁰⁵⁸ EGYED, *Oktató beszédek* II, 587.

¹⁰⁵⁹ Lásd még: ALEXOVICS, *Tavaszi*, 303, 311; *Őszi*, 93; *Ünnepnap*, 20; NEGYEDES, *Prédikáziók* II, 205.

¹⁰⁶⁰ TÖRÖK, i. m., I, 255.

¹⁰⁶¹ NEGYEDES, *Prédikáziók* I, 278.

¹⁰⁶² U. o., 374.

darabnak első előmutatására, 's néktek azonban addig egy setét tömlőczben kellene megkötötte sanyarganotok??!"¹⁰⁶³

Ugyancsak kárhoztatják a szónokok a színház mellett a cirkusz elődjének számító „Hetz-házakat”, kávé- és táncházakat is.¹⁰⁶⁴ Amikor Klenák Nárcisz a „játék néző helyeket” támadja, nem egészen világos, mire gondol, de valószínűleg a színházakra vagy alkalmi előadásokra.¹⁰⁶⁵ Egyszer azonban – amikor az emberek közti egyenlőségről beszél –, a színházi életből hoz példát: a színészek különböző társadalmi rangú személyeket alakítanak, de egyik sem gondolja, hogy esetleg előkelőbb szerepe miatt valóban kiválóbb a többinél. Az embereknek is így kell gondolkodniuk saját társadalmi rangjuk felől.¹⁰⁶⁶

Alexovics Pico Della Mirandola alapján bizonyítja, hogy az erkölcstelen ember életmódjából következik az istentelenség: „Ez az oka, kk., hogy minden Isten-tagadó Hitetlenek, minden üdőben olly emberek vóltak, a kik már előbb a testi kivánságtól megveztegetődtek. Mert, a mint Picus Mirandulus fel-jegyzi, a hitetlenség nem vezérel a tisztátalanságra; hanem a tisztátalanság rövid, és közönséges út a hitetlenségre”.¹⁰⁶⁷

Sokan úgy vélik, hogy korukban jóval több az alkalom a bűnös szórakozásra, mint azt megelőzően. „[...] Ha valamikor, most leg több erre az alkalmatosság; mivel itt a' Baal, amott a Komédia, másutt az alattomban való multság, a' szemtelenség pedig szabad beszéd, tekintet, nyájaskodás tsak nem mindenütt. [...] Nemde ezt tselekszik-e' véle most-is azok, kik többet hörpentvén a' borból, felebarátjokba, kikben Kristus magát mondja üldöztetni, belékapzaskodnak, vagy valamelly ártatlant vétkes multságba húznak, vagy egyik kortsmából 's bordély házból a' másikba botorkálnak?” – írja Simon Máté.¹⁰⁶⁸

A szónokok gyakran megragadják az alkalmat, hogy a keresztény erkölcsiség magasabbrendűségét bizonyítsák a pogányokkal szemben. Ugyanakkor – ha érdekük úgy kívánja – a keresztények pirongatása, a modern világ erkölcstelenségének ostorozása céljából néha példaként állítják őket hallgatóik elé. Nem nélkülözik a közhelyszerű általánosításokat és a tendenciózus megállapításokat az ilyen szövegek sem. (Lásd a 6. szöveget!)

Általános véleményük az, hogy koruk keresztényei könnyebben megkísérthetők az alantas vágyakkal. Bielek László írja, hogy az ősszülőket a sátán azzal csábította: „olyanok

¹⁰⁶³ FEJÉR, *Beszédek* IV, 124.

¹⁰⁶⁴ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 27.

¹⁰⁶⁵ KLENÁK, *Prédikációk* I, 107.

¹⁰⁶⁶ U. o., 273.

¹⁰⁶⁷ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 51.

¹⁰⁶⁸ U. ő, *Nyári*, CI.

lesztek, mint az istenek!”. A maiakat viszont ezzel: „olyanok lesztek, mint a barmok!”.¹⁰⁶⁹
Simon Máté sajnálkozik, hogy a mai keresztények nem harminc ezüstért, hanem egy boroskorsóért is eladják Jézust.¹⁰⁷⁰

¹⁰⁶⁹ BIELEK László, *Arany gondolatok*, VII.

¹⁰⁷⁰ ALEXOVICS, *Nyári*, C.

5. A szerzetesrendek

„Tsekél itiletem szerint meg-érdemelné ez a felvilágosodott század, hogy azt tzoki barát századjának neveznék; de valljon el-jövend-é és mikor az a század-is, mellyet állj helyre barát századjának kelljen nevezni? Vélem, édes Barátom, mi ketten már akkoron ritka szakallunkat nem fogjuk a föld hátán billegetni.”

(Vajda Sámuel)

A 18. század a szerzetesrendek életében a középkorhoz hasonló virágzást hozott, egészen a század derekáig. Ekkor azonban Európa-szerte érezhető változás állt be a közgondolkodásban a rendek megítélését illetően, amely először a jezsuita, majd számos egyéb rend működésének korlátozásában, később feloszlásában csúcsosodott ki. A felvilágosodás korában erős szerzetesellenes ideológia és hangulat bontakozott ki. Az eszmei-irodalmi szinten kezdődő támadások már jóval korábban elkezdődtek (pl. Pascal Vidéki levelei), és a 18. század második felére valóságos hadjáráttá fajultak. Jellemző, hogy még a szerzetes Verseghy is azt a gúnyos megjegyzést tette, hogy a szerzetesek csak azért nem hasonlítanak a farizeusokra, mert azokat az emberek szerették.¹⁰⁷¹ A jezsuitákat főleg fanatizmusuk, a többi rendet inkább dologtalanságuk, haszontalanságuk miatt támadták. A jezsuita rend 1773-as eltörlése után várható volt, hogy az abszolutista uralkodók hamarosan a többi szerzetesrenddel kapcsolatban is korlátozó intézkedéseket foganatosítanak. Mária Terézia idején a kolduló rendek növendékfelvételét és koldulását szabályozták, valamint felmérték a rendtagok tanultságát is. A szerzetesekkel szembeni legfőbb vád az volt, hogy nem hajtanak hasznot, élösködnek a társadalom testén. Idegen hatalmat és érdekeket szolgálnak (értvén ezalatt a római generalíciákkal fennálló kapcsolatukat), és nem teljesítenek katonai és egyéb szolgálatokat, sok polgár veszik el bennük a társadalom számára.¹⁰⁷²

A szerzetesrendek megítélése, szükségességének kérdése a felvilágosult abszolutizmus, a rendek eltörlése idején a prédikációkban is sokféle vélemény-nyilvánításra adott lehetőséget. A szerzők nagy része nem értett egyet a rendek eltörlésével, de voltak, akik a kor szellemének megfelelően nem sokra becsülték a visszavonult, elmélkedő életet, hanem a vallásban is az aktivitásra helyezték a hangsúlyt. Még Alexovics Vazul is azt

¹⁰⁷¹ HORVÁTH Konstantin, i. m., 98.

¹⁰⁷² ECKHARDT, i. m., 75.

fejtegeti, hogy a világi életmód bizonyos értelemben nehezebb, mint a remetéé, és legalább annyira érdemszerző is.¹⁰⁷³

Sombori József Ferenc császár elgondolásával megegyezően az új szerzetesi eszményt a nevelő szerzetesekben, és nem a szemlélődő rendekben látja.¹⁰⁷⁴

Amikor a kapucinus P. Hermolaus arról tanakodik, hogyan kell védekezni a hit ellenségei ellen, semmiképp nem tartja jó megoldásnak a társadalomból való kivonulást, remeteséget, a „pusztákba és magányos helyekre” való költözést, annak ellenére, hogy a gonoszokhoz való közelség veszélyeit is látja. De a tőlük való teljes elzárkózás szerinte mind a közjóra, mind Isten dicsőségére, mind a lelkek üdvösségére nézve hátrányos volna.¹⁰⁷⁵

A felvilágosodás praktikus szemlélete figyelhető meg abban, hogy a szónokok az állapotbeli kötelességek aktív teljesítését teszik meg az igazi keresztény jámborság alapelvévé, és nem az imádkozást vagy szemlélődést. Alexovics, bár gyakran buzdítja híveit a gyakori templomlátogatásra és prédikációhallgatásra, elítéli azokat, akik a templom miatt elhanyagolják háztartásukat és családjukat.¹⁰⁷⁶ Igaz, amikor hosszan méltatja Szent István tevékenységét, külön kitér kolostoralapító- és fenntartó buzgalmára. Talán ebben a szakaszban burkolt kritikát vélhetünk felfedezni a kolostorokat feloszlató II. Józseffel szemben.¹⁰⁷⁷

A kor szerzetesellenes hangulatát, véleményét cáfolja Alexovics mindenszentek-napi prédikációjában is. Arról beszél, hogy minden rendű és rangú ember a saját életét tartja nehéznek, fájdalmasnak, nyomorúságosnak és felelősségteljesnek, és a szerzetesek életét merő gondtalanságnak és nyugalomnak. Ennek ellenére mégis kevesen vannak, akik elhagyják világi életmódjukat, és felcserélik azt a szerzetesi ruhával.¹⁰⁷⁸

Apor József szenvedélyesen veszi védelmébe a hagyományos erkölcsöket, a templomokat és a szerzetesrendeket. Keserűségét fokozták II. József egyház- és szerzetesellenes intézkedései, hiszen épp a királyok feladata lenne a szent helyek védelme: „Ezen században az templomok meg szentségtelenítésének szabadossága terjed minden hataron és mértéken kívül. [...] Jaj azoknak, kiknek vigyazni kellene az Isteni tiszteletnek

¹⁰⁷³ ALEXOVICS, *Téli*, 106.

¹⁰⁷⁴ SOMBORI, III, 387.

¹⁰⁷⁵ P. HERMOLAUS, i. m., 87.

¹⁰⁷⁶ ALEXOVICS, *Nyári*, 102.

¹⁰⁷⁷ U. ö., *Ünnepnapi*, 434.

¹⁰⁷⁸ U. o., 498.

szentségére, ha el henyélik ezen kötelességeket.”¹⁰⁷⁹ Figyelmezteti az uralkodókat, hogy Isten megbosszulja kötelességük elmulasztását, a népek vétkei az ő vétkeikké fognak változni, és a templomokkal együtt ők maguk is elvesznek. Dávid és Izáj, Szent István és László példáin bizonyítja, hogy annál nagyobb a király, minél inkább hívő. Nyilvánvaló, hogy a rendek feloszlata és a szerzetesek elleni támadások sarkallták arra, hogy egyik beszédét az őket ért kritikák cáfolatára szentelje.¹⁰⁸⁰ Apor szerint bizonyos „pszeudopolitikusok” azzal vádolják a szerzeteseket, hogy világi dolgokba ártják magukat, mások pedig azzal, hogy kivonják magukat azokból (adófizetés, katonaság, házasság). Válaszol a „méltatlan gyalázkodásokra” amelyek szerint a szerzeteseket nem is lehet polgárnak tekinteni hiszen „az heréknek modyára magokot az köz terhekből ki vonyak, mások munkájokból eldnek, s nem egyébre valók hanem hogy egy komor religionak setét gondolatyait a világon terjeszék. [...] az mostani meg romlott időknek hagyattatott hogy az evangeliiummal együtt az evangeliiumnak nagy erköltseitis nem tsak üsmeretlenségben kéványák hozni, söt motskokkal s gyalázattal igyekezzenek el borittani.” Beszédében azt bizonyítja, hogy a szerzetesek nem ártalmas, hanem hasznos tagjai a polgári rendnek, ugyanis a terhekkal, amiket elkerülnek, semmit sem ártanak az országnak, de a terhekkal, amelyeket viselnek, jelentősen előmozdítják az ország hasznát és boldogságát. A prédikáció egészen világias, gazdasági, szociológiai okfejtésű, jámborság, vallási és egyháztörténeti érvelés alig található benne.

Láthatjuk, hogy a 18. század végétől az egyház egészét érintő változások leginkább a szerzetesrendek sorsában mutatkoztak meg. Bizonyos szerzetesek iránti ellenszenv nemcsak a társadalmon, hanem az egyházon belül is jelentkezett, ahogy ezt a korabeli prédikációk is megmutatják. Bár a szerzetesrendek feloszlataát az egyházi szerzők többsége elítélte, sokan úgy vélték, hogy a korábbi szerzetesmodell már nem felel meg sem az egyház, sem az állam elvárásainak, a rendeknek gyökeresen át kell alakulniuk, engedniük kell elzárkózásukból, közeledniük kell az emberek felé, hogy szerepüket újra betölthessék a társadalomban. A szerzetesrendek feloszlataát a saját bőrén tapasztaló és mélyen elítélő Vajda Sámuel apát is kénytelen volt beismerni, hogy maguk a szerzetesek is okai a történeteknek: „[...] kik egyeránt vétkeztünk, hasonlóképpen vesztünk-is el. [...] Mert akár hogy szépétsük dolgunkat, de nem ok nélkül jött reánk e tsapás” – írja egy magánlevelében, amelyben büntudattal tekint a múltba, amikor a szerzetesek többsége „tágos épületekben

¹⁰⁷⁹ APOR, i. m., beszédtreredék hely és évszám nélkül, de mindenképpen I. Ferenc (1792-1835) uralkodása elejéről, hiszen beszédében a „mostani király” már például szolgál.

¹⁰⁸⁰ U. o., *Concio pro festo S. Josephi Calasantii* (hely és évszám nélkül).

vigan lakott, és tsak meszsiről nézte másoknak ügyét s baját”.¹⁰⁸¹ A 19. század elején újraalakuló szerzetesrendek főleg az iskolai nevelés és oktatás felvállalásával találták meg új identitásukat, és építettek fel egy máig ható tudós-pap-tanár – szerzeteseszményt.

¹⁰⁸¹ LUKÁCSI, *Vajda*, 138-139.

6. A tudományok, a hit és az értelem kapcsolata

„[...] valahányszor az emberi elme a' hit határit át-lépte, és a' Religióban elméjének pusztá erejével akart jární, mindég magát meg-tsalta, és leg-vastagabb tévelygésekre keverte.”

(Alexovics Vazul)

A 18. században a katolikus egyház számára az egyik legnagyobb nehézség a hit és az értelem viszonyának tisztázása volt.

A keresztény ókorban a vita főleg arról folyt, hogy milyen legyen a kereszténység kapcsolata a pogány tudománnyal és kultúrával. Voltak szélsőségesen elutasító vélemények, mint Tertullianuszé (160 k.–220 u.), aki az antik műveltséget és irodalmat mindenestül károsnak és feleslegesnek tartotta. A másik oldalon a gnosztikusok bizonyos áramlatai álltak, akik a kereszténységet igyekeztek beolvasztani a pogány kultúrába. A legtekintélyesebb szentatyák azonban kiegyensúlyozott álláspontot képviseltek. Főleg Nagy Szent Vazul (†379) véleménye alapján úgy vélték, hogy a keresztény használja fel a pogányok tudományából mindazt, ami számára hasznos, szép és erkölcsös, de kerülje el azt, ami káros; mint a méh, amely csak a jó virágokról gyűjt nektárt, de elkerüli a mérgezőket.

A középkor folyamán az emberi értelem és a tudomány egyértelműen a teológiának alárendelten működött, Aquinói Szent Tamás klasszikus meghatározása szerint a teológia szolgálóleányává vált. Ez a nézet – átívelve a középkoron – az újkorig tartotta magát. A modern természettudományok előretörésével jelentkeztek az első feszültségek a kinyilatkoztatás és a tudomány racionális és tapasztalati tényeivel szemben. Ez először főként a heliocentrikus és a geocentrikus kozmológia összecsapásában öltött testet.

A 18. században azonban megjelent annak az igénye, hogy a teljes kinyilatkoztatást az értelem vizsgálata alá kell vetni, ebből és az egyház dogmáiból csak azokat lehet elfogadni, amelyek kiállják a racionalitás próbáját.

A felvilágosodásnak az emberi értelmet mindenek fölé helyező szemléletét is gyakran támadják a szószékről, és igyekeznek bizonyítani, hogy a hitigazságok előtt az értelem mennyire elégtelen. Alexovics a Symbolum Athanasianum kapcsán teszi fel kérdéseit: „[...] nem téssen ez annyit, mint világosan meg-ismérni, melly erőtlen, és határozott az én elmém? melly könnyen meg-tsalattathatik értelmem az ő találmányiban, és okoskodásiban? Nem téssen ez annyit, mint világosan meg ismérni, hogy vannak Istenben olly titkok, mellyek elmém' minden át-látásit fellyöl-halladgyák? [...] Itt az értelemnek meg-

kell állapotnia, el kell bámúlnia, magát meg-kell aláznia, tulajdon gyarlóságát, erőtlenségét meg-kell ismérnie [...]”.¹⁰⁸²

Az egyházi szerzők mindent megtettek, hogy cáfolják az emberi értelem prioritását a kinyilatkoztatással szemben. Állandóan hangsúlyozták, hogy a hit ágazatai felette állnak az emberi értelemnek, hiszen ez illik Isten felfoghatatlanságához, ugyanakkor az értelem is arra ösztönöz, hogy higgyünk a kinyilatkoztatásban.¹⁰⁸³

Érvelésük két fő pilléren nyugszik. Először is – mint már láttuk – azt igyekeznek bizonyítani, hogy az emberi értelem önmagában esendő, és nem elegendő sem a világ megismeréséhez, és főleg az emberi értelmet felülmúló isteni igazságok megértéséhez.¹⁰⁸⁴ Erőfeszítéseik továbbá arra irányulnak, hogy bizonyítsák: a kinyilatkoztatás semmiben sem mond ellent a tudománynak, a hitnek és az értelemnek nem a szembenállása, hanem a szövetsége vezet el bennünket a teljes igazság megismerésére, sőt a helyes életvitelre. Alexovics a józan böjtöléssel kapcsolatban írja: „Ezt mind a Religió, mind az okosság hozza magával”.¹⁰⁸⁵ „Maga az okosság mutattya, hogy Isten viseli gondunkat, a világot kormányozza” – állapítja meg, s hangsúlyozza, hogy ezt még a pogányok is így vélik, „ha ki veszem egyedül az Epicurus dísznóit, vagy-is azokat, a kik tsak a testi gyönyörúségek motsárába helyheztették boldogságokat”.¹⁰⁸⁶ Ugyancsak a természetes ész alapján állva kell az értelemnek felismernie az alkotásból az Alkotót.¹⁰⁸⁷ Negyedek Pál az értelem erejét próbálja a katolikus tekintélyek mellé felsorakoztatni. Szerinte bizonyos testi jókat csak a világ tart jónak, de a józan ész, az evangélium, Isten és az egyház parancsai egyaránt tiltanak.¹⁰⁸⁸ Simon Máté szerint Isten azért adta az észet az embernek, hogy „a’ teremtett állatoknak fемléléséből, vizsgálásából, ő Szent Felségének létét, nagy vóltát, bőltsefségét, jóságát, bőkezűségét meg-ismérjük; hogy ezt meg-ismervén, őtet tellyes fzívünkбől, lelkünkбől tifteljük, imádjuk, betsüljük; hogy annak fzolgalatjára alkalmas időt, módot kerefsünk, és, a’ mi attól meg-gátolna, nagy femefséggel kerüljük”.¹⁰⁸⁹

Másutt is gyakran emlegeti, hogy a valóság megismerésére az emberi értelem önmagában kevés, hiszen az élet titkait csak a hittel együtt képes feltárni.¹⁰⁹⁰ Egy helyütt szép metafora-sorral világítja meg az emberi értelem elégtelenségét: „De, atyámfia, mi az

¹⁰⁸² ALEXOVICS, *Nyári*, 6, 8.

¹⁰⁸³ SIMON, *Ünnepi*, 199, 204-205.

¹⁰⁸⁴ U. ő, *Vasárnapi II*, 129.

¹⁰⁸⁵ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 14.

¹⁰⁸⁶ U. ő, *Téli*, 410-412.

¹⁰⁸⁷ U. ő, *Ünnepnapi*, 308.

¹⁰⁸⁸ NEGYEDES, *Prédikátziók I*, 336.

¹⁰⁸⁹ SIMON, *Vasárnapi II*, 391.

¹⁰⁹⁰ ALEXOVICS, *Tavaszi*, Toldalék, XLIX.

emberi Elme? Egy ajándék, melly nagy fáradsággal miveltetik, későn érik meg, könnyen meg-romol, vagy egészen el-vész. Mi az emberi Okosság? Egy fény, melly igen homályosan világosit, a' setétségben igen szaporán el-alszik, és bennünket éppen ott hágy-el, a' hol reá leg-nagyobb szükségünk vóla. Mi minden emberi Tudomány? Egy nagyobb, vagy kisebb gráditsa a' Tudatlanságnak; el annyira, hogy csak az hiheti magáról, hogy a' Tudományokban jó elő menetelt tett, a' ki jobban át láttya, hogy semmit sem tud.”¹⁰⁹¹

Bielek László megkülönbözteti az evilági tudományokat, amelyeknél az ember szabadon használhatja az eszét, és a „religiot”, ahol a kinyilatkoztatott igazságokat el kell fogadni. Descartes-ot és Newtont név szerint is megemlíti, mint követhető tudósokat.¹⁰⁹²

A hit és az értelem különbözőségére nagyon jellemző Alexovics felfogása, aki úgy nyilatkozik, hogy a tudósoknak nem irigye, hanem becsülője és barátja, de csak az oltárig (*amicus usque ad aras*), vagyis a tudománynak a hit misztériumaival szemben nincs illetékességük.¹⁰⁹³ Alexovics mind az igehirdetők, mind a hallgatók kritikáját megfogalmazza, amikor az apostoli igehirdetés sikeréről beszél. „Mikor a tizenkét együgyű halászok predikállottak, az Isten Igéje minden mesterség nélkül, minden emberi ékesszóllás nélkül megalázta a világ fel-fuvalkodott tudóssait, meg-szégyenétette a semmi hitű szabad lelkeket, meg tzáfolta az Isten-tagadókat: száz annyi gyümölsöt adott. Mi pedig mennyit végzünk?”

Klenák Nárcisz óva inti híveit, hogy ne hallgassanak a filozófusokra, akik emberi ésszel támadják a hitigazságokat: „[...] olly üdőt élünk, mellyben az Isten igéjének foganattya ellen, az emberi nemzet kárhozatoſſan fel fegyverkezett! [...] Krisztus Hivei! ne halgallfuk a' mái fen héjjazó, és fziveket vezztegető Filofofufokat, meg fe tsalattaffuk magunkat az ő fondor efzeskedéfei által. [...] Nagyobb az Isten igéjének mind mélytósága, mind fzüksége, hogy sem a' moſtani álnokúl efzeskedők gondollyák magokban.”¹⁰⁹⁴ Ugyanakkor érveléseiben ő is szeret arra hivatkozni, hogy tanítását a józan ész is alátámasztja.¹⁰⁹⁵ Választott témáját előbb általában a közös emberi értékek és az értelem alapján igyekszik igazolni, és csak ezután nyúl a vallási érvekhez. A bosszúállásról mondott beszéde első részében azt bizonyítja, hogy ennek ellenkezőjét parancsolja az értelem, a

¹⁰⁹¹ U. ő, *Őszi*, 134.

¹⁰⁹² PADÁNYI Klára, i. m., 177-178.

¹⁰⁹³ KÖZI-HORVÁTH, i. m., 56.

¹⁰⁹⁴ KLENÁK, *Prédikációk I*, 195-197.

¹⁰⁹⁵ U. o., 219, 222.

második részben pedig hogy ugyanezt parancsolja a vallás is.¹⁰⁹⁶ Hasonló gondolatmenet figyelhető meg a politikai erkölcsről mondott beszédében is (húsvét utáni 3. vasárnap).¹⁰⁹⁷

Molnár János megkülönböztet emberi és keresztény okosságot. Az okosság feladata az, hogy az életben ránk nehezedő csapásokat enyhíteni tudjuk általa („az Isten ereszti a’ tüzet; de szabad oltani: a’ nyavalyát; de szabad orvosolni”). A keresztény okosság feladata azonban az, hogy a hitre gerjessen.¹⁰⁹⁸ Vízkereszt utáni első vasárnapon Jézus bölcsességbeli növekedése (Lk 2, 52) apropóján tudományelméleti fejtegetésekbe kezd. Ezzel azt a látszólagos ellentmondást akarja kiküszöbölni, hogy Jézusról valóságos Isten léteire is azt írja az evangélium, hogy növekedett a bölcsességben. Mivel Jézus isteni bölcsessége nem növekedhetett, csak az emberiről lehet szó. Szerinte az emberi tudományt „vagy a’ tanulás, vagy a’ bé-öntés, vagy az Isteni bóldogító látás, vezeti a’ Lélekre”. Mivel azonban mindezek Jézusban fogantatása pillanatától megvoltak, ezért egyedül a tapasztalati tudásban fejlődhetett Jézus. Ez az érzékszervekből ered, s véleménye szerint abban áll, hogy „a’ mit az ember elme fzerént, vagy Isteni jelentés által, vagy egyébként tud, tudgya azt az érzékenységnek tapaftalása által-is”. Jézus tehát fogantatása pillanatától a lelkébe öntött isteni tudás által már tudta mindazt, amit aztán az érzékszerveivel megtapasztalt. Mivel ez időben következett be, ezért mondhatja az Írás, hogy tudásban növekedett, mert ez csak tapasztalatbeli tudás volt.¹⁰⁹⁹

Sok szerző méltányolja a 18. század által hozott fejlődést a tudományokban, kultúrában, az oktatás- és egészségügyben, és a másutt is végbement pozitív változásokat. De van olyan is, aki szerint az új tudományok inkább visszalépést jelentettek és nem fejlődést, azáltal, hogy tagadják a lélek halhatatlanságát, és ezzel önmagukat az állatokkal teszik egyenlővé: „[...] annyira vetemednek sokan közülök, hogy készebbek az értelemnek természetes világossága ellen-is, a léleknek halhatatlanságát tagadni; és, ha lehetne; inkább akarnának a barmok halálával meg-halni, mint az igaz hitet meg-vallani, s a szerént élni.¹¹⁰⁰

Kováts Ágoston nagyon szeret természettudományos utalásokat alkalmazni: a feltámadt test gyorsaságát azzal érzékelteti, hogy bár a Nap „minden fertály Óra alatt, forgásával egy miliom és négy ezer mért földet jár el” ezt a gyorsaságot messze felülmúlja a feltámadt testé.¹¹⁰¹

¹⁰⁹⁶ U. o., 320.

¹⁰⁹⁷ U. o., 364-379.

¹⁰⁹⁸ MOLNÁR, *Prédikáziók*, 190-192.

¹⁰⁹⁹ U. o., 81-83.

¹¹⁰⁰ EGYED 1794, 38.

¹¹⁰¹ KOVÁTS, I, 1, 277.

Egyed Joákim a szentségek kapcsán szemiotikai fejtegetésbe kezd. Megkülönbözteti a jelek két csoportját: az elsőbe azokat sorolja, amelyek önmagukon túl valami másnak az ismeretére is vezetik az embert (pl. füst-tűz, nyom-nyomot hagyó), a másodikba pedig azokat, amelyek emberi megállapodáson alapulnak (zászlók, dob- és trombitajelek). Úgy véli, hogy a szentségek ez utóbbiakhoz állnak közelebb, de azok nem emberi megállapodáson, hanem az Isten tetszésén alapulnak.¹¹⁰²

Legtöbben – főleg természettudományos téren – koruktól messze elmaradott nézeteket képviselnek, fejtegetéseik vagy régen túlhaladottak, vagy nagyon naivak, pl. amikor Alexovics a növények fejlődéséről elmélkedik. (Lásd a 12. szöveget!)

Simon Máté Szent Margit nevének magyarázata kapcsán az igazgyöngy keletkezéséről ad tudománytalan magyarázatot.¹¹⁰³ Többször is kitér a fizikai munka, a böjt és az egészség összefüggésére, de magyarázatai meglehetősen korszerűtlenek, amikor a tunya élet következtében a vér „megposhadásáról” beszél.¹¹⁰⁴ A böjt kapcsán hosszú, meglehetősen tudománytalan tanítást ad az egészséges élet és az egészséges táplálkozás összefüggéseiről. Naturalizmustól sem mentes eszme-futtatásában az étkezés és az alkoholfogyasztás témakörében gyakorlati tanácsokat is ad, a vallási-jámborsági megközelítés a háttérbe szorul.¹¹⁰⁵ Az egészséges és változatos táplálkozásról Török Damaszcén is hosszan értekezik.¹¹⁰⁶

A szerzők állattani ismeretei is nélkülözik a tudományos igényt, és ha velük kapcsolatos megjegyzéseket építenek a beszédeikbe, ezek jórészt inkább a középkori Physiologus-szerű, szimbolikus állatértelmezéseken alapulnak.¹¹⁰⁷ Ilyen például, amikor Ányos Pál az előljáró magatartása kapcsán arról beszél, hogy a madarak királya, a sas a mezők fűvével táplálkozik, és alattvalóinak vérével nem vérzi össze a csőrét.¹¹⁰⁸

A korabeli szerzők kozmológiája teljesen bibliai alapú: a világot 6000 évesnek gondolják.¹¹⁰⁹ Még a természettudományokban nagyon jártas Molnár János is azt állítja prédikációjában, hogy a vízözön a világ teremtésének 1656. esztendejében történt,¹¹¹⁰ Jézus 4000 évvel a világ teremtése után született.¹¹¹¹ Ányos Pál is azt írja, hogy Káin 6000 esztendeje hever a pokol fenekén öccse meggyilkolása miatt, de nemhogy vége, de még

¹¹⁰² EGYED, i. m., II, 11.

¹¹⁰³ SIMON, *Ünnepi*, 581.

¹¹⁰⁴ U. ő, *Vasárnapi I*, 158, 198, 201.

¹¹⁰⁵ U. ő, *Vasárnapi II*, 81-88; lásd még MOLNÁR, *Prédikációk*, 436!

¹¹⁰⁶ TÖRÖK, i. m., II, 63-66.

¹¹⁰⁷ MOHAY András (ford.), *Physiologus*, Helikon kiadó, 1986.

¹¹⁰⁸ ÁNYOS, i. m., 76.

¹¹⁰⁹ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 448-449; SOMBORI, I, 16; III, 321; SIMON, *Vasárnapi I*, 274.

¹¹¹⁰ MOLNÁR, *Prédikációk*, 208.

kezdeté sincs kínjának.¹¹¹² A világ történelmének felosztását is bibliai alapokon határozzák meg. Egyed Joákim az írott törvény előtt Ádámtól a vízözönig, Noétól Ábrahámig, Ábrahámától Mózesig korszakolja a történelmet. Majd az írott törvény két korszaka: Mózesről Jézusig az Ó-, Jézusról az Újszövetség ideje következik. A kezdeteknél tehát hasonló, de a két törvény vonatkozásában eltérő felosztást használ Szent Ágostonnak a *De civitate Dei*-ben foglaltakhoz képest.¹¹¹³ Az ősatyák bibliai magas életkorát is magától értetődő természetességgel hiszi. (Érdekes, hogy a korszakolást annak a tételének bizonyítása kapcsán fogalmazza meg, amely szerint önhibáján kívül senki sem kárhozik el.)¹¹¹⁴

Fejér György a világ pusztulásának leírásakor furcsán vegyíti a kozmikus katasztrófa „tudományos” leírását a bibliai fordulatokkal: „A’ meggyúlladott hegyeknek rettenetes lángjai, a’ kiokádott folyó szereknek és é földi gyantáknak iszonyatos csillámló árszél, füstökkel a’ napot rémítő homállyal feketítették-el; a’ holdot olly sűrű setétségbe hozzák, hogy a’ bémúló Halandóktól alig vétethetik észre; fényökkel pedig a’ föld’ színét, és az egész láthatárunkat szörnyü világofsággal töltik-el. – Az Istennek mindenható szava harsogni fog e’ világnak minden tájjékin; annak földbe is behatott hangja minden sirokat, és az egész természetet mozgásba hozza [...]”¹¹¹⁵

Klenák Nárcisz 1804-ben (Lactantiusra hivatkozva) teljes bizonyossággal állítja, hogy a világ már csak 200 évig állhat fenn. Ahogy ugyanis Mózes előtt 2000 évig tartott a természettörvény, Mózesről Jézusig 2000 évig tartott az írott törvény ideje, így a jézusi kegyelem törvénye is 2000 évig fog fennállni. Ezzel elveti azt a „modern” tudományos nézetet, hogy a világ akár még 9000 évig is fennállhat, amint némely tudós állítja, hogy az égitestek addig töltik be pályájukat.¹¹¹⁶ Simon Máté viszont Jézus feltámadása kapcsán a zsidó temetési szokások vonatkozásában árul el teljes tájékozatlanságot.¹¹¹⁷

Míg a prédikációk östörténeti fejtegetései saját koruk tudományos színvonalától elmaradnak, az újabb kori történelem és a magyarság története kapcsán nyújtott ismeretközléseik gyakran ma is elfogadhatók – ha néha kissé elfogultak és egyoldalúak is. (Például amikor Negyedés Pál Szent István ünnepén a „tökéletes szent életű Hertzegné

¹¹¹¹ U. o., 49.

¹¹¹² ANYOS, i. m., 32.

¹¹¹³ ADAMIK Tamás, *Római irodalom a kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*, Pozsony, 2009, 805.

¹¹¹⁴ EGYED, i. m., I, 32.

¹¹¹⁵ FEJÉR, *Beszédek IV*, 187.

¹¹¹⁶ KLENÁK, *Prédikációk I*, 4-5.

¹¹¹⁷ SIMON, *Vasárnapi II*, 355.

Sarolta Afzfzonyt” említi.)¹¹¹⁸ Magától értetődő, hogy katolikus prédikációkban a katolikus egyházra nézve pozitív eseményeket és összefüggéseket emelik ki inkább, de forrásaik, adataik tudományos igényűek. Főleg egy-egy ünnep eredetének megrajzolásában, vagy egy szent életének ismertetésében alkalmazzák a szerzők történelmi ismereteiket, de az egyház történetének, a protestantizmus kialakulásának vagy más jelentősebb eseménynek az említésekor is törekszenek az alapos és pontos történelmi háttér megismertetésére. Molnár János például a protestantizmus elterjedése, Nepomuki Szent János élete, a magyar királyok Mária-tisztelete, és sok más egyéb téma kapcsán nyújt ma is színvonalasnak számító történelmi ismertetéseket.¹¹¹⁹

Alexovics a Nagyboldogasszony ünnepén mondott második beszédében valóságos kis történelmi és néprajzi esszét kerekít a magyarok Mária-tiszteletéről. Felsorolja a királyok által Máriának szentelt főbb templomokat, a Mária-ábrázolások típusait, a Mária-ünnepek megülésének módjait, valamint példákat hoz, hogy a régiek hogyan hívták segítségül Máriát a hétköznapi munkában és a csatákban. Külön beszél Nagy Lajos király Mária-tiszteletéről és a máriazelli kegyhely történetéről.¹¹²⁰ Hasonlóan mutatja be Török Damaszcén is a régi magyar királyok Mária-tiszteletét, de az újabb korból is állít egyházi- és államférfiakat (Széchényi György, Losontzi István, Esterházy Pál) példaképpül hallgatói elé.¹¹²¹ Ő a magyarországi Mária-tisztelet hanyatlását Mohács következményének tartja: mivel főpásztorok nélkül maradt a katolikus egyház, beáramolhattak olyan tanítások, amelyek Mária segítő és közvetítő hatalmát semmibe vették.¹¹²²

Negyedes Pál színeváltozáskor az ünnep kötelezővé tételének a nándorfehérvári győzelemhez köthető magyar vonatkozásait ismerteti.¹¹²³

Fejér György Szent István ünnepén mondott beszéde tudományos esszének is beillő történelmi bevezetővel kezdődik, és beszéde mindvégig megbízható forrásokra támaszkodik.¹¹²⁴

Földrajzi vonatkozások a prédikációkban ritkán fordulnak elő. Simon Máté a 19. század elején is csak négy világrésről beszél.¹¹²⁵ Molnár János az egyes felekeztek földrajzi megoszlását részletezi hosszasan a pünkösdi utáni 13. vasárnap.¹¹²⁶

¹¹¹⁸ NEGYEDES, *Kalászat*, 345.

¹¹¹⁹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 362, 365, 440, 487-488, 517, 522-523.

¹¹²⁰ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 391-398.

¹¹²¹ TÖRÖK, i. m., III, 403-404.

¹¹²² U. o., 406.

¹¹²³ NEGYEDES, *Prédikációk II*, 156.

¹¹²⁴ FEJÉR, *Beszédek IV*, 283-302.

¹¹²⁵ SIMON, *Vasárnap* II, 132.

¹¹²⁶ MOLNÁR, *Prédikációk*, 556-557.

A prédikációírók ugyancsak alig foglalkoznak pszichológiai kérdésekkel. Alexovics az emberi jellemeket a Galénosz-féle felosztásba sorolja, és úgy tudja, hogy a négyféle „humor” (nedv) határozza meg őket alapvetően. Azt a nézetet azonban elutasítja, hogy a karakter determinálja a jellemet. Mindenszentek-napi beszédében kifejti, hogy minden jellemű, rendű és rangú személy válhat szentté, készen kapott karakterét és adottságait mindenki felhasználhatja szent célra, és ezt példák hosszú sorával bizonyítja.¹¹²⁷ A Galénosz-féle karakterológiáról, a nedvek és álmok összefüggéseiről Török Damaszcén is értekezik újévi beszédében.¹¹²⁸ Az emberi test „nedvességeit” a mértékletesség okán is emlegeti.¹¹²⁹

Ugyancsak ritka, amikor a szerző statisztikai adatokat közöl az adott településre vonatkozóan. Nyomatott szövegek ilyesmit nem őriztek meg, hiszen az olvasóközönséget kevésbé érdekelhették. Greskovics Ignác kéziratos beszédgyűjteményében Miskolcon, 1811-ben *Circumcisio* ünnepén mondott prédikációjában nemcsak a város pontos születési és halálozási adatait közli (nemek szerinti megoszlásban), hanem összeveti az adatokat az előző évvel is.¹¹³⁰

A felvilágosodás korában a szentbeszédok megragadják a lehetőséget, hogy a hallgatók – főleg a falusiak – gondolkodásából kiirtsák a babonáságot, a tudománytalan népi gyógymódokat, hiedelmeket. Különösen Simon Máté lép fel gyakran a babonáság ellen. Figyelmeztet a szerelmi-házassági babonák veszélyeire,¹¹³¹ kikel a karácsonnyal kapcsolatos bűbajos szokások ellen.¹¹³² Főleg az egészségügy területén óv a babonáktól: a gyermeke meggyógyításáért könyörgő férfit mindkét ilyen tárgyú beszédében megdicséri, amiért nem fordult bűbajos eszközökhöz, kuruzslókhoz, hanem Jézushoz,¹¹³³ és másutt is elítéli azokat, akik betegségükben „ördögöskökhöz” és „bűbajosokhoz” fordulnak.¹¹³⁴ Szerinte annyira nyilvánvaló, hogy a kuruzslók az ember testi-lelki veszedelmére vannak, hogy aki ezt nem látja be, „annak vagy efze nints, vagy hite”.¹¹³⁵ Ennek ellenére a szemmel verés kérdésében maga is elbizonytalanodik, és – tudományosnak szánt érveket ismertetve – fenntartja annak lehetőségét.¹¹³⁶ Negyedés Pál is elmarasztalja azokat, akik babonáságot tesznek: „Sokan vétéknek tartják a’ fzombaton való fonyást; de bezzeg nem tartják vétéknek azon a’ napon

¹¹²⁷ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 487- 497.

¹¹²⁸ TÖRÖK, i. m., I, 110.

¹¹²⁹ U. ö, II, 61-62.

¹¹³⁰ GRESKOVICS, *Prédikációk*, EFKK, Ms. 1014, 11v.

¹¹³¹ SIMON, *Vasárnap* I, 89.

¹¹³² U. ö, *Vasárnap* II, 46.

¹¹³³ U. ö, *Vasárnap* I, 505, *Vasárnap* II, 509-510.

¹¹³⁴ U. ö, *Vasárnap* II. 93, 162, 164, 201, 513-514; *Ünnepi*, 128.

¹¹³⁵ U. ö, *Vasárnap* II, 510.

való vezedelmes henyéléseket, társalkodásokat, és fzerelmeteskedéseket”.¹¹³⁷ Török Damaszcén az álommal kapcsolatos babonák ellen lép fel, bár az ő karakterek és álmok közti összefüggésekről adott magyarázata is messze jár a tudományosságtól.¹¹³⁸ Pünkösöd utáni 11. vasárnap viszont egész prédikációját a babonáság ellen szenteli. Mélyen elítéli, hogy a keresztények között is előfordulnak a gyógyításhoz, a kincskereséshez, az elveszett dolgok megtalálásához kötődő hiedelmek. Az ókorból és a távoli népek szokásaiból is hoz példákat ezekre, és figyelmezteti a keresztényeket, mennyire utálja és bünteti Isten az ilyesmit. Ugyanakkor mégis érdekes, hogy a korabeli babonás cselekedetek egész sorozatát mutatja be számunkra. (Lásd a 89. szöveget!)

A vallási tévhitek ellen emel szót Negyedés Pál a Portiunkula ünnepén mondott beszédében. Egyes „tudatlan, goromba” keresztények ugyanis azt hiszik, hogy a Portiunkula nem templom, hanem személy, és szentként tisztelik. Másrészt búcsújának olyan erőt tulajdonítanak, hogy az gyónás nélkül is eltörli a bűnöket. Ezért beszéde első részében a búcsú és az ünnep magyarázatára fektet nagy hangsúlyt.¹¹³⁹

A 18. század végén szembesül a keresztény közgondolkodás az ateizmus terjedésével. Stánkovátsi Leopold úgy látja, hogy már az ókorban is csak azok az „eszefordult” filozófusok (Diagoras, Protagoras) távolodtak el Istentől, akik bátrabban akarták gonosz életüket folytatni, de ez csak addig tartott, amíg jól ment a soruk. Így vannak korának ateistái is.¹¹⁴⁰ Alexovics az ateizmust szintén az erkölcstelenségből vezeti le. Ugyanakkor azt fejtegeti, hogy a pogány bálványok és a keresztény Isten közti különbség is az oka, hogy egyesek inkább megtagadják az Isten létét. „Mert, mivel őtet [Istent] emberi kéz nem tsinálta; nem-is rendelhatték-el önnön kényekre, és magok gondolatai szerint őtet az emberek. S mivel ő maga sem tette magát azzá, a mi ő, hanem tulajdon természetének mi-vóltából, és szükség-képpen Sz.; innen ő maga sem formálhatta, sem rendelhette el magát az emberek romlott indulatai szerint. Most tehát már mit tsinál a Tisztátalan? Mivel látja, hogy ilyen a’ mi Istenünk; és magához nem bízik, hogy őtet meg-változtathassa: arra veti magát, hogy nem vesz bé Istenének őtet, és a helyett, hogy a’ Pogányok tévelygéseibe essen, el-vét magától minden Religiót. Az az: a’ helyett, hogy az Istennek olly dolgokat tulajdonítson, mellyek Istenhez nem illenek; mint a’ Pogányok tselekedtek, kik a’

¹¹³⁶ U. ö, *Ünnepi*, 181-182.

¹¹³⁷ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 142.

¹¹³⁸ TÖRÖK, i. m., I, 108-110.

¹¹³⁹ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 117-120.

¹¹⁴⁰ STÁNKOVÁTSI, *Vasárnapokra*, I/2, 87.

testvérjével paráználkodó Jupiternek áldoztak; ki-törli lelkéből az Istenségnek minden képét, és áttalában tagadja az Isten létét.»¹¹⁴¹

¹¹⁴¹ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 54.

7. A természettörvény

„Bele vagyon tudniillik ontva az emberi Nemzet szívébe természet szírént az igazságnak ismérete, egyéb oda tartozandó ítélet fundamentomival együtt; az írott Törvény nélkül-is.”

(Molnár János)

A felvilágosodás korában Európa már belefáradt a vallásháborúk és vallási viták végeláthatatlan küzdelmeibe. Egyre többen képviselték azt a szkeptikus nézetet, hogy a kereszténység egységes, racionális felfogása lehetetlen. Ezért inkább meg kell találni a vallás közös magját, a szervezeti formáktól függetlenített igazságtartalmat. A vitatott teológiai részletek helyett a vallás erkölcsnemesítő funkcióját kezdték hangsúlyozni.¹¹⁴² Mások viszont túlléptek ezen a véleményen, és azt hangoztatták, hogy a vallásokra semmi szükség, hiszen az erkölcs nem a vallásokból, hanem az emberi természetből következik. Már a barokk végétől átalakult a teológiában a „természetes” jelző fogalma: nem az isteni, hanem az emberi természetnek megfelelő teológiát és erkölcsöt értettek rajta. A felvilágosodás korának szilárd meggyőződése volt, hogy ami összhangban van az emberi természettel, az összhangban van Istennel is, hiszen ő alkotta az emberi természetet.¹¹⁴³

Azok a törekvések, amelyek az erkölcsöt az emberi természetre vezették vissza, mélyen felháborították az emberi létet és morált a természetfölöttitől eredeztető katolikus prédikátorokat. Felhívják a figyelmet, hogy Krisztus nem természetes, hanem természetfeletti boldogságra rendelt bennünket,¹¹⁴⁴ és ennek elnyeréséhez nem elegendők a természetes erkölcsi indíttatások. Elismerik, hogy a minden ember szívébe oltott természetes etika Istentől való, és a kinyilatkoztatott erkölcs nem állhat ellentétben a természetes erkölccsel. Ám a kinyilatkoztatott erkölcs (előbb az ó-, majd újszövetségi parancsok) egyre magasabb szintre emelik az ember moralitását, és a kinyilatkoztatást követően már nem elégedhetünk meg a pusztán természetes erkölccsel. Beszédeikben a természetes vallás, valamint a természetes erkölcs elégtelenségét szeretnék bizonyítani, (még akkor is, ha annak meglétét nem tagadják, sőt méltányolják a régi pogányokban).¹¹⁴⁵ Ugyanakkor azt is állítják, hogy azok, akik a természetességet fölébe helyezik a kinyilatkoztatásnak, éppen ezen okosság és erkölcs alapelveit tagadják meg. A pogányok,

¹¹⁴² KONTLER László, *Locke és a lelkiismereti szabadság, avagy az óvatos ember intellektuális bátorsága* = LOCKE, John, *A vallási türelemről*, Stencil Kulturális Alapítvány, 2003, 12.

¹¹⁴³ PANNENBERG, i. m., 70.

¹¹⁴⁴ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 318.

¹¹⁴⁵ KLENÁK, *Prédikációk I*, 360.

akiknek nem jutott rész a kinyilatkoztatásból, csak a természet törvényeit követték híven, magasabb erkölcsiséggel rendelkeztek, mint ők. (Lásd a 6. szöveget!) A prédikációk éppen azt szeretnék bizonyítani, hogy míg a keresztény erkölcs semmiben sem mond ellent a természetes erkölcsnek, addig azoké, akik a kinyilatkoztatás helyébe a természettörvényt emelik, ugyancsak ellentmond annak.

A felvilágosultak a kinyilatkoztatás helyett a természetes észre helyezték a hangsúlyt. Ezért a prédikációk igyekeztek bizonyítani, hogy a természettörvény és a természetes ész is a katolikus tanítást támasztja alá.¹¹⁴⁶ Meglepő, amikor Alexovics arra hivatkozik, hogy maga a természetes okosság kötelezi a hívőt élete tökéletesítésére, vagyis nem a kinyilatkoztatással, nem Isten szeretetével érvel.¹¹⁴⁷ Szerinte az igaz okosság ösztönöz arra is, hogy Isten akaratában megnyugodjunk, és esztelenség az Isten akarata ellen tusakodni.¹¹⁴⁸ Egy nagypénteki prédikációjában pedig arról beszél, hogy Jézus azért lett megváltó, mert Isten akaratát teljesítette. Ha csak emberi nagylelkűségből vagy méltóságból tette volna, nem lenne több a pogány filozófusoknál és hősöknél, Senecánál vagy Mutius Scaevolánál.¹¹⁴⁹ Vallja, hogy a „puszta természet-szerént való erkölts sokáig talpon nem maradhat; mivel olly ellenségek találtnak, a' kiket embernek tsak a' hit' fegyverével lehet el-kergetnie”.¹¹⁵⁰

Ugyanígy lehetetlennek tartja a vallás nélküli erkölcsöt Apor József is. Azt a nézetet is cáfolja, hogy a filozófia önmagában elegendő a becsületes emberek neveléséhez, holott ezt egyre többen állítják: „Az philosophia religio nélkülis (azt állityák) tsak magárais elégséges arra, hogy betsületes embereket, hasznos pogárokat készítsen. [...] Az betsületnek szeretete ebreszti fel az henyélésből az nagyokot, az betsületnek szeretete vonya el némely gyönyörüségektől az tisztviselököt [...] teszi az embereket munkásokká, bátrokká, ügyelökké alkalmasakká, ellenben a religio el óltya a tüzet az emberekben, félénkeké, gondolkodókká batortalanokká teszi [...] Ilyen az hitetleneknek az ők beszédeyi [...]”¹¹⁵¹

Török Damascén húsvét napján emeli fel szavát azok ellen, akik a keresztény hit kebelében nevelkedtek, most mégis el akarják hitetni a világgal, hogy a „Kereftény Religiónak igaz volta bizonytalan, és hogy tfák a' természetből folyó Religión elégséges az embernek”.¹¹⁵² A kereszténység igazsága mellett azonban csak azt tudja felhozni, hogy

¹¹⁴⁶ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 204.

¹¹⁴⁷ U. ő, *Tavaszi*, 278.

¹¹⁴⁸ U. ő, *Nyári*, 118.

¹¹⁴⁹ U. ő, *Tavaszi*, Toldalék, XVIII.

¹¹⁵⁰ U. ő, *Nyári*, 90.

¹¹⁵¹ APOR József, i. m., *Concio III. pro quadragesima* (hely és évszám nélkül).

¹¹⁵² TÖRÖK, i. m., II, 110.

Jézus tanítását csodákkal igazolta, és a kereszténység elterjedése maga is csodálatos volt. Ez a gyenge érvrendszer a híveket talán megerősítette, de biztosan nem volt elég azoknak a meggyőzésére, akik „ezen fel-fordúltt böltseségű világban fok tekervényes okoskodáffokkal” ostromolták a kereszténységet.

8. A „métélyes könyvek”

„Nem nagyobb tsuda volna-é, ha olly fok botránkozók között, még talpon állna a’ hajdani jámborság? Ama moftani köz módi, ama fzemtelen vífelet, ama mirigyos, és minden jámborságot fel forgató könyvek f szabad olvasálla, nem azon feltett képek-é, mellyeket naponként fzemlélvén [...] e’ romlott világnak leg több fiai, és Leányai azok után bolondoskodnak.”

(Klenák Nárcisz)

A reformáció kora volt az első, amelyben a könyvek komoly veszélyt jelentettek a katolikus egyház számára. A könyvnyomtatás lehetővé tette az egyháztól eltérő tanok gyors és széles körű terjedését. A felvilágosodás korában ez a veszély még inkább erősödött. A nyomtatás egyre elterjedtebbé vált, a könyv egyre kevésbé számított elérhetetlen luxuscikknek, ezért a kevésbé tehetős rétegek is könnyen hozzájuthattak nyomtatott irodalomhoz.¹¹⁵³ Mária Terézia és II. József uralkodása alatt a cenzúra már korántsem volt olyan szigorú, mint korábban, bár 1767-ben helytartótanácsi rendelet hívta fel a cenzorok figyelmét a szabados könyvekre, és büntetés terhe mellett tiltja ezek olvasását.¹¹⁵⁴ II. József azonban sokat enyhít a korábban erősen jezsuita befolyású cenzúrán,¹¹⁵⁵ ezért az olvasás sok egyházi szónok szemében veszedelmes elfoglaltsággá vált. A veszély kétirányú volt: a könyvek egy része a hit rendszere ellen intézett támadást, a másik része inkább az erkölcsi laxizmust népszerűsítette. A szószékről tehát nemcsak azokat a teológiai vagy filozófiai könyveket ítélték el, amelyek az egyháztól eltérő tanítást terjesztettek, hanem a szépirodalom nagy részét is. Különösen a 18. század második felétől egyre inkább divatba jövő „románok” olvasását kárhoztatták, mert ezek gyakran tartalmaztak szerelmi-erotikus jeleneteket. (A regények ellen nemcsak egyházi férfiak, hanem még Orczy Lőrinc is felemelte a szavát.)¹¹⁵⁶ A könyv tehát a szabados, erkölcstelen kíváncsiság és életmód egyik eszköze lett. Negyedés Pál elsősorban azokat kárhoztatja, akiknek legfőbb szórakozása a „tiltott fzerellemmel meg-töltött könyveknek olvasása, a’ tiftátalan befzédnek ’s énekeknek halgatása, a’ botránkozató játékoknak ’s tréfáknak fzemlélése, a’ fajtalan fzemélyekkel való barátságos társalkodás”.¹¹⁵⁷

¹¹⁵³ Lásd Alexovics félelmét a „krajtzáros könyvetskék”-től, lásd a 999. lábjegyzet!

¹¹⁵⁴ CHONCHA, i. m., 212.

¹¹⁵⁵ U. o., 213-214.

¹¹⁵⁶ BÍRÓ, i. m., 110.

¹¹⁵⁷ NEGYEDES, *Prédikátziok* I, 256.

Ezeknél azonban sokkal veszélyesebbnek tűnt az egyház tanítását, a kereszténységet alapjaiban támadó könyvek gyors elterjedése.

Már Vajda Sámuel felhívja a figyelmet azokra a „repülő könyvekre”, amelyek az országhatárokon át titokzatosan terjednek, és megmételtyezik a keresztények lelkét. A rossz könyvek terjedése Egyed Joákimot is aggodalommal töltötte el: „[...] mivel ezek a’ fetétségnek fiai, minden igyekezettel azon vagynak, hogy a’ híveket meg-veztegefsék; ezt pedig tsábító nyelvekkel mindenütt végbe nem vihetik; a’ jelesb fok könyveken kívül, mellyekkel a’ Katolika’ hitnek igazságát már régen, de haszontalan igyekezettel ostromolják; moftani üdőkben a’ tanúlatlan, és gonofzra hajlandóbb fzemélyeknek, fok-féle tetfzetős szín, és áll-ortza alatt, apróbb könyvetskékben ajánlják mérgeket, hogy a’ vígyázatlanokat lábokról le-vegyék”.¹¹⁵⁸

Molnár János is kiadott egy latin nyelvű könyvet, amelyet vezérfonalul szánt a katolikus olvasónak: hogyan olvashat hite elvesztése nélkül modern könyveket.¹¹⁵⁹ Amikor virágvasárnapi prédikációjában a „haszontalan vagy ártalmas könyvek” veszélyeire is felhívja a figyelmet, egy sorba veszi őket a többi haszontalan cifrasággal, az ékszerekkel, drága csézákkal, paripákkal, képekkel, porcelánokkal és „külső Országokban termett ebekkel”.¹¹⁶⁰ A pünkösdi utáni 19. vasárnapi beszédében figyelmeztet, hogy a kísértő már nemcsak a szórakozásokkal és gyönyörökkel, hanem a tilalmas könyvek olvasására való buzdítással is szedi áldozatait.¹¹⁶¹

Alexovics Vazul külön művet szentelt annak bemutatására, milyen veszélyes „a könyvek szabados olvasása”. Ezt a kiadványt Baróti Szabó Dávid is üdvözölte,¹¹⁶² de a szerző maga is szinte eleve kudarcra ítélte erőfeszítését, hiszen úgy látta, hogy az ilyen tartalmú könyv az ő korában nem lehet népszerű. Az olvasók azonnal csalódnak benne, mihelyt látják, hogy „a könyvben foglalt tanítás erköltsökkel, ’s szájok izével ellenkezik [...] míg nem szemlélik, hogy a’ Szerző az Isteni Religiót pártúl fogja”. Előre megjósolja: lesznek gyalázkodók, akik szóban és írásban mind művét, mind személyét „méltatlanul kisebbíteni, s rúttól betstelenítő ítéletekkel terhelni fogják”, de büszkén vállalja, hogy nem tartozik a „semmi-hitűekhez”. Kijelenti, hogy senkit nem akar mocskolni, bár céloz egy „értekező magyar fordítóra” aki talán rendtársa, Verseghy Ferenc lehet, akinek Millot-

¹¹⁵⁸ EGYED, i. m., *Elő-járó beszéd*, [IV.]

¹¹⁵⁹ MOLNÁR János, *De ratione critica legendi libros modernii temporis sine iactura religionis et veritatis*, I-II, Pozsony, Kassa, 1776.

¹¹⁶⁰ MOLNÁR, *Prédikáziók*, 215.

¹¹⁶¹ U. o., 598.

¹¹⁶² PALLOS, i. m., 16.

fordítása nagy port vert fel.¹¹⁶³ Érdekes, hogy Alexovics a 18. század végén a könyveknek afféle „támogatott-túrt-tiltott” felosztását határozza meg. Jó könyveknek tartja a hit- és erkölcsbeli kiadványokat, az egyháztörténeti és a szentek életéről szóló műveket. Rossznak a „puha” verseket, szerelmes komédiákat és regényeket, a vallásellenes könyveket, megemlítve Voltaire, Bayle és Rousseau nevét, akiről életrajzot is közöl, bőven kitérve erkölcsi hibáikat. (Közülük még ez utóbbit tartja a legjobbnak, de őt is elítéli.) Végül vannak a „semleges” útirajzok, profán történelmi- valamint tudományos könyvek.¹¹⁶⁴

Könyvében előbb cáfolja az okokat, amiért sokan ezekhez a rossz könyvekhez nyúlnak: nem elég, hogy vannak bennük szép és igaz dolgok is, nem elég a szép stílus, hogy meg lehet ismerni belőlük a világot és a vallást, nem elég az időtöltésre hivatkozni, és arra, hogy nem ártalmasak. A második részben pedig bizonyítja ezeknek a könyveknek a veszedelmes voltát: hogy az ilyeneket elítélték a pogányok, az apostolok és az első hívők is, a keresztény fejedelmek, az egyház és a józan okosság is tiltja olvasásukat, és káros voltukat bizonyítja a Szentírás, a régi és a jelenlegi tapasztalás is. Akiket olvasásra ajánl – önmagán kívül –: Pázmány Péter, Vajda Sámuel, Molnár János, Padányi Bíró Márton, Káldi György, Szabó István, Telek Ferenc, Hajas István, Stánkovácsi Leopold, Hermolaus, Illyés András, Medicei Pál, Muratori (!), Faludi Ferenc, illetve a Keresztyén Seneca című könyv.

A prédikációírók nagy része veszélyt lát az istentelen könyvek gyors terjedésében, de a modern szórakozóhelyekben és a „komédiaházakban” is, amelyek az erkölcsök lazulását eredményezik. Alexovics a fiatalok romlásáért a szülőket hibáztatja, akik „a bűn gyűlölségét belék nem oltották, a kik őket nem az Evangéliumból akarták jóra tanítani, hanem a Comediákból, a Romántzönyvetskékből, mellyekből mi-ólta a világ áll, tsak egy ember sem lett jóvá.”¹¹⁶⁵

A könyvek a cenzúra lazulása miatt szinte korlátlanul terjednek, s a szónokok nem győzik fájlalni, hogy a hívek is kézről kézre adják azokat, és minden jó szándékuk ellenére másokat is bűnbe visznek. (Lásd a 7. szöveget!)

A divat is az új könyvek terjedését segíti, hiszen elég az, hogy valaki a vallás ellen ír, máris népszerű. Alexovics szerint egyesek előre elhatározzák, hogy a vallás ellen írnak, mert tudják, hogy akkor sikeresek lesznek, míg a közvélemény a vallásos írókat eleve tudatlannak, képmutatóknak, csalóknak tartja, akik a maguk hasznát keresik a vallásban.¹¹⁶⁶

¹¹⁶³ DEME Zoltán, *Verseghy vígeposzának életrajzi háttéréről* = ItK, 1975, 46-53; ECKHARDT, i. m., 186; KÖLLN Gyula, *Újhelyi Dayka Gábor jellemrajza*, Szilágysomlyó, 1889; LÖKÖS, *Alexovics*.

¹¹⁶⁴ ALEXOVICS, *A könyvek*, 1-5.

¹¹⁶⁵ U. ő, *Téli rész*, 172.

¹¹⁶⁶ U. ő, *Tavaszi*, Toldalék, LV-LVI.

Pünkösdhétfőn mondott beszédében az erkölcsi romlásért egyértelműen a könyveket tesz felelőssé, amelyeknek származási helyét is megjelöli: „Mi az oka tehát, hogy így el-fajúltunk, el hasonlottunk? Nem egyéb, kk. hanem Angliából, Hollándiából, Saxoniából bé jöttek Országunkba az istentelen könyvetskék. Ezekből meg-tanúltuk; hogyan kell a' hit' állapottyában kételkednünk: el-kezdünk kételkedni; el hitettük magunkkal, hogy bizonytalanok, a' miket a' *Religo* tanít, 's ebből egyszerre, hangyat homlok dültünk minden éktelenségre”.¹¹⁶⁷

Egyed Joákim ugyan a rágalalmazásról óhajt beszélni a vízkereszt utáni 5. vasárnapon, de azért gondolatmenetébe beleszövi azokat is, akik nemcsak beszéddel és életükkel, de írásaikkal is a jámbor élet ellen fordulnak.¹¹⁶⁸ Az ítéletről beszélve azt fejtegeti, hogy a „puha” nevelés sem mentesít senkit az erkölcsi törvények alól, hiszen Isten jól tudja, hogy akinek van ideje a „métélyes könyvek” olvasására és egyéb szórakozásokra, annak lenne ideje az Isten igéjének, valamint egyéb „hasznos és üdvösséges” könyvek olvasására is.

Török Damaszcén talán saját tapasztalatait írja le, hogyan csábítják egymást az emberek a népszerű történetek olvasására. Hiába foglalatoskodik bárki istenes könyvekkel, belép valaki, aki „a' helyett az Amintás foházkodárait, az Orrondi Ovidius leveleit, a' Romeo és Julia nyájafságait, 's több e' féle gondolatot hígító könyveket nyújt bé, mondván: mi hafzna azokkal a' lelki ismertetet nyugtalanító könyvekkel unalmas órákat szerezni, ezek moft az idő töltéfre való könyvek, ezek kedvefek a nemeffen gondolkodok előtt”. Szerinte az erkölcstelenek azért teszik ezt, mert irigylik, hogy mások tisztességesebbek, és azokat önmagukhoz akarják hasonlónvá tenni.¹¹⁶⁹ Ő egyébként is bizalmatlan a könyvekkel kapcsolatban, mert szerinte a könyvek olvasásától az ember inkább lesz okos, mint jó. Ezért tapasztalja azt, hogy sokan vannak olyanok, akik bölcsen és okosan tudnak beszélni az erkölcsről, de mégis erkölcstelenül élnek.¹¹⁷⁰

A vasárnap megszenteléséről mondott beszédében Simon Máté ajánlja az írást, olvasást, tanulást, még akkor is, ha ez nem is kifejezetten vallási témájú. Csak arra figyelmeztet, hogy ez a foglalatosság ne vétsen valamelyik isteni vagy egyházi parancs ellen.¹¹⁷¹

¹¹⁶⁷ U. ő, *Ünnepnapi*, 314.

¹¹⁶⁸ EGYED, i. m., Tóldalék, 28.

¹¹⁶⁹ TÖRÖK, i. m., II, 77.

¹¹⁷⁰ U. o., 155.

¹¹⁷¹ SIMON, *Vasárnap* I, 474.

Simon Máté nem tartja rossznak az ájtatos könyvek olvasását vagy a rózsafüzér imádkozását a mise alatt, de jobbnak látja, ha az ember kizárólag a miseáldozatról elmélkedik.¹¹⁷²

A szónokok nemcsak a rossz könyvektől óvják az embereket, hanem egyben buzdítják a léleképítő könyvek olvasására is. Mert – ahogy P. Hermolaus megállapítja – a jó könyvek is szaporodnak, nemcsak a rosszak; annyira elterjedtek, hogy már mindenki számára elérhetők az egyházi és világi előjárók gondoskodásából. Ennek köszönhető, hogy a hitbeli tájékozottságban már magasabb színvonal várható el, mint korábban. „A’ [...] gyermekektől-is Hitünknek annyi értelme, ’s tudományja megkévántatik, a’ millyet más időkben koros Hívektől fem kévántunk volna.”¹¹⁷³ Alexovics is abban reménykedik, hogy a hittől elszakadott pontosan a „sok írás, olvasás, gondolkodás által talán vissza-tér az Anyaszentegyház kebelébe”,¹¹⁷⁴ és a jó keresztények személyes példaadása mellett a prédikációk és az istenes könyvek jó eszközül szolgálnak a megtéréshez.¹¹⁷⁵

¹¹⁷² U. ő, *Óltári szentségről*, 79-80.

¹¹⁷³ P. HERMOLAUS, i. m., 139.

¹¹⁷⁴ ALEXOVICS, *Nyári*, 52.

¹¹⁷⁵ U.o, 63.

9. Az oktatás és a nevelés kérdése a prédikációkban

„A' Nevelésről írt jó könyveknek olvasása többre oktathatná a nevelőket. De nem sajnosan tapasztaljuké, hogy még a' tudósabb polgárok' házaiban is, midőn az üdőjárásról, baromtartásról, a' jó gazdálkodásról könyveket láthatni; - e' még tűrhető volna, de haszontalan, sőt veszedelmes üdőtöltő románokat is találhatni; a jó Nevelésről semmit sem? – holott én a' jó Nevelésről szóló jó könyveket a' Szülőkre nézve szinte a jó imádságos könyvekhez hasonló szükségeseeknek tartom.”

(Sombori József)

A felvilágosodás kora teremtette meg a modern oktatásügyet Európa-szerte, így hazánkban is. Az uralkodónő 1776-ban kilenc tankerületre osztotta fel az országot. Az egyes kerületek élén tankerületi királyi főigazgató állt. 1777. augusztus 22-én a bocsátotta ki a Ratio Educationis-t, amely egységes elvek alapján, átfogóan szabályozta a magyar iskolaügyet.¹¹⁷⁶ Kidolgozásában jelentős szerepet játszott Kollár Ádám Ferenc (1708–1783), valamint Ürményi József (1741–1825), a későbbi országbíró, Tersztyánszky Dániel (1730–1800) és Makó Pál (1724–1793).¹¹⁷⁷ A rendelkezés teljesen átalakította az iskolaügy külső és belső szerkezetét, megvalósította az állami szervezetű polgári tanügyigazgatás alapjait, és a kor szellemének megfelelően változtatta meg az oktatás tantárgyrendszerét. Ugyanakkor az egyház továbbra is erőteljesen képviseltette magát mind az elemi, mind a felsőbb szintű oktatásban. Az oktatásügy megújítása látványos kompromisszuma volt a vallási hagyományoknak és a felvilágosodásnak. A falusi iskolákat a plébánosok felügyelete alá rendelte az állam. A szerzetesrendek a korszerű tudományosságot képviselték iskoláikban.¹¹⁷⁸ II. Józsefnek az oktatásról és nevelésről vallott felvilágosult abszolutista elgondolása nem tette ugyan lehetővé, hogy a *Ratio* igazán kibontakoztathassa hatásait, mégis nagyon fontos dokumentum a pedagógia történetében. Egymás után jelentek meg a modern szellemű tankönyvek. 1802-ben I. Ferenc császár visszaállította a II. József által feloszlott szerzetesrendek egy részét (bencések, ciszterciek, premontreiek), azzal a feltétellel, hogy vegyenek részt a közoktatásban. A császár 1806. kiadta az úgynevezett „második Ratio Educationis”-t, amely több ponton módosította Mária Terézia rendeletét. Teret nyitott a nemzeti nyelvű oktatásnak, a vallási türelem szellemében járt el, tovább szélesítette az elemi oktatásban részesülők körét, egyszerűsítette és ésszerűsítette a tantárgyi

¹¹⁷⁶ MÉSZÁROS István, *Ratio Educationis, Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.

¹¹⁷⁷ CSÓKA J. Lajos, *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*, Pannonhalma, 1936.

rendszert. Ez a rendszer gyakorlatilag az 1848–49-es szabadságharcig meghatározta a magyar közoktatásügyet.¹¹⁷⁹

Az oktatás és nevelés kérdése a papság érdeklődésének is homlokterébe került. Szinte nincs szónok, aki ne adna tanácsokat a szószékről a keresztény nevelésre, a szülők helyes pedagógiai magatartására.¹¹⁸⁰

Egyed Joákim szerint az ember „rettenetes mély tudatlanságban” születik, ezért hatalmas a nevelők felelőssége a gyermek irányításában. A Szentírás alapján a testi fenytést is szükségesnek és természetesnek tartja, mert a vessző és a korbács segít abban, hogy „a’ tudatlanság, melyben fzülettetnek az emberek; tőlök el-kergettefsen, és a’ gonofzra-való nagy hajlandóság pórázon tartafson”.¹¹⁸¹

Alexovics a vízkereszt utáni első vasárnapon, a 12 éves Jézus története kapcsán fejti ki konzervatív nevelési elveit, és elsősorban a szülők felelősségét hangsúlyozza. Előbb a szülők atyai, pásztori és bírói feladatát ecseteli ugyancsak hármass felosztásban. (Lásd a 15. szöveget!) Majd szép metaforasor után gondolatritmusos szerkesztésben mondja el, mennyire fontosnak tarja már kisgyermekkortól a valláserkölcsi nevelést, és mennyire rossz szemmel nézi, hogy maguk a szülők tartják ezt korszerűtlennek, s helyette inkább a világias viselkedést és világi tudományokat részesítik előnyben. (Lásd a 16. szöveget!)¹¹⁸² A gyermeküket botránkoztató szülőket lelki gyilkosoknak tartja, és a legkeményebb szavakkal illeti. „Ó bár inkább soha a világra ne hoztátok volna őket! Ó bár inkább a böltsöben fujtottátok volna meg őket! Így tsak testeknek ártottatok volna : most lelkeiket veszítetek, ölitek-meg.”¹¹⁸³

Fejér György Szent István-napi beszédében hívja fel a figyelmet a nevelés fontosságára. Szerinte a szülői ház légköre egész életre meghatározó a gyermek számára, mert „a’ dajka szobában, és Atyai falak közt magába szívott természetét viszi ő bé a’ polgári társaságba”.¹¹⁸⁴ 1811-ben erős kritikával illeti a közoktatást, főleg a jobbgyszármazásúak tanítását. Főleg azt rója fel, hogy az elméleti tudást nem vonatkoztatják a valós életre. Szükségesnek látja az iskolai nevelés mellett a vallási ismeretek tanítását is a polgári társadalomban, mert csak így tudják visszaszorítani a

¹¹⁷⁸ SZÁNTÓ, i. m., 301-302.

¹¹⁷⁹ MÉSZÁROS, i. m., 8-9.

¹¹⁸⁰ ALEXOVICS, *Téli*, 164.

¹¹⁸¹ EGYED, i. m., I, 20.

¹¹⁸² Hasonló még: ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 159.

¹¹⁸³ U. ö., *Téli*, 177.

¹¹⁸⁴ FEJÉR, *Beszédek* IV, 294.

társadalom három fő ellenségét: az önzést, a fajtalanságot és a szabadosságot. (Lásd a 76. szöveget!)

Molnár János a vízkereszt utáni 6. vasárnap prédikációját szenteli teljes egészében a jó nevelés kérdéskörének.¹¹⁸⁵ Előbb a Biblia (főleg a pentateuchus és a bölcsességirodalom) és Aquinói Szent Tamás alapján tisztázza, miért Isten akarata a helyes nevelés, majd ugyancsak bibliai példákkal a rossz nevelőket fenyegeti meg büntetéssel, akik szerinte tolvajai és gyilkosai a rábizottaknak. A jó nevelés jutalmához viszont inkább a szentek és a szerzetesek példáját hozza. A példaadás fontosságát Jézus életéből is a szülők figyelmébe ajánlja, és figyelmezteti őket, hogy ne a táncházba, játékhelyekre és rossz társaságba, hanem Jézushoz vigyék gyermekeiket. Végül kitér a büntetés és a korszerűtlen (falusias) nevelés kérdésére. Úgy véli, hogy a büntetésnek szeretettel kell párosulnia. Elítéli azokat a szülőket, akik bár észreveszik gyermekeik rosszra hajlását, oktalan szeretetből ezt nem akadályozzák meg. Kárhóztatja azt a falusi gyakorlatot, hogy a gyermekeket tavasztól kezdve pásztorkodni küldik, és ott minden felügyelet nélkül egymáshoz eresztik őket, s mindezt gazdasági okokkal magyarázzák. Majd a pajzán énekek és történetek veszélyeire is felhívja a figyelmet, s nem tudja eldönteni, hogy a nevelők tudatlanságuk vagy rossziaságuk miatt nem lépnek közbe ilyenkor. (Lásd a 60. szöveget!)

A példaadás fontosságát emeli ki Fejér György is mindenszenteki beszédében. Úgy érzékeli, hogy korában az ifjúság visszatartóztathatatlanul vonzódik a feslett élet és a hitlenség felé, ennek pedig az idősebb generáció rossz példája az oka.¹¹⁸⁶ Egy ismeretlen váci egyházmegyés pap Cegléden 1808-ban, vízkereszt után első vasárnap elmondott beszédét azzal kezdi, hogy a józan ész és a mindennapi tapasztalás is azt bizonyítja, hogy a példaadásnak nagyobb foganatja van, mint a törvények és parancsok által való oktatásnak. Beszédében kifejti, hogy a szülőknek négy kötelessége van gyermekeik nevelésével kapcsolatban: meg kell adniuk nekik a jó és hasznos tanítást, az okos és keresztényi nevelést, a jó példát, és az imádságot. Elmarasztalja azokat a szülőket, akik nem járatták iskolába gyermekeiket, vagy különösebb indok nélkül otthon marasztalják őket. Sőt, olyan rossz példát is tapasztal, hogy a szülők azzal jutalmazzák gyermeküket, hogy nem kell iskolába menniük. (Lásd a 98. szöveget!)

Ugyancsak a szülők divatos nevelési módszerét kritizálja Ligvándi Zosimus is. Méltatlankodik, hogy a szülők nagy gondot fordítanak gyermekük idegennyelv-tanulására,

¹¹⁸⁵ MOLNÁR, *Prédikációk*, 121-132.

¹¹⁸⁶ FEJÉR, *Beszédek* IV, 267.

illedelmes viselkedésére, de elhanyagolják a keresztényi kötelességre való nevelést. (Lásd az 56. szöveget!)

Simon Máté – vidéki hallgatósága előtt – előbb az állatokat (madarakat és négy lábúakat) állítja példának a gondos utódneveléshez, és csak ezután tér rá a Szentírás tanítására. Természetesen ő is elítéli a modern szülők helytelen szeretetét, amikor túlzottan kényeztetik gyermeküket, amellyel testüknek és lelküknek is kárt okoznak.¹¹⁸⁷ Két kissé suta példával, sőt Agrippina és Nero történetével is alátámasztja nézetét.¹¹⁸⁸

Negyedes Pálnak Szent Adalbert püspök ünnepén mondott beszédében tetten érhető a nevelés területén bekövetkezett szemléletváltás, amely a világias nevelést részesíti előnyben az egyházzal szemben. Negyedes korának előkelőit marasztalja el, akik azon a véleményen vannak, hogy az egyháziak nem alkalmasak a gyermekek nevelésére, és ezért inkább „makiavellusoknak” és „politikus gavalléroknak” a gondviselésére bízzák őket. Ennek pedig az a következménye, hogy a vallást teljesen háttérbe szorítják magukban, és amikor közhivatalba kerülnek, ott is igyekeznek hátrányosan megkülönböztetni az egyházat és a keresztény erkölcsöket. (Lásd a 68. szöveget!) Szövegeiből úgy tűnik, főleg a politika világa volt ellenszenves számára. A Szent Kereszt felmagasztalásának ünnepén mondott beszédében hibáztatja a szülőket, akik keresztvetés helyett világi szokásokra, „politziákra, és más hiváságos magok’ viselésére” tanítják gyermekeiket.¹¹⁸⁹ Húsvét utáni 3. vasárnap is nyíltan szidja a politikát, a politikusokat, és a keresztények megszégyenítésére az ókori pogány államférfiakat (Themisztoklész, Cicero) állítja például.¹¹⁹⁰

Szent Bertalan apostol ünnepén a világi előljárók, a szülők és a gazdák figyelmét egyaránt felhívja a példamutatásra, hiszen szerinte az alattvalók és a fiatalok tőlük tanulják az erkölcstelenséget, perverzításokat, az ártalmas eszméket és az ártalmas viselkedést. „Ugyanis: viselnének é akkor szabad, és zabolátlan életet az alattvalók, ha az Elöljárók Religió nélkül nem élnének? tudnák é az alaton rendbéli személyek a’ pipereskedésnek módját, ha az hívságnak szembe-tűnő gyönyörüségét az Urak’ testén nem látnák? nevednének é dologtalan, tékozló, rézeges, és káromkodó gyermekek, ha minden szülők dolgos, szorgalmatos, mértékletes életű, és Isten féltő emberek volnának? tudnák é fokban a’ szolgák között a’ lopásnak fortélyát, ha azt az ő gazdájoktól nem tanulták volna? értenék é fok gyenge Ifjak a’ bujaságnak rettenetes, és még a’ természetel-is ellenkező undokságit, ha

¹¹⁸⁷ SIMON, *Vasárnapi I*, 63-65.

¹¹⁸⁸ U. o., 70-71.

¹¹⁸⁹ NEGYEDES, *Prédikációk I*, 278.

¹¹⁹⁰ KLENÁK, *Prédikációk I*, 368.

azokat a' gonofz tárfaságokban nem látták, 's nem hallották volna? vagy a' tiltott gonofz könyvekben nem olvafták volna?"¹¹⁹¹

A kor szerzői között Sombori József az, aki prédikációiban rengeteget foglalkozik a nevelés kérdésével. Ő maga is aktív pedagógus volt, élete utolsó öt esztendejében tanára, majd igazgatója volt a székelyudvarhelyi gimnáziumnak, ahol egykor diákéveit is töltötte. Akadémiát is szeretett volna létesíteni, amelyhez már Rudnay Sándor hercegprímás is hozzájárulását adta, de ezt fiatalon bekövetkezett halála miatt már nem valósíthatta meg.¹¹⁹²

Nemcsak pedagógusi és iskolateremtési erőfeszítései, hanem prédikációi is bizonyítják, milyen nagy jelentőséget tulajdonít az oktatásnak és a nevelésnek. Több beszédet szentel teljes egészében a helyes nevelésnek, de gyakran a legkülönbözőbb témájú beszédekben, még a temetési beszédekben is ennek fontosságáról értekeznek. Gróf Földvári Terézia búcsúztatása alkalmával az elhunyról alig tudunk meg valamit, de annál többet a keresztény leány erényeiről és neveléséről.¹¹⁹³ Ferenc császár elgondolásával megegyezően az új szerzetesi eszményt ő is a tanító szerzetesekben, és nem a szemlélődő rendekben látja.¹¹⁹⁴ Sokat gúnyolódik a megváltozott pedagógiai elveken, és az országos elöljárókat is felszólítja a helyes nevelés előmozdítására, amint azt már idézett szövegében olvashattuk.¹¹⁹⁵

Egy házasságról szóló beszédében kifejti, hogy ha a szülők tudatlanok, akkor gyermekeik szívébe is csak hibákat csepegtetnek, és csak szaporítják az ostoba és tudatlan teremtmények számát.¹¹⁹⁶ Több helyütt kritizálja a „módi” engedékeny, liberális nevelést.¹¹⁹⁷ Beszédeiben újra és újra beszél az iskolázás fontosságáról, a szerinte helyes nevelési elvekről, az elme és szív együttes pallérozásáról, a szülők felelősségéről, a büntetés szükséges ám mértékletes voltáról, mert úgy látja, hogy az embert az állatok közül egyedül a nevelés emeli ki.¹¹⁹⁸ Ő is többször kikel a babonáság és tudatlanság ellen.¹¹⁹⁹ Néha valósággal ódát zeng a tudományról, annyira lelkesedik iránta: „Egy ember, a ki gyermekkorában még kilenczig sem tudott számlálni, a tudományok és mesterségek által annyira pallérozza magát, hogy a csillagokat számlálja, nagyságokat és távolságokat

¹¹⁹¹ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 251.

¹¹⁹² LUKÁCSI, *Sombori*, 8.

¹¹⁹³ SOMBORI, III, 348.

¹¹⁹⁴ U. o., 387.

¹¹⁹⁵ U. o., 19.

¹¹⁹⁶ U. ő, II, 216.

¹¹⁹⁷ U. o., 264; u. ő, III, 363-365.

¹¹⁹⁸ U. ő, I, 145; II, 205, 232, 257; III, 110, 322, 352-353.

¹¹⁹⁹ U. ő, I, 328; II, 168; III, 230.

méretei. Egy ember, a ki kicsin korában a maga erejétől nem tudott talpra állani, ma a fellegekbe bátorkodik utazni”.¹²⁰⁰

Szerinte a boldogság forrása a helyes gondolkodás.¹²⁰¹ Fontos számára, hogy az új generáció a legkorszerűbb ismeretekre tehessen szert, ugyanakkor elítéli az új kort, amely a lerombolt bálványok helyébe az okosság bálványát emelte.¹²⁰² Sokszor buzdít az olvasásra, de kortársaihoz hasonlóan figyelmeztet a rossz és veszélyes könyvek romboló hatására is.¹²⁰³

Pedagógiai szemléletét tükrözi, hogy prédikációiban több hasonlatot vesz az oktatás világából: „Midőn az írni tanuló gyermek a fal, vagy fa oldalára felírja, vagy vési a maga nevét, kívánja hogy az ott fennmaradjon; s éppen az a halhatatlanság ösztöne munkálkodik benne, mely a nagy világ Bajnokaiban, és Fejedelmeiben, midőn a nemzetek törvénykönyvei; midőn márvány és ércz oszlopok építése; városok és országok alkotása által kívánják örökösíteni, halhatatlanítani neveket”.¹²⁰⁴ Vagy: „Hasonlók ezek a nem rég iskolába járt kezdett gyermekekhez, a kik már a betűket ismerik ugyan, de mire mennek azok ki, még által nem látják” – írja az ostoba emberekről.¹²⁰⁵

¹²⁰⁰ U. ő, II, 186.

¹²⁰¹ U. ő, III, 182.

¹²⁰² U. o., 242.

¹²⁰³ U. ő, II, 269; III, 75.

¹²⁰⁴ U. ő, I, 173.

¹²⁰⁵ U. o., 328.

10. A felvilágosodás-kori prédikációk teológiai sajátosságai

„Meg-változott az idő, n[em] tagadom;
de vallyon az idővel egyetemben meg-
változott é a' Menny Ország' útja is?”

(Anchély Ildefonz)

A Trentói Zsinatot követően az egész barokk koron át a katolikus prédikációk roppant egységes teológiai szemléletet tükröznek. Úgy tűnt, hogy a katolikus egyház egységesen, a hit minden ágazatára részletesen kidolgozott dogmatikája áll szemben a hitújítók véleményével, amelynek ugyancsak minden ágazatát cáfolja a zsinat tanítása. A papok – bár eltérő szónoki és érvelési tehetséggel rendelkeztek –, a szószékről hathatósan érvelhettek hitük igazságai mellett. Ebben az időben azonban az egyes szónokok teológiai felfogása között nagy eltéréseket tapasztalunk. Mindannyian észlelték ugyanis a janzenizmus, febronianizmus, gallikanizmus, konciliarizmus és egyéb újabb teológiai nézetek elterjedését, melyeknek legtöbbször katolikus szerzők, sőt főpapok művei nyomán jött létre. A teológiai nézetekkel párhuzamosan terjedtek a felvilágosodás által hozott liberálisabb életfelfogást, toleránsabb erkölcsi szemléletet hordozó tanok is. A katolikus papok közül kevesen voltak, akik szimpatizáltak a modern teológiai nézetekkel, vagy a jozefinizmus szemléletével, de például bizonyos szerzetesrendek, vagy épp a teológiai tanárok között akadtak ilyenek is. Verseghy Ferenc kiadásra szánt, de kéziratban maradt beszédei éppen azokat a témákat veszik sorra, amelyek a „mostani derülésnek” idejében érdekessé váltak. Szent István vértanú ünnepén a toleranciáról, egy újmise alkalmával a papi hivatalról, jelenés (vízkereszt) után 3. vasárnap az emberi törvényekről, előtte két héttel a világi uralkodóknak az egyházra kiterjedő hatalmáról, Portiunkula ünnepén a búcsúkról, Mária születése napján pedig a Mária-tiszteletről beszél – ahogy már a témaválasztásokból is kitűnik, erősen jozefinista és febroniánus szemlélettel.¹²⁰⁶ Maga is tisztában van azzal, hogy beszédei sokakat felingerelnek. Tanítása egészen újszerű. Mivel „a Pápa nem az Anyaszentegyház”, az ő rendelkezéseit nem tartja kötelezőnek, főleg azokban az esetekben, amikor – szerinte – a teológusok a pápa, és nem a zsinatok szellemében foglaltak állást (mint például a búcsú kérdése).¹²⁰⁷ Másutt azt fejtegeti, hogy az uralkodónak joga van az evangélium ismertetésére, mert az előmozdítja a közjót; de van joga megvizsgálni, és

¹²⁰⁶ HORVÁTH Konstantin, i. m., 96.

¹²⁰⁷ U. o., 91.

szükség esetén megakadályozni az egyházi személyek, törvények és szokások rendelkezéseit, mert azok ellenkezhetnek a polgári közjával.¹²⁰⁸

Sokan voltak, akik próbálták véleményüket és igehirdetésüket a kor igényeinek megfelelően alakítani, és toleránsabb, nyitottabb szemléletet igyekeztek terjeszteni. Némelyek azonban az egyház tanításának és a Biblia értelmezésének rigorózus és fundamentalista értelmezésével akartak gátat vetni az új eszmék terjedésének, és híveiket a félelemkeltés és fenyegetés eszközeivel próbálták távol tartani ezektől. Gyakran egy szerző kapcsán is ellentmondásos véleményeket tapasztalhatunk. Némelyeknél szinte kettős ént fedezhetünk fel: haladó szellemet, nyitottságot a profán tudomány kérdéseiben, de szigorú elzárkózást a teológia területén. Van, aki pl. az erkölcsökben engedékenyebb nézeteket vall, de betű szerint értelmezi a bibliai *locus*okat. Más viszont nagyon korszerű társadalomfelfogással rendelkezik, ugyanakkor rigorózus szentségtani nézeteket vall stb.

A szónokok egyik legnehezebb feladata, amikor elvont teológiai problémákat kell híveik számára előadniuk úgy, hogy a dogmatikailag iskolázatlanok is megértsék. Egyed Joákim egész életművét a hitágazatok érthető magyarázatának szenteli, ebből születnek hatalmas „oktató” beszédei, ezek azonban meglehetősen száraz tanítások. Kevesen képesek arra, hogy a komoly teológiai eszme-futtatásokat ne csak érthető, hanem élvezetes stílussal is adják elő. Ennek szép példája Török Damascénnak karácsonykor mondott beszéde, amely Jézus istenségét és emberségét nagy alaposággal, a tévtanítók véleményeinek megcáfolásával, ugyanakkor roppant gördülékeny és élvezetes stílusban tárgyalja.¹²⁰⁹

A felvilágosodás korában még mindig a skolasztika a teológiai szemlélet legmeghatározóbb eszmerendszere. A skolasztikus fogalmak és felosztások világossá és jól tagolhatóvá, ugyanakkor gépiessé és szárazzá teszik a beszédeket. Amikor egy rész elején elhangzik egy ilyen mondat: „A Meg-térésre három szükséges: az Űdő, a Kegyelem, és Bűnös akarattya”, jó esély van rá, hogy a hallgató jól meg tudja jegyezni, és később is fel tudja idézni magában a prédikáció lényegét. Ugyanakkor az ilyen és ehhez hasonló felosztások néha túlon túl mesterkéltek és vitathatók.

Alexovics Vazul az egyik leginkább konzervatív felfogást képviseli a 18. század végén. Hangsúlyozza, hogy az egyházi előírások, az egyház szabályai ugyanúgy mindenkire kötelező érvényűek, mint a Szentírás.¹²¹⁰ Már akkor is pokollal fenyegeti hallgatóit, ha csak egy nap is megszegik a nagybőjtöt.¹²¹¹ Egész prédikációjában fejtegeti, hogy aki csak egyet is

¹²⁰⁸ U. o., 97.

¹²⁰⁹ TÖRÖK, i. m., 72-90.

¹²¹⁰ ALEXOVICS, *Téli*, 397.

¹²¹¹ U. o., 387.

áthág a fontosabb parancsolatok közül, nem üdvözülhet, szintúgy aki a kisebb parancsolatokat sorozatosan figyelmen kívül hagyja.¹²¹² Legfontosabb érvelése mindig a halállal és a kárhozattal való fenyegetőzés.¹²¹³ (Ezek a fenyegetések persze – a prédikáció mindenkori korlátainak megfelelően – nem azokhoz jutnak el, akikre a leginkább vonatkozna: akik nem is járnak templomba.)¹²¹⁴ Alexovics elégtelennek tartja, ha valaki csak a halálos ágyán, félelemből tér meg, mert szerinte az ilyen megtérés csak kénytelenségből következik be, nem „szabad, tökéletes és állandó”. Ezért – bár Isten végtelenül jó – az ilyenektől megvonja kegyelmét,¹²¹⁵ mint ahogy azoktól is, akik korábban már meggyónt vétkeikbe visszaesnek.¹²¹⁶ Simon Máté a bűnökbe való visszaesés megítélésében szintén szigorú, de valamivel enyhébb, mint rendtársa.¹²¹⁷ Mindketten úgy vélik, hogy az üdvösség csak keveseké.¹²¹⁸ Negyedés Pál megkülönbözteti a természeti és a kegyelmi jócselekedeteket, és bár az előbbieket is dicséretesnek tartja, csak az utóbbiakat véli alkalmasnak az üdvösség elnyeréséhez. Így amiért a „törökök” alamizsnát adnak, beteget szolgálnak, az egy Istent imádják, a bűnösöket megbüntetik és a jókat megjutalmazták, még nem érdemlik ki az örök üdvösséget, mert „nincsenek a szőlőtőn”, azaz nincsenek a kegyelem állapotában.¹²¹⁹

Alexovics kiskarácsony napján mondott második beszédében fejti ki a lehető legkirekesztőbb véleményét. Szerinte ugyanis csak a katolikus egyházban lehet üdvözülni, de ott is csak akkor, ha a hívő az egyház tanításának legapróbb cikkelyét is hiszi. „A’ ki a’ Noe Bárkáján kívül tsak egy ölnyire volt-is, úgy-e, hogy el-veszett? A’ melly juh az aklon kívül tsak egy lépésnyire vagyon is, úgy-e, hogy nem bátorságos? A’ ki tsak egy halálos sebbe esik is, úgy-e, hogy meghal” – érvel tetszetősen.¹²²⁰ Ezzel elutasít minden lehetséges kompromisszumot és párbeszédet a többi vallás és a nem katolikus keresztény felekezetek részéről is. Egyházfelfogása roppant egyszerű és sarkos: a teljes igazság egyedül a katolikusok kezében van.¹²²¹ Kifejti, hogy minden olyan tanítás, amely az egyházat bírálja, csupán emberi vélemény, és nem a csalhatatlan kinyilatkoztatás. Szerinte még a katolikusok közül is csak kevesen lesznek a „választottak”.¹²²²

¹²¹² U. ő, *Nyári*, 137.

¹²¹³ U. ő, *Nyári*, 168, XLIV; *Őszi*, 103, *Ünnepnapi*, 268.

¹²¹⁴ U. ő, *Őszi*, 102.

¹²¹⁵ U. o., 121-122.

¹²¹⁶ U. ő, *Ünnepnapi*, 254.

¹²¹⁷ SIMON, *Vasárnapi I*, 114-115; 136.

¹²¹⁸ U. ő, *Vasárnapi II*, 488.

¹²¹⁹ NEGYEDES, *Prédikációk I*, 232.

¹²²⁰ ALEXOVICS, *Őszi*, LVI.

¹²²¹ U. o., XXXIX-LVI.

¹²²² U. o., LXXX.

Az egyház „csalhatatlan” tanítóhivatalát Fejér György veszi védelmébe. A pünkösdi utáni 16. vasárnapon mondott beszédében azt írja, hogy erről maga Krisztus gondoskodott, hiszen előre látta, hogy tanítása iránt kétséget támasztanak „akár az együgyűségből megbotló, akár újításra hajlandó, emberi elmék”, és tudta, hogy a Szentírást majd „kiki értelmének hizelkedése, és kívánságainak szava szerint” akarja értelmezni.¹²²³

Az áteredő bűn katolikus tanítását más keresztény felekezetek bírálják, de Egyed Joákim szerint csak azért, mert inkább az egész hitet megtagadnák, csak ne kelljen tévtanításaiktól elállniuk.¹²²⁴ Az üdvösséghez szükséges a hit és a keresztség Fejér György véleménye szerint is. Ugyanakkor kijelenti, hogy az egyház tagjait nem lehet megszámlálni: az egyedül üdvözítő egyháznak vannak látható és láthatatlan tagjai is, a keresztség is nem csak vízzel való lehet, hanem hittel, kívánsággal és szeretettel való is. Kantot hozza példának, aki szerinte a „Radicale Böse” fogalmával tulajdonképpen eljut az áteredő bűnig, és nagyon csodálkozik, hogy bár a protestánsok mind követik Kantot (!), ezt a tanítást mellőzik. Szerinte a megkereszteletlen kisdedek sem üdvözülnek, de nem is kárhoznak el, az Egyház Istenre hagyja őket. Szent Ágostonnal is vitatkozik, aki a kárhozatba helyezi a megkereszteletlen gyermekeket.¹²²⁵

Egyed Joákim a keresztség kiszolgáltatásáról beszélve filológiai fejtegetéssel érvel. Úgy véli, nem kell fennakadni azon, hogy a Szentírás szerint az apostolok „Jézus Krisztus nevében” kereszteltek, mert ez nem jelenti, hogy a többi isteni személyt kirekesztették volna. Ugyanúgy, mint amikor a Szentírás azt írja, hogy „Jézus Krisztust hirdették”, nem jelenti azt, hogy a Szentháromság többi személyéről nem prédikáltak volna.¹²²⁶ Elmarasztalja Kálvint, aki maga is elismeri, hogy az egyházban ősidőktől elfogadott volt, hogy halálveszélyben világiak is keresztelhetnek, mégis elfogadhatatlannak tartja ezt a szokást, és egyedül a papok jogává teszi a keresztséget. Kálvin érvelését azonban önmaga ellen fordítja vissza: mivel a protestánsoknál nincs érvényes papság, így náluk minden keresztség érvénytelen lenne.¹²²⁷ A katolikus tanítást veszi védelmébe nemcsak a kálvinisták, hanem bizonyos katolikusok ellen, akik a keresztség nélkül meghaltak elkárkozását összeegyeztethetetlennek tartják Isten irgalmasságával. Hangsúlyozza, hogy mivel a világon már mindenütt megismerkedhetnek az emberek Krisztus tanításával, és van lehetősége megkeresztelkedni, mindenki csak önmagát okolhatja, ha elkárhozik.

¹²²³ FEJÉR, *Beszédek* IV, 83.

¹²²⁴ EGYED, i. m., I, 39.

¹²²⁵ FEJÉR, *Egyedül üdvözítő*, 47-49.

¹²²⁶ EGYED, i. m., II, 81.

¹²²⁷ U. o., 91.

Ugyanakkor elismeri a vágy- és vérkereszttség bűneltörlő és üdvözítő erejét is. (Lásd az 55. szöveget!)

Érdekes, hogy az egyébként szigorú Alexovics az oltári szentség gyakori vételére buzdít, és érvelésében – ha nem is nevesítve – a janzenista tanokkal vitatkozik. (Lásd a 10. szöveget!). Ezt sejthetjük Egyed Joákinál is, amikor azokról beszél, akik az egyszerű népet távol akarják tartani a szentáldozástól, az oltári szentség magasztosságát, a hívők méltatlanságát, illetve a méltatlan vétel szörnyű következményeit hangsúlyozzák.¹²²⁸ Simon Máté is valószínűleg a janzenisták ellen érvel, amikor az eretnekek közé sorolja azokat, „kik azt tartják, hogy Krisztus nem mindenekért öntötte vérét, nem mindenekért tette-le életét,¹²²⁹ és nagypénteki beszédében Török Damaszcén is megemlíti azok véleményét, akik szerint Krisztus nem mindenkiért halt meg, csak azokért, akik üdvözülni fognak.¹²³⁰ Bár a janzenisták ezen tanítása a reformáció kálvini irányzatára is jellemző, ezért – mivel nem nevezik meg vitapartnereiket – lehet, hogy valójában ellenük lépnek fel. Az eucharisziával való bátor élésre buzdít Hermolaus is, bár figyelmeztet a méltatlanul áldozók gonoszságára, akik „vérszopó” ajakukkal veszik magukhoz Jézust.¹²³¹

Alexovicsnál előfordul a „*via negationis*” alkalmazása: Istenre használhatók az emberi jelzők (hatalmas, igaz, szent), de nem a földi értelemben.¹²³² Ugyanő a pünkösöd utáni 4. vasárnapon, a csodálatos halfogás kapcsán két tévedésre hívja fel a figyelmet: vannak, akik elhiszik a hittételeket, de nem törekszenek a jócselekedetekre. Mások pedig becsületes és erkölcsös életet élnek, de ezt nem akarják a vallás alapjaira helyezni. „Az első nem vetik-meg a’ hálót: a’ másodikok nem a’ Kristus szavára vetik-meg a’ hálót” – írja.¹²³³ Bár nem nevezi néven a két tévhit képviselőit, nyilvánvaló, hogy az elsőben a protestánsokra, a másodikban a felvilágosultakra gondol. Beszédében kifejti, hogy a hit haszontalan a jócselekedetek nélkül, a jócselekedetek pedig haszontalanok a hit nélkül. Az első részben sokat idézi Jakab apostol levelét, amely leginkább cáfolja a protestáns „*sola fides*” – alapelvet, a másodikban pedig azt bizonygatja – nem túl meggyőzően –, hogy a pogányok erkölcsi teljesen hiábavalóak voltak. „Az ezüst, az arany betses magában, és méltó tekintetre; de ha nints reá-ütve a’ Fejedelem tzimere, nem kellő pénz, nem vehetni rajta semmit: szint’ így a’ jóságos tselekedet, magában szép dolog, és ditséretre méltó; de ha

¹²²⁸ EGYED, U. o., 274.

¹²²⁹ SIMON, *Vasárnapi* II, 488.

¹²³⁰ TÖRÖK, i. m., II, 90.

¹²³¹ P: HERMOLAUS, i. m., 176-177.

¹²³² ALEXOVICS, *Nyári*, 10.

¹²³³ U. o., 69.

nints rajta az Isten tzimere, ha a' együtt nem jár véle, nem kellő pénz, nem vehettyük-meg rajta menny országot.”¹²³⁴

A protestantizmus „*sola fides*” alapelve szerint egyedül a hit üdvözít, s ez elegendő is az üdvösséghez. Ennek a tételnek a cáfolására mondja Simon Máté a pünkösöd utáni 18. vasárnapi második beszédét. Az inaszakadt meggyógyításának jelenete kapcsán¹²³⁵ előbb azt fejtegeti, hogy bár Jézus a beteg hordozóinak hitét látva gyógyítja meg a bénát, de ez a hit abban nyilvánult meg, hogy odavitték hozzá. Ha ez a cselekedet nincs, a csodára sem lett volna alkalom.¹²³⁶ Majd még tovább folytatva gondolatát azt bizonyítja, hogy a beteghordók hite mellett a remény, szeretet, irgalmasság, béketúrás, alázat, ájtatosság és állhatatosság is megtalálható ebben a gesztusban, így ezek együttesen érdemelték ki Jézus csodáját.¹²³⁷ Végezetül a protestantizmus vallási szubjektivizmusát ítéli el. Szerinte ugyanis az ő hitük valójában csak vélekedés, mert nem a kinyilatkoztatásra épül, hanem „kinek-kinek tulajdon akaratján”, ezért csak azt hiszik, ami nekik tetszik.¹²³⁸ Figyelemre méltó, hogy Simon itt is kijelenti: az összes eretnek tanítás azért tagadja meg az egyházat és forgatja ki a Szentírást, hogy „könnyű, kényes és szabad” életet élhessenek.¹²³⁹ Vagyis a korabeli szerzők véleményével megegyezően ő is úgy látja, hogy mind a régi, mind az új tévtanítás igazi oka az erkölcsi laxizmus.

A hit és a jócselekedetek kapcsolata a protestantizmussal folytatott katolikus polémia neuralgikus pontja. Amikor Simon Máté Szent Dénes vértanúpüspök napján mondott beszéde elején röviden összefoglalja a keresztény hit lényegét, minden keresztény felekezet által elfogadható módon teszi, kivéve azt az egyetlen kitétel, hogy jócselekedetek nélkül nem üdvözülhetünk.¹²⁴⁰ Egyed Joákim egyszerre ítéli el a zsidókat, akik törvényükben bízva gonoszat cselekedtek, és a protestánsokat, akik a hitben bizakodnak, és nem törődnek a parancsok megtartásával.¹²⁴¹ Szent Jakab levele alapján állítja, hogy a hit önmagában nem üdvözíthet, hiszen az ördögök is hiszik és félik Istent, mégsem használ nekik ez semmit.¹²⁴² Török Damaszcén a szőlőmunkásokat felfogadó gazda evangéliumi példabeszédéhez fűzi gondolatát, hogy csak azok részesülhetnek a jutalomból, akik

¹²³⁴ U. o., 87.

¹²³⁵ Mt 9, 1-8.

¹²³⁶ SIMON, *Vasárnapi* II, 496-497.

¹²³⁷ U. o., 498.

¹²³⁸ U. o., 500.

¹²³⁹ U. o., 495.

¹²⁴⁰ U. ő, *Ünnepi*, 471.

¹²⁴¹ EGYED, i. m., I, 57.

¹²⁴² U. o., 81.

dolgoztak. Így jócselekedet nélkül ugyanúgy nem üdvözülhet az ember, mint ahogy az egész nap henyélve ácsorgók sem kapnak fizetséget.¹²⁴³

A Szentírás és a szent hagyomány körüli nézeteltérések is tetten érhetők a prédikációkban. Egyed Joákim rögtön oktató beszédei elején leszögezi, hogy a keresztény tudomány egészének foglalata az Isten ígéje, amely az írás és a tradíció együtt.¹²⁴⁴ Simon Máté azzal érvel a szent hagyomány tisztelete mellett, hogy ha csak az lenne evangélium, ami az Újszövetségben írva van, akkor a mennybemenetel után sokáig nem lett volna evangélium, hiszen ezeket csak „több esztendőök múlva” írták meg.¹²⁴⁵ Ugyanebben a beszédében felsorolja azokat a dolgokat, amelyeket a protestánsok tagadnak (fűlbegyónás, egy szín alatti áldozás, bérmálás, papszentelés, utolsó kenet, bűnök különbözősége, purgatórium, böjt, szentek közbenjárása, tradíció, szabad akarat stb.). Kifejti az ellenfelek véleményét, de csak általánosságban cáfolja őket azzal, hogy az evangéliumot és az apostoli igehirdetést a maga teljességében kell hinni.¹²⁴⁶

A papok azt érzékelték, hogy a felvilágosult gondolkodók szívesen hivatkoznak olyan régi teológiai nézetekre, amelyeket az egyház tévesnek minősített. Ilyen az Órigenész (+254) által is képviselt „*apokatasztaszis pantón*” – tana, amely végső soron tagadja az örök kárhozatot. Alexovics a pünkösöd utáni 21. vasárnapon mondott beszédében cáfolja ezt az elképzelést. Bizonyítani igyekszik, hogy a Szentírás és Jézus által is használt *aeternum* szó nem csak „hosszas, nagy üdőt téssen”, hanem valóban az örökkévalóságot jelenti a Biblia nyelvében is. Így igenis van örök kárhozatot, és ez a természetes ész fényében is belátható.¹²⁴⁷

A hatás kedvéért a szónokok néha hajlamosak a végsőkig élezni egy-egy teológiai problémát. Alexovics nagy Mária-tisztelő ugyan, de annyira szeretné kidomborítani Jézus egyedüli megváltó-jellegét, hogy teológiailag erősen vitatható kijelentéseket tesz Mária korábbi bűnösségéről. Enyhít valamit ezen, hogy a már említett *sermocinatio* módszerével Mária szájába adja az önmagát lealacsonyító és Jézust felmagasztaló szavakat.¹²⁴⁸ Mária büntelenségét azonban meglehetősen gyenge érvrendszerrel próbálja alátámasztani: szerinte az ember háromféleképpen részesülhet bűnben: fogantatása, szabad akarata és másért való kezessége által. Mária fogantatása által nem bűnös, mert így tanítják az egyházdoktorok. A maga akarata által sem, mert ez a hit ágazata. Másért pedig szintén nem lehetett bűnös, mert

¹²⁴³ TÖRÖK, i. m., III, 139.

¹²⁴⁴ EGYED, i. m., *Elő-járó beszéd*, [VII.], v. ö.: u. o., 101.

¹²⁴⁵ SIMON, *Beszéd a religió*, 14.

¹²⁴⁶ U. o., 15-22.

¹²⁴⁷ ALEXOVICS, *Őszi*, 267, 269 kk.

egyedül Krisztus hordozta a mások bűneit. Ezek a „bizonyítékok” a 18. század végén már csak a legjámborabb és legegyszűbb hívek számára nyomhattak valamit a latban.¹²⁴⁹

Kisboldogasszony-napi beszédében cáfolja a felvilágosult keresztények azon nézetét, amely talán Locke-nak a vallásban „szükséges” és „közömbös” dolgokat megkülönböztető gondolatára vezethető vissza.¹²⁵⁰ Egyes vélemények szerint ugyanis a Mária-tisztelet csak *res indifferens* (nem lényegi, Alexovics szavaival „szabados dolog”) a katolikus hitben. Párhuzamba állítja őket: Nestorius tanítását – aki tagadta Mária istenanyaságát –, és az egyház vele szembeni fellépését applikálja a jelenlegi helyzetre.¹²⁵¹ Egy évvel később ugyanezen a napon ugyancsak azok ellen kel ki, akik „az ájtatosság” dolgában *Illuminatusoknak*, fel-derültt eszűeknek tartják magokat”, és azt a nézetet képviselik, hogy Máriát csak belső tisztelettel kell megbecsülni, de külső tisztelete (képeinek, oltárainak látogatása, böjt és imádság miatta stb.) nem szükséges. Egész beszéde azt bizonyítja, hogy a külső és belső vallásosság együtt és egyaránt szükséges Mária helyes tiszteletéhez.¹²⁵²

A katolikus szónokok a protestantizmus és a felvilágosodás korában is töretlen lelkesedéssel képviselték egyházuk Mária-tiszteletét. A Mária-ünnepek alkalmával gyakran tartottak érzelmileg túláradó, emelkedett hangvételű beszédeket. A zsinatok által kihirdetett Mária-dogmákat a hívő nép számára is érthető nyelven igyekeztek tolmácsolni. Ugyanakkor kissé óvatosabban bántak a Mária életével kapcsolatban széles körben elterjedt, apokrif iratokra visszavezethető, kétes hitelességű életrajzi elemekkel, valamint az egyház hivatalos tanítását nem képező, a népi jámborság világába tartozó vallási elemek tekintetében.

A magyarság különleges kapcsolata Máriával elsősorban a nagyboldogasszonyi beszédek kedvelt témája. Alexovics összeveti más népek Mária-tiszteletét a magyarokéval, és megállapítja annak egyedülálló voltát Szent István felajánlása miatt. (Lásd a 36. szöveget!) Úgy véli, ez az egész magyarság közös kincse, a protestánsoké is. „Ezt bizonyítják mi-nálunk maid minden Templomok, mellyekben láttyuk a’ Szent Királyt bárson Vánkoson Koronát, és Királyi Páltzát B. Aszszonynak bé ajánlani. Ezt még a’ Protestans Irók-is, úgy mint Tzvittinger Dávid, Smal András, Smajtzal Márton így irják.”¹²⁵³ Majd elmeséli Szent István felajánlásának I. Lipót általi, 1693-as megújítását, és ismerteti a

¹²⁴⁸ U. o., VII.

¹²⁴⁹ U. ö, *Ünnepnap*, 367.

¹²⁵⁰ KONTLER, i. m., 17.

¹²⁵¹ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 458.

¹²⁵² U. o., 467-484.

¹²⁵³ U. o., 387, 396.

felajánló ima szövegét is.¹²⁵⁴ Szent István Mária-tiszteletét, és a Mária-kultusz érdekében végzett munkásságát véli megnyilvánulni abban is, hogy az ősmagyar jelkép helyett Mária képe került a hadi zászlókra. „Ő rendelte, hogy a’ Zászlókról le törültessen a’ Sas-keselyő, és helyébe Mária képe irattasson; hogy a’ Magyar Nemzet, melly addig a’ Sas-keselyő alatt a’ Kereszténységen, *Flagellum Dei*, Isten ostora volt; már ezután Mária vezérlése alatt a’ Kereszténységnek oltalmazó, erős bástyája lenne.”¹²⁵⁵ (A magyarok minden más nemzettől eltérő Mária-kapcsolatát és Mária-tiszteletét fejti ki egy Nyulászy György nevű egri egyházmegyei pap is 1815-ben Tállyán mondott beszédében.¹²⁵⁶)

A Mária-kultusszal szorosan összefügg a búcsújárások problematikája. Ezt a hagyományos jámborsági aktust a felvilágosodás korában sok kritika érte. A felvilágosult gondolkodók haszontalansága miatt fölöslegesnek tartották a kegyhelyek látogatását. Az uralkodók úgy ítélték meg, hogy a búcsújárás sokaknak a munkakerülésre és a kicsapongásra ad alkalmat, így eredeti céljától már messze jár. A búcsújárásokat az egyházi szónokok is ellentmondásosan ítélik meg. Simon Máté úgy véli, hogy a mise és a prédikáció mellett a búcsújárás is üdvösséges dolog, s ezzel nyilvánvalóan ellent mond a felvilágosult abszolutista uralkodók búcsúkat korlátozó intézkedéseinek.¹²⁵⁷ Ugyanakkor ő maga is felhívja a figyelmet, hogy egyesek a búcsújárást rossz szándékkal végzik, vagy hogy az a jó szándék ellenére sem hozza meg kívánt gyümölcsét. (Lásd a 49. szöveget!) Hasonló a gondolatmenete Molnár János Sarlós Boldogasszony napjára mondott beszédének is: a búcsújárásnak a lelki megtisztulás és az Isten dicsérete lenne az értelme, sokszor azonban elfajul, és „a’ tántz, a’ verekedés, vérontás, pelengér, tömlőtz; vagy leg-alább, vásár, multság, idő-töltés, hir-hordás, telhetetlen vendégeskedés” a vége.¹²⁵⁸

Negyedes Pál szerint is sokan jobban tennék, ha otthon maradva tisztelnék Máriát, és nem rendetlen búcsújárásukkal botránkoztatnának másokat. „Sokan látogatják a’ fz. Helyeket; de kevesen igazúlnak meg ottan, ’s kevesen térnek vízfz. onnét gonofz fzokásaiknak elhagyásával. Sokan keretik a’ butsut, de kevesen nyerik-el azt, mert a’ testnek rendetlen vágyódásait meg-zabolázni, és a’ bűnnek végét fzakasztani nem akarják. Sokan ditsérik énekléseikkel Máriát; de kevesen követik életének példáit; [...] Sokan rakják Mária oltárra a’ viafzból öntött áldozatokat; de kevesen vífzik oda a’ régi haragnak, irigységnek,

¹²⁵⁴ U. o., 388.

¹²⁵⁵ U. o., 389.

¹²⁵⁶ NYULÁSZY György, i. m.

¹²⁵⁷ SIMON, *Vasárnapi II*, 397.

¹²⁵⁸ MOLNÁR, *Prédikációk*, 474.

bofzfúállásnak 's egyéb gonofz indulatoknak meg-győzését.”¹²⁵⁹ Szent Villibald püspök dicsérete kapcsán is beszél a helyes zarándokltról.¹²⁶⁰ Klenák Nárcisz szerint is némelyek hasznosabban tennék, ha otthon maradnának és kötelességeikkel foglalkoznának a szent helyek látogatása helyett.¹²⁶¹

A katolikus búcsú-tanítást egyébként sok szerző kifejti, legalaposabban talán Egyed Joákim monumentális munkájának második részében. Az alapos teológiatörténeti áttekintésben nem hallgatja el a búcsúkkal kapcsolatos nehézségeket, az ellenfelek és a félművelt katolikusok tévedéseit sem.¹²⁶²

Negyedes Pál „teológiájában” fontos szerepet kap a szegénység, gyakran hivatkozik Jézus szegénységére.¹²⁶³ Nagyon ritka, hogy valamelyik szerző nyomtatott művében nyilvánvaló teológiai tévedést fedezzünk fel. Nála azonban ilyen, amikor Keresztelő Jánosnak az áteredő büntől való mentességéről beszél.¹²⁶⁴ Apró, a közfelfogásból származó tévedés, hogy Török Damaszcén a paradicsomi jelenetben „almát” említ a „gyümölcs” helyett.¹²⁶⁵

¹²⁵⁹ NEGYEDES, *Prédikáziók* II, 142.

¹²⁶⁰ U. o., 24.

¹²⁶¹ KLENÁK, *Prédikáziók* I, 90.

¹²⁶² EGYED, i. m., II, 477-527.

¹²⁶³ NEGYEDES, *Prédikáziók* I, 47.

¹²⁶⁴ U. o., 395.

¹²⁶⁵ TÖRÖK, i. m., IV, 160.

11. A másvallásúakhoz való viszony, az ökumenizmus kérdése

„[...] az embereket vallásra nézve egy értelemre hozni nem lehetetlen.”
(Szentmáriay László)

A felvilágosodás kora új szint hozott a teológiai gondolkodásba, ez pedig az ökumenikus szemlélet kezdete. A keresztények és az egyház megosztottságának botránya főleg a missziókban érezte hatását, és tette hiteltelenné a misszionáriusok munkáját. A háborúkig fajuló ellenségeskedés pedig Európában arra ösztönözte a keresztény teológusok egy részét, hogy az egymás felé való közeledés lehetséges módjairól gondolkodjanak. Az ökumenikus szemlélet kialakulásához tehát egyrészt a kereszténység hatékony terjesztésének problémája, másrészt a vallásháborúkba belefáradt Európának a vallásokkal kapcsolatos újfajta nézőpontja szolgáltatta az alapot. Ehhez társult a felvilágosodás eszmerendszerében jelentős szerephez jutó „tolerancia” gondolata is, amely azt tűzte ki célul, hogy vallási meggyőződése miatt senkit ne érjen hátrányos megkülönböztetés. Az ökumenikus mozgalom elindítói protestáns teológusok voltak a 18. század elején. A katolikus egyház a restaurációval (ellenreformáció) megszilárdított pozíciói miatt is későn és nem nagy intenzitással kapcsolódott bele a párbeszédbe. A katolikusok megoldási javaslata az egységre azzal a mentalitással foglалható össze, hogy akik kiszakadtak, azok térjenek vissza az egyetlen egyházba. Mivel a Trentói Zsinat kapcsán a dogmarendszer egyértelműsödött és megszilárdult, a hitbeli tanításokról folytatott párbeszédnek nem sok értelme és lehetősége látszott. A tolerancia gondolatát, azt hogy vallásáért senkit sem szabad gyűlölni, nem is teológiai, hanem mezőgazdasági oktató könyvében veti fel 1793-ban egy katolikus pap, Németh Mihály sövényházi plébános.¹²⁶⁶ A katolikus szerzők nagy része a tolerancia minden fajtáját elfogadhatatlannak tartja. Vajda Sámuel egy 1793-as magánlevelében még XVI. Lajos kivégzését is Isten jogos büntetésének tartja, mivel a francia király toleráns volt a „hugenotta kálvinistákkal”, és Necker személyében még magas állami pozícióba is juttatott egyet.¹²⁶⁷ A hívek és a „világi fejedelmek” türelmét okolja P. Hermolaus is amiatt, hogy egyházellenes tanítások lappanghatnak az országokban.¹²⁶⁸

¹²⁶⁶ FÉLEGYHÁZY, i. m., 469.

¹²⁶⁷ LUKÁCSI, *Vajda*, 169-170.

¹²⁶⁸ P. HERMOLAUS, i. m., 144.

Arra a megkülönböztetésre is csak kevesen jutnak el, mint Fejér György, aki Kalmár József prédikátor véleményére ad választ egy írásában.¹²⁶⁹ Gondolatmenetét érdemes röviden ismertetni.

Fejér vitázik a prédikátorral, aki szerint összekeveri a polgári-politikai és a vallási-dogmatikai türelmet. „A’ Tolerantiáról, vagy Tűrődelemről esvén szó, vagy azt kérthetni: minden keresztény felekezetek eránt, sőt a’ nem keresztények eránt is, millyenek a’ Zsidók, Törökök, Pogányok, ’s a’ hitetlenek általjában, tartozunk e békével lenni, szeretettel viseltetni, a’ kegyesség’, emberiség’, ’s a’ polgári társaság’ minden tiszteit telyesíteni; ’s erre nézve erőszakkal és hatalommal Religiónkra őket nem kényszeríteni, ’s Isteni tiszteletökben nem háborgatni; vagy azt is kérthetni: minden némű vallást, akármelley hittudományt (Dogmát) helybehagyhatni e annak hijános, tévelygő, ’s kárhozatos voltának okkal móddal felfedezése, megmutatása, ’s feddése nélkül?” – válaszolja a problémát Fejér. Míg a kérdés elejével kapcsolatban szükségesnek tartja, hogy vallási meggyőződése miatt senkit ne érjen hátrányos megkülönböztetés, vagy ne legyen kitéve erőszakos térítésnek, addig a második felében foglaltakban semmiféle engedményre nem hajlandó.¹²⁷⁰ Azt mondja, hogy ez a természet és a kijelentés ellen van, mert az ember az igazságra törekszik, és csak egy kinyilatkoztatott igazság lehet. Ha mindegy volna, ki mit hisz, miért adta volna Jézus a missziós parancsot tanítványainak?¹²⁷¹ Szerinte a polgári türelemből nem következik, hogy az igaz hit ágazatait ne kelljen kifejtteni, az ellentmondásoktól megtisztítani „a’ helyes oktatás és meggyőzés lévén a’ csalatkozások’, és tévelyegések ellen szer.”¹²⁷²

A Szentírással cáfolja a prédikátor azon nézeteit, hogy nem érdemes „mérges pennával” egymás ellen írogatni, egymás ellen beszédeket tartani, egymás hitét cáfolni, mert ez csak békétlenséget eredményez, illetve hogy senki sem szereti, ha eretneknek, heretikusnak tartják, és emiatt nem fog megtérni.¹²⁷³ Fejér azonban úgy látja: Kalmár is kénytelen bevallani, hogy „sok mai emberekben a’ vallásbeli tűrődelemnek kútfeje az Indifferentismus, a’ vallás eránt való érzéketlenség, a’ vallással nem gondolás.”¹²⁷⁴

¹²⁶⁹ FEJÉR György, *A’ vallásbeli tűrődelem’ vizsgálata azon egy szóra a’ maga idejében, mellyet annak gyarapodására mondott R. Komáromban 5-dik Junii. 1814. Kalmár József a’ H. C. tartó gyülekezet’ egygyik Prédikátora*, Pest, é. n.

¹²⁷⁰ FÉLEGYHÁZY, i. m., 470.

¹²⁷¹ U. o., 7-9.

¹²⁷² U. o., 10.

¹²⁷³ U. o., 11-13.

¹²⁷⁴ U. o., 15.

A prédikátor véleményét, hogy úgysem lehet az egész világot egy hitre téríteni, ismét Jézus missziós parancsával cáfolja.¹²⁷⁵ Kalmár a gondolati szabadság szentségét hangsúlyozza, Fejér azonban megkülönbözteti a szabadságot a szabadosságtól: rosszul gondolkodni mindenkinek joga van, de az igazságnak ellentmondani nem. Kifejti, hogy az Anyaszentegyház különbséget tesz a „fedhetetlenül és fedhetőül tévelygők közt,” ezt a prédikátor összemossa.¹²⁷⁶

Vitapartnere II. József és Lipót toleráns rendeleteire hivatkozik. Fejér szerint ezek csak azt bizonyítják, hogy az uralkodó mindössze megengedte a más vallások gyakorlását, mert azok nem ellentétesek a haza céljaival, de ez nem jelenti azt, hogy igaznak ismerték el azokat.¹²⁷⁷

Kalmár emlékeztet, hogy a francia tudós társaság is olyan kérdést tett fel, hogy Luther és Kálvin reformációja milyen jótékony hatással volt a megvilágosodás terjesztésére, a kultúra gyarapítására és az európai polgári alkotmány jobbítására. Ezzel azt sugallja, hogy a katolikusok is elismerik a protestantizmus pozitív hatásait. Fejér erre azt válaszolja, hogy a katolikus hit nem ezekre a célokra való, hanem az üdvösségre.¹²⁷⁸

A felvilágosodás eszméinek jelentkezésével azonban a katolikus prédikáció polémiája erős változáson ment keresztül. A 18. század derekáig a polémia „egyirányú” volt és csökkenő intenzitást mutatott. Célpontja egyedül a protestantizmus volt, legtöbbször egy kalap alá véve a „Lutherista és Kálvinista atyafiakat”. Más protestáns felekezetekkel való vitatkozás szinte elő sem került, legfeljebb néha egy-egy kitétel a szentháromság-tagadók ellen. (Az egyes protestáns felekezetek egymás közt is intenzív küzdelmet folytattak, de jelen munkában erre nem térünk ki.)

A felvilágosodás korában a polémia sokirányúvá válik, intenzitása megnő, arányai megváltoznak, hangsúlyai eltolódnak, attól függően, hogy a katolikus szónokok kik ellen vagy milyen tárgyban vitatkoznak; az egykori ellenségekből szövetségessé válhatnak. Ha például a pápai primátus a téma, akkor az ortodox kereszténység támadás céltáblájává válhat, ám ha Krisztus reálprezenciáját kell védelmezni az oltári szentségben a protestánsok ellen, az ortodoxia hirtelen szövetségessé lép elő, mert ezt a heretikus keleti keresztények is hiszik.

Ugyanígy válhatnak a protestánsok is hol ellenféllé, hol szövetségessé. Hiszen a szentségek, a szentek tisztelete, a papság-szerzetesség, a hit és jócselekedetek témájában

¹²⁷⁵ U. o., 19.

¹²⁷⁶ U. o., 20.

¹²⁷⁷ U. o., 24.

¹²⁷⁸ U. o., 25.

ellenük védik a katolikus hitet a szónokok. Ha viszont a kinyilatkoztatást, a megváltást, Krisztus istenségét, a Szentháromságot vagy a feltámadást kell védelmezni, őket is segítségül lehet hívni az érveléshez, hiszen mindezeket ők is vallják.

Amikor pedig a vallást érik alapvető támadások, amikor olyan állításokkal kell megküzdeni, amelyek tagadják Isten létezését, a túlvilágot, az örök életet, akkor még a zsidók és a mohamedánok, általában minden hívő ember is szövetségessé válik a harcban.

Mivel a felvilágosodás idején egyre gyakrabban szembesül a papság olyan eszmei áramlatokkal, amelyek nem részletkérdéseket firtatnak, hanem alapjaiban kérdőjeleznek meg minden vallásos hitet, minden természetfelettit, egyre gyakoribbá válik a más felekezetekkel és vallásokkal való (még a régi pogány vallásokkal is!) példálózás. Ebben a korban a felekezetek és vallások egymáshoz való közeledése egyfajta kényszerűségből is történik, a közös támadás, a közös veszély először kelti fel az egymásra utaltság érzését. A teológiai ökumenizmus mellett kialakul egy vulgárisabb, „lelkipásztori” ökumenizmus, amely praktikus szempontok miatt keresi a felekezetek és hitvallások kapcsolódási pontjait, minél szélesebb közös platformot igyekeztve teremteni a hitetlenséggel szemben. Bár szó sincs arról, hogy bármelyik felekezet lelkésze bármiben is engedni akarna a saját meggyőződéséből, mégis azt kezdik keresni, ami összeköti őket, és nem csak azt hangsúlyozzák, ami elválasztja az egyes felekezeteket. Amikor a felvilágosodásban először kérdőjeleződik meg minden vallás, a vallásosság létjogosultsága, ez szükség szerint természetes szövetségest alkot a korábbi ellenfelekből anélkül, hogy a különbségek megszűnnének, a válaszfalak eltűnnének. A felvilágosodás eszméinek jelentkezése tehát alaposan átszabja az addig egyfrontos polemikus küzdelmeket.

A világban létező nem keresztény világvallások közül az európai kereszténység továbbra is csak a zsidósággal és az iszlámmal – vagyis további két monoteista vallással – találkozott, és rendelkezett sztereotípiákat, tévedéseket sem nélkülöző ismerettel. A többi vallás nem, vagy csak alig került a katolikus teológusok érdeklődésének homlokterébe, a prédikációkban legfeljebb utalás szintjén találkozhatunk velük.

Feltűnő, hogy míg a korabeli szónokok gyakran szenvedélyesen kelnek ki a hitükben lanyguló, vagy a hitüket elhagyó, megtagadó keresztények ellen,¹²⁷⁹ a hívőket (bármely felekezet vagy vallás híveit) megbecsüléssel emlegetik. Simon Máté szinte korát megelőzve olyan egyházmodellt fest, amely nem az elhatárolódáson alapul, inkább koncentrikus körökhöz lehetne hasonlítani egyház-elképzelését. Úgy véli, mindenki Isten

¹²⁷⁹ SIMON, *Vasárnapi* II, 507.

gyermeke, mindnyájan testvérek vagyunk, csak némelyek közelebb, némelyek távolabb állnak a közös Atyától. (Lásd a 47. szöveget!)

A történelmi („pogány”) vallások és a régi keresztény eretnekségek három okból fordulnak elő a szentbeszédekben:

- vagy tanításaikat vetik egybe a katolikus egyházzal, és cáfolják őket;
- vagy épp közös hitbeli és emberi értékeiket domborítják ki a katolikus egyházzal, hogy annak ősi és általános tanítását bizonyítsák;
- vagy bizonyos hitbeli buzgóságaikat, erkölcsi emelkedettségüket példaként állítják a lanyha katolikus hívők elé, hogy nagyobb jámborságra buzdítsák őket.

Egyed Joákim például a kereszténység felsőbbrendűségének és tökéletes kinyilatkoztatásának alátámasztására használja segítségül a pogány vallásokat. Szerinte hiába tudták a szkíták, hogy a felebarátot és a szülőket tisztelni kell, szeretetnek tartották azt is, ha az öreget megölik. A perzsák helyesnek tartották a vérfertőző kapcsolatot. Egyéb vallástörténeti példákkal is igazolja, hogy a kereszténység hitbeli és erkölcsi tanítása tökéletes.¹²⁸⁰ Török Damaszcén viszont a protestánsok ellenében érvel a holtakért végzett ima jogos és szükséges voltáról a pogány vallásokkal, hiszen „a’ *Japónia, China, Brafilia* pogány lakóífi, a’ *Persák, Törökök, Szeretsenek*, ’s egyéb nemzetek, adakoznak, áldoznak a’ halottakért”.¹²⁸¹ A túlvilági élettel kapcsolatban is áttekinti a vallásokat, és röviden ismerteti az egyiptomiak, görögök és rómaiak, kínaiak és indiaiak, sőt a hottentották ebbéli hitét.¹²⁸² A születésnap és a halál évfordulójának a mienktől eltérő trák szokását Valerius Maximus alapján mutatja be Kisboldogasszony napján.¹²⁸³

A katolikus prédikációszerzők nagy része természetesen korszakunkban is elutasító mind a nem katolikus keresztény felekezetekkel, mind a nem keresztény világvallásokkal szemben. Előbbiek esetében főleg a Magyarországon legelterjedtebb lutheránus és kálvinista felekezetről esik a legtöbb szó, de néha történik utalás az ortodoxiára is, bár a keleti kereszténységgel való polémia nem jellemző a prédikációkra. Magyarországon a katolikus hitvédelem egyik legelszántabb alakja, Alexovics Vazul, görögkeleti vallásban született, tizenöt éves korában katolizált, és látványos túlkompenzáló gesztussal tagadta meg ifjúkora tévelygéseit: „Valaha Setétség valék, eretnek szakadásban születtem, tizen-öt esztendő koromig botorkáltam a’ gonosz tévelygések uttyán: gyűlöltem, utáltam, kárhoztattam, noha tsak gyermek voltam, az egy igaz, s üdvezítő Anyaszentegyházat. De

¹²⁸⁰ EGYED, i. m., 43-44.

¹²⁸¹ TÖRÖK, i. m., IV, 52.

¹²⁸² U. o., 221-222.

¹²⁸³ U. o., 258.

könyörült az Irgalmasság Attya rajtam, megszabadított a' setétség hatalmából, megvilágosította elmémet, megtörte akaratomat, meg-gyógyította álhatatlanságomat, méltóvá tett a szentek örökségének részesülésére, és által vitt az ő szerelmes Fiának országába, a' Katolikus Anyaszentegyházba [...]".¹²⁸⁴ (A korabeli szónokok közül Alexovicson kívül a jezsuita Hajas István is konvertita, ő protestáns hitben nevelkedett.)

A nem keresztény vallások közül a zsidók és a mohamedánok szerepelnek alkalomadtán a prédikációkban. Török Damaszcén húsvét napján vallástörténeti fejtegetéssel kezdi beszédét. Szerinte négyféle vallás létezik: a pogányság, a „Mahomet”, zsidó és keresztény vallás. A pogánysággal többistenhite miatt nem is foglalkozik. A mohamedánok tagadják Krisztus istenségét „a keresztények ellen”, de mégis nagy prófétának tartják őt „a zsidók ellen”, de hitük sok haszontalan mesével van megrakva. A zsidóság pedig még mindig várja a Messiást. Szerinte a zsidóság Krisztus előtt szent volt, de ma már nem csak hogy nem szent, hanem ártalmas is.¹²⁸⁵

Alexovics például állítja a keresztények elé a mohamedánok hitükhöz való ragaszkodását, amit nagyon hiányol a kortárs hívőkből. „Mit nem tsinálnak a pogány Törökök? leg-kisebbet szóllyon valaki közülök Mahomet ellen: leg-kisebb törvényét az Alcoránnak hágja át valaki közülök az ő tudtokra: leg-kisebbet tselekedgyen valaki közülök Religiójok szokásai ellen: főben járó véteknek tartják, példás büntetés nélkül nem hadgyák.”¹²⁸⁶ Ugyanígy állítja például a keresztények elé a pogányokat és a „törököket”, akik soha nem káromolták isteneiket és prófétájukat, holott azok hamis istenek voltak, Mohamed pedig „istentelen ember, 's hamis Próféta” volt.¹²⁸⁷ (Ugyanakkor nem veszi észre, hogy ellentmondásba keveredik. Naiv logikával azt állítja, hogy Szent István és Szent László törvényeiben azért nincs szankció a káromkodás ellen, mert az akkori magyarok nem káromkodtak, ezt az ocsmányságot csak 200 éve tanulták el a pogány törököktől és a manicheusoktól).¹²⁸⁸ Ugyanezt a gondolatot Simon Máté is átveszi. Szerinte a magyar nyelv „olly szűz volt minden káromkodástól”, hogy több száz évig nem kellett törvény ellene. Csak miután sok „fattyú magyar” a törökkel tartott, megismerték a manicheus eretnekséget, amely szerint Isten csak a jót teremtette, a rosszat pedig az ördög. Innen származik az „ördög adta” vagy „ördög teremtette” káromkodás. Ezt szerinte először a katonák és tábori szolgák, majd a béresek vették át. Magát a magyar nyelvet félti a káromkodások elterjedése

¹²⁸⁴ KÖZI-HORVÁTH, i. m., 6.

¹²⁸⁵ TÖRÖK, i. m., II, 108.

¹²⁸⁶ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 254.

¹²⁸⁷ U. ő, *Nyári*, 232.

¹²⁸⁸ U. o., 247.

miatt: „Nem szóllok a’ katonákról, főképp a’ kik verbungon vagynak; sem a’ tsordásokról, vagy a’ béresekről, vagy kanászokról, kikről mindenek tudják, melly könnyen áll nálok a’ káromkodás. Oda van tehát már Magyar országban a’ Magyar nyelv. Régenten, midőn valaki vesződségben vólt, azt kiáltotta? Jésus segélj meg! mikor veszedelemben forgott: Jésus ne hagyj-el! midőn inségben találtatott: Dávidnak fia könyörülj rajtam! [...] Ez vólt bezzeg az igazi Magyar szó”.¹²⁸⁹

A korabeli szerzők közül az egyik legkevésbé toleráns Molnár János a papi méltóság kapcsán fejezi ki ellenszenvét az iszlám iránt. „A’ Török otsmány Vallás azt hireli tulajdon ámitója felől, Mahometről, hogy az égből le hullott ’s ketté tört Hóldvilágot öfzve forraftá, ’s az égre vízfza helyhezteté. Török tudatlansághoz illendő ámitás. A’ mit Mahomet örömeft véghez vitt vólna, ha annyi erővel birhatott vólna; söt nem azt, hanem annál-is tsudálatosb tselekedetet vífznek véghez az Urnak fel-fzentelt Papjai. Ők az Eget mindennap fzaporittyák; nem földnek, pornak, viznek, hanem a’ földön élő, ’s pokoltól meg-fzabadított embereknek Mennyorfzágig való emelésével.”¹²⁹⁰ A Szentháromságról szóló beszédében ugyan elismeri a más vallások istenhitét, valamint a zsidók, „törökök” és „szotzinisták” egyistenhitét, furcsa módon azonban mégis istentagadóknak nevezi őket, mert Istent imádván nem annak tisztelik őt, aki valójában, ugyanis sem Krisztust, sem a Szentháromságot nem fogadják el.¹²⁹¹

Török Damaszcén a mohamedánok üdvösség-elképzelését ismerteti korának elképzelése alapján. Szerinte az ő idejében élő szabadhitű keresztényeknek is legfőbb célja a testi gyönyörűség, és olyan mennyországba vágnak, mint Mohamedé, amelyben a földies gyönyörűségek teljesednek ki („[...] hol puha vánkofon nyújtóznak a’ lelkek, és itt ki-nem mondható képek fereglenek körültek”).¹²⁹² Ugyanakkor a „törökök” intoleráns vallási viselkedését és egységét – meglepő módon – példaképpül állítja a megosztott keresztények elé. „Nagy vigyázás! ő nálok oskola, grádufok, Theologia helyett van a’ kard a’ ki valláfok ellen fzóll. Azt mondgya itt valaki; Tehát a’ Törököktől vefzek én példát? Igen is, hogy pirúljon el ortzánk, mikor a’ pogányok hamis vallásin fundált egygyeffég, a’ mi fzakadáfunkat meg-ronttya. Az egy ajaku Alkorán a’ meg hafonlott Kereszténységet meggyőzte és a’ fok vallásu Erdélyt, ’s Magyar orfzágot fokfzor femmivé tette” – fejt ki Szent István ünnepén.¹²⁹³

¹²⁸⁹ SIMON Máté, *A káromkodásról tíz Prédikáziók*, Váztz, 1795, 25-26.

¹²⁹⁰ MOLNÁR, *Prédikáziók*, 250.

¹²⁹¹ U. o., 334.

¹²⁹² TÖRÖK, i. m., IV, 245-246.

¹²⁹³ U. ő, III, 438.

A zsidókat, pogányokat, törököket Alexovics akkor állítja például, amikor a keresztényeket korholni akarja. A *sermocinatio* alkalmazásával az ő szájukba adja, mennyivel tisztességesebben viselkednek ők templomaikban, mint a keresztények, mennyivel buzgóbban ülik meg ünnepeiket, tartják be a vallási parancsokat, mennyivel mértéktartóbbak az öltözködésben stb.¹²⁹⁴ Ugyanakkor nem tagadja ellenszenvét az iszlám iránt, alacsonyabb rangú vallásnak tartja, és úgy véli: csak annak köszönheti gyors terjedését, hogy Mohamed fegyveres erővel és erkölcsi kedvezésekkel hódította a népeket, „egy felől erőszakkal, roppant hadi sereggel vitte végbe; más felől pedig a’ test gyengéltetésére, a’ motskos gyönyörűségekre, a’ kívánságok szabadságára eresztette magá nyáját”.¹²⁹⁵ Így is figyelemre méltó, hogy míg Pázmány a „törököknek” semmi pozitívumot nem tulajdonít,¹²⁹⁶ a felvilágosodás korában néha már példaként is megjelenhetnek a mohamedánok. Különösen Török Damaszcén szeret a muszlimokkal példálózni.¹²⁹⁷ Méltányolja például Mohamednek a Krisztus káromlásáért kiszabott kemény szankcióit.¹²⁹⁸

Ugyancsak a pogányok jámborságát dicséri Stánkovátsi Leopold is, aki szerint öknagyobb tisztelettel vannak bálványaikhoz mint a katolikusok az oltári szentséghez. (Lásd az 57. szöveget!)

Egyed Joákim a konzervatív egyházmodellt tartja továbbra is érvényesnek, és kijelenti, hogy az egyházon kívül nincs üdvösség,¹²⁹⁹ sőt jó pásztorok sincsenek.¹³⁰⁰ A genezáreti-tavi jelenethez (Mk 4, 35-41) kötve gondolatait úgy véli, hogy vannak ugyan más hajók (egyházak) is, de csak az egyik Krisztusé, ráadásul azok nem is szenvedtek annyit a hullámverésekben, mint Krisztus egyháza.¹³⁰¹

Molnár János a gyónásnak mint isteni törvénynek bizonyításában segítségül hívja a „Deák, Görög, Rátz, Örmény, Mufzka, és egyéb részü Eklefiák” ősi tanítását és gyakorlatát.¹³⁰² A reálprezencia hitében a protestantizmus elleni küzdelemben történelmi dokumentumok segítségével a katolikus meggyőződés mellett vonultatja fel a keleti keresztényeket, ugyanakkor elítéli őket a kovászos kenyér használata miatt.¹³⁰³

Török Damaszcén is felsorolja az összes keleti egyházat és eretnek tanítást is, amely Krisztus valóságos jelenlétét hiszi az oltári szentségben. Sajnálja, hogy a „hajdan

¹²⁹⁴ ALEXOVICS, *Őszi*, 174-178.

¹²⁹⁵ U. ő, *Téli*, 315-316. Lásd még MOLNÁR, *Prédikációk*, 35!

¹²⁹⁶ BITSKEY, *Humanista erudíció*, 126.

¹²⁹⁷ Pl.: TÖRÖK, i. m., IV, 105.

¹²⁹⁸ U. o., IV, 130.

¹²⁹⁹ EGYED, i. m., Tóldalék, 24-25, 80; I, 545, 582.

¹³⁰⁰ U. o., Tóldalék, 60.

¹³⁰¹ U. o., 20.

¹³⁰² MOLNÁR, *Prédikációk*, 14.

dicsőséges napkeleti kereszténység” szakadárá vált, de úgy érzi, a szakadás fájdalmát enyhíti ez a közös hit, amely ugyanúgy visszautasítja a „reformátusok metaforáit”. Az ősi hit igazságát bizonyítja az is, hogy a pápaság némely ellenségei, eretnek irányzatok is ugyanazt hitték, mint a katolikus egyház, amit biztosan nem Róma barátságáért, hanem az igazság miatt tettek. (Lásd a 87. szöveget!)

Molnár az ortodoxiával a Szentlélekben való közös hitet is kiemeli, ugyanakkor elmagyarázza híveinek az úgynevezett „Filioque-vitát”,¹³⁰⁴ vagyis hogy a „szakadék görögök”, az „ó hitetlenségű Nap-keleti eretnekek” a Szentlelket csak az Atyától származónak vallják, míg a katolikus hitvallásban az Atyától és a Fiútól származik.¹³⁰⁵ Egyed Joákim ugyancsak hosszan bizonyítja a Szentléleknek a másik két isteni személytől való küldetését, a Szentírás és Szent Anzelm alapján cáfolja meg a „görög atyafiak” azon állítását, hogy a katolikusok ezzel a Szentlélek kettős eredetét tanítják, illetve a keletiek azon tévedését, hogy Jézus nem a Szentlélek személyét, csak ajándékait küldte.¹³⁰⁶

A prédikációk gyakran összefoglalják, mit kell tudni a hívőknek egy-egy régi vagy új tévtanításról, eretnekségről. Alexovics a káromkodásról szóló – már többször idézett beszédében – elmagyarázza a manicheus eretnenség dualizmusának lényegét.¹³⁰⁷ Egyed Joákim csak röviden utal a régi tévtanításokra.¹³⁰⁸ Török Damaszcén Nagy Szent Gergelynek és Eutichius tévtanítónak a test feltámadásáról folytatott vitáját ismerteti hallgatóival.¹³⁰⁹

A protestantizmussal való polémia szenvedélyessége és gyakorisága csökken, de továbbra is megmarad. Mivel a legtöbb településen több keresztény felekezet hívei éltek együtt, sőt a türelmi rendelet után a protestáns és ortodox egyházak is majd’ teljes szabadságban gyakorolhatták vallásukat, a mindennapos kapcsolatok, szóbeszéd, piaci vagy kocsmái összeszólalkozások is felvethettek bizonyos teológiai problémákat az emberek között. A katolikus papok fontosnak tartották, hogy a szószékről megmagyarázzák azokat a hittételeket, amelyekhez a katolikus egyház ragaszkodik, a „szomszéd atyafiak” azonban nem. Molnár János tudta ugyan, hogy nem olyanok előtt beszél, akik a

¹³⁰³ U. o., 363-364; 372-373.

¹³⁰⁴ DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter, *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Budapest, 2004, 87, 274, 339-340.

¹³⁰⁵ U. o., 287, 551.

¹³⁰⁶ EGYED, i. m., I, 507-516.

¹³⁰⁷ ALEXOVICS, *Nyári*, 247.

¹³⁰⁸ EGYED, i. m., I, 238, 252, 259.

¹³⁰⁹ TÖRÖK, i. m., II, 146.

jócselekedetek vagy a szentségek erejében kételkednének, mégis úgy látta, hogy szükséges az ellenkező nézeteket megcáfolni.¹³¹⁰

Simon Máté inkább csak illusztrációnak használta a protestantizmus kialakulását ahhoz, hogy általános tendenciákat fogalmazhasson meg a „hamis prófétákról”. Az ő példájukon bizonyítja, hogyha valakik önhatalmúlag az üdvösséghez lényegtelennek tartanak valamit az egyház tanításából és hagyományaiból, óhatatlanul tévedésbe esnek.¹³¹¹

Egyed Joákim elismeri, hogy az apostoli hitvallásnak az egyház egységére vonatkozó ágazatát az eretnekek is vallják ugyan, de mindegyik azt tekinti igaz egyháznak, amelyet ő követ. Ezután viszont bebizonyítja, hogy csak a katolikus egyházra vonatkozhat a hitvallás ezen szakasza.¹³¹² A szakadárok és a protestáns felekezetek alapítóival szemben ő is kijátssza az erkölcsi kártyát: Phótiosz, Luther és Kálvin rendetlen életét emlegeti fel, és szerinte ezért szégyellik magukat „lutheránusoknak” vagy „kálvinistáknak” nevezni, és ez az oka annak is, hogy egyházaik tovább szakadtak és aprózódtak.¹³¹³

Molnár János kijelenti, hogy az újítóknak „se tudományuk, se hatalmuk” nem volt a hit megváltoztatására. A reformáció elterjedését szerinte nem az igazság, hanem „a’ tudatlanság, kevélység, politika, meg-átalkodás, fzeles törekedés vitte, vezette, és ragadta”.¹³¹⁴ Elutasít minden közeledési kísérletet, hitegetésnek tartja azt a véleményt, hogy mindenki azonos egyházhoz tartozik, aki hisz Krisztusban, ugyanis nem elég csak a „fundamentumban” megegyezni, és ezt Szent Ágoston és a donatisták példájával igazolja.¹³¹⁵ Sajnálkozik Magyarország vallási megosztottsága miatt, de az egyesülést csak úgy tudja elképzelni, hogy a más felekezetűek visszatérnek az egyház és az eucharisztia közösségébe: „Jertek, ne irtozzatok, tölünk távúl tartó édes Rokonyink! lépjetek-bé velünk az Ur Jefusnak abba a’ vatsoráló hajlékába, a’ hol, a’ mit Szent János’ 6-dik részében megígért, bé-tellyefítette”.¹³¹⁶ Ugyanakkor – kissé burkoltan – a katolikusok felelősségének problémáját is felveti. Kéri hiveit: imádkozzanak azért hogy a más felekezetűek is visszatérjenek a katolikus templomba, és elismeri, hogy a szétválás oka „az Anyafzentegyház némelly rofzfz tagjának rofzfz példájok” is lehet.¹³¹⁷

¹³¹⁰ MOLNÁR, *Prédikációk*, 71.

¹³¹¹ SIMON, *Vasárnapi I*, 397-398.

¹³¹² EGYED, i. m., I, 545-581.

¹³¹³ U. o., 569.

¹³¹⁴ MOLNÁR, *Prédikációk*, 345.

¹³¹⁵ U. o., 559.

¹³¹⁶ U. o., 381, 446.

¹³¹⁷ U. o., 619.

Klenák Nárcisz úgy polemizál Kálvin predestináció-tanával, hogy név szerint meg sem említi őt. Nem teológiai érveket használ, inkább Isten „atya” voltából kiindulva tartja lehetetlennek, hogy egyeseket eleve a kárhozatra szánt volna.¹³¹⁸

Egyed Joákim oktató beszédeinek első részében a 10. és 11. cikkelyhez fűzött gondolatai a katolikus hit tanítását erős polemikus élel fejt ki a protestáns tanok ellen (bár Luther és Kálvin mellett sokszor Phótioszt is emlegeti, és a reformáció mellett más szakadások felé is tesz oldalvágásokat).¹³¹⁹ Egyed szerint a protestánsok tagadják a római egyház szentségét. Bár elismerik, hogy vannak szentéletű emberek, de a többséget gonosznak és feslett életűnek tartják. Erre a pálos szerzetes azzal válaszol, hogy az egyház „szent” voltát a jobb és nemesebb részből veszi, éppen úgy, ahogy Pestet, Budát és Bécset „gazdag” városnak mondják, holott mindegyikben több szegény él, mint gazdag.¹³²⁰ A protestánsok támadják az egyház katolicitását is, illetve azt állítják, hogy a mai katolikus egyház nem azonos azzal, ami a régi atyák idejében volt. Erre Egyed történelmi adatokkal és a szentatyák írásaival bizonyítja, hogy a katolikus egyház terjedt el az egész világon, már régen is megvoltak benne azok a jelenségek, amiket a protestánsok támadnak (szerzetesség, halottakért végzett ima, misemondás, ereklyetisztelet stb.), és hogy az apostoli szukcesszió egyedül ebben az egyházban töretlen. Bár elismeri az ortodox („görög”), sőt az „Angliai egygyeiségben-lévő Kálvinista Püspökök” hatalmának apostoli eredetét is (!), szerinte azonban szakadarságuk miatt mégsem rendelkeznek az apostoli hatalommal.¹³²¹

Később kitér arra a kérdésre is, hogy kinek van hatalma a bűnök feloldozására. Luther véleményével ellentétben a Trentói Zsinat tanítását közli, miszerint nem minden hívőnek, hanem csak a papoknak és püspököknek adta Jézus az oldás és kötés hatalmát.¹³²² Ugyancsak megvédi a katolikus „*ex opere operato*” tanítást: a szentség érvényessége nem függ a kiszolgáltató kegyelmi állapotától: „[...] a’ hatalom nem az embernek jó, vagy gonofz életétől függ, hanem az Istentől, és azért, az embernek gonofzsága által meg nem tsorbíttatik. Júdás kerefszteljen, Péter, vagy Pál kerefszteljen, vagy gyóntafson benneteket, a’ Kriftus’ Lelke az, a’ ki ő általok munkálkodik benneteket: és valamint a tífzta víznek mind egy a’ hafzna, akár ezüftből, akár tserép, vagy fából-lévő tsatornán folyon-bé a’ fázraz veteményre; úgy a Szentégeknek-is mindegy az ereje, akár jó, akár gonofz életű Egyházi

¹³¹⁸ KLENÁK, *Prédikációk* I, 184.

¹³¹⁹ EGYED, i. m., I, 539-661.

¹³²⁰ U. o., 580.

¹³²¹ U. o., 585-603.

¹³²² U. o., 632-639.

szolgák által adásának-fel a' bűnös emberekre".¹³²³ Szent Ágostont idézve másutt is hangsúlyozza, hogy akiket Júdás keresztelt meg Krisztus keresztségével, azok érvényes keresztségben részesültek, holott Júdás gonosz volt. A Keresztelő János által megkeresztelteknek viszont újra meg kellett keresztelkedniük, pedig János szent ember volt, de a saját keresztségével keresztelt, nem Jézuséval.¹³²⁴

A protestantizmussal való kommunikáció egyik legkényesebb pontja a szentek, különösen Mária tiszteletének problémája.¹³²⁵ Ezzel a témával szorosan összefügg az ereklyék és képek tiszteletének kérdésköre is.¹³²⁶ A szerzők általában a helyes és mértéktartó képtiszteletre intik híveiket, óvnak a túlzásoktól, és figyelmeztetnek, hogy minden reményünket Istenbe kell vetni.¹³²⁷ Alexovics szenvedélyesen veszi védelmébe Mária tiszteletét. Állítja, hogy az ország romlása azzal kezdődött, hogy sokan elfordultak Máriától és gúny tárgyává tették a tiszteletét. Ugyanakkor csak implicit módon utal a protestánsokra. Abszolút udvarhű és sematikus szemléletet hirdet, amennyiben azokat az uralkodókat tartja jó királyoknak, akik vallásos kötelességeiket, és különösen a Mária-tiszteletet fontosnak tartották. (Lásd a 37. szöveget!) Igyekszik, hogy józan, szélsőségektől mentes Mária-tiszteletre tanítsa híveit. Nagyboldogasszony ünnepére írott harmadik beszédében „a' mostani világ trutzára” két tévedés ellenében képviseli a kiegyensúlyozott katolikus hozzáállást: „Vannak most emberek, a' kik Mária esedezésében éppen semmit bizni nem akarnak. Vannak most Keresztények; a' kik Mária esedezésében mód nélkül, rendetlenül bíznak. Amazok nem hiszik: hogy Mária segét bennünket. Ezek, azt hiszik; hogy Mária akár-minű állapotunkban segét bennünket”.¹³²⁸ Az egyik nézet képviselői egyrészt a protestánsok, másrészt az új korszak hitetlenek, a másik nézet képviselői viszont azok a túlbuzgó katolikusok, akik nincsenek tisztában Mária valós üdvtörténeti helyével. Egyrészt tehát azt fejt ki, hogy Istent nem gyalázzuk, és Krisztus érdemeit nem kisebbitjük, ha Máriához fohászkodunk, de világosan megkülönbözteti Krisztus és Mária közbenjárói hatalmát. Másrészt viszont kifejti, hogy Mária csak bizonyos feltételek (*conditio*) mellett segít, és ezért a kérőnek is vele együtt kell munkálkodnia, főleg önmaga megjobbításán.

A szentek és Mária tiszteletének problémáját Verseggy Ferenc úgy gondolná áthidalni, hogy minden templomot a Szentháromság tiszteletére szenteljenek, az oltáron

¹³²³ U. o., 654.

¹³²⁴ U. o., II, 40.

¹³²⁵ Pl.: EGYED, i. m., Tóldalék, 102.

¹³²⁶ Pl.: U. o., 140.

¹³²⁷ Pl.: GRESKOVICS, *Prédikációk*, EFKK, 1015, 156v.

¹³²⁸ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 404-405.

csak kereszt legyen, és mindenki kerülje az egymást botránkoztató és az egyesülést akadályozó dolgok használatát.¹³²⁹

Az oltári szentségről szóló prédikációk adják a legtöbb lehetőséget a szónokoknak, hogy a protestáns felekezetűekkel vitát folytassanak. Molnár János, aki a protestantizmus ellen a leginkább polemikus hangot üti meg beszédeiben, 78 magyar beszédéből ötöt szentel az úrnapijára, s ezekben roppant átfogó teológiai felkészültséggel, de a hallgatóság számára is közérthető nyelven, szisztematikusan fejti ki a katolikus eucharisztikus tanítást, miközben folyamatosan cáfolja a protestáns és egyéb nézeteket. Részletesen, és pontos történelmi adatolással ismerteti ezek – főleg a kálvini gondolkodás – fejlődését.¹³³⁰ Luthert csak nevetségessé teszi a szentatyák bizonyossága mellett: „Birátok itt ó régi szent Atyák egy kiugrott barát”.¹³³¹ Kitér minden kérdésre, beleértve a reálprezencia, az egy szín alatti áldozás és a kovászos-kovásztalan kenyér problémáját is.¹³³² Némelyik beszédében (pl. 5.-ben) az ünnepről egyetlen szó sem esik, csak a protestantizmus cáfolását tekinti fő feladatának. Míg a felvilágosodás eszméiről csak nagyon felületes és általánosító véleménnyel rendelkezik, a protestantizmus teológiáját, annak fejlődését és ágazatait részletekbe menően ismeri. (Nála az „új vallás”¹³³³ még a protestantizmus, korának új nézetei még kevésbé, és közös impresszióval hatnak rá.) A széles tárgyi tudás azonban nem mindig csapódik le szerencsésen a prédikációban: a bizonyítás érdekében felhozott személyek, dokumentumok, idézetek túlságosan tudományos, lelketlen adathalmazzá változtatják némely beszédét.¹³³⁴

A váci egyházmegyes Cseh Andrásnak összesen két beszéde maradt fenn a 19. század elejéről, mindkettő úrnapiján hangzott el és erőteljesen polemikus hangvételű. Bizonyára nyomtatásra szánta őket, mert tartalmazzák Bodonyi Miklós cenzori megjegyzéseit. Éles hangon kel ki „az elfajult újítás lelke” ellen. Szerinte a „tévelygő atyafiak” kiűzték templomaikból Krisztust, mikor „az egész titkot vagy tsak tsupa jelre, petsétre és figurára tsavarják, vagy az áldozaton kívül jelenlétét tagadgyák”.¹³³⁵ Ezzel röviden utal előbb a kálvinista felfogásra, amely csak szimbólumot lát az utolsó vacsora emlékezetében, majd utal a lutheránus elgondolásra, amely csak az áldozat idején hiszi Jézus reálprezenciáját a kenyér és a bor színe alatt. Ezután azonban meglepő fordulattal

¹³²⁹ HORVÁTH Konstantin, i. m., 97.

¹³³⁰ MOLNÁR, *Prédikációk*, 358-367.

¹³³¹ U. o., 400.

¹³³² U. o., 342-415.

¹³³³ U. o., 442.

¹³³⁴ Pl.: u. o., *Az Ur napi sátoros innepre Harmadik prédikáció*, 370-380; *Pünkösöd hatodik Vasárnapjára, Szent Norbert Ditséretéről*, 487-488.

¹³³⁵ CSEH András, *Úr Napi predikáció mellyet Hold Mező Vásárhely várossában mondott*, 1810. VEKK, 219.586.

dicséri őket, hogy sokszor nagyobb tisztelettel és buzgósággal jelennek meg a „figura” előtt, mint a katolikusok a valóságos Krisztus előtt, majd hosszan ecseteli a hívők templomi tiszteletlen viselkedését, ahogy azt már korábban más szerzőknél is láttuk.¹³³⁶ Az eucharisziával kapcsolatban az egri egyházmegyes Greskovics Ignác egyik prédikációjában megőrzi a protestánsok („széllal bélelt maszlagos elmék”) gúnyolódó kifejezéseit. Azt írja, hogy az újhítűek nem csak az egyházat – „mellyből kiugrottak” – gyalázzák szentségtöréssel, istentelenséggel, ördöggel való cimborálással, bálványimádással, kenyérimádással, „emberi hús falatozással”, hanem az oltári szentséget is „kerekded Istennek, Fél-holdba ülő vendégnek, Papista Bálványnak, sült feir Istennek” káromolják.¹³³⁷

Egyed Joákim a feltámadás kapcsán gúnyolódik a reformátusokon: nem érti, miért tagadják Jézus jelenlétét az oltári szentségben, holott sokkal hihetlenebb dolgokat – csodálatos születését, feltámadását és a zárt ajtón való áthatolását – nem tagadják. Ugyanakkor tévedésben is van, mert szerinte a reformátusok hiszik a szűzi születést is, ami nem felel meg a valóságnak.¹³³⁸

Negyedes Pál az eucharisztia kapcsán filológiai érvelésbe kezd. Azzal védelmezi a reálprezenciát a kenyérben és a borban, hogy Jézus azt mondta: „ez az én testem, vérem”, és nem azt, hogy ez annak „jele árnyéka példája és hasonlatossága”. Főleg a Luther által képviselt tanítást támadja, tudniillik hogy az eucharisztia csak a vétel pillanatában Krisztus teste és vére. Szerinte ugyanis Jézus nem azt mondta: „ez lesz az én testem és vérem, ha eszitek és isszátok”, hanem jelen idejű kijelentést tett.¹³³⁹

Vannak azonban prédikációk, amelyek az eucharisztia kapcsán már nem tartják szükségesnek a polémiát a protestánsok ellen, hanem az oltári szentséget méltatlanul vevő katolikusokat fenyegetik. Alexovics szerint az ilyen még a Jézust keresztre feszítő zsidóknál is nagyobbat vétkezik, mert ők tudatlanul cselekedtek.¹³⁴⁰

Simon Máté lehetőleg kerüli a polémiát a más felekezetűekkel, nem érzi szükségét, mivel beszédeit hívő katolikusok előtt mondja. Az oltári szentségről mondott beszéd sorozata végén szinte mentegetőzik, hogy nem beszélt az egy szín alatti áldozásról. „[...] mivel az igaz Keresztények előtt szóllottam, nem ítélem ezt szükségesnek” – írja.¹³⁴¹

¹³³⁶ U. o., 14-16.

¹³³⁷ GRESKOVICS, *Prédikációk*, EFKK, Ms. 1015, 18r.

¹³³⁸ EGYED, i. m., I, 383.

¹³³⁹ NEGYEDES, *Prédikációk* I, 349-350.

¹³⁴⁰ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 68-74.

¹³⁴¹ SIMON, *Óltári szentségről*, 181.

Molnár János az apostoli szukcesszió kifejtésével cáfolja a protestáns papság érvényességét, és a katolikus egyházba való visszatérésre szólítja fel őket.¹³⁴²

A protestánsokkal való hitvitás hevület lanygulását jelzi, hogy néha már a felekezetek közti kardinális kérdésekben is kerülnek tanaik ismertetését vagy cáfolását. Alexovics a jócselekedetekről mondott beszédében, amelyben hangsúlyozza ezeknek az üdvösséghez szükséges voltát, meg sem említi a protestánsokat, pedig a hit és a jócselekedetek viszonyának értelmezése kínálná magát a polémiára.¹³⁴³ Török Damaszcén is figyelmezteti hallgatóit: ne gondolják, hogy a hit elegendő az üdvösségre, de ő sem nevezi néven a másfajta véleményen lévőket.¹³⁴⁴

Egyed Joákim érvel a purgatórium létezése mellett, de minden polemikus él nélkül.¹³⁴⁵ Ebben az esetben az egyébként nagyon polemikus attitűddel rendelkező Fejér György is épp hogy csak utal a protestánsokra, de nem vitatkozik, hanem a Szentírás és a Trentói Zsinat alapján fejti ki a katolikus tanítást. Figyelemre méltó, hogy a tisztítótűzzel kapcsolatban nem a protestáns ellenvéleményt, hanem inkább a babonás katolikus vallásosságot kárhoztatja. Meglepő, hogy ő, aki dogmatikai kérdésekben a konzervatív szónokok közé tartozik, a vallásos külsőségek megítélésben a felvilágosodás korának gyakorlatias szemléletét tükrözi, és a halottakért való gyertyaégetés helyett inkább azok árának alamizsnául adására buzdít. (Lásd a 75. szöveget!) Érdekes, hogy a polémiára kevésbé hajló Török Damaszcén a pünkösöd utáni 15. vasárnap sorra cáfolja a protestáns ellenvéleményeket a purgatóriummal kapcsolatban, de anélkül, hogy néven nevezné őket. Csak körülírással ismerteti a katolicizmustól eltérő tanításukat: „Mert vagynak, a' kik azt tartják, hogy a' lélek ha a teftből ki-mégyen vagy egyenelfen menyorfzágba, vagy egyneffen pokolba száll. Ezek femmi közép helyet nem ismernek”. Vagy később: „Ne is mondgya azt nékem fenki, hogy minden vétikkel a' véghetetlen jószágú méltóságú Isten bántódik, tehát minden vétek egy forma gonofzságú”.¹³⁴⁶ Ugyanígy, áttételesen utal azokra a véleményekre (és természetesen cáfolja azokat), hogy a purgatórium csak papi találmány lenne, hogy a halál az apróbb vétkeket eltörli, vagy hogy a deuterokanonikus könyvek nem tartoznak a Szentíráshoz.¹³⁴⁷

Voltak papok, akik nem ajánlották a híveknek a Szentírás olvasását, de a józanabbak fontosnak tartották mint kapcsolódási pontot a keresztény felekezetek között, sőt

¹³⁴² MOLNÁR, *Prédikációk*, 57, 247-47.

¹³⁴³ ALEXOVICS, *Téli*, 326.

¹³⁴⁴ TÖRÖK, i. m., II, 102.

¹³⁴⁵ EGYED, i. m., I, 350

¹³⁴⁶ TÖRÖK, i. m., IV, 44, 49.

a kereszteleetlenekkel való párbeszédben is. Alexovics szerint a Szentírást az egyház senkitől sem tiltja el, még az exkommunikációval sújtottaktól sem (ellentétben a szentségekkel).¹³⁴⁸

Sombori Józsefre egyáltalán nem jellemző a protestánsokkal való polémia, tanításuk kigúnyolása. Egyszer fordul csak elő, hogy az eucharisztia kapcsán burkoltan utal tanításukra, és bizonyítja, hogy ha az oltári szentség csak jelkép, akkor az Újszövetség semmivel sem tökéletesebb, mint az Ó.¹³⁴⁹ Néhányszor a képek helyes tiszteletét fejtegeti, és visszautasítja a bálványimádás protestáns vádját.¹³⁵⁰ Fájdalommal tekint vissza az egyházszakadásokra, különösen is a 16. századira. Ugyanakkor rögtön kifejezi az egység iránti vágyát, sőt hazafias kötelességnek tartja az egység munkálását: „Ekkor kezdettek a’ Filozofiának némely idétlen gyemekei az Igazság, és Szeretet Asztalánál kétségeket, és viszongásokat támasztani: ekkor kezdettél először a’ Békesség Poharát felzavarni, és szájoktól eltaszítani. Több szerencsétlen századok alatt halmozodtak egymásra a szomoru mostoha környülállások, míg végre a tizenhatodik erőszakosan eltépte, szaggatta a szent atyafiság meggyengült kötelékeit és a réginek ellenébe új oltárokat épített. – Vajha a mű üdönknek engedtetett volna az jeles szerencse, hogy kezefogva minnyájan az egy Oltár, a Krisztus Oltára eleibe borúlnánk [...] Óhajtani kell azt minden jó Hazafinak, hogy minekutánna tartomány, nyelv, törvény egybekötöttek, és csak a Vallás választ meg, az egy igaz Hitvallás még szorosabban egyesítsen. Kivánni kell azt minden jámbor Kereszténynek, hogy minnyájunkat azon egy igaz értelem, és szeretet az Üdvösség útján egyesítsen”.¹³⁵¹ Somborit tehát az ökumenikus gondolkodás egyik első magyar katolikus apostolaként tisztelhetjük, aki katolikus részről még Guzmics Izidor (1786–1839) és Ágoston János (1787–1863) fellépése előtt kifejezte a keresztény egység iránti vágyat.¹³⁵² Igaz, nem dolgoz ki semmilyen koncepciót, igénye nem tudományos megalapozottságú, de gondolkodása előremutató. Nem azt keresi, ami a keresztény felekezeteket elválasztja, de nem is adja fel identitását. Nem hitvitákat folytat, hanem keresi a szakadások orvoslását.¹³⁵³ Ha jónak látja,

¹³⁴⁷ U. o., 45-46, 51, 53.

¹³⁴⁸ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 93.

¹³⁴⁹ SOMBORI, I, 242.

¹³⁵⁰ U. ö, I, 319; III, 28, 225.

¹³⁵¹ U. ö, I, 273.

¹³⁵² V. ö.: CSÓKA Lajos, *Guzmics Izidor, a keresztény egység apostola = Népek nagy nevelője...*, szerk.: SZENNAY András, Budapest, 1981, 413-413.

¹³⁵³ A teljességhez tartozik, hogy úgy tűnik, Sombori gondolkodásában élete vége felé változás állt be a más felekezetűekkel kapcsolatban, talán Rudnay Sándor (1760-1831) erdélyi püspök (1815-től) hatására. Erre utal Döbrentei Gábornak Dessewffy Józsefhez írt, 1819. január 2-án kelt levele (MOL P91 5. cs. 53. A Dessewffy család levéltára – Döbrentei Gábor levelei Dessewffy Józsefhez), melyben így fogalmaz: „Ez a Rudnay, erősen kezdi felforgatni a vallásbeli türeelmet, melly Erdélyben, Püspök Mártonfi alatt, emberekhez illő egyességet szült. [...] Zombori József, most Székely-Udvarhelyi Esperest, ki még Káplán korában maga kezdett engem

még protestáns szerzőt (Melanchtont) is segítségül hív az érveléshez,¹³⁵⁴ és még a heretikus ortodoxok hitét is bizonyítékul használja az eucharisziával kapcsolatban: „Bizonyoságul állíthatjuk a tőlünk elszakadt Görögöket: a' kik noha tőlünk elpártoltak, mégis az Oltári Szentség eránt velünk egy értelemben maradtak”.¹³⁵⁵

Ugyanígy hívja bizonyítékul az „oláh, orosz, rátz, görög népeket” Greskovics Ignác is 1807-es úrnapi beszédében Miskolcon.¹³⁵⁶

Külön kell szólnunk arról, hogyan jelenik meg a zsidóság a korabeli prédikációkban. Amikor a prédikációkban a zsidóság szóba kerül, az esetek túlnyomó többségében csak a Jézus korabeli zsidókra vonatkoznak a megjegyzések.¹³⁵⁷ A szónokok elítélik a zsidó népet, amiért nem ismerték fel Jézusban Messiásukat, sőt meggyilkolásában aktív részt vállaltak. Ugyanakkor csak ritkán fordul elő, hogy emiatt koruk zsidóságára elítélő következtetéseket vonnának le. A prédikációkban antiszemitizmusra utaló kijelentéseket alig találunk. A szerzők Jézussal egységben a Jézus-korabeli zsidóság visszasságait ítélik el, és alkalomadtán megmagyarázzák hallgatóiknak az akkori zsidóság vallási vagy magatartásbeli szokásait.¹³⁵⁸

A régebbi prédikációkban fellelhető zsidó-magyar sorspárhuzam taglalására a felvilágosodás korában nem találtam utalást, kivéve a zsidók „átkozott”, „hontalan” voltaival való állandó figyelmeztetést: a Krisztust elutasító keresztényeknek is ugyanaz lesz a sorsuk.¹³⁵⁹ Ez a fenyegetés azonban nem tartalmaz nemzeti specifikumot.

A korabeli egyházi férfiaknak a zsidóságról alkotott véleményét jól példázza a pálos Rosthy Miklós által olaszról latinra, majd Lethenyi János (1723–1804) pécsi egyházmegyei pap által magyarra fordított munka, amely a zsidó szokásokat és szertartásokat tárgyalja.¹³⁶⁰ Ez a könyv a kereszténység felsőbbrendűségét bizonyítja a zsidó vallással szemben, és a zsidó szertartások ismertetésén keresztül azt igyekszik megmutatni, hogy ezek mind csak előképek, és a kereszténység megjelenése után már elveszítették értelmüket. Hasonló a korabeli prédikációk felfogása is. A zsidók szerencsétlenségének oka

tégezni, s a Nyelv s Nemzet szeretete szorosán egybecsatolt bennünket, elhült irántam, mert fél Rudnay alatt eretnekekkel barátságban lenni.”

¹³⁵⁴ SOMBORI, I, 256.

¹³⁵⁵ U. ö, I, 284.

¹³⁵⁶ GRESKOVICS, *Prédikációk*, Ms. 1015, 44 rv.

¹³⁵⁷ Pl.: EGYED, i. m., Tóldalék, 29, 39, 130-131.

¹³⁵⁸ Pl.: SIMON, *Vasárnapi I*, 374-378; MOLNÁR, *Prédikációk*, 54.

¹³⁵⁹ TASI, i. m., 132.

¹³⁶⁰ [LETHENYEI János], *A' zsidóknak szokasi és szer-tartási, mellyeket ugyan a' zsidóságból meg-tértt doktor Medicei Pál olasz nyelven ki-adott; és azon nyelvről deákra fordítot első remete Szt. Pál szerzetébéli T. P. Rosthy Miklós. Mostan pedig magyar nyelvre által-tette, és a' zsidó Talmudból, s' egyébünnen ki-szedetetett némelly szép toldalékokkal meg bévítette egy pétsi püspöki megyéből-való pap, Pécs, Angyal János betüivel 1783.*

az, hogy nem ismerték fel Jézusban a Messiást, nem léptek túl idejétmúlt szokásaikon. „Ezen szertelen nyakasságáért és hitetlenségéért a Zsidó nemzet maiglanis szenvedti az Istennek igaz ítéletét, mert hazájából számkivetve, templomától meg fosztva és minden áldozat nélkül [él]” – írja Rozenich Lukács (1784–1835).¹³⁶¹ Greskovics Ignác úgy látja, hogy beteljesedett a zsidóknak Jézus kivégzésekor önmagukra mondott átka. A bálványimádásért csak 70 éves fogságot kaptak, az istengyilkosságért viszont örökké tartót. Ő úgy véli, hogy Jeruzsálem lerombolásával a zsidóság megszűnt választott nép lenni.¹³⁶²

Alexovics Vazul Jézus keresztre feszítése kapcsán elítéli ugyan a „kegyetlen zsidóságot”, de rögtön rámutat, hogy a keresztények sem különbek, sőt bűnösebbek, mint a zsidók, mert ők tudatlanságból cselekedtek, a keresztények viszont tudják, ki ellen követnek el bűnt. (Lásd a 27. szöveget!)

Sombori Józsefnek a zsidókhöz való viszonyulása is türelmes. Amikor elmarasztalja őket, mindig csak a Jézus-korabeli zsidókra gondol, és jelen helyzetükkel figyelmezteti a keresztényeket: rájuk is az ő keserű sorsuk vár, ha megfogyatkozik bennük a hit.¹³⁶³ Mert hiába erősítette hitüket a sok csoda, prófécia, isteni ígéret, mégsem ismerték föl a Messiást, és nem lett részük abban a fényességben, amely belőlük vette kezdetét. Ezért a hálátlanságért Isten „ezen Nemzetet az ő legnagyobb világi kincseitől, szabadságától, és országától végképpen megfosztotta, és sok nyomoruságokkal illette”.¹³⁶⁴ Mindazonáltal arra kéri a keresztényeket, hogy imádkozzanak értük: „Imádkozzunk érettek; és az ők szerencsétlen példájok légyen előttünk fontos tanuság az alázatos hitre”.¹³⁶⁵

Hasonlóképpen figyelmezteti a keresztényeket a zsidók sorsával Klenák Nárcisz is. Jézus politikai megfontolású – balul sikerült – elítélése kapcsán idézi meg őket: vajon érdemes volt-e törvénytelenül bánniuk az ártatlannal? Hiszen sem országukat, sem népüket, sem szabadságukat nem tudták megmenteni ravasz taktikájukkal.¹³⁶⁶

A zsidók elleni burkolt ellenszenv azért kiérezhető itt-ott az olyan elszólásokból, mint Molnár Jánosnál az advent 4. vasárnapjára mondott beszédben, amikor azt kérdezi: „Úgy kell-é járulni a’ Szent Oltár eleibe, mint a’ Sidó bóltba vagy sátorba?”.¹³⁶⁷ Negyedes Pál Szent Ilonáról szóló beszédében a Szent Kereszt megtalálásának történetében váltig állítja, hogy Jézus keresztjét a pogányok, de különösen a zsidók tudatosan, gyűlölethől

¹³⁶¹ ROZENICH Lukács, *Szentbeszédei*, PFKK, BK. 79/2, 7.

¹³⁶² GRESKOVICS, *Nagybőjti szentbeszédek*, EFKK, 1063, 24rv, 55v.

¹³⁶³ SOMBORI, I, 93.

¹³⁶⁴ U. ő, III, 282-283.

¹³⁶⁵ U. ő, I, 20.

¹³⁶⁶ KLENÁK, *Prédikációk* I, 372.

¹³⁶⁷ MOLNÁR, *Prédikációk*, 44.

rejtették el (arra nem gondolva, hogy akkor miért nem semmisítették meg inkább). Helyesli, hogy a császárné megkínóztatta a titkot tudó zsidót, aki így kénytelen volt kiadni a rejtékhelyet.¹³⁶⁸ Klenák Nárcisz saját „megvesztegetett” századának kritikájaként írja, hogy ma sokan vannak, akik nemcsak szóval, mint a régi farizeusok, nemcsak cselekedettel „mint a’ má’ meg átolkodott Zsidók”, hanem életmódjukkal is ellentmondanak Krisztusnak.¹³⁶⁹

Simon Máté azzal vádolja korának hamis prófétáit, hogy „fel-forgatnak minden Religiót, minden Hitet, minden Vallást, minden Isteni tífzetelet, [...] minden természet felett-való erköltsöt, minden más világi büntetést, jutalmat, és tsak nem azt mondják ama’ régi iftentelenekkel: *Non est Deus, nints Iften*”.¹³⁷⁰

Míg korábban a hit egy-egy tételét, az egyház némely tanítását támadták tévtanítók és eretnekek, az új eszmék a vallás, az istenhit alapjait kérdőjelezték meg. Érthető tehát, hogy az egyes vallásokat és felekezeteket ért közös támadás közelebb hozta, sőt bizonyos értelemben szövetségessé tette a természetfölöttiben hívó valamennyi hitvallást. Akik eddig egymás tanításának cáfolásával voltak elfoglalva, most kénytelenek voltak egy elementáris, közös ellenfél miatt egymáshoz közeledni is. Ez nem szüntette meg a hitvitákat, nem oldotta fel a feszültségeket, de új dimenziókat adott az egymással való kapcsolatnak. Korszakunkban a teológiai ökumenikus gondolkodás mellett mintha kialakulóban lenne egy „lelkipásztori ökumenizmus” is. Amikor a papság az istentelenség, hitetlenség veszélyét érezte hívei körében, szinte magától értetődően hívta segítségül azoknak a hitét és érvrendszerét is, akikkel legalább a legfontosabb kérdésekben azonos nézeteket vallott. Amikor a hagyományos erkölcs alapjai váltak kérdésessé, óhatatlanná vált azok közös védekezése és közeledése, akik az erkölcsöt az isteni kinyilatkoztatás alapjaira helyezték. Annak vizsgálatához azonban külön kutatásra lenne szükség, hogy feltérképezhetővé váljon: hogyan és milyen mértékben használták fel az egyes felekezetek egymás teológiai írásait, és főként prédikációit az immár közös hitvédelem érdekében.

Megállapíthatjuk tehát, hogy az egyházat ért újfajta támadások, a vallást és kinyilatkoztatást alapjaiban megkérdőjelező nézetek ahhoz is hozzájárultak, hogy az addig egymással csatázó felekezetek közös fegyverekhez nyúljanak a közös ellenség ellen. Ennek a folyamatnak egyik első, szinte véletlen állomása, amikor Racine apologetikus munkáját (*De la Religion*) – ha eltérő motiváltsággal és eltérő célközönség számára is –, mind a

¹³⁶⁸ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 222-226.

¹³⁶⁹ KLENÁK, *Prédikációk* I, 64, lásd még u. o., 203.

¹³⁷⁰ SIMON, *Vasárnapi* II, 378.

katolikus Szent Györgyi Gelérd (1795), mind a református Háló Kováts János (1798) fontosnak tartja magyar nyelvre átültetni.¹³⁷¹

A magyar uniós törekvések, vélemények és viták felvázolása nem lehet a feladatunk.¹³⁷² Azt azonban látnunk kell, hogy a 20-as, 30-as években megtörténtek az első bátortalan próbálkozások, hogy katolikusok és protestánsok már ne azt keressék és hangsúlyozzák, amiben különböznek, hanem amiben egységesen léphetnek fel az őket ért közös támadásokkal szemben, akár egymás és az ellenfelek eszközeit, fegyvereit is felhasználva. Egyre gyakrabban fordult elő, ami korábban elképzelhetetlen lett volna: hogy egy kimagasló szónokot (mint például, Sombori József, Kovács Márk, Szepessy Ignác) más felekezetűek – akár lelkészek is – meghallgattak, olvastak, forrásul használtak.¹³⁷³ Hajas István maga jegyzi meg prédikációinak előszavában, hogy Magyarországon is, de főleg Erdélyben sok másvallású személy is hallgatta beszédeit.¹³⁷⁴ Vétsey József kapolyi református prédikátor német nyelvből átültetett-átdolgozott beszédgyűjteményének előszavában hangsúlyozza: mivel a beszédek a józan okosságból és a Szentírásból vétettek, nemcsak protestánsok, hanem római katolikusok; és nem csak prédikátorok, tanítók és diákok, hanem minden rendű és rangú férfiak és asszonyok, sőt gyermekek is olvashatják és használhatják, „mert az igazság közönséges, mint maga az Isten a’ kitől vefzi eredetét”.¹³⁷⁵ Az egymás felekezete iránti nagyvonalú gesztusok, méltató írások is az uniós párbeszédnek nyitányát jelzik. Ilyen például Deáky Gedeon református lelkésznek VII. Piusz pápát a napóleoni fogság állhatatos elviseléséért méltató könyve.¹³⁷⁶ Az is figyelemre méltó, hogy az 1820-ban indult Egyházi Értekezések és Tudósítások munkatársai között protestáns szerzők is feltűnnek.¹³⁷⁷ Ez a lassan változó légkör, új szemlélet a katolikus prédikációkba is beszüremkedik. Ám az „unio tiszteletes álma” – ahogy Kazinczy fogalmaz elismerően Guzmics Izidor törekvéseivel kapcsolatban –,¹³⁷⁸ még nagyon messze volt a realitásoktól.

¹³⁷¹ PADÁNYI, i. m., 177-199.

¹³⁷² Az ökumenikus törekvések magyarországi történetéhez fontosabb művek: DOLHAI Lajos, *Bevezetés az ökumenizmusba*, JEL Kiadó, 2002; FÉLEGYHÁZY, im; KIRÁLY Kelemen, *A katolikus-protestáns egységtörekvés története Magyarországon*, New Jersey, 1965.

¹³⁷³ PISZKER, i. m., 35; *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története VI*, szerk. SÖRÖS Pongrác, Budapest, 1916, 506-507; FÉLEGYHÁZY, i. m., 469.

¹³⁷⁴ HAJAS, i. m., *Kegyes Olvasó!*, [I].

¹³⁷⁵ VÉTSEY József, i. m., I, 1796, Elől-járó-beszéd, [II].

¹³⁷⁶ FÉLEGYHÁZY, i. m., 469-470.

¹³⁷⁷ U. o., 473.

¹³⁷⁸ KAZINCZY Ferenc, *Utazásaim = Népek nagy nevelője...*, szerk. SZENNAY András, Budapest, 1981, 402.

12. A prédikációk társadalomfelfogása

„Minden cselédes gazda, és aszszony tartozik a cselédnek testi, lelki gondviseléssel. Testivel, mint házi atya, 's anya. Lelkivel, mint házi apostal.”

(Kovács Márk)

Temesvári Pelbárttól kezdődően a magyarországi prédikáció gyakran rendelkezett erős antifeudális, társadalomkritikai jelleggel. Ebben a korban a szerzők legtöbbször ritkán szólal meg ilyen hangon, épp ellenkezőleg: számukra a társadalom hagyományos felépítése természetes és szükségszerű. Az Isten kegyelméből uralkodó király személyétől kiinduló hierarchikus állam (és a hierarchikus egyházszerkezet is) a rend, a törvényes béke és a biztonság záloga. A papok szinte kivétel nélkül a skolasztikus államtan alapján álltak, amely az államot vallási alapon határozza meg, ahol az uralkodó és az előjárók alattvalóik evilági és túlvilági üdvéért is felelősek.¹³⁷⁹ Semmiképp nem tudják elfogadni a felvilágosodás, különösen Locke megállapítását, hogy az uralkodónak egyedüli feladata a közjó előmozdítása, a társadalom kizárólag a polgári javak megőrzésére és fejlesztésére alakult, és a hatalom nem terjed ki a lelkek üdvösségére.¹³⁸⁰ Ha a katolikus szerzők a közjó előmozdítását szükségesnek tartják is, sietnek bizonyítani, hogy ennek leginkább, sőt egyedül a katolikus tanítás felel meg. Az uralkodó, a társadalom azzal mozdítja elő a közjót, ha támogatja a Katolikus Egyházat, és elkötelezi magát tanítása mellett.

Szent László király ünnepe ad alkalmat egy ismeretlen szónoknak, hogy kifejtse a társadalomról, főként a társadalmi engedelmességről vallott felfogását. A beszéd, amely Vácszentlászlón hangzott el, jól tükrözi a kor szónokainak felfogását: a közjó szempontjából Krisztus társadalmi tanításánál jobbat még nem tudtak kitalálni. Ez ugyanis teljes engedelmességre kötelezi a „jobbágyokat”, és ez alól csak az mentheti fel őket, ha az Isten tiszteletével ellenkezőt parancsolnak nekik. Az emberi hatalom Isten rendelése, és aki az ellen lázad, Isten ellen lázad. Lengyelország, Franciaország, Spanyolország és Nápoly „szomorú” példájával szemlélteti, hogy a szabadságvágy, az engedetlenség, a törvények felrúgása micsoda károkat és mennyi bajt okoz. Megnyugtatja az uralkodókat, hogy az igaz keresztényektől nem kell félniük, és például állítja hívei elé a császárt, aki a legnehezebb időkben, „amidőn Európának tfak nem egy harnada zendülésben volt”, nemcsak megmentette az országot ettől, hanem még fel is virágoztatta azt. Ezért számíthat is

¹³⁷⁹ HEUSSI, i. m., 396.

¹³⁸⁰ LOCKE, *A vallási türelemről*, Stencil Kulturális Alapítvány, Budapest, 2003, 198-200.

alattvalóinak nemcsak adójára, engedelmességére, hanem hűségére, hódolatára és imádságaira is. A beszéd egyáltalán nem tesz említést az uralkodók kötelességeiről alattvalóikkal szemben, mintha természetesnek venné, hogy úgyis mindent megtesznek népük boldogulásáért. Az is furcsa, hogy Szent László király, akinek az ünnepén a beszéd elhangzik, alig néhány utalás erejéig jelenik meg a prédikációban.¹³⁸¹

A szónokok elvetik a demokratikus társadalmi formát, a fennálló hierarchikus rend védelmezőiként lépnek fel, kritikájuk a kiváltságos osztályok felé legfeljebb erkölcsi természetű, ez azonban gyakran előfordul. Negyedek Pál Szent Lőrinc példája kapcsán állapítja meg, hogy ma is szükség lenne olyan emberekre, akik szembe mernek szállni a világ hatalmasaival, ugyanakkor csalódottan kérdi: ugyan ki merné ma a nagyurak hibáit szemükre vetni?¹³⁸² Máskor is erős kritikát gyakorol a gazdagoknak a szegények iránti közömbösségével kapcsolatban.¹³⁸³ Elmarasztalja azokat a földesurakat, akik megbüntetik jobbágyaikat, amikor egy kis fát lopnak, vagy az adót nem fizetik napra pontosan, de azzal nem törődnek, ha az Istennek és az egyháznak tartoznak, vagy amikor fajtalanságot vagy más súlyos bűnt követnek el, sokkal elnézőbbek. Ugyanígy a gazdák és gazdasszonyok is alaposan megvizsgálják, hogy a szolgák teljesítik-e a kötelességeiket, de hogy vallásos kötelességeiket teljesítik-e, arra nincs gondjuk.¹³⁸⁴

Török Damaszcén azokat ítéli el, akik cifrázkodásuk költségeinek fedezése miatt sanyargatják jobbágyaikat.¹³⁸⁵

A prédikációszerzők a 18. század derekától szembesültek a hagyományos társadalmat bíráló eszmék terjedésével, tapasztalták a francia forradalom és az azt előkészítő szellemi áramlatok törekvéseit a törvény előtti egyenlőségre, a születési előjogok eltörlésére, a polgári demokrácia megteremtésére vonatkozóan. A kor prédikációírói általában idegenkednek az Istentől eredeztetett uralkodói hatalom megkérdőjelezésétől és a társadalom demokratikus átalakításának gondolatától. Megegyeznek abban, hogy minden előjárói hatalom isteni eredetű.¹³⁸⁶ Simon Máté inti híveit, hogy aki nem rendelkezik privilégiumokkal, annak kötelessége a rá rótt adókat és szolgáltatásokat teljesíteni. Sorra is veszi a szószékről, hogy mi alól nem szabad kivonnia magát a nem nemesnek, sőt, ezek ellen még csak nem is zúgolódhatnak bűn nélkül: „[...] tartozik azon vámmal, vagy harmitzaddal, melly törvényessen ki-szabadtatik bizonyos portékáknak ide oda-való

¹³⁸¹ [Ismeretlen], *Prédikáció Szent László ünnepén*, VEKK, 219.479.

¹³⁸² NEGYEDES, *Prédikációk II*, 176.

¹³⁸³ U. o., 212, 240.

¹³⁸⁴ U. o., 287.

¹³⁸⁵ TÖRÖK, i. m., I, 29, 33.

hordozására, el-adására, tartozik azon munkával, szekerezéssel, melly kinek-kinek parantsoltatik a köz-jónak elő-mozdítására.”¹³⁸⁷ Ha az adótól és a vámtól egyesek mentesülnek is előjogaik miatt, mindenkire nézve kötelező az uralkodó iránti hűség, és az érte végzett ima. Különösen is óva int a pártütéstől és a hazaárulástól.¹³⁸⁸

Az uralkodónak és a világi előjáróknak járó engedelmisség keresztény kötelezettségére gyakran intenek a prédikációk.¹³⁸⁹ 1809-ben egy Csauz István nevű pap újmiséjén – amely február 12-ére, az uralkodó születésnapjára esett – elhangzott beszédben az ismeretlen szónok a trón és az oltár szövetségéről beszél: a fejedelmek oltalmazói a vallásnak, egyháznak, istentiszteletnek, a vallás és az egyház pedig megszentelője a fejedelmeknek, a köztársaságoknak (azaz az államoknak) és a polgároknak.¹³⁹⁰ Főleg a Szent István ünnepén elhangzott beszédek szólnak sokszor a hazaszeretet mellett a „fejedelem” és a törvények iránti engedelmisségről, valamint a keresztény hit és erkölcs iránti tiszteletről.

Molnár János az adógarasról szóló evangéliumi történet (Mt 22, 15-22) kapcsán hangsúlyozza: Jézus tudta ugyan, hogy Tibériusz pogány és gonosz, hogy az ő államapparátusa fogja őt halálra ítélni, mégis kötelességük teljesítését parancsolja a zsidóknak.¹³⁹¹

A korabeli orátorok az államhatalomtól várták a törvényes rend szigorú betartatását, az igazak megvédését, a bűnösök szigorú megbüntetését és elrettentését. Simon Máté azzal kezdi az irgalmas szamaritánusról szóló példabeszédét (Lk 10 30-37), hogy „méltán kerékre, karóra valóknak kiáltjuk” az olyan útonállókat, akiket a példabeszéd említ. Más vonatkozásban szólunk arról, hogy a szónokok a káromkodásért is elvárják az állam szigorú büntetését. Visszasóvárogják azokat a törvényeket is, amelyeket Szent László és mások a vasárnapi mise elmulasztóira szabtak ki.¹³⁹²

A világ megváltozott lelkének tulajdonítják, hogy az emberek nem elégszenek meg a saját sorsukkal és állapotukkal. „[...] A’ paraft , polgár akar lenni, a’ polgár nemes, a’ nemes fő ember, a’ fő ember fejedelem. Már a’ fzaab a’ töröl, a’ varga az árról, a’ kováts a’ kalapátsról el-felejtjezik, magok állapottyokkal meg-nem elégedvén, más forsról, más élet modgyáról gondolkodnak” – írja Török Damaszcén pünkösdhétfői beszédében.

¹³⁸⁶ Pl.: SIMON, *Vasárnapi I*, 73, 525,

¹³⁸⁷ U. o., 524.

¹³⁸⁸ U. o., 526.

¹³⁸⁹ Pl.: EGYED, i. m., Tódalék, 138.

¹³⁹⁰ EFKK, Ms. 1066, 390-391.

¹³⁹¹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 637.

¹³⁹² SIMON, *Vasárnapi I*, 477.

Többször is kifejtik, hogy Isten előtt a nemesek élete sem kedvesebb, a nemtelenekénél, és hogy Ő senkit sem a hivatala vagy címe alapján ítél meg.¹³⁹³ Egyed Joákim figyelmezteti a gazdagokat, hogy aki több javat kapott Istentől, többel is tartozik neki.¹³⁹⁴ Alexovics a pesti „úri” közönség előtt tartott beszédeiben hangsúlyozza, hogy a magasabb tisztségeket és méltóságokat tisztelni kell ugyan, de senkit nem jogosít fel mások megvetésére az, ha nemes vérből, előkelő családból származik. Ellenben az ősök érdemei kötelezik a nemest, hogy elődeik jóságát és cselekedeteit kövesse.¹³⁹⁵ A kereszténység minden embert testvérré tett, minden ember munkáját becsülni kell, ezért számára nincs sértőbb mind emberi, mind keresztény szempontból, mint az egyszerű emberek megvetése. Elítéli a felkapaszkodottak gögjét, és az egyes társadalmi osztályok egymásra utaltságát hangsúlyozza. (Lásd a 29. szöveget!) Megkülönbözteti a személyt és a státust: a státus megbecsülését azzal lehet elősegíteni, ha a személy, aki azt viseli, hű a királyhoz, az országhoz és a városhoz, pártatlan és szolgálatkész, okos és erkölcsös, mértékletes és embertisztelő. A hivatalt sosem szabad megvetni, de a hivatal viselőjét szabad kritikával illetni.¹³⁹⁶ Végül azt is kijelenti, hogy kereszténynek lenni az igazi nemesség, hiszen a keresztység mindenkit Isten nemzetségébe olt, Isten fiává tesz.¹³⁹⁷

Apor József, aki maga is arisztokrata származású volt, hangsúlyozza, hogy a nemesi származást és hivatalviselést érdemekkel is alá kell támasztani. „Az mű törvényük az hivataloknak székeit az nemesség számára rendelte, s nehezen enged másokat azokban ülni, hanem olyanokat, kiknek eleji erdemessen azokban ültenek, s nem anyira tisztségek által magok meg diszesítettettek mint felebarati szeretetek, s nagy lelküségek által [...] Ezen törvényünknek ha valaha gyalázoi vóltanak, valósággal ezen században felettebb való számra szaporodtanak. Aztot állityák: az öss nemesség valamint munkája egy tsak szerentsének ugy eszköze az rabságnak, fészke s menedék helye az gonoszsagoknak, ostora az emberi szabadságnak, és józan értelemnek, ellensége az községnek. Nemesség kívántatik az tisztuiselésre, de nem olyan milyent szüléink nyujtanak, hanem az milyent az érdek szereznek, nemesség kívántatik de nem anyira az ös, hanem a személyes nemesség. [...] De mikor elégedett meg hazánknek törvénye tsuppán az öss nemességgel s mikor nem kéuánta ahoz az személyes nemességetis...?”¹³⁹⁸

¹³⁹³ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 7.

¹³⁹⁴ EGYED, i. m., Tóldalék, 84.

¹³⁹⁵ ALEXOVICS, *Őszi*, 130-132.

¹³⁹⁶ U. o., 150.

¹³⁹⁷ U. o., 166.

¹³⁹⁸ APOR, i. m.

A magyarok között „igaz hogy vannak emberek kiknek az érdem nemességét ad melyet nem nyertek szüleiktől, vannak ellenben mások kiket egy alacson sziv mint egy ki vetkeztett össi nemeségekből. [...] Mit használ nagy emberektől származni és kicsin lelket hordozni?”¹³⁹⁹

Ugyanakkor meg is védi a nemességet, és érvelése szerint Isten sem veti meg őket, hiszen két evangélista által is leírta fia genealógiáját.¹⁴⁰⁰ Szerinte az egymással való egyenlőséget legjobban a kereszténység ápolja azzal, hogy tanítja: egy közös őstől származunk. Ezen kívül még egy közös születést is megkíván: a keressztséget, így lesz Isten mindnyájunk atyja. Ez az igazi egyenlőség. Ez kötelez mindenkit a kölcsönös szeretetre, amelyre az irgalmas szamaritánus ad példát. S mi hozhatna nagyobb egyenlőséget az emberek közé a szeretetnél? Az egyenlőséget a hatalom bontja meg leginkább. Mivel azonban minden hatalom Istentől származik, és őt képviseli a földön, az előljáróknak, bírácoknak, szülőknek ennek tudatában kell élniük. „Nagyai ezen világnak! kikre bizta ezen eletben az Isten maga hatalmát az nép ti bennetek ne talyályon uralkodokot hanem tapasztalyon atyákat.”

Meglátása szerint a vagyoni különbséget is a kereszténység orvosolja a legjobban, mert a gazdagok kötelességévé teszi, hogy gondoskodjanak a szegényekről: a gazdagsággal feladatokat is adott. Nagy Szt. Gergelyre hivatkozva állítja: amikor a szegény kér, a maga jussát kéri, nem kegyet gyakorol vele az adakozó, hanem a kötelességét teljesíti. Krisztus maga is szegény lett, ezért nem kell szégyellni a szegénységet, ne is panaszkodjanak, hogy olyan a sorsuk, mint amelyet az Üdvözítő magának választott. „Ugy szeretett titeket hogy hasonló lett hozzatok.” Talán maga is érzi, hogy ez nem túl meggyőző érvelés egy báró szájából. „Szegények valakik engemet halgattok miért zugolodhattok?” [...] „Bövebben ki magyarázom magamat.” Azzal magyarázza magát, hogy Jézus a szegények üdvözítésére jött, s csak azok a gazdagok üdvözülhetnek, akik nem ragasztották szívüket az evilági jókhoz. De kirekeszti azokat a szegényeket, akik „nyughatattlanok gögösök békétlenek, hiuságokon kapdosok morgolodok irigyek.”¹⁴⁰¹

Másutt az egyenlőségről fogalmaz meg olyan eszmefuttatásokat, amelyek a modern tanokra, különösen Rousseau és Nagy Frigyes gondolataira emlékeztetnek. Arról beszél, hogy az emberi természet méltóság, és akármilyen különbséget is hoz a polgári rend az emberek közé, ez alapján a legalacsonyabb sorsú ember is egyenlő a királyokkal. Szerinte a

¹³⁹⁹ U. ö, *Concio funebris de Ill[ustrissi]mo C. Samuele Gyulai Camerario [...] mortuo 30. Dec. 1794.*

¹⁴⁰⁰ Mt 1,1-16, és Lk 3, 23-38.

¹⁴⁰¹ APOR, i. m., *Concio II. pro quadragesima* (hely és évszám nélkül).

király igen gyenge lelkű lenne, ha jobban becsülné magát azért, mert király, semmint azért, hogy ember.¹⁴⁰² „A természetnek eredeti állapotában az emberek se uraknak se szolgálknak se nemeseknek se nemteleneknek se gazdagoknak se szegényeknek nem születnek, mert a természet maga semmi osztályt közöttök nem tett, s minyjoknak közönsegesen szentelte s ajálja maga gyümöltseit.”¹⁴⁰³

Klenák Nárcisz a kenyérszaporításról szóló evangéliumi szakasz ürügyén (Jn 6, 10) fejti ki a társadalomról vallott felfogását. Témáját úgy kapcsolja az evangéliumhoz, hogy bár Jézust a legkülönbélebb indokokkal követték az emberek a pusztába, ő mindenkivel egyenlőképpen bánt, és mindenkit részesített a csodában.¹⁴⁰⁴ Jézus tette alapján ítéli el az emberek közt meglévő durva, megkülönböztető embertelenséget. Leegyszerűsítő módon szerinte az emberiségben mindössze két rend található: a „felyebb való hatalmasok” és az „alább való szegények”, és az emberséghez nem illendő, hogy a hatalmas megvesse a szegényt. A józan ész és a világi filozófia is azt mondja, hogy a gazdagnak semmi joga ahhoz, hogy alacsonyabb sorban lévő embertársától „az illendő barátságos emberiséget” megtagadja, hiszen „természetes emberi valófágunk minnyájunkban egyenlő”. Egyházi szónoktól különlegesnek számító megközelítése, hogy nem Isten, hanem a vak szerencse és a „történetbéli minéműség” számlájára írja, hogy egyesek gazdagabbak és hatalmasabak a többiekénél.¹⁴⁰⁵ Természetesen nem tagadja az isteni gondviselést, csak kissé zavaros gondolatmenettel úgy véli, hogy amit Isten ilyen vonatkozásban velünk szabad elhatározásából tesz, mellékes dolog. Ahogy a vakszerencse valakit felemelt, ugyanúgy vissza is vetheti, és ezt bibliai példákkal támasztja alá.¹⁴⁰⁶ Esmefuttatása azonban mégis inkább a józan észen és emberségen alapul, mint a kinyilatkoztatáson. Ezek után siet leszögezni, hogy gondolatmenetével természetesen nem akarja a szegényeket durva nyakasságra, vagy tiszteletlen gorombaságra ingerelni. Az alacsonyrendűek kötelesek tisztelettel és szeretettel viseltetni a hatalmasabbak iránt, de jogosan elvárhatják tőlük a „barátságos emberiséget” mégpedig azért, mert „úgy emberek, úgy a’ köz tárfofágnak tagjai, úgy a’ világ Polgárai ők-is, mint amazok”.¹⁴⁰⁷ Érvelése tehát itt is teljesen profán, annak ellenére, hogy az apostoli tanításra hivatkozik. Szerinte a pozitív emberi tulajdonságok az alacsony sorsúakban is legalább úgy megvannak, mint az előkelőkben. Ha vannak is köztük engedetlenek, kegyetlenkedők, törvényes kötelességük alól kibújók, ezt inkább a rossz

¹⁴⁰² U. o.

¹⁴⁰³ U. o.

¹⁴⁰⁴ KLENÁK, *Prédikációk* I, 269-270.

¹⁴⁰⁵ U. o., 272.

¹⁴⁰⁶ U. o., 274-275.

nevelés számlájára írja. Viszont azt is látja, hogy a „módi” törvénytelenések az egyszerű nép között nem annyira ismertek, „a’ mefterséges álnokfágokat, haza árulókat, bérbe fzegődött kémecket, hit fzegő férjeket, s’ Afzfzonyokat, nem éppen az alacsony rendben kell keresni”.¹⁴⁰⁸

Nyilvánvalóan a kor politikai-társadalmi forrongásaira utal az a megjegyzése, hogyha a pórnép a gazdagokkal egyenlő tiszteletet, valamint az ő hivatalaikat, és ősi vagyonuk újbóli, egyenlő elosztását követelné, ez megvetendő szemtelenség lenne részükről. Ha csak az emberi tiszteletet és méltóságot kívánja, erre természetes joga van.¹⁴⁰⁹

Csak beszédének legvégén – azok miatt, akiket a „természetes okoskodás” nem győz meg – foglalja össze a „Szent Religiói” tanítását, vagyis hogy Krisztusban mindnyájan testvérek vagyunk, egy az Atyánk, és közös a születésünk a keresztségben. Azért illet tisztelet mindenkit, mert Isten alkotásában nincs semmi becstelen, vagy megvetésre méltó. Ezért aki nem bánik emberségesen alacsony sorsú embertársával, nemcsak „kába együgyű”, nemcsak gyáva „alacsony szívű”, hanem a keresztény névre is méltatlan.¹⁴¹⁰

Fejér György a pünkösdi utáni 16. vasárnap figyelmezteti felelősségükre a „világ nagyjait”, hogy a vallás iránti elkötelezettségüknek csökkenése vissza fog ütni, és alárendeltjeik ugyanolyan kevés tiszteletet fognak mutatni irányukban, mint ahogy ők tették Isten iránt.¹⁴¹¹ Négy héttel később pedig a „házi urakat” figyelmezteti cselédek, szolgálók és a szegények iránti kötelességeikre.¹⁴¹²

Alexovics Szent Ambrus alapján vallja, hogy „az alattvalók nem lettek a Királyokért; hanem a Királyok lettek az alattvalókért”.¹⁴¹³ Elítéli azokat, akik nemes családjuk vagy előkelőbb hivataluk miatt lenéznek a köznépet.¹⁴¹⁴ Mindenszentek-napi beszédében azt fejt ki, hogy szentség szempontjából mindegy, hogy valaki szegénynek vagy gazdagnak születik, de a szegények és a gazdagok egyaránt a saját állapotukkal mentegőznek, ha nem akarnak szentté válni.¹⁴¹⁵

Egyed Joákim kijelenti, hogy a nemes vér vagy a világi méltóság senkit nem mentesít az Isten parancsai alól, és ez alól az uralkodó sem kivétel.¹⁴¹⁶ Az üdvösség egyik fő jellemzőjét épp a magántulajdon megszűnésében látja: „[...] mert ebben a’ társaságban,

¹⁴⁰⁷ U. o., 278.

¹⁴⁰⁸ U. o., 279.

¹⁴⁰⁹ U. o., 280.

¹⁴¹⁰ U. o., 282.

¹⁴¹¹ FEJÉR, *Beszédek* IV, 90.

¹⁴¹² U. o., 146.

¹⁴¹³ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 239.

¹⁴¹⁴ U. o., *Ünnepnap*, 271.

¹⁴¹⁵ U. o., 493.

nintsen ama' versengő szó: *enyim*, és *tied*; melly az emberi szíveket ez életben annyira fzagatja; hanem *mindenekben, minden az Isten*".¹⁴¹⁷

Egyed Joákim szerint a világban a származás megkülönbözteti az embereket, egyedül a hit az, amely a koldustól a királyig mindenkit egyenlőnek tekint.¹⁴¹⁸ Ugyanakkor másutt azt fejtegeti, mennyire természetes, hogy mindenki a hozzá hasonló állapotban lévőhöz vonzódik, a nemes a nemest, a polgár a polgárt, a katona a katonát stb. szereti jobban, és szerinte „bűnnek állítatik”, aki máshoz ragaszkodik.¹⁴¹⁹

Klenák Nárcisz az egyenlőségnek szenteli az advent 3. vasárnapján elhangzott beszédét (elég furcsán értelmezve Keresztelő János felszólítását: a hegyeket hordjátok el, a völgyeket töltsétek fel!). Ő a keresztényeket teszi felelőssé a világban eluralkodott téves egyenlőség-eszmék miatt, szerinte ugyanis a keresztények közötti egyenlőtlenység a legvisszatetszőbb az emberek számára. Emiatt koholtak a filozófusok új egyenlőség-fogalmat, de a tapasztalat bizonyítja, hogy ez sem hozta meg a kívánt eredményt. Szerinte az egyenlőséget semmiképp sem a filozófusok fogják megteremteni, egyedül az evangélium képes erre, ugyanis elképzelhetetlen, hogy az egyenlőséget, amit a természetben sehol sem találunk, a polgári társadalom valósítsa meg. Mégis sokan elszédülnek az új egyenlőség-eszmétől, amit szerinte egyedül a polgári nyugalom felforgatására koholtak azok, akikből hiányzik az igazi vallásosság, a polgári hűség és a felebaráti szeretet. Csak az vezérli őket, hogy az evangéliumnak ellentmondjanak. Úgy véli, az egyedüli megoldás az igazi szabadságra a természettörvényre épülő, és azt beteljesítő evangélium lenne. A természettörvény szerint mindenki rászorul a másikra, ezt a kényszerű egymásra utaltságot pedig a felebaráti szeretet törvénye teszi nemesebbé és tökéletesebbé. (Lásd a 71. szöveget!)

A kölcsönös rászorultság a társadalomra és az egyházra egyaránt érvényes. Egyed Joákim az emberi testhez illetve egy családhoz hasonlítja az egyházat, amelyben minden tagnak megvan a maga feladata, és ennek a célja egymás segítése.¹⁴²⁰

Alexovics szerint is csak Krisztus törvénye teremt igazi egyenlőséget az emberek között.¹⁴²¹ Ő is beszél a vezetők felelőségéről, és megfeddi azokat az elöljárókat, akik szemet hunynak az alattvalók bűnei felett, és olyanokat emelnek tisztségekbe, „a' kiknek se alkalmatosságok, se tudományok, se religiójok”, pedig ezek nélkül senki sem alkalmas

¹⁴¹⁶ EGYED, i. m., I, 474, 476.

¹⁴¹⁷ U. o., 719.

¹⁴¹⁸ U. o., 145.

¹⁴¹⁹ U. o., 246.

¹⁴²⁰ U. o., 609-610.

¹⁴²¹ ALEXOVICS, *Ünnepnapi*, 281.

hivatalviselésre.¹⁴²² Szent István-napi beszédében, amelyet az országgyűlési képviselők jelenlétében mondott, azzal vádolja a nemeseket, hogy a közemberek tőlük tanulták el az illetlen viselkedést és a szabad gondolkodást: „Nemde tudgya most a’ köz-nép magát illetlenül pépesíteni, szemtelenül ruházni, ábrázatját bé-festeni, holott azon tsak a’ keresztényi Szemermetességnek kellene ragyogni? Nemde az már az éjtszakát nappá teszi, és a’ napot éjtszakává fordítja? Nemde az már szabadon gondolkodik, szabadon tselekszik? Nemde az már semminek tartya, neveti, gázollya, valamit parantsol a’ Kristus’ Mátkája, az Anya-szent-egyház? Vallyon honnan származtak mind ezek a’ népben? Vallyon, ki vólt ezek’ szerzője? Ők magok az alacsonyok? Ő maga a’ Község? Nem gondolnám: Ők ebben nagy példákat követnek: ők ezt a’ nemesbektől tanulták”.¹⁴²³ Szent István szájába adva azt is felrója nekik, hogy nem tisztelik, és hamis vádakkal illetik a papi rendet: „[...] el-akarták hitetni, hogy a’ Papok tsak ravaszúsággal, tsalásokkal, uraság’ kívánással, maga-haszon-kereséssel, tellyes emberek; a’ kik a’ papi Személyeket tsak úgy nézték, mint világ’ moslékját, seprejét, szemetjét, kik leg-kissebb szeretetét, és hasznait nem érdemlik az emberi Társaságnak.”¹⁴²⁴

Másutt is többször utal az előjárók felelősségére. Például állítja a zsidó vezetőket, akik élen jártak a böjti előírások betartásában. „Nem bizták a penitencia sanyarú tselekedetét az al-népre, a Vén-Aszszonyokra, a szegény kézművesekre. A Fejedelmek, az Ország Nagyjai, a Nemesek elől mentek, és a népet példájokkal tanították imádkozni, és penitenciát tartani.”¹⁴²⁵

Nem csoda, ha Alexovics „különös jó barátja”, Simon Máté is felrója a „fellyebb renden lévőeknek”, hogy időhiányra hivatkozva ritkábban járnak templomba, ritkábban hallgatnak prédikációt, ritkábban gyónnak, hétköznap nem nagyon törődnek Isten szolgálatával, ünnepeken pedig „súsogó, ’s tábori Miséket keresnek, és a’ lelki dolgokról el-vétve-is alig tesznek emlékezetet”.¹⁴²⁶ A temetési szokások kapcsán is megfogalmazza az előkelőbbekkel szembeni társadalomkritikáját.¹⁴²⁷ Szociális érzékenységét mutatja, hogy bár a nyolc boldogság kapcsán ő is boldognak mondja a lelki szegényeket, ugyanakkor megrázó képet fest a fizikai nyomorban tengődők életéről, kirekesztettségéről, hátrányos helyzetéről a világi és egyházi fórumok előtt.¹⁴²⁸

¹⁴²² U. ő, *Tavaszi*, 369.

¹⁴²³ U. ő, *Nyári*, L.

¹⁴²⁴ U. o., LIV.

¹⁴²⁵ U. ő, *Téli*, 422.

¹⁴²⁶ U. ő, *Nyári*, LXXXVIII.

¹⁴²⁷ SIMON, *Ünnepi*, 100.

¹⁴²⁸ U. o., 161.

Amikor Alexovics felsorolja, hogy kiket illet tisztelet a társadalomban, a születési előjogokat meg sem említi.¹⁴²⁹ Ugyanakkor például az Orczy Lőrinc báró temetésén mondott beszédében kifejti, hogy milyennek is kell lennie egy kimagasló férfiúnak, mert az ő szemében Orczy tökéletes keresztény, nagy hazafi és igaz polgár (!) is volt egy személyben. Dicséri a sokféle tudományban való jártasságáért, költészetéért és kiterjedt levelezéséért. Kiemeli a példás családi életért és a köznépetért való fáradozását, valamint „szolgáihoz való jóvoltát”, hogy más főurakkal ellentétben szolgálai között barátai is voltak.¹⁴³⁰ „A’ nagy Urak többire azt hiszik, hogy mindenek ő érettek teremtettek, és a’ többi emberek tsak azért vannak a’ világon hogy az ő kevélységek’, vagy kények’, ’s kedvek’ terhét visellyék” – írja. Ugyanakkor a báró szerette a köznépet, és arra törekedett, hogy őt is szeressék.¹⁴³¹ Ám ez a demokratikus szemlélet Alexovics szerint egyáltalán nem járt együtt a felvilágosodás eszméivel való szimpatizálással és hitének megtagadásával. „Meg-tántorodott Hitben? el-vetette Religióját? betsülte, követte Voltért, Russót, Bait, Horust, ’s az emberi nemzetnek több efféle dög-halálait? Távúl légyen.”¹⁴³²

Alexovics Mária alázatossága kapcsán megjegyzi, hogy az előkelők alázatossága magasabb erkölcsöt tükröz, mint a szegényeké: „Alatsony, paraszt, vékony sorban alázatosnak lenni; leg-fellyebb közönséges jóság. De nagy állapotban, felséges méltóságban magáról semmit sem tartani, ez tsudálatos erkölts”.¹⁴³³ Ezt a furcsa szemléletet találhatjuk Simon Máténál is, amikor Szent Erzsébetről szóló 4. beszédében így kiált fel: „Sz. Isten! ki látott, ki hallott illyent valamit tsak egy falufi afzfzonykában-is?” – mintha a szegényebb asszonyoktól jobban elvárható lenne az önfeláldozó szeretet, mint az előkelőktől.¹⁴³⁴ Simon Szent Katalin-napi beszédében az ismert közmondást is idézi az asszonyok hajára és eszére vonatkozóan, de rögtön finomít, hogy ez nem szentírás, és az asszonyok közt is lehet okosakat és bölcséket találni, csak nem olyan nagy számban, mint a férfiak között.¹⁴³⁵

A szónokok Mária és a szent asszonyok kapcsán festik meg az ideális keresztény nő képét. Bár Simon Máté Szent Erzsébetéről szóló 2. beszédét azzal kezdi, hogy épp a rendhagyó, bátor, csatában is harcias asszonyok történelmi példáit idézi meg.¹⁴³⁶

Míg a barokk vallásos prózában a lelki írók főleg az „udvari ember” és az előkelők számára írtak erkölcsnemesítő könyveket, ez az adott korra már nem jellemző. A barokk

¹⁴²⁹ ALEXOVICS, *Téli*, 210.

¹⁴³⁰ U. ő, *Nyári*, LXXI-LXXII.

¹⁴³¹ U. o., LXXVII, LXX.

¹⁴³² U. o., LXXIII.

¹⁴³³ U. ő, *Ünnepnapi*, 248.

¹⁴³⁴ SIMON, *Ünnepi*, 451.

¹⁴³⁵ U. o., 457.

„udvari” szemléletével¹⁴³⁷ szemben a kor szerzői inkább a polgárok és a nagygazdák társadalmi csoportját tartják szemük előtt. Jól példázza ezt Sombori József polgári társadalomszemlélete, ő az udvari életre inkább mint erkölcsi veszélyforrásra hívja fel többször is a figyelmet.¹⁴³⁸ A barokk keresztény ideáljára, az „atleta Christi”-re nagy ritkán ugyan előfordulnak még utalások,¹⁴³⁹ de a korabeli prédikációk keresztény eszményképe egyre inkább a társadalom számára is hasznos, becsületes, erényes keresztény polgár. A társadalom és politika változását jelzi, hogy míg Pázmány beszédeiben a vitézeknek és a katonai erényeknek jelentős szerepük van, a felvilágosodás korában szinte meg sem említik ezeket a prédikációk.¹⁴⁴⁰

A szónokok társadalomképe legtöbb esetben patriarchális. Legtöbbször a beszédek nagy részében a „tselédes gazdákat” tartják szem előtt, akik nemcsak kenyeret, hanem családias légkört, erkölcsi és vallási példát is adnak szolgálóknak, és elítélik azokat, akik eltúriák szolgálók erkölcstelenségét, káromkodását, nem serkentik őket a vallásosságra, vagy kegyetlenül, embertelenül bánnak velük, durva szavakkal szólnak hozzájuk, és botránkoztatják őket.¹⁴⁴¹

Simon Máté olyan patriarchális idillt tartana ideálisnak, hogy a gazdák az ebéd előtt vagy közben gyermekeiket és cselédeiket kérdezzék a prédikáció alapján folytatják a lelki tanítást, elmagyarázzák, amit azok nem értettek, és a figyelmetleneket megdorgálják.¹⁴⁴² Néha az az érzésünk, mintha őt meg sem érintették volna a kor égető társadalmi problémái, teljesen patriarchális szemlélettel tanít a szolgálók és urak kapcsolatáról. Ám amikor arról beszél, hogy mit szabad és mit nem szabad tennie a gazdának vagy gazdaasszonynak a cselédeivel szemben, int az emberi méltóság tiszteletben tartására, és az egyéni igazságszolgáltatás helyett a törvényesség betartását szorgalmazza. (Lásd a 42. szöveget!)

Török Damaszcén figyelmeztet, hogy a keresztény gazdának és gazdaasszonynak nem szabad sajnálnia a költséget beteg cselédeitől, és ha hosszas a betegség, illendő szállásról is gondoskodjanak, „ha nem máfutt, a’ betegek’ közönséges házánál, mellynek minden városban kellene találtatni”.¹⁴⁴³

¹⁴³⁶ SIMON, *Ünnepi*, 422-423.

¹⁴³⁷ Pl.: FALUDI Ferenc munkái: *Nemes ember*, Nagyszombat, 1748; *Nemes asszony*, u. o., 1748, *Nemes úrfi* u. o., 1771.

¹⁴³⁸ SOMBORI, III, 88, 241.

¹⁴³⁹ SIMON, *Vasárnapi* I, 443.

¹⁴⁴⁰ BITSKEY, *Humanista erudíció*, 125.

¹⁴⁴¹ ALEXOVICS, *Tavaszi*, 369; *Őszi*, LXVI; v. ö.: SIMON, *Vasárnapi* II, 119.

¹⁴⁴² SIMON, *Vasárnapi* II, 156.

¹⁴⁴³ TÖRÖK, i. m., I, 247.

Ugyanakkor Alexovics a józan okosságot és a természet rendjét hívja bizonyítékul abban, hogy minden emberi közösségben, a legkisebben is szükség van előjárókra, akik a többieknek parancsolhatnak. Enélkül megszűnik a béke, és zűrzavar keletkezik. A természet rendje szerint van *potestas maritalis* (a férj parancsolhat feleségének), *potestas herilis* (az úr parancsolhat a szolgáknak), és *potestas parentalis* (a szülők parancsolhatnak a gyermekeknek). Ugyanígy szükséges, hogy a városoknak, országoknak, hadseregeknek is legyenek előjáróik, akik parancsolhatnak, tilthatnak, büntethetnek, és ugyanilyen közösség az egyház is: „Tehát, az elme fényre szerént az Anya-szen-tegyház’ kormányzó-i-is parantsolhatnak, tilthatnak, törvényeket szerezhhetnek”.¹⁴⁴⁴

¹⁴⁴⁴ ALEXOVICS, *Ünnepnap*, 350-351.

13. Politikai-történelmi aktualizálások

„Mert ha megfontoljuk a' zivatart, mellyel Isten Európának nagy részét, és azzal egyetemben 1809-ik esztendőben ezen mi vidékünket, nevezetesen e'Nemes Várost-is meglátogatta, más okát annak nem találhattuk; hanem a' vétket, mellyet Európa, és mi-is Európával egygyütt elkövettünk.”

(Pongrátz István)

A prédikációk minden korban tartalmaznak hazai és egyetemes történelmi utalásokat. Mind a dogmafejlődés ismertetése, mind a szentek életének bemutatása, mind a prédikáció előbbé tétele megkövetelte bizonyos történelmi háttérismeretek közlését a hallgatósággal. Ókori és későbbi történelmi események példaként és illusztrációként is jó szolgálatot tettek, főleg erkölcsi beszédekben. Aktuálpolitikai utalásokat viszont a korábbi idők templomi beszédei csak elvétve tartalmaztak, s ha igen, akkor is általánosságokat (lamentáció a háború borzalmairól, az uralkodó dicsérete stb.). Még az olyan világraszóló esemény is, mint Buda 1686-os visszavétele, alig jelenik meg a kor prédikációiban.¹⁴⁴⁵ Ám a felvilágosodás korában a prédikációk ilyen jellegű hivatkozásainak száma ugrásszerűen megnőtt. Se szeri se száma a napi politikai eseményekre való utalásoknak, ráadásul a kemény, kritikus hangvétel is gyakori bizonyos személyekkel kapcsolatban. Az egyházellenes intézkedéseket hozó politikusokra, uralkodókra, főleg II. Józsefre és Napóleonra nagyon sokszor tesznek a szónokok nyíltan, vagy alig burkoltan elítélő megjegyzéseket. A francia forradalom és a napóleoni háborúk eseményeit pedig bizonyítékul használják fel, hogy mi lesz a világból, ha a régi erkölcs és a régi rend elvész. Hogy némely szónoklatoknak nagy hatásuk lehetett a közvéleményre, egészen bizonyos. Nem kétséges, hogy Közi-Horváth József elfogultságában jócskán eltúlozza Alexovics jelentőségét, mégis jellemző, hogy azt állítja: a pálos szónoknak oroszlánrésze volt abban, hogy Magyarországon nem okoztak komolyabb lázadást a francia forradalom eszméi.¹⁴⁴⁶ Talán nemcsak az ő, hanem az egyházi férfiak egyöntetűen elutasító véleménye, a francia események visszásságait eleven színekkel ecsetelő szentbeszédei és írásai valóban csillapíthatták a hívek körében a forradalmi lelkesedést.

Moré György (†1794) (aki P. Hermolaus néven publikált) prédikációinak előszavában 1792-ben szeretné megelőzni, hogy „minden Egyházi, és Világi Törvény, és

¹⁴⁴⁵ TASI, i. m., 132.

¹⁴⁴⁶ KÖZI-HORVÁTH, i. m., 56.

Rend-tartás nálunk-is sarkából ki-vettetvén, mi-is a' Frantziák' harmintzad-dijára jussunk; 's tsak akkor: de már későn, 's haszontalan túnya gondatlanságunkat bánnjuk, meg-sírassuk.”¹⁴⁴⁷

Berta György (1756–1820), a Győrött működő pap 1793-ban lefordítja és kiadja egy osztrák lelkipásztor prédikációját „A' frantziák' szabadságának fája” címmel. Ebben azt fejti ki, hogy a nemzeteknek mindent meg kell tenniük az „el-ragadó szabadság' hidegtelese” ellen, és gyökerestül ki kell irtani. Érzékletesen mutatja be a forradalom borzalmait, a kivégzéseket, a templomok megszenteltetését, a király megalázását, az egyház megosztását, és minden borzalmat, amely szerinte „nagy gyalázatja e' mostani századnak”. Azt is lefesti, hogy mi lenne, ha a forradalom eszméi győznének Európában.¹⁴⁴⁸

(Ugyancsak ő fordítja le XVI. Lajos élettörténetét. Az előszóban így indokolja fáradozását: „[...] mivel ebből elegendőképpen ki tetzenek nem tsak azon okok, mellyekből az Európai Fejedelmek öszve szövetkeztenek, hogy mind addig le ne tegyék kezekből a' fegyvert, méglen józanabb elmére nem hozzák a' mostan uralkodó Frantzia országi felekezetet: hanem egyszer 's mind tanító példa helyett is szolgálhat, melly nagy veszedelmeknek örvényében esik az emberi Nemzet, hogy ha a Hittül, és a' jó erköltsöktül el távozik. Ki hitte vólna, hogy valaha a finom Fratzia Nemzet az ő törvényes Fejedelmén olly hallatlan alatsonyító, és keserítő dolgokat végben vigyen, hogy azoknak tsak hallására is, valakiben még emberi érzékenység vagyon, borzadozzon, és végtére, hogy ugyan ezen Frantzia Nemzet, az ő jó tévő Királynának ártatlan vérével magát fertőztesse. Mindezek olly indító okok, mellyek minden jó lelkű keresztényt a' Király ölö Frantziák ellen méltán bosszúságra indíthatnak és ez, az egész munkának leg főbb tzélja, mellyet ha el érek, fáradságomnak jutalmát már meg nyertem.”)¹⁴⁴⁹

Anchély Ildefonz bencés 1795-ben a nagyböjt 3. vasárnapján [Somló]Vásárhelyen mondott beszédének a „*De bello Gallico*” címet adta. A beszéd eredendően a káromkodás ellen szól: idézi és visszakívánja azokat a régi „szentséges” törvényeket, amelyek súlyos büntetést róttak ki a káromkodókra. Majd – kissé logikátlanul – a káromkodás elleni küzdelem kapcsán áttér „az Igaz Hitet pusztító, a Ker[esztény] Országok Vérért szomjúhozó Frantzia Nemzet” elleni fellépésre. Úgy véli, hogy eszmei ráhatással már nem lehet ezt a nemzetet meggyőzni, ezért fegyvereivel szemben fegyverrel kell eljárni. A beszéd itt valósággal toborzó jelleget ölt, a császár nevében buzdít katonai szolgálatra az „I[ste]nt-

¹⁴⁴⁷ P. HERMOLAUS, i. m., A' méltóságos: nemes: fő-tisztelendő érdemes haza fiakhoz, [III].

¹⁴⁴⁸ A' Frantziák' szabadságának Fája, [...] Magyarra fordította BERTA György [...], Győr, 1793.

¹⁴⁴⁹ XVI. Lajos Szerentsélen Frantzia Király Életének le-írása, Magyarra Fordította BERTA György [...], Bécs, 1794.

káromló ellenség” ellen. Az ősök példájára hivatkozik, akik Európa-szerte nevet szereztek a magyaroknak. Nemcsak a törökök elleni küzdelmet, hanem a Szentföld felszabadításáért végzett erőfeszítéseket, II. András hadjáratát is felelegeti, mint a régi vitézség példáját, majd a Mária Terézia trónja érdekében – többek között a franciák ellen is – fegyvert ragadó elődöket magasztalja. II. Józsefről tapintatosan hallgat, de „2dik Leopold Királyunk[na]k, és mostani Koronás Fejedelmünk[ne]k Hazánkhoz való szíves indulattyát, és kegyességét” nagyon hangsúlyozza hallgatói számára. Ebből vonja le azt a következtetést, hogy a maiak sem adhatják alább, nekik is „*vitam et sanguinem*” kell adniuk felséges uraik és hazájuk szolgálatára, és nem szabad tovább engedni, hogy a „vérszopó franciák” tovább raboljanak és fertőzzék az országot. Végül buzdítja és fenyegeti a hallgatókat, hogy ne sajnálják rokonaikat a hadi élettől. Ellenkező esetben ugyanis, a haza megmentése érdekében az uralkodó „kértelen lészen akkor fiaitokat erőszakosan fogdostatni, mind a Nőtleneket, mind a’ tehetős Házas férfiakat örökös katonaságra el-ragadni”, ez azonban a nemzet gyalázata lenne. A prédikáció tehát messze elkalandozik kitűzött tárgyától, a káromkodás elleni küzdelem ürügyén végül hazafias buzdítássá, lelkesítő toborzóvá válik Franciaország ellen.¹⁴⁵⁰

A szentbeszédek gyakran utalnak – mint elrettentő példára – a francia forradalom és a napóleoni háborúk eseményeire. Ezek számukra ékes bizonyítékai, hova vezet a hagyományos erkölcsök elhagyása és az egyház tekintélyének visszaszorítása.

P. Hermolaus Szent István ünnepén – reagálva a kor divatos fogalmaira – bizonyítja, hogy a szabadság-egyenlőség-testvériség eszméi a szent király óta megvannak Magyarországon.

A Ferenc császár és Napóleon közti békéről Magyar János plébános beszél.¹⁴⁵¹

Fejér György Ferenc császárt hasonlítja össze – név nélkül – Napóleonnal és minden hódítóval, aki felborítja a világ nyugalma, de ezzel saját magát is megfosztja a nyugalomtól. Ferencet azonban olyan uralkodónak tartja, aki mindig megelégedett a maga birtokával, és csak népének boldogítása nyugtalanította. (Lásd a 75. szöveget!) Beszédében, amelyet Pest polgáraihoz intézett a polgári védelem eskütétele alkalmával, a francia háború kiújulásától tart, „melly vizözönként egész Európát elöntötte, ’s közönséges felforgatással fenyegetett minden polgári állapotokat, [...] azon esetre, ha új háborúra kél a’ dolog a’

¹⁴⁵⁰ ANCHÉLY i. m., 147-152.

¹⁴⁵¹ KUDORA, i. m., 167.

Francia birodalommal, mely némely örvény gyanánt egymásután elnyelegeti a' legjelesebb nemzeteket".¹⁴⁵²

Sombori József néha csak áttételesen utal a forradalom szörnyűségeire, ideológusaira, a szabadság visszásságaira („[...] hammuban fekvő városak, üszeggé vált tartományok, labaik eleibe borúlt Fejedelmek, öszvetördelt királyi pálczák, és koronák, földig letiport és megaláztatott nemzetek [...] Óh, tú világnak képmúató Nagyjai! ezé a boldogság, melyel tartoztok, és melyet hangos szavakkal ígírtetek az emberi nemzetnek?”)¹⁴⁵³ Néha viszont néven is nevezi a franciák vallás- és polgárellenes intézkedéseit: „[...] eleven példánk lehet az a nagy Nemzet, mely első felhevült zűrzavaraiban hasonló vólt a magát sértegető, és meggyilkolni akaró bolond beteghez. Midőn Templomait barlangokká tette, Oltárait fosztotta; szent edénnyeit pénznek, harangjait ágyuknak öntette, [...] midőn a Francia Nemzet Papjait öldeste, midőn a Keresztény Hitvallást lábaival eképpen tapodta: akkor a polgári boldogságnak is utolsó romladékaik között tánczolt”.¹⁴⁵⁴ Tehát a francia forradalom elrettentő példa, a hitvédelem számára a történelem által prezentált illusztráció, hogy mivé lesz egy nemzet vallás és keresztény erkölcs nélkül, mivé lesz, ha enged a szabadság hamis ígéreteinek.¹⁴⁵⁵

Sombori József két beszédet is mondott a napóleoni háború kapcsán. (Kudora János Sombori életművéből mindössze ezeket tartja említésre méltónak monográfiájában.)¹⁴⁵⁶ Az első a békességről és hazaszeretetről szól. Kifejti, hogy bár Jézus a békesség fejedelme, minden szava és cselekedete ezt szolgálta, és búcsúszavaiban is békességet hagy ránk, ez mégsem lehetett huzamosan az emberiségé, aminek maguk az emberek az okai.¹⁴⁵⁷ Odüsszeusz és Agamemnón példáját hozza a haza szeretetére és hangsúlyozza a társadalom fontosságát. Hiszen senki sem kétli – állítja –, hogy az ember „társasági állat lévén tzélját, és boldogságát nem a vad erdőkben és sivatag pusztákban érheti-el, hanem a szövetséges életben”.¹⁴⁵⁸

Büszke rá, hogy hazánk különösen sok természeti kincsben bővelkedik, de azért a legbecsesebb, mert az ősök vérükkel szereztek. Majd a törvényeket dicséri: „Pólgári Alkotványunknak törzsökös Törvényei, mind bölts, mind hasznos vóltokra nézve fel téznek akármellyik Század Törvényhozóinak Szüleménnyei. Főképpen azért, mert alkalmaztatva

¹⁴⁵² FEJÉR, *Beszédek* IV, 227-228.

¹⁴⁵³ SOMBORI, III, 244.

¹⁴⁵⁴ U. ö., II, 60.

¹⁴⁵⁵ V. ö.: KLENÁK Nárcisz, *Francia Tükör*, Vác, 1796.

¹⁴⁵⁶ KUDORA, i. m., u. o.

¹⁴⁵⁷ SOMBORI József, *A haza szeretete egy beszédben*, Marosvásárhely, 1809, 4,

¹⁴⁵⁸ U. o., 7-8.

vannak Nemzetünknek, Tartományunknak természetéhez. Mire nézve boldogságunkat más lélekkel bíró Törvényektől nem-is remélhetjük.”

Természetesen a hazaszeretettel együtt jár a haza megvédése is. Ez nem ellenkezik a keresztény törvénnyel, sőt része annak, a hazaszeretetet Isten szeretetével, a polgári erkölcs a keresztény erkölccsel szorosan összefügg: „[...] senki jó keresztény nem lehet, ha egyszersmind nem jó Polgár”.¹⁴⁵⁹ Jeremiást, a Makkabeusokat és Jézust emlegeti, mint a hazafiság példáit. Sőt Jézus is csak kétszer sírt, Lázár miatt, és hazája pusztulása miatt érzett fájalmában.¹⁴⁶⁰ Ezután a polgári kötelességekről beszél: mindenki a maga hivatala szerint vegye ki a részét a hazafiságból.

Dicséri Ferenc királyt, aki mindent megtett a békéért: „Midőn Nemzeteket; és Királyi székeket láttunk Ellenségünk Nagyra vágyásának lábai előtt öszve omlani: midőn fenyegetődző mennydörgései fülünkig el-hatottak; kéntelen volt; Atyai kötelessége szerént a Békeség fenn tartásának utolsó eszközéhez a hadakozáshoz nyulni.” Nála jobban senki nem érdemel hűséget. Majd összefogásra buzdít: Keresztes, Kenyérmező és Belgrád környéke bizonyítja, mit tehet kevés számmal is a nemzet egyesült lelke: ugyanazt, mint a görögöknél Marathon.¹⁴⁶¹

A fejedelem szava és más nemzetek szerencsétlensége, rabláncainak zörgetése int az ellenállásra. Valamikor a magyarokat tartották a keresztények védőpajzsának, ma sem tehetjük, hogy idegen jármot vegyünk a nyakunkba. Szabadon, dicsőségesen kell élni, vagy vitézül, dicsőségesen meghalni. Görög és magyar hősök példáját említi (Leonidas, Miltiades, Hunyadiak Zrínyiek, Nádasdyak).¹⁴⁶² Beszédének vége hatalmas buzdítás: igaz az ügyünk, nem szabad, hogy most omoljon össze nyolc évszázad szabadsága.

Másik Napóleon-ellenes beszéde is teljesen hazafias, lelkesítő, Jézus neve elő sem fordul benne, Isten is csak egyszer, mint a „hadi seregek Istene”.¹⁴⁶³ Lelkesedik a katonák látványától, akiket „Nemzeti öltözetben, fel-fegyverkezve, édes anya nyelvünk hangjától vezetve, a szinte el-aszszonyosodás félelmes idejében férjfiaskodni: a Haza védelmére Zászlók alá seregleni” lát.¹⁴⁶⁴

Emlékeztet a dicső múltra, a véres kard körbehordozására, a „szabadság vagy halál” feliratú zászlókra, az atyák példájára,¹⁴⁶⁵ és más népek rabsorsával int a helytállásra:

¹⁴⁵⁹ U. o., 9.

¹⁴⁶⁰ U. o., 10.

¹⁴⁶¹ U. o., 17.

¹⁴⁶² U. o., 18.

¹⁴⁶³ SOMBORI József, *Egy szó a fel-kező magyar nemességhez*, Claudiopoli, 1809. 4.

¹⁴⁶⁴ U. o., 3.

¹⁴⁶⁵ U. o., 4-5.

„Valamint a beteg csak akkor tudja igazán, mit ér az egészség, midőn azzal nem bír; úgy a Pólgár is a maga szabadságát egy átaljában csak akkor szokta érdeme szerént betsülni, midőn azt el vesztette. Legyünk előre okosok! Bóldogok, kik más kárán tanulnak! Ma, midőn mű még szabadok vagyunk, ezerek nyögnek, és titkon sirnak elvesztett szabadságokért! Titkon! mert nyilván sirni sem szabad!”¹⁴⁶⁶

„A Tü és Atyátokfiainak bosszuálló karjaira bizatattott az Európa Fel háborítójának meg-alázása” – véli.¹⁴⁶⁷ Akárcsak az előző beszédében, Napóleont sosem nevezi néven, de körülírással sokszor utal rá: „Kitsoda a mű Ellenségünk? Egy ugyan ő a Világtól tsudáltatott leg-nagyobb Bajnokok közül; de egy azoknak a sorából, és sorsából is, kik midőn a Világot el-akarták nyelni, megnyuvadtak”.¹⁴⁶⁸

Napoleon mellett többször kapnak kritikát a prédikációkban azok a királyok, akik egyházellenes intézkedéseket hoztak. Alexovics a második zsoltár ismert soraival („*adstiterunt reges terrae, et principes convenerunt in unum adversus Dominum et adversus christum ejus*”) kapcsolatban előbb csak a régi keresztényüldöző uralkodókról beszél, de aztán áttér saját korának fejedelmeire és filozófusaira is. (Lásd a 13. szöveget!)

Apor József prédikációiban meglepően sok reflexiót találunk aktuális világi eseményekre. Nem áll távol tőle, hogy akár a napi politikai eseményeket is beleszöje beszédébe. A 18. századdal kapcsolatos aggodalmait leginkább a francia forradalom miatt találja jogosnak, amely szerinte beláthatatlan károkat okozott az emberiségnek. Ezért beszédeiben többször is utal a forradalmi eseményekre: „Fájdalommal félelemmel, iszonyodással szemléltük Európának minden országait fundamentumostol meg rendülni, jövődöbeli sorsunkra kétséges nyughatattlanul figyelmeztünk, ha gondolnokis magunkot mas országokkal tsendesebb állapotban lenni, az köz veszedelemnek súlyát miis érzettük, terhe alatt el lankodtunk.”¹⁴⁶⁹

Egyik beszédében a vallás ellen támadó hamis egyenlőséget szólítja meg: „Igenis szerette az te nevedet söt született nevét és Európában híres méltósagu nevét te veled felis tserélte egy Orleáni hertzeg de vajon azon okbólé hogy kívánt polgár társaihoz egyenlő lenni? vagyis inkább hogy polgár társait akarta ezen nevezettel tsalyni el amittani valósággal pediglen fejekre ülni, melyet hogy el érhessen nem irtozott maga törvényes királyát azkihez ötöt az természet vér szerént való szoros atyafiuságával kötötte vólt nem csak királyi hatalmától hanem életétől is gyalázatosan meg fosztottani első lévén az meg

¹⁴⁶⁶ U. o., 1809b 7.

¹⁴⁶⁷ U. o., 10.

¹⁴⁶⁸ U. o., 12.

¹⁴⁶⁹ APOR, i. m., *Dom. IV. post Pentecosten occasione publicae supplicationis* (hely és évszám nélkül).

szententziázásban való voxolásra az mostani vilagnak botránkozására, s az jövődönek iszonyodására.”¹⁴⁷⁰

Itt tehát „Egalité” Fülöp (1747–1793) példájával bizonyítja, hogy az egyenlőség eszméje rossz útra tévedt.¹⁴⁷¹ Apor és Sombori beszédei élő cáfolatai Mályusz Elemér azon megállapításának, hogy „amikor a francia forradalom eseményei egész Európát lázban tartották, Erdélyben azokról még csak tudomást sem szereztek az emberek”. Sőt, úgy látszik, Apor figyelmen kívül hagyta azt a bécsi utasítást is, hogy a papok beszédeikben kerüljék a francia forradalomra történő célzásokat.¹⁴⁷²

Bár Somborihoz hasonlóan ő is az ország távolabbi felén él, szenvedélyes hangot üt meg, amikor a hazánk ellen támadó Napóleont támadja a szószékről, „ki a porból fel emelkedvén nem szégyellette az Pipinusok, Nagy Károlyok, Szent Lajosok szentséges tronusokban hágni éppen olyan időben midőn egy ártatlan királynak vére azon még füstölgöt, és az egeket boszu állásra hívta. Es meg vastagul az ő erőssége, de nemaz ő ereje által és mindeneket el pusztitt és szerentséssé lészen. Világ nem látode itten Napoleonnak le ábrázolását? Többnire idegen erővel, a mit idegen tartományokban fel tsikarhatot vastagittatott meg az ő erőssége, evel Európának nagyobb részit el pusztitotta, terhes vas sceptruma alatt alig nyöghetnek azon nemzetekis, kiknek hogy pártfogyója legyen szemtelenül dicsekszik, és ez előtted azon szerentsés, a ki anyi miliom embereket tett szerentsétlenekké? de maga személyére nézve leszen talán szerentsés? eppen nem, nem elegitette még ki szomjuságát, még az mi vérünkötis szomlyuhozza.”

Vagyis Napóleon a Dániel próféta által megjövendölt „szemtelen orcájú” és alulról feltörő, szerencsés király,¹⁴⁷³ akinek felfuvalkodottsága már Krisztus földi helytartóját veszélyezteti. „[...] három vele együtt alacson születésü testvéreinek három tronust szerzett [...] tudva vannak azon sok ezer embereknek vér ontasai, kiket azon fel fuvalkodásának fel áldozott, tudva vannak az fejedelmek fejedelme ellen vagyis a nagy Isten ellen való támadásai kinek törvényét maga törvényeivel meg rontani törekedet, hanem még annak ez földön lévő hely tartójátis az szelid békességes türő VII. Pius Papát az leg nagyobb méltatlansággal igazságtalansággal és háládattlansággal illette és illeti.”

Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár Kézirattárában található egy VII. Pius halála alkalmával Diósgyőrben elmondott gyászbeszéd, amely végig a pápa és Napóleon

¹⁴⁷⁰ APOR, i. m., *Concio II. pro quadragesima* (hely és évszám nélkül, valószínűleg 1796-ból).

¹⁴⁷¹ Úgy látszik, Apor József osztotta azt a véleményt, hogy Fülöp herceg nem volt meggyőződéses forradalmár, csak azért szavazott a király halálára 1793 januárjában, hogy megkaparinthassa a trónt. Ezzel a váddal végezték ki még ugyanazon év november 3-án.

¹⁴⁷² MÁLYUSZ Elemér: *Magyarország története a felvilágosodás korában*, Budapest, 2002, 238.

kapcsolatával foglalkozik, sőt, néha inkább ez utóbbi tűnik a beszéd főszereplőjének. A szerző úgy méltatja, mint aki a forradalom zűrzavara után a rend, a béke eszköze lehetett volna, s aki iránt a pápa is kimutatta jóindulatát azáltal, hogy személyesen útra kelt a megkoronázására. Ezután hosszasan, pontos dátumok alapján taglalja a kettejük közötti konfliktusokat, majd Napóleon bukásának szégyenét és a pápa megszabadulásának dicsőségét. Ez utóbbiból természetesen nem felejt ki a magyar vonatkozást sem: hogy egy magyar lovasezred kísérte vissza a pápát Rómába. (Lásd a 97. szöveget!)

A pápa fogságára egy újmisére készült beszédében Fejér György is utal.¹⁴⁷⁴ Ő 1800-ban kiadott kötetében arra a következtetésre jut, hogy a kereszténység megvetése és a hitetlenség szorosan összefügg. „Kitetszik a’ Frantziák’ példájából: lerontván a’ Keresztény Religiónak tekintetét, kéntelenítettek az Istennek létét és a’ Lélek halhatatlanságát törvéncikkely által mállítani.”¹⁴⁷⁵

Különleges primíciai szónoklatot őrzött meg számunkra az Egri Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára 1798-ból, amely jó példa arra, hogyan szóltak bele a francia forradalom eseményei az egyes személyek életébe. Amint a beszédből kiderül, az újmisére francia (burgundiai) származású, de a francia forradalom miatt el kellett menekülnie hazájából, és csanádi egyházmegyesi pap lett. A szónok biztatja az új papot: „Különösen esedezzel ezért a Hazáért, melly téged a maga kebelébe bé fogadott”.¹⁴⁷⁶

Külön említést érdemelnek azok a források, amelyek az 1809-es győri csata eseményeire utaló adatokat őriznek. A győri papok közül többen megírták emlékeiket az ostrom idejéről, úgymint Paintner Mihály (1753–1826), akinek a Győri Egyházmegyei Levéltárban őrzött Diáriuma 1902-ben látott nyomdafestéket,¹⁴⁷⁷ Hohenegger Lőrinc, aki a Tudományos Gyűjtemény hasábjain 1820-ban jelentette meg visszaemlékezéseit, és az örökké vidám bencés szerzetes, Kovács Márk, akinek beszámolója ma is szívderítő olvasmány.¹⁴⁷⁸ De nem csak memoárokból, hanem prédikációkban is láthatjuk, hogy a papokra mély benyomást tettek a győri csata eseményei.

Anchely és Kovács Márk rendtársa, Rozenich Lukács a Mária látogatásáról mondott beszédében – kissé erőltetetten kapcsolva a témához mondandóját – hosszan megemlékezik a francia háborúról. Úgy véli: amennyire kedves és tökéletes volt Mária

¹⁴⁷³ Dán 8, 23-24

¹⁴⁷⁴ FEJÉR, *Beszédek* IV, 225.

¹⁴⁷⁵ U. o., 73.

¹⁴⁷⁶ [Ismeretlen], *Sermo de sacrificio B.[eatæ] M.[ariæ] Virginis sub cruce stantis, & sacrificio Neo-Mystæ [...] in Primitiis Antonii Desiderati Droz [...] Die 16. Septembris Anno Domini 1798*, EFKK, Ms. 1066, 409r.

¹⁴⁷⁷ *Francia világ Győrott 1809-ben*. PAINTNER Mihály Antal naplójegyzetei = Történelmi Tár 25, Budapest, 1902, 136-144.

látogatása Erzsébetnél, annyira keserűséggel teli és kedvünk ellen való volt a franciák látogatása 1809-ben. Név szerint sorolja fel azokat a hősöket, akik az ellenállásban kimagaslottak. Részletes és naturalisztikus beszámolót ad a vészterhes napokról: „Midőn 13dik Juniusban déli két órakor nem csak ágyuk durrogatását hallottuk, nem csak a kardok villogását láttuk, hanem többeket részünkről már láb, már kéz, már élet nélkül tapasztaltunk” – írja. Majd az ostrom részleteit, a város pusztulását, a lakosok buzgó fohászkodásait mutatja be, és azt is megemlíti, hogyan próbálta ő vigasztalni a kétségbeesetteket. Ezt követően a város elfoglalásának szomorúságáról ír: hogyan nézték bánatos szemmel a bástyáról, ahogy a védők elhagyják Győrt, és a franciák a „Romainak után majmozott sasok hadi muzsika zengése alatt melly nekünk halotti mise gyanánt hangzott” bevonulnak a városba. A megszállás szomorúságát csak fokozta, hogy „Gilon kegyetlensége miatt a pinczéénk, és gabonás házaink ürültek, erszényeink lapultak, marhaink ölettek, a muzsák halgattak, a szép erkölcs fogyott, az erkölcstelenség nevedett”. E hosszas kitérő után kanyarodik vissza beszéde tárgyához: célja, hogy megmutassa, hogyan kell viselkednie a kereszténynek, ha olyan „galibába” kerül, amit a maga erejéből nem tud megoldani, és mit kell tennie, ha Isten segítségével kiszabadul az ilyenek látogatása alól.¹⁴⁷⁹ (Lásd a 96. szöveget!)

Az ostromot és a megszállást a városban túlélő győri püspök, Vilt József aranymiséjén 1811-ben Jordánszky Elek volt az ünnepi szónok. Szentbeszédében hosszasan taglalja a két évvel korábbi eseményeket, sőt idézi a püspök levelét is, amelyben az ostrom után beszámol a történekről: „Értem itt azt a’ kegyetlen ostromlást, a’ mely két esztendővel ez-előtt, mintegy örvényes szélvész, ezt az egész Várost, ezt a Fő Templomot, a’ Nemes Káptalant, és a’ mi kegyes jubileumos Püspökünket, meg-rettentette, körül-fogta, el-borította. Halljuk, mit írt nekem erről mindgyárt akkor a’ mi Püspökünk: »Ki-állottam, úgymond, Isten’ kegyelmével az ostromot egy álló hétig. – Az én residentiám, a’ mellyből még Június első napján ki-költekeztem, leg-alább 150 vas golyóbist el-nyeltt. Tűzbe lobbant a’ mellette-való Királyi élésház, s onnan terjedett azonnal a’ tűz az én épületeimre, ’s azokat a’ toronnyal együtt meg-emésztette. – Egy hétig laktam a’ pintzében, azokkal a’ kik menedék helyt kerestek nálam. Képzelheted magadnak a’ félelmet, szorongatást, ’s a’t. hordó vóltt asztalunk, deszkákon az ágyunk *Az Úr Irgalmassági, hogy abban a’hoszszú haldoklásban meg nem- emésztettünk, mert el-nem-fogytak az Ő könyörületességéi*«.”¹⁴⁸⁰

¹⁴⁷⁸ Kovács Márk *kalandjai* = BAY Ferenc, Napoleon Magyarországon, 1941, 137-154.

¹⁴⁷⁹ ROZENICH, i. m., PFKK, BK 79/2, 15-16.

¹⁴⁸⁰ JORDÁNSZKY Elek, *Méltóságos [...] Vilt Jó’sef úrnak ötven esztendőös áldozó papnak, [...] a’ nagy győri püspöki fő templomban mondott beszéd*, Pozsony, 1811.

Pongráz István mezőörsi plébános 1828-ban mondott hálabeszédet a székesegyházban azért, hogy „Győr városa és vidéke a francia ostrom alatt nagyobb kárvallástul megszabadult.” A beszédből valószínűsíthető, hogy a csata (illetve inkább a felszabadulás) emlékezetére évente tarthattak hálaadó szentmisét Győrött. Világosan látszik, hogy az események után 19 évvel is elevenen élt az ütközet emléke, és hogy a szerencsétlenség ellenére mégis szerencsésnek mondták magukat. Beszédét arra alapozza, hogy Isten a vétkek miatt küldte ostorul az ellenséget, és kegyelmes irgalmassága miatt mentett meg bennünket tőle. Ugyanakkor keményen elítéli a franciák bűnét is, „az irtóztató pártütésnek bűnét, mellyet az ő megvakúlt bölcseitől eltántorított Frantzia Nemzet, az igazság, a’ törvény, a’ hatalom, az oltár, a’ thrónus, maga az emberiség ellen a’ vad szabadságnak, és féktelen egyenlőségnek csalfa ürügye alatt indított, és számtalan ártatlanoknak végtére tulajdon koronás királyának vére gyilkos kiontásával megtetézett”.¹⁴⁸¹ Beszéde első részében hosszasan felidézi az ostrom menetét és a város szenvedéseit. (Lásd a 21. szöveget!) A szerző ugyanakkor minden csapásban ott látja Isten gondviselő szeretetét is, néha egészen meglepő módon. „Ki őrzötte a’ mi hasonlédhatatlan ügyességü pattantusink lövésétől olly szemlátomást az Olasz Országi Vice Királyt, Napoleon Császár mostoha Öcscsét, az egész Frantzia tábornak szerelmét, hogy Városunk előtt meg ne halna, és haláláért ugyan ez a’ Nemes Város vérfördővel – és ki tudja – talán végső pusztulással-is ne adózna? Nem e’ az Isten?”¹⁴⁸²

Istennek való hálaadásként emlegeti fel az 1809-es eseményeket az ország másik végében Greskovics Ignác is. 1810-es újévi beszédében Miskolcon visszatekint az elmúlt évre. Nemcsak a bőséges termést köszöni meg Istennek, hanem a hadi szenvedések gyors elmúltát is. „A hadi Állapotr nézve-is valóságos Isteni áldás tündöklik-ki; mert jól lehet a hadi fzerentse álhatatlan szegődéseket tett; ’s a mellyre a Háború Hazánk határainkon bétört, az Ellenség némelly Vármegyéinket Tüzel, fegyverrel, rabsággal pusztitással fzytyongatta, szivünket pedig félelemmel, bokros tünödésekkel fáraztotta; de hol van már moft ő? Mefze-van határinkról, mefze házainktól, távúl Országunktól, nem-tsak hazánk vitéz fiai, hanem a kebelünkből fegyvert köszörülve kikelt Atyánk fiai-is vífza-tértek már hozzánk, a Tsendesség, a Békesség bé-állott mindenüt, a nélkül hogy valaki meggyaláztatott vólna közülünk; kinek lehet ezt tulajdonítani?”¹⁴⁸³

¹⁴⁸¹ PONGRÁZ István, *Egyházi beszéd, mellyet hálaadásul, hogy Győr’ városa ’s vidéke a’ francia ostrom alatt nagyobb kárvallástól megszabadult, a’ győri székes templomban [...] mondott*, Győr, é. n.

¹⁴⁸² U. o., 15.

¹⁴⁸³ GRESKOVICS, *Prédikációk*, EFKK, Ms. 1014, 8v.

A korabeli prédikációk tehát elevenen hordozzák a francia forradalom és Napóleon emlékét, és sokat segíthetnek a korszak megismerésében. A szerzők sokban árnyalhatják ismereteinket, és 200 év távlatából is érdekes adalékokkal szolgálnak arról, hogyan látták a kortársak a korabeli politikai helyzetet, Napóleon személyét, hogyan ítélték meg tetteit, hogyan készültek a vele való fegyveres összecsapásra, és hogyan emlékeztek rá a későbbiekben.

A beszédekben természetesen nem csak a francia forradalom és a napóleoni háborúk eseményei jelennek meg, hanem egyéb politikai események is. Nagy József szombathelyi kanonok például Mantova visszafoglalásáról beszél egyik prédikációjában.¹⁴⁸⁴

Az aktuálpolitikai helyzetre Sombori más beszédeiben is többször kitér. Egyik újévi beszédében Görögország elnyomására utal: „A híres Bölcsék, és szép mesterségek hazáját, Görög Országot ma a tudatlanságnak, babonaságnak, és fertelmességnek gyermekei lakják”.¹⁴⁸⁵ Ugyanezt állítja a kevélységről mondott beszédében is.¹⁴⁸⁶

Meg kell jegyeznünk, hogy a korabeli magyar prédikációkban egyetlen konkrét utalást sem találtunk a Martinovics-összeesküvésre, pedig a mozgalom által képviselt eszmék, és a szigorú büntetés jó alkalmat szolgáltatott volna a szónokoknak, hogy híveiket figyelmeztessék a felvilágosodás eszméinek veszélyeire. Ugyancsak feltűnő, hogy a szabadkőművesség elítélésére alig találunk egyértelmű utalásokat a beszédekben, holott biztos, hogy a koncionátorok nagy része erős ellenérzéssel viseltetett a titkos társaságok iránt. Amikor Török Damaszcén a húsvét utáni első vasárnap arról beszél, hogy nem mindegy, milyen társaságokhoz tartozik az ember (Tamás apostol révén, aki nem lévén apostoltársai közösségében hitetlenségbe esett), meg sem említi a korabeli, keresztény számára veszélyesnek minősülő társaságokat.¹⁴⁸⁷ Pünkösdhétfőn azonban – ha nem is nevezi néven őket – egész biztosan a szabadkőművességre utal, amikor a titokban működő, a „közjó előmozdítására” szövetkezett társaságról beszél. Szemükre veti, hogy ha helyes ügyet szolgálnak, akkor mire való a titkolózás. (Lásd a 86. szöveget!)

Elterjedt vélemény, hogy a jozefinizmus idején a szónokoknak egyházi témák helyett praktikus ismereteket kellett a szószékről hirdetni, és uralkodói rendeleteket kellett a néppel elfogadtatniuk. Nos, ez a gyakorlat hazánkban korántsem lehetett általános. Hosszas kutatásaim ellenére mindössze egyetlen olyan egyházi beszédet találtam, amely kifejezetten

¹⁴⁸⁴ KUDORA, i. m., 167.

¹⁴⁸⁵ SOMBORI, I, 65.

¹⁴⁸⁶ U. ő, III, 240. „A híres Lycurgusnak, a bölcs Solonnak, a szeretetre méltó Socratesnek a nagyilekű Plátónak, a vitéz Leonidásnak, Aristidesnek, és másoknak szép Hazája ma a bárdolatlanságnak éjszakájában az elnyomattatásnak vas bilincsei közt sínlődik.”

egy uralkodói rendelet szócsövénvé teszi a szónokot, de ez is a vizsgált korszak végéről való. Az ismeretlen szerző által papok számára készített mintabeszéd feladata az, hogy népszerűsítse a hívek körében az újfajta, sorozással történő újoncozást.¹⁴⁸⁸ (A beszéd keletkezésének ideje is bizonytalan, de nyilván 1830 körül keletkezett, amikor a témához Kölcsey Ferenc is hozzászólt *A sorsvonás tárgyában* című politikai beszédében.¹⁴⁸⁹ A sorshúzással történő, és 10 évig tartó katonai szolgálatot végül az 1840. évi II. törvénycikk mondta ki.)

A beszéd unikális volta megéri a részletesebb ismertetést.

A prédikáció rövid buzdítással kezdődik a honvédelem kötelességéről és a katonák megbecsüléséről. Ezután megokolja, miért van szükség az újoncozásra: a magyar ezredek kihaltak vagy elerőtlenedtek, vagy az elbocsátottak miatt megfogyatkoztak, és ezt a szokott hadfogadás (verbung) által nem lehet kipótolni.

Az uralkodó kegye, hogy az adózó népnek könnyebbé és kívánatosabbá akarja tenni a katonai szolgálatot: megszüntette az örökös katonaságot és 10 évben határozta meg a szolgálat idejét. Ezután elbocsátják a katonát, nem kell maga helyett újat állítania, sem öltözetpénzt fizetnie.

Ezután ismerteti a hadkiegészítés új módját: a sorshúzást: a helységben összeírt ifjaknak meg kell jelenniük a bizottság előtt. Annyi szám kerül a sorsedénybe, ahány fiatal van. Amikor az elsőt kihúzzák, rögtön megvizsgálják az alkalmasságát. Az alkalmatlanok helyett újat húznak. Addig húzzák a sorsot, míg az arra a helységre kivetett számú újoncot ki nem állítják. Akik megszöknek: ha alkalmasak, tizennyolc évig kell katonáskodniuk, ha alkalmatlanok, szigorú büntetést kapnak. Ezután ismerteti, kik kapnak felmentést a sorshúzás alól: családfenntartó, egyedüli gyermek, tanulmányait végző, bányász stb.

Újra ecseteli, milyen könnyebbség ez: már nem mint rabok, örökösen, hanem meghatározott időre katonák, nem válnak el örökre szüleiktől, ismerőseiktől, visszatérve közéjük békében és megbecsülésben élhetnek majd. Ez már önmagában elég kéne, hogy legyen, hogy „az adózó népnek közönségei édes örömet elfogadják” ezt a rendelkezést, de még pontonként össze is hasonlítja az új módszert a régivel. Azelőtt elszöktek a fiatalok, és erdőkben, csalitokban állatok módjára éltek, a szülők pedig otthon nagy terheket hordoztak a munkában – most „kiki csendes lélekkel otthon elvárhattya, mit rendelt felőle a Magasságbéli Úr és Isten”, aki mindent az ő fiainak javára és üdvösségére rendel. Ő jobban

¹⁴⁸⁷ TÖRÖK, i. m., II, 148-163.

¹⁴⁸⁸ [Ismeretlen], *A lelki pásztorok által előadott buzdítás az ujoncz-katonák kiállítására nézve, nemes Fejér vármegyében*, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms 77/1-5 (29181/1-5), V/5.

¹⁴⁸⁹ KÖLCSEY Ferenc, *A sorsvonás tárgyában* = i. m., 590-597.

tudja, kinek kell otthon maradni az eke szarva mellett, és ki legyen vitéz. Régebben emberek akaratától függött, ki legyen katona, sok gyűlölködést okozva ez, most nem lehet emberi haragot és részrehajlást okolni, ha valakire sors esik. A gazdagok sincsenek előnyben, de a szegényt és ügyefogyottat is érheti szerencse. Akkor sok idő telt az összefogdosással, idő és pénzkímélőbb a mai rend. Akkor állat módjára kötözték meg és hurcolták el a fiatalokat, még ha nem is voltak alkalmasak, és nagy teherbe került a kiváltásuk. Most viszont emberségesen bánnak velük, és a szüleik semmivel sem terhelhetnek. Aztán még egyszer megfenyegeti a 18 évvel a szökevényeket, inti a szülőket, nehogy ők legyenek gyermekeik balsorsának okozói, ők maguk is szorgalmazzák gyermekük sorozását. Majd a település bíráihoz és elöljáróihoz szól, hogy minden iparkodásukkal hassanak a szülőkre és a gyermekekre, buzdítsák őket a kötelesség szíves elviselésére. Állítja, hogy több nyugati vármegyében már működik a rendszer, végül arra hivatkozik, hogy a sorshúzás már a kereszténység kezdeteinél is megvolt, Mátyást így választották apostollá. Az őskeresztények imádkoztak a sorshúzás előtt, ők is úgy kérik Istent, hogy mindenkinek testi-lelki javát szolgálja rendelése. Végül még hangsúlyozza a király és az elöljárók jóindulatát a néppel szemben.

Maga Kölcsey is úgy véli, hogy a sorshúzás jobb, mint az erőszakos katonafogás, amely ráadásul bizonytalan időre szólt, és áldást mond az országgyűlés tagjaira, amiért törekedtek a bizonytalan idő és az erőszak kiküszöbölésére.¹⁴⁹⁰ Úgy véli, hogy a sorshúzás jobban illik az emberi méltósághoz, mint az erőszak. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a sorshúzással történő sorozásnak Vörösmarty Mihály is emléket állít *A katona* című 1844-es versének első részében.)

Az ilyen jellegű programbeszédek nem jellemzők a korra, de figyelemre méltó, hogy a prédikáció csak jogszabályokat és emberi érveket sorol fel, Istent alig említi, legfeljebb csak mint aki „a vaknak látszó sorsot is vezeti”. Bár a beszéd papok számára készült, nem egyértelmű, hogy templomban, vagy egyéb nyilvános helyen mondták-e el, vagy hogy egyáltalán elhangzott-e valaha is.

A beszédekből néha nagyon burkolt egyházpolitikai kritikát is kihallhatunk az uralkodók templom- és egyházellenes rendeleteivel kapcsolatban. Aligha félreérthető, amikor Simon Máté a régi időkre hivatkozik, „mellyekben Ifaiás Próféta’ jövendölése fzerént a’ Sz. Királyok, és egyéb ájtatos hívek magokat meg-fofztották, hogy az Anyafzentegyházat meg-gazdagíttanák, az Iften’ dítföségét elő-mozdították, a’ Templomokat fel-ékesíttének, meg-tsinosíttanák, az Iften’ szegényit táplálnák, ruháznák.

Akkor, akkor vólt bezzeg az Isten áldása a' híveken. De jaj e' moftani fzerentsétlen időkben tellyefséggel külömbet tapafztalunk!''¹⁴⁹¹

Vélhető, hogy amikor a prédikációkban a papok és templomok „becstelenítésének” gonoszságát említik, a szerzetesrendeket feloszlató uralkodókat ítélik el burkoltan.¹⁴⁹²

A prédikációkban tetten érhető a politika és a politikusok elleni határozott ellenszenv is. Negyedek Pál számára különösen ellenszenvesek a politikusok, sosem mulasztja el, hogy beszédeiben ne támadja őket. Szent Lőrinc ünnepén Izajás prófétát idézve néma kutyákhoz hasonlítja őket, mert hallgatnak, amikor szólni kellene a szegény ügyében.¹⁴⁹³

A nagypolitika és a történelem világa mellett a prédikációk számos olyan utalást is tartalmaznak, amelyekből az adott kor állapotára nézve érdekes információkhoz juthatunk. Simon Máté például a tíz leprásról szóló beszédében megemlíti, hogy a bélpoklosság mára már annyira ismeretlen fogalom, hogyha az evangéliumból rendszeresen nem hallanánk, azt sem tudnánk, micsoda.¹⁴⁹⁴ Szekszárdon mondott beszédében beszámol a várost elpusztító 1794-es tűzvészről.¹⁴⁹⁵ A táncról mondott egyik beszédében Mária Teréziának az ünnepek lecsökkentésére tett rendelkezésére utal. (Azzal magyarázza a királynő döntését, hogy az ünnepeket sokan nem az Istennek, hanem a korhelykedésnek szentelték, ennek akarta elejét venni az uralkodó.)¹⁴⁹⁶

A koncionátorok néha csak általánosságban utalnak a politikai-történelmi eseményekre, mint Klenák Nárcisz 1804-ben a pusztító háborúkra, amelyeket „leg közelébb múlt fázadunkban tapafztaltunk”¹⁴⁹⁷

Molnár János valószínűleg Rábaszentmihályon mondott Szent Mihály-napi beszédében szűkebb pátriájának a török kiűzése utáni történetéről mond érdekes adatokat.¹⁴⁹⁸

A századforduló prédikációi elég nagy számban tartalmaznak nyílt vagy bújtatott politikai tartalmakat. Ezek között az első helyen kétségtelenül a francia forradalom, és az azzal kapcsolatos események állnak. Néha az az érzésünk, mintha az orátorok érveléséhez „kapóra jönnének” a francia események, amelyeket szívesen használnak fel prédikációikban

¹⁴⁹⁰ U. o., 592.

¹⁴⁹¹ SIMON, *Vasárnapi* II, 242.

¹⁴⁹² Pl.: ALEXOVICS, *Nyári*, 230.

¹⁴⁹³ NEGYEDES, *Prédikációk* II, 177.

¹⁴⁹⁴ SIMON, *Vasárnapi* I, 447.

¹⁴⁹⁵ U. ő, *Beszéd a religiónak*, 4.

¹⁴⁹⁶ U. ő, *Különös tárgyakról*, 33-34.

¹⁴⁹⁷ KLENÁK, *Prédikációk* I, 224.

¹⁴⁹⁸ MOLNÁR, *Prédikációk*, 618.

annak illusztrálására és bizonyítására: milyen szörnyűségek következnek be, ha egy nemzet elveti a hagyományait, szembefordul királyával, egyházával.

A francia forradalom és a napóleoni háborúk mellett sok más egyéb utalást találhatunk a prédikációkban a kor politikai, társadalmi eseményeire, nem ritka az uralkodóval vagy a politikusokkal szembeni kritikus hangnem. A felvilágosodás korának prédikációi ebben a vonatkozásban nagyobb életközelséget mutatnak, mint a korábbi idők szentbeszédei.

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

„Mindaddig, míg a religió az emberi szívnek és léleknek legelső foglalatossága, az erkölcsiségnek legbiztosabb vezére, s a társaságnak legerősb kötetelke lenni meg nem szűnik; mindaddig a szépművészségnek azon ága, mely a religió érzését melegen tartani, s így az erkölcs útját kellemesebbé, a társasági egybeköttetést szorosabbá tenni törekszik, a maga fő polcát el nem vesztheti.”

(Kölcsey Ferenc)

Disszertációm elsődleges célja az volt, hogy felhívjam a figyelmet a magyar irodalom egy olyan hatalmas szövegkincsére, amely eddig kevés érdeklődésre számíthatott a kutatásban. Pedig a 18-19. század fordulójának prédikációirodalma nélkül nem rajzolhatunk teljes képet sem a kor irodalmáról, sem a felvilágosodás magyarországi recepciójáról. A kor irodalmáról azért, mert a vallásos literatúra – és benne a prédikáció –, érzékelhető visszaszorulása ellenére, még mindig jelentős szerepet töltött be – mennyiségében és hatásában egyaránt – a kor irodalmi életében. A felvilágosodás recepciójáról pedig azért, mert az egyházi szerzőket – a korabeli értelmiség el nem hanyagolható rétegét –, erősen foglalkoztatták az új eszmék, amelyek hatása és ellenhatása különböző mértékben és mélységben kimutatható műveikben. A teljesebb irodalom-, és eszmetörténeti képhez jelen munka is csak néhány ecsetvonással járul hozzá, hiszen vizsgálódásaimat csak a katolikus, és csak a magyar nyelvű prédikációkra terjesztettem ki. Elengedhetetlen volna a kor egyházi irodalmának, azon belül a prédikációirodalomnak még átfogóbb vizsgálata: a latin, német, horvát, szlovák nyelvű prédikációk felkutatása, valamint a különböző protestáns felekezetek és egyéb keresztény egyházak szentbeszédeinek feltárása.

Az általam felvetett vizsgálati szempontokon kívül még számos más is létezhet; szempontjaim további új aspektusok megfogalmazásához, felvetéseim további bővítéséhez, mélyítéséhez nyújthatnak kiinduló alapot. Munkámmal éppen azt igyekeztem bizonyítani, hogy a magyar irodalomnak ez a kevésbé feltárt szeglete sok érdekességet tartogat még.

Mivel kutatásaimban töretlen úton jártam, alapvető kérdésem az volt, hogy a tradíció és progresszió kettőssége hogyan jelenik meg a korabeli szentbeszédekben, mennyiben hagyományos és mennyiben változó műfaj a prédikáció a 18-19. század fordulóján; illetve hogy az addig ismeretlen eszmei áramlatok milyen dialógusra készítették a kor igehirdetőit. Törekedtem feltárni, hogy az „átlagos” templomba járó hívőkhöz papjaik

által milyen interpretációban és milyen szűrőn keresztül jutottak el különböző korabeli nézetek, vélemények, áramlatok.

Több ezer nyomtatott és kéziratos prédikáció átolvasása után világossá vált, hogy a szentbeszéd formái sajátágaiban jelentős változás nem következett be a korábbiakhoz képest. A *sermok* felépítése, tagolása nagyjából a barokk gyakorlatot viszi tovább. Tartalmilag a dogmatikai és erkölcsi beszédek túlsúlya figyelhető meg. Ritka, és inkább a vizsgált korszak végén bukkan fel gyakrabban a *homília*.

A prédikációk legfőbb forrásai továbbra is: a Biblia, a szentatyák, a pápák és zsinatok tanítása; ám ezen források jelentősége a korban átértékelődik. Hívó katolikusok előtt természetesen továbbra is mindegyik abszolút tekintély, ám bizonyos érvrendszerekben a szerzők már érzik forrásaik bizonyító erejének sebezhetőségét. Bizonyos egyházatyák, pápák és az újkori zsinatok csak hívó katolikusok számára rendelkeznek meggyőző erővel, más felekezetek vonatkozásában ellenben nehezen használhatók fel. Az egyházat, vallást támadó nézetekkel szemben pedig sem ezek, sem a Biblia nem perdöntő bizonyíték, hiszen az ellenfelek sokszor épp a kinyilatkoztatás és a tekintélytisztelet ellen léptek fel. Ezért – főleg polemikus beszédekben – sok szerző próbálkozik azzal, hogy érvelését minél szélesebb alapra állítsa. Törekcsenek bemutatni, hogy érvelésüket nemcsak az egyház tanítása, hanem a józan ész, és a természet törvényei is alátámasztják, valamint hogy a katolikus tanítás a nemzet és a társadalom szempontjából is a leghasznosabb. Ugyanakkor állandóan hangsúlyozzák, hogy a ráció önmagában nem elegendő sem a világ, sem Isten megismerésére, elengedhetetlen a hit is. Ugyanígy figyelmeztetnek, hogy a természettörvény a kinyilatkoztatással együtt adhat helyes erkölcsi útmutatást, és a vallás nélküli erkölcs tökéletlen, és nem elégséges, nemhogy az üdvösség elnyerésére, de a társadalom javára sem. A prédikációkban egyre nagyobb hangsúlyt kapnak az általános emberi (sokszor a pogány történelemből, filozófiából, vagy más vallásokból alátámasztott) értékek és erények, de igyekeznek bizonyítani azt is, hogy ezek önmagukban csak töredékesek voltak, és a kereszténység adta meg a kiteljesedésüket.

Korszakunkban is jellemző a középkortól elterjedt prédikációépítkezési eljárás: a szerző megvizsgálja a kitűzött tárgy ószövetségi előképeit, majd jézusi és újszövetségi alapjait, és mindezeket alátámasztja az egyház: a szentatyák, pápák, zsinatok, tekintélyes lelki írók tanításával, esetleg szentek életével (miközben esetleg cáfolja az ellentétes hitvallásokat, eretnokségeket). Mindezekhez fűzi a maga észrevételeit, buzdítását.

Az említett legfontosabb forráscsoportok mellett nem elhanyagolhatók a legkülönbözőbb szakrális és profán források sem.

Számos példáját látjuk, hogy az egyes szónokok egymás műveit használták fel a prédikációk elkészítéséhez. A nyomtatott könyvek gyakran kifejezetten a lelkipásztorkodó papság munkájának „könnyebbségére” láttak napvilágot. A szerzők meglehetősen szabadsággal alkalmazták a régebbi és a korabeli beszédeket. Néha csak gondolatokat és érvrendszert, néha rövidebb idézeteket, néha pedig hosszú szakaszokat vettek át szerzőtársaik munkáiból. Pázmány Péter még 150 év távlatából is erőteljes hatást gyakorol a prédikációirodalomra, őt valósággal közkincsnek tekintik. Ha tőle, vagy valamelyik más magyar szerzőtől vesznek át gondolatmenetet vagy konkrét szöveget, a hivatkozásokban legtöbbször fel sem tüntetik. Így az egymás közötti szövegáramlás csak néhány esetben mutatható ki, legtöbbször azonban követhetetlen.

Jellemző, hogy a felvilágosodás korának prédikációi kerültek a bizonytalan hitelességű és a legendás források alkalmazását a szentbeszédekben, hozzáértve, hogy a korabeli forráskritika nem egyszer tévedett a források hitelességét illetően.

A prédikációk és a profán tudományok kapcsolata ellentmondásos: a szerzők a nyelvészet és a történelem területén meglehetősen jártassággal rendelkeznek, az irodalommal szemben legtöbbször bizalmatlanok, a természettudományokban pedig a túlnyomó többség nagyfokú tájékozatlanságot mutat.

A felvilágosodás-kori prédikációk irodalmi kifejezőeszközökben szegényesek. A szerzők elsődleges célja az ismeretközlés, tanítás volt. A korabeli szerzők tudatosan kerültek a beszédek túlzott irodalmi felékesítését. Hasonlatokat, metaforákat nagyon ritkán használtak. Szinte teljesen kiveszett a beszédekből a példa. Legfeljebb ókori történelmi példákat használt fel szívesebben néhány szerző.

A beszédeket szavak és fogalmak – sokszor etimológiai – magyarázatával tették színesebbé és egyben tudományosabbá. Különösen kedvelt kifejezőeszköz a prédikációkban a *sermocinatio*. Ugyancsak kedvelt eszköze a prédikációíróknak a halmozás, ezen belül is a kérdések halmozása, az anaforisztikus mondatépítkezés, párhuzamok és ellentétek, valamint szólások és közmondások alkalmazása. A felkiáltások, megszólítások, kérdések a hallgatósággal való kapcsolat fenntartását szolgálják.

A prédikációkat vizsgálva kétséget kizáróan megállapítható, hogy a lelkipásztorkodó papság új, minden korábbtól eltérő korszak kibontakozását tapasztalta a 18. század derekától. Ezt az újdonságot elsősorban az egyház- és vallásellenes eszmék terjedésében érzékelték, amelyek hamarosan a katolikus hívők mentalitására és erkölcsi szemléletére is jelentős hatással voltak. Ezért a szónokok feladata megváltozott, ahogy ezt gyakran ki is fejezik a szószékről: nem elegendő a hit ágazatainak ismertetése és a hívek

buzdítása, hanem reagálniuk kell a támadásokra és tévedésekre, sokszor az ellenfelek gondolatmenetéhez alkalmazkodva kell megvédeniük hitüket.

A felvilágosodás korának különböző filozófiai ágazatairól a papság nagy részének nem voltak mélyreható ismeretei. Szinte sosem találkozunk azzal, hogy filozófusok nézeteit szisztematikusan ismertetnék vagy cáfolnák, inkább általánosságokban, gúnyos vagy ingerült oldalgóságokban ítélik el őket.

Az általuk „mai tudóskák”-nak nevezett felvilágosultakat tanaik részletezése nélkül emlegetik és becsmérlik a szószékről, és hajlamosak a legkülönbözőbb nézetek és eszmerendszerek összemosására. Legtöbben azon a véleményen vannak, hogy ezek az „új” tanítások valójában nem is újak: a régi tévtanítások, eretnekségek felújításából származnak.

Másik általánosnak mondható véleményük, hogy az új tanítások, illetve azok megalkotóinak és követőinek erkölce között közvetlen összefüggés van: azért rombolják le az egyház tekintélyét, azért kérdőjelezik meg etikai rendszerét, mert fel akarják szabadítani a lelkiismeretüket. Bűnös életük megokolásához gyártanak alapot elméleteikkel, azért tagadják a lélek halhatatlanságát, az utolsó „közönséges” ítéletet, a jók és rosszak túlvilági jutalmazását, hogy nyugodtan élhessék erkölcstelen életüket.

A katolikus klérus szinte egyöntetűen oppozícióban állt a jozefinizmussal és a „megvilágosodás” legtöbb hozadékával, főként azok forradalmi irányzataival. Legtöbben ugyanígy elutasították a felvilágosodás idején hazánkban is terjedő, az egyház korábbi státusát megkérdőjelező teológiai nézeteket (febronianizmus, gallikanizmus, janzenizmus) is. Nem ilyen egyértelmű az Antonio Muratori nevével fémjelezhető, és hazánkban is terjedő reformkatolicizmus, vagy katolikus felvilágosodás megítélése. Bár igehirdetésükben gyakran elítélik azokat a katolikusokat, akik változtatni akarnak az ősi hagyományokon, a gyakorlatban a legtöbbben mégis a reformkatolicizmusnak megfelelő, egyfajta kiegyensúlyozott, túlzásoktól mentes, józan vallásosságot képviselnek akár a szentek tiszteletét, akár a liturgiát, akár a jámbor szokásokat illetően. Ám a beszédekből kitűnik, hogy a klérus a legkevésbé sem képviselt egységes véleményt a kor által felvetett problémákban.

A felvilágosodás-kori prédikációk talán legérdekesebb nívója: a hitviták tárgyának és módszerének megváltozása. A barokk idején előforduló polémia szinte kizárólag a protestáns tanok ellen irányult, és elsősorban teológiai természetű volt: főleg a szentségek, az egyházfegyelmi kérdések és a kinyilatkoztatás értelmezése adta a legfőbb témákat. Korszakunkban a vita sokirányúvá vált. A protestantizmussal való polémia megmaradt, de enyhült. A szónokok erőfeszítése egyre inkább a kinyilatkoztatást, a vallást,

az örök életet alapjaiban támadó nézetek visszaszorítására irányult. A katolikus szónokok nehezen találtak eszközöket és ellenszert arra a felfogásra, amely minden kultuszt, szentséget, vallási hagyományt feleslegesnek tartott, Krisztust csupán embernek, a Bibliát pusztán emberi műnek tekintette.

Ugyancsak fel kellett venniük a harcot az egyház korábbi státusát támadó jozefinista, febroniánus és egyéb nézetekkel. A kihívásokra adott válaszkísérletek azonban szinte annyifélék, ahány szerző van. Így egymás között is megfigyelhetők viták bizonyos kérdésekben: az engedékenyebb papok a hagyománytisztelőbbeket támadják, és viszont; de az is eltérő, hogy ki milyen kérdésben liberális vagy konzervatív. Korszakunk a katolikus prédikáció útkeresésének korszaka. Minden szerző legnagyobb dilemmája, hogy úgy tudja hathatósan megszólítani a kor áramlatai által érintett hallgatóit, hogy megmaradjon a sértetlen katolikus tanításban.

Ugyanígy nehézséget okozott a szónokok számára az általuk „hideg” keresztényeknek nevezett hívők egyre nagyobb száma, akiknek az életfelfogása, vallásos gondolkodása, életvitele sokban eltért attól, amit a papság elfogadhatónak tartott. A papság és a hívek között egyre nagyobb szemléletbeli szakadék mutatkozott, ráadásul a papság és az egyház tekintélye is érezhetően visszaszorult.

A szónokok határozottan léptek fel „szabados könyvek” ellen. Ezek lehettek teológiai vagy filozófiai művek, állam-, vagy egyházellenes munkák, de legtöbbször inkább a szépirodalom tárgykörébe tartoztak. Szintén megemlítendő, hogy korunk prédikációi kezdték kárhóztatni először a színházat is, legtöbbször mint a templom vetélytársát, a felesleges és erkölcstelen szórakozás helyét.

A koncionátorok nemcsak a hagyományos egyházat, hanem a hagyományos társadalmat bíráló eszmék elterjedését is tapasztalták. A törvény előtti egyenlőségre, a polgári demokrácia megteremtésére, a születési előjogok eltörlésére vonatkozó elméletek, valamint maga a francia forradalom ténye reakciót vártak a szószékről. A korabeli szónokok társadalomképe konzervatív. A hierarchikus társadalmat Isten akaratával megegyezőnek vallja mindegyikük, ennek megkérdőjelezését, az ellene való lázadást és zúgolódást súlyos bűnnek tartják. Folyamatosan intik az alárendeltek az előljárók iránti hűséges szolgálatra és engedelmességre. Ezzel egyidejűen viszont az uralkodókat és előljárókat is figyelmeztetik feladatuk lelkiismeretes végzésére, és Isten előtti felelősségükre. A prédikációk legtöbbször a nagycsaládot tekintik célközönségüknek, legyen az akár polgári, akár paraszti. A nemes és udvari emberekhez szóló, az ő értékrendjükre alapuló beszédek teljesen visszaszorulnak. Az erkölcsi beszédek a szülőkhöz és a „cselédes gazdákhöz”

szólnak. A kor prédikációi minden alkalmat megragadnak, hogy a keresztény nevelésről buzdítást adjanak. A szülőket intik a „módi” nevelés veszélyeire. A gazdákat és gazdasszonyokat pedig arra figyelmeztetik, hogy szolgálknak, cselédeknek nemcsak fizikai és anyagi ellátásáért, hanem lelki üdvösségükért is ők a felelősek. Vallási és erkölcsi példamutatást egyaránt követelnek tőlük.

Koruk egyenlőségkultuszát hamisnak, megtévesztőnek tartják, és hangsúlyozzák, hogy az igazi egyenlőséget, testvériséget Krisztus és az ő egyháza teremtette meg, amennyiben a keresztségben mindenkit Isten gyermekévé tesz, az erények pedig minden rendű és rangú embert alkalmassá tesznek az életszentségre.

A franciaországi események kedvelt témájává válnak a prédikációknak. A forradalom egyház- és vallásellenes intézkedéseit szívesen használják fel figyelmeztető illusztrációul, és bizonyítékként a hagyományos erkölcsök üdvös és hasznos volta mellett. Ma már nem bizonyítható, de valószínűsíthető, hogy a papság szinte egyöntetűen elítélő véleménye a francia forradalommal kapcsolatban csillapította hazánkban a forradalmi hevületet. Amikor pedig a napóleoni támadás következtében a francia veszély Magyarországot is fenyegette, sok szónok intézett buzdító beszédet az ország és a hagyományos értékek megvédésére. Az 1809-es győri csatához kapcsolódó (azt megelőző lelkesítő, vagy a franciák kivonulását követő hálaadó) prédikációk a kor különleges emlékei.

A prédikációk politikai utalásai ebben az időben erősen megnőnek. Ugyanakkor cáfolnunk kell azt a téves hiedelmet, hogy a felvilágosodás korában a prédikáció politikai eszközzé, az uralkodó vagy a kormányzatszervek profán céljainak templomi szócsövénévé vált volna. Rendeleteket népszerűsítő, pusztán világias okfejtésű, praktikus (mezőgazdasági vagy egészségügyi) tanácsokat adó utilitarista prédikációkat szinte egyáltalán nem lelhetünk fel ebben az időszakban.

A korszak prédikációinak fokozott politikai érdeklődése elsősorban a francia forradalommal kapcsolatos eseményekre vonatkozik (egyházellenes intézkedések, a király kivégzése, a pápa fogsága és kiszabadulása, Napóleon felemelkedése és bukása stb.), de ritkábban előfordulnak a kor más politikai-katonai eseményeire történő utalások is.

A vizsgált korszakban változáson ment keresztül a teológiai szemlélet és a másvallásúakkal való kapcsolat is. A Tridentinum által kidolgozott, megújított katolikus hitrendszer elég erősnek mutatkozott, hogy a magyar klérus a protestantizmussal hathatósan vegye fel a harcot a szószékről. A vitás kérdéseket egyértelműsítő dogmák a prédikációk teológiai eszme-futtatásait is egységesítették. A felvilágosodás korában azonban a katolikus szónokok egységes fellépése megszűnt. A terjedő – már említett, gyakran katolikus

papoktól, főpapoktól származó – teológiai újdonságok különböző mértékben érintették az igehirdetőket, a reformkatolicizmus eszméihez is különféle módon viszonyultak. Néhányan a teológiai merevség fegyverét öltötték fel, és a legkonzervatívabb nézetek hangsúlyozásával, a kárhozattal való fenyegetéssel próbálták elejét venni, hogy híveik a legkisebb mértékben is szimpatizáljanak az új eszmékkel. Mások nyitottabb, józanabb nézeteket vallottak, és kevesen voltak, akik valamilyen vonatkozásban túlságosan is engedékenynek bizonyultak a modern nézetek irányában. Így a papság ezekben a kérdésekben is gyakran egymással szembenálló nézeteket vallott.

Gyakorivá vált az úgynevezett „oktató beszéd”, amely egy teológiai kérdést – sokszor a katekizmus alapján – alaposan és minden irányból áttekintve tanítja a híveket. A beszédek fő célja a katolikus tanítás kifejtése, a protestantizmussal szembeni vita egyre inkább érintőlegessé vált a beszédek nagy részében. Az esetleges polémia fő csapása ebben az esetben már nem a vallás bizonyos kérdéseit eltérő módon értelmező keresztények, hanem a vallást kívülről, mindenestül támadó hitetlenség ellen történt.

A prédikációkban ekkor kezd általánossá válni a szemlélet, hogy keressék azt, ami más vallásokkal összeköt, ami elfogadható vagy például állítható a hívek számára, ugyanakkor meg is védjék a katolikus dogmatikát és moralitást minden összeegyeztethetetlen nézettől. Ezért gyakori, hogy a pogány vagy keleti vallásokból is példákat hoznak egy-egy erény hősies gyakorlására. Ugyanakkor éles hangon bírálják „tévelygéseiket”, a kereszténységtől idegen vallási elképzeléseiket. Ez a kettősség figyelhető meg a nem keresztény világvallások és a nem katolikus keresztény felekezetek vonatkozásában is. A polémia tárgyától függően néha szövetségessé válhatnak a más vonatkozásban ugyancsak támadott felekezetek, vallások.

A felvilágosodás korának beszédei többféle szempontú vizsgálata még tovább gazdagíthatja a korról alkotott irodalmi és kulturális ismereteinket. Igaz, hogy az egyházi beszéd pontosan ebben a korban sokat veszít jelentőségéből, kezd kiszorulni az irodalmi köztudatból, és a társadalomra gyakorolt hatása sem mérhető a korábbi időkhez. Közvéleményt befolyásoló szerepe csökkent, de még mindig nagyon erős volt. A korabeli szentbeszéd híven tükrözi a papság gondolkodásmódját, problémamegközelítését, a vallási és gondolati újdonságokhoz való viszonyát. A korabeli prédikációk szinte felfoghatatlanul gazdag forrásértékkel rendelkeznek a történeti és helytörténeti, filozófiai, szociológiai, néprajzi, stilisztikai, ortográfiai, vallás-, politika-, tudomány-, életmód- és kultúrtörténeti, vallásfilozófiai, dogmafejlődési és egyéb tudományos kutatások számára.

A beszédekből megtudhatunk a korabeli vallási jelenségekre vonatkozó részleteket, például a gyóntatási,¹⁴⁹⁹ böjti és jámborsági szokásokról,¹⁵⁰⁰ az ünnepek megülésének módjáról.¹⁵⁰¹ Feltárulnak a társadalmi élet hétköznapi sajátságai, amikor a farsangi viselkedésről vagy az étkezési szokásokról,¹⁵⁰² a szolgák bérezéséről,¹⁵⁰³ az öltözködésről¹⁵⁰⁴ vagy az igazságszolgáltatásról¹⁵⁰⁵ beszél a szónok.

A „felvilágosodás” gyűjtőnévvel összefoglalt különféle eszmék, gondolatok és irányzatok terjedésének vizsgálata nem lehet teljes a korabeli prédikációk ismerete nélkül. Ezek ugyanis azon melegében reflektáltak a szerzőik által tapasztalt és többé-kevésbé átlátott újdonságokra. A legkülönbélebb mentalitású és felkészültségű szerzők, az eltérő szerzői attitűdök – néha a lekicsinylés, néha a védekezés és támadás, néha a düh és a kétségbeesés, majd néha a kapcsolatkeresés szándékában fogalmazott szövegek – mind azt tükrözik, hogy a 18. század derekán érezhetően megváltozott a világ a korábbi évtizedekhez képest.

¹⁴⁹⁹ ALEXOVICS, *Téli*, 94.

¹⁵⁰⁰ KLENÁK, *Prédikációk I*, 316; SIMON, *Vasárnapi I*, 201, *Vasárnapi II*, 517.

¹⁵⁰¹ MOLNÁR, *Prédikációk*, 342.

¹⁵⁰² TÖRÖK, i. m., I, 157, 164-171.

¹⁵⁰³ SIMON, *Ünnepi*, 490.

¹⁵⁰⁴ TÖRÖK, i. m., I, 30-31.

¹⁵⁰⁵ SIMON, *Vasárnapi II*, 365.

1.

Már a' mi 'e dologban tsudálatos, az, kk.: hogy ámbátor számtalan eretnekek mentek-ki az Anya-szent egyházból, kik ellene iszonyú-képpen dühösködtek; ámbátor az Eklesiát minden üdőben ellenségei keményen marták, sokakról hamissan vádolták, 's kárhoztatták; mind azon által ezer száz hetven esztendőök forgása alatt tsak egy olly ember sem találkozott a' keresztény világban, a' ki az Áldásokat, és szenteléseket ótsálla, rágalmazta, gyalázta vólna: el-annyira ítélte jónak ezt a' szokást az egész kereszténység. Elsők vóltak a' Waldensések, kik 1170dik esztendőben nevetni kezdték az Áldásokat. Utánnok jöttek a' Flagellansok, kik a szenteltt víz tseppeit pokol-béli szikráknak mondták. Ezek után a' Wilkleffisták pogányi Ceremoniáknak, boszorkányságnak, ördögi babonának állították a' Víz, Só, Kenyér, Bor, Olaj, Hus, barkás Ágak szentelését.

Nem szégyen-e' tehát a' mostani olly tanúltt világnak ezeket a' kotziporokat követni? Mert vannak sokan, a' kik őket ebben követik. Nem gyalázat-e' tehát a' mostani olly meg-világosodott embereknek, azt jónak nem látni, a' mit ezer esztendőig, és tovább mind a' Tudósok, mind a' tudatlanok, mind a' szentek, mind az eretnekek jónak ítéltek? (ALEXOVICS, Tavaszi, Virág vasárnap, 132-133.)

2.

Tudgyátok, szerelmesim, hogyan okoskodnak ők, mikor bennünket a' babonáról vádolnak? Hallyátok, és katzagjátok. Nints az Irásban, mondgyák ők, semmi p. o. a' Barkák szenteléséről: tehát az babona. Nem hit ágazattya, mondgyák ők, hogy hasznos a' Gyertyák, olvasók, ereklyék szentelése: tehát az babona. Nem szükséges az üdvösség' el nyerésére, mondgyák ők, a' lelketlen alkotmányokat szentelni: tehát azok szentelése babona. Ugyan nem nevetséges okoskodás ez, KK.? Hát mind babona az, a' mi nints az Irásban? Mind babona, a' mi nem Hit' ágazattya? Mind babona, a' mi nem szükséges az üdvösség' el nyerésére? Ha ez úgy vagyon, babona imádkozni a' *Credót, Hiszek egyet*; mert ennek se hire, se hamva az Irásban. Babona a' Keresztségben a' gyermekeket vízbe mártani; mert ez nem Hit' ágazattya. Babona szüzességet tartani; mert ez nem szükséges az üdvösségre: azért Kristus, az ő szent Anyja, Sz. János Evangyélisa babonások vóltak, mivel a' szüzességet meg-tartották. Látyátok, kk., melly nyomorúságos, melly ina szakadt okokból ostromolnak bennünket a' mostani Meg-világosítottak. (ALEXOVICS, Tavaszi, Virág vasárnap, 149-150.)

¹⁵⁰⁶ Mind a nyomtatott, mind a kéziratosszövegek átírásában betűhív közlésre törekedtem. Mindenben követtem az auctor helyesírási szokásait, beleértve a kis- és nagybetűk használatát, az írásjeleket, az egybe- és különírást és a betűtípusokat (pl.: f, a', 's). Kivételt képeznek azok az esetek, amikor a magánhangzók hosszúságát ma már nem használatos ékezetekkel (de egyértelműen) jelzik a szerzők. Ilyenkor a ma használatos ékezeteket alkalmaztam.

3.

Mert ugyan-is légyen egy valaki olly ember, a' ki semmit nem akar hinni, hanem tsak a' mi tetszik néki, a' kinek soha sints szándéka, hogy magát a' hit szerént alkalmaztassa; légyen egy valaki illyen ember; mivel fog tsendességet szerzeni elméjének? ő vagy a' Religiót egészen el-veti, mint a' szabad lelkek; vagy magának maga esze szerént egy különös Religiót kohol, mint a' Világi Bóltsek. El-veti ő egészen a' Religiót, az az, nem törődik semmit azzal, ha van-e' Isten, hogy szükséges őtet tisztelni, mi következik e' jelen való élet után, van-e' ezen kívül más élet-is? [...] Odább; a' ki el-veti egészen a' Religiót, mit kell annak tennie? szent Isten! mit kell tennie! melly nagy vakmerőségre, mitsoda iszonyatosságra nem kell magát adnia! A' Világ Üdvözítőjét, az Isten Embert meg-kell tagadnia; a' Prófétáknak, a' kik őtet előre jövendöllötték, ellent kell mondania: az egész szent Irást, annak minden könyveit hamisságnak, sült hazugságnak kell állítania: az Apostolokat, az Evangyélistákat istentelen *impostoroknak*, ravasz tsalóknak kell tartania: a' Kristus tsudáit kell meg ostromolnia, és hogy azok együl-egyik tsupa költemények, meg-kell mutatnia: annyi milliom Martyrok, kik a' Kristus hitét vérekké petsételték, bizonyosságát semmivé kell tennie, és őket esze fordúlt embereknek kell itélnie: minden historikusoknak, nem tsak az Egyháziaknak, hanem a' Világiaknak is ellene kell mondania: az egész világot, melly 1700 esztendőktől fogva a' Kristus hitét bé-vette, együgyüségéről, vastag ostobaságról, esztelenségről kell vádolnia: magát ezer-meg-ezer leg bóltsebb embereknél, a' kik egész életüket a' tanulásban töltötték, és tsudálkozásra méltó könyveket irtak, okossabbnak, meszszebb láttónak, tanultabbnak kell tartania. (ALEXOVICS, Tavaszi, Húsvét után I. vasárnap, 201-203.)

4.

[...] a' Romaiak, kik Világ Urai vóltak, Birodalmok leg virágzóbb állapottyában olly Isteneknek áldoztak, a' kik leg-undokb gonoszságokat vittek végbe. Tudom a' Pogányok könyveiből, hogy a' kik közöttök leg-bóltsebb, leg eszesb, leg-tanúltabb emberek vóltak, irtóztató tévelygésekbe estek, mind az Istenről való, mind az erköltsről való tanításokban. Socrates, és Diogenes a' szabados emberek bujaságát tisztességes dolognak itélték; Plató, és Cató azt rendelték, hogy minden ember felesége köz légyen mindennek; Horatius a' férj finak férjfiaval-való fertelmeskedését ditsírte; Aristoteles a' hamis Istenek botránkozató, 's fajtalanságra ingerlő képeit helyén hatta: Zeno a' boszszú-állást javasolta, és Plautus a' koldusokhoz való irgalmatlanságot; a' Persai, Medusi, Indiai Bóltsek meg engedték, hogy az Atyák leánnyokkal, és a' fiúk Annyokkal lakjanak; mások a' maga meg ölését, mások a' hazugságot, mások a' tsetsemős gyermekek el vetését, közönségesen a' minden ok nélkül-való hadakozást, a' kegyetlenséget, a' hazáján-kivül való rablást szabadaknak tanították. (ALEXOVICS, Tavaszi, Húsvét után I. vasárnap, 206.)

5.

Értjük ezeket? 's tudjuk ezeket Keresztények? ó tehát az Istenért! miért vettyük-el azonnal kedvünket, mikor a' Mindenható látogat bennünket? miért szomorkodunk, kesergünk, zúgolódunk illyenkor a' gond-viselés ellen? miért fakadunk panaszolkodó, átkozódó, káromkodó szókra az isteni tsapások alatt? miért mondjuk súlyos állapotunkban, hogy nem tud semmit felőlünk, el-felejtkezett rólunk, kegyetlen hozzánk az

Isten? miért igyekezünk még vétkes módokkal, 's eszközökkel-is magunkat szerentsékké tenni? (ALEXOVICS, Tavaszi, Húsvét után III. vasárnap, 274.)

6.

Keresztény! nézd ezeket a' pogányokat. Ők a' jó erköltsnek veszedelmes, vagy a' religiónak káros könyvek' olvasását gonosznak tartották, 's azért keményen tiltották. Ők a' szemérmességgel ellenkező ruházatokat, 's magok gyalázatos meztelenítését vétkeknek állították, 's azért keményen tiltották. Ők a' mértékletlen költségeket, a' felettebb való pompát, a' nagy játékokat, az éjjeli, nappali kóborlást, rosznak ítelték; 's azért keményen tiltották. Ők a' perekben, 's az Igazság szolgáltatásában titkos álnokságokkal, mesterséges fogásokkal, prókatori szószaporítással élni, igazságtalannak találták, 's azért keményen tiltották. Ők a' szemérmet sértő Játék helyeket, *Teátramokot* olly éktelenségnek ösmérték, hogy az ottan játszó személyeket *infámisoknak*, betstelen embereknek tartanák. Honnan támadott benne ez az ösméret? A' természet okosságából. (ALEXOVICS, Tavaszi, Ugyan azon vasárnap [húsvét után 4.], 310-311.)

7.

[...] ne mentsétek magatokat ti, a' kik azzal éppen semmit sem gondoltok, hogy istentelen, gonosz könyveket, otsmány költeményeket, lélek vesztő Romanszokat, feslett énekeket, 's több efféle ördögi találmányokat öszve szedtek, és másoknak olvasásra költsön adtok; nyullatok bár akár millyen fogáshoz, mondgyátok bár egyre nekünk, hogy ebben nints semmi rossz szándéktok; hogy ti őket ezzel meg-rontani nem kívánjátok; hogy csak a' jót, melly benne foglaltatik, akarjátok meg ösmértetni velek; hogy őket előre meg-intitek, 's a' veszedelmes helyeket, és mondásokat nekik meg mutattjátok. De úgy-e, hogy ők-is ezekre a' veszedelmes helyekre és mondásokra egyszer csak ugyan reá akadnak? Ti tehát nekik jót adtok ugyan, de egyszer 's mind kezekbe hegyes tört-is adtok, mellyel magokat meg-ölhessék [...] (ALEXOVICS, Tavaszi, Ugyan azon vasárnap [húsvét után 6.], 373.)

8.

Nem kell, nem kell nekünk a' Jézus; nekünk olly Keresztényeknek, kik a' világ törvényében kedvünket lellyük; kiknek nints más Evangyéliomok, hanem csak a' világ szokása, a' világ Módiá; kik botránkoztató példákkal a' bűn országát ki szélesíttyük, a' Jézus Birodalmát pusztíttyuk. Nem kell nekünk a' Jézus: nekünk kényes, puha Keresztényeknek, kik majd nem-is tudgyuk, mi a' penitencia tartás, a' testi sanyargatás: kik csak a' korhelkedésre, a' dombérozásra jó erővel birunk; kiknek csak akkor vagyon egészséges, izmos testek, mikor a' gyönyörúségekben, a' mulatságokban, a' tántzban kell az éjtszakákat tölteni; kik ellenben gyenge természetű emberekké válunk akkor, mikor az Anya-szent-egyház a' kényesség kebeléből ki akar bennünket vonni, és a' bójtnak fáradságos igája alá akar hajtani. Nem kell nekünk a' Jézus: nekünk fel-fuvalkodott Keresztényeknek, kiket a' nagyra tartás' szele egészen el-ragadott; kik minden egyebet magunkhoz képest apróságnak, semminek állítunk; kik mástól függni általlunk, és a' földön Urat alig, az égben Istent semmi képpen ösmérni nem akarunk. Nem kell nekünk a' Jézus: nekünk, a' Kereszteny Név' üres hordozóinak, kik egész Kereszténységünket csak abban teszük, hogy emberséges emberek vagyunk; kik az Evangyéliomot csak a' Barátoknak,

Remetéknek hadgyuk; kik az Isten Fiát ezerszer ravaszáginkkal el-árullyuk, fertelmes kereskedésünkkel ellenséginek által adgyuk, tsúfokodásinkkal a' világnak nevetségül kiteszők. Nem kell, nem kell nekünk a' szegény Jébus, a' szenvedő Jébus, az alázatos Jébus, a' meg-ostorozott; a' halgató Jébus: a' Világ, a' pompás Világ, a' tzifra Világ, a' gyönyörűséggel kínáló Világ, a' fel-fuvalkodott, multságos, tréfás, tántzos Világ kell nekünk. *Non hunc, sed Barabbam**, nem akarjuk mi a' Jébus, és az ő Tudományát: a' Világ, 's ennek szokása, és Módiá uralkodgyon mi rajtunk. (ALEXOVICS, Tavaszi, Nagy pénteken, Toldalék, XI-XII.)

9.

Absalom gyermekem! gyermekem Absalom! oda minden vigasztalásom; el-vesztettem a' fiamat.

Kinek sirása ez, Keresztény Atyámfia? Dávidnak, vagy inkább a' Jébus Kristusnak? Bé vagyon ugyan Meg-váltód szája téve, de az ő mélységes sebei imigyen siratnak téged: ó gyermekem, ó kedves gyermekem! mit használ, hogy éretted meg-sebesitettem? mit használ, hogy éretted meg-liggattattam? mit használ, hogy éretted véreket ontottam? ha te tanításomat követni nem akarod; ha te a' világi hívságokat kedveled; ha te örök vesztedet keresed. Nem sajnálom, ne gondold, nem sajnálom, hogy ezeket váltságodért szenvedem. O bár még ezer ennyit éretted szenvedhetnék! de tsak az fáj, azt nem tudom el-szivelleni, hogy annyi büntetések, és kinok után, annyi fájdalmak és sebek után, annyi könny-hullatás, és vér-ontás után téged még-is örökre el-vesztelek. *Absalom fili mi! fili mi Absalom!* ó drága gyermekem! nézd fel kontzoltatott hátamat: ezt azért szenvedem, hogy te testedet rendetlenül ne gyönyörködtesd, hanem kemény zabolán tartsad. 'S mi vigasztalásom vagyon benned? te otsmány képezésekkel, tsábító fajtalan beszédekkel, fertelmes tselekedetekkel pokolra döjtöd magadat; örökre el-vesztelek. *Absalom fili mi!fili mi Absalom!* ó drága gyermekem! nézd mezitelenségemet, tövisekkel körül rakott fejemet: ezt azért szenvedem, hogy te a' fenheázó gondolatokat fejedből ki-üzzed, rendeden felyül ne ágaskodgy, az illetlen fényességnek, pompának haggy-békét. 'S mi vigasztalásom vagyon benned? te kevélységeddel, tzifrálkodásoddal, botránkozató öltözetiddel pokolra döjtöd magadat, örökre el-vesztelek. *Absalom fili mi! fili mi Absalom!* ó drága gyermekem! nézd az artzúl tsapásoktól meg kékült, fel dagadott képemet: ezt azért szenvedem, hogy te haragodat, mérges indulatodat szoros korlátba tsatollyod. 'S mi vigasztalásom vagyon benned? te gyűlölségeddel, harag tartásoddal, boszszú állásiddal pokolra döjtöd magadat; örökre el-vesztelek. Ez az a' fájdalom, melly minden fájdalmimat fellül mullya: ez az a' fájdalom melly egyedül meg foszt életemtől. (ALEXOVICS, Tavaszi, Nagy pénteken, Toldalék, XV-XVI.)

10.

A' régi kígyó, melly Ádámot fulánkjával meg-sebesítette, nem veszetette még-el mérgét. Valamint ő hajdan első szüleinket, úgy mostanában ostromol bennünket; hanem ellenkező mesterséggel. Régenten arra kisztette az embert, hogy Isten akarattyát áthágván, egyék a' halál étkéből; most arra kiszteti az embert, hogy Isten akarattyát meg-vetvén egyék az élet kenyereből. Régenten emberi szóval élt, hogy magát jobban ki-magyarázhassa; most a' Szent Atyák szavaival él, mellyeket meg-hamisít, hogy annál nagyobb hitet talállyon.

* Joann. 18. v. 40. [Jn 18, 40].

Régenten azon vólt, hogy minden félelmet meszsze üzzön Évától, 's őtet reá bátorítsa, hogy kóstollya meg a' tiltott gyümölsöt; most azon vagyon, mint tölthesse-bé halálos félelemmel az Éva fiait, hogy ne merjék enni a' parantsolt gyümölsöt. Régenten tsalárd kigyóvá tette magát a' Sátán, és hamisságával egészen a' paraditsom közepébe tsalta az embert; most világosság Angyalává teszi magát a' Sátán, és ijesztegetésével a' paraditsomtól meszsze hajtya az embert. Régenten azt súgta: egyetek, és *eritis sicut dii*, Istenhez hasonlók, halhatatlanok lesztek. Most azt kiáltja: ne egyetek, magatokat tartóztassátok, *ne forte moriamini*, ne talántán halált egyetek; ha tsak olly tiszták nem vattok, mint az istenek; ha tsak olly szentek nem vattok, mint az Angyalok; az Angyalok' asztalához ne közelitsetek, a' mennyei kenyérhez ne nyúllyatok. (ALEXOVICS, Tavaszi, Húsvét hétfőn, Toldalék, XXII-XXIII.)

11.

Úgy vagyon, Keresztények; most inkább szeretik az emberek a' setétséget, hogy sem a' világosságot; a' hitelenséget, hogy sem a' hitet, és *religiót*. Mikor vetette meg ember nagyobb kevélységgel a' Szent Lélek Könyveit, mint sem most? Mikor tsúfolta ember nagyobb pajkossággal a' hitnek mélységes Titkait, mint sem most? Mikor fordította ember nagyobb vakmerőséggel eszét, nyelvét, pennáját az Istenül ki nyilatkoztatott igazságok ellen, mint sem most? Most nem Gavallér a' Férfiú, ha tsak a' *Religióról* nem kételkedik. Most nem Dama, vagy Kisz-aszszony a' fejr személy, ha tsak a' *Religióról* nem kételkedik. Most együgyűnek, tanúlatlannak, butának tartatik az ember, ha tsak a' *Religióról* nem kételkedik. Rakvák mostan mindenek Hitben-kételkedőkkel, a' Gyülekezetek, a' Mulatozó-helyek, az Útszak, a' Suttomok, a' Kortsmák, Kávés házak, Latzi-konyhák. *Dilixerunt homines magis tenebras, quam lucem*. Inkább szerették az emberek a' setétséget, hogy sem a' világosságot.

Ezekről a' setétség szeretőkről, ezekről a' *Religió* dolgaiban kételkedőkről, ma két esztendeje sok győzhetetlen okokkal meg-mutattam, hogy ők tsupán tsak azért kételkednek, hogy zabola nélkül tulajdon kívánságik szerént élhessenek; hogy mivel a' gonosz életet kedvelik, és a' fesletségben gyönyörködnek, a' gonoszságot szabadon tselekedhessék; hogy mivel szeretnek és akarnak vétkezni, nyugodalmasan, lelki furdalás nélkül, kedvekre uszhasanak a' kívántt istentelenségben; azért akkor győzhetetlenül meg-mutattam; hogy a' hitben kételkedők romlott, és meg veszett szívű emberek. Ma azt akarom meg bizonyítani, hogy az ilyenek romlott, és meg veszett elméjű emberek. Ők ugyan azzal kérkednek, hogy nagy eszüek, meszsze látók, okosak, böltsek; de én ma a' Szent Lélek Úr Isten segítségével meg mutatom, hogy ők ostobák, ész nélkül valók, leg-kissebb józan okossággal sem bírók. Ezt pedig a' végett mutatom meg, hogy meg-lássátok, ha méltók e' arra az illetén emberek, hogy ti őket nagyra betsüllyétek, tsudálljátok, szeressétek, vélek társalkodgyatok, őket védelmezzétek. (ALEXOVICS, Tavaszi, Pünköst hétfőn, Toldalék, XL-XLI.)

12.

Mennyi igazságok vannak a' természetben, mellyekről tudgyátok, hogy úgy vannak, de azokat semmi képpen meg-nem fogjátok. Hogyan fogantatik, és éltetődik annya' méhében a' gyermek, ki fogta meg ekkorig? Hogyan főzi a' nap a' leg magasb hegyek gyomrában az aranyat, ki fogta-meg ekkorig? Hogyan lesz egy nagy fa egy földbe vetett apró magotskából, ki fogta-meg ekkorig? Tudgyátok, úgy-e', Keresztények, hogy a' gyümöls fa, noha az nem egyéb, hanem merő fa, még-is virágot hoz, ez pedig lassan-

lassan enni való gyümöltstésé válik; 's meg fogjátok elmétekkkel, hogyan történik ez? Ne mondgyátok, hogy ez természet munkálkodása, hogy a' föld nedvessége a' fán fel megy. Mert ha a' dolgot meg-akarjátok fogni, ha világossan át-akarjátok érteni, azt kell nékünk meg-magyaráznotok, hogy' történik vólta-képpen ez az állapot, hogy megy-fel a' fán a' nedvesség, hogy' vagy az, hogy' a' nedvesség, melly tsupádon tsupa viz, nem inni való, hanem enni való, dologgá válik, vagy leg-alább az uj növés leg kisebb részeit ki bontya, ki fejtí. (ALEXOVICS, Tavaszi, Pünköst hétfőn, Toldalék, XLV.)

13.

Most is vannak, a' kik káromollyák az ő szent nevét, és túri őket. Most is vannak, a' kik nem akarják meg-ösmérni az ő Istenségét, és szenvedí őket. Most-is vannak, a' kik játszottattyák, meg-vetik, tsúfollyák az ő személyét, tanítását, törvényét, és nem bántya őket: halgat minden boszszúságára; úgy viseli magát, mint ha vólta képpen féreg vólna.

De bezzeg utólsó ítélet' napján a' világnak meg-mutattya, ki légyen ő. Meg-mutattya, hogy ő az *Úrknak Úra, és a' Királyoknak Királya**. [...] Azok a' Tsászárok, Fejedelmek, világ Hatalmassai, kik a' Kristus' hitét üldözték, az ő Anya-szent-egyházát nyomták, mik lesznek akkor? *Scabellum pedum tuorum*, z'ámollya a' Kristus' lábainak. Azok a' mostani el bizott fél-Filosofusok, a' kik tsak az eszkekhez tartanak, a' Kristust káromollyák, az Evangyéliomot el-viselhetetlen göggel meg-vetik, mik lesznek akkor? *Scabellum pedum tuorum*, z'ámollya a' Kristus' lábainak. Azok a' képzelt Erős Lelkek, a' kik most a' poklot nevetik, a' Menny-országot katzagják, az örökkén valóságot költeménynek, 's tsak az együgyű község' ijesztő vászszának állítyák, mik lesznek, akkor? *Scabellum pedum tuorum*, z'ámollya a' Kristus' lábainak. Bezzeg meg-ösmérik akkor akarattyok ellen-is, hogy ő igaz Isten. (ALEXOVICS, Téli, Advent I. vasárnap, 10-11.)

14.

A' mái Tsábítók, Botránkoztatók, Rontók szántt szándékkal, el tökélett akaratból, egyenesen, ők magok hánynak leseket az embereknek; 's mind addig mesterkednek körülöttök, míg őket ugyan egyszer tsak a' bűn' keleptzétébe nem ejtik. A' mái Tsábítók, Botránkoztatók, Rontók, hogy az ártatlan lelkeket annál bizonyosban hálójokba kerétsék, titkon ostromollyák őket, a' barátság' hamis színét, és palástját veszik magokra, nagy szívességet mutatnak, tettetik mesterségesen, hogy ők semmi egyebet nem keresnek, hanem tsak egy ártatlan társalkodást; 's ennek árnyéka alatt addig addig kerülgetik az embert, míg őtet el nem altattyák, meg-nem vakítyák, magára vigyázatlanná nem teszik, 's azután kedvekre meg-nem rontyák. Rakva, merem mondani, rakva mái nap a' világ illy alattomban való Tsábítókkal. Tele vélek minden Kor, minden Nem, minden Rend. Találok Ifiakat, a' kik a' tsábítást korokat illető szabadságnak, Jusnak tartják. Találok Öregeket, a' kik, mivel már tulajdon személyekben talán nem vétkezhetnek, kedveket abban töltik, hogy másokat vezérlenek a' vétekre. Találok Férfiakat, a' kik tanúlnak rajta, 's minden tudományjokat abban helyheztesik, hogyan fogják-meg a' könnyü hitűeket okosság' színe alatt. Találok Aszszony-állatokat, a' kik minden kényességek, 's szemérmességek mellett, melly az ő nemeknek tulajdona, igen nagyon értenek az ártatlan szívek meg-keretéséhez, 's rontásához. Találok mind a' világiak, mind az Egyháziak közt Rontókat, Vesztőket, Tsábítókat; tsak hogy az köztök a' külömbség, hogy a' világiak ugyan vakmerőbbek; de az Egyháziak

* Apoc. 19. v. v. 16. [Jel, 19, 16-].

ravaszabbak, veszedelmesebbek, ártalmasbak. (ALEXOVICS, Téli, Karátson után-való vasárnap, 112-113.)

15.

Mi a' szülő maga házában? Az, a' mi Isten az egész világban. Kegyes Atya, szorgalmatos Pásztor, kemény Bíró. Kegyes Atya, maga házában a' szülő. 'S már ebből háromra köteleztetik. Egyikre; hogy mikor int, ne lármával, ne szitkok, káromkodások, átkok között, hanem szelédségben, kegyességben intsen. Másikra; hogy mikor háborodik, a' szülői hatalomtól el-ne ragadtasson, hanem mély alázatosságban bánnyon gyermekivel. Harmadikra; hogy midőn haragszik, a' haragot mindég békességes-tűréssel enyhítse. Szorgalmatos Pásztor maga házában a' szülő. 'S ebből-is háromra köteleztetik. Arra, hogy magzatit a' szükséges dolgokra tanítsa. Arra, hogy magzatit jó példájával építse. Arra, hogy magzatihoz szorgalmatos gond-viseléssel légyen. Kemény Bíró maga házában a' szülő. Ebből is háromra köteleztetik. Elsőben, hogy gyermeket szoros zabolán tartsa. Másodszor, hogy az ő hibáikat ne nevesse, el-ne nézze. Harmadszor, hogy őket rossz viselésekért megbüntesse. (ALEXOVICS, Téli, Víz-kereszt után I. vasárnap, 164.)

16.

Melly igen szükséges tehát, hogy a' gyermekek jóra oktattassanak. A' gyermek gyenge vesző, melly minden-felé könnyen hajlik. A' gyermek lágy viasz, mellyre akár minű petsétet nyomhatni. A' gyermek gyalótt tábla, melly minden festéket bé-vészen. Tehát gyermek-korokban, míg lágyak, és hajlandók, *Pasce oves meas*, legeltessétek a' Kristus' bárányit.

Legeltessétek, az az: tanítsátok, mit kell rövid summában hinniek; hogy vessenek magokra keresztet, 's mi-okra nézve tiszteltyék a' szent keresztet; hogy ájtatos tiszteletben tartsák a' szent képeket; hogy nagyra betsüllyék az Úr Jébus Nevét; hogy a' *Mi Atyánkot*, az Angyali üdvözetet, a' *Hiszek egy Istent*, az Istennek tiz, 's az Anya-szent-egyháznak öt parantsolatlyát tudgyák. Nem tetszik ez a' világnak? De szerelmesim, nem-is a' világ gödölyéit, hanem a' Kristus' bárányit legeltetitek, gyermekitekben keresztényeket neveltek. *Legeltessétek*, az az: tanítsátok, mint kell magokat az Istenhez viselni: hogy ötet szeressék, és tiszteltyék; hogy minden este és reggel ötet dítstíjék, néki a' jó-téteményekért hálákat adgyanak, bővebb áldomásokat tőle kérjenek; hogy az asztal előtt, és utána betsülletesen imádkozzanak. Nem tetszik ez a' világnak? De, - szerelmesim, nem is a' világ' gödölyéit, hanem a' Kristus' bárányit legeltetitek, gyermekitekben keresztényeket neveltek. *Legeltessétek*, az az: tanítsátok, mit kell kerülniek: hogy a' bűnt gyűlöllyék, a' pokoltól irtózzanak, semmit a' világon rossznak ne itéllyenek a' bűnön kívül. Nem tetszik ez a' világnak? De, szerelmesim, nem-is a' világ' gödölyéit, hanem a' Kristus' bárányit legeltetitek, gyermekitekben keresztényeket neveltek. *Legeltessétek*, az az: tanítsátok, hogy veszedelem, lélek-kárhozat, a' világon kapdosni; hogy ember a' földön egyedül tsak azért él, hogy Istennek szolgállyon; hogy tsak az boldog, a' ki az Istent féli, tsak az dítstíretes, a' ki gyermekségétől fogva üdvösségét keresi, tsak az okos, a' ki az örök kárhozatot kerüli. Nem tetszik ez a' világnak? De, szerelmesim, nem is a' világ gödölyéit, hanem a' Kristus' bárányit legeltetitek, gyermekitekben keresztényeket neveltek. *Legeltessétek*, az az: tanítsátok, hogy a' jó erkölts nehéz állapot; hogy a' Kereszténynek maga vágyódásit szoros korlátban kell tartania, hogy az örök boldogságba nem juthatni, hanem tsak erőszak-tétel

által. Nem tetszik ez a' világnak? De, szerelmesim, nem is a' világ gödölyéit, hanem a' Kristus' bárányit legeltetitek, gyermekitekben keresztényeket neveltek.

Ó! ha így oktatnánk az apród-esztendősöket, ugyan mit nem venne a' Váras' tőlünk? Kikből kerekednek jó, és dolgos polgárok? kikből igazság-szerető kereskedők? Kikből békességes szomszédok? kikből tiszta, 's egymáshoz hív házások? kikből igaz barátok, és szíves atyafiak? Nemde az olyan gyermekekből, a' kik' szívébe az isteni félelem kis-korokban bé-oltatott? Ó! ha így oktatnánk az apród-esztendősöket, ugyan mit nem venne az Ország tőlünk? Kikből válnak szorgalmatos, és munkás Tisztviselők? Vigyázó, és jó lelki ösméretű Elöl-járók? Egyenes szívű, és bátor Tanácsosok? Igaz, és megtántoríthatatlan Birók? Nemde az olyan gyermekekből, a' kik kisdedségeiben az Istent félni meg-tanúlták? Ó! ha így oktatnánk az apród-esztendősöket, ugyan mit nem venne az Anyaszent-egyház tőlünk? Kikből lesznek példás Papok? kikből tökéletes, jámbor szerzetesek? kikből búzgó és hatalmas Predikátorok? kikből hathatós gyóntató Atyák? kikből fáradhatatlan lelki Pásztorok? Nemde az olyan gyermekekből, a' kik kitsinységeiben az Isteni félelmet bé itták? [...]

De bezzeg, mit tanúlnak most a' gyermekek? Mire oktatták most magzatikat a' szülék? Ah! mái nap mindent tudnak a' magzatok, tsak az Isteni félelmet, a' keresztényi kötelességeket nem tudgyák. Tántozolni kell? tudnak. Társalkodni kell? tudnak. *Complementérozni* kell? tudnak. Fejeket, derekokat, kezeket diszesen kell hordozni? tudgyák. Idegen nyelveken kell szóllani? tudnak. Az újságokból, a' régi históriákból, a' Matematikából kell beszélni? tudnak. A' mit itten szemérem ki-mondani, azt leg-jobban, azt mesterségesen tudgyák. De keresztény életet viselni, a' bűnre el-pirúlni, az Isten ítéletétől félni, a' Religiót nagyra betsűlni; ezt bezzeg nem tudgyák. Minden most a' gyermek, tsak keresztény nem. [...]

Nemde mostanság magok a' szülék leg-inkább rontják magzatikat? Most a' gyermekek nevetik a' Hit' igazságait, tsúfollják az Evangyéliomot, az egész Religiót semminek állítják. 'S honnan származik ez? Nem a' szüléktől, a' kik soha sem dít sírik előttök a' Religiót, még magok betsmérelik, rágalmazzák? (ALEXOVICS, Téli, Víz-kereszt után I. vasárnap, 167-172.)

17.

Mitől vagyon tehát az: hogy most a' Papi rendet minden felül rágalmaza az ember: hogy temérdek hamis reá-fogásokkal szenyesséti: hogy nagy gyönyörűséggel halgattya, mikor az istentelen Lelkektől gyaláztatik: hogy szánt-szándékkal öszve-szedi, valami rosszszat hall, lát, olvas a' Papokról, és azt mindenütt lotsogja: hogy ezzel meg nem elégszik, hanem még magától-is számtalanokat költ ellenek, tsak őket rútol le festhesse: hogy az ő kisdéd hibáikat nem tsak mindenütt ki dobolya; hanem merő gonoszságból toldja, és öregbíti: hogy az egynek fogyatkozását, minden törvény ellen, az egész Papi rendre keni, mázollya: 's e' mellett ezt az égbe kiáltó vétet, mivel a' Papok ellen vagyon, semminek tartja? Tisztelitek? Miért láttyuk tehát szemeinkel, hogy most ember a' Papokból tsak bolondokat tsinál: hogy velek magát tsak mulatni akarja: hogy ha udvarában Papot tart, egy szolgálval külömben bánik, hogy sem véle; olly szolgálatot kíván tőle, melly tsak az inast, 's az utolsó szolgálót illetheti? Ó ti Istennek fel-szenteltt személlyei! melly alá-való mostanság a' ti sorsotok! mitsoda szemekkel teként most az ember reátok? mit tsinál, mikor szem-közt akad veletek? mitsoda hanggal, minű tonusból szóll hozzátok? melly nagy benne az irtózás, az idegenség, melly ötet meszsze távoztatja tőletek? mekkora szívében az a' gyűlölség, mellyel gerjed ellenetek? Ó ti Kristusnak tellyes hatalmú Hely tartói, és követi! hová lett hajdani betsűletetek! most Papnak lenni; és ostoba, tök-fejnek lenni, egynek tartatik. Most

mihelyt Pap valaki; már darabos, faragatlan, nevelés, 's elme nélkül-való ember, a' ki nem tudja, hogy kell élni. Most a' világ el-nem hiheti; hogy valaki igaz Pap légyen, 's még-is derekassan, okossan, nemessen gondolkodni tudjon. Ó te Angyalokat álmétkodtató, megfoghatatlan méltóságú Papi rend! melly hitvánnyá lettél, melly tsúnyául motskíttatol mostanság a' világi társasságokban! ott a' Mise-mondás, a' Breviarium, a' több Papi Szolgálatok tsak arra szolgálnak; hogy azokból tsúfot üzzön az ember: ott az Anya-szent-egyház fő Pásztorát otsmány trágárságokkal terheli az ember: ott az Egyházi szolgálókról orrfintorításával, irtozással beszél az ember: ott a' Lelki-Pásztorok titkos vétkeit nagy katszágással tálallya-ki az ember: ott a' Lelki-Atyák ellen hazudik, esküszik, káromkodik az ember. (ALEXOVICS, Téli, Víz-kereszt után III. vasárnap, 225-226.)

18.

Mert honnan származik a' mi egész búnk, és bánatunk? honnan a' mi unalmunk, kedvetlenségünk, szomorúságunk? honnan a' mi rossz contentomunk? honnan minden nyomorúságunk? kivánságinkból, feslett indulatinkból. A' nagyra-vágyódó ember, miért nem elégszik-meg azzal, a' mi ő mostanában? miért ásitózó azután, a' mi nem ő mostanában? miért zúr-zavaros kivánságiban? miért türhetetlen reménységében? miért nagyra tartó, mikor szája izére folyik dolga? miért majd tsak nem kétségbe esett, mikor vakra fordul kotzkája? honnan ered benne ez a' szívének szörnyű nagy kínnya? a' nagyra vágyódás indulattyaiból, mellyet a' zabolán tartani nem akar. A' fősvények, a' haragosok, az irigyek mekkora kínokat nem szenvednek? 's mitsoda fájdmaktól nem gyötörtetnek? honnan jó ez az ő keserúségek, melly életeket egészen pokollá teszi? vizsgályuk bár ezt, akár hogyan akarjuk; bizonyos, hogy büntető ostorok az ő tulajdon indulattyaik. Többet mondok: honnan veszik eredeteket a' közönséges bajok, az egész világ nyomorúsági? ki okozza azokat? Talán a' lelki szegények? talán az alázatosok, és szelédek? talán a' békeségesek, és öldöklést szeretők? ezek okozzák a' világnak a' bajt, a' keresztet, a' nyomorúságokat, a' kedvetlenséget? (ALEXOVICS, Téli, Ugyan az vasárnap [vízkereszt utáni 4.], 268-269.)

19.

Hogy a' Pogányság a' világon olly messze terjedett vólt, nem tsudálok. Abban ember minden fesletségre szabadon rohanhatott, és a' gonoszra hajlandó indulatit hosszu porázra botsáthatta: ám magok a' hamis Istenek mutattak néki erre példát. Hogy a' fene dühös Mahomet annyi népeket holdított magához, és hamis törvényt állandóvá tette, ezen nem álmétkodom. Ő ezt egy felől erőszakkal, roppant hadi sereggel vitte végbe; más felől pedig a' test' gyengéltetésére, a' motskos gyönyörúségekre, a' kivánságok' szabadságára eresztette maga nyáját. De, hogy a' Jébus Kristus' Törvénye úgy el-terjedett, az a' Törvény, melly tsak a' maga' meg-feszítését, a' maga' zabolázását, a' magán-való erőszak-tételt parantsollya embernek: az a' Törvény, mellyet semmi világi hatalom pártul nem fogott, hanem tsak tizenkét szegény póroktól hirdettetett; az a' Törvény, mellynek az egész világ tellyes tehetségével, iszonyú üldözésekkel ellene-állott: ez olly nagy tsuda, mellynél nagyobb nem lehet. Nagyobb tsuda ez a' világ' Teremtésénél. Mert ekkor semmi nem állott ellent az Isten' akarattjának. Nagyobb tsuda ez a' halottak' fel támasztásánál. Mert a' lélek nem áll ellent testével-való meg-egyesülésének. Ollyan tsuda ez, mint ha tizenkét ártatlan Bárányok a' világnak minden dühös farkassait meg gyöznék, 's birodalmok alá hajtának. (ALEXOVICS, Téli, Víz-kereszt után VI. vasárnap, 315-316.)

20.

Az isteni ige akár mesterséges pompával, akár együgyű képpen adassék előnkbe, Isteni ige; azért mindenkor egy erővel bír. Az Isteni ige ha nem jeles, gazdag, nemes tsatornyán folyik is hozzánk, Isteni ige; azért mindenkor szent, és felséges. Ha Isten hajdanában már egy hitván bokor által, már egy méltóságos felhő által; már a' vadon pusztában, már a' Jerusálemi jeles Templomban; már az ékesen-szólló Isaiás által; már az együgyű Ámos tsordás által szóllott; az egy formán Isten igéje vólt. Miért teszünk tehát különbözést a' Lelki Tanítóknak? miért halgattyuk tsak a' tetszős, tsak az alkalmazatos Prédikátorokat? miért kívánnjuk tsak az ékes ígét, tsak a' fris gondolatokat, tsak az egy másból szépen, és gazdagon folyó beszédet? Nem de azért, mert a' Tanítók szavait, tsak úgy veszük, mint emberek igéit? Mi tsuda tehát, hogy a' leg hatalmasb Prédikáziók sem fognak semmit rajtunk? Mi-tsuda tehát, hogy mikor egy jeles beszédet hallunk, azt tsudálljuk, ditsírnjuk, édig magasztallyuk, 's mégis mint az előtt, tsak olyanok maradunk. Ah, szerelmesim! a' tetszős lelki-tanítók, a' kik' tudományát leg inkább tsudállják a' halgatók, közönségesen leg-kevesebbet tesznek az üdvösség dolgában. (ALEXOVICS, Téli, Sexagesima vasárnap, 351.)

21.

De hol kezdjem festeni a' rajzolatot? Láttátok e' Nemes Városnak érdemes Polgári, magatok láttátok az említett esztendő Juniussának 13-kán érkezni a' fáradt Sereget, és nyomában az üző ellenséget; láttátok délutánni két óra után villogni a' hartzolók markában a' kardokat, füstölögni az ágyukat, és láttátok a' sebesebben a' nyomorúságot, a' kínokat, mellyeket bajnokinknak a' csata osztogat. Azonban még csak keveset láttátok, mert más napra kelvén, szintén azon idő tájban láttátok egymással szemközt a' két tábornokot, kivehattétek a' kis Megyeri életháznál ama Stájer bajnokokat, kik Országunkért, Királyunkért együl egyig oda adták, a' minél többet nem adhattak, de drágán adták oda, az életet; láthattátok Szabadhegy meggyulladt falvának iszonyatos lángjait, és az ellenséges Sereget Gönyő, Szent-Ivány, és Sz. Márton felé és mindég közelebb vonúlni e' Városhoz, mig nem azt egészen békerítténé. Most már egy borzasztó előérzés hirdette néktek, hogy a' mit eddig csak láttátok önnön magatok nem sokára tapasztalni kéntelenítették, midőn a' 14-ik Juniusra következett tiszta, csillagos égnek világosságát kettőztetve lenni szemléltétek azon tábori tüztől, mellyet az ellenség Szabadhegytől fogva egész a' szemhatárt rekesztő magosabb hegyekig gyújtott. Tapasztaltátok-is, mert másnap regveli nyoltzadfél órakor elkezdette e' Nemes Város fölött szomorú notáját játszani az ellenségnek amaz ágyú sáncza, melly a' Majorokon túl felállítván a' Várost lövöldözte, a' lakosokat a' bástya boltokba, föld alatt való pintzékbe, saját falaik között a' legsetétebb, legalkalmatlanabb röjtökökbe becsesebb, és ingathatóbb vagyonikkal egygyütt bújdosni kényszerítette; a' repülő golyók bűggyében, durrogó szél pattanásában, az elrepedt granátok szörnyítő sziszergésében a' halál félelmével rettentette, és velők mind a' szükséges eledelt, mind az édes álmat felejtette. Még inkább tapasztaltátok szomorú elő érzéseket valósodni, midőn a' pénznél drágább Duna vizének, az élelemre valóknak, nevezetesen a' marha húsnak fogyatkozását érzettétek, és sokan a' vár őrző vitézek szokatlan eledelére a' ló hússal való táplálatra szorultatok. Ezek még tűrhetőek voltak azokhoz mérve, mellyek e' Nemes Városra, és érdemes lakosira Junius Havának 20-ik napján következtek. Mert regveli nyolcz óra után a' már ágyúkkal, porral, és egyéb ártalmas szerekkel gazdagon felkészült ellenség megszámlálhatatlan lövésekkel, gránátokkal, bombákkal tüzelt, és először ugyan négy házat, azután többeket-is meggyújtott, porrá égetett, más sokakat megszagatott, meglyuggatott,

több embereket, és barmokat vegy megöltt, vagy megsértett.” (Pongráz István, Egyházi beszéd, mellyet hálaadásúl, hogy Győr’ városa ’s vidéke a’ franczia ostrom alatt nagyobb kárvallástól megszabadult, a’ győri székes templomban [...] mondott, Győr, é. n. 8-10. o.)

22.

Mit mondgyak a’ régi Pogányokról, a’ kik’ istentelenségét annyi ezer esztendőig el-nézte? Mit-mondgyak a’ mostani hittől szakadott emberekről, a’ kik’ tévelygésit olly kegyesen tűri? Mit mondgyak te rólad, bűnös lélek! a’ kinek gonoszságit tiz, húsz, harmintz esztendőktől fogva irgalmasan szenvedid? Ah! jutasd eszedbe minden esztendeidet, minden napjaidat, minden éjtszakáidat, minden szempillantásit életednek. Látott ő mindeneket; hallott mindeneket, és azután békével el-nézett mindeneket. Látta házasságtörésidet, paráználkodásidat, fertéztetetésidet. Látta usoráidat, igazságtalanságidat, ragadozásidat. Látta boszszú-állásidat, hamisan reá-fogásidat, rágalmazásidat. Látta hazugságidat, kép-mutatásidat, ravasz-tsalásidat hamis’ esküvésidat, átkozódásidat, káromkodásidat hallotta. Minden vétkeid; mellyeket valaha el-köveztél, szüntelen szemei előtt forognak. ’S még sem büntet; tűr, szenved, várakozik. Úgy-e hogy az első vétek után, a’ tizedik után, a’ negyvenedik után, a’ századik után méltán el veszthetett volna? Miért nem tette ezt? De nem tsak nem tette ezt, hanem szint’ olly szorgalommal, szint’ olly kegyességgel viseli gondodat, mint ha soha leg-kissebbel sem bántottad volna meg ötöt. Az ő napját fel-támasztja reád, valamint az igazakra: az égi harmatot, az esőt le-ereszti a’ te szántó-földedre, valamint az igazak’ vetéseire: minden alkotmányok, mellyeket ő akár hasznodra, akár multságodra teremtett, szint’ úgy, mint az előtt szolgáltyokat néked meg-teszik. A’ menny-kő agyon verhetett volna; de sajnál ő téged. A’ föld el-nyelhetett volna; de hordoz ő téged. A’ fenevadak el-szaggathattak volna; de tekintetbe vesznek ők téged. A’ szeléd állatok fel-támadhattak volna ellened, valamint te fel-támadtál Urad ellen: de engednek ők néked, tisztelnek ők téged, szolgálnak ők néked. Egyedül annak oltalma alatt élsz, a’ kinek parantsolatit gázolod. Ő védelmez paiz’ával; ő fedez szárnyaival; ő, mikor leg jobban sérted-is ötöt, hordoz, igazgat gondviselésével. (ALEXOVICS, Nyári, Pünköst után III. vasárnap, 50-51.)

23.

Nem látunk sok Keresztényeket, a’ kik ezek helyett a’ Templomban szemtelenül ide ’s tova tekéngetnek, zajognak, az új hirekről beszélgetnek, szüntelen-való tsatsogásokkal nem tsak az Isten-félő hiveket botránkoztatják, ’s áitatosságokban akadályozzák, de még a’ lelki-tanítót-is beszédjében megzavarják? Nem látunk sok Keresztényeket, a’ kik ezek helyett a’ Templomban illetlenül pajkoskodnak, nevetkeznek, katzagnak, bálványmódra, nagy kevélyen, a’ Mindenható Istent mint egy trutzolván, állanak, ’s mikor az egész nép a’ meg-mutatott Úr előtt térdein fekszik, még tsak derekokat –is alig hajtyák-meg, holott azt egy hitvány személy előtt ezerszer mélyen meg-hajtyák? Nem látunk sok Keresztényeket, a’ kik a’ helyett, hogy a’ Templomban szemeiket az Istenre, ’s a’ Szent Áldozatra függeszszék, magokat a’ suttomokba, hátra, a’ szegletekbe veszik, hogy vagy ott bátrabban tsevegjenek, vagy onnan szemeiket alkalmasan legeltessék? [...] Ha ismértségbe akarunk lépni egy valakivel, a’ Templomba megyünk: ha keleptzékét akarunk hánni az ártatlan lekeknek, a’ Templomba megyünk: ha szemeinket akarjuk hizlalni, ’s kívánságinkat meg-elégétni, a’ Templomba megyünk: ha szüléink’ vigyázását, ’s szoros tekintetét el akarjuk kerülni, a’ Templomba megyünk. A’ Templomban ha nem szóval, de szemekkel, jelekkel

nyájaskodunk. A' Templomban a' Testnek, Vérnek, tisztátalanságnak szolgálunk. A' Templomban erősíttyük a' vétkes barátságokat, és rendellyük a' bűn' idejét, helyét, alkalmatosságát. (ALEXOVICS, Nyári, Pünköst után IX. vasárnap, 187, 199.)

24.

A' nyelv a' szívnek Tsapja. A' mivel szívünk bővelkedik, az foly nyelvünkre: ez által jelentyük egy másnak gondolatunkat, tanátsunkat, igyekezetünket; e' nélkül nem lehet sem egy más közt-való nyájasságunk, sem egy más közt-való tanulásunk. A' nyelv a' gyomornak Kóstolója. Az érzi, és meg-választya az izeket; ez isméri-meg a' hasznos, és kedves, vagy unalmas, és ártalmas eledeleket. A' nyelv az Országok' Nevelője. Néki köszönnyük, hogy a' vad, és oktalan módon élő emberek Társaságokba szállottak, és emberi életet tanúltak. A' nyelv, ha oktat, tudatlanságtól szabadít: ha énekel, gyönyörködtet: ha dorgál, jobbít: ha bátorít, vigasztal: ha fenyeget, tartóztat. Mind ezeknél betsülletesb, hogy a' nyelv, *Thuribulum divinitatis*, az isteni tiszteletnek Temjénezője. (ALEXOVICS, Nyári, Pünköst után XI. vasárnap, 224-225.)

25.

Ha elméje nem tanúlt valami újat; leg-alább szíve érzett valami újat. Ha gyarló volt a' Tanító, meg-gondolta, hogy az isteni Ige, akár melly alkalmatlan szájból jöjjön-is, isteni Ige; azért mindenkor tisztelendő: az isteni Ige, akár mesterséges pompával, akár együgyű-képpen adassék előnkbe, isteni Ige; azért mindenkor egy erővel bir: az isteni Ige, ha nem jeles, gazdag, nemes tsatornán folyik-is hozzánk, isteni Ige, ; azért mindenkor szent, és felséges: meg gondolta [t.i. Orczy Lőrinc], hogy ha Isten hajdan már egy hitvány bokor által, már egy méltóságos felhő által; már az ékesen szólló Isaiás által, már az együgyű Amos tsordás által szóllott, az egy formán Isten Igéje volt; azért nem tett válogatást a' Tanítóknak: tsak az Isten' Igéjét szomjúhozta; 's ennek okáért a' Tanítókat szorgalmatosan halgatta. (ALEXOVICS, Nyári, Néhai méltóságos Orczy Lórintz báró, 's generális ő nagyságáról Halottas beszéd, LXXV.)

26.

Keresztény Lélek! A' meg-feszítettett Jésus – figyelmezz bűnös Ember! A' meg-feszítettett Jésus! – a' Jésus érettünk szenvedett, és a' kereszt-fán meg-halt! Szomorú történet! mellyen minden teremtettt-állat meg-indúl, tsak az ember, tsak a' Bűnös nem búsúl. A' Nap meg-setétedik, gyászba öltözik, sír a' meg-öletett Isten' Fia' halálán. A' Hold el-rejtezük, mint ha szégyenlené nézni, a' mit az emberek nem szégyenlenek tenni. A' Kő-sziklák meg-hasadoznak. A' Föld reszke. A' Halottak fel-támadnak. Az egész Természet szomorkodik: és az ember feszéti, keresztre szegezi, öli az Isten Embert. Lásd, Keresztény, lásd szerelmes Megváltódat! (ALEXOVICS, Nyári, Nagy pénteken, CXLI.)

27.

Ah! kegyetlen Z'idóság! De mit mérgelezöm, mit gyomroskodom én a Z'idók ellen? [...] A' Z'idók feszítették-meg ugyan őtet; de mi a' gonoszságban közösök vagyunk. A' Z'idók ölték-meg ugyan őtet; de mi a' gyilkosságban Társak vagyunk. Haszontalan! nem tagadhattyuk ezt Kk. Sőt ha a' dolgot jól fel-vezzük, mi a' gyilkos Z'idóknál gonoszbak vagyunk. Az ő tselekedetek a' tudatlanság miatt valamennyire menthető: a' mienk tellyességgel menthetetlen. A' Z'idók nem értették, kit ölnek-meg: mi jól tudgyuk, kit szegezünk a' kereszt-fához. Ők tsak egyszer: mi annyiszor, Egek! annyiszor! százszor, ezerszer. Ha ezeket meg-gondolnánk, kk., ha eszünkbe jól foglalnánk, mitsoda fájdalokat szerzünk mi a' bűn által Üdvözítőknak, 's mennyit kellett szenvedni a' vétékért szerelmes Meg-váltóknak: o ki kerülnék a gonoszt! o ki irtóznánk a' vétéktől! o ki siratnánk bűneinket! (ALEXOVICS, Nyári, Nagy pénteken, CXLII-CXLIII.)

28.

Mái nap az ember abban helyhezveti szerentsétlen böltességét, hogy kételkedik. Ki tudgya, úgy mond, ha vagy-e' jövendő élet? Ki tudgya, ha a' mi lelkünk, mint a' barmok' lelke, meg-nem bontakozik-e', 's el-nem enyészik e', Ki tudgya, mint vagy embernek dolga más világon? Erről nékem semmit sem mond az én elmém. Ki mondhat tehát erről valami bizonyost nékem? Én ugyan, Atyámfia, téged, a' ki illy bolondúl böltselkedel, könnyen bé-tudnálak torkolni; de ennek mostanság sem helye, sem ideje. Tsak tehát a' halál' kapujához vezetlek. Utolsó órádra jutottál Barátom. Minek-előtte szemeidet örökre bé-húnnyad, egyet kérek tőled Tertullianussal: ne siess olly hamarsággal tölünk, mulass még egy-néhány szempillantásokig nálunk, tégy a' jövendő életről bizonyoságot a' Keresztényeknek, a' kik még holtod után itt maradnak. Ez a' bizonyoság annál hitelesb lészen előttök, mivel te az örökké-valóságról egész életedben kételkedtél. Úgy-e', te azt vitattad, hogy a' jövendő élet bizonytalan. Ha az bizonytalan; miért rettegsz tehát most tőle? Miért kültsolod öszve kezeidet? Miért emeled szemeidet az égre? Miért sóhajtozol, panaszkodol? Ha halálodkor véled egygyütt mindennek vége vagy; mitől félsz tehát olly mód nélkül? mit háborodol bűneid miatt? minek kívánod a' lelki Atyát oldalad mellé, hogy Isteneddel meg-békéltessen, a' ki téged azonban meg-nem ítélhet? Ha te, mint a' pára el-vészsz, és testeddel együtt hamúvá, és semmivé változol; mít törődöl el-annyrá halálos ágyadon? mire-való az a' nyughatatlanság, melly szívedet egyre martzangollya? Talán a' közelgető el-válás oka ennek? Úgy-de az nem okozhat néked fájdalokat, mivel te az által semmivé lész, és semmit sem fogsz érezhetni. Nem de te az előtt olly bátor szívű vóltál, hogy az örökké-valóságot, az ítéletet, a' poklot, az ő minden kinnyait meg-vetted, katzagtad, meg-tsúfoltad? sőt még azokat is ki-nevetted, a' kik az isteni ítéletnek félelméből, magoknak a' vétkes multságokat meg-tagadták. Hol tehát most hajdani merészséged? *Ubi nunc est os tuum, quo loquebaris?** hogyan lettél most tehát olly igen félénkké, 's bátortalanná? Ah, Keresztény! ösmérd-meg: ösmérd-meg a' haldokló bűnös' nyughatatlanságiból, szorongatásiból, félelméből, rettegéséből, hogy ő halálakor bizonyosnak láttya lenni a' jövendő életet, és már itt kezdi érezni azt a' büntetést, melly ottan várja őtet. Semmi sem lesz utolsó órádban előtted bizonyosb a' jövendő életnél. (ALEXOVICS, Őszi, Ugyan azon vasárnap [Pünköst után XV. vasárnap], 116-118.)

* Judic. 9. v. 38. [Bír, 9,38]

Mert vannak, Szerelmesim, vannak a' világon olly emberek, a' kik az alacsony Rendet, a' kissebb Állapotot, a' mellyben ők sok esztendőig tsusztak másztak, azonnal rútvál meg-vetik, mihelyt magok a' buborka-fára fel hágnak. De nem tagadom ugyan, hogy kell a' magasb Tisztességeket, kell a' tekintetes Méltóságokat tisztelnünk, betsülnünk, tekintetbe vennünk, 's tartanunk; ez igen igazságos: de azt soha meg-nem engedem, hogy akár millyen Tisztesség, akár melly fényes Méltóság néked, Keresztény, arra just adgyon, hogy te tsak egy embert-is meg-vessél: ez semmi-képpen nem igazságos. Ugyan, Barátom! vólna a' te Rended olly tisztelendő, a' te Állapotod olly betsülletes, ha nem vólnának más rendek, 's állapotok, mellyek a' tiednél kissebbek, 's mellyek a' tied alatt állanak? Ugyan, Barátom! szeretnéd te, ha mások, a' kik náladnál nagyobbak, véled olly kevélyen bánnának, melly kevélyen bánsz te azokkal, a' kik náladnál kissebbek? Egy Városban, az emberi Társaságban, 's leg fő-kép a' Kereszténységben minden Rendet, még a' parasztokét-is, még a' szolgálkét-is; még a' nap-számosokét is betsülletben szükség tartani; mivel minden Rendek egymás-közt szorosán kaptoltatnak-özve; mivel minden Rend, akár melly alá-való légyen az, még-is az Egésznek hasznos, és szükséges; mivel minden lelket nem más, hanem maga az isteni Gond-viselés helyezettette az ő Rendjébe; 's mivel a Keresztény Religió minnyájunk' atyafiává tett minden embert, tellyességgel nem tekintvén az ő Rendjét. Igazán meg-vallom, semmi sem sérti úgy az én szemeimben sem az Emberséget, sem a' Kereszténységet, mint mikor azt látom, hogy a' Tiszt-viselők, az Urak, a' nagy Aszszonyok, az ő inasikat, az all-embereket, az ő jobbágyikat, a' köz-népet semminek tartják, 's útalással, meg-vetéssel illetik. Ah Szerelmesim! hiszen ezek a' nyomorúttak úgy-is elegendő-képpen meg-vannak már alázva az által, hogy néktek kell szolgálniok, a' kik szint' úgy tsak emberek vattok, és náloknál jobb emberek nem vattok: miért súllyosíttjátok még jobban az ő terhes állapotjokat? miért kívánnjátok, hogy ők még elevebben érezzék magok nyomorúságát? Ez bizonynal se nem emberség, se nem Kereszténység. Valaki tehát Uraságra, Tisztségre, Méltóságra kaptál, hagy-békét a' fel fuvalkodásnak, 's a' helyett, hogy másokat meg vessél, emlékezz meg, és naponként emlékezz-meg arról az isteni parantsolatról, mellyet a' Sz. Lélek Sirák' Fia által ad elődbe, midőn mondgya: *Rectorem te posuerunt? noli extolli:** *Vezérré tettek-e' téged? fel-ne fualkodgyál; hanem mentül nagyobb vagy, meg-alázd magadat mindenekben.*** (ALEXOVICS, Őszi, Pünköst után XVI. vasárnap, 132-133.)

30.

Boldog Isten! hogy fogjuk szégyenleni? hogy fogunk pirúlni? hogy fogjuk szemeinket le-ütni, 's meg némúlni, mikor ítélet' napján a' pogányok hozzánk fognak fordulni, 's ilyen szókkal fognak bennünket vádolni: Hogy-hogy? *et tu vulneratus es, sicut et nos, nostri similis effectus es?**** Hogy-hogy? Tehát ti Keresztények-is istentelenek vattok, valamint mi? Istentől meg vettetek vattok, valamint mi? örökre szerentsétlenek vattok, valamint mi? Nem ti vattok azok, a' kik azzal kérkedtetek, hogy menny-ország tsak a' ti felekezeteknek építettet? nem ti vattok azok, a' kik magatokat azzal nagyra-tartottátok, hogy az Isten emberré lett, 's halált szenvedett érettetek? nem ti vattok azok, a' kik magatokat ő fiainak, leányinak neveztétek? nem tartottatok ti pogányoknak, barbarusoknak

* Eccli. 32. v. 1. [Sir, 32, 1.]

** Eccl. 3 v. 20. [Sir, 3, 18.]

*** Isai. 14. v. 10. [Iz, 14, 10].

bennünket? nem kárhoztattátok ti együl-egyig azokat, a' kik úgy nem hittek, a' mint ti hittetek? Mitsoda hasznot szereztetek ti magatoknak az Isten Ember véréből? O ki külömben fordítottuk volna mi azt javunkra, ha, mint ti, úgy tudtuk volna, hogy az érettünk ki-öntetett! (ALEXOVICS, Őszi, Pünköstit után XVII. vasárnap, 174.)

31.

Vagyon, vagyon tehát pokol, vagyon tsigázások, kinok' helye, vagyon külső setétség, mellyben tsak sirás, rivás fog hallattatni, mellyben tsak fogak' tsikorgatása fogzengeni, mellyben a' nyelvet örök szomjúság fogja égetni, mellyben a' soha meg-nem haló féreg a' szívet fogja marni. Ezzel tartozik Isten magának: ezzel tartozik Isten az embernek. Magának szentsége, 's igazsága végett; az embernek böltessége, 's gond-viselése végett. Mennyetek, tagadgyátok tehát azt ti Hitetlenek, ti Filosofusok, ti erős Lelkek, vagy hogy híjátok magatokat, a' kik azzal kérkedtek, hogy távúl jártok a' Nevelésben előre be-vett hamis ítéletektől, és a' Papok fekete és babonás képzeléseitől; mennyetek, tagadgyátok bizvást ezt a' büntetések helyét, mit nyertek ezzel? talán azt, hogy a' poklot semmivé teszitek? Éppenséggel nem: e' miatt vagyon is, léssen-is pokol, és ti valaha annak szerentsétlen áldozati léstetek. Ah! ha eszettek vagyon, most, most adgyátok-meg magatokat az igazságnak. A' poklot úgy-e', hogy tsak azért tagadgyátok, mert tőle féltek; tsak azért tagadgyátok, hogy mardosó lelketek ösméretét le tsendesítsétek; tsak azért tagadgyátok, hogy a' gyönyörködtető fesletséggel nyugott szívvel élhessetek. (ALEXOVICS, Őszi, Pünköstit után XIX. vasárnap, 241-242.)

32.

O te kényes, puha lélek, ki testedben a' leg-kiszebb alkalmatlanságot sem akarod érezni! Ide közelits a' jászolhoz. Nézd az Istent. Remeg a' hideg miatt (ám Judaeában-is járnak nagy hidegek, nem úgy, mint némelly Túdóskák fetsegik). Nézd az Istent, kényes lélek; remeg a' hideg mián, sir, rí fájdalmában, a' szelektől által járatik, kinozza kiseded tagjait az üdőnek kegyetlensége. 'S nem pirolsz-el, ezent látván? O te hivságos, pépes lélek, kin ragyok, fénlík, suhog az ezüstös, aranyos ruházat, kinek fej, 's test tzifráztatására már nem szöhet elegendő ékességet Hollandia, Anglia, Saxonia! Ide közelits a' jászolhoz. Nézd az Isten' szegénységét. Nints háza, mellyben lakjon; nints böltője, mellyben nyugodgyon; nints pólája, mellybe takartasson; nints vánkosa, mellyen feküdjön; nints tüze, mellynél melegedgyen: minden vagyona egy pár darab borzas posztó. 'S nem pirúlsz el, ezent látván? O te haragos, türhetetlen lélek, ki az eget töltöd bé panasszal, ha felebarátod, vagy atyádfia nem segít szükségedben, ha hozzád hál'adatlan! Ide közelits a' jászolhoz. Nézd az Istent-Tulajdon várasából ki rekesztetik; az atyafiak közt helye nints; a' vendég fogadóban szállást nem talál; az oktalan állatok közt kell nyugodnia. *Mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit,* * a' világ ő általa lett, és a' világ őtet meg-nem ismérte. 'S nem pirúlsz el, ezent látván?

A' te büneidet, a' te tisztátalanságodat, a' te kevélységedet, a' te káromkodásodat fizeti ő olly drágán a' Bethlehemi istállóban. *Ő peccatum non fecit*, bünt nem tselekedett,* te vagy a' gonosztévő; téged illetnek mind ezek a' büntetések. 'S még is te járj mind a' páva? Kényeztesdd büdös testedet? irtózz a' legkissebb sanyarúságtól? egy kiss hidegért még az

* Joann. I. v. 10.

* I. Petr. 2. v. 22.

Isteni szolgálatot-is meg kurtitsad? pattogj, morogj a' szükségben? Igazság ez, keresztény? Igazság, hogy az ártatlan bűnhődgyön, és a' bűnös frissen éllyen? Igazság, hogy a' Szent meg-vetessen, 's az ístentelen kevélykedgyen? Igazság, hogy az Isten szemvedgyen, és az ember hej hújjázzon? O boldogtalan fordulása a' mi üdeinknek! melly keményen meg átolkodott a' gonoszban a' kereszténység! Az Isten' Fia, hogy bűneinkért eleget tégyen, 's gonoszságunkat el-törüllye, ki-üresítette ditsósságéből magát; meg-alázta halálíg magát, 's mindennémű fogyatkozást már születése idején szemvedett érettünk. Mi pedig mit tselekeszünk? Boldog Isten, mit tselekeszünk! A' helyett, hogy alázatosságban, sirásban, böjtölésben, sanyargatásban elegettegyünk el követett bűneinkért; szaporittyuk a' vétet, és minden szégyen, szemérem nélkül rakásra hordgyuk az éktelen gonoszságot. (ALEXOVICS, Ünnepi, Ugyan az' napon [Karátson napján], 67-68.)

33.

O Szerelmesim! ki meszsze járunk mi a' Sz. Királyok példájától. Hol a' mi bátorságunk? hol a' mi erősségünk? hol a' mi keresztényi szabadságunk? Nemde útálatos fogságba tartya ezt az emberi tekéntet? Imádnunk kellene az oltári Szentségben a' Sz. Aldozat idején ugyan azon Istent, a' kit a' Királyok a' jászolban imádtak. De félyük az emberek itéletét, attól tartunk, ne talántán betsülletünket a' világ előtt el veszejtsük, ha magunkat isten félo embereknek mutattyuk: mit tsinálunk tehát? úgy tettettyük magunkat, mint ha az oltári Szentségről legkissebbet sem tartanánk. Pártját kellene fognunk a' *Religió*nak, az Anya szent egy-háznak, a' Kristustól szerzett Szentségeknek, mikor az istentelenek azokat tsúfollják. De félyük az emberek itéletét, attól tartunk, hogy, ha a' hit' dolgait védelmezzük, majd bizony tanúlatlan embernek látszatni fogunk; ám most tsak azok a' tanúlt emberek, a' kik a' *Religiót* piszkálni tudgyák: mit tészünk tehát? meg-némülünk, szóllani nem merünk, tsak úgy nézünk, mitha *Catholikusok* sem vólnánk. Jáarulunk kellene a' Szentségekhez, gyakorolnunk kellene az ájtatosságokat, foglalnunk kellene magunkat a' jószágos tselekedetekben. De félyük az emberek itéletét, attól tartunk, hogy ne talántán e' miatt a' pajkosok bennünket ki-tsúfolljanak, meg-nevessenek, ki-katzagjanak: mit mivelünk tehát? majd tsak nem minden keresztényi kötelességünkötől bútsút vészünk. Méltatlan dolog ez kk. Mikor szájokra eresztjük kívánságinkat, mikor torkig úszunk a' fesletségben, mikor botránkoztató életünkkel a' Város nyelvét magunk ellen fel-oldozzuk; Ugy-e, hogy akkor nem törődünk véle, akár mit mondgyanak felőlünk az emberek? Ugy-e, hogy akkor így szóllunk: mi köze másnak hozzám? mit vizsgál más engem? ki bizta reá ügyömet? Miért nem teszszük tehát ezt az üdvösseg' dolgában? a' keresztényi hivatalnak véghez-vitelében? az ájtatos szereknek gyakorlásában? O! melly nagyon pirittyta ortzánköt a' három Sz. Királyok példája. (ALEXOVICS, Ünnepi, Viz-kereszt napján, 176-177.)

34.

Azonban mit nem tsinálnak a' mái keresztények? O szerelmes, édes Jésum! A' pogányok napkeletből ma mély halgatással járulnak a' te jászolodhoz; és a' keresztények a' te Szent egyházadban tsevegnek, zajognak, nyájaskodnak, az új hirekről beszéllenek, tsatsogásokkal az Isten-felő hiveket botránkoztattyák, öket imádságokban háborgattyák. A' pogányok térdre esnek a' te jászolod előtt; és a' keresztények a' te Szent-egyházadban bálvány módra állanak, tsak fél térdeket alig hajtyák-meg, az oltár előtt-is magok alkalmatosságát keresik. A' pogányok koronáikat levetik, artzra borúlnak, fekszenek a' te jászolod előtt; és a' keresztények a' te Szent-egyházadban ide, 's tova tekéngetnek, tsak

szemeket legeltetik; pajkoskodnak, nevetkeznek, a' bé-jövöket visgallyák, öket már tsudallyák, már itélik, már tsúfollyák. Keresztények az ilyenek, o szerelmes Meg-váltóm? Hiszik az ilyenek, o Úr Jésum, hogy te a' kenyér szine alatt valóságosan jelen vagy a' mi Templominkban? (ALEXOVICS, Ünnepi, Ugyan az' napon [vízkereszt], 193-194.)

35.

Soha sem uralkodott Nemes Hazánkban el-annyira, mint most, a' gonoszság. Ennek nem kell próba, szerelmesim; mert ez szem látomást vagyon, és kézzel tapasztalható. Hol most az igazság az adásban, és vevésben? hol most a' mértékletesség a' nyerekedésben? hol most a' szeretet a' Fele barátban? hol most a' szívesség az atyakfiakban? Most az ember-társát, veremre vezeti, fosztja, tsallya, húzza-vonnya. Most a' házások alig kerülnek öszve; 's már az egyik ide, a' másik oda tsap, az új módi szerént. Most a' Szülék magok taníttják magzatikat a' kevélységre, pépeskedésre, világi hívságokra. Most az Ifjak, a' Leányzók, úgy meg vesztegetődtek; hogy már vásattabbak, szemtelenebbek nem lehetnek. A' tékozlásnak, a' haszontalan költségeknek, a' pompának, a' tzifrálkodásnak nintsen most módgya. Mit szóllyak az Isteni szolgálatról? *Viae Sion lugent; eo, quod non sint, qui veniant ad solemnitatem**; A' Sion' útai szomorkodnak; azért, hogy nintsenek, a' kik az Ünnepre jöjjenek. Most az ájtatosság merő babona. Most az imádság tsak bányák foglalatossága. Most az olvasó gyermeki-mulatság. Az Anya-Szent egyház Ünnepet ül; és a' Szent Aldozat meg vettetik, vagy éppen betstelenéttetik. Az Anya-Szent-egyház Ünnepet ül; és a' gyontató székek üressen állanak. Az Anya-Szent-egyház Ünnepet ül, és az Úr asztalához Vendég nem járúl. *Viae Sion lugent;* a' Sion útai szomorkodnak; azért, hogy nintsenek, a' kik az Ünnepre jöjjenek. Ha még taláztatik egy kiss búzgóság; az tsak az együgyű községben taláztatik. Ha még valamennyire gyakoroltatik a' gyónás, az tsak egynehány köz embertől gyakoroltatik. Ha még néha osztatik az Úr' teste; az tsak némellyeknek a' Nép állyából osztatik. *Viae Sion lugent;* A' Sion útai szomorkodnak; azért, hogy nintsenek, a' kik az Ünnepre jöjjenek. Ennyire jutott édes Hazánk, atyámfiak.

De, mi oka ennek a' szomorú változásnak? Talán meg-változott az isteni törvény? Talán nem vigyáznak most, mint régenten, a' Lelki-Pásztorok? Talán az Evangyéliom hirdetői most nem pattognak? Talán nem dorgallyák, nem intik a' bünösöket, mostanság a' gyontató-Atyák? Mi az oka tehát, hogy így el-fajúltunk, el hasonlottunk? Nem egyéb, kk. hanem Angliából, Hollandiából, Saxoniából bé jöttek Országunkba az istentelen könyvetskék. Ezekből meg-tanúltuk; hogyan kell a' hit' állapottyában kételkednünk: el-kezdünk kételkedni; el hitettük magunkal, hogy bizonytalanok, a' miket a' *Religio* tanít, 's ebből egyszerre, hangyat homlok dültünk minden éktelenségre. Héába keressünk másutt okot: héába kiáltunk a' közönséges botránkozás ellen: héába ohajtuk jobbítást. Hadgyuk abba a' kételkedést: betsüllyük a' *Religiót*; a' hit ellen-való pajkos beszédekét távoztassuk; és azonnal vége szakad az uralkodó istentelenségnek; vissza-jő a' hajdani szép jámborság. (ALEXOVICS, Ünnepi, Pünköst hétfön, 313-314.)

36.

Így vagyon Máriával a' Magyar Nemzet dolga. Igaz az kk., hogy Mária minden Keresztény Hivnak Anyja. Igaz az, kk., hogy Mária irtalmas szemeit minden Keresztény Nemzetre fordíttya. Igaz az, kk., hogy Máriának nem tsak a' Magyar tisztelője; a' Frantzia-

* Thren. I. v. 4.

is, a' Spanyol-is, az Olasz-is, a' Belga-is, a' Lengyel-is tiszteli. Mind-azon-által tsak a' Magyar érdemlette, hogy kiváltképpen való Népe mondattassék Máriának. A' Magyarban látott valamit Mária, a' mit egyebekben nem tapasztalt. A' Magyar Nemzet Máriát, *Haereditariam Dominam*, örökös Aszszonyának választotta. A' Magyar Nemzet Országát, és Koronáját Máriának Testamentom szerént hadta. A' Magyar nemzet első Királyának utolsó rendelkezéséből Máriához azt kiáltotta: *Dominare Nostrum Tu*, Uralkodgyál rajtunk Te. Mellyik egyéb Nemzet tselekedte ezent? Mellyik egyéb Ország Mária Öröksége? Tsak a' Magyar választotta Máriát örökös Nagy Aszszonyának. Azért Mária is tsak a' Magyar Nemzetett választotta kivált-képpen-való Népének. *Te elegit, ut sis ei in populum peculiarem de cunctis gentibus. Téged választott, hogy kivált-képpen-való Népe légy minden nemzetségek közül.* (ALEXOVICS, Ünnepi, Ugyan az' napon [Nagy Boldog Aszszony napján], 384.)

37.

De mikor történtek ezek? mikor botsátotta reánk Isten súllyos tsapásait? Akkor, édes Nemzetem, minekutánna a' Magyar Mária kebeléből ki-szökött, Mária kezéből magát ki-vakarta; Mária ellenségévé lett; Máriát meg-tagadta. Vólt olly szerentsétlen üdő, nints még három száz esztendeje; mikor a' Magyar azt kiáltotta, mindegy, akár a' *Mádi Nyárfához* imádkozzál; akár Máriához. Vólt olly szerentsétlen üdő, nints még három száz esztendeje; mikor a' Magyar azt kiáltotta: olyan Aszszony Mária, mint az én feleségem. Vólt olly szerentsétlen üdő, nints még három száz esztendeje, mikor a' Magyar Mária tiszteletét bálványozásnak kiáltotta, Mária képeit minden féle betstelenségekkel illette, Máriának fel-szenteltt edényekből arany patkókat, sarkantyúkat, forgókat tsináltatott. Ekkor, Ekkor látogatott-meg bennünket az Isten. Ekkor vitettünk rabságba. Ekkor hányattunk kard' élére. Ezt nem én mondom, o Magyarok! ezt Béner mondgya, Bzovius mondgya, Taxonyi János mondgya, minden Irók mondgyák. Mihelyt a' tsapások között Mária palástya alá futottunk; mihelyt folyamodtunk Máriához az ostorok alatt; mihelyt kezdtük Máriát búzgón tisztelni; ottan könyebbített Ő választott népén, ottan talpra állottunk, ottan kezünkbe adta ellenségeink üstökét.

Nem de II. Ferdinand alatt kezdtük győzni a' Törököt Országunkban? Nem de I. Leopold alatt hajtottuk-ki egészen Országunkból? de kinek különös segítségével? a' Szűz Máriának. Peltzhofier Betsi Udvari Tanátsos, Világi ember, így ir II. Ferdinandról, és I. Leopoldról: *Una Ferdinandi et Leopoldi pietas plures prostravit hostes; quam omnes suorum Ducum conatus; plus effecere precantium globuli Rosarii; quain in hostes emissi globi tormentarii.* Ferdinand, és Leopold több ellenségeket győztek-meg ájtatoságokkal; mint sem az ő Vezérek vitézségekkel, hadi-mesterségekkel; többeket vertek ok a' földhöz olvasójok golyóbisotkskáival; mint sem az ő katonáik puska, és ágyú golyóbisokkal. Tsak akkor hadgya-el Mária a' Magyarat; ha előbb a' Magyar el-hadgya Máriát. Szünnyünk meg-tsak Mária tiszteletétül, katzagjuk-ki az ő hozzá-való ájtatosságot; 's ne búsúllunk, mert koporsóba teszszük az Országot. De míg Nagy Aszszonyunkat tisztellyük, míg néki híven szolgálunk, míg hozzá búzgó ajtatossággal lészünk; virágzani fog mindenkor Hazánk, Nemzetünk. Nyoltz száz esztendeje, hogy Mária kivált-képpen-való kegyességgel gondunkat viseli. Nyoltz száz esztendeje, hogy Mária különös jó téteményekkel bennünket gazdagít. Ezután-is könyörül ő rajtunk, tsak búzgón tisztellyük. Mária tselédgye vagyunk. Valamint Nemzetünk ötet Nagy Aszszonyának választotta; úgy ő Nemzetünket kivált-képpen-való Népének fogadta. *Te elegit, ut sis ei in populum peculiarem de cunctis gentibus, Téged választott, hogy kivált képpen-való Népe légy minden Nemzetségek közül.* (ALEXOVICS, Ünnepi, Ugyan az' napon [Nagy Boldog Aszszony napján], 399-401.)

Mondjuk néki: O áldott Szűz! O, *Aquae ductus*, mennyei áldomások' tsatornája, és folyó-vize! O Testamentom' szekrényje! mellyben nem kő, és veszső, vagy manna; hanem a' mennyei tárház' kintse vagyon. Te előtted földre borúlunk, és bűnös fejünknek e' mái nagy Ünnep napodon, Te általad irgalmat kérünk. Segéthetsz minket; akarsz segíteni minket: O tehát édes Asszonyunk! segítségeddel vigasztalj minket. Nem kívánnjuk; hogy te magad meg-szerezd üdvösségünket: mi-is hozzá akarjuk adni igyekezetünket. Azt kívánnjuk: nyerj nekünk Sz. Fiadtól olly jóságokat, mellyek által el érhesük boldogságunkat. Nyerj nekünk eleven hitet; melly munkálkodó légyen, és bennünket arra bírjon; hogy az Istenért mindent el-szenvedjünk. Nyerj nekünk erős reménséget; melly bennünket soha meg ne szégyenítsen. Nyerj nekünk égő szeretetet; mellyet semmi háborúság, semmi ellenkező dolog bennünk el ne olthasson. Nyerd-meg; hogy bűneinkből igazán ki-térjünk. Nyerd meg; hogy tökéletességünkre iparkodjunk. Nyerd meg; hogy a' bűnt utálljuk. Nyerd meg; hogy az Isteni ítélttől rettegjünk. Nyerd-meg; hogy az Isten törvénytét pontra tellyesítsük. Nyerd-meg, hogy a' világot meg-győzzük; a' közönséges ros szokás után ne járjunk; a' gonosz példákra ne indullyunk. Ezeket kérjük tőled: ezeket reménylünk tőled, ó nagy Asszonyunk! 's midőn ezeket reménylünk; benned vakmerőül nem bizakodunk. – Add-meg tehát; a' mit kérünk, és reménylünk: hogy így, nem tsak e' siralom völgyében; hanem mennyekben-is téged' örökre ditsérhessünk. Amen. (ALEXOVICS, Ünnepi, Ugyan az' napon [Nagy Boldog Asszony napján], 426-427.)

Vannak mind azon által, vannak, (Ó Fájdalom!) halálos ellenségei ezen tiszteletnek. 'S nem tsak a' hitben tévelygők között vannak, a' kiknek ma nem szóllok; hanem ő-magában az Anya-szent-egyház' kebelében-is vannak. Most a' Katolikus fél, irtózik, retteg a' Mária' tiszteletétől. Most a' Katolikus, nem tudom, minű tündér fénynek tsillámlásától hirtelen meg-világosítottván, rosznak találja a' Mária' tiszteletét, portzogóssan neveti, babonának állítja, szánakodik azok butaságán, a' kik abban búzgón foglalatoskodnak. Most a' Katolikus leg-eszesebben látszatik szóllani, ha azt vitattya, hogy Mária' tisztelete, *Res indifferens*, egyet érő, szabados dolog, melly embernek éppen nem szükséges, mellyre ember éppen nem köteles. Boldog Isten! Mire jutánk? Szemünk vagyon; 's még sem látunk. Azzal kérkedünk, hogy fel-derültt, világos, fényes üdöket élünk; 's még-is vakoskodunk, a' ragyogó igazságot nem szemléljük. Nem szükség, Máriát tisztelni, azt tartjuk. A' Mária tiszteletére ember éppen nem köteles, azt mondjuk.

De ugyan ki, atyámfia, a' ki ezent állatod? Nemde Keresztény? Nemde Katolikus? Mivel Keresztény; tehát, vagy akarod, vagy sem, kell Máriát tisztelned. Mivel Katolikus; tehát így-is, vagy akarod, vagy sem, kell Máriát tisztelned. Az én ítéletem szerént, se nem igaz Keresztény, se nem igaz Katolikus; a' ki nem tiszteli Máriát. Vegyétek észbe, szerelmesim, mit mondok. Azt mondom: *az én ítéletem szerént*. Az Anya-szent-egyház, mint hit' ágaztját, tsak azt tanította, hogy szabad, jó, hasznos Máriát tisztelni; arról még-nem végzett, ha szükséges-e'. Tsak én mondom, hogy szükséges, és némelly mostani, hideg lelkű Katolikus ellen, mint tulajdon magam állatását, úgy mondom. Bizom-is, hogy ezt könnyen meg-mutathatom. Tehát újra állatom: Nem, *Res indifferens*, szabados dolog, hanem mi-voltos, el-mellőzhetetlen kötelesség, hogy Máriát tiszteljük, mivel Keresztények vagyunk. Nem, *Res indifferens*, szabados dolog, hanem mi-voltos, el-mellőzhetetlen kötelesség, hogy Máriát tiszteljük, mivel Katolikusok vagyunk. Se igaz Keresztények, se

igaz Katolikusok nem volnánk, ha Máriát nem tisztelnék. (ALEXOVICS, Ünnepi, Kis aszszony napján, 449-450.)

40.

O be meszsze estünk a' mi őseinktől, szerelmesim! O ki szörnyű-képpen meg változott a' Keresztény nép! Alig láthatyuk most tsak árnyékát-is a' hajdani búzgóságnak, Máriához mutatott tiszteletnek. Régenten a' Világ' Hatalmassai' a' Fő-rendek, a' leg-nemesebb személyek betsületnek, ditsősségnek állították, ha a' világ' előtt magokat Mária szolgálainak mutathatták; azért saját kezek' munkájával ékesítették Mária' képeit, Templomit, oltárit; azért Gyónással, Áldozással, Bútsú-járással üllötték Ünnepait; azért az egész község előtt kezekben hordozták az olvasót, Mária szolgálainak nyilvánosságos jelenségét. Ezt tselekeszik-e' most a' Keresztények? Mellyik Fő Embernek; mellyik nemes Aszszonyak kezében látunk most olvasót? ki járja most a' Bútsúkat? ki gyónik, ki áldozik Mária Ünnep' napjain? Talán a' köz nép; talán a' gyermekek, és ártatlan leánykák; de a' fel-derültt eszüek: *a' meg-világosítottak* szégyenlik most ezeket. Régenten a' hivek nem sajnálván a' költséget, nem törődven a' fáradsággal, nem tekéntvén se nemekre, se korokra, el-hatták hazájokat, hosszú utakra adták magokat, külső országokba költöztek, hogy tiszteljük Máriát azokon a' helyeken, mellyeket ő tsuda-tételeivel meg-nemesített. Ezt tselekeszik e' most a' keresztények? ki megy mostanság tsak a' szomszéd Faluba-is Mária' kedvéért? ki vesz mostanság magára tsak egy kisded fáradságot-is az Isten' Annyáért? ki tagad-meg mostanság magának tsak parányi kedv töltést-is Mária' tekéntetéért? Talán az egy-ügyű község; de a' felderültt eszüek, a' *meg világosítottak* nevetik most ezeket. Régenten alig vólt egy Magyar, a' ki Mária' neve' említésére vagy süveget nem vetett, vagy térdet nem hajtott vólna. Régenten alig vólt egy Magyar, a' ki Máriához-való ájtatosságból vagy a' szerdát, vagy a' szombatot, vagy mind a' kettőt meg nem koplalta vólna. Régenten alig vólt egy Magyar, a' ki Mária' tiszteletére-nézve, szombaton dél után a' kézi munkától el-nem állott vólna. Mária' olvasóját, egybe-gyűjtven az egész házi-népet, minden estve fenn-szóval imádkozták a' régi Magyarok. Mária' Ünnepait nem a' kortsomákban, nem a' Bál-házokban, nem a' *Comediákban*, nem egy kiss Misével szentelték a' régi Magyarok. Egy-mással vetekedtek, ki lehessen hivebb szolgálja Máriának, a' régi Magyarok. Ezt tselekeszik-e' most a' keresztények? ki méltóztatik most süveget vetni a' Mária nevének, képenek? ki böjtöli most Máriáért a' szerdát, a' szombatot? ki hija most öszve tselédgyét az olvasó el-mondására? Talán némelleyek a' községből; de a' fel-derültt eszüek, a' *meg-világosítottak* röhögik, katzagják, meg-vetik ezeket. (ALEXOVICS, Ünnepi, Kis aszszony napján, 462-463.)

41.

Tudjátok – meg pedig Keresztények azt, hogy (a' mint a' köz mondás bizonyítja) *az ördög nem alufzik*, a' mint pedig Sz. Péter szól: *mint az ordító orofzlyány körül jár, keresvén, a' kit fel-faljon*; a' mit pedig maga véghez nem vihet, azt Tzinkosai által igyekszik véghez vinni; következendőképpen a' házasság' békeféségének fel-bontására is tsábitókat ízerez, bujtókat kézfétt, hamis Apoftolokat rendel. Mellynek nyilván-való bizonyására említhetek egy példát, mellyet könyvekben-is lehet olvasni; a' prédikátziókban pedig többször halljuk elő hozatni. Vala t.i. bizonyos időben egy pár olly szerentsés házasság, kik egymás között minden jóban meg-egyeztvén mind gyermekeiknek, és tselédjeiknek, mind fzmofzédjaiknak, sőt az egész községnek nagy lelki épületére, az Istennek pedig nagy

ditsőségre voltak. Meg-írgyelvén ezt a' minden jónak ellensége az ördög, mindent ki-gondolt, mindent meg-próbált, hogy őket öfzve-vefztelése; azért most azt súgta egyik fülébe, hogy a' társa máfjal tart, a' jófzágot pazarlja, azért méltó, hogy azt meg-vefse, meg-pírongafsa, kemény fzókkal illelse meg-pofozza; hafonló fortéllyal kerülgeté a' feleségét-is, hogy Ura ellen gyűlölséget, gyanakodást öntsön fzívébe; de femmire le' mehetett. Mit tselekefzik tehát? fzés ígéretekkel meg-fogad egy vén afzfzonyt, és mindennek végére jár. Mert ez előfzör-is az afzfzonyt meg-kerűlvén nagy fzanakodások közt nagy titok gyanánt azt mondá, hogy az Ura más fzemélyt fzeretvén ő néki halálát keresi, és már el-végezte magában, hogy a' következendő éjtfzakán meg-öli, 's ha nem hífzi, nézze-meg eftve a' feje alját, és ott találja a' gyilkoló efzköt; azért, ha efze van, vegye eleit, és tegyen ő-is az ágy' fejébe előre kést, és, mikor az Ura el-alfzik, vágja-bé torkát. Minekutánna így fel-bujtotta, 's kéfzítette volna a' könnyen hívő afzfzonyt az iftentelen bofzorkány, azután el-méne a' férjfíhoz-is, és azt hazudá néki, hogy azon éjtfzakán végire akar jární életének a' felesége, és e' végre a' kést már az ágy-fejébe tette; mellyet hallván a' fzerentsétlen férjfí, nem vette tréfára a' dolgot, hanem ő-is elkéfzíté a' gyilkoló fegyvert, és le-fekűvén aluvá tevé magát, és tsak azt várá, hogy a' felesége mozdúljon, a' fegyvert mindgyárt belé-fzúrú. Mellyért-is meg-fogattatván hohér pallosa alá jutott; de az iftentelen vén afzfzony fem vólt fzerentsébb: mert ezeket látván, kétsébbe esett, és fel-akafztá magát.

Meg-lásd azért mind férjfí, mind afzfzony, kinek hídj, hogy így ne járj, és, a' mit jól kezdettél, 's folytattál, rofzfzúl ne végezd; sőt inkább túrj, inkább fzenvedj, mint fem gonofzra vetemedj; mert ennek a' vége pokol, amannak Menyorfzág, és mind ez, mind az örökké-való. (SIMON, Vasárnapi I, Víz Kerefzt után második Vasárnap, I. Prédikátzió, 94-96.)

42.

Szabad mindazonáltal a' gazdának, gazda afzfzonymnak a' tselédjét gondatlanságáért, lustaságáért pírongatni, lustának, gondatlannak, hafzontalan fzolganak mondani; de nem fzabad attázni, teremtetézni, ördöggel vitetni, menykövel ütteni, ördögnek, ebnek, kutyának, nevezni; fzabad kártételiért tsalárdságáért, hívtelenségéért, tolvajságáért valami bérét le-húzni; de nem fzabad mezítelenre vetkeztetni, tellyefséggel mindenétől meg-fofztani; fzabad gonofzságáért, réfzagségéért, háborgásáért Bíró elejbe idézni, ott kalodába tétetni, érdeme fzerént meg-páltzáztatni, sőt, ha jobbúlásáról reménység nints, a' háztól-is el-verní, 's a' fzolgalatból-is ki-vetni; de nem fzabad kezét, vagy lábát ki-törni, fzemét ki-ütni, vagy fzurni, fejét be-zúzni, vagy nyakát ki-tekerní.

De tovább: tartoznak a' gazdák, 's gazda-afzfzonymok tselédjeiknek a' meg-ígért, és meg-fzolgált fizetést hallogatás nélkül meg-adni; tartoznak érdemek fzerént eledeleket ki-fzolgáltatni; tartoznak betegségekben forsok fzerént ápolgatni, vigafztalni; tartoznak több időkig-is ilyen beteges állapotjukban a' háznál meg-fzenvedni, a' fzolgalatból mindgyárt ki-nem vetni. De mind ezeken kívül tartoznak, és ugyan leg-föképpen lelkek üdvöfségére vígyázni, a' mit talán az imádságokból, és Kerefztényi tudományból nem tudnak, arra meg-tanítani, vagy taníttatni; tartoznak az Ifteni fzolgalatra, úgymint a' Misére, Prédikátzióra, tanításra minden ünnepen, vasárnapon ha tsak ki-telhetik; a' gyónásra pedig Husvét, és Karátson' táján el-küldení; és, hogy ezekben kötelefségeknek eleget tehelsenek, foglalatofságokban őket fel-váltani, vagy valaki által fel-váltatni; ne talántán, midőn amazok az ő fertvéfseiket, ökreiket, 's egyéb értékeiket örzik, magok lelkét, melly nem aranyon, vagy ezűftön, hanem a' Kriftus drágalátos Sz. vérén vétetett, el-vefzfésék; mert, ha ezekben ő miattok valami fogyatkozás, és lélek-vefztés történik, az ő markaikból véfzen fszámot az Iften. (SIMON, Vasárnapi I, Víz Kerefzt után harmadik Vasárnap, I. Prédikátzió, 106-107.)

43.

Bizony mondom néktek: ha mit kérendetek az Atyától az én nevemben, meg-adja néktek. Tudván ezt a' régi jámborok, mihent valami nyomorúság érte őket, leg-ottan az imádsághoz ragazkodtak, és meg-is fegítették. Súlyos betegségbe esett Ezechiás Király: imádkozott, és hirtelen meg-gyógyúla; környül-vétegett az ellenségtől Jósafat: könyörge az Istennek, és meg-fzabadúla; tüzes kementzébe vettetett a' három Babiloniai Szent Ifjú: fel-foházkodának az Istenhez, és haj szálok fem pörzsölődött-meg; három efüzendeig nem efütt Acháb Király idejében: fel-nyitá fzáját az imádságra Illés, és mindjárt szép eső lön; dög halál kezdé rongálni Dávid Király' idejében Izrael fiait: térdre esék Dávid, és meg-fzúnék; keferúségbe merült magtalansága miatt bizonyos Elkana nevezetű férfiúnak felesége Anna; a' Templomba fzalada, és egy tsudálatos gyermeket nyert, t. i. Samuelt, ki nagy Próféta lön. Hafonlókat mondhatok a' hozzánk közelebb lévő Sz. Jámborokról; sőt a' mi édes hazánknak első Sz. Királyairól, 's Híveiről. Pufztítani akará hazánkat egykor Konrád nevezetű Német Tsáfzár: kéré az Iftent Sz. Iftván K. és az Iften Angyalt küldé az ellenség' táborába, ki azt a' pufztitástól el-tiltá; egykor az éhség, máskor a' fzmjúság miatt, majd-majd el-vefze vala Szent Láfzló K. népe: az egekre tekinté könyörgő fzemmel, és mind vizet, mind fzükséges eledelt bőven adott az Iften; nagy fzároztság fonnyafztja vala Orfzágunkat Mátyás Király idejében: ájtatos Procefsiót indítottanak Buda felett lévő Sz. Lörintz Klafstromából Szent Pál fzerzetes fiai Budára, és még vízfza nem térének, midőn meg-adatott a' kívánt eső. El-halgatom a' többi hozzánk még közelebb-való példákat, mellyekre talán ti-is emlékeztek; hanem azt mondom, hogy méltó ezzel a' hathatós efüközzel élni, és, hogy ezzel foganatofsan tudjunk élni, három dologról fogok ma emlékezni, melly által ezt meg-lehet nyerni: úgymint az illendő kézfületről, vígyázásról, és álhatatofságáról. Figyelmezzetek. (SIMON, Vasárnapi I, Húsvét után V. Vasárnap I. Prédikátzió, 307-308.)

44.

Tudni illik: ezen tulajdonságban olaj a' Bújaság, melly a' mire tsöppenik, azt tsak hamar el-futja, és bé-tölti; tűz, melly, ha mit meg kap, addig nem nyugfzik, míg meg-nem eméfzti; pokol-var, melly, ha korán nem érik, hufzon-négy óra alatt bé hat a' fzívbe, és azt meg-öli; mérges kígyó, melly a' hová fejét bé-botsáthatja, oda derekát, farkát, 's egész teftét bé-húzza, és, a' kit fogával meg-harap, abba a' farkából mérgét-is bé-erefzti; melly tsak hamar az egész teftet meg-járja, és meg-vefztegeti. Így vallya bizonyára ezeket maga a' Sz. Lélek, midőn a' Sz. Írásban a' búja fzemély' torkát tündöklő olajhoz, ékefségét eméfztő tűzhöz, közösülését telhetetlen edényhez, kegyetlenségét öldöklő efüközhöz, ajakit, befzédit lépes mézhez egyfzer'smind, és keferű ürömhöz, fzeméllyét pedig mély veremhez, fzüik kúthoz, úton-álló latorhoz, leselkedőhöz hafonlítja. A' mi ha úgy van, nem tsuda, hogy a' Bújaság az emberbe, kit egyfzer megkörnyékez, mélyen bé-hat: mert mitsoda vallyon az ember? az ember az Írás' bizonyofsága fzerént egy olyan fpongviás, a' vagy-is lukatsos portéka, mellyet az olaj könnyen meg-jár; egy olyan pozdorjával fedett kaliba, mellyet a' tűz tsak hamar el-fut; egy olyan húfos teremtmény, mellynek belső réfzeit a' pokol-var, a'vagy-is búja fzoekás kevés idő alatt meg-kap, és meg-ront, és a' mérges kígyó egy harapáfsal meg-febesít, és mérgével bé-tölt. (SIMON, Vasárnapi I, Pünkösöd után XIII. Vasárnap, I. Prédikátzió, 451-452.)

Mindenkor voltak hamis Próféták, mindenkor voltak hamis Tanítók; de fohafem voltak olly fázamofsan, mind moftani időben. Idővel egy két Városban, egy-két háznál, egy-két Tanítvány előtt árulgatták dögleletes portékájokat, és többnyire futtonban: most minden Városban, tsak nem minden háznál, az egész község' hallatára, nyilván-való helyeken, úgymint az útzákon, úton, útfélen, kortsmákon, vendég-fogadóknak, játszó-helyeken, sőt imitt-amott még az Iskolákban-is, Templomokban-is hirdetik, ajánlyák vezedelmes tudományokat. Idővel tsak egy két ágazatját ostromlották a' hitnek, vagy törvénynek, moft egynek sem hagynak békét, sőt fel-forgatnak minden Religiót, minden Hitet, minden Vallást, minden Isteni tífzteletet; és, minekutánna Kriftust, a' természet törvényének megerősítőjét, az Évangyéliomnak fzerzőjét meg-tagadták; meg-tagadnak minden Szentséget, minden áldozatot, minden természet felett-való erköltsöt, minden más világi büntetést, jutalmat, és tsak nem azt mondják ama' régi iftentelenekkel: Non est Deus, nints Iften. De vallyon, kik ezek? némellyeket meg-lehetne nevezni, mert olly fzemtelenek, hogy nyilván ki-nyilatkoztatják magokat; némellyekre reájok lehetne mutatni, mert olly nyughatatlanok, hogy még a' falukon-is meg-fordúlnak; olly ortzátlanok, hogy még a' Templomba-is békukkannak; némellyeknek bizonyos jeleit lehetne adni, mert olly bátorságosok, és vakmerők, hogy még ruházatjokon-is valami különös jelt hordoznak, magok véfelésekben-is egyebektől bizonyos külömbséget mutatnak, és befzédjek többnyire édes, tekintetek fzanokodó, ígéretek bőv, tanáts adások hatalmas, biztatások kellemető, el-annyira, hogy merő bárányoknak lehetne mondani külső tekintetekre nézve, ámbár belső-képpen ragadozó farkasok, tsalárd rókák, mérges skorpiók. [...]

Azt mondják tehát a' többi között ezek a' hamis Próféták, hogy nints az Iftentől meg-jelentetett Religió, a' vagy-is Hit, Vallás, Ifteni Tífztele, mellyhez kellene magát tartani az embernek; hanem kinek-kinek f szabad akarátjára hagyatik, hogy úgy, és akkor tífztelje az Iftent, a' miként, és a' mikor néki tetzik; mintha az Iftennek meg-kellene elégedni akárminémű tífztelettel, ha jó-vóltához, Szentségéhez, Méltóságához nem illendő-is, nem elegendő-is. Tudjuk a' regi írásokból, melly nagy hibákat követtek-el az Ifteni tífzteleten azok a' nemzetségek, kik az Iftentől ez eránt tett jelentésről nem tudtak; tudjuk, hogy némellyek tulajdon gyermekeiket, fzüelőiket ölték-meg, 's áldozták-fel tífzteletről az vélt Iftenségnek; tudjuk, hogy némellyek ugyan azon Iftenség' tífzteleteré részegséget, paráznaságot követtek-el, pedig gyakorta a' közönséges gyülekezetekben; tudjuk, hogy illetlen tántzokat, ugrálásokat, kurjongatásokat üztek ugyan a' végre; 's ki-nem látja, melly nagy hibák, melly igen hibás tífztelek, áldozatok vóltanak, 's legyenek ezek az Ifteni Felsőgre nézve? És ezekre vezetnek azok, kik az Ifteni tífzteletről-való jelentést tagadják; holott ők velünk együtt f zorofsan meg-kívánnják, hogy alatt valóik, és egyéb tarsaságokhoz tartozandó ember-társaik nem akár minémű, hanem karokhoz, forsokhoz, hívatalyokhoz illendő tífztelett tegyenek nékiek. [...] gondoljátok-meg, ha bár tsak természet fzerént-való okofsággal-is, gondoljátok-meg mondám: lehete jó az Iftent illető tífzteletnak el-hagyása? a' meg-bántódott Iften' engefztelése módjának nem tudása? a' részegségnek, tolvajságnak, kártételnek, gyilkofságnak, kevélségnek, paráznaságnak, fősvénységnek, irigységnek, haragnak, jóra-való röstségnek gyakorlása? úgy-é, hogy ezek rontottak-el leg-virágzóbb társaságokat? a' mi több: úgy-é, hogy ilyen vétkekért vefztette az Iften vizözönnel az egész világot? úgy-é hogy az ilyen vétkekért süllefztette, menykövezte Sodomát, Gomorat? [...]

Azután: azt-is gyakorta regölik, hogy fe' Pokol, fe' Menny-Orfzág 's a' t. De mi következik ebből a' tanításból? az, hogy az ember hólta után femmitül fem félhet, femmit

fem remélyhet; a' mi ha úgy vólna, a' jóra femmi öfztöne, a' gonofztól femmi tartóztatója nem vólna. Ugyan-is közönségessen a' jóra a' jutalom öfztönöz, a' gonofztól pedig a büntetés tartóztat. Tsak könnyen elhenyélénk, félre tennénk tehát a' jót, ha jutalom; és ellenben tsak könnyen el-követnénk a' gonofzt, ha büntetés nem vólna; az bizonyos, hogy az Atyák, Anyák, Gazdák, Gazda-Afzfzonyok, Bírók, Esküttek, és egyéb Elöl-járók, nem igen iparkodnak eleget tenni kötelefségeknak alattok valói eránt, midön femmi jutalmat nem reméllenek, és femmi büntetéstől nem félnek; de a' gyermekek, fzolgák, fzolgálók, és egyéb alatt-valók fem igen törődnek a' parantsolattal, ha fe' jutalom, fe büntetés nem érdekli őket.

Már mennyi botránkozás, mennyi hátramaradás, mennyi fogyatkozás esik ezek miatt a' közjóban, a' közönséges tárlaságban? Igaz, hogy a' földi jutalom, fizetés, 's betsület-is öfztönöz némellyeket a' jóra; de hát ha az ilyen jutalom, fizetés meg-nem adatik, mi öfztönözi akkor? gyakorta-meg történik pedig, hogy meg-nem adatik; akkor tehát Meny-Orfzág nints, femmi fem öfztönözi, következendő-képpen temérdek fok jó el-marad a' közönséges társaságnak temérdek nagy kárával. Igaz, hogy a' törvénytől f zabott büntetés tartóztat a' gonofztól; de hátha az ilyen büntetés nem gyakoroltatik, vagy el-kerültetik? meg-történik pedig mind ez, mind az gyakorta; ez ugyan néha az Elöl-járóknak rendetlen kedvezése miatt, vígyáztalansága miatt, néha az alatt-valónak vétkes fzemefsége miatt; amaz pedig néha azért, mert a' gonofz alattomban követtetik-el, és nints a' ki bé-adja; néha pedig azért, mert, a' ki azt el-követi, hatalmas, és nints, a' ki azt nyakon ragadja. Illy esetben tehát, ha Pokol nints, femmi fints, a' mi a' gonofz indulatú embert a' gonofztól meg-tartóztatfisa, a' közönséges jónak, 's társaságnak temérdek nagy fel-háborításával. Ime minémű az említett tanításnak a' gyümöltse!

Tovább: némellyek azt-is fötsögik, hogy az ember lelke nem halhatatlan. Igaz, hogy ebben nem mondanak újságot, ámbár hazugság, a' mit mondanak; nem mondanak újságot: mert már régen *így gondolkodtak némelly vakmerők*, (a)* kik az embernek, és baromnak állapottyát rövid, és meg-gyengült értelmek fzerént mérséklették. De bizonyyára hazugság, a' mit mondanak: mert, ámbár teft fzerént kevés külömbség vagyon az emberben, és baromban, mindazonáltal lélek fzerént olly nagy külömbség vagyon, mint a' napban, és a' gyertya-világban. Ki-tetzik ez Krifztus Urunknak tsak ama' f zavaiból-is: *Fulgebunt Iufti ficut fol in regno Patris eorum*, (b)* az igazak fényleni fognak, mint a' nap az ő Attyok' Orfzágában; és Dániel Prófétának ama' mondásából: *A' kik tudófsak lefznek, tündökleni fognak, mint az erősségnek fényefsége, és a' kik igazságra oktatnak fokakat, mint a' tsillagok, örökké*. De, hogy ezt tsak az igazak' lelkére ne határozzuk: másutt valamint az igazakról azt mondja Krifztus, hogy *örök életbe mennek*; (c)** úgy a' gonofzokról-is azt mondja, hogy *örök kínba mennek*. (d)*** De természet fzerént-is ki bizonyodik, hogy a' lélek halhatatlan: mert, mivel lélek, femmi ötet el-nem ronthatja az egy Iftenen kívül; az Iften pedig el-nem rontja, mivel úgy teremtette, hogy el-ne rontsa; hogy pedig, úgy teremtette, a' Sz. Íráson kívül ki-tetzik tsak abból-is, hogy abba az örök életnek kívánságát belé ontotta. Hamis tehát ez a' tanítás, de vezedelmes-is: mert, ha a' lélek halhatatlan nem vólna, fe' a' jók, illendő-képpen meg-nem jutalmaztatnának. ú. m. a' kik ezen a' világon többnyire nyomorgattatnak: fem a' gonofzok' érdemek fzerént meg-nem büntettetnének. ú. m. a' kik ezen a' világon gyakorta virágoznak. (SIMON, Vasárnapi II, Pünkösd után VII. Vasárnap, II. Prédikátzió, 377-387.)

* (a) Sap. 2 (Bölcs, 2)

* (b) Matth. 13 (Mt, 13).

** (c) Cap. 12

*** (d) Matth. 26. v. 40.

46.

De ezeken kívül vannak a' mostani Világban még más ilyen rühös juhok, dühös ebek, vezett farkasok-is; és pedig ezeknél, kiket elől-fzámláltam, vezedelmeffebbek. Akarjátok tudni, kik? azok, kik fe ünneppel, fe böjttel nem gondolnak; azok, kik Ünnepen, Vasárnapon minden kis okért, sőt minden ok nélkül a' Misét, Prédikátziót-is tsak könnyen el-mulatják, ellenben a' tántzot, játékot, vagy pintzét, kortsmát, szorgalmatofan hajtják; azok, kik a' böjtöket minden félelem nélkül meg-fzegik, és pénteken, szombaton-is merő kényeségből, vagy szófogatatlanságból, minden törvényes ok, és engedelem nélkül hufsal zabálnak; azok, kik a' Szentségeknek, Bútsuknak, közönséges könyörgéseknek gyakorlását, tsak a' Papokra, banyákra hadjak; azok, kik a' más világot, a' Meny-orfzágot, a' poklot, sőt még magát-is az Iftent költeménynek fötsögik, káromolják; ezek, ezek a' leg-vezedelmeffebb rühességű, dühöségű, vezettségű juhok, ebek, farkasok, kiknek ki-írtására az egész világnak öfzve kellene esküdni; ezek, kiknek ki-írtásáért az Egyházi, és világi Elöljárókat szüntelen kellene szorgalmaztatni; ezek, a' kiknek vagy jobbúlása, vagy kivágása miatt nem tsak a' földi, hanem a' mennyei Király' Tronusához-is méltó volna fáradni; de vallyon miért? azért, mert rühös juhok, a' rühös juhokat pedig az egészséges juhok, között meg-nem szoktuk szenedni; azért, mert dühös ebek, a' dühös ebeket pedig elfzoktuk vezteni; azért, mert vezett farkasok, a' vezett farkasok után pedig vas villával, tzigonnyal, tsákánnyal szoktunk vígyázni, leselkedni.

Bóldog Iften! ha tsak egy dühös eb, vagy vezett farkas találtatik-is a' határban, mit nem tselekefznek az emberek? mit nem tanátskoznak? mit nem kell tehát tselekedni ennyi fok, és vezedelmes, dühös, és vezekedett ebek, és farkasok között? a' mái Évangyéliomi Király tsak egygyet sem szenedett-meg vendégei közt; miképpen szenedhetnétek-meg tehát ti illy nagy számmal az illyen vezedelmes állatokat közöttetek? (SIMON, Vasárnapi II, Pünkösöd után XIX. Vasárnap, II. Prédikátzió, 506-507.)

47.

Nem kételkedhetünk pedig arról, hogy az Iften minnyájunknak Attya, mert Kriftus nem tsak azon imádságban, mellyre Tanítványit tanította t. i. a' *Mi Atyánkban*, a'vagy-is (a'mint, a' tudófsabbak nevezik:) *az Úr' Imádságában*, hanem másutt-is nyilván mondja: *Unus est Pater vester*, hogy minnyájunknak egy Attya vagyon; tehát nem kételkedhetünk arról-is, hogy minnyájan Atya-fiak vagyunk. Igaz, hogy valamint a' teft-fzerint-való Atya-fiak között némellyek közellyebb-valók, úgy a' lélek fzerint-valók között-is; mert P. o. közellebb-való lelki Atya-fi az igaz Keresztény Katolikus, hogy sem a' Lutrános, vagy Kálvinifta, mivelhogy az, az Iftennek-is közelebb-való fia, hogy sem ez, úgymint a' ki az Iftennek mindenben hífen; és ismét közellebb-való Atyánk-fia a' Lutránus, vagy Kálvinifta, hogy sem a' Zfidó, vagy Török, mivelhogy az meg-vayon kereszttelve, a Zfidó pedig, és Török nints, és ezeknél többet-is hífen; mindazonáltal ezektől sem kell meg-vonni a' botsánatot: mert ezek-is némű-némű-képpen valóságos Atyánk-fiai, mert az Iftennek-is bizonyos értelemben valóságos fiai; ámbár el-pártúlt fiai. (SIMON, Vasárnapi II, Pünkösöd után XXI. Vasárnap, II. Prédikátzió 526-527.)

48.

KK! ha valamikor, bizonyára e-jelen-való időkben meg-újjult az említett édesgetés; és azoknak száma, kik azzal élnek, temérdek nagyon meg-fzaporodott. Mert régenten egy-egy tartományban alig találtak kettő-három; ma a' tartománynak egy fzepletében-is több találtak; régenten csak a' városokban kerestek hallgatókat, ma a' falukon-is; régenten csak a' kényen kedven élöket szállították-meg, ma a' szürös parafztokat-is; régenten csak némely korok, nemek, forsok adták magokat e' mesterségre, ma minden korban, nemben forsban találkoznak ilyenek. Hódítanak-is magokhoz számtalanokat; mert oh melly fokban vannak, kik őket hallgatják! kik nekik hisznek! kik méteyes tanításokat örömmel bé-falják! azomban éppen nem tsuda; mert minden tanításoknak tárgya, vagy a' testnek, vagy az elmének-való kedvezés; mivel-hogy a' testnek, valamit kíván, mindent meg-engednek; az elmének pedig semmit, a' mit a' természetes okoskodással fel-nem ér, bé-venni nem engednek. Egy felől tehát eleit veszik az elmét fölülhaladó titkokról, igazságokról-való hitnek, jóllehet ez emelné-fel az emberi elmének betség; más-felől útát nyitnak minden erköltstelenségnek, jóllehet ez veszi-el az embernek minden betségét.

De hátra az ilyen tanultalan Tanítókkal, efze-fordult efzesekkel, meg-világtalanodott világosítókkal, kik az emberből barmot akarnak tsinálni, és minekutánna magok meg-vakúltak, másokat-is meg-akarnak vakítani. Mást, mást ajánl tanítóul a' Mennyei Atya; mást rendel vezetőül az Égnek, Földnek Ura; akarjátok tudni, kit? az egygyetlen-egy kedves Fiát, a' Krisztus Jéfust [...] (SIMON, Ünnepi, Úr' fzíne változása Napján, 1-3.)

49.

De talán a' szent helyeknek látogatását teszik jobb szándékból? úgy kellene ugyan: mert, a' ki a' szent helyeket gonofz szándékból látogatja, fokkal nagyobb a' bűne; mivelhogy a' közönséges vétet Szentség-töréssel tetézi. Azomban a' szent helyeket sem mindenk látogatják jó szándékból: mert némelyek azért tselekefzik, hogy másoktól Szenteknek tartafsanak, és mondafsanak; némelyek pedig egyenesen azért, hogy valami gonofzságra, p. o. tolvajságra, vagy paráznaságra módot találjanak. De ha bár többnyire jó szándékból indulnak-is-meg, tsak addig tart, míg valami alkalmatofság nem adatik a' gonofzra, mihent pedig ez meg-történik, mindjárt megváltoztatják szándékjokat; és a' kik azért indultak-meg, hogy tulajdon vétkeikről töredelmes gyónást tegyenek, mások' vétkeit beszélik-ki; a' kik azért indultak-meg, hogy az Óltári Szentséggel éljenek, a' boros korsókat ürögetik-ki; a' kik azért indultak-meg, hogy idvefséges tanítást haljanak, a' muzsikát halgatják; a' kik azért indultak-meg, hogy lábaikat a' térdepléssel fárafzfák, tsak hamar tántzba ugranak. O szertelen dolog! (SIMON, Ünnepi, Bóldog Afzfzony' Látogatása Napján, 23.)

50.

Mivel a' Krisztus Jéfusról-való beszédet, Advent 2-dik Vasárnapján, a' mint azon Vasárnapra fel-jegyzettem, hofzfzas vólna egézfzen elmondani; a' mik a' 231-dik, és következő levélen vagynak az Első Réfzben, alkalmaztatni lehet a' máii beszédnek első Réfzére. Ezen beszédnek második Réfzére pedig szolgálhat az Óltári-Szentségről-való második beszédnek eleje, és egygyik Réfze. §. 2. a' második Réfzben a' 279. levélen. Alkalmaztasd, a' mint teszik.

Lásd az Első Részben, a' Szent Lélekről-való Befzédet, a' 489-dik, és a' többi Lev. A' melly Befzéd, mivel hofzfas, és három részre van ofztva; annak Első Részze a' mái Vasárnapra szolgál, ki-hagyván a' Befzédnek kezdetéből a' 491-dik Levélen azokat, a' mik a' Szent Léleknek az Atyától, és Fiútól-való származását illetik: mert arról a' Húsvét után-való Hatodik Vasárnapon lefz a' Befzéd. Ki-hagyván a' Szent Léleknek ajándékiról-való fzókat-is: mert ezekről Pünkösöd-Napján lefz a' Befzéd; mivel ezen napokra rendeltt Evangyéliomok-is azt kívánják. A' mái Befzédre pedig az Első Részből könnyű ofztált tsinálni, ha ki azt egézfzen el-olvasza.

Ezen Vasárnapra igen alkalmas az Istennek nyóltzadik Parantsolatjáról-való Első Befzéd-is, a' Harmadik Részben, a' 375-dik, és többi Lev. fel-vévén az Évangyéliomnak ezen fzavait: *Mikor el-jövend, meg-feddi a' világot a' bűnről, és a' t.*

Lásd az Első Részben, a' 117-dik levelet vége-felé, és, a' mint tetfzik, rövidítsd, és folytasd. Az Első Részze befzédemnek, a' mellyben kézzen van az ofztály, elegendő egy befzédre.

Ezen Vasárnapon ugyan azon Exordiummal, vagy kezdettel, mellyet itt ki tettem; fzóllani lehet a' Kerefztségről a' Második Részből; és az Isten parantsolatának meg-tartásáról a' Harmadik Részből.

A' Pünkösöd után 1-ső Vasárnapi Évangyéliom fzerént pedig, fzóllani lehet az alamisnáról a' Negyedik Részből. *Mi kenyérünket.* A' vakmerő ítéletről a' Harmadik Részből. A' mi ellenségink' vétkeinek botsánatjáról a' Negyedik Részből, és más többekről. (EGYED, Keresztény tudomány, Tóldalék, Vírág vasárnapra, 57; Húsvét után IV. vasárnapra, 68-69; Szent Háromság vasárnapra, 81.)

51.

A' bizonytalan példás hiftóriák helyett, a' hit-béli igazságokat az Írás, és szent Atyák' fzaivaival erősítettem: hogy így mind az ellenkező fzomfzéd Atya-fiak, és hozzájuk majd nem hasonló hideg Kerefztények előtt (kik nem tsak az Íráson kívül-való hiftóriákat nevetni, hanem az Írás' fzavait-is nem kevésben tetfzések fzerént görbíteni fzohták) minden egyenletlenségnek el-zárjam az útját; mind pedig a' fzomjú híveket, kik az ő Páfztoroknak örömmel halgatják fzavait; forrására vezetsem az igazságnak. Nem tsak arra intéztem pedig *Befzédemet*, hogy az értelemmel az igazságot megesmértelsem; hanem, hogy a' fzívet-is az igaz Kerefztényhez illendő tselekedetekre felgerjefzsem. Az ékes fzólláson nem törtem fejemet: hanem egyedül azon igyekeztem, hogy *Befzédimben* világos, és mindeneknél fzókasban vett ígékkkel ki-tegyem az igazságot. Vedd jó névvel kegyes Olvasó! munkátskámat, és, ha tetfzik, élj véle az Istennek nagyobb dítsőfiségére, magadnak, és a' reád bizott híveknek üdvőfiségére. (EGYED, Keresztény tudomány, Az olvasóhoz [II.]

52.

Mikor e' kerék földön-lévő fok-féle emberekről gondolkodom; és, ki miben tetfzi bóldogságát, el-gondolom, három külömb-féle állapotban-lévő emberek tűnnek az elmémbe, kik hit nélkül élnek. Előfzör azok az együgyű tanúlatlan, és tudatlan vastag elméjű emberek, kik leg-inkább a' púfztákban, vagy parafzti dolgokban nevednek-fel, és alig esmérük magokat embereknél lenni. Másodfzör azok a' világ' fiai, a' kik tanúltaknak, és tudósoknak

látzatnak ugyan, de annyira el-merültek a' bűnben, hogy a' múlandó jókon kívül, az ő lelkekről alig tűnik valaha ezekben valamely jó gondolat: és, ha tűnik-is, azt mennél hamarabb el-nyomják, magokban meg-fojtják. Harmadszor az olyan szerentsétlen emberek forognak előttem, a' kik magokat embereknek lenni jól esméri, és az értelemnek természet szerént-való fényre-vezik, és érzik magokban, hogy az ő kívánságokat ezek a' múlandó világi jók meg nem elégíthetik; hanem, hogy kellefsék lenni valami másnak, a' mihez ők a' természetnek titkos ereje által vonattatnak, és a' mi őket tökéletesen boldogíthatna; és, hogy azt fel-találják, szorgalmatofsan kereskednek. De, fenki ezen három állapotban-lévő emberek között, igaz boldogságát el nem érheti, ha csak az igaz hitnek világosságát nem követi. (EGYED, Keresztény tudomány I, Első tikkely, 24-25.)

53.

Egy példát tettek előttükbe, a' mellyből világosabban meg-esmérhetitek, a' mit mondok. Ha valamely Fejedelem, valamely paraszt gyermeket fiává fogadna, és minden birodalmában örökösévé tenne; nem de ez a' nagy kegyelem, természet szerént azt kívánná a' gyermektől, hogy ő, nem csak Attyának hívja azt a' kegyes Fejedelmet; hanem, annak akaratját-is kövefse: a' paraszti szokást el-hadja: és magát úgy viselje, a' mint egy Fejedelem' fiához illendő? Ha tehát a' gyermek, az Udvari drága köntöst magáról le-hánná, és egy dúrva rongyos szűrbe öltöztvén, 's kapát vévén a' vallára, a' többi parasztokhoz adná magát, és meg-vevén az ő kegyes Attyának, a' Fejedelemnek parantsolatját, ismét a' paraszt szokásra, és munkára botsátaná magát; gondoljátok-é, hogy a' fogadott fiúságban meg-maradna, és a' néki ígért örökségben részesülne? Semmiképpen nem: mert tselekedettel ellene mondott a' fogadott fiúságnak. Nem különben tehát, ámbár a' Keresztény ember, nyomorult állapotjából fel-emeltvén, a' Hit által az Istennek fogadott fiává lett légyen-is; de, ha ezen nagy fiúsághoz illendő módon magát nem viseli; ha az ő Mennyei kegyes Attyának akaratját, és parantsolatját meg-vevén, a' világ' fiainak alacsony farsára vízfzátér; és a' múlandó hívságos tselekedetekre vetemedik; és bűnt tselekszik; az Istennek fogadott fiúságából ki-esik: ördög' fiává változik: és a' néki készített örökséget el-vefzi. Mert írva vagyon szent Jánosnál, hogy, *a' ki az Istenről szűletett*, és az Isteni fiúságban meg-akar maradni, *bűnt nem tselekszik: a' ki pedig bűnt tselekszik, az ördögtől vagyon*. (EGYED, Keresztény tudomány I, Második tikkely, 129-130.)

54.

A' mint *el-végezve vagyon, hogy az emberek egyfzer meg-halljanak*; (a)* úgy el-végezve vagyon az-is, hogy mindnyájan fel-támadjanak. (b)** Ez HH! Isteni igazság, a' mellyet csak azok nem hiszik, a' kik az Isten' szavát, mint valamely emberi költeményt, meg-vetik. Azok t. i. a' kik az embernek lelkét halhatatlannak lenni nem tartják; hanem azt az oktalan állatok' lelkével egy rendbe helyheztesik, és azokkal magokat egygyenlő-képpen egészfszen veszendőknek lenni gondolják. Illyen-féle boldogtalan emberek nem csak a' pogányságnak fetéségében vakoskodók között, hanem ezekben a' moftani zur-zavar üdőkben, azok között-is fokban taláztatnak, a' kik, mivel meg-kerefszteltettek, Keresztényeknek neveztetnek; de egészfszen a' meg-vetemedett emberi természetnek rendetlen indulati után botsátván magokat, annyira el-ragadtattak, hogy már azt a'

* (a) Hebr. 9. v. 27.

** (b) I. Cor. 15. v. 51.

világosságot, a' mellyben meg-kerefteltetvén részesekek lettek a' Szent Lélekben; (a)*** látni sem akarják; a' Kriftust, kinek záflója-alá bé-írattattak, és a' kinek el-törülhetetlen bélyegét lelkeken hordozzák; meg-tagadják: az ő szent törvényt meg-vetik, és sem az embernek hólta után ígért jövendő jutalommal, sem a' büntetéssel nem gondolván, egézfzen a' teftet gyönyörködtető érzékenység-béli múlandó jók után indulnak, és majd nem úgy élnek, valamint azok az értelem nélkül-való oktalan állatok, a' mellyekkel egygyenlő-képpen akarnak halni-is. Szerentsétlen állapot! Erre vízi az embert a' múlandók után-való zabolatlan indulat.

De akármiképpen hányják, vefsek rövid elméjeket; akármiképpen okoskodjanak az illyenek; vagy ebből-is, hogy elmével, értelemmel, és okofsággal bírnak, meg kell esmérniek, hogy az embernek lelke halhatatlan, és fokkal nemesebb, mint az oktalan állatoknak lelke. Sokkal nemesebb, és innen halhatatlan-is; mert, a' mint szent Ágofton okoskodik; (b)* az emberben fok-féle tudományok vagynak, a' mellyekre foa az oktalan-állatok nem juthatnak: a' tudomány pedig, tsalhatatlan örökös igazságon fundáltatik: p. o. mivel tudom, hogy minden ember halandó, tudom azt-is, hogy Péter-is, a' ki igaz ember; halandó. És az efféle tudomány, mellyel a' lélek bír; változhatatlanul örökké fenn-marad: hol marad pedig fenn ez illyen-féle tudomány, hanem a' lélekben, a' melly nélkül a' tudomány meg nem áthat? Szükségképpen tehát a' léleknek-is örökösnek, és halhatatlannak kell lenni. [...]

Több más okok-is vagynak, mellyek az ember lelkének természetes valóságából-is, annak halhatatlanságát olly világosan meg-mutatják, hogy arról semmi józan elme nem kételkedhetik. De, mivel nem az a' szándékom, hogy én most az ember' lelkének halhatatlanságáról természetes okokból, azokkal vetekedjem, a' kik sem az értelemnek természet szerént-való fényét nem tekintvén, sem az Istennek szavát nem halgatván, egézfzen a' teftiek után indultak; ha-nem hogy azoknak, a' kik értelmes szívvel vagynak, és a' léleknek halhatatlanságát nem tsak természet szerént meg-esmérik, hanem az Isten' szavából-is erős hittel hízik; meg-mutafsam, hogy nem tsak lelke az embernek halhatatlan, hanem halandó teste-is valaha halottaiból fel-támad, lelkével újjonnan öfzve-kaptsoltatik, és halhatatlanná válik. [...]

Kárhozatos vakmerőség mind azt mondani, hogy a' lélek meg-halhat, és a' testtel egyegyütt meg-hal; mind azt állítani, hogy a' hólta teft fel nem támadhat, és valaha fel nem támad. Nem gondolom Kereftény Atyám-fiai! hogy valaki légyen közületek, a' ki vagy ebbe, vagy amabba a' vefzedelmes kő-szálba, valaha meg-ütközött volna; de, hogy meg ne is ütközzön, hanem inkább erősödjön bennetek a' Hit, mái befzedemnek az léfzen a' tzelja, hogy a' Fel-támadásnak igazságát véletek meg-esmértefsem: mert ez a' mi Hitünknek, reménységünknek, és üdvöfségünknek leg-erősebb fundamentoma. (EGYED, Kereftény tudomány I, Tizen-kettődik tzikkely, 663-668.)

55.

Vagynak számtalanok, a' kik nem-is hallottak úgymint a' kik a' hitetlenek között mezei életet élnek, és a' kik kised korokban közöttök meg-halnak, és ezeryi-ezer Kereftényektől született gyermekek, kik Kereftéség nélkül meg-halnak. Ha mind ezeknek el-kell vefzniek, holott fokan közülök semmi bünt nem tselekedtek, nem-is tselekedhettek; hol az Isteni jófág, hol az igazfág? Így befzéllenek fok Eretnekek, és a' Katolikusok között-is fok tudatlanok: azok kivált-képpen, kik tsak a' mételyes Könyveknek olvasásában

*** (a) Hebr. 6. v. 4.

* (b) Libr. de immor. animæ.

foglalják magokat, és meg-világosítottaknak akarnak mondatni. [...] Most tehát csak azoknak szóllok, a' kik magokat Katolikusoknak vallják: az Írást, az Isteni, és az Apostoli hagyományokat, az Anyaszentegyháznak értelme szerént bé-vezik (a' mint mondják) és még-is ez eránt az igazság eránt kételkednek. [...]

Tudom ugyan, hogy valának Eretnekek, kik, hogy ezeknek a' Krisztus' szavainak erejét meg-gyengítsék, az Isten' országát különböztették az üdvösségtől: az Isten' országán értvén az Anyaszentegyházat, az üdvösségen pedig, az örök boldogságot: és meg-engedték, hogy az Isten' országába t. i. az Anyaszentegyházba fenki bé nem mehet a' Kereszttség nélkül: mert a' Kereszttség az ajtó, a' mellyen az ember az Anyaszentegyházba bé-mehet; de, hogy a' nélkül fenki ne üdvözülhessen, tagadták. Igaz KK! hogy fok helyen az Írásban az Isten' országán az Anyaszentegyház értendő; de, hogy Urunknak említett szavaiban nem csak ez a' vitézkedő Anyaszentegyház, hanem a' győzedelmes Anyaszentegyház-is értendő, melly egy az üdvösséggel, és örök boldogsággal; ugyan Urunk' szavaiból nyilván ki-tetfzik. [...]

Tehát, ha Urunk' szavaiban a' vízen, és Szent Lelken egy dolog értendő, vagy kettő, nem a' Kálvinus, és az őtet követőknek értelmétől, hanem a' közönséges Anyaszentegyháznak, és a' régi szent Atyáknak, kiknek Kálvinus-is fejet hajt; értelmétől függ; és a' környül-állásoktól, mellyekben Urunk szállott; leg-inkább pedig az Írásnak más bizonyoságitól. Mind ezekből pedig nyilván ki-tetfzik, hogy szent Jánosnál az említett szavaiban, a' vízen nem a' Szent Lelket értette Urunk, hanem a' természet szerént-való vizet. [...]

Ezekből az-is világosan ki-tetfzik, hogy hinni a' Krisztusban, nem elegendő az üdvösségre; hanem szükséges a' vízben-való Kereszttség-is, ha lehetséges: mert, minekelőtte meg-kereszteltetett volna a' nevezett Komornyik, már hitt a' Krisztusban, a' mint maga meg-vallja, mondván: *Híszem Isten' Fiának lenni a' Jézus Krisztust.* [...]

Innen három módon lehet meg-keresztelkedni: t. i. tettében, *a' vízzel Isteni szeretettel, és tulajdon vérevel.* [...]

Hogy pedig mind a' szeretettel, mind a' vérrel-való Kereszttség, a' vízzel-való Kereszttségnek kívánságával üdvözíti az embert, tanítja a' Tridentomi szent Gyülekezet, és a' szent Atyák. [...]

Ezen három mód szerént-való Kereszttség szabadíthatja-meg egyedül az embert attól a' közönséges romlástól, a' mellybe az első embernek vétke által az egész emberi nemzet keveredett. Ezeknek valamelyike nélkül soha fenki az új törvényben nem üdvözülhet, nem-is üdvözülhet. [...]

Ne-is mondja fenki, hogy harmad része sem tudja a' világnak, mitsoda a' Kereszttség, vagy szükséges-é az üdvösségre: innen, ha a' nélkül meg-hal, és el-vész, igazságtalanul kárhoztatik. Mert nints a' világon csak egy Tartomány-is, a' hol az Évangéliom vagy nem prédikáltatott volna, vagy a' hová annak hangja, és híre bé ne hatott volna. [...] Nints Tartomány most-is, a' mellyben, vagy ahoz közel Keresztények nem vólnának, és örömmel nem hirdetnék a' Názáreti Jéfust mindennek, valaki őtet esmérni akarja. Ha tehát őtet nagy része a' világnak nem esmér, 's esmérni sem akarja, sem az ő Törvénye szerént élni, sőt tilalmazza hírdetését-is az Évangéliomnak; maga a' bűnös, és azért méltán kárhoztatik.

De vagynak (azt mondják az ellenkező-felek) a' hitetlen nép között fok együgyű jámbor emberek, a' kik örömmel meg-tennék, valami szükség az üdvösségre, csak tudnák, mi légyen az: ámbár tehát vétkezzenek-is a' földnek hatalmatsai, kik az Évangéliomnak hírdetését meg-gátolják; de az ilyen együgyűeket miben vádolhatjuk? miben a' kisdedeket, a' kik semmi bünt nem tehetnek? Ezek tehát, ha Kereszttség nélkül meg-halnak, és el-veznek, bűn nélkül kárhoztatnak. Ezek a' közönséges ellen-vetések; de erőtlenek: mert, ha a' koros, és értelemmel bíró emberekről szállunk; fenki fints, a' ki, ha mind végig bűn nélkül

meg-marad, a' Kerefztségben valami-képpen ne réfzesüljön: mert, a' ki a' természet' törvényét, melly minden embernek a' természettel egygyütt szívébe öntetik; egézfzen megtartja, annak az Isteni jószág módot mutat, ha Angyala által-is (a' mint szent Tamás tanítja), hogy az Üdvözítőt meg-esmérje, és valami-képpen a' három féle Kerefztség közül megkerefztelkedjen; a' mint Kornélius Századosnak példájában meg-mutatta. [...] Nints tehát fenki a' korosok közül, a' ki, ha meg nem kerefzteltetik; arra tulajdon bűne által okot nem adott volna; és azért, nints fenki, a' ki igazságtalanul kárhoztafsék.

De, mitsoda okot adtak (azt mondják) a' kisedetek, hogy meg ne kerefzteltefsenek? Mitsoda bűnt tselekedtek, melly által méltatlanokká lettek erre az olly igen szűkséges Szentségre? Vagy tehát nem szűkséges az üdvölségre, a' Kerefztség a' kisedeknek; vagy, ha szűkséges, és arra nem juthatnak; méltatlanul kárhoztatnak. Így befzélnek, a' kik vagy az Írásban tudatlanok; vagy az igaz hit nélkül vakoskodnak. (EGYED, Keresztény tudomány II, Második zikkely, 91-106.)

56.

De, oh visszafordúltság! többire mindnyájan megtartyák ezt a' törvényt a' hiú, világi, udvaros dolgokban; de nem tartyák-meg a' lelk'-isméretet, és üdvölséget illetőkben. Megfenyítik a' Gyermek-tanítók az övéiket, ha udvari és világi módon magokat nem viselik; de nem fenyítik-meg, ha az Isten és Anyaszentegyház parantsolati-mellől elmennek. Megfeddik a' Nyelv-mesterek tanítványikban a' Frantzia, Olasz, Német szólásban ejtett hibákat; de nem feddik-meg a' nyelvbéli vétkeket, mellyekkel a' Kerefztény jámborság és tífztaság-ellen méréfzen és ortzátlanul vétenek. Megpírongattyák magzattyaikat a' Szülők, ha láttyák jobb-kéz-helyett ballal élni, lehorgadt fővel járnai, tsínofodállal nem gondolni; de nem pírongattyák-meg, ha láttyák a' Kerefztényi ájtatofságot elmúlatni, szabad életet követni, gyanós társaságokba elegyülni. Mi kell több? Mennyifzer meg-íntyük magunk-is, ha kit látunk díztelenül öltözve, artzulattyát békormozva; de ha a' bűnnek legfeketébb kormát-is rajta éfzre-veszük, egy kukkot sem szólunk? (LIGVÁNDI Fr. Zosimus, Keresztény tanítási beszédek, Hatodik rész, Böjt III. vasárnapra, 288-289.)

57.

[...] Óh vak bűnösök! Ez a' kenyér tinéktek a' fetétben világofság, a' betegségben orvofság, a' lankatságban erő, a' világi bújdosásban úti költség, mellynek erejével járhattok, míg nem el-érkezzetek az Istennek sz. hegyére a' mennyei bóldogságra. Hányfzor int titeket Isten mind belső fugarlásokkal, 's mind külső öfztönökkel, nem különben mint bújdosó, és a' gyalog fenyő-fa alatt fekvő Illyéft: *Surge comede, grandis enim, tibi restat via*, (3. Reg. 19. v. 7.) kelly-fel, egyél: mert nagy út vagyon előtted. De hafzontalan, mert *non intellexerunt mirabilia*, nem akarják a' vak bűnösök érteni az Ur Istennek tsudálatos jótéteményit: jobb fzeretnek bűneik' betegségében heverni, mint sem ezzel a' mennyei kenyérral meg-erősödni a' Menyorfzág felé-való útazásra.

Mit mondgyak arról a' nagy hálá-adatlanságról, hogy többire nem tsak elmúlattyák a' meg-hidegült Kerefztények az Óltári Szentségnek gyakorlását, hanem annak külső tífzteleit-is, Ollyba tartyák az óltáron jelen lévő Kristuft, mint egy fa-Istent; vagy bálványt, a' ki sem nem lát, sem nem hall. Bizony a' Pogányok nagyobb tífztelellettel vífeltettek és vífeltetnek az ő bálványaikhoz: a' Káldéusok a' tűzhöz; a' Persák a' Naphoz; az Egyiptziusok a' Krokodilushoz, a' Babiloniaiak a' sárkányhoz, a' moftani pogány

Törökök a' Mahomet' koporsójához: hogy fem fok Kereftények az Óltári Szentségben valóságosan jelen lévő menynek, földnek teremtő Urához.

Óh bódog Isten! ha Te illy bőven nem közlenéd velünk Atyai kegyefségedet: havelünk nem lagnál az Óltári Szentségben; hanem minden ötvenedik efszendőben egyfzer jubiléum-képpen a' Romai Pápanak kezébe le-fzállanál az Égből, és tsak akkor engednéd híveidnek azt a' kegyelmet, hogy mint jelen-lévőt imádhaffanak tégedet; bezzeg minden orfzágból öfzve gyülekeznének oda minden renden lévő emberek; bezzeg a' Királyok 's Tsáfzárók koronájokat le-tévén, farujokat le-vonván, 's földre borulván, imádnának tégedet; bezzeg nem szánnák az emberek femmi költségeket, nem fajnálnák femmi fáratságokat, hanem mezfzfe földről oda igyekeznének, hogy imádhaffanak tégedet. Lehet-é tehát moft, mikor fokkal nagyobb fzeretetedet 's kegyelmefségedet mutatod mi hozzánk: minden faluban, városban, minden nap' velünk lévén, és úgy fzóllván közöttünk-lakó Polgárunk lévén: lehet-é, mondom, hogy még-is ezért a' Te nagyobb jóvóltodért kevesefebre betsüljünk tégedet? és még-is nints külömben. Vagy azért-is kevesefebre betsültetel az hálá-adatlan emberektől, hogy im' minden fáradság nélkül mindenütt fel-találhatnak tégedet.

Azért azokkal a' tífzteletlenségekkel, mellyeket előtted naponként tenni merézfzelnek, nem homályosan jelentik, hogy már el-únták a' te velünk lakáfodat. Óh vakság! igazán *non intellexerunk mirabilia tua*, nem értették a' te tsudálatos jó-téteményidet. Óh Istenem! hány Templomokból, Városokból, Orfzágokból el-távoztál már ezért az hálá-adatlanságért, mikor a' Te igaz ítéleted fzerént meg-engedted, hogy eretnek vagy pogány kézre juffanak, és a' fz. Templomok, mellyekben előbb laktál, iftálókká vagy puftzaságokká tétéfsenek! Melly igen félek, ne hogy a' mi Templomunkkal-is így bánnyál a' mi hálá-adatlan gonofzságinkért, mellyekkel naponként illetünk tégedet az Óltári Szentségben! Sok régi romláfok mútattyák Orfzágunkban-is a' Te haragodat, és még-is nem akarunk érteni, hogy jót tselekedgyünk, hogy magunkat meg-jobbítsuk, és Tégedet az Óltári Szentségben méltó tífztelettel imádgunk. Mennyin a' te jelen-létedben vagy zsib-vásárt ütnek, mint a' Jerusálemi Zsidók, mellyért Urunk őket nagy haraggal ki-üzé a' Templomból: vagy a' te Szentegyházadban úgy vífelik magokat, mintha játék néző helyen vólnának: és ott vagy magokat kellettik másfoknak, vagy másfokat botránkozttató tekintetekkel magofnak kívánnak, és te helytetted a' Vénus' eleven képét imádják! mert *non intellexerunt mirabilia tua*, nem értették a' hálá-adatlan emberek a' Te tsudálatos jó-téteményidet. (STÁNKOVÁTSI Leopold, Ünnepe – napokra – való prédikátziók, Úr napi Predikátzió, 281-282.)

58.

Példának okáért: és hogy a' jelen-való alkalmatofságot el-ne mellőzzem: ha vagynak (és e' boldogtalan időkbén felesbb számmal vagynak) kik Hitünknek némely tzikkelyjeit fzemtelen vakmerősséggel-is tagaddyák, némü Isteni parantsolatokat, vagy Egyházi törvényt, 's hagyományokat óltsállanak: minket, kik ezeket hízfzfzük, vallyuk, és meg-tartyuk, ezért tompa, együgyű-fejú, fzívű, elméjú, babonás, vagy az Isten' igaz tífzteletétől minden hitván emberek' hagyományiért el-térő, alá-való Lelkeknek mondanak, fzidnak, káromolnak: másfok, kik ugyan külső-képen még hozzánk tartozandók: de némely e' mái világ' íze fzerént fزابott tanítáfoktól, 's főkép a' mái közönséges erkölts-romláfától meg-kábittatván, mí ellenünk, sőt fzinte édes Anyjok, az Anyafzentegyház ellen, melynek ölében fzülettettek, 's fel-nevekedtek, fel-tátták búz fzájokat, okáddyák káromló, tsúftító mérgöket: és ez édes Anyjoknak ífzonyú iftentelenséggel, fzevényét fel-takarják. Látható Fejében, fel-kenettetett fzolgaíban, minden jámborabb tagjaiban találandó merő éktelen tudatlanságot, ravalságot, kárhozatos könnyű-hitűséget, vagy hitegető gonofz álnokságot nem tsak

hirdetnek, hanem költenek-is; mellyel ne tsak önnön iftentelenségöket fzeépíttsek, mentegefsék, hanem egyéb együgyü, gyenge Lelkeket-is magok-után a' kárhozatba vonnjanak.

[...] Igafságtalanságokat, mellyel ök mi bennünk a' leg-kiffebb fzálkát-is éfzrevézfik, gyakorta iftenes tselekedetinket, együgyü, ártatlan fzándékunkat-is balra magyarázzák: magokban pedig a' gerendát fem láttyák, magokban, 's magokhoz hafonlókban a' nyilvánfágos tévelyféseket, erköftstelenségeket, leg-vakmeröbb iftentelenségeket fem nem láttyák, fem nem feddik, fem jobbítani nem kerefik. Hogy minket böltfsegre, igaz, tífzta ifteni fzolgalatra, hitre, jó erköftfse tanítani akarnak: magok minden ifteni, 's egyházi tudomány, az Iften' fzolgalattyában-való minden buzgósfág, hit, és Kerefzfény erköftf nélkülf lévén.

[...] Ha az Ur Jefus' Hitének, 's Anyafzentegyházának máif állapottyát, külfö, befö, nyilván, 's alattomban való ellenségit, 's üldözéfeif Kerefzfény fzemmel, 's fzívvel tekintyük: lehetetlen azon meg-nem indúlnunk. Kívülf a' pogányok, 's fzámtalan Eretnekek, de befölf főkép a' leg-vefzedelmesbb ellenségek. Azok, kik ugyan fzóval magokat Jefus' Híveinek, az ö' Anyafzentegyháza' tagjainak vallyák: de tselekedettel, ravafz igyekezettel, gonofz fortélyokkal azt káromolni, üldözni, és mindent, valami tsak iftenes, 's a' Jefus' Evangyelioma fzerént-való, e' világból ki-irtani kerefik. És vajha mind ezek tsak tsekély fzámmal, vagy tsak alá-való rend-bélf emberek volnának: lehetne talán öket el-kerülfni; lehetne egyházi, vagy világi hatalom által meg-zabolázni, 's az Anyafzentegyházát, 's buzgó Híveif ily botránfkozáfától meg-menteni. De fájdalom! igen feles ezeknek fzáma: ugy, hogy a' világból kellene ki-költözünk, hogy öket kerülfhfsük; és igen fel-kaptak e' világf Tífzt-'s tekintetének póltzára-is, mint-fem hogy emberi mód-fzerént valamif ellenek végezhefsünk. (P. HERMOLAUS, Egyházi befzédeif I, 2; Böjtf III. Vasárnapra, 78-79, 81, 84.)

59.

Hanem miútátólf-fogva ök az ártatlanságfólf, 's jó erköftfólf bútfút vettek, miútátólf-fogva kerefzfénytelen Tanítók, rofzfz társok, a' bünök' alkalmazofsfági közzé boldogtalanúlf jutottak, miútátólf-fogva magok a' gonofsfágot, a' bünnek mafzlagát köftólfni kezdették, azután a' hoz inkább ragafzkodtak, abban el-merúlftek, ugyan-ugy-annyira: hogy már annak köfteif el-fzaggatni, bilintfeif meg-törni, mélyfegébölf ki-gázolni fe ne akarjanak, fe ne tuddjanak, fe ne merjenek: sötf ne-is reménlhfsék azt: tsak ez időtfólf-fogva mondom: kezdettek mindent tagadni, hitetlenek lenni. De ugyan ebbölf nemde lattyyátok Szerelmefím! hogy nem elméjek' meg-gyözödésébölf, nem józan fontos okokból, hanem tsak fzívök' gonofz hajlandósfágából, 's ebbölf fzármazó kíntelenségbölf hitetlenek. Következendö-képen nem józan, hanem okatlan hitetlenek.

[...] Kell az emberek' fzeifeif, fziveif, itéleteif ámittani: kell mondani leg-allább: hogy ö mind ezt, nem barom oktalanságbölf, nem vak indúlatból tfelekfzi, hanem külfönös, és nagy elméjének fénnye által fokkal külfömbeket lát, ama' közf emberkéknél, kik vagy régi hagyományaik, vagy fzülféifkólf vett neveléfe, vagy Hitök, 's Atyjaikólf vett fsertartáfok fzerént vak engedelmefsféggel élnek, 's járnak. Azért-is nem e' közf-népnek meg-rögzfött alafón vélekedéfeif, 's itéleteif: hanem tulajdon külfönös nagy, és böltf elméje, 's itélete, 's ama' nagy Lelkek' (de kiket nem tanáftfos nevezni, annyival-is inkább a' fzeimesbb Kerefzfények előtf elméjekkel, vagy Hitökkel, vagy erköftfökkel kérkedni, mivel hamar markába sülfne a' ravafsfág) példája, 's fzoekáfá fzerént él. Ezt, 's így kell mondom: annak fzóllania, 's tselekednie, a' ki a' gonofsfágot gyalázat-nélkülf úzfni kévfánnya: 's emberektölf nem ollyannak, a' millyen valóban: gonofznak, oktalannak, erköftftelefnek: hanem ollyannak, a' millyen nem: böltfnek, józannak, nagy elmével élöfnek kévfán látfzattatni. Kell

erköltkeltelenségének némü színes okát költenie, hogy az okos emberek' számában túrják ötet. Kell hitetlenséget, és ugyan józan hitetlenséget tettetnie, hazudnia, mellyel erköltkeltelenségét józan Hívek-előtt-is mentézza. És mivel mind ezek-felett még tulajdon szíve sem nyugfzik, hanem ötet a' szüntelen rágó belső féreg kénozza, martzangollya: hogy ezt-is megnyugafztallya, tsendesítfe: kell mondania: kell magával a' mennyire tsak lehetséges, el-hitetnie: hogy vagy nints emberi szabab akarattya: hanem tsak mint a' barom, testének vak indulattya szérént bánni kéntelen: vagy hogy nints büntető, ítélő Isten, pokol, örökkévalóság: hogy mind ezek tsak gyermek-ijesztések, tsak az emberi törvények' megerősítésére koholt találmányok, tsak gyáva embereket rendítő váfzok, emberi költemények. Ha! a'nagy elmének, bölts, és fontos okokból származó maga' el-tökélléfe! a' józan hitetlenség! – sőt inkább szívnék meg-romlottságából származó ifzonyú vakmerőség! oktalan, szertelen hitetlenség! –

Még-is fájdalom! mennyi gyáva Lelkek nem tsalattatnak így meg? és mennyien nem tartják még ez illyeket-is nagy, erős, bölts Lelkeknek? holott egyedül tsak vad szívek' indulatinak jármos barmai. Azért-is már oly mérészékké váltak, hogy meg-nem elégedvén azzal: hogy még az emberi tárfóságban türettetnek: ök akarják a' világot, a' Jéfus Kriftusnak Híveit, Törvénytét jobbítani, tisztítani, letzkézni 's oktalan, szemtelen életöket, 's itéletöket közönséges törvénytét tenni. [...] nem szívetek' józan különös bátorsága, nem elméteknek különös nagy-volta, nem különös tudományok, hanem rendetlen, erköltkeltelen, a' gonofságra hajló, 's attól el-válni nem akaró vakmerőségtek, oka e' boldogtalan, 's ugyan ezért nem józan, hanem oktalan hitetlenségteknek.

Mindazáltal minek szóllok én illyekről: kik közül talán egy fints jelen. (P. HERMOLAUS, Egyházi beszédei, Böjt V. Vasárnapra, I, 2; 147-152.)

60.

Ezek a' Szent Lélekek a' büntetésre oktató intéfi: Az itt az okofság és mefterség: hogy az illyen büntetés, feddés, dorgálás szérattal járjon, és ne felette való heveskedéffel, szitkos durrogással, elme ragadtatással: hogy az Atyai, Anyai méltóság, kegyefség fen maradgyon, 's az igyekezetnek valóságos hafzna legyen. Kell ide igazság, bátorság, és az Atyai Anyai felette való 's oktalan szérattetnek meg-gyözése. Vannak olly lélek-vefztö Szülök, kik látják gyermekeik katzerságát, vándorlását, tekergését, hallyák tolvajságok, szemtelenések hirét, vefzik észre benne a' játék telhetetlenségét, 's oktalan félelemtől, szerelemtől vifeltetvén nem merik elejét venni a' nagyobra menendő rofzfzaságnak. Rettegnek ha a' módi ellen a' vefzedelmes tárfaságtól el-kell fogni a' törbe vefzendő galambot, félnek az ember szóllástól, 's nem félnek a' jövendő itélettől. Vannak olly ártalmas Szülök, (ezt a' falusiaknak mondom) kik a' rofz nevelés meg-rögzött szokását követvén, meg-elégednek azzal, ha magzattyok olly munkát tefz, mellyet ritkán lehet lélek vefzedelem nélkül tenni. Tavafzfzal, nyáron, az egész falú kisdedgyei mind Páfztorokká válnak, úgy hogy majd mindenik borjunak, 's ludnak más más Páfztorotskája, 's Páfztorneja légyen. Ezé a' nevelés? Minden vigyázás nélkül így öfzve erefzteni a' hamar hervadó virág-fzálókat. Nem mondom-el a' többit. Nem vefzem-bé a' mentséget. Oktalanság, gondatlanság, ártatlanság, mennyorfzág meg-tapodáfa ki-nem tudni máft gondolni a' gazdaság a' féle részének nevelésére. Vannak olly oktalan nevelök (reá fér ez némelly vároffabb, tsinoffabb házakhoz-is) kik dorgálásra, fenyétékre, jobbitásra méltónak nem tartják a' nagy tudatlanság miatt-é vagy rofzfzaság miatt, a' szerelem énekeket, mefe mondáfokat, tsókokat, illetéfeket, szívrontó tréfákat. Jaj mikép' végezsem-el ezt a' fájdalmas jajt! Illyeneket az ártatlan nevendék fülei, szemei előtt a' tselédben, a' látogatókban el-szenvedni, vagy illyenre példát adni. Mikép' magyarázam-ki ennek az

iftentelen nevelésnek itt-is, örökre-is a' fanyarú büntetésre méltó voltát! (MOLNÁR János, Prédikáziók, Víz-Kereft után hatodik Vasárnapra, 130-131.)

61.

Ö a mi Mojzesünk: ö vezetett-ki bennünket Egyptom földi rabságunkból; ö a' mi Jófuénk: ö vezetett-bé bennünket a' téjjel mézzel folyó Kánahán földébe; ö a' mi Juda hivatalyú Fejedelmünk: ki Kánahán régi lakosit meg-verte, rontotta; ö a' mi Dávidunk, ki az alaton rendü Páfztorságból, Királyi Trónusra emelkedett: Ö a' mi Salamon Királyunk; ki fel-épité a' meg-jövendöltt Sionnak tetején az Úr házát.

Ö a' mi édes Atyánk; ki még az el-vezett tékozló fiút-is ölébe ereftzi: ö a' mi édes Páfstorunk, ki az egy el-vezett juhotskának fel-találásáért el-hágy kilentzven kilentzet: ö a' mi nevelö Dajkánk, ki minket kebelében tartván ölelget, tsókolgat: ö a' mi lelkünk Völegénnye: ö a' mi életünk, világunk, útunk: kintsünk, mindenünk. Héába iratta-é ezeket a' Szent Irásban maga felöl? (MOLNÁR János, Prédikáziók, Advent' I. Vasárnapjára, 8-9; Böjt harmadik Vasárnapjára, 194.)

62.

Jertek Mennyei bölodságra készölö Hivek, fzedgyük öfzve ebben az orában minden bújdosó gondolatinkat, és, hogy azon a' napon, a' Világ láttára, a' nagy itéletre tellyes bátorsággal meg-jelenhefsünk Isten kegyelmével, fontollyuk-meg a' bűnek rettenetes tulajdonit; hogy legalább már a' fok Penitentzia-tartás után szerefsük-meg az édes Jესus példajaként az ártatlan életet, gyölöllyük leg-föképpen az halálos vétket. Én lefzek, Isten segitségével a' Kalauz a' jó gondolatokra, 's az ide fzükséges elmélkedésre; ti köveftek buzgó értelemmel, és akarattal. Az halálos büntöl való irtózásról léfzen e' jelen való befzéd 's elmélkedés. Ah! (ha az Isteni szeretet még fem elegendö) hogy az Istenes félelem után illendö szeretet következzék, tegye irtóztatóvá Hivek a' vétket előttünk a' vétkes Angyalok büntetéfe. *E' lefz az első Réfz:* a' vétkes emberek büntetéfe. *Ez a' második Réfz.* A' régi igazságnak legyen egyfzer már új hafzna lelkünk újjulására, 's örök vigafztalására. Kérek tsendes figyelmetefséget. (MOLNÁR János, Prédikáziók, Böjt ötödik Vasárnapjára, 203.)

63.

Mert fenki nekünk azt ne mondgya: hogy ezek a' mi időnkbeli Pogány, vagy tsak nem Pogány Mesterek, hitek meg-válva betsületes emberek. Tudnék, de mentsen-meg az Isten, hogy öket nevezem, tudnék közzölök olyanokat nevezni, kik az ö irott könyveikben, tudva, kész akartva, szemtelenül ezerfzer hazudnak, kik olly bizonyító könyvekböl kérnek bizonyoságot, mellyek soha fe vóltak a' világon, kik a' valóságos igazságot meg-máfölyják; tsak el-leheffen valakit tévelyíteni. Tudnék közzölök olyanokat nevezni, kik az új partékát árúlván olly búja verfeket, Komédiákat, énekeket irnak, hogy azoknak fertelmefségekre még az illyen új Pogányok' kenyeres pajtáfok-is el-pirúlnak. Tudnék közzölök olyanokra mutatni, kik, hogy az Iráfokban el-áradott fok petyegö kérkedéft, mesterséges hífelkedéft, tettetéft, gonofz mesterkedéft ne emlitem, merö részeges bálványozók. Dugjátok-bé füleiteket Kerefztyének a' fzörnyü káromkodásra: tudok köztök egyet ollyaft, kinek annyi a' könyve,

mint a' bűn, ki-is a' boros palatkokat emelgetvén, az Anyafzent-egyháznak azt az imádságát, mellyel az Istennek teremtett állatiért 's azoknak hafznunkra való fordittásáért imádvá hálát adunk, a' gyalázatos Bákksznak ditséretére fordította. Azok-é a' betsületes emberek, kiknek illy gyalázatos az erköltsök, kiknek, ha, a' mitől meg-öriz az Isten, igyekezetek véghez menend, mind egy léfzen ma holnap akár a' Török, akár a' Kerefztyén Templomokba járn; akár betsületes házafságban élni, akár fajtalankodni, és bagozni; szabad léfzen, hogy a' fiú az Attya hajába kapjon, 's egy szóval, hogy ne légyen fe rend-tartás, fe tífztfetség, fe józanság, fe hivség, fem igazság. Mert ezek az új Pogányok nem Törökökké, nem Tatárokká, akarnak bennünket tenni, hanem még ezeknél-is gonofzfzab Valláft trombitálnak tsak azért-is: mert ájtatofság, tífztfetség, fzeretet tapodóvá kell válni ezen új Mesterek Tanitványának. Ez a' Tolerantifzmus, Deismus, Naturalismus, tselekedete, gyümöltse, és hafzna. Ezek méltók-é hogy reájok bámáfkodgyunk? kik a' Kerefztyénséget femmi újsággal fe vijják; vagy, ha vagyon-is ott egy kis újság, az mind tsekély débdáság azokhoz képeft, a' miket a' régi Pogányokban a' náloknál elméfebb, okoflabb, tanúltabb Szent Atyák meg-gyöztek. Ezek méltók-é, hogy az okos ember reájok vigyázzon, kik ha ezer könyvet irnak-is, ott mind egymás könyvéből, vagy a' régi meg-gyözött Pogányokból fzedegedett nem újság minden a' mit irnak. Más más az Irás módgya; de nem más az Irásnak ereje, veleje, bekkenője: a' mi egyiknél Komédia, az a' máfiknál ének: a' mi egyikben Hiftoria, az a' máfikban köz-befzéd, mese, levelezés; mind egy minden, de más más féle képpen. Illy koldufok. Elegendő nekik, ha a' tudatlan tziográfát, fzépeket, doloftalanokat meg-ejthetik. Ilyenektől tanúllyunk-é, kik az ő hazútságok, kérkedések, bujaságok ganaj-levébe mártogatott nyelvekkel pefzfzegetnek a' Kerefztyén igazságra? Tsak azért fem hiteles ott az okoskodás; mert ott nem az elme fzóll, hanem az irigység, fösvenység, kevélység, bújaság, és ebekhez illendő több e' féle Virtus. És így *békefség néktek* Krifztus Tanitványi: mert a' mit hízftek, az önnön maga az hittől eredendő lelki békefségnek méltó, valóságos, gyözhetetlen oka előfzör annak új ellenségire nézve; a' mint meg-mutatám: máfodfzor annak régi védelmező Bajnokira nézve; a' mint a' Befzédnek következendő máfodik rézfében azonnal meg-fogom mutatni.

[...] Hitünknek örökös bizonyfága, és ditsősége; hogy illy emberek, kiknek fem iskolabéli böltsefégek nem vólt (a' mint a' Világ előtt lévő tulajdon Iráfok bizonyittyák) fem ékeffen fzólláfok, fem fegyverek, fem gazdagságok, fem Világi egyéb kézfületek, vagy fegitséfék, még-is a' Világ Böltseit, a' Böltsek tanitójit népeftől együtt Krifztushoz kaptsolák; annyira, hogy két három fzáz efsztendő alatt a' ki azon Böltsek közül a' Kerefztyén Vallásra tsak alattomban merne-is fzfzfzogni, kevés találkoznék, 's még ritkábban, a' ki fzemlátomáft nyelveskednék. (a)* A' mi valóban nem természet fzerént való mesterség, hanem a' természet' minden ereje felótt hatalomnak és böltsefégnek a' múnkája. Mert a' természet folyáfa, és futamattya az, hogy a' tudományokban forgott elmék gyözfék-meg a' tudatlanokat, az erőfék az erőtleneket, a' nagyobb fszám a' kiflőbbet. Nem úgy ment az Evangeliom' prédikálláfa. Itt az gyözödelem a' tudatlanoké tett, az erőtleneké, 's a' kiseded fzámu, isméretlen, alázatos embereké. Az Apoftolok ellen támadának a' Várofofok, Orfzfágok, Fejedelmek, Királyok: ellenek álla a' régi fzfokás, a' gyönyörüségnek, pompának fzerelme: ellenek álla a' Világi okoskodás, az ékeffen fzóllók, a' könyv Irók: a' Birák hatalommal, a' 'Sidók a' Törvénnel, a' Pogányság az ő bálványival, Templomival, Iskoláival, kinzó fzerfzfámival együtt; 's azomban az Evangeliom terjede, árada, fzaporodék

* (a) S. AUGUSTIN. L. r. de Confenf. Evang. c. 7. n. 10. col. 6. (Evangeliftas) quidam vel impia vanitate, vel imperita temeritate calumniis appetunt, ut eis veracis narrationis derogent fidem, per quos Christiana religio diffeminata per mundum, tanta fertilitate provenit, ut homines infideles jam inter feipfos calumnias suas mullitare vix audeant, compressi fide gentium, & omnium devotione populorum. IBID. n. 24. col. I. Utique per discipulos Christi & facta & dicta Christi annunciata sunt, quibus constat religio Christiana, adhuc iftis jam panciffimis, nec jam oppugnantibus, fed tamen adhuc mullitantibus inimica.

széles e' világon, valamerre jártak az Apostolok: nevedék azoknak a' számak, kik a' testnek fel-támadását, az örök életet, 's Hitünk egyéb titkait sziveffen el-hitték, 's béképetelték vérekkal-is. O természetnek minden erejénél fellyeb való hatalom, Isteni ditsőséges munka! Hitünk öröme, 's méltósága! Mennél nagyobb dühöfsséggel igyekezte az Hívek számát irtani az ellenség, az illy móddal annál nagyobra szaporodék.

Mennyit fárodzott Plátó, 's bésületesb egyéb Pogány Böltsék, mennyi könyvet irtak, mi nagy okoskodással, mi szép ékes bezzéddel láttak a' dologhoz: hogy a' lélek halhatatlanságát, a' jövendő szám-adását, büntetését, jutalmát egy két Várossal el-hitefsék; és mi vólt az hafzna? majd tsak nem merő femmi. Elé-állának az Haláfszok, 's imé majd minden okoskodás nélkül, úgy el-hitte a' Világ mind a' lélek halhatatlanságát, mind a' jövendő fel-támadást, szám-adást, jutalmát, 's több a' félit, hogy azért örömeft feregeffen meg-halnának. Jóvá lett a' Világ; 's tsak nem azt mondottam, Angyalokká lettek az emberek. [...]

Mert ugyan-is, láffa az okos elme, és fontollya-meg azt-is: mi nagy ereje légyen a' meg-rögzött szokásnak, mellynek minden Udvarban, és Templomban térdet fejet hajt a' Világnak nagya és fokasága. Semmit fe lehet nehezebben ki-irtani, mint a' bé-vett szokást kivált-képpen a' Vallás dolgában; 's főképpen midön annak ki-irtásához nem tsak nem lát a' Fejedelem, de azt ellenzi-is népével egyetemben tellyes hatalommal. Továbbá, nem de kiki szégyennek, 's szeméremnek tartya azt mind egy le-tanúlni, abból ki-vetkezni, a' mihez kiseded korától szokott? Az Apostolok idejében pedig még nehezebb vólt a' régi szokás ki-irtásához látni mind a' 'Sidóknál, mind a' Pogányoknál; nem tsak azért: mert azok Judeából ki-költözvén nem mentek a' Nemzetek ellen feregeffen, hanem egyenként; de azért-is: mert nem tsak szokásról szokásra vezették Tanítványokat, hanem a' békefséges szokásból arra, a' mi tellen teli vala vezedelemmel, jószág, bésület, élet vezetésével. A' ki Krifztushoz tért, annak kézfizen kellett lenni a' tsigára, számkivetésre, tüzre, vasra, halálra. Ide járúl az-is, hogy az Apostolok tanítái, és parantsolati, nehezeknek láttattak a' testnek és vérnek; ama' régi Vallás pedig kiváltképpen a' Pogányoknál kedvezett a' testnek. Az Apostolok az ő Tanítványaikat a' bujaságról a' tífza életre hitták, és vezették, a' rézgegeskedésről a' józanságra, 's böjtölésre, a' röhögésről a' fíralomra, a' bátorságos életről a' vezedelemre, kinokra, 's keferves halálra. Ezek a' regulák azoknak tétettek, a' kiknek elébbi tellyes foglalatofságok, söt tellyes életek majd merő Komédiából állott. És mindazáltal a' Világ ezernyi ezer számmal álla egy végbe 's örömeft erre a' testnek nem kedvező fanyarú Vallásra.

[...] Ah! gyöllyétek annak új ellenségit, kik erre tsak azért nyelveskednek: mert annak regulái nintsenek az ő bujaságokhoz szabva; 's tsak azzal szokták azt ostromlani, a' mi annak régi ellenségében tellyefséggel meg-vagyon már gyözve. Tartsatok örökös szemet ennek a' Szent Hitnek régi gyözödelmes Hirdetőjire, kiknek Irásaikban az igaz mondás, és minden bésületes erköltsnek fénye úgy tündöklík, mint a' déli tífza Nap Világ: kik azt olly tsudálatos gyorsasággal, meg-gyözvén az üldözésnek minden dühös erejét, úgy ültetették, úgy terjefzték, hogy azt tulajdon vérekkal-is feregeffen mindennap öntöznék. (MOLNÁR János, Prédikátiók, Husvét után első Vasárnapra, 258-263.)

64.

Egy embernek két fia vala, úgy mond édes Idvezitünk: LUK. 15. 11. Ezek közül az ifjabbik, (mire nem vízfi a' széles fiatalság gyakran a' tudatlan, gondatlan heverőket!) az ifjabbik Úrfi meg-fzeretvén és meg-kivánván egyebek' példája után a' szabad életet; édes attyát addig kerülte, kérte, rivogatta, úntatta, míg az örökségnek ötötillető részét néki ki-nem mérte, 's ki-nem adta; heába hullott a' szép szó, dorgálás, reménkedés, jövendölés, nem vót nyúgta; *Add-ki*, úgy mond, *add-ki nekem az örökség részét, melly engem illet*. Medgyen a' jó

Atya? ki-adta az örökségnek néki el-fzánt részét. Néki tehát azonnal a' tzipra, kényes, dologtalan ifju; ládákra, fzekerekre, marhákra veri, köti, tömi a' szép kintset, ezüstyét, aranyát, változtató ruházatit, 's magához hasonló erköltsü fiatal kátzérokat maga mellé füzvén, hintókra, paripákra, tziprán, nyalkán, fel-ül tárfaival, ki-üt, 's utnak indul mezfzve földre, édes Szülőinek intését ki-röhögvén. *Egybe gyűjtvén mindeneket... mezfzve méne távul való tartományba.* 13. v. Ott minden dolga az hofzfzas álom, hofzfzas látogatás, ajándék-vefztegetés, hizelkedés, tzintzogás, efzem ifzom, tobzódás, tántz, hejje-hujja, pénzes játék, tárfaival, társnéival a' minden-napi muflka, teátrum, ének, és mindenféle multság. Pénzéért tifztelé, imádá, kedveskedve magafztalá minden ember. Míg eddig a' fiatal tékozlónak itélete szerént helyén folya minden. De mi lett a' vége? Itt-is meg-bizonyodott a' bölts Király mondása, PÉLD. 23. 21. *A' dözsölök, és a' kik az étkeket egybe hordgyák, meg-eméfztetnek, és rongyokkal ruháztatik a' fzunnyadozás.* Hallyuk Urunk igéjit: a' fiatal tékozló *mezfzve méne távul való tartományba, és ott el-tékozlá az ő örökségét buja étellel.* LUK. 15. 13. *És minekutánna mindeneket meg-eméfztett vólna, nagy éhség lön abban a' tartományban, és ő fzükölködni kezd.* OTTAN. 14. v. Mit tégyen? hová fordúlylon, mihez kapjon? eleintén zálagolni, árulni, tékozlani kezdé a' ruhájit: mert mindenből ki-fogyván, illy igyekezetre fzorúlt; azomban tárfaí, baráti, hizelkedő, vefztegető, nyalakodóji ki loppal, ki fzezlátomáft, ki fzanakodván, ki pedig ki-nevetvén, el-illanatak, magát hadgyák, minden jó tanáts, vigafztalás, és fegitség nélkül. Nintsen a' ki házzal, fzálláffal, költsönnel, ruhával, étellel kinállya, nintsen a' ki megfzánnya. Nem-is bizhatott fenkiben-is illy éhség idejében, 's az olyan nyalakodó társok hitetlenek fzoztak lenni. Meg-irá pedig a' bölts PÉLD. 25. 19. 20. *Rothatt fog, és fáratt láb, a' ki hitetlenben bizik a' nyomoruság napján, és el-vefzti paláftyát a' hideg napon.* Igy el-hagyataván kire nézzen? kitől kérjén? hová folyamodgyék illy idegen földön? apad a' hafa: sárgára, kékre változik minapi vig piros ortzája: fzivét a' bú, bánat, fájdalom gyötri éjjel nappal, 's majd tsak meg-nem fojtya. Homályba, sűrű könyhullatásba borúlnak fzeimei, zokog, fir, könyvez, mint a' febes eső; álomtalanság, éhség, fzégyen, fzemérem, a' régi gyönyörűség' kívánatos emlékezete, hazájától mezfzve való létele minden fzezpillantás-béli keferűségének új oka fzüntelen. Mit tegyen? Minden egyéb tanátstól el-hagyataván, fogja magát, indul, ballag. Vélitek-é hová? koldulásra? nem: valami jóra való dolog tevésre? Semmi mefsterségben, Tudományban, igyekezetben, úgy tetfzik, fotha fe forgott. Ballag, hallyátok hová, és mire? *El-méne, és annak a' tartománynak egy polgárához adá magát.* A' pedig mi dologra igazittá az új tselédet? *Az ő majorjába küldé ötet, hogy a' difznókat őrizné.* LUK. 15. 15. Új keferűség, nyomoruság! illy ágyból, illy pompárol, a' difznók melle fzorúlni, kanáfzkodni, rongyban, rüheffen, emberi minden tárfaságon kívűl, éhen fzomjan. *És kívánnya vala a' hasát bé-tölteni a' malátával, mellyet a' difznók éfznek vala; és fenki nem adgya vala néki.* OTTÁN 16. Se kenyere, fe malátája; fe bére, fe fizetéfe; egyedül a' fonyadt teftben az el-hervadt lelke. Mintha látnám mint vefzekedik difznaival a' maradék moslékért, mintha fzezlélném rongyából ki-álló fűftös mellyét, hátát, inát bottyát a' kezében, mellette a' vállút, a' rivó fertvélyes fereget, mezfzve a' vároft, közel a' fzükölködő majort; mintha hallanám zokogását, ordítását, haza felé tekéngetését. (MOLNÁR János, Prédikátziók, Pünkösd harmadik Vasárnapjára, 425-426.)

65.

I.

A' régi Szent Atyák az Iften fzaiva hirdetésében a' mi moftani prédikálláfunk modgyát-is fzerették, és követték ugyan; a' mint Krifzófztomus, avagy Arany-fzájú Szent Jánosnak, Konftántzinápolyi Szent Erfeknek, nagy Szent Leo Páának, Krifzólogus Szent Péternek 's egyebeknek Iráfíából meg-lehetne bizonyítani; de közönségesb vólt a'

prédikálásban az a' mód, melly mostanság bizonyos okokra, 's nevezet szerént a' mostani módnak hafznára nézve, jó formán ki-fogyott. Ama' régi mód abban állott, hogy rendre fejtegetvén a' Szent Íráft, annak mind betű, mind titok szerént való értelmét úgy adták elé: hogy az Istenes élet vezérlésére, vagy helyel közzel, vagy leg-alább a' befzéd végén nagy fzámat tartanának. Ama mód Szent Agofton Doktoré és Szent Gergely Pápáé volt; emez közönségesebben a' Konftántzinápolyi nevezett Szent Érfeké, ki az ő arany érdemü ékeffen fzóllásáért Arany-fzájú nevezetet nyere. Ez a' Szent Atya minek-utána meg-fejtette volna elméffen tanító magyarázattal a' fzent Írásnak elé forduló részét, a' magyarázat' végén bizonyos erköltsnek ditséretére, vagy bizonyos vétéknek gyűlöltetésére fzikott erefzkedni; 's ebben a' tzikkelyben úgy forgott, 's olly hathatóffan, olly ékeffen fzóllott, hogy halgatóji gyakran tapsoláffal meg-ditsérnék mondáfait.

II.

Nyomába erre a' ditséretre nézve nem léphetek; de ha egyfzer kétfzer egy efsztendőben például fel-vefzem ama' módgyát, reménylem, kedves halgatóimnak nem efsik unalmokra. 'S ugyan-is a' mái Szent Evangeliomot fziinte a' formán fogom magyarázni. Ki-tézfzem tudniillik annak rendrül rendre való értelmét; *Ez lefz az első Réfz*: Ki-tézfzem a' fel-vett igéhez illendő oktatóft nevezet szerént; *Ez a' második Réfz*. A' fel-vett ige Urunknak eme' rövéd ditsérete: *Mindeneket jól tselekedett*. Ebből az Anya-fzentegyház tzeremóniáinak védelmezésére fogok fegyvert nyújtani kedves halgatóimnak leg-föképpen. Kérek tsendes figyelmetefséget. (MOLNÁR János, Prédikátziók, Pünkösöd tizen-egyedik Vasárnapjára, 539-540.)

66.

El-jövetelére fel-áll az egész emberi nemzet minden kriptából, tzin-teremből; Várofí, falufí temetöböl, a' vizek fenekéböl, a' vadak testéböl, a' levegő égnek, és földnek porából. Meg-fzóllamlík a' trombita nagy harfogásához hafonló hatalmas fzózat, 's öfzve fognak gyűjtetni Krifztus eleibe a' kik Ádám Atyánk idejétől fogva fzülettek egész addig: Királyok, Tsáfzárók, Fejedelmek, Urak, fzegények, Mójfes, Abraham, Isák, Jakob a' válafztott néppel, Szent Péter a' meg-tért és meg-általkodott 'Sidósággal, Szent Pál a' nemzetekkel, elé jön Szent Andrásfal Akhája, Szent Jánoffal Afia, India Szent Tamásfal, egyebek egyéb Apoftollal: (a)* az eretnek Mesterek az el-ámított Tanítványokkal, Mahomet a' Törökökkel, Nagy Sándor a' meg-alázott népekkel, Róma, Görög Orfzággal, minden nép, minden nyelv, a' válafztottak, az örökös átokra valókkal. Ki-ki tulajdon testében; Ifteni különös hatalom által vízfzfa vévén tulajdon testét, 's lelke és teste szerént egybe egyesülvén. Könnyü ezt annak véghez vinni a' kinek olly könnyü volt fziint azt teremteni. (a)**

[...] Azon közben, 's akkor, mikor már a' balról héába fog kívánkozni Heródes, Pilátus, Judás, Simon Mágus egyebekkel együtt a' jobb részre, akkor fogja mondani az itélő Király tellyes hatalommal, *azoknak-is, kik balra léfznek: Mennyetek-el tölem átkozottak az örök tüzre, melly az ördögnek kéfzítettett, és az ő Angyalinak, mert éheztem, és nem adtatok ennem; fzmjuhoztam, és nem adtatok nékem itált; jövevény voltam, és bé-nem fogadtatok engem; mezételen, és bé-nem földöztetek engem; beteg, és a' tömlöztben, és meg-nem látogattatok engem*. MÁTÉ OTTAN. Meg-fzóllamlának a' mentségre; de femmi hafzna fem

* (a) S. GREGOR. M. L. I. in Evang. Hom. 17. p. 148. Ibi Panlus converfum, ut ita dicam, mundum ducens. Ibi Andreas Achaiam &c.

** (a) TERTULLIAN. De Refurect. pag. 332. Idoneus est reficere, qui feit, quanto plus est feciffe, quam reficiffe.

fog lenni, vége szakad az ítéletnek az átokkal; *És ezek az örök kinba mennek; az igazak pedig az örök életbe.* 46. v. Bé-fogadgya emezeket a' mennyei paraditsom; amazokat az ördögökkel együtt el-nyeli a' gehenna.

Ha igaz, eleven a' hited Keresztyén ember! meg-nem indul-é a' szived erre a' rettenetes sentenziára, és átokra? Hifzed a' Mennyei ditsőséget, a' testne fel-támadását; szint azon okra nézve: Mert erről az átokról-is szint azon Krisztus, szint azon igaz mondó Meg-Váltónk szóllott, és tett jövendöléft, az utolsó Ítéletnek rettenetes vóltát-is el-kell hinned. Ha el-hifzed, készülnöd kell arra a' napra igaz valóságos penitencia-tartással, életed jobbitásával, alamisnával, Isteni és felebaráti igaz szeretettel. A' szüretre kopállással; az aratásra szántással, vetéssel, a' győzödelemre katona szedéssel, és tanítgatással, a' tudományra tanúlással készül a' Világ. Hogy merész olly napra, olly szententziára készületlenül elé-állani? Ha itt a' Birák és a' Királyok előtt rettegünk, kik életünket markokban vífelik, nem rettegünk-é az előtt a' Király előtt, ki akkor minden gonoszt, tolvajt, paráznát, gyilkost, fősvényt, az ördöggel egy azon örökös tömlőtzebe fog hánni? Nem rettenetes-é az a' hely, a' hol egyfzerre el-taszítottván a' Mennyeinek kárpittya, el-jö az ítéletre az a' Biró, a' kit meg-nem lehet tsalni, 's elő jö az ő Angyalinak meg-számlálhatatlan feregü táborával? Ott sem ékeffen-szollás, sem pénz, sem hatalom nem használ: akkor se Királyi, se parafztos öltözet, se gyöngy, se kard, sem hofszú köntös, sem forgó, sem Afiszonyi tornyos fő-kötő, sem selyem, vagy egyéb ruha se femmi egyéb nem használ. A' szolgák, inafok, árnyék-tartók, az étel-hordozók, nyergelők, szolgáltók mind egy rendben fognak állani az Urakkal, ha egy azon rendet érdemlettek. Ki-ki maga érdemiből fog meg-ítéltetni, 's vagy a' koronára vagy az örökös átokra sentenziáztatni. (a)* Ezeket midön Konstantzinápoly Várofa előtt prédikállaná Arany-száju Szent János, ordított az egész Templom, 's keferüségében az ott lévő egész nép ölével verte tulajdon homlokát; Mi ne féllünk-é, mi ne rettegünk-é, mi ne készülyünk-é arra a' számadásra most még annak illy jó ideje vagyon, hogy ott nem balra, hanem az Apostolok, Mártirok, és egyéb Szentek közé jobb részre állhassunk. (MOLNÁR János, Prédikáziók, Pünkösöd huszon-negyedik Vasárnapjára, 649-653.)

67.

Mindazonáltal melly rettentő nagy kinokat szenvedett Krisztus az ő testében, könnyen észre vehetjük tsak abbul-is, a' mit tsak kevés szókkal jelent Isaiás Proféta mondván: *A' lába talpától fogva tetejéig nints ő benne épség.* C. I. A' honnét nyilván következik, hogy Idvezitőnk' teste olly kegyetlenül meg-kinoztattott, hogy abban femmi leg-kissebb épség nem találtatott. Szenvedett tehát az Idvezítő Jézus kinokat, és pedig szörnyü nagy kinokat minden tagjai, 's minden érzékenységi által. Szenvedett látása által, mikor a' gyalázatos tsufolódásokat, kinevetéseket, kinzó szerzámokat, és az ő szerelmes sz. Annyának keserves szomorúságát szemlélte. Szenvedett hallása által, mikor a' hamis vádolásokat, rágalmaszásokat, szidalmazásokat, és káromlásokat hallotta. Szenvedett szaglása által, mikor kegyes ortzájára pökdöztetett undok nyálaknak büdöségét, és a' tisztátalan tömlőtzenek nehéz gőzét szagolta. Szenvedett szájának izlése által, mikor egyfzer borba kevert epével, mászfzor ismét etzettel itattatott. Szenvedett illeteése által, mikor kegyetlenül meg-kötöztetett, meg-hurtzoltatott, meg-oftoroztatott, artzúl-veretett, töviffel meg-koronáztatott, a' nehéz keresztfának hordozása által terheltetett, és végtére minden kigondolható kinzások által nagy szegekkel a' keresztre szegeesztetett. Rövideden tehát ezek azok a' rettenetes kinok mellyeket szenvedett Krisztus az ő testében. (NEGYEDES Pál, Prédikáziók I, Nagy Pénteken, 192-193.)

* (a) S. CHRYSOST. Hom. 5. olim inedita Tom. 12. pag. 337.

68.

A' moftani nagy Urak, és fő Rendek, abban a' tévelygő vélekedésben vannak, hogy a' fzerzetes Papok, vagy Egyházi emberek nem értenek az ifjaknak jó neveléséhez; ugyan azért az ő kedves gyermekeiknek nevelését bizonyos Makiavellusoknak, nagy tapafztalásu világi embereknek, és politikus gavalléroknak gondviselésére bizzák; de mit nyernek ezzel? azt nyerik, hogy az ő magzatjaik a' külömbb-féle mézes méreggel öfzve kevert világi tudományok által mind addig palléroztatnak, míg a' világi böltsefség tellyefséggel ki-nem üzi fzivekből a' Religiót, úgy, hogy azután a' kik hivatallyokra nézve, és kötelefségek fzerént a' közönséges jónak előmenetelére, és segítségére tartoznának lenni, éppen azok rontják az orfzágot, azok üldözik az Anyafzentegyházat, azok küldik számkivetésbe az igaz kerefztényi erköltsöket. (NEGYEDES Pál, Prédikátziok I, Sz. Albert püspök és mártyr napján, 229-230.)

69.

[...] mondjátok-meg nékem ti örökkévalóságot tagadó kerefztények, ha igaz birónak tartjátok-é az Istent? ha annak tartjátok, mikor bünteti-meg tehát azokat a' feslett életü embereket, kiket e' világon minden büntetés nélkül hagyván, holtig kedvek fzerént engedett élni? és ellenben mikor ad jutalmat azoknak a' jámbor erköltsü embereknek, kik minden jutalom nélkül maradván e' világon, holtig nyomorúságot fzenvedtek? nemde nem akaratotok ellen-is maga a' józan okoskodás meg-vallatja veletek, hogy kell e' mulandó élet után más életnek-is lenni, a' mellyben a' jók meg-jutalmaztatnak, a' gonofzok pedig meg-büntetődnek? ha pedig vagyon élet, vagyon jutalom, vagyon büntetés az emberekre nézve a' más világon, kétség nélkül annak az életnek, jutalomnak, és büntetésnek örökké tartandónak kell lenni.

Nem fzükség most nékem ezen igazságot részenként magánoffan meg-bizonyítani, mert ha egyszer bizonyos az, hogy vagyon a' más világon a' gonofzak örök büntetése, ebből az után úgy-is nyilván következik, hogy vagyon a' jónak-is más világon örök jutalma, mert valamint az örök büntetés, úgy az örök jutalom azon egy Ifteni véghetetlen igazságból fzármazik; az harmadikat pedig, úgymint az embereknek más világi örök életét, az előbbi két igazság már fzükségképpen magában foglalja, mint hogy az örök élet nélkül fe a' gonofzoknak örök büntetése, fe a' jóknak örök jutalma nem lehetne. Most tehát elég léfzen tsupán azt meg-bizonyítanom, hogy vagyon a' más világon a' gonofzoknak örökké tartandó büntetése; a' melly igazságból az után úgy-is, a' mint már előbb mondám, a' máfik kettő önként, 's nyilván következik. (NEGYEDES Pál, Prédikátziok I, Urunk' mennybe-menetele napján, 247-248.)

70.

Óh melly fokfzor nem történt volna ebben, vagy amabban a' városban az a' fzőrnyü nagy tűz, mellyet tsak egy részeg kotsisnak az iftálóban a' gyertyával való vakmerő bánása okozott, ha a' vendég-fogadósok, és kortsmárosok az ő házaikban való történetekre jobban vigyáztak volna. Hány nagy faluk, és érdemes helységek fo ha el-nem égtek volna, ha a' házi gazdák az ő fzolgaikat a' vefzedelmes helyeken való pipázásért keménnyen meg-feddették, meg dorgálták, 's meg-büntették volna! hány fzegények most nem éheznének, mezételenséget nem fzenvednének, falunként 's városokként nem koldulnának, ha őket egy

gondatlan gazda-afzfzonynak, vagy fzolgálónak vigyáztalan sütése, vagy főzése által támadott tűz minden javaiktól meg-nem foztotta volna. (NEGYEDES Pál, Prédikátziók I, Sz. Flórián mártyr napján, 296.)

71.

[...] Nintsen ám illetlenebb egyenetlenség; mint, ha az igaz hiten lévő kerefztények, a' kik Egy meg váltót híznak. A' kik egy Evangyéliomat 's egyenlő tanítást hallanak. A' kik egyenlő fzenségekkel élnek, Ha azok, egy más között rútlú egyenetlenkednek.

Nem átollom mondani: hogy ezen kerefztényi egyenetlenséget vevék Paláftúl A' mái, Népeket, és Országokat háborgató Filofofufok-is. Mert látván: hogy még a' kerefztények, között fem találtatik igaz egyenlőség, hanem Egygyek, mint a' magos hegyek, kevélyen potzkáznak felebarátaikon. Máfok ellenben, mint az alatson völgyek, femmi tekintetben nem vétetnek, Az ézfvezftő Filofofufok, tele töltötték a' Nemzetek füleit: hogy ők, tellyes egyenlőséget álltandnak fel az Emberi tárfofságban. Azomban: mi némű hafzna lett ezen hazugúl álmodozott egyenlőségnek; kinoffan tapafztalták, 's még moft-is fájdalmaffan nyögik, fok Pufztulásra jutott Tartományok. Krifztus Hivei! Mivel az Úr Próféfájá, 's annak nyomába a' mái Sz Evangyéliom-is, az Igaz és üdvefséges Egyenlőséget Kivánnya, légyen fő gondunk, hogy az Evangyéliomi Szent Egyenlőség álltaffon erős talpra, leg alább közöttünk kerefztények között. De koránt fem Aza moft folyó fázadban koholt Egyenlőség. Oh távol légyen az minden jó Polgárságtól, annál-is inkább a' kerefztényi gyülekezettől. Azt mondom ugyan-is: Hogy a' *Filofofufok' koholt Egyenlősége, a' Polgári tárfofságban fenn nem állhat.* És ez első, következendő képpen, az Igaz és hafznos *Egyenlőséget, egyedől a' Sz. Evangyéliomban találkattjuk fel.* És ez másodík része befzedemnek. Mind a' két Tzikkelt úgy fogom nyomozni, hogy mind a' Filofofufi Egyenlőségnek álnokságát meg esmérjük. Mind a' kerefztényi igaz Egyenlőséget hiven gyakorollyuk.

[...] az egész Termézfzet környékiben, nem találtatik Egyenlőség; sött, úgy tettzik maga a' Termézfzet, ellensége az Egyenlőségnek; mert fzemlátomást tapafztallyuk: hogy a' gondos Termézfzet. Egyet Izmos egéfségesnek, Máft görnyedező nyavalyásnak. Eggyet egyenes tagú, 's derék fzip termetűnek, Máft gyenge Inú, görtsös Törpének fzikott módofíttani tsudálándó méhelyiben. És még-is, ami fem az Égen fem a' Földön, fem a' Termézfzet környékiben fel nem találtathatik, a' mái nyughatatlankodó esfűek, a' Polgári tárfofságban akarják azt bé fzerzeni.

Ha az Emberek Termézfzetit meg visgálljuk, olly nagy külömbfséget tapafztalunk abban, hogy alig akadhatunk kettőre, kiknek hajlandóságai meg eggyeznének. Ha pedig a' Polgári igyekezeteket, és foglalatoságokat tekéntyük: Azt tapafztallyuk: hogy Egy, Serény, Gyors, Iparkodó, munkás. Holott a' máfik Lamha, Alufzéken, 's dologtalan; Egy, Józan, Mértékletes, 's Takarékos jó gazda. Holott a' máfik Tékozló, Réfzeges, 's mértékletlen vesztegető. Ez illyen igen ellenkező hajlandóságokban Egyenlőséget fzerzeni; éppen annyinak álltomm, mint a' fzeretsent fejérétteni, vagy a' mint a' magyarok mondgyák: Borsót, falra hánnyi.

[...] Ha jól elmélkedem; a' Polgári Egyenetlenség, és külömböztetés, főképpen három környűl álláfokból fzikott fzfarmazni; Tudni illik, vagy a' Jófzágok bővebb birtokából, vagy az Érdemeffeb rendeket illető tekintetből, vagy pedig a' fellyebb valói, és Előljároi hatalomból.

[...] Tehát a' betsűltetésnek Eggyenlőségét, maga a' Polgári törvény-is ellenzi, sött meg kivánnya: hogy a' ki, a' köz jónak elő mozdittáfsában magát hafznoffan meg

külömböztette, különböztesen meg annak tekintete-is. Egyéb képpen, ha az Érdemes jó Polgár, egyenlő betsületben tartatik az hafzontalan Útza Tapodóval, úgy, maga a' betsület, többé betsület nem léfzen.

De talán az egyenlő hatalomban fog állani ezen álmódzott Eggyenlőség? Erre bátran azt mondom: hogy az Eggyenlő hatalom, a' Polgári eggyenlőséget nem tsak fenn nem tarthattya, de hatalmaffab efzköz fints, annak gyökeres fel forgatására. A' Polgári köz boldogulás, tsak úgy álltathatik talpra, ha a' köz jönnek elő mozdittását, minnyájan eggyenlőképpen efzközlik.

[...] Ezeket, mivel maga a' józan elme bizonyittya; mi lehet oka: hogy még-is fokban, ez illyen hazug, és tsak a' Polgári nyúgodalomnak fel forgatására koholt Eggyenlőség után, veszedelmessen fzedeleznek? Ezek tudniillik olyan Emberek; A' kikben fem Igaz Religió, fem Polgári hiveség, fem felebaráti fzeretet nintsen, olyan Emberek; A' kik a' reájok verradott Isten napját talpokon hordozzák. Olyanok, A' kik a' Város Utzáit napestig hivalkodva tapodgyák, még-is enni, pedig jól enni fzeretnének. Olyanok, A' kik a' betsületes munkát rettegve kerülik; 's még-is részeseülni akarnának Polgár tárfaínak fárodságos keresményeiben. Oh Szerelmefim! Vefsük meg ezen hivalkodó elméktől koholt Eggyenlőséget, Melly a' Polgári tárfofságban nem tsak fenn nem álhat, de bizonyoffan-is annak vefztit fieteti.

Maga a' Termézfzet-is úgy módosította ügyünket, hogy fenki maga magának elegendő né lehessen, hanem (mint az egybe forralt láncznak fzei) mind eggyik más Ember társától fügjen. Tapasztallyuk-is: hogy a' fzegény, fzükség-képpen a' gazdától függ; mert tsak attól várhattya bérit, és élelmit. De a' Gazdag, vizzontag a' fzegénytől függ; mert tsak annak munkája által teheti gyümölsöfő föfdeit. Hafonló képpen a' Tanúltalan együgyü, a' Böltstől függ; mert tsak attól veheti fzükséges tudományát, De a' Böltstnek tekintete, vizzontag a' tudatlantól függ; mert a' nélköl fem ki nem esmértetheti, fem ditséretelsé nem teheti böltst tudományát. Egy fzóval: Az Alatsony köz nép, az ő Fejedelmitől függ; mivel tsak az ő efzes kórmányozásának tulajdonéhattya biztos nyúgodalmát. De a' Fejedelem, vizzontag az alatsony községtől függ; mert annak erős karjaitól védelmeztetik; hogy bátrán folytathaffa kórmányozását. És illy formán, minnyájan eggyenlőknek álltathattya lenni magokat; mivel minnyájan, eggyenlőképpen fzükséges tagjai az Emberi köz tárfofságnak.

Ezen eggyenlőséget, még Nemeslebbé, és tékélettefsebb-é telzi a' Szent Evangyéliom, és az abban parantsoltatott kerefztény Felebaráti fzeretet.

[...] Lehet-é annál otsmányabb bélyeg: Melly kerefzténységünket rútabbúl gyalázza, és kifsebbéttse? Minnyájan Egy alkotó Atyának fiai vagyunk; Nem fzevény-é, ha a' mi dobzódáfunk mellett, fzegény Atyánkfia kinoffan éheznek? Első Atyáink után, minnyájan teftvérek vagyunk, Nem embertelen idegenség-é: ha kedves Rokonyunkat nyomorultúl sénlődni fzenvedjük? Minnyájan kerefztények vagyunk; Akik, már fzíntén a' fzent kerefztségben, a' Krifztus Evangyéliomára, és az abban olly különöfse meg parantsoltatott felebaráti fzeretetre fel esküttünk; Nem durva Pogányság-é: ha ügye fogyott felebarátunkat hathatoffan meg nem fegéttük?

Az egézf Egyenetlenség tehát, tsak abból fzármazik: hogy a' Szent Evangyéliommal, fzezségtörő nyakaskodáffal, ellenkezünk, És a' Religiónak fzent tanittáfait fzemtelenül le tapodgyuk. Tsudá-é, ha a' bofzu álló Isten, a' Népet áméttó hazug tanittókat, édes hazánkba-is bé botsáttya? És a' hol az Evangyéliomi fzeretnek, és az abban gyökerezettett üdvelséges Eggyenlőségnek, már nyomdoka-is alig láttzatik, Ott a' Pór Nép, a' fzines, de minden Polgári bizodalmas bátorságot fel forgató hazug Eggyenlőségre tsabéttáffon? És, a' ki felebaráttának kegyes adakozásában nem bizakodhatik, a' törvénytelen erőfzaktól köfstsönözzen fgedelmet?

Krifztus kivei! Meg értettük nem de nem: hogy valamint a' Filofofufok' tsalárd Eggyenlősége, a' Polgári tárfofságban nem tsak fenn nem álhat, de inkább annak vefztit

fiettet, úgy az Igaz, Nemes, és üdvefséges Eggyenlőséget, tsak az Evangyéliomban találhattuk fel. (KLENÁK Nárcisz, Prédikáziók I, Advent III. vasárnapra, 34-46.)

72.

Tekentsük rendiben a' régi törvény szerzőket, a' kiket a' világ, még most-is fő tekintetben tart 's meg látjuk; hogy a' mint egy részt bölts, és hafznos volt tanítárok, úgy más részt igen helytelen, sőt káros-is volt álitott törvények. Sokrates példának okáért, a' kit a' régiség, erköltsök fő mefterinek tífzelt lenni, nem motskofította-é törvényét avval, hogy a' Feleségeknek ki tserélést, barom vásár gyanánt szabadnak engedte lenni? Likurgus, a' kit a' Spartabéliek Polgárság Ifteninek tartottak lenni, nem hibazott-é törvényében, midön minden káros lopást szabadon engedett, tsak a' tolvajság el titkoltathasson? Nem hibazott-é törvényében Sólon, midön mindennemű bújaságot jóvá hagyott, tsak a' szabadofoktól, nem pedig a' Rab szolgáktól lett légyen el követve? Nem szóllok Ariftotelesről, a' ki szabadnak álitotta, hogy a terhes Anyák magokból üzhefsék méhek gyümöltsit, ha a' gyermekek száma, a' gazdaságnak jövedelmit fellől halladgya. Nem emléttem amaz erköltsök tanítóját Senékát, a' ki nem tsak nem ellenzette, de ditsérte-is, ha valaki inséges életit meg úván, önnön magát fel gyilkolta. Illy hibáffak ime, 's illy helytelenek voltak a' Régiek, bár leg böltsőbb törvény szerzők tanítái-is; mivel tsupa emberek voltak. De hol találunk a' Krifztus tanítárában, nem mondom egy helytelen törvényt, de tsak egy illyetlen szót-is? (KLENÁK Nárcisz, Prédikáziók I, Húsvét után V. vasárnapra, 403.)

73.

Nyilván olly Religyió szükségesebb, melly a' sarkalatos igafságokat, mellyeknek legnagyobb a' befolyások a' Hazára nézve, meghatározza. Illyen az Istennek léte: mert ha nincs Isten a' Polgár alattomban szabadon gonoszkozhatik, mivel nincs Itélőbíró. Illyen a' Lélek halhatatlansága: mert ha oda vesz az ember mint a' barom, azt mondhatta magában a' Polgár: miért ne volna tehát szabad nékem is gyönyörűségimet és kívánságimat e' földön szintűgy kielégítenem mint amannak; ki köthetimeg karomat, hogy boszszúsomat orrozva meg-ne öllyem, 's azután magamat? Hiszem holtom után oda veszek, számot nem adhatok. Illyen az Istennek megbántása: ha az Isten mint Lélek nem haragudhatik, mint egy ember meg-nem boszontathatik: miért szükség tőle félnem, kedvét keresnem, a' kit az én gonoszságom nem is illethet? Illyen az Istennek tisztelete: ha az Istent mindenütt lehet tisztelni, rontsuk-le a' Templomokat, és én leszek magam magamnak Papja. Illyen a' Gondviselés: ha minden szükségképp' és a' Természet törvénye szerént történik: mihaszna imádkozom, mihaszna bizom az Istenben? Illyen a' szabad akarat: ha én csupa makhina vagyok, mondhatta a' Polgár: Bíró! Miért büntetsz engem, ha vérem arra ingerel engem, hogy más hitvesét megszeplősítsem, vagy ha engem temperamentumom másnak ölésére hódít? – Már mindezen sarkalatos igafságok a' Természeti Religyiónak előadási szerént olly ingóbingók, hogy tagadhatatlan, hogy mindezeket nagy elmék vítatták, és mai-nap sincsenek kétségeskedésen kívül; a' mi elégséges egy czinkosnak maga mentségére. Egy illy religyióhoz kötni a' Hazának ügyét, annyi volna, mintegy gyámoltalan hajót a' Tenger' dagáli és veszéli közé taszítani alkalmas kormányos nélkül; sűrűt mutatni a' rosszaknak, mellybe minden gazember úgy bújhafsékmeg mint néki tetszik, onnét hanyhafson fittyet a' honnét kedve tartya. (FEJÉR, Beszédek IV, Pünkösöd után XV. Vasárnapra, 58-60.)

[...] hasonló az ember egy olly deszkához, mellyre számtalan nyilak feszülnek; és mi semmit se őrízkegyünk-e? Hasonló e' Világ egy csatapiacchoz, melly bevan szórva elestek' tetemivel, a' halállal vonakndóknak tagjaival, 's mellyen a' legvitézebbek is elhullanak és elis estek már Salamon, Judás 's a' t. és mi itt minden védelem – fegyver nélkül lézzegünk-e? Hasonló egy mirigyos tartományhoz, melly a' legerősebb, egérségefebb Polgárokat is megvesztegeti dögleletes mētelyével; és mi minden tartózkodás nélkül közösködhetünk-e? Hasonló egy szélvész tengerhez, melly számtalan hajókat már kőszálokknak vitt, és semmivé tett; s mi szunnyadozhatunk-e annak közepében?

Látok egy Szent Jóbot, ki egyetlen egy volt erősebb a' Sátán' minden erejénél, ezt türodelmes álhatatofsággal vízfza vervén: és ő – egy Jób – fél vala minden cselekedetitől, tudván, úgy mond, hogy megnem engedné az Ur a' vétkezőnek (R. 9. v. 28.) Látok egy Pált, egy Apostoli munkákban egészen elgyengültt Pált, és ő fél szent foglalatofságának ellenére is a' megvettetéstől; „hanem verem, úgy mond, a' testemet, és szolgálat alá vetem, hogy ne talám midőn egyebeknek prédikallottam, én magam megvettettefsem.” (1 Kor. 9. v. 27.): 's mi gyarlók, álhatatlanok, ne tartsunk-e semmit a' veszedelemtől?!

Oh Örökség! melly elkezdődvén soha el-nem fogy; melly futván soha véget nem ér; melly minden üdöket a' mult nappal egyesít; oh örökség! melly valaha minden embereket megemészt, hogy belőlök mint annyi jó vagy rossz Angyalokat formállyon tulajdon alkalmatofságok szerént; oh örökség! melly ezen szempillantásban, mellyben azt kimondom, számtalanokat elnyel, - elnyel talám rövid üdő mulván minket is! oh örökség! mellynek elfelejtése erkölcstelenítheti-el csupán e' világot, józan megfontolása pedig megjámborítaná azt; oh örökség! mellynek bár melly tökéletlen képét esmérem is én, engem' bámúlásra és el-némúlásra hoz; oh örökség! te vagy egyedül méltó a' mi értelmünk' gyakorlására alkalmas kívánságink' rendbeszedésére, elégséges akaratumk' hódítására! Ezen örökség, nem fog-e valaha megfontolásunk' és elmélkedésünk' tárgya lenni?! (FEJÉR, Beszédek IV, Pünkösd utánn XIX. Vasárnapra, 143-145.)

Itt, mivel minden babonás szerűt eltávoztatni tartozunk, kéntelen vagyok én szemetekre lobbantani, a' mi igen elhatalmazott a' keresztény hívek között. Azt vélik sokan, hogy ha gyertyát égetnek, kivált a' halottak' napján, ez által az Istenben kimultak' lelkeinek nyugodalmára az Istennek kedves áldozatot tesznek. Csak az ó testamentomban, a' szolgálat' törvényre alatt, mint a' Szent Pál azt nevezi, volt kedves a' tűz által megemésztett áldozat. Miolta Jésum Kristus az Isten' fiának szabadságába által tett; miolta a' szeretet' áldozattya a' keresztfán minden egyéb áldozatokat kimerítette; miolta Jésum Kristus vallást teve: épen égő és engesztelő áldozatokat nem akartál; akkor mondék: ihól jövök én Zsid. 10. v. 7-8. [...] Ah! hány szükölködők, és nyomorultak segedelmet, legalább enyhülést nyerhettek volna töletek azon pénzen, mellyet az illy gyeryácskák' hejános égetésére kiadtatok! Az Anyaszentegyháznak kéntelenségből rész szerént, rész szerént polgári szertartásból eredett gyertya és lámpás' égettetése a' ti tökéletes mentségtekre nem szolgál; az a' ti tetteteket érdemésé, 's üdvörségefése nem teszi soha. (FEJÉR, Beszédek IV, Pünkösd utánn XXII. Vasárnapra, 169-170.)

76.

Ezt az iskolai mesterektől, és Filosofusainktól hijába tennifel. Oh melly együgyű, melly silány, melly szűk az a tudósítás, mellyet közölhetni az iskolákban a jobbágyból fzülettettek' gyermekinek! Elég-e a nevendékeknek a hitnek, Isteni félelemnek, 's igafságnak némelly elejit fejökbe verni; azoknak állapattyokra és a környülállásokra alkalmaztatása nélkül; az időről időre reája emlékeztetés, és buzdítás nélkül?! Melly szerencsétlen az a polgári társaság, mellynek tagjai csak azon erkölcsi esméretekkel birnak, mellyek az iskolában reájok ragadtak!! – Nem csak a mi üdönkbéli, hanem mindenkorbéli tapafztalas is bizonyíttya azt, hogy a csupán észbéli tanításokkal, és indító okokkal élesztgettetett lelkijóság felettébb erőtlén, gyarló; az indúlatok és vágyódások' felzúdulásiban könnyen meghanyatló: tehát az Isten' Religijójával szükség azt gyámolítani, hogy ez a magától hideg és idegen emberi szívet felhevíttse 's reá hódíttsa. 'S így az iskolai nevelés és Filosofiai oktatás mellett szükségesek az Isteni Religijónak oktatói is a polgári társaságokban. (FEJÉR, Beszédék IV, Először miszés' alkalmatosságával, 214-215.)

77.

'S kicsoda az, ki Titeket országos törvényünk' erejével a közjóért, 's bátorságért fegyveres őrállásra kihivott? A mi koronás Főnk Ő. Engedgyétek meg, hogy ezen sok országok' Attyát egy világ-hódítóval egybevefsem. Ha egy illy emberi nemzetünk' ostoni közül, kikre mi olly kéméletlenül vesztegettyük' a nagy nevet, ama igafság' itélő székétől vissza térhetne, nyilván illy szókra fakadna, „mi neki dühödtünk, hogy az emberi nemzetet háborgassuk; egész életünket nagyra vágyásunknak áldoztuk fel; abban leltük gyönyörűségünket, hogy azon Országokat egymásutánn tenkre tettük, mellyek merészkedtek kényünknek ellentállani; nyomorgattuk azon nemzeteket, kiknek nem tetszett hatalmunk alatt szerencsétlenül élni. Egygyik kényünk' bétöltével más gerjedett felfuvalkodott szívünkben; kifáradtunk a veszélynek egyik tartományról a' másokra költöztetésében. 'S mit nyertünk mindezekkel? – Egy vereslő borostyánt – 's hogy sokat emlegettünk; mivel rémitőbb Balgatag nem jelent meg nálunknál e' föld színén!” - - Nagy Sándorról azt olvasni, hogy Ásia meghódításán törvén fejét éjjel egy golóbist vett markába, hogy ennek medenczébe pottyanása, ha alunnék, felserkentené. Haj! így szükség előre nyúghatatlanoknia annak, ki a világot nyúghatatlanítani akarja! – Nem így a mi FERENCZÜNK; maga birtokával megelégedvén, csak azon nyúghatatlanokdik, hogy boldogíttson minnyájunkat. Egy illy Fejedelem, ha sajátotok védelmére fegyverre, 's őrállásra szóllít titeket, nem érdemel-e kész engedelmet? (FEJÉR, Beszédék IV, Pest szabad királyi városa polgárihoz a felszentelt Zászlóikhoz hiteltetésök' alkalmatofságával, 234-235.)

78.

Hazánk' érdemes és becses Előljárói! láfsátok ihol az Anyaszentegyháznak ügyét, hová jutott az! Oh kérlek, ne hagygyatok mindent dugába dülni. Láfsátok Religijónknak gyáfzos ügyét! szükség hogy a Jésus Kristusra kérjelek titeket, ne hárítsátok mind untalan az orvoslás' dolgát a Papirendre; igen keveset tehet az mái nap. Megfosztatott az hajdani tekintetétől; a nyáj Pásztor ellen lázzítatott: keveset hajt tehát az mi reánk. Kevesek és ritkán jelennek meg a gyóntató-székben, kevesen a lelkitanításokon; 's ha megjelennek,

melly különbféle hívságos czélból! Nem is merjük magunkat mutatni a' Társaságokban, hogy a' tromfoktól 's sértegetésektől megmenekedgyünk. Egygyik buzgó Papot a' másik után ragadgyaki a' halál, és ezen rágalmazott, ezen kicsufoltt rendünktől minden valamire kelhető idegenkedik. Oh mit tehetünk mi mainap az erkölcstelenségnek meggátolására! De Ti világi Uraimék tisztességgel és hatalommal diszeskedvén, legalább alattvalóitoknak parancsolhatván is, Ti foghatnátok a' Religiónak pártját; szóval, feddésel, leg-kivált jó példa adáfsal ellene dolgozhatnátok a' romlásnak; számtalan Lelkeket megmenthetnétek a' kárhozattól, mellyeket Jésum Kristus tulajdon vérevel szerzett. Tudom hogy büszkék vagytok Emberi szeretettekben: kérlek tehát szerfésétek a' Ti Onokáitokat, szánnyátokmeg a' ti jövendő emberi Nemeteket, mellynek keserűn torkokra forr valaha nagy Attyoknak erkölcstelensége! (FEJÉR, Beszédek IV, Szent István első királyunk ünnepére alkalmaztatott Befzéd, 300-301.)

79.

A' jelen-való munkának, mind készítésére, mind nevezésére, alkalmatofsfágot adott énnékem egy Méltóságos Fő-Papnak, kinek három Prédikáziómat, új Efstendei ajándékba, levelemben, el-küldöttem, illetén hangú válafzfza: „*Az Isten' ígégjét, mellyet Halgatóinak hirdetett, és énnékem ajánlott Uraságod, kedvessen vettem ugyan; de kedvessebben olvastam volna: ha Uraságod álhatatossan az Evangyéliom mellett meg-maradott volna.*

Ez, az Evangyéliom mellett-való álhatatos meg-maradás, fzeget ütött fejembe, és kezdettem gondolkodni: ha vallyon nem tzélozná é az Évangyéliomi fzakafzoknak, mellyeket a' Kerefstény, Katólíka Anyafzentegyház az Ünnepekre, és Vasárnapokra, efstendőt át, el-redeltt, egymás után folyó magyarázását, és környűl-állásos alkalmaztatását, a' mit a' régi fz. Atyák, Görög nyelven, egy fzóval, Homiliának mondanak?

Én ezt magammal el-hittem: de rá adni magamat féltem; fokát, és fokfélét gondolván, a' többi között ezeket. Előfzör; hogy az illyen munka, az ő nagy, és hofzfú volta miatt; nem is hozzám-való volna: még annak ki-dolgozására, mindenkor elegendő időm, és talám hozzá-való kedvem sem lenne: következőleg, valamihez maid fognék; a' mit, fzégyen fővel, félbe fzakafztanom kellenék. Máfodfzor; hogy az Évangyéliomnak, versrűl versre-való magyarázása, kivált Városon, és itt N. Váradon, még fzokatlan; sótt, tán unalmas dolog is lenne, olly Nép előtt, melly a' mesterségessen kézfűltt beszédekhez fzikott volna.

Illy okokra nézt, fzinthe efstendeig, tsak függőben maradtam: jóllehet gyakorta tűnt elmémbe, már a' fzent Atyáknak gyakorlott példájok; már a' Kerefstény népemnek a' Homiliákból véendő hafznok; már a' ki-dolgozandó Homiliáknak is az ő könnyű voltak. De, leg-inkább az nyomta fzívemet; hogy azért olvasom a' Kerefstény népnek az Evangyéliomot; hogy ő azt, hevenyében, és a' maga rendében, meg is értse egézfzen; magára is tudhassa azt venni, mind hit, mind erkölcstbéli rézfzetskéiben. [...]

Ekkor ofztán, mindjárt el is fzántam magamat; hogy N. Váradí Híveimnek a' Jefus' Kristus' fzent Evangyéliomát, a' mint fel-olvastatik maid általam; úgy, mind eggyig, nékiek meg-is magyarázom, azt gondolván fz. Pállal: légyen fzégyen, ne légyen, a' bé-vett fzikást el-hagyni; én *nem fzégyenlem az Evangyéliomot*, a' mint az Iften tudnom adja, ki-fejteni, és annak hafznos bé-folyását az embernek életébe meg-mutogatni. *Mert* az így elő-adott Évangyéliom, valójában örvendetes üzenet, *Iftennek a' Lélekben munkálkodó ereje*, melly fzolgál *minden Hívőnek üdvősfégére*.

Hogy pedig a' bé-vett prédikállásnak módjától mefzfze el-ne távoznék, és ne talán ez által is valakit meg-bántanék; vagy az Iften' ígégének halgatásától el-idegenítenék; megtartottam a' prédikázióknak külső formáját: bátor ez énnékem nem kitsiny, és nem kevés

dolgot fokfzor okozott. De ezt nem is kellenék elő-hoznom; minthogy sem egy, sem másféle mellesleg-való dolog, e' ki-adásban, nem az én tzéлом. A' köz hafzon, minden gondom.

E' véget, az Evangyéliomi szakafzokat gondolóra vévén; mitsoda közös végre tzéloznának: ezen közös véget tettem-fel a' befzédnek tárgyaúl. Ezt a' tárgyat, tekintvén mind annak tulajdonságát, mind az Evangyéliomi szakafznak elő-adását, két részre fel-ofztottam. A' fel-ofztott részt ismét kisebb részekre, mint annyi bizonyító okokra, és pedig mind az Évangyéliomi szakafznak rendes folyásához képest, vagdaltam; hogy, e' fzerént, nyilván meg-ismértetnék, mi Isteni szép, nem pedig szana-szét járó, rendes befzéd volna az Évangyéliom: de még; hogy az Evangyéliomi szakafznak rövid sommája is, mintha egy tekintettel, meg-láttatnék. [...] Adja az irgalmas Isten; hogy a' Lelki Páfztorok illy formálag prédikállyanak! (THEZÁROVITS Gábor, Magyar homiliák, Kegyes Olvasó!, I-VIII.)

80.

Egy közönséges példát mondok, ennek meg világosítására tegyük, hogy egy ifiú tsínos öltözetben a' várofnak útzáján sétál, történik azonban, hogy egy egybe nyomott hó golyóbissal meg ütetik. Ezen ütésre fel indul az ifiú, és mivel nem tudja kitől üttetett, haragra gerjed, s' már kéz a' bofzú álláfra, de szélyel tekintvén meg láttya a' maga kedvelését, meg isméri hogy ettől üttetett, és ime' el enyészik haragja, mofolyogni kezd, és mély fő' hajtással tiszteli azt a' ki meg ütötte. Világi ezen példa, de nagy lelki tanúság fekszik alatta. Mert azt kérdem, ha egy világ' fiától illy tífzetelet érdemel az ő kedvessé, vallyon nem érdemel-e' véghetetlenül nagyobbat az Isten mi tőlünk? Fel gerjedsz úgy-e' Keresztény ha véletlenül meg üttetel? Munkáidban nem boldogúlhatfz, meg hal gyermeked, a' tífztség, mellyet vífeltél el vétetik, fokaktól gyalázatot szenvedfz. Nemde nagy ütések ezek? Azonban ne zúgulódogy, emeld fel szemeidet, nézd ki ütött meg. Ime az Úr, a' kinek akarattya 's engedelme nélkül, egy hajszál fejünkről le nem ehetik. Azért vídám kedvel légy, mert a' melly ütések ettől a' kéztől jönnek, fzeretetből, 's a' mi hafznunkra jönnek.

[...] Hogy a' méfz fejr, és a' tinta fekete abból tudgyuk, hogy fejérré léfzen a' mit bé-mefzelünk, meg-feketedik a' mit bé-tintázunk, hogy a' méz édes, az epe keferű, abból tudgyuk, hogy meg-édesíti, vagy keferíti nyelvünket, 's eledelünket. Ha tehát fejrnek vagy feketének nem mondhattuk, a' mivel meg-nem feketedik vagy fejéredik az, a' miben vagyon, kétség kívül, azt sem mondhattuk jónak, a' mi jóvá nem teheti azt, a' kiben vagyon. Tehát ha a' világ' javait fokfzor olyanok bírják, kik a' mennyire bővelkednek javakkal, annyira bővelkednek bűnökkel-is, következik, hogy a' világ' javai igaz jók nem lehetnek.

[...] Mert történhetik, hogy az Isten ellen pártoskodó ember magába szállyon, és meg ismervén azt, hogy az Isteni Felség fok meg bántodállá után-is, őtet jókkal bővelkedni engedi, kezdgye az ő törvényét betsülleni, néki szolgálni. Nemde ha egy ellenséged vagyon, kitől fokfzor méltatlanságokat szenvedfz, te azonban ártani néki fíetfz, hanem inkább tetzhető képpen jó téteményekkel tetézed őtet, gyakran meg nyered szívet, és barátoddá téfzed. Így tfelelfzik a' bölts gondvíelő Isten-is, a' ki az embernek szabad akarattján erőfzokat nem téfzen, hanem külömbféle efzközökkel édesgeti magához a' pártütő fzíveket, és ugyan azért, ad fokfzor jókot a' rofzfzoknak-is, hogy őket vagy így-is magához vonnya.

[...] Ime a' hajós mefster egy félelmes hajozásban fzerentsés véget ígér néked, te még ugyan azt nem látod, és még is drága kintsel meg-terhelt ládádod reá bízod. Egy ügy foljtató azt ígéri, hogy terhes ügyedet fzerentsésfen végre hajtya, te nem tapasztalod még a' mit ígér, és még is ügyedet reá bízod. Az orvos egéfségednek vízfza állítását ígéri, te nem tapasztalod most a' mit ígér, még is a' keferű italokat nyeled. És ime melly nagy

rendetlenség, a' mit a' tsalhatatlan hit előnkbe ad, annak nem engedi, mig azt nem tapafztallyuk. (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi I, Víz Kerszt után negyedik vasárnap, 192; Bójt I. vasárnap, II, 11; Víz kereszt után ötödik vasárnap, 208-209; IV, 162.)

81.

A' régi képírók egy rajzolványban akarván le írni a jó szolgáknak kötelefségeit, rajzoltak egy szép ifiat, kinek fejében vala egy veres süveg, a' fülei hozfzák, a' lábai olyanok mint a' szarvafnak, és a' jobb keze ki terjesztve. A' veres süveg által akarták jelenteni, hogy a' szolgának fris ezünek, mezfzfe látónak kell lenni, valamint a' veres szín a' többi között, igen szembe tűnő, és mezfzzeről látzik. A' szamar' fül jelentette, hogy a' szolgának fokot kell gazdájától békefséges türeffel el halgatni, fokot szemvedni. A' szarvafi láb jelentette a' gyorlafágot, a' ki terjesztett kéz, a' mindenkori szükséges kézfzseget, az Ura' parantfolattyának bé töltésére. Elmés gondolat vólt ez, meg vallom, 's a' szolgáknak kötelefségeit jól ki fejtette. Én mindazon-által nem akarom ma ezen rajzolványt tzikkely szzerént bővebben fejtegetni, hanem a' Keresztény szolgáknak az Evangyéliomi törvényben Uraikhoz lelki isméret szzerént tartozó kötelefségeit e' három részben adom elő. Tartoznak a' szolgák szolgáltók, az ő Uroknak, Afzfzonyoknak: Tifztelettel, hívséggel, engedelmefséggel. A' ki e' hármat bé tölti, meg felel kötelefségének. (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi I, Septuagesima Vasárnap, 238-239.)

82.

Egy Keresztény, és más ember között a' ki nem Keresztény, ez a' külömbség, hogy a' Keresztény a' hittől, a' nem Keresztény pedig az érzékenységektől vezéreltetik. Egy *Naturalista*, az az: tsak a' természeti okoskodáshoz ragafzkodott ember azt mondgya: *Tudom*. Egy *Matematicus* a' ki tsak a' mérésekben, és számvetéfségekben foglalatoskodik, azt mondgya: *Látom*. Egy *Scepticus* a' ki mindent kétségbe hoz, azt mondgya: *Kételkedem*. De egy hív Keresztény a' ki a' hit' titkait ki-jelentő Iftennek tsalhatatlan igazságához támaszkodik, azt mondgya: *Hifzem*. Nem mondgya egy hív Keresztény, tudom; mert a' hit' tzikkellyei természetek szzerént homályofok. Nem mondgya ő, látom; mert tsak reménységgel él, 's nem is láthattya a' láthatatlan hitbéli dolgoknak valóságát. Nem mondgya, kétkelkedem; mert bizonyos abban, hogy az Iften a' ki szóllott, se maga meg-nem tsalathatik, se minket meg-nem tsalhat. Azért tsak azt mondgya; *Hifzem*. Hifzem az Iftent, hifzek az Iftenben, hifzek az Iftennek. És arra hogy hidgyen, nem engedi magát vezéreltetni az érzékenységektől, mert tudgya, hogy ezek hiba, tudatlanság, sőt gonofzság alá vagynak vettelve. Még is nálunk az érzékenységek fogva tartják a' hitet.

Már régentén fokot fárafztotta a' böltsek' elméjét ez a' kérdés; mennyi hitelt leheffen adni az érzékenységeknek. Az *Academikusok* az érzékenységeket mindenkor tsalárdoknak tartották. Az *Epicureusok* ellenben nagy hitre méltóknak tartották. A' *Stoicusok* azt állították, hogy némellykor, de nem mindenkor lehet hinni azoknak. Én pedig tovább nem nyomozván az ő tanítáfokat, azt erőfitem, hogy a' hit' dolgaiban az érzékenységektől femmi képpen tanátsot nem lehet kérni, és valaki ezekben tőlök tanátsot kér, meg-tsalattatik. (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi IV, Pünkösöd után XX. Vasárnap, 158-159.)

83.

Hol vagyon már a' jámbornak jutalma? Mondgyátok, hogy a' *virtus* jutalom önnön magának. Szép mondás. De ki az a' nagy lelkű Filofofus, a' ki nem szóval, hanem tselekedettel, minden jutalom, minden büntetés nélkül kéz légyen a' gyönyörködtető vétket kerülni tsak azért, hogy rút, kéz a' nehezen eső erköltset követni tsak azért, hogy szép? Szép a' tudomány, de ritkán virágzik olly kertben, mellyre a' jó tétemények nem harmatoznak. Így az erköltsről is méltán énekli a' Poeta: *Gratis poenitet esse probum*. Megbánná az ember hogy jámbor vólt, ha látná, hogy heába, ingyen vólt jámbor. Mondgyátok tovább, hogy a' jóknak minden keferúségeiket ki-pótolja az ő szívbéli nyugodalmok. Szép mondás. De el-szakasztván a' szívtől a' jövendő' reménységét, hogy áll meg annak nyugodalma? Ha engem' a' bűn szerentséltet, a' jámborság szerentséltenné téfzen, mi nyughatatlanságom lefz a' bűnben? mi nyugodalmam az erköltsben? Mondgyátok egy szóval; hogy a' böltset nem érheti femmi fájdalom, mind egy néki ha meg köti magát, akár rózsával hintett nyofzoljaiban feküdjön, akár a' *Phalaris* réz bikájában. Szép mondás, de tsak tsak a' gondolom szerént való, és nem a' valósággal egygyező mondás; mert nints az a' ki-nyílt éfz, melly az embert úgy tudná Filofofusnak tenni, hogy azzal meg szünteffe emberi érzékenységét. Nints tehát nints az erköltsnek is illendő jutalma, ha nintsen ez élet után más élet. (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi IV, Pünkösöd után XXIII. Vasárnap, 217-218.)

84.

Tudom én azt, hogy éppen moft így gondolkodik valaki közzületek, miért vezzi fel a' lelki tanító ma-is a' tegnap el-olvaft Szent Evangeliomból a' textust, és nem a' máiból? Oka ennek tsak ez K. H. hogy mivel ma Pünkösöd máfod napja vagyon, ma-is a' Sz. Lélek Iften légyen bezédemnek tárgya, a' kit az Atya ki úgy szerette e' világot, hogy az ő egygyetlen egy szülött Fiát adná, ennek a' fiúnak nevében küld. Úgyan-is fel-tettem vala magamban, hogy ezen Szent Ünnepi napok alkalmatofságával a' Sz. Lélek Iftenről, három nevezetes dolgot fogok néktek, nagy lelki hafznotokra tzélozván meg-fejteni. Mind a' háromról egy bezédben szollani igen hozfzfas lett vólna, kettőt azért tegnap végzék-el, megmagyarázván a' Szent Lélek munkáit az Anyafzentegyházban, 's az ember lelkében, ma-is azért vettem fel a' tegnapi napra rendeltetett Sz. Evangeliomból ezen rézfzetskét: *A' vigafzftaló Szent Lélek pedig, a' kit az Atya az én nevemben küld, ő titeket meg-tanít mindenekre*, hogy jobban le-szállhaffak bezédem pontyára. Azonban a' mái nap el-olvaft Szent Evangeliom fem léfzen nálam el-felejtve. Mit akarok mondani, mingyárt meghalljátok, tsak előbb ezen keveset értsétek-meg. (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi III, Pünkösöd hétfőn, 26-27.)

85.

Kezdődöt a' leg első ostrom Kriftus után 882dik Efstendőben. Annak előtte, hogy azt hitte légyen az egézf Kerefsténység az Oltári Szentségről a' mit ma hízfünk mí Katolikufok, 's mi velünk az egézf nap keleti Anyafzentegyház, tagadhatatlanul meg lehet mutatni. Kezdette előbb ezen közönségeffen el hitt dolognak valóságát tagadni, kilentzedik százban 882. Efstendőben *Carolus Calvus* Frantzia Király orfzágáfakor *Scotiai Erigena János*. E' vala leg első áts mestere a' ki ürefitetett Ur vatforájának, de mihent meg hallatott

Frantzia Országban az ő leleménnye, azonnal Egyházi nagy Sinatok által, és tudós férfiak iráfaival, meg tzáfoltatott *Erigena János*, és a' fzikra el oltatott. Ez után két fáz efztendő mulva, ujra fel gerjefzté a' téveljgés tűzét *Berengarius*. De ez ellen is fel támadának azonnal a' Kriktus nyáját őrző fzeses Páfztorok, tanítáfa ellen könyveket irának, és egybe gyűlvén, ezen új Testamentomot kiflfebbítő tanítáft maga a' zsengejében meg-átkozták, reáis vették *Berengáriuft* hogy tanítását húzná vízfza, a' mint megis tfelekedte. *Berengarius* után 1120-dikban egy *Bruis Péter* nevezetű fzőkött Pap újítá meg a' fzakadáft. De ezekről nem fzőllok többet. Ezeket is tsak azért hozám elé, hogy vegyétek éfzre, mikor, 's kik által kezdődött az új Testamentomi drága vatsorát ki-üresítő tanítás. Mind ezeket az oltári Szentség ellen fel-támadott férfiakot, holmi aprólékos okotskák vitték arra, hogy Urunk' fzavain erőfzakot tennének, és az utolsó vatsorán az Apoftoloknak ádatott Szent Testnek és Vérnek valóságát meg-tagadnák. (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi III, Úr' Napján, 80-81.)

86.

A' Szent Lélek az taníttya; a' mint hallottátok a' mái nap el-olvaftatott Szent Evangeliomból, hogy a' ki igafságot tselefkzik a' világofságra jó. hogy ki-nyilatkoztaftanak az ő tselekedetei. Mit mond erre a' világ Politikájának lelke? éppen ellenkezőt. E' fzereti a' fetétséget, titkolja a' maga dolgait, paláftolja fzándékait. Sőt olyan gyülekezett állított-fel mellynek egézf szentsége a' titkolódás. Mit tartanak meg-nem mondgyák, gyülefeikben tett végzéfeikkel a' köz jónak elé mozdítására, vagy a' Religionak gyarapodására fzándékoznak-e titkolják. De mit titkolódól óh világ! mit gyűlölöd a' világofságot? Ebben a' különös tárfaságban vagy igafságot tselefkzel, vagy hamífságot. Ha igafságot, ne félj, dél fzinre ki-menni, ne borítsd-el fetétséggel tselekedeteidet, mert ime maga az Üdvezítő mondgya, hogy a' ki igafságot tselefkzik a' világofságra jó, hogy ki-nyilatkoztaftanak az ő tselekedetei. Ha igafságot tselefkzel, mi tartóztat, hogy ki nem mélfz a' világofságra? hífzen már régen meg-mondotta *Minucius Felix Honefta publico gaudent, scelera secreta sunt*. A' tízfzteséges dolgok nyilván lenni fzeretnek, a' gonofzfzak keresnek rejtéket. Ha pedig ezen titkos tárfaságban gonofzt tselefkzel, meg vagy már ítélve, 's önnön magadat kárhoztatod, 's nem-is tsuda hogy rejtékben akarfz-maradni, mert meg-mondá Urunk; minden a' ki gonofzfzúl tselefkzik, gyűlöli a' világofságot, hogy meg-ne feddeffenek az ő tselekedetei. Láttjátok keresztények milljen letzkéket ad a' világ, és még-is fő-képpen ebben a' mit moft emlitek, felette fok tanítványai vagynak. Éfzre vették ezt az Anyafzentegyháznak bölts kormányozói, úgy mint tizen kettődik *Kelemen*, és tizen negyedik *Benedek* fzenséges Pápák, hogy a' világ ezen letzkeivel fok lelkeket meg-ront, azért ezen titkolódó gyülekezetet kárhoztatták, kárhoztattyák ma-is, azon fzorofs egybe esküvésért melly miatt fenkinek a' gyülekezeten kívül, még a' törvényes hatalmafságnak-is, meg-jelenteni állapottyoknak mi voltát nem akarják. De hadgyuk tsak hív lelkek, hadd mennyenek ők a' magok fetétségeknek homáljában, mi mindenkor erőffen hidgyük-el a' Szent Lélek oskolájában olvaftatni fzikott ama letzkének igafságát, hogy minden a' ki gonofzfzúl tselefkzik gyűlöli a' világofságot, hogy meg-ne feddeffenek az ő tselekedetei, a' ki pedig igafságot tselefkzik, világofságra jó, hogy ki-nyilatkoztaftanak az ő tselekedetei, hogy az Iftenben lettek. (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi III, Pünkösöd hétfőn, 33-35.)

Valóban ha ezeket meg-fontoljuk el-mondhattuk bölts *Richarduffal: Domine fi error est, a te decepti fumus*. Uram ha tévelygés a' mit hiszünk, tölled tsalattattunk meg, és majd az egész Keresztény világ meg-tsalattatott. Mert a' mi illeti hitünknek ezen ágazattát, velünk tartanak ebben minden nap keleti Eklefiák; úgy mint *Konstantinápolyi, Alexandriai, Antiókiai, Jerusalemi*. Ebben mi velünk a' *Maroniták, Örmények, Szirufok, Jakobiták, Nestoriánusok, Eutikiánusok*, imádják az oltári Szentséget, élőkért és holtakért a' Sz. Misében áldozzák. És ez enyhítette, 's most is enyhíti fájdalmát a' Katolikufoknak, hogy a' hajdani ditsőséges nap-keleti Kereszténység, jól lehet szakadáfokkal 's eretnkségekkel már meg-van fertőzötve, mindazonáltal az oltári Szentségről való hitben, mind eddig velünk álhatatoflán meg-maradott, és ezt a' meg-betsülhetetlen eledelt valamint mi az újítók ellen védelmezi. Tapasztalták ezt a' mi szomszédink, kik még a' reformátciónak elején magok' részére akarták meg-nyerni, 's hajtani a' nap-kelleti Eklefiát, 's ellenünk új fegyverbe öltöztetni 1575-dik ezftendőben, de egyházi átokkal meg-vetetettek mint valóságos téveljgők *Jeremiás* Konstantinápolyi Pátriárka, és az ő zfinattya által. Ez a' hit volt tehát a' reformátzio előtt a' mit ma is tartunk mi. Ezt vallyák az *Egyiptomi, Ethiopiai, Indiai* Keresztények. Ezt vallya Áfiában, Afrikában, Amerikában a' Kereszténység. Európában pedig nints olly birodalom, tartomány, hol az oltári Szentség ne imádatnék. Ha tehát az oltári Szentségben nints jelen Krisztusnak szent teste és vére, következik a' harmadik fundamentom szerént, hogy ennek imádafa bálványozás, melly szélyes e' világra ki-terjedett. [...]

Bizonyos az a' tudófoknál hogy mig egy *Erigena János* nevezetű a' kilentzedik században, de nevezeteflén *Berengárius* a' tizen egygyedikben, Krisztusnak valóságos-jelenléte ellen az oltári Szentségben fel nem támadott, a' Keresztények azt hitték a' mit mi ma is hiszünk. Már ha a' Keresztény Anyaszentegyház nem az Apostoloktól és az ök tanítványaitól vette volna azt a' hitet mellyben volt mikor Berengárius az újítáft ki-gondolta, mutafsák meg a' református atyafiak kitsoda, és hol kezdette Berengárius előtt tanítani, hogy nem figurában, hanem faját testében jelen vagyon Krisztus Urunk az oltári Szentségben. Mutafsák meg kitsoda, és mikor hitette el úgy annyira a' Kereszténységet. Ugyan is ha az egész világnak egygyenlő hite Urunk' testének jelenlétéről tsak későn az Apostolok után tñirázott volna, annak történni kellett volna, vagy igen hirtelen, egy bizonyos időben, újjal mutatható ember által, vagy halkon, tsúfzva, fok idő el-foljásával. [...]

Egyéb eránt ha az Apostolok' idejétől fogva való ennek az Úr' afztalának titka felől a' reformátufok' valláfa, mutafsák meg a' *Helvetia* vallásnak tudós firfiai, ki vólt, a' ki leg előbbfzör kezdette írni, és tanítani Krisztus' szent testének valóságos jelen létét, minek előtte *Erigena, Berengárius, és Kalvinus* a' *trópufokot* és figurákat, világ előtt szellőztetnék? ki annak a' neve? kik valának párt-fogói? kik annak ellenségei? mellyik században, mellyik városban vehetett erőt? 's mi némű fortéllyal a' Reformátufok' *metaforáin*? mellyik Hiftorikus tett ezekről emlékezetet. Ezek nélkül a' történetek, 's környül-álló dolgok nélkül, foa a' nagy hit-béli változás meg-nem kézfülhetett. Ki hidgye már (tsak okoffan gondolkodgyunk) ki hidgye, ha a' Romai Eklefiának e' Szentség felől való értelme előtt, a' Református atyafiak példázó vatsorája lett volna az Apostoli hit-vallás, hogy az egész világon, az egész Kereszténység a' Romai Pápával kezett tsapott volna, és a' mostani Romai hitet e' Szentség felől a' példázó vatsorának szörnyű romlásán építette volna, és még is a' Református atyafiak vatsorájának el-törléfe felől, a' Katolika hitnek, az egész világon újjonnan lett fel-állitáfa felől, (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi III, Ugyan az' napon [Úr' Napján] 115-121.)

Mulattya magát az ember a' lelki tanítónak jól ki-mondásában, mulattya magát az ő beszédjének szép folyamattyában, tsudálya hogy olly elevenen le-tudgya rajzolni, a' mások' meg-veztegettetett erköltsét. Végtere úgy tér vizfza a' prédikátzió' hallásból, mint valami szépen jádzott komédiából, elmés tréfás játékból, tsak azzal a' hafzonnal, hogy az időt el-nem veztegette. [...]

Már pedig, ha az a' hiba meg-van az embereken, hogy fenki a' hallott dolgot magára nem alkalmaztattya, a' prédikátzióknak hallása gyümöltset nem szül. Ha a' lelki tanító' szavait, mint a' sebellen mozgó levegő eget tsak fejünk felett hadgyuk el-repülni, nem érezzük az ő tsapáfait. Ha el-hitettyük magunkal, hogy azon orvofság melly egyenesen nekünk küldetett, tsak máfoknak hafznál, hogy nyerhettyük vizfza el-vezített egétségünket. Mi tehát szükségefebb mint hogy el-hitefsük magunkal, hogy a' lelki tanító nekünk szöll, bennünket illet az a' fenyegetés mellyet mond, rézfefek vagyunk abban a' bűnben mellynek rútságát le-írta, tőlünk kívántatik annak a' jó erköltsnek gyakorlása, mellynek szépségét le-feltette. [...]

De azt gondollyák az illyenek, azért beszéll a' lelki tanító olly élefen, hogy az emberek leg-alább felében hidgyék el a' mit mond. Azt gondollyák, hogy azért fenyegetőzünk olly hatalmáfan, hogy ne gondolkodgyanak éppen könnyen az emberek. Valamint a' ki nyíllal lő egy kevésé fellyebb tartya a' kéz' ijjat, hogy ha alább száll is a' nyíl, a' tzélt érje. De mind ezekből mi következik egyéb hanem az, hogy az emberek nem hizik azokat mellyek mondatnak egézfzen, minden részben, és mivel tsak némelley részét hizik a' mondott igafságoknak, tselekedeteikben fints egézf épség, egézf tökéletéfség.

Nem szöllök én K. H. azokról a' tanítáfokról mellyekben majd minden értelem nélkül való szó szaporitáfok vannak; mellyekben némelley lelki tanítók, egy két írónak tsudállatos vélekedéfeit, mint erős igafságokat úgy beszéllik. Nem szöllök mondám az ollyan tanítáfokról, mert az illyenekben van mit vállogatni egy értelmes halgatónak, hanem azon igafságokról szöllök, mellyeket a' közönséges Anyafzentegyház világ szerte hizzen, mellyek a' szent írásban az Apoftoli hagyományokban nyilván fel-találtatnak. Ezekről mondom azt itélik a' halgatók, hogy nem éppen olly kemény igafságok a' mint mi taníttjuk, azért nem akarják azokat a' magok valóságokban hinni. [...]

A' magunk nagy feretete oka a' kételkedésnek. Ez abból tetfzik ki, hogy mikor ollyan vétekről van a' szó, mellybe mi nem vagyunk belé keverve, akkor nem tartjuk élefenek a' beszédet. Ha a' szegények előtt a' gazdagok fösvénysége ellen, ha az el-nyomattattak előtt, a' biráknak igafságtalansága ellen, ha a' gazdák 's gazdafzfzonyok keménysége ellen a' szolgák előtt, 's ezeknek apró lopáfai ellen szöllünk a' gazdák előtt, már akkor nem szöllünk fokát. Tsak mikor azon gonofzságok ellen szöllünk, mellyekbe örömeft mulattok, akkor tetfzik néktek keménynek beszédünk. Tehát nem a' dolgot nagyobbíttjuk, hanem az erköltstelenség ellen szöllünk.

Hogy tehát gyümöltset hozzatok az Isten' igéjének hallásából, halgafsátok a' lelki tanítáfokat, noha ezekben már tudva lévő igafságot hallotok, és nem tsak szokásból, hanem bé-telljesíteni akaró szándékból. A' miket hallotok, ne másokra hanem magatokra alkalmaztáfátok. (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi III, Pünkösöd után IV. vasárnap, 169-179.)

Visgáljuk meg inkább, a' mái Evangyeliomban le-íratott gyógyítás' módgyából vévén alkalmatofságat, mik történnék, mik követtenek el a' Kerefztények között a' gyógyítás' módgyaiban, a' kints' keresésben, távol lévő dolgoknak meg-tudásában, el-vezett portékáknak fel-keresésében, 's több e' félékben. Látunk bezzeg olyan mesterségeket, mellyeknek a' várt dolgokkal annyi egybe köték, annyi egygyefségek nintsen, mint a' világofságnak a' fetétséggel, még is gyakoroltatnak a' Kerefztényektől. Ime ama gyógyító vén afzfzony itt a' fog-fájáft a' küzföb alá áffa, amott a' fő-fzédelgéft a' fzfomzfédba küldi, ennek hideg-lelését fára rójja, amannak méh-annyát a' kerek' vágásba helyhezteti, ezt görög betűkkel, amazt kerefetlen kötellel akarja meg-menteni nyavaljájától. Ezekhez hafonló mesterségeket lehet találni az iftállókban, a' méhes kertekben, a' kerefzt útakon, a' temetőkben, és azokon a' helyyeken, a' hol a' fösvények babonás nézésekkel pénzt keresnek.

Ezen bal fzfokás ellen akarok én ma fzfóllani K. H.! [...]

Minek előtte a' babonáságnak hafzfontan voltát meg-mutaffam, fzfükség előre meg-magyaráznom, mitsoda a' babonáság. E' tehát vagy a' hamis, és idegen iftennek tífztelete, vagy az igaz Iftennek rendetlen, hafzfontan, hamis tífztelete. A' hamis iftennek tífztelete bálványozásnak mondatik. Erről most nem fzfóllok. Egyedül tsak az igaz Iftennek hafzfontan, rendetlen, tífzteleteről befzfélgetek. Mert aze' féle babonáság taláztatik a' Kerefztények között annál fíralmafabb vezedelemmel, mennél inkább el-hitetik magokkal fofokan, hogy Iftennek tífzteleket tefzfnek, holott volta képpen babonáskodnak. Két nevezetes regulát ád előnkbe az Anyafzfentegyház, mellyből meg-ismérhettyük mellyik tselekedet, mellyik fzfzer-tartás foglal magában babonáságot. *Első*: Minden tselekedet, fzfzer-tartás babonás, mellyel olly környül-álláfokban élünk, mellyekben bizonyos az, hogy femmi természetes ereje nintsen annak végbe vitelére a' mit mi várunk. *Máfodik*: Minden fzfzer-tartás, tselekedet babonás, mellyből azt a' következéft mellyet mi várunk, fem a' természet' foljáfá fzfzerént, fem az Iftennek különös rendeléséből okofan nem várhatyuk. [...]

Minden babonás tselekedetek tehát tsalárdok, hafzfontanok, és olyanok, mellyekben az ember femmi reménységét nem vetheti. Nem nagyon hafzfontanlás e' tehát Karátson napján lántzat húzni az afzfal' lábái körül a' végre hogy ne árthaffon a' farkas a' marhának, vagy hogy üzfögös ne légyen a' búza, vizfzfza fordított-zsákból vetni, vagy hogy a' tehének jobban, 's hafzfnofabban tejezzenek, azokat abrontson, fa karikán által fejni? Nem hafzfontanlás e azért, hogy valaki nagy tudományt fáradság nélkül kapjon, valami öfve zavart betűkkel bé-mázolt tzedulát nyakában hordozni. Azért hogy a' tolvaj ki-tudódgyék roftát forgatni, babot vetni. Azért hogy ez, vagy amaz meg-gyógyúljon, holmi varásló afzfzfzonyokkal holmi idegen fzfókat fejére olvaftatni? Okos Kerefztény! meg-ne hadd magadat tsalatni, hanem gondold meg, hogy ezeknek 's az e' féléknek femmi természetes erejek nintsen annak végbe vitelére a' mit te várál. Hafzfontanlás pedig olyan efzfközök által akarni valamit meg-fzfzerezni, mellyek éppen alkalmatlanok annak meg-fzfzerzésére.

De azt mondgyátok talán: Mikor ezt, vagy amazt el-hivom a' betegségnek el-üzésére, a' titkos dolognak ki-nyilatkoztatására, az el-vezett portékám hol lételének ki-találására, fok fzfent, iftenes neveket hallok tőle neveztetni, fok kerefzfteket látok vettetni, az e' félék pedig nem hafzfontanlások. Meg-ne tsald magadat Kerefztény, ezek is hafzfontanlások. Mert azt kérdem: Várhatod e ezek által okofan a' következéft az Iftennek rendeléséből? Semmi képpen nem, és azért nem, hogy femmi jelből okofan azt nem tudhatod, hogy az Iften ezen fzfent nevekhez, ennyi fzfámu kerefzt vetékhez kötötte volna azt a' következéft mellyet te várzf. Tsupa hafzfontanlás tehát azokból azt várni. Hijában igyekfzik tehát akár ki is, a' *Szent Kriftof*, vagy *Szent Korona* imádságával pénzt keresni. Egy fillért fem kapott foha evvel fenki. Tsalárdtság, hafzfontanlás, valami ezen imádságról

mondatik. Honnan tudgya azt valaki okofan, hogy az Isten ezen imádsághoz egy zsák pénznek adását kötötte volna? Hijában igyekszik akár ki is, hogy ama kerengős ezü vén kofával, a' ki holmi idegen szókat a' Szentek' nevével egygyütt egybe zavar el-üzessé a' betegséget. Hijában igyekszik akár ki is hogy a' Szent Dávid Izás nyoltzadik Zsoltárjának el-mondásával ellenségét életétől meg-fofzsa. Hafzontalanságok ezek, mert femmi jelből okofan nem tudhattya, hogy ezen imádságokhoz az Isten, ezen következfeket kaptsolta volna. [...]

Hajdon a' pogányoknál, kiknek orrára az ördög vas karikát vetett vala, nagy divattya vala az e' féle babonaságoknak. Ők a' tfillagoknak fel-tetzésére, a' madarak' éneklésére, állatoknak fzaladására fzemefen vigyáztak, ezekből fok következfeket hoztak. *Romulus* mikor Róma várafsának fundamentomát tenné, tizenkét fas kefeljüt láta feje felett el-repülni, és ezen látásból magának nagy fzerentsét jövendőle. *Augustus Tsáfzár* hajóra akarván ülni, véletlenül lábát meg-üté, és ezen ütésből magának fzerentsétlenséget jövendőlvén ha meg-indúlna, vízfza tére. *Valens* Tsáfzár idejében némelly jövendőlök meg-akarván tudni, ki léfzen a' birodalomban következő, egy kakaft helyheztetének az udvarra, körülette a' hufzon négy betüket irák, minden betüre egy egy búza fzetet tévén. És ime midőn a' kakas leg-előbfzer is a' t betün lévő búzát kapná fel, azt jövendőlök, hogy *Theodófius* nevű Tsáfzár fog uralkodni. Nem-de K. H.! mikor ilyeneket hallunk vagy olvaunk, nevetésre méltóknak találjuk. Úgy vagyon. [...]

Azon mindnyájan a' hit' dolgairól tanító böltsek meg-állanak, akár mit mondgyanak a' mái meg-világofodott elmék, hogy ma is van babonás tselekedet, és a' babonás emberek, valahányfzor olyan dolgokból várják az el-rendelt következéft, melly dolgok fem a' természet' foljásából, fem az Istennek végzféiből, rendeléséből nem alkalmazofák arra, hogy azt okozhafsák, mindenkor az ördöggel, a' ki ma is meg-esküdt ellenségünk, alattomban kötéft tefznek, tzimborálnak, mivel olly jeleket tefznek, mellyekből fem a' természet, fem az Isten által nem várhattya okofan azt a' mire tzéloznak. [...]

Az Istennek tífzteletere vannak a' Keresztények között oltárok, templomok, hafonló képpen vannak az ördögnek is a' pogányoknál oltarai templomai. Az Isten tífzteltek az áldozat által, hafonló képpen az ördög is tífzteltek, fok féle állatoknak fel-áldoztatásával. Sőt *Mexikában* Amerikának tartományában, az Evangyeliomnak világofsága előtt, minden ezfzendőben húfz ezer gyermekeknek fzfívét áldozták fel néki. Az Istennek vannak Apofstolai, az ő fzfavainak hirdetői. [...]

Ezeket hallván, gondold meg Keresztény lehet e a' léleknek vezedelmeffebb állapottya, mint mikor az egy Istentől reménységét el-forditván, azt a' teremtett dolgokban heljhezteti? Vegyétek itt ézfzre magatokat ti, a' kik ha valami nyavaljától, vagy kárvalláftól nyomattatok a' varáslókhöz foljamodtok. Ti ifiak és leányok, a' kik magatoknak mátkát a' varáslók által fzerezni igyekeztek, Ti a' kik jövendő fzerentséteket a' kezek' barázdáiból, ön öntésből, külömbféle hafzontalan portékáknak nézéséből, jövendőlő, hamis álnok afzfzonyoktól tudakoztatok. Vegyétek ézfzre mondám magatokat, és vigyázzatok, ne talán rajtatok is bé-tellyefedgyen, a' mit meg-monda régen Isten a' Zfidóságnak: *Animam quae declinaverit ad magos & ariolos, interficiam. Levit. 20. v. 6.* A' melly lélek a' nézőkhöz, és jövendő mondókhöz mégyen, meg-ölöm azt. Meg is mutatá Isten melly igen utálja, 's bünteti azokat, a' kik tőle el-fordítván a' bubájofokhöz foljamodtak. Ime *Saul* az ellenségtől nyomattatván jövendő mondó afzfzonyhoz járula. De meg is adta az árát, mert más nap maga gyikolfa lett. *Kir. I. K. 28. R. Okozias* Király terhes nyavaljában lévén, *Belzebubhoz*, az *Akkaron* istenéhez küldé tanátsot kérni, és ime ezen istentelenségéért, Illyés Profétától a' halálnak fzententziáját hallá. *Kir. 4. K. I. R. Manaffes* hogy a' madarak' fzfavára vigyáza, és varáslókat fzerze, és meg-fokalítá a' nézőket, orfzágától meg-fofztaték, és a' Babilonai fogságba ragadtaték. *Kir. 4. K. 21. R.* Vefzed ézfzre Keresztény melly igen utálatos dolog

légyen Isten előtt a' babonaságban lévő bizakodás, mellyet olly nagy tsapáfokkal büntet? (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi III, Pünkösöd után XI. vasárnap, 292-305.)

90.

Szerentsétlen idő' változások! mellyekben már nem azokkal kell szembe szállanunk, a' kik tsak egy, vagy más falát akarják rongálni a' kő-szálon épített nagy háznak, hanem az egész nagy alkotványt fundamentomból ki-akarják forgatni. Akár kik légyenek ezek, elég az hogy vannak, szaporodnak, 's felénk is közelgetnek. [...]

Kárhuzatos idő' változások! tehát annyira juttattatok már minket, hogy a' Keresztényi hitnek nem tsak némelly tzikkelyes igaságait, hanem magát egészfen a' Keresztényi hitet kellefsék némelly új pogányok ellen védelmezni? Úgy vagyon. 'S hát ugyan tsak vannak? kitsodák? mi néműek? mi az ismértető jelek? Vannak igen is Keresztény hívek, vannak. Mert ellenek a' könyvek nem heában irattatnak. Vannak, ezt bizonyittyák az ő tőlök özön gyanánt el-terjesztett ámitó irások. De mivel nékiek egy akár a' Török metsetbe, akár a' Keresztény Katolikus, vagy Ágofztai, 's Helvetziai vallást követők templomba jární, személlyek szerént ritkán ismértetnek. Őket ki Indiferentistáknak, ki Naturalistáknak, ki Deistáknak nevezi. Mert noha ez nem mind egy magában, de azoknál tsak azért is mind egy, mert az illyenek az istentelenségnek egygyik gráditsáról a' máfikra höngörödnék, esnek, botorkáznak. Magok magokat hol böltseknek, hol erős lelkűeknek szeretik nevezni. Ezek a' moftani Antikristusok, és annak a' jövendő Antikristusnak kengyelfutói. Ezek akarják az istentelenség szelével fel-dagadott pofájok fuvásával a' közfiklán épített Krisztus Anyaszentegyházát meg-ingatni, gyengíteni, el rontani. Vallyon méltó e az ő okoskodásokra a' Keresztény hitből ki-vetkezni? (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi III, Szent Péter, és Szent Pál napján, 362-365.)

91.

Elmések ők az igaz, mert igen szembe tűnő volna istentelenségek, ha a' Keresztény hit ellen támasztott hamiságokat, elmésen tsalárd mesterséges okoskodásokkal az igazság színe alatt nem tudnák árulni. 'S hát vallyon az ő fejeknek szüleménnyei e azok az oftromló szerek, mellyekkel a' Keresztény hitet vijják? Éppen nem. Akár mint igyekezzenek el-hitetni a' világgal azt, éppen nem azok. Azoknak irásaiból vették, a' kiket már régen, a' Krisztus Anyaszentegyházának bölt tudóffai meg-tzáfoltak, meg-gyöztek, öfzve tapodtak. Jertek K. H. moft tsak elme szerént a' roppant könyv házakba, és tekintsétek ezen újjal mutatható igazságot. Ott áll *Origenes* az Anyaszentegyháznak második századbéli elmés tanítója ama nyoltz könyveivel, mellyekkel *Tzelsus* Filofofust Épikurusnak tanítványát, a' Kereszténységnek nagy ellenségét meg-rontotta. Ott áll *Sz. Athanasius* két könyve a' pogány ellen vetésekre. Ott áll *Nazianzumi Sz. Gergely* és *Aleksándriai Sz. Cirillus*, a' hittől szakadt Juliánus Tsáfzár nyelves irásai ellen. Ott áll arany szájú *Sz. János* a' Korintusiakhoz írt levél magyarázattyával, a' görög pogányság ellen. Ott áll *Sz. Agostonnak* az Isten' Várafsáról írt hufzon két egész könyve, egyéb irásaival egygyütt szinte azon dolog iránt. Nintsen a' moftani új ámitók könyveiben semmi ollyas, a' mi ezektől meg-nem volna előzve, rontva, 's tellyefséggel öfzve gyözve. Semmi ujságot nem árulnak tehát, tsak a' tudatlanok előtt tetfzenek ujságoknak. Olly okoskodásokkal oftromollyák ők a' Keresztény vallást, mellyeknek régen vérit vették a' Keresztény böltsek. Ha vagyon is könyvekben egy kevés ujság, a' mind tsekély dibdabság azokhoz képest, a' miket a' régi pogányokban a' náloknál elmésőbb, okosabb, tanúltabb Sz. Atyák meg-gyöztek. Méltók e tehát a' Keresztény hit ellen

tufakodók, hogy az okos ember reájok vigyázzon, hogy őket halgassa? kik ha ezer könyvet írnak is, azt vagy egy más könyvéből, vagy a' régen meg-győzött pogányokból fzedeketik. Tsak az írás módgya más más nálok, de nem más az írás veleje. A' mi egygyiknél komédia, az a' máfiknál ének, a' mi egygyikben hiftória, az a' máfiknál köz befzéd, mefe, leveledzés, mind egy minden, de más más félek éppen. 'S mint a' máftól régen meg-főzetett eledel, tőlök tsak fel-melegitetik. Ilyen kóldufok ők. Elegendő nékik ha a' tudatlan tzifrákat, fzepeket, dologtalanokat meg-ejthetik. 'S ilyenektől tanuljunk e mi Kereftények? Az ilyen embereket mondgyuk e igazán bölts, tudós emberekek? Távol légyen; éppen nem méltók ők a' hitelre, midőn fényefen láttjuk hogy mind azok a' miket ők ma hirdetnek, régen meg-győzettek, meg-hamifitattak, egészízen gyökeréből ki-forgattattak a' régi Kereftény böltséktől. [...]

Minekutánna tehát igaz az, a' mint bizonyoffan igaz, hogy a' hitetlenek meg-vefztegettetett erköltsű emberek, ne tsudáld Kereftény, hogy a' meg-ismért igafság ellen is rugódoznak, és azon fegyverekkel is elé mernek állani, mellyek a' régi bölts Atyáktól meg-rontattak. Mert a' bűnös mikor a' bűnök' fenekére jut semmivel sem gondol.

De talán nagyot mondottam, mikor azt mondom, hogy a' Kereftény hitnek ellenségei, meg-vannak vefztegettetve erköltsőkben? Nem tsak én mondom ezt K. H.! maga a' tapafztalás bizonyittyá. Tudgyák azok, a' kik közelebb ismérik őket. Tudgyák, hogy vannak közülök olyanok, a' kik az ő írott könyvekben tudva, kéz akartva fzemtelenül fokfzor hazudnak, kik olly bizonyító könyvekből kérnek bizonyyságot, mellyek foha sem vóltak a' világon, kik a' valóságos igafságot meg-másolják, tsak el-leheffen valakit tévelljiteni. Olly tífztátalan verfeket, komediákat írnak, hogy azoknak fzemtelenségekre még az ők tzinkoffaik is el-pirúlnak. [...]

Mert az ő vélekedétek fzerént, tsak fzületik, él, foglalatoskodik az ember, és halálával minden egyfzerre el-tűnik, el-enyézik. Ha a' hitetlenek javalláfa fzerént élne minden ember, mind egy lenne ma hólnap, akár a' Török, akár a' Kereftény templomokba járnai, akár betsületes házafságban élnei, akár a' bizonytalan ágyakat keresni. Egy lenne, tífztetség, józanság, hivség, igafság nélkül élnei, vagy tífztetségefen, hiven, és igazán. Ezek, 's az e' félék a' hitelenségnek tselekedetei, gyümöltsei, halznai. (TÖRÖK Damaszcén, Vasárnapi és ünnepi III, Szent Péter, és Szent Pál napján, 365-370.)

92.

Tudom, hogy amaz első tsuda mely ez napon 1699dik esztendőben történt, az indétotta fziveiteket, e' máji fzokatlan ünneplésre. Eddig Sűmeg-Városa hasonló volt akármely közönséges városhoz, de máji napon az ó testamantomi Oltalom Várossaihoz hasonléttatik, mellyeket Mojses kiválasztot a'végre, hog[y] azokban a' véletlenül gyilkofságban esettek fzabaduláft nyernének: sőt ma ez a' város főb hatalomra, nemefseb graditsra lépet azoknál, - mert ma abben személy válogatás nélkül szabaduláft vehet mind gonofztévő. Eddig Sűmeg Városa olyan volt, mint a' Bersabee pajtájában a' nag[y] fzmjuság miat el epedett kised Ismael, de e' máji napon meg nyilván a' bé petséltetett titkos kut, a' menyeyi kiegyelmek[ne]k eleven forrása, tellyefséggel el oltatott lelki fzmjusága lakosinak. Még-is ha eddig Sűmeg Városa mintegy árvaságra jutott g[y]ámoltalan gyermek tekéntetben nem volt eg[y]ebek előtt, ez naptul fogva, a' melyben Má[ri]a Anyai gondviselése alá fogatta, betsültetik, magofztaltatik, mindenektől. – Ug[y] tetszik k[edves] k[eresztények], mivel e[ft]zendőnként elő szokot fordulni, el kellene halgatnom azt a' ritka keg[y]élmet mellyel már annyiszor be teltek fülektek. De meg-foghattyuk e' az I[ste]n An[n]yátul a' betsületet? illendő volna e', hog[y] éd[es]Anyánk[na]k kegyefsen mutatott kegyelmét emlékezetünk[be]l ki rekeffzük? Én azt

tartom, hog[y] az el vett jó-téteménynek ájtatos emlegetése, és a' hálaadó ditséret egy nyomban járnak.

Bétsből jött azon Fő Afzony, ki első fel-találója, első hirdetője volt ennek a' tsudákkal tündöklő keserves Anyának, hog[y] annál inkább el-terjedne hire, neve; miképpen az igaz Mefsiásnak fzületését-is tovább terjesztették a' nap keleti Mágusok, mint a' Bethlehemi fzegény Pásztorok, jólehet ezeket az Ang[y]alok, amazokat pedig tsak eg[y] szokatlan tsillag vezette a' K[risz]tus jászolóhoz. Ez a' fő Afzony két esztendőig tompora tsontyának ki-rothadása miát mondhatatlan kinokat fzenvedvén, minekutánna az orvosokra ezereket haszontalanul el-költöt; már az emberi segétségsben reményfége nem lévén, eg[y]jedül az I[sten]nek és az ő fz. Annyának Má[ri]ának ajánla magát. Lőn azomban, hog[y] sok keserves aggodási közöt el szunnyadván láta álmáb[an], és ug[y]an Mag[y]ar Országban egy fábol faragott Szűz Má[ri]a képét, mely a' kereztről le tétetett szent fiát ölében tartya: és eg[y]szersmind el-tekélli, hog[y] ő ezt a' képet fel-keresi, meg-látogattya. Mit akarsz jó Aszony? hízem a' Bétsi templomokban-is azon egy I[ste]n imádatik, azokban-is fel-találhatod képét a' Boldog füzűnek. Mi szükség Mag[y]ar Országba fáradnod? nem tudod e', hogy merő eg[y]üg[y]úség, kézf bolondság az álom után indulni? ilyen kába gondolat tünhetet elméjében az ájtatos Aszonynak, mikor álmából fel serkent, és talán meg-is tántorította volna ez a' világ hamis lelke, ha azon látást másodsor nem látta volna, és főképpen ha Haaman Sirusnak tselekedetét nem tudta volna. Tudósok elöt szóllok: Nem illik az historiát hifteriával foltoznom. Meg indul tehát az emlétet Aszonyság, efzve jár egynehány Ma[ri]a tsuda-tételével nevezetef fz. helyeket, de sohul vigafzталást nem lelheti, méglen Pápán különös I[ste]ni jelenésből ki nem tanulta, hogy ide Sűmegre jőjön. – El-érkezik nag[y] örömmel ide éf, bé hozattya magát ebben a' Sz. Templomba, és itt a' Jeg[y]es módgyára fel- 's alá bujdosván szemével fzorgalmatosan tudakozodik: ha látták e' akit szeret az ő lelke? Vegre Sz. István első Martirnak oltárára, mely iméz helyet állot, tekéntvén az oltárnak fölén a' boltozat alat meg-láttya, meg-isméri a Sz. Képet, és leg ottan szivének örömét fen-szóval hirdetvén hálákat ád a magafságbéli I[sten]nek, hog[y] véle méltatlan szolgállójával ily nagy irgalmasságot méltóztatot tselekedni, hozzá fog a' buzgó imádsághoz, és midőn azon közben el-rothadott tsontya lafsan lafsan ujjulván nevedve, és friff hussal tellyesedve, meg nem foghattya magát örömében, már el-lankad, már el-alél; azért a' sok szép I[ste]nes indulatok után ki viteti magát fzállására [...] (HOLLÓSI Egyed szentbeszédei 1756-1800, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratára, BK. 1/1, 5. beszéd, 19. v-20. v.)

93.

De iszonyu kár ez a' megvetőknek is. Mert meg vetvén minden ilyen szent alkalmakat, megfzűntek már Jézust a' világ elött meg vallani, és így nincs többé külső, 's nyilváni hitük. – Nem lévén külső hitük, megfzűnnek lenni Jézusé, a'mint föllebb hallottátok magától üdvözítőkntől, ki fenkit sem ismér övének, aki ő róla nyilváni vallást nem tesz. – De így már most a' belső Hit is düledezni kezd, és nyakra főre le is fog dűlni bizonyosan. Mert Isten a' kevélyeknek ellent áll, és az alázatosoknak ád malasztot. Sz. Jakab 4 r. 6 v. Mivel a' Kegyelem orfzágában élvén a' fetétség fiaival tartanak; – mivel Jézus alázatos igáját viselni fzegyenlik, és a' bölcs Anyafzentegyházzal néki nyilván hódolni csak pór buzgóságnak nézik: végre: „Elvétetik tőlök az Isten orfzága, és azoknak adatik, akik gyümölcsét termik.” Maté 21 r. 43 v. – Elvétetik tőlök a' Hit világofsága, és át adatik az együgyüeknek, akik mind a' Hithez, mind az Anyafzentegyházhoz kisdedi fzeretettel, 's alázatofsággal ragaszkodnak. Így kell be tellyesedni eme Jézus fzavainak: Atyám! elrejtetted ezeket a' bölcsektől, és okosoktól, és megjelentetted azokat a' Kisdedeknek. Sz. Luk. 10 r.

21 v. – Így jár minden tudós, és világ fzerinti bölcs, ki a' Hit, és Vallás dolgában az Anyafzentegyháznak alázatos kisdede lenni nem akar. Legyen bár a' tudományok bálványa, kincs-tára: de ezen gyermeki alázatofság nélkül az ő lelki dolgaiban minden parasztnál vakabb lesz. Közel sem világoskodik néki az az eleven hit, mellyel egy tompa, együgyű, bot efzű, de buzgó munkás bir, mivel már tudós létére is azok közé tartozik, akik látván nem látnak, és hallván nem értenek. Addig tréfálnak a' külső Hittel, hogy a' belső is eltűnik. Nem tartván együtt Annyukkal, ki fzaradnak, mint a' fattyu erecskéek. Magányozván a' buzgó hivektől, nem látnak példát, melly buzdítaná, nem találnak tüzet, melly gyújtaná hamvadni indult fzíveiket. Szükség képpen következik hát, hogy el-hűllenek, elalugyanak, meg vakullynak, minden Hit és Religio nélkül maradgyanak. – Itt a' jövedelmek oh tudósok! az egy házi buzgóság megvetéséből! –

Azonban, ha már ugy tetszik fok tudósainknak, vesznének-el maguk, ne másokkal. De az a' fájdalom, hogy az ilyen okosabb, és tudósabb gonofzok foha sem mennek a' veszedelemre késérők nélkül. Az ő megvakulasuk, az ő hitbeli fogyatkozásuk még az együgyüeket is fázankint viszi ki az igaz útból. Majmolják már ezek is a' megvilágosult világnak fetét nyomdokait. Indúlnak már ezek is a' minden-tudó, sem Istenre, sem Egyházra nem figyelmező, még az Isten titkaiban is durván vajkáló, Tamás hitü tudósoknak, 's tudóskáknak vakon pislogó mecsetje után. El-rugják már fokban ezek is az Evangyéliomi kisdedségnek édes kötelékjeit. Plátó fzemekkel kezdik már ezek is nézni távúlról az Anyafzentegyháznak hitbeli gyakorlásait, és Isten előtti esdekléseit. – Találunk már a' birtokosabb parasztok között is olyan vak bölcselkedőket, kik eltudgyák magukkal hitetni, hogy nem szorul Istenre, kinek pénze van és efze. Mi lehet oka e' nagy vallási romnak? Nem más édefseim! – nem más, hanem a' nagyobb reményü fejeknek fzedelgése, a' tudósbaknak hideg fiúsága, a' nyilt fzemüeknek remegő, ugráncsi, kétes, délben is vakoskodó, még is magában bizó világa. Ezek vífzik a' tudatlanokat is arra, hogy a' Vallásnak előfzör külseje, azután belseje iránt is hideg vérel viseltfesenek. A' Zsidótól föl a' Katolikusig minden vallásnak az a' panasza, hogy az erkölcsnek tiszta egét a' tudós gonofzok fergetege boríttya bé fekete felhőkkel. Fedgyük meg csak a' tudatlant valamelly Vallási fogyatkozásáért. Nem utasít e' majd a' fellebb valók, 's tudósabbak nyomdokára, mellyet magának élet szabályúl kitüzött? Nem kérdezi e' majd megbizottan: Ha annak, aki tiz girával bir, fzabad így élni, miért nem fzabad nékem, ki egy fován girával birok? Én, ki buta vagyok, többel tartozom e' annál, ki fáklya gyanánt lobog a' földön? Kit kövefsek az ég alatt, ha azokat sem fzabad követnem, kiktől tanulok minden törvényt? – Oh fzegény együgyüek! – így gondolkodtok ti fokban: de igen megcsalódtok. Nézitek ti vizsga fzemekkel, és újjaitokra füzitek, sőt hiven követitek is a' tudósabbak cselekedeteit: de bezzeg a' hol mézelní kellene a' méhekkkel, és jövendőre takarúlní a' hangyákkal, ott fzeditek a' mérget a' pókokkal. Megbiztok ti mind azokban, kik többet tudnak nálatok: de, oh! – fokban ezek közül vaksibbak azoknál, kiket vezetnek: és azért vak vezéreket követvén, Jézus fzavai Kint velük együtt gödörbe zuhantok. – Ime! – mennyi gonofzlág folyik az Egyházi buzgóság megvetéséből? (KOVÁCS Márk, *Vasárnapi Szent Beszédék*, Sopron, 1830, II, PFKK, BK. 98/I. 2. b, 286-290.)

Oh jó Isten minden jóknak
 Kútfeje az áldáfoknak
 Aki nélkül sehol femmi nints
 Valami van égen földön kints
 Adj testemnek egéfféget
 Lelki tefti békefféget
 Tiszta Lelki esméretet
 Es Szent ártatlan életet
 Adjad hogy Szorgalmatofsan
 Mindent viseljek okoffan
 A mit igéd s hivatalom hoz
 Szabjam magamat hiven ahoz
 Tegyek mindent idejében
 Szerelmes Fiad nevében
 Adj bóldog elől menetelt
 Es kedvedről bizonyos jelt. Amen.

Vram Jésus minket ébresz a bóldog kézfü-
 letre, Hogy mikoron el jövendesz ne légy
 Mi félelmünkre, Add elődben igaz hitben
 Bátran vigan mehelfünk, És a Menyben
 nagy örömben, mind örökén leheffünk Am[en]

Vraknak Vra nagy Isten!
 Kit tisztel minden Keresztény
 Meg valjuk büneinket,
 Mellyekkel bántunk téged:
 Mellyekért nagy haragodat
 Im érezzük ostorodat
 Mellyel minket fanyargatsz
 Ellenséggel nyomorgatsz.

De bánjuk mi büneinket
 Siratjuk fok efetinket.
 Es Szent Fiadért kérünk
 Kegyelmez meg minékünk.
 Oltalmaz meg ellenségtől
 Pogány népek fegyverektől
 Kegyetlenek hatalmát, vedd el rólunk
 igáját. Amen.

(HORVÁTH Márton, Azon Templombéli Tanittások, mellyek a szokott szent
 Evangyéliomok szerint tartattak Isten segedelméből 1788. Eszt. Szill Sárkányba,
 Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, 10a. E. 96, 126, 140.)

Az emberi nemnek java, bátorfága, földi boldogfága megkivánta azt, hog[y] az emberek köztársalágokba álljanak, egymással a' természet' és tekintet' törvényjei szerint öfzvekapcsoltassanak; cselekedeteiket ne csak tulajdon, hanem polgártárfainak boldogságokra is intézzék; hogy így az egésznek boldogfága boldogítsa a' külön vált tagokat if. Eggy ilyen tárfafág különös kormányozó fő nélkül gondolhatatlan; ezen főnek kötelefsége a' törvényeket, mellyek a' nemzet' javára hozattak, fentartani, azoknak tellyefítéseket fürgetni; a' polgároknak törvénytelen, az egésznek felzabdaltatására czélzó cselekedeteiket büntetni; a' köz hivatalokat érdemek fzerint öfztogatni; a' pártütéseket, belső zendüléseket, külső háborúkat, vagy meggátolni, vagy ha kiütöttek, lenyomni: szóval a' külső bátorfágot, csendességet, és a' nemzet' boldogságát tehetsége szerint fentartani. Mind ezeket ő csak úgy fogja haszonnal tehetni, ha a' társalágnak tagjai eránta tífztelettel, tekintettel, engedelmességgel viseltetnek; ha a' ő vele a' közjónak előmozdítására együtt munkálnak; ha személyes hafznokat a' közhaszonnak, ha kivántatik, feláldozzák. Boldog az a' tárfafág, boldog az a' haza, melly feje és tagjai között ez a' vízfzont engedelmesség, ez a' fzeros egybekötetés, ez a' fzorgalmatos öszvemunkálás talpon áll. Boldog itt a' Fejedelem, mert fáradhatatlan munkálódásának érett gyümölcsét szedi; boldog a' polgár, mert a' köz boldogfágból részefül; és jaj annak a' nemzetnek, melly az ilyen egy lelkű, egy érzéfű, egyesült erejű társalágnak polgári alkotmányját megtámadni merészel.

A' jobbágyoknak ebéli engedelmisségeket Fejedelmekhez, a' ker.[esztény] religio nem csak nem tilalmazza, sőt parancsolja is, és hathatófan sürgeti; nem tfak a' kerefztelt Fejedelmekre nézve pedig, hanem a' pogányokra is, és akármiféle vallásakra nézve is. „Adjátok-meg a' Csáfzárnak a' mi a' Csáfzáré, mondá Krisztus a' zsidóknak, pedig a' Romai Csáfzár pogány valláfu volt. Engedelmeskedjete a' földi hatalmasságoknak, így szóll sz.[ent] [...] De ő mind ezekről még csak gondolkodni is véteknek tartotta; 's Fejedelméhez esküdt hívfégében egész haláláig állhatatófan megmaradt.

Kerefztények! ti nem pogány, ti kerefztény, pedig buzgó kerefztény Fejedelemnek vagytok jobbágyi; nem vérengző kard, melly felgyilkolással fenyegeffen bennetek, atyai kéz lebeg fejete felett, melly minden veszedelmet távol tart tőletek. Olly Fejedelemnek vagytok jobbágyi, kinek csak úgy tehettek eleget, ha istenfélő jó kerefztények vagytok. Ki ha ollykor ollykor sulyofban érezteti veletek a' közterheket, nem önkényjének, hanem a' közjónak áldozik, 's áldoztat jobbágyival. Serkentsfen-fel benneteket Mórítznak különös példája egy ilyen Felség' engedelmisségére. Mórítz egy pogány Fejedelmet fzolgák, olly Fejedelmet, ki előtt gyűlöletes volt a' kerefztény név, kivánatos a' kerefztény vérnek patakja; és ennek a' Fejedelemnek úgy fzolgált Mórítz, hog[y] kéz volt érette életét áldozni. Mórítznak oka is tehetsége is volt Fejedelmétől az engedelmisséget meg-tagadni; és ő engedelmisségét egész az oltárig vitte. A' ti Fejedelmek hiteteknek valódi apostola, lelki ífmereteknek tífztelője, külfő javaitoknak nem különben mint belső nyugodalmatoknak fentartója; szóval egész életeteknek gondos atyja. Legyetek ti eránta magzatok, és fiui fzeretettel, kéz hódolállal törekedjete az ő atyai gondoskodásának megfelelni; fejedelmi parantsfolatinak engedelmeskedni; ezt kívánja az Ífsten, és mindnyájunknak boldogfága. (GUZMICS Izidor, *Szent Móric tífzteletere*, Bakonybél, 1820, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, 127. IV. 1/1, 2v-3v.)

Áldott az Ur Israelnek Iftene, mert meg látogatta és meg váltotta az ő népét. Luc. 1. v 68.

Nem tsak kedves, hanem tökéletes is vala ama látogatás, mellyet tett Mária Erzsébeth Afzfzonynak: midőn Isten fia példája szerént elméne a hegyes tartományba nagy sietséggel és közfönté Erzsébetet. t.i. Isten Anyja ember annyát, az Ur Anyja a szolgálta annyát, Szűz Afzfzont, érdemesebb érdemtelenebbet. mivel ez mind alázatossággal, mind felebarati szeretettel melly erkölcsök nélkül inkább képtelen állat az ember, hogy sem ember; tellyes volt. Ellenben, kedvetlen, s keserűféggel tellyes vala ama látogatás mellyel mi nemes Győri Polgárok! 1809dik évben ami akaratumk ellen is meg látogattatumk midőn minden Leonidások, Hanibalok, Hunyadiak, Zrények, Jurifítsek mellett, akarom a katonai lankadhatatlan bátorsággal tellyes vitézek mellet is, millyen volt Ferdinand Herczeg aki kevesed magával Ulma alatt Frantzia Ország száz ötven ezerből álló roppant hadi erejének jól elkészült batteriain vitézi bátorsággal kereftül ront, tör és magát kevés veszteféggel által vágván szerentséfen eljő. Millyen volt Andráfy Gen.[erális] ki kéfőbben Drezda alatt inkább elhul, mintsem hogy alkudozzon. Millyen volt Melkó Gen.[erális] aki úgy szolván a vitézségtől meg rézfegült ellenfég torkából számos Magyar fel állott nemeseéggel ki ugrott volt. Millyen Péchy ezeredes kapitány, ezen várnak ki neveztetett vezérje, aki noha elő gyanant minden felől szakadatlanul a golyok, gránatok, és gyujto golyok is jöttek, noha fűt, láng, tűz közöt feküdt, noha tsak 1500 ujoncz katonákat egynéhány lovasal számlalt, minden Frantzia követnek tsak azt felelte „Még az én házom értvén bátyát nem ég. Millyen volt ezek után Gr.[óf] Feraris Zichy Zászlós Fő Hadnagy aki tűzi heveséégtől fel gyulladván Charilans vezérrel tsak azt kiáltotta holl az ellenség az olasz hadiseregek a frantzia Eugenius alatt reánk rohantak. Midőn 13dik Iuniusban déli két órakor nem csak ágyuk durrogatását hallottuk, nem csak a kardok villogását láttuk, hanem többeket rézfünkről már láb, már kéz, már élet nélkül tapasztaltunk. Ollyan volt Hohenlöhe vafas regementyéből való tífzt ki két legénytől kifértetvén éppen a kapunál vizért konyörgöt, hogy szája padlásához ragadott nyelvét felfríséthebbe. száz kezeből enyhítéfre nyujtott botból egy pohárral ifzik mondván: most Isten nevében az Ispitalyba, és ha az Égnek úgy tertzik Királyomért a firba is. Ollyan volt az Ott Hufzárok közöl mind a két láb nélkül bé hozatott legény, kinek mély szánakodáfnál és egynéhány könnyeknél Mellyek Collin szerént, még a férfiut sem gyalázzák egyébbel nem szolgálhatunk. Midőn 14dik Jüniusban melly fokkal véresebb 13dikánál volt. déli két órakor nem tsak a tsatát mert midőn az ellenfég vitézeinknek jobbik szárnyát nagy Baráti fölé fel bontotta, a bal szárnyának is a Majorok felé – noha ennek közép pontyát a Stajer Országí Ötzi katonaság a Kis megyeri életes házból mint valami erős várból bajnoki módon védelmezte végre engedni, és hátrálni kellett, elvesztettük ha nem a bellő városunk elő valo hidat is felhuzni, és a kapukat minden kézfület nélkül estve felé bezárni kellett. Midőn 15dikben, és következendő napokban egészfen 22dik jüniusfik az agyuk rettentó hangja fülünkbe menydörget, az elrepedtt gránatok mellyek már házainkra, már tornyainkra, már vállainkra is potyogtak ifzfzonyu szifzegése füleinket gyötrelmesen metzette. Midőn ostromlásnak utolsó éjjben, /mellyet fokban közölünk végfő ítélethez méltán hasonlítottak/ nem tsak tűz, hanem ollyan tűz támodott, melly nem tsak 72. házot hanem ollyan 72. házot hamura fordította, mellyekkel egyzfersmind az egész dífze, és csinyossága városunknak elveszett. Midőn azon tíz rémítő napok alatt már a baftya boltokban, már pinczékben már más föld alatti boltozatokban, de kiváló nagy kafsárnyában ahol én is egy fel repedt gránát által meg némíttatott atyánkfiának utolsó vigasztalására lenni kívánván, meg jelentem, olly szivbéli szavakra fakadtunk hogy, mostif keblem feszül, velóm lobog és eremben szinte suftorog véreg, ha azokra emlékezem. Midőn ti minden korú, minden nemű, minden rangú, minden nyelvű polgár tárfunk tsak azt tudta ejteni Jezus M.[ária] J.[ózsef]

Legyetek velünk! Felfeszítetett Jezus könyörülj rajtunk. Irgalmafság Attya! Kiben élünk, vagyunk és mozgunk, szabadíts meg minket, de nem tfuda, mert bölts' Livius mondáfaként „Ellenkező dolgok” Religiora intenek. Midőn ezek után nagyobb és leg szebb részét a városnak hamuban feküdni a jámbor, és tífzteleire méltó Püspükünket meg a lakáfa romjain csendefsen, s magát Istenre hagyván ülni láttuk. Midőn ezek után az anyák mardofo kiáltáfát gyermekeik után, a gyermekeik nyöfzörgéfét szüloik után, a Barátok aggódó tudakozáfát kedvefeik után, egyfzóval midőn mindenüt ifzonyufágot, és pufztitáfát mindenüt, s mindenüt a leg mélyebb fájdalom és kétségben egész hangját hallottuk. Végre midőn ezek után 24dik Juni[us] fzolgafügunk elfőjén déli 4. ora után a vitézeinknek kiket mi bátyáról bánatos fzivvel, és könnyözö fzemmel néztük, kimenetele és a Romaiak után majmozott safok hadi muzsika Zengése alat melly nékünk halotti mife gyanánt hangzott, bėjövelele következett. Ah rettenetef egy látogatás! Tsak tehát igaz marad az Jezus Hivei! amit mond fz.[ent] Pál Zsidokhoz irt levelében. Rettenetes az elő Isten kezébe efni. Mi tehát mélyen botfáfsuk bünös fziveinkbe fz.[ent] Peter A.[?] intéfét „Alázzátok meg azért magatokat az Istennek hatalmaf keze alat, hogy fel magafztaljon titeket a meg látogatáfának idején.” Azomban tsak ugyan volt hafzna azon forró, buzgo és fzives imádságunknak, mert minek utánna meg intettettünk mit kell olly vezedelemben mellyből magunk erejéből ki nem gázolhatunk, és ollyan vezedelemből való ki fzsabadulás, ki fzsabadulás után tennünk, de legalább noha az ellenfég egészen 15dik, 9vemberik falaink közöt lakozott, és falatozott, melly mikor egészfzen odáik, már az Eugenius v. Király afztalanok fényes és pompás terétefe miat, már a Groff Házbon az elfoglalt magyar orfzág részeinek Kormányozójának fény üzése miat, már a Báró Hene vár vezérnek illendő eltártáfa miat, már a telhetetlen vérfzopó tsak mindenkor tsak rabláfsal fenyegetözö Gilon kegyetlenfége miat a pinczéénk, és gabonás házaink ürültek, erfzényeink lapultak, markaink öletettek, a Muzsák halgattak, a fzés erkölts fogyott, az erköltstelenfég nevededett, Lorifzten oftromláfát ellenünk többi nem igazgatta. Éf így a Magyar Orfzág Patronája a kinek oltárja előtt is egy golyó leaset aláztatos efedézefe által, és a mennyei atyánk ki oda fenn gyengéden mofologni látzatott az undog egyenletlenfegu világra, a háladatlan fiaira, kik ide lent ellenfeges dühöfségü tévelygésben egymáf fujtogatták, és fzurták nagy kegyefsége által a halálos vezedelemből kifzsabadultunk el annyira, hogy mi méltán énekelhettyük magunkra nézve, amit énekelte hajdan a jámbor Zacharias az egész emberi nemre nézve: „Áldott az úr Israelnek Iftene, mert meg látogatta, és megváltotta az ő nepét.

Már mind ezek arra adnak nékem alkalmatosságot, hogy meg mutafsam, mit kelljen nékünk mint kerefztényeknek tennünk mikor ollyan galibával meg látogattatunk, mellyből magunk erejéből ki nem gázolhatunk, és e léfzen az elfő I. tovább hogy meg mutafsam mit kell nekünk mint kerefztényeknek tennünk, mikor ollyan galibanok látogatáfa alól Isten segítsége által ki fzsabadulunk, és e lefzen a II.dik része mái befzédemnek. Érdemef Halgatoim! ambátor a befzédim tárgya ollyan hogy minden Polgár tárfunknak nem tsak boldogságára hanem fzerentséjére is czéloz, megis mivel olly Halgatokhoz van fzerentsém fzollani, akik nem tsak tanulhatnak hanem tanithatnak is, azért nem tsak tsendes figyelmetességért, hanem békefséges türefeért könyörgök. (Rozenich Lukács, *Szentbeszédei*, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 79/2, 15-16.)

97.

Az erkölcsi meg-veztegettetést, melly a' fel-dült francia nemzetről azon üdőben az egész világra áradott le-írni lehetetlen. Annál inkább, hogy azon fzerencfetlen nemzet, önnön Királyának, éf több ezerfer ezer polgárinak ártatlan vérevel el-nem tudta óltani azon eméfztő tüzet, melly belsejét rágta. Kivül-is kívánt áldozatokat, és az egész világnak szinte

minden nemzetit, majd-hogy örök romlásba nem dűtötte.... Láfd azomban egy ritka halandó fel-tűnik egy szigetnek magányában, és az öfzve zavartt nemzetnek Kormányára hallatlan fzerencfével fel-lép. Csendességet parancsol – és a' fzaamkivetett vallást, a' füstölgő templomok' és le-omlott oltárok' közé vízfza vezet. Úgy látzfzott hogy az arany fzaadok meg-újúlnak. A' Szent Atya maga a' Nagy Bajnok eránt való vonzodáfát bé bizonyítani lak-hellyéből ki-indúl, éf a' hideg tél' fergetegi között, az Új Csáfzárnak fel-kenésére, és koronáfzására hofzfzú útnak ered.... De a' fzerencse' fia ember vólt, és a' ki mindent meg-gyözött, magát meg-gyözni nem tudta. A' keserves a' nagy emberekben, hogy hibáji-is nagyok, és csakugyan természetefnek-is látzfzik, hogy a' nagyobb világofságot setétebb árnyék környékezze.. Ezen ritka férfi-is, ki fzfinte a' fzerencfé' változhatatlan változandóságának példája lehet, ki fzfinte igen magasra lépett, hogy mélyebben le-süllyedjen – nem fok üdöre fel-kenetése után, a' vallást, mellyet egy kezével oltalmazott, a' máfikkal sértette, éf fzerencféjének verő fényétől meg-vakítva, a' Szent Szék eránt egélfz más viselettel kezdett lenni, mint a' mellyet akár az ő jeles tulajdonsáfítól, akár a' Szent Széknek tífzteletet parancfoló helyhefzttetése miatt várni kellett vólna. A' leg gyalázatosabb, éf meg-alacsonyító fel-tételekre reá akarta venni Eő Szencségét, hol a' hízelkedés' ál-orczája alatt, hol a' kemény hatalom' dörgő fzaivai között... De ingadozhatatlan vólt a' kőfzál, mellyre az Úr Jézuf építette Anya fza. Egyházát, és midőn ama Bajnoknak a' fél világ hódolt, a' más fél remegte, ez a' tífztes Öreg élte nek le-nyugvó estvéjén-is fiatal erővel támogatta magát, és keserúségének közepette, 1808nak 5dik februáriuffán, vigafzáló lelki öfméretének Angyali fzaózatja így fzaóllott „Nem fél, nem retteg. 7dik Pius – nem fűvalkodik-fel, de el-fem veti magát. Az én erősfégem, az én vigafzálásom, az én örökségem a' Jézuf Krifztus, éf a' vallás.. Az üdöztetések lesznek az én dicsekedésem, és diadalmam lefza a' halál! Könyörülj Istenem én rajtam fzaogádon, de még-inkább könyörülj azon fetétfég' homályába be-merültt boldogtalan nemzetén, melly a' fzaiveket el-fzaédító tévellygésektől fogva tartatik. Fel-áldozom Szent Atyám önnön magamat Te néked, éf ha azon nemzet' bűneinek el-mosáfára fzaükséges, kélfz vagyok érette mindenkor véretem ki-ontani.. Verd-meg, Oh verd-meg a' Páfztort, csak kedvezz a' nyájnak, a' mellyet én Tenéked ajánlok, és tarcfd-meg a' Te veled való egyefségben..... Így így fzaóllott Gyáfzof Halgatóm! eme Nagy Pápa; kinek ezen fzaivai – úgmint a' földi leg-nagyobb hatalommal vívó lelki erejének tanúi, egyfzerfmind lelki fzaelídfégének a' keserúség' közepette-is nyilvánásagos jelei, méltók a' halhatatlanítáfra....

Oh ha Téged, dicsőültt Nagy Férfi, azon fzaorongatásokban, mellyeket ki-állottál, azon rettenetef éjnek gonofságot titkoló fetetségében követni lehetne, mellyben Téged, békés hajlékodból, kegyetlen kezek ki-ragadtak. Meg érted Te a' mit az Úr Jézuf Sz. Péterről-is ezen ígékben meg-mondott: „Mikor meg-vénhedfz, a' Te kezeidet ki-terjefzted, éf máf övedz-be Téged, és oda vífzen a' hová nem akarnád.” Sz. Jánofnál 21dik réfz. a' 18dik verfben. Igen-is fogoly lettél Te.. és az üdő terhe alatt meg görbültt Öregnek az Egekig meredő kőfziklák közt utazni – félve a' Tiberis fárga hajjaitól, félve a' világra hajdan-is hatalmaf parancfolatit terjefzto hét halmoktól, majd Savonában egy a' tengerre nyuló kietlen fzikla féfzekben, majd Fontainebleauban fogságot kellett ki állani az igazságért....

De midőn egy igen magosra jutott halandó, nagy lelki tehetféjének fzaárnyaitól mefzfze ragadtatott, íme ki-tűnt az Isteni hatalom egész nagysáfában;... Vitézeinek, kikkel a' világot meg-rázta színe, és virágja, egy zordon ég-hajlat alatt, a' hóban, és fagyban találta sírját.

A' szerencséjének végre csillaga le-alkonyódott melly noha ugyan le-nyugtán még nagyobbnak látzfzott, hasonló a' holdhoz, melly a' láthatáron le-áldozva úgy tetszik mintha nagyobb vólna.. le-alkonyodott csak ugyan végképen, és 100 napokat csak tündökölve, hirtelen örökre el-aludt. – Éf ő egy fényes tronufról mélyen le-alázva, a' világ nagy

tengerén ufzó sziklás fzigeten, félre az emberi nemzettől zárta bé életét.... Nyugodjanak az ő hamvai békefélyben.. a' leg-nagyobb emberek' forához fog-tartozni mindig, de tanúja-is fog lenni annak, hogy a' leg-nagyobb éfz-is, midőn mérélzen vonattatik az indulatok által ártalmas lehet... Ő ugyan Eő Szentfége eránt való fzemélyef vonzodáának kéfőbb jeleit adta, éf az ő fzárnjai alá fzeretett Annyát, és véreit, kiknek szinte koronáit a' végzés fzázadof jussokkal díszes Fejedelmi Házaknak vífza adta, ezen Szent Atya' oltalma alá ajánlotta....

Eő Fölségének, a' mi leg-kegyelmesebb Uralkodónknak, és az ő Nagy Szövettségeseinek gyözedelme okozta leg-inkább, hogy Eő Szentsége fzaabdságát vífzfza nyerte, és a' keresztény világ' öröm' könnyei között a' maga méltóságának fzikébe, és több mint harmadfél fzáz fzenséges Pápáknak fényes lak-hellyébe vífzfza utazhatott.. És csak ugyan hadi táborából Dijonból April 5kén (1814) költt levelében azt vallotta a' mi fzeretett Uralkodónk „Az Egéfsz Europa' boldogságáért, és tsendefségéért kezdődött jelenvaló háborúnak leg-fzerencféfőbb következfői közé számlálom az Anya Sz. Egyház' fejének meg-fzabaduláfát” fött közönléges háláadó Innepeket az ő meg-fzabadítáfáért kegyelmefsen parancfolt... Dicsőségére válik az Neme f Magyar Hazánknak, és egy vitéz Lovas Ezredjének, hogy ekkor [...] (Szentbeszédek különböző szerzőktől, Egri Főegyházmegyei Könyvtár Kézirattára, Ms. 1066, 252-256.)

98.

Első jótétemény mellyel minden fzüló tartozik gyermekének a jó és hafznos Tanítás. Mert tudnunk kell, hogy minden jobbulás az értelem, és esmérettől kezdődik. Előbb fel kell az elmét ruházni jó és hafznof éfméretekkel, azután magától reá hajlik az akarat. De mivel többnyire fem idő, fem alkalmazoflág nem engedi, hogy minden Atya vagy Anya elegendő Tudománnyal felruházza gyermekeit; szükséges azért, hogy azokat oskolákban tanítáfák. Ezek azok a helyek, ahol az Ifiúfág mind a keresztényi Tudományban, mind pedig már hafznos esméretekkel tökéletesítetik. És ezen jótétemennyel tartoztok kk! mindenekelőtt gyermekeiteknek, ezért fognak őf jövendőben néktek hálát adni, midőn már ti a föld gyomrában rothadni fognok.

Azért melly igen hibáznak azok a fzülők, kik a gyermekeit vagy oskolába nem adják, vagy ha elis küldik; de gyakran othon marasztalják minden ok nélkül; holott tudniok kell, hogy valahányszor tsak egy órát is elmulaftzonak, mind annyifszor megfzfzattanak egy vagy több fzükféges ésmérettől, vagy igafságnak megtanuláfától. – Sőt, tudva vagyon, hogy olly fzülék is vannak, kik, hogy a gyermeknek kedveket találják, – mint egy jutalomúl ígérnek nekik, hogy ha tsendeffen ülnek othon, vagy ezt amazt megtefzik, – fzaabads lefz nekik az oskolából elmaradni. – Mit nyernek az illyenek ez által? – egyedül azt: hogy a gyermekek az ofkolát, és minden más tanuláfát mint egy únalmas, rofz dolognak, föt büntetéfnak tartják.

Oh! boldogtalanok! – Mi tsuda tehát, ha nemzetfégrül nemzetfégre háromlik a tudatlanfág? mi tsuda, hogy fzámtalan olyanokra akadunk, kik még a Hitnek fő czikkeljeit fem tudják? – És ki ennek oka? Nemde egyébb, hanem az ő fzülei, akik midőn magok is tudatlanok vóltak, talán illetlennek tartották, hogy az ő fiai többet tudjonak önállók. – Oh nem úgy – nem úgy kk! – tudjátok meg, hogy nints érdeme Isten eljön annak, aki nemzi a gyermekeket, de nem tudja nevelni azokat fem az Isten tízfteletére, fem azokk üdvöflégére! – tudtok fzforgofkodni az ő jövendő gazdafágairól, azért nagyobbítjátok házaitokat, birtokaitokat etc de nem jut e ezfzetekbe hogy építenetek benne oly birtokot, és gazdafágot, mellyek fzükfégesek az örökké való életre. (Ismeretlen váci egyházmegyés pap, Vízfkereszt utáni 1. vasárnapra, Váci Egyházmegyei Könyvtár Kézirattára, 219.594.)

MELLÉKLET¹⁵⁰⁷

¹⁵⁰⁷ Ez a Melléklet olyan táblázatot tartalmaz, amely néhány szerzőnek az adott vasárnapokhoz és a legnagyobb nem vasárnapi ünnephez kötődő témaválasztásáról ad áttekintést. Az első rubrikában összehasonlításként Pázmány Péter summái olvashatók, prédikációinak 1768-as kiadása alapján. A további szerzők: Molnár János, Stánkovátsi Leopold, Alexovics Vazul, Egyed Joákim, Simon Máté, Ligvándi Zosimus, Fejér György, Szepessy Aloiz. A táblázatban a szentekről szóló (*de sanctis*) prédikációk summáinak közlésétől eltekintettem.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Advent 1. vasárnapjára	1. Az ítélet jeleiről. És miért rendelte Isten, hogy Krisztus legyen ítélő-bírája a világnak? 2. Az utolsó ítéletnek rettenetességéről.	Krisztus eljövételének ismeretéről	Az utolsó ítéletnek rettenetességéről	A közönséges ítéletnek okairól. Két rendbéli okok vannak, amelyekért fog közönséges ítélet tartatni. Okok az Isten részéről. Okok az ember részéről.	Az utolsó ítéletről.	1. Harmadik a <i>Kínzatékra</i> : Mik lettenek Krisztus kinszenvedése előtt a vacsorálóházban. 2. A keresztségi vallástételről. 3. A tízparancsolatnak megtartása az üdvösségre szükséges, lehetséges és könnyű. 4. Az ötödik kérésnek első részéről: <i>És bocsásd meg nekünk a mi vétkeinket</i> . 5. <i>Ahalálos bűn természetéről</i> . 6. A malasztnak jó és érdemes cselekedetekre szükséges voltáról.	Különös mód adatik elől, mellyel az utolsó ítélet napján bátorság szereztetik.	A végső napon valamint elkövetett gonoszságaink; úgy jó cselekedeteink is a legszorosabban fog-nak megvizsgálatni, és megítéltetni.
Advent 2. vasárnapjára	1. Miért sanyargatta Isten híveit a földön; és ellenségeit gyakran kedvükre tartja? 2. A lelki irgalmasságról; és lelkek nyerésének kívánásáról.	A gyónó embernek tulajdon ismeréséről	Az Isten ígéjének foganatos hallgatásáról	Az Istennek jelenlétéről. Az Isten jelenlétének emlékezete embert a rossztól megtartóztatja: embert a jóban megerősíti.	A Krisztus Jézusban való hitről.	1. Negyedik a <i>Kínzatékra</i> : Mik történetek a Getzemani kertben. 2. A bérmálás szentségének természetéről és műveletéről. 3. Az isteni parancsolatok megtartásának gyümölcseről. 4. Az 5dik kérésnek 2dik részéről: <i>Miképpen mi is megbocsátunk ellenünk vétetteknek</i> . 5. A halálos bűnnek nehézsége megmutatódik büntetéséből. 6. A cselekedetink előtt tétendő jó szándékról.	Hogy felebarátunknak fogatkozásiról szólhatunk, de csak ott, hol illik.	Az Úr Jézus egész életének folyamata tanítására, és cselekedeteire nézve a legnagyobb jótétemény vala.
Advent 3. vasárnapjára	1. Az alázatosságról. 2. Mely üdvösséges a magunk ismerése.	Krisztus urunk ismeretéről	Az alázatosságról	A megtérés halogatásáról. Vakmerőség reményleni, hogy embernek akár mikor léssen elegendő ideje a megtérésre. Vakmerőség reményleni, hogy embernek akár mikor léssen szükséges kegyelme a megtérésre. Vakmerőség reményleni, hogy embernek akár mikor léssen igaz akarata a megtérésre.	Az Isten nevének tiszteletéről, esküvésről és fogadásról.	1. Ötödik a <i>Kínzatékra</i> : Az Annás és Kaifás házában Krisztustól túrt bosszúságokról. 2. A bérmálás tulajdonságairól, és hozzátartozókról. 3. Az első isteni parancsolatról. Mit parancsol és mit tilt? 4. Az Úr imádságának 6dik kéréséről. 5. A halálos bűn gonoszsága megismertetik miveletiből. 6. A jó cselekedetek érdemit rontó fogatkozásokról.	Elöl adatik a gyónás gyakorlásának haszna, elmulasztásának kára, és készületének módja.	Mit vár az Isten egy kereszténytől? és mit várhat egy keresztény Istentől, ha kötelességét pontra nem teljesíti?
Advent 4. vasárnapjára	1. Krisztus igaz szabadító: és az ő jöveteléhez szent élettel kell készülni. 2. Hogy a világ útja veszedelmes: azért Krisztust kell, mint igaz utat követnünk.	Krisztus elébe való készületről	Mint kell elmélkednünk Krisztusnak hozzánk való eljövételéről	A penitencia tartásról. Miben áll az igazi penitenciatartás. Minden sorssal, renddel, hivattal, nemmel megférhet az igaz penitenciatartás.	A penitenciáról.	2. Az oltári szentség mivoltáról, s Krisztusnak valóságos benne létéről. 3. Azon parancsolatra. A babonáságról, és annak nemeiről. 4. Azon kérésre. A kísértet orvosságairól. 5. A bocsánandó bűn természetéről és káiról. 6. Az imádság természetéről és osztályáról.	Hogy a gyónáshoz töredelmes bánat és elégtétel kívántatik.	A bűnösnek, ha igaz penitenciát akar tartani, értelmét, szívét és erkölcsét meg kell változtatnia.
Nagy Karácsony napjára	1. Krisztus urunk születésének idejéről, módjáról és helyéről. 2. Miért lett Isten emberré?	Krisztus urunk születéséről			A jóságokról, melyek Jézus születésében például adatnak, és a világra kiterjednek.			A jászolban fekvő kisdéd Isten, és ember egyszersmind. Mint Istennek tisztelettel; mint embernek szeretettel tartozunk.
Nagy Karácsony alatt való vasárnapra	A keresztény özvegyasszonyok tüköre.	Az Isten akaratára való bocsátkozásról	A háborgatásnak gonoszságáról	A titkos csábítókról. Ha ember a titkos csábítókat nem futya, először igen bizonyos, hogy elesik, megromlik, s annyival bizonyosabb, mennyivel inkább az ilyen csábítók fedezik előtte a bűnt: másodsor igen nehéz, hogy az után az esésből és romlásból felépüljön; s annyival nehezebb, mennyivel későbbben engedik néki az ilyen csábítók megismerni a bűnt.		1. Hatodik a <i>Kínzatékra</i> : Krisztusnak Pilátus előtt vádoltatásáról, és Heródesnél csúfoltatásáról. 2. Mődja és ideje a Krisztus jelenlétének az oltári szentségben. 3. A szent ereklyék és képek tisztelését sem ellenzi az I. parancsolat 6. Az imádság szükséges és hathatós voltáról.	Hogy három rendbéli keresztények mondanak kiváltképpen ellene Krisztusnak.	Azon igazságtalanság, melyet a szülék a jó nevelésnek elmulasztása által elkövetnek, előterjesztetik; egyszersmind bizonyos rendszabások adattatnak elől, melyek szerint gyermekeiket jól nevelhetik.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Új esztendő napjára	1. A Jézus nevééről. 2. A lelki körülmételéről.	Az üdvösség becsületéről		1. Ha becses dolog-e s méltóságos állapot-e a mi üdvösségünk? Az Isten ezt bizonyítja. Az emberek ezt tagadják. Az Isten ezt bizonyítja, mert ő a mi üdvösségünkért mindent cselekszik. Az emberek ezt tagadják, mert ők üdvösségükért semmit sem tesznek. Nagy ellentmondás. 2. A hitnek fundamentumos és nem fundamentumos ágazatiról. Aki egy legapróbb cikkelyt tagad, ha mindjárt hinné is a Jézus üdvözítőt és a Szentháromságot, ez mégsem volna elég az üdvösségre. De ha Jézus üdvözítőt sem hiszi, a Szentháromságot sem hiszi, <i>isteni hittel</i> , az ilyen: azért az ilyen nem üdvözülhet semmiképpen.	<i>Hivaték az ő neve Jézusnak.</i> Luc.2.v.21.	5. A bűnök nem- és számbeli különbségéről.	Micsoda és hányféle a gonoszra vivő alkalmatosság, és mint kell azt kerülnünk?	A jelen való időt hasznosan kell eltöltenünk, mert az rövid és mulandó. Az elmúlt időt pedig helyre kell hoznunk, mert az örökkévalóságnak ára.
Kiskarácsony után való vasárnapra	Istenben való reménységről.			A bűnre vezető alkalmatosságokról. A bűnre vezető alkalmatosságokat embernek szorgalmasan kell távoztatni, mivel az ilyen alkalmatosságokban nem lehet neki tulajdon erejéhez bízni: mivel az ilyen alkalmatosságokban nem lehet néki az Isten malasztjától, s kegyelmétől semmit reménylenie.		2. Az oltári szentségnek megtartásáról és imádásáról. 4. Az Anyaszentegyház parancsolatairól közönséggel.		Az Isten nem mindenkor akadályoztatja meg az emberek bűneit; de mégis bizonyos határok közé szorítja; sőt azokból gyakorta jó következtetéseket tud kihozni.
Vízkereszt napjára (jan. 6.)	Hogy a mágusok példája utat mutat a Krisztus szolgálatára.	Az Úr Jézus ismertető napjáról			<i>És leborulván imádják őtet.</i> Math.2.v.11.	1. Hetedik a <i>Kínzatókra</i> : Krisztusnak Barabbással való egybevettetéséről és ostoroztatásáról.		A betlehemi istállóban fekvő kisdéd születésére nézve Király, mert a napkeleti bölcsektől királyhoz illő tiszteletet vészen; de hatalmára nézve is Király, mert a királyok személyéhez tartozó igazságnak kiszolgáltatója.
Vízkereszt után 1. vasárnapra	1. A fiaknak istenes neveléséről. 2. Mint kell a fiaknak tisztelni szüleiket.	A jóságban való előmenetelről	A gyermekek jó nevelésének kötelességéről	A szülék kötelességéről. A szülék magzatoknak tartoznak tanítással, tartoznak jó példával, tartoznak vigyázással.	Az atyáknak és anyáknak tiszteletéről.	1. Nyolcadik a <i>Kínzatókra</i> : Krisztusnak koronáztatásáról, és megmutattatásáról. 2. Az egy vagy két szín alatt áldozásról. 3. Második parancsolatra. Az Isten nevének tiszteletéről. 4. Az Anyaszentegyház első parancsolatjáról. 5. A hét főbűnről, és nevezet-szerint a kevélységről. Az imádsághoz kívántató dolgokról.	Minémű kérdések fordultak elő Krisztus tizenkét esztendőkorában a jeruzsálemi doktorok között, és miként világosította meg Krisztus ezekben őket?	A magzatok tartoznak szüleiket tisztelni; és nekik engedelmességet.
Vízkereszt után 2. vasárnapra	1. A részegségnek veszedelmes undokságáról. 2. A házasságban élő asszonyok tanulsága. I. tanulság: Krisztus istenségéről és csodatételeiről. II. tanulság: A Boldogasszony segítségéről és oltalmáról.	A Jézus nevééről	Az üdvösséges Jézus nevééről	A bűncsútról. Törvényesen cselekszik az Anyaszentegyház, amikor a híveknek bűncsút ad: hasznosan cselekszik az Anyaszentegyház, mikor a híveknek bűncsút ad, bizonyos dolgokat, jóságokat kíván a hívektől az Anyaszentegyház, mikor nekik bűncsút ad.	A házasság szentségéről.	2. Az oltári szentségnek csudálatos míveletiről. 3. Azon parancsolatra. A káromkodás miségéről és súlyosságáról. 4. Az Anyaszentegyház kettődik parancsolatjáról. 5. A kevélység fajzatiról. Az alamizsnázkodás, avagy irgalmasság jutalmiról, és az irgalmatlanság büntetésiről.	Mi és hányféle az ételben és italban való mértéktelenség, mely sokan űzik azt, és mely veszedelmes neme a részegség?	Az Úr Jézus érdemeiben mindent feltalálhatunk, ami bizodal munkat elevenítheti és erősítheti; de mégis az Úr Jézus érdemeiben van valami, ami vakmerőségünket megszegyenítheti, s minket félelemmel, és rettegéssel betölthet.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Vízkereszt után 3. vasárnapra	1. Hogy minden dolgainkat Isten akaratához kell alkalmaztatnunk. 2. A keresztény urak és szolgálók tisztéről. És az alacsony rendű emberek szentségéről.	Az oltári áldozatról	A jó nevelésnek módjairól	A papi rend tiszteletéről. Illetti tisztelet a papokat. Mi mégse tiszteljük a papokat.	Minden bűnök, ámbár legnagyobbak legyenek is, megbocsáttatnak az Anyaszentegyházban.	2. Az oltári szentségnek méltó vételére való készületről. 4. Az Anyaszentegyház 3dik parancsolatjáról: a böjt szerzéséről. 5. A kevélység ellen való orvosságról, az alázatosságról. 6. A testi irgalmasság első és kettődik cselekedetéről: <i>Az éhezők etetéséről, és szomjúhozók itatásáról.</i>	Miként kell hinnünk, reménylenünk és szeretnünk?	Az eleven és munkás hit háromféle hasznot szerez. Ez által bizonyosak vagyunk abban, hogy van hitünk; hogy azt meg fogjuk tartani; és hogy valahára azért jutalmat is fogunk venni.
Vízkereszt után 4. vasárnapra	Krisztus hajója az igaz eklézsia győzhetetlen.	Isten akaratára való ereszkedésről	Mint kell a növendékeket a gonosztól oltalmazni?	I. Az Istenben való igaz bizodalomról. Ennek a bizodalomnak jól elrendeltettnek kell lenni. Ennek a bizodalomnak erősnek és mozdíthatatlannak kell lenni. II. A magamegtadásról, és a belső indulatok öldököléséről. Embernek szükséges maga kívánságait zabolán tartani, maga indulatait öldökölni, magát megtagadni. Aki ezt nem cselekszi, se nem lehet boldog keresztény.	Egy és szent az igaz Anyaszentegyház.	4. Azon parancsolatra. A böjt jó és érdemlő, megnyerő, és elégtévő. 6. A testi irgalmasság 3dik és 4dik cselekedetéről: <i>A mezítelenek ruházásáról, és foglyok váltásáról.</i>	Hogy a vesződségekben nem úgy viseljük magunkat, mint Krisztus és annak tanítványai, és ez legnagyobb veszedelmünk, melyet hogy elkerüljünk, észre kell vennünk, hogy az Isten hírével van minden vesződségünk.	Szükséges a testnek megfeszítése; mert enélkül lehetetlen a keresztényi kötelességeket beteljesíteni. De még szükségesebb a kívánságoknak megfeszítése; mert ettől függ az örök üdvösség vagy kárhozat.
Vízkereszt után 5. vasárnapra	1. Miért szenved Isten az eretnységek konkolyát? 2. Hogy Isten az igazakért sok és nagy veszedelmektől oltalmazza a világot.	Az Isten szava emlékeztetről	A hit ajándéka elvesztésének félelméről	A pokol minéműségéről. Kettőből áll a pokol. Ott embert az Isten mindenkorra elhagyja. Ott embert az Isten mindenkor kínozza.	A rágalmazásról.	5. A fősvénység fajzatiról.	Hogy három félét lehet érteni kiváltképpen mind a búzán, mind a konkolyon.	Az isteni félelemre indító okok; és annak drága gyümölcsei előterjesztetnek.
Vízkereszt után 6. vasárnapra	1. A tökéletes jóságnak és jámborságnak méltóságáról. 2. A lelki jóságokban mindenkor növekedni kell az embernek.	A jó nevelésről	Isten igéjének gyümölcsös hallgatásáról	Az evangéliumi törvény isteni törvény; a keresztény religió igaz religió. Ennek győzhetetlen próbája az evangéliumnak csodálatos növekedése. Megcáfoltatnak a hitetlenek, adatik tanítás a híveknek.	Közönséges és apostoli az igaz Anyaszentegyház.		Hogy a mustármagon helyesen értetődik a hit, mind eredetére, mind nevelkedésére nézve.	Minden embernek adatik elegendő kegyelem, mellyel ha akarja, üdvösségét megszerezheti; és ezen kegyelmet az együtt való munkálódás által nagyobbra nevelheti.
Septuagesim a vasárnapra	Hogy ifjúságban kell az Isten szolgálatához kezdeni: és medgyenek, akik későn kezdik.	A reménységről	A választottak kevés számáról	A jóságos cselekedetek érdeméről és jutalmáról. Jó cselekedeteinknek Isten előtt vagyon érdeme, jó cselekedeteink érdemének Istennél bizonyos jutalma. Érdemeljük jó cselekedeteinkkel mennyországot, és ha érdemeljük, azt bizonyosan el is nyerjük.	A hitnek szükséges voltáról a boldogságra.	1. Kilencedik azonra: Krisztusnak halálra kárhoytatásáról és kereszthordozásáról. 2. Az oltári szentségnek szükséges és gyakori vételéről. 3. Azon parancsolatra. A káromkodás büntetéséről. 4. Azon parancsolatra. A böjthöz kívántató dolgokról. 5. A fősvénységnek ellent álló jóságokról. 6. A testi irgalmasság 5dik cselekedetéről: <i>A gazdálkodásról.</i>	Hogy több ízben hív bennünket az Isten az ő szolgálatjára, de nem igen fogadjuk szavát.	A hivalkodás két okra nézve kárhoyatos; mert a jót meggátolja, és minden gonoszságnak szülő anyja.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Sexagesima vasárnapra	1. A buja fajtalanságnak veszedelmeiről. 2. A fősvénységnek gonoszságáról.	Az állhatatlanságról	A bujaságnak veszedelmes töviseiről	1. Az Isten igéjének gyümölcstelenségéről. Nincs haszna bennünk az Isten igéjének, mert nem hallgatjuk azt, mint Isten igéjét, mert nem hallgatjuk azt azonképpen, miképpen kell hallgatni Isten igéjét. 2. Az Isten igéjének gyümölcstelenségéről. Gyümölcstelen most az Isten igéje, mert legtöbben a keresztények közül vagy unalommal s utálással vannak hozzá, vagy készakarva való ellenállással. Az unalom irtóztató büntetés, melytől felette kell félnie a kereszténynek. Az ellenállás bizonyos, s legrövidebb út a rosszban való megátalkodásra és kárhozatságra, melyet teljes erejével messze kell magától távoztatnia a kereszténynek.	A tisztátalanságról, buja fajtalanságról.	1. Azon ágazatnak ímez igére: <i>Megfeszítették</i> . 2. Az oltári szentségről, amennyiben áldozat. 3. A káromkodók kopasz mentségéről, és a káromkodás orvosságáról. 4. Azon parancsolatra. Kiket és mikor kötelez a bört törvénye. 5. A torkosságról és annak ötféle kikapásáról. 6. A testi irgalmasság 6dik cselekedetéről: <i>A betegek látogatásáról</i> .	Miért, és miként kiáltanak némelyek? Miért, és miként kiáltott Krisztus?	Szükséges az Isten igéjének hallgatására illendő készüllettel megjelenni, és a hallott ígét megtartani.
Quinquagesima vasárnapra	1. Vakságból és sötétségből világosságra hozta Krisztus a világot. 2. Az Isten igéje igaz világossága az emberi tudatlanságnak.	Krisztus kinszevedése emlékezetéről	A bujaságnak orvosságáról	1. I. A negyven napi böjtről. Mindnyájunkat lelkiismeretben, halálos bűn alatt kötelez a negyven napi böjtről álló parancsolat: és kötelez eredetére nézve, kötelez céljára, végére nézve. II. A világi köz-csapásokról. Mit kell tartanunk a köz-csapásokról? Mit kell tennünk a köz-csapások terhe alatt? 2. A farsangi utolsó napokról. Ezekben igen szükséges az ájtatosság, mert az a háború, melyet ekkor támaszt ellenünk az ördög, nem költemény, amint sokan ítélik, hanem valóság; s mivel nagy büntetés várja azokat, kik ebben a harcban megadják magukat, kivált ha az ellenséggel cimborálván a vesztesre valami okot adnak.	A religiót külsőképpen is meg kell vallani, és aszerint élni.	1. A <i>Megfeszítették</i> re második. Krisztusnak a keresztfán három első szaváról. 2. A miseáldozatnak méltó és üdvösséges voltáról. 3. Azon parancsolatra. Az esküvésről és hozzákívántatókról. 4. Azon parancsolatra. A húsevésre való dispenczióról. 5. A torkosság nemeiről és fajzatiról. 6. A testi irgalmasság 7dik cselekedetéről: <i>A halottak temetéséről</i> .	Hogy az evangéliumi vakot méltán követhetjük egyrészt hallgatásában, másrészt kiáltásában.	Miként vakítja meg magát készakarva a bűnös; és miként ad okot Istennek arra, hogy őt végre megvakítsa, és romlott akaratára hagyja.
Böjt 1. vasárnapjára	Az ördögi kísértetekről.	A kísértetről	A böjtnek sok hasznáról	A böjtről. Többnyire hívságosok, üresek, semmire valók azok a mentségek, melyek palástja alatt a mostaniak nagyböjtben megeszik a húst.	A kísértetekről.	1. A <i>Megfeszítették</i> re harmadik. Krisztusnak a keresztfán többi négy szaváról. 2. A szentmisének ceremóniáiról. 3. Azon parancsolatra. A hamis hitezésnek gonosz voltáról. 4. Azon parancsolatra. A böjt gyümölcseiről. 5. A torkosságnak veszedelmes miveletiről. 6. A böjtről és attól megmentő okokról.	Mik kívántatnak meg először a böjtlőben, azután a böjtben, hogy hasznos legyen?	A böjt szükséges és hasznos.
Böjt 2. vasárnapjára	Miért akarta Krisztus színeváltozásával dicsőségét megmutatni?	Az istenes beszédéről	A mennyei jóknak kívánságáról	A világgözi csapásokról. Azokat hasznosan akkor viseljük, mikor az Isten akaratján megnyugszunk. Aki azon meg nem nyugszik, hanem türelmetlenkedik, maga baját nem kisebbíti, inkább nagyítja: aki azon megnyugszik, s az Isten rendelésével megelégszik, maga baját igen könnyebbíti.	A mennyországnak gyönyörűségéről, annak nevezeti alatt és a dicsőséges testnek ajándékáról.	1. Azon ágazatnak utolsó igéiről: <i>Meghala és eltemették</i> . 2. A penitencia szentségének természetéről, és hasznos voltáról. 3. Azon parancsolatra. A fogadásról. 4. Azon parancsolatra. Hogyan kellésük böjtölni. 5. Az ételben, italban való mértékletességről. 6. A lelki irgalmasság első cselekedetéről: <i>A tudatlanok tanításáról</i> .	Hogy boldog az ember Mennyben a boldog változásra, társaságra, lakásra nézve.	A mennyország iránt való érzéketlenségünk nyilvánosságos bizonyítása annak, hogy hit, remény és szeretet nélkül szűkölködünk.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Böjt 3. vasárnapjára	Az igaz penitencia-tartásról.	Az okos szenvedésről	Az ördögnek a bűnös emberen való kegyetlenségéről	A buja fajtalanságról. A fajtalanság vakítja a buják elméjét. A fajtalanság végső penitenciátlansága elkészíti a buják szívét.	A gyónás szentségéről.	1. Hiszek Istennek ötödik ágazatjáról: <i>Szálla-alá poklokra, harmadnapon halottaiból föltámad.</i> 2. A penitenciának első részéről, mely a töredelmesség. 3. Harmadik parancsolatnak szóról-szóra való megmagyarázása. 4. Az Anyaszentegyház 4dik parancsolatára. Az esztendőnként való gyónásról. 5. A bujaságról, és azt követő károkról. 6. A lelki irgalmasság 2dik cselekedetéről: <i>A vétkezők megfeddéséről.</i>	Minémű vizsgálat kell tenni a bűnök iránt a gyónás előtt, hogy a lélekből kiűztessenek?	Megmutattatik: hogy a Krisztus Anyaszentegyháza csálhatatlan, soha nem hibázott, nem is hibázhatott. Egyszersmind a tévelygő szakadásoknak némely ellenvetései megcáfoltatnak.
Böjt 4. vasárnapjára	1. Az ételben való tobzódásnak veszedelmes ártalmiról. 2. Az irgalmasságról és alamizsnáról.	A halálra való készületről	Az alamizsnálkodásról	A méltatlan áldozásról. Méltatlanul áldozni, irtóztató állapot magában; irtóztató állapot büntetésében.	Az alamizsnálkodásról.	1. Hatodik ágazatról: <i>Felméne mennyekbe, ül a Mindenható Atya Istennek jobbára.</i> 3. Harmadik parancsolatnak megszegői, akik vasár- vagy ünnepnap haláloson vétkeznek. 4. Az Anyaszentegyház 5dik parancsolatára. A húsvéti áldozásról. 5. A bujaságnak négy első fajzatiról. 6. Az atyafiúi dorgálás minéműségéről.	Hogy nagy gondja van Krisztusnak az ő követőire mind testi, mind lelki állapotjukban.	Honnét származik bennünk a nyughatatlan aggodás, és miként szokta az magát kinyilatkoztatni? Miként szabadulhatunk meg ezen nyughatatlan aggodástól, és miként szerezhethetjük meg magunknak a nyugodtabb élet módját?
Böjt 5. vasárnapjára	Mint kell az Isten igéjét gyümölcsösen hallgatni?	A halálos vétkekről	A bűnökben vigadó embernek vakságáról	1. Az isteni ige hallgatásának kötelességéről. Az isteni igének hallgatása, nem szabad akaraton álló dolog, hanem szoros kötelesség; elannyira, hogy akinek módja lévén, a prédikációkra nem jár; keresztényi hivatalának eleget nem tesz, halálos bűnt vall, örök üdvösségét nyilván való veszedelemnek bocsátja. Megbizonyítottatik az igazság; megfejtetnek az ellenvetések. 2. Az ember-szólásról. A keresztények négytel mentik ember-szólásokat, nyelvességeket, rágalmaszásokat vétektől. De hívságosok, gyökeretlenek, vétkesek mind e mentségek.	A hazugságról és káromkodásról.	1. Hetedik ágazatra: <i>Onnan léssen eljövendő 's a' t.</i> első: A magános ítéletről. 2. A gyónás miségéről, szükséges voltáról és ceremóniáiról. 3. Azon parancsolatra. Ünnepnapon tartóznunk kell a szolgálai, és szolgálai-szabású munkától. 4. A dézsma adásról. 5. A bujaság négy fajzatiról, s annak orvosságiról. A lelki irgalmasság 3dik cselekedetéről: <i>A kételkedőknek jó tanácsadásról.</i>	Hogy az igaz bátorságot az engedelmes félelemmel szerezzük, a nyakas bátorsággal elvesztjük.	Az igazaknak nincs mit félniük a haláltól; mert e világtól való elválásuk idején nagy örömmel fognak betelni. A bűnösök pedig bűneiknek megutálásra, és az isteni parancsolatoknak hív megtartására serkentetnek, hogy valahára az igazak halálával halhassanak meg.
Virágvasárnapra	1. Mi okért ment Krisztus oly nagy pompával Jeruzsálembe szenvedése előtt. 2. Krisztus mi királyunk, kinek szolgálatára köteleztetünk. I. tanulság: A képek tiszteletéről és ágak szenteléséről. II. tanulság: Erkölcünk jobbításáról.	A hívságos dicsőségről	Az Úr vacsorája vételében eshető fogyatkozások eltávoztatásáról	A különbféle alkotmányok áldásáról, szenteléséről. Nem babona, hanem hasznos állapot a különbféle alkotmányok áldása, szentelése; akár kerék-számra szóljunk az efféle áldásokról, akár különösön, és egyenként vegyük azokat.	Hogy Krisztus király, próféta és pap: és micsoda készüllettel kellessék őket befogadni a szent áldozatban.	5. A tisztaság becséről és őrizetéről.	Előadatik, miképpen kövessük az evangéliumi féregnek példáját; szemre hányatik, hogy nem követjük annak nyomdokát.	

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Nagypéntekre	1. Krisztus szenvedésének egész rendjéről. 2. Mit kell Krisztus szenvedésében szemlélnünk; és abból minémű hasznokat kell vennünk? 3. Krisztusnak hét szavairól, melyeket a keresztfán mondott.	A mi Urunk, Jézus Krisztus szenvedéséről		1. Krisztus tudományáról. Mi a Krisztus tudománya? Megmondják ezt nekünk a szenvedő Jézus szavai: a szenvedő Jézus sebei: a szenvedő Jézus halála. 2. Krisztusnak belső, azaz lelki, és külső, azaz testi fájdalmairól.	Krisztus Jézus kínszenvedéséről és haláláról.			1. Mit cselekedett az Úr Jézus a kereszten üdvösségünkért? és mit kell nekünk azért cselekednünk? 2. A megfeszített Jézus célja a hitnek, reménységnek és szeretetnek.
Húsvét napjára	1. Krisztus feltámadásának örömdetességéről. 2. Kik részesek Krisztus feltámadásának örömdetességében?	A feltámadásról	Krisztus győzedelmes feltámadásáról	1. Krisztus feltámadásáról. Feltámadott halottaiból bizonyosan az Úr Jézus: és feltámadása istenségének legerősebb, legvilágosabb, legnagyobb próbája. 2. A mi lelki feltámadásunkról, vagy megtérésünkről. Krisztus igazán feltámadott: nekünk is bűneinkből igazán kell megtérnünk. Krisztus magát feltámadása után megmutatta: nekünk sem kell megtérésünket titkolnunk, hanem magunkat megtért embereknek nyilván kell mutatnunk.	Krisztus Jézusnak dicsőséges feltámadásáról.			1. Szent hitünk tanítása a mi jövőd feltámadásunkról tagadhatatlan, és nekünk feletté hasznos. 2. Micsoda helyheztesben áll a halottaiból feltámadott Úr Jézusnak élete a mi jövőd életünkre nézve? Miként élhetünk mi együtt Ő véle? És minő okunk vagyunk efelett örömdetezni?
Húsvéthétfe		A papi méltóságról		A gyakori áldozásról. Ha nem vagyunk oly tiszták, hogy az oltári szentséghez méltóképpen gyakran mehessünk: legyünk oly tiszták, hogy ahhoz méltóképpen gyakran mehessünk: lehetünk pedig oly tiszták, ámbátor angyali tisztasággal nem bírunk.	Krisztus szenvedéséről és dicsőséges feltámadásáról.	3. Negyedik parancsolatra. A becsületről, mellyel szüleinek tartoznak a magzatok. 6. A lelki irgalmasság 4dik cselekedetéről: <i>A szomorúak vigasztalásáról.</i>		Az igaz hit értésünkre adja, hogy semmi ellenkező eset hozzánk bé nem köszönhet, melyet az Isten a mi Urunk nem küld, és amelynek legbölcsebb, és üdvösséges célzású oka nincsen.
Húsvét után 2. vasárnapra	Krisztus urunk méltán viseli a jó Pásztor nevét.	Az egyezségről	Az elválasztásnak megvizsgálhatatlan titkáról	Az urak és cselédes gazdák kötelességéről. A cselédes emberek üdvösségük vesztese alatt kötelezettek, hogy alattvalóikat jóra tanítsák, és igazgassák; üdvösségükre gondot viseljenek; reá vigyázzanak, hogy a cseléd maga erkölcsét a keresztény hitnek regulája szerint rendelje. Ezt kívánja tőlük a szolgál haszna. Ezt kívánja tőlük az Isten haszna.	Csak a Római igaz Katolika Anyaszentegyházban vannak jó és igaz pástorok.	1. Nyolcadik ágazatra első: A Szentlélek istenségéről, származásáról és megjelenéséről. 2. A közönséges gyónásnak szükséges és hasznos voltáról. A jóakaratról, vagy felebaráti szeretetről, mint irigységnek ellenéről. 4. A Boldogságos Szűz pártfogóságáról. 5. A jóakaratról, vagy felebaráti szeretetről, mint irigységnek ellenéről. 6. A lelki irgalmasság 6dik cselekedetéről: <i>A bosszúságok békes túréséről.</i>	A jó juhok három nembéli tulajdonságiról.	Az Úr Jézus törvényét tökéletesen és állandóul meg kell tartanunk. Tökéletesen, minden kivétel nélkül. Állandóul, minden feltérés nélkül.
Húsvét után 3. vasárnapra	1. Az igazak szomorúságáról és örömről. 2. Minémű lelki orvosságok vannak a Modicum-ban.	A vigasztaló gondolatról	Micsoda orvosságok foglaltatnak a világi nyomorúságokban és boldogságokban	A gonoszok szerencséről, és a jámborok háborúságairól. Mikor Isten e világon a gonoszokat szerencsésíti, akkor hozzájuk nem jóságát, nem kegyességét, hanem kemény igazságát mutatja. S mikor Isten a jámborokat e világon sújtogatja, akkor hozzájuk nem igazságát, hanem keménységét, hanem kegyes jóságát mutatja.	A mennyei dicsőségről.	1. Azon ágazatra második. A Szentlélek hét ajándékáról és tizenkét gyümölcseről. 3. Azon parancsolatra. A szülőknek tartozott szeretetről. Az Üdvözletnek jeles voltáról, s ezen szavairól: <i>Üdvözlety Mária.</i> 5. A haragról, annak fajzatiról és orvosságiról. 6. A lelki irgalmasság 7dik cselekedetéről: <i>Az élők és holtakért imádkozásról.</i>	Hogy amit szenvedünk, az kevés, amit szenvedésünkkal érdemlünk, az sok.	Rövid a mi életünk a földön; tehát ehhez szabjuk minden világi örömeinket; ezzel vigasztaljuk magunkat szenvedéseinkben; ez által buzduljunk lelkünk szentülésére.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Húsvét után 4. vasárnapra	Az igazságról és a bírák kötelességéről.	A Szentléleknek ismeretéről	A keresztény igazságról	1. Az igazságnak hallgatásáról és kimondásáról. Hallgassuk örömet az igazságot, mely bennünket oktat, fedd, jobbít. Mondjuk ki bátran az igazságot, mely az Istent, s a felebarátot védelmezi. Aki gyűlöli azt az igazságot, melyet kellene neki hallgatnia; azzal jelenti, hogy minden kereszténysége mellett megvesztegetődött szívében. Aki féli azt az igazságot, melyet kellene neki mondania; azzal jelenti, hogy minden kereszténysége mellett megvakult értelmében. 2. A hamis lelkiismeretről. A tévelygő, hamis lelkiismeret menti ugyan embert a bűntől maga szemében; de bezzeg kárhozza őt az Isten szemében.	A Szentlélek, igaz Isten.	1. Első a kilencedik ágazatnak az első részére: <i>Közönséges Anyaszentegyházat</i> . A közönséges Anyaszentegyháznak mivoltáról és tulajdonságáról. 2. A penitencia szentségnek harmadik részéről, az elégtételről. 3. Azon parancsolatra. A szülőknek gyermekeikhez való kötelességeikről. 4. Az Üdvözlőnek ezen két szavairól: <i>Malasztal teljes</i> . 5. A haragtól fajtott káromkodásról. 6. Az első evangéliumi boldogságról: <i>Boldogok a lelki szegények</i> .	Hogy az elhagyatás Krisztushoz hasonlít, és a jóban megőriz; vagy bizonyára Istenhez térít, és a világtól elidegenít.	Az örökké tartandó pokolbeli kín igazságos és szükséges.
Húsvét után 5. vasárnapra	1. Az imádságról. 2. Az esküvésről és hitszegésről.	Az imádságról	Az imádság hasznairól és szükségéről	Az imádság erejéről. Az imádságnál nincs semmi erősebb; a könyörgésnél nincs semmi hatalmasabb: nincs, akár az embert nézzük, aki könyörög, akár az Istent nézzük, akinek ember könyörög.	Az imádságnak erejéről, és szükséges voltáról.	1. Második ugyanarra: Az Anyaszentegyház két első ismertető jeléről, úgymint az <i>egységéről</i> és <i>szentségéről</i> . 2. A búcsúról. 3. Kiket kellessék testi szüleinken a negyedik parancsolat szerint tisztelnünk. 4. Az Üdvözlőnek eme szavairól: <i>Az Úr te veled</i> . 5. A szelidségről, mint haraggal ellenkező jóságról. 6. A 2dik evangéliumi boldogságról: <i>Boldogok a szelídek</i> .	Hogy szükséges imádkoznunk, főképp bizonyos időkben.	Azon javak, melyeket a mennyei boldogság magában foglal; és azon rosszak, melyektől a választottak a mennyei boldogságnak birtoka által megszabadulnak, előszámlálatnak.
Húsvét után 6. vasárnapra			Miért sanyargatja Isten ez életben az ő híveit?	I. Az emberi tekintetről. Az emberek tekintete, nyelve, ítélete, csúfolódása miatt a jót szégyelleni, a keresztényi kötelességeket nem merni végezni, gonoszságot elkövetni, először nagy istentelenség; másodsor nagy balgatagság. II. A botránkoztatásról. A botránkoztatás igen messze terjed, nagy annak széle hossza, számtalan alkalmatosságok vezérlenek arra bennünk; azért embernek nincs könnyebb, mint felebarátját botránkoztatni: következésképpen nagy, s igen veszedelmes a botránkoztatás gonoszsága, ha azt tulajdon természetére nézve vizsgáljuk.		1. Harmadik beszéd azonra: Az Eklesia többi ismertető jegyéről, úgymint a <i>Közönségéről</i> és <i>Apostoliságáról</i> . 2. A visszaesésről. 3. Azon parancsolatra. A lelki gyilkosságról, avagy botránkoztatásról. Az Üdvözlőnek ezen ígéiről: <i>Áldott vagy te az asszonyállatok között</i> . 5. A jóra való restségről, annak fajzatiról és orvosságiról. 6. A 3dik evangéliumi boldogságról: <i>Boldogok akik sírnak</i> .		
Áldozócsütő rtőkre	Urunknak mennybemeneteléről.	Krisztus Urunk mennybemeneteléről		Ma nem csak kell örvendoznünk, hanem tanulunk is. Mit kell tanulunk ma a mennybe menő Jézustól? Mit kell tanulunk ma a Jézustól oktatásunkra hagyott tanítványoktól.	<i>Az Úr Jézus pedig, minekutánna szólla nekik, fel-véteék Mennybe, és ül az Istennek jobbjára.</i> Mar. 16.v.14.	3. Ötödik parancsolatra. A szabad és nem szabad ölésről.		Ha az Úr Jézus a mai napon mint Főnk az egekbe megyen, azon kívánságnak kell bennünk gerjedezni, hogy mi is oda eljuthassunk. Ha Ő mint Mesterünk az egekbe megyen, tehát nekünk is azon az úton kell járnunk, melyet nekünk mutatott.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Áldozó után való vasárnap	Világi nyomorúságok békeességes szenvedéséről.	A botránkozás ellen való vigyázásról			A Szentlélek az Atyától és a Fiútól, mint egy kezdettől származik.		Mire tanított a húsvéti gyónás alkalmatosságával Krisztus? és mint büntet, ha meg nem cselekszük?	Megérdemljük az ellenkező eseteket a mi bűneinkért; de még inkább megérdemljük azon magunk viseletéért, mellyel az ellenkező eseteket szoktuk elfogadni.
Pünkösöd napjára	Mely drága ajándékokkal ékesítették, akinek a Szentlélek adatik.	A Szentlélekről	<i>A Szentlélek Úristenről.</i> 1. Önnön magában imádandó a Szentlélek, ki az Atyától és a Fiútól származik. 2. Ajándékaiban vigasztaló a Szentlélek, ki megtanít minket mindenekre	Az Isten és a világ lelkéről. Mind az Isten, mind a világ lelkének bizonyos jelei, s tulajdonságai vannak. Ezeket kell vizsgálnunk, és ítéletet ezekből kell tennünk, kihez tartozunk, az Istenhez e, vagy a világhoz	A Szentléleknek ajándékairól.	4. Az Üdvözlőnek imez igéiről: <i>És áldott a te méhednek gyümölcse, JÉZUS.</i>		A Szentlélek tanít minket a katolikus törvényt híven, s tökéletesen beteljesíteni, és állapotunk szerint azt bátran védelmezni.
Pünkösöd hétfő		A Szentlélek tanításáról		1. A mai hitben kételkedőkről. Ostobák, ész nélkül valók, legkisebb okossággal sem bírók a mai hitben kételkedők: mert ők oly dolgokról kételkednek, melyek éppen nem alkalmas tárgyai a kételkedésnek, mely szembe ellenkezik minden reguláival az okosságnak, és józan elmének. 2. Az istennek hozzánk való nagy szeretetéről az Ige megtestesülésében. Isten hozzánk igen nagy szeretetét mutatta, mikor szent Fiát megtestesítette, s nekünk adta. Mi viszont Istennek nagy szeretettel tartozunk, hogy tőle ezt a véghetetlen jótéteményt vettük.	<i>Úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyetlen egyszülött Fiát adná.</i> Joan. 3.v.16.	1. Negyedik azon részre: Szent Péter apostoli elsőségéről. 3. Azon parancsolatra. Az átkozódásról. 6. A 4dik evangéliumi boldogságról. <i>Boldogok, akik éheznek és szomjúhozók...</i>		Két okból vagyunk kötelesek az Istent mindenek felett szeretni. Mert maga kívánja tőlünk, hogy Őt szeressük, és annyi jótéteményeit mutatja nekünk, hogy azokat csak viszont szeretettel hálálhatjuk meg.
Szenháromság vasárnapjára	1. A Szenháromság egy bizony Istentől. 2. A halálos és bocsánandó bűnről: és mely szorgalmasan kell távoztatni a bocsánandó vétkeket.	A Szenháromságról	<i>A teljes Szenháromságról és az ő szolgálatáról.</i> 1. A teljes Szenháromság egy isteni állatban három személy. 2. Egyet és hármat kíván mitőlünk úgy, mint egy buzgó szívünket, de három indulattal, tudniillik hittel, reménységgel és szeretettel.	1. A Szenháromság titkának hitéről. A Szenháromság egy Istent hinni, legnagyobb dicsőség az emberi elmének. A Szenháromság egy Istent hinni, legnagyobb ösztön minden jóra az emberi akaratnak. 2. Az isteni törvénynek tökéletes megtartásáról. Mely igen különböz magunk viselése azoktól, amiket a Szenháromság szolgálatáról és a keresztségben ígért hívségről hiszünk. Mely nagy orcapírulásunkra legyen ez a kárhozatos különbözés. Hogyan orvosoljuk meg ezt a fogyatkozást?	A Szenháromságnak szentséges titkáról.	1. Ötödik azonra: a római pápának mind tisztelet- mind hatalombeli elsőségéről. 2. Az utolsó kenet szentségéről. 3. Hatodik parancsolatra. A bujaságról. 4. Az Üdvözlő ezen igéiről: <i>Szent Mária, Istennek anyja.</i> 5. Az ájtatosságról, mint jóra való restségnek ellenes jóságról. 6. Az 5dik és 6dik boldogságról: <i>Boldogok az irgalmasok, a tiszta szívűek...</i>	Hogy a balítélet törvénytelen három féle okból.	A három isteni személyek különösen tulajdonított munkálódásaiból származó három fő erkölcsök, úgymint: a hit, reménység, és szeretet tárgyai a beszédnek.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Úrnapja	1. Mint kell az oltári szentség részesüléséhez készülnünk. 2. Krisztus testének valóságos jelenléte a Sacramentumban, megbizonyítatik.	1. Az oltári szentségről 2. Az oltári szentségről 3. A liturgiabeli bizonyosságról 4. A Szent Áldozatról 5. Az egy szín alatt való áldozásról			Krisztus valóságos testének és vérének jelenlétéről az oltári szentségben.			1. Krisztusnak az oltári szentségben való jelenléte megbizonyítatik. 2. Megmutattatik: melyik legyen ennyi szakadások, és töredékeny vallások közt a Katolika Anyaszentegyház; és hogy az újítók vallása pártos, a Krisztus jegyesétől, a Katolika Anyaszentegyháztól elvett gyülekezet.
Pünkösöd 3. vasárnapjára	A bűnnek rúttságáról és veszedelméről. I. Tanulság: A dicsőült szentek tudják a világi dolgokat. II. tanulság: Krisztus juhait vagyunk; és nagy fáradtsággal viselte gondunkat a mi Pásztorunk.	A penitenciartartás örömeiről	<i>A hitnek belső és külső mivoltáról.</i> 1. Belső mivolta oly Isten ajándéka és mennyei világosság, melynek segítségével idvességesen hiszünk. 2. Külső mivolta: Istennek előnkbe adatott ígéje, és Istentől oly megjelentetett igazság, melyet minden kételkedés nélkül hiszünk.	Az isteni irgalmasságnak nagy voltáról. Reméljen a bűnös keresztény, mert nagy az Isten irgalmassága. De rettegjen is a bűnös keresztény, mert nagy az Isten irgalmassága.	A töredelmességről, mely egyik része a penitenciának.	1. Első a kilencedik ágazatnak e kettődik részére. <i>Szenteknek egyezségét.</i> 2. Az egyházi rend szentségéről. 3. Azon parancsolatra. A bujaságra készítő tánc távoztatásáról. 4. Az Üdvözlét ezen szavairól: <i>Imádgymérettünk bűnösökért.</i> 5. Az első és második idegen bűnről, úgymint rossz tanácsadás és parancsolásról. 6. A 7dik boldogságról: <i>Boldogok a békességesek.</i>	Miképpen keresi, hordozza, örvendezteti Krisztus az ő juhait?	Az Úr Jézus kegyesen fogadja magához a bűnös lelket, és kegyesen bánik a penitencia-tartó lélekkel.
Pünkösöd 4. vasárnapjára	Hogy minden cselekedetünket Isten tisztességére kell igazítanunk.	A haszontalan igyekezetről	<i>Mit kell hinni egy igaz keresztény embernek.</i> 1. Ki kell terjedni mindazokra az igaz hitnek, melyek írva vannak a Szentírásban. 2. Ki kell terjedni mind azokra az igazságokra az igaz hitnek, melyek ugyan a Szentírásban világosan írva nincsenek, de tradíciók, és hagyományok által mi hozzánk jöttek, és az Anyaszentegyház által előnkbe adatták.	A hit cselekedeteiről. A hit haszontalan a jóságos cselekedetek nélkül. A jóságos cselekedetek haszontalanok a hit nélkül.	A halálos bűnnek állapotjában tett cselekedeteknek semmi érdeme nincs a dicsőségre.	1. Ezen ágazatnak kettődik részére második: a purgatóriumbeliekkel való egyezségről. 2. Az egyházi rendre hívásról, és annak jeleiről. 3. Hetedik parancsolatra. Az orzámicsodaságáról és gonoszúságáról. 4. Az Üdvözlétnek végső szavairól: <i>Most és halálunk óráján. Ámen.</i> 5. A 3dik, 4dik, 5dik idegen bűnről, mely az egyetértéssel, ingerléssel, dicséréssel tétetik. 6. A 8dik boldogságról: <i>Boldogok, akik üldözést szenvednek...</i>	Hogy egyedül a római katolika Anyaszentegyházban találtatik fel Szent Péter hajójának külső és belső hasonlatossága.	A mi cselekedeteinket a jó szándéknak meg kell előzni, és cselekedeteink végzése alatt lelkünket gyakran jó gondolatokkal, és kedves sóhajtásokkal az Istenhez kell felemelnünk.
Pünkösöd 5. vasárnapjára	1. A gyilkosságról és a haragról. 2. A nyelvek vétkeiről.	Az igazságról	<i>Minéműnek kell lenni a keresztény ember hitének?</i> 1. Szívben kell lenni az üdvösséges hitnek jó lelkiismerettel. 2. Szájban kell lenni az erős és bátorságos vallás-tétellel. 3. Cselekedeteinkben kell lenni a parancsolatok megtartásával.	Az igazi keresztény jámborságról. Az igaz keresztényi jámborságra nem elég az önként valók végezése a parancsolatok teljesítése nélkül: nem elég a parancsolatok teljesítése az önként valók végezése nélkül. Nem elég az első, a keresztényi jámborságnak, s igazságnak rendje miatt: nem elég a második, a keresztényi jámborságnak, s igazságnak tökéletessége miatt.	A testi és lelki gyilkosságról, haragról, botránkozásról.	1. Tizedik ágazatról: <i>Bűnöknek bocsánattját.</i> 2. A házasság szentségéről. 3. Azon parancsolatra. A lopók és ragadozók különbéle nemeiről. 4. A Szent Kereszt jeléről. 6. A jók és gonoszok halálának különbségéről.	Mit kell tartanunk a haragról, csúfolódásról és szitokról, mind ezek előtt pedig ezeknek sűrű gyakorlásukról?	Az igazságtalan, és vétkes haragnak eredete, ismertető jelei, és annak okai, miért gyakran el nem nyomattatik? Előadattanak; de egyszersmind azon módok is, melyek által a haragnak rendetlen indulatja lecsendesíthetetik, kijelölhetnek.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Pünkösöd 6. vasárnapjára	1. A jóra való restség ellen; hogy Istennek szorgalmasan kell szolgálni. 2. Az ételben és alvásban való mértéktelenségről.	Szent Norbert dicséretéről	<i>Az apostoli hitvallás első ágazatjáról.</i> 1. Mit tesz az, hogy hiszünk egy Istenben? 2. Mit tesz az, hogy hiszünk a Mindenható Atyában, Mennynek és Földnek Teremtőjében?	A gondviselésről. Az Isten akaratán meg kell állapodnunk. Erre ösztönöz bennünket az igaz okosság. Erre mutatnak nekünk utat a szent példák.	Az isteni gondviselésről.	1. Tizenegyedik ágazatra első beszéd: a test feltámadásának okairól. 2. A nőtelenségnek a nősségnél való feljebbvalóságáról s a megtartásának eszközeiről. 4. Vakációra ajánlatik a deákságnak az isteni félelem. 5. A 6dik, és 7dik idegen bűnről, úgymint az elhallgatás- és reáhunyorításról. 6. Mind a magános, mind a közönséges utolsó ítéletről.	Hogy az Isten a benne való bizodalomra nem csak biztat, hanem okokkal is ösztönöz.	Az alamizsnálkodásról való parancsolat minden gazdagokra, minden szegényekre, és minden időkre kiterjed.
Pünkösöd 7. vasárnapjára	Mint kell a báránybőrbe öltözött farkasokat megismerni.	A megtérő ember állhatatosságáról	<i>Az apostoli hitvallásnak második ágazatjáról.</i> 1. Jézus Krisztus a mi megváltónk és üdvözítőnk, azért az ő szent nevét hálaadó szívvel kell tisztelnünk. 2. Az Istennek egyetlen egy Fia, azért buzgón kell őt imádnunk. 3. A mi Urunk, azért híven kell neki szolgálnunk.	A törvénynek tökéletes megtartásáról. Aki a nagyokból csak egyetlen egy parancsolatot meg nem tart, soha üdvösségét nem látja. Aki a kicsinyeket vigyázás nélkül, bátran elköveti, soha üdvösségét nem látja.	A parancsolatoknak megtartásáról.	1. Ezenre második: a választottak és megvetettek feltámadásuknak és szentenciájuknak különbségéről. 3. Azon parancsolatra. A visszatérítésről. 5. A 8dik, és 9dik idegen bűnről, amely lévél részesüléssel, és pártfogással. 6. A kétféle örökkévalóságról.	Hány féle hamis tanításuk van a hamis prófétáknak, és mi azoknak gyümölcsük?	Tartozunk a bűnre vivő alkalmatosságokat kerülni, és miként kell azokat kerülni?
Pünkösöd 8. vasárnapjára	A keresztényi <i>Prudentia</i> , okosság, miben áll?	A mennyei dicsőségről	<i>Az apostoli hitvallásnak harmadik ágazatjáról.</i> 1. Csodálatos volt az Úrjézus fogantatása, mert Szentlélektől, 2. Csodálatos volt az ő születése, mert tiszta Szűztől volt.	A visszaadásról. A hamisan szerzett jószágot szükség visszaadni. A hamisan szerzett jószágot nehéz visszaadni.	A szenteknek segítségül hívásáról.	1. Tizenkettődik ágazatra első: A kárhozottak örök halálokról. 3. Azon parancsolatra. Az alamizsna köteles voltáról. 5. A Szentlélek ellen való három első bűnokről.	Hogy semminemű javaival nem élünk jól Istennek.	Minden embernek lelke mihelyest a testből kiköltözik, mindjárt, és csak maga egyedül jelenik meg az Isten előtt; csak maga egyedül ad számot Isten előtt sáfárságáról.
Pünkösöd 9. vasárnapjára	Jeruzsálemnek és a zsidó nemzetnek utolsó romlásáról.	A templom tiszteletéről	<i>Az apostoli hitvallásnak negyedik ágazatjáról.</i> 1. Mit kell hinnünk a Krisztus kínszenvedéséről, és micsoda gyümölcsöt kell abból szednünk? 2. Mit kell hinnünk Krisztus haláláról és eltemetéséről, és mint kell minékünk is övéle meghalunk?	A templomok tiszteletéről. A templom Isten háza: oda azért kell mennünk, hogy ott az Istennek tiszteletet adjunk; mi pedig abban Istent a tisztelettől megfosztjuk. A templom imádság háza: oda azért kell mennünk, hogy ott az Istentől kegyelmeket vegyünk; mi pedig abban magunkat a kegyelmektől megfosztjuk.	Az Isten házának tiszteletéről.	1. Utolsó ágazatra kettődik: A boldogok örök életükről. 3. Azon parancsolatra. Az alamizsna körülállásáról. 5. A Szentlélek ellen való három utolb- való bűnokről.	Miről sírnak többnyire az emberek, és miről kellene sírnunk?	Ha a nekünk adatott isteni kegyelemmel nem munkálódunk, könnyen a legutálatosabb gonoszságokra vetemedünk, és magunkat kárhozatra taszíthatjuk; ellenben ha a nekünk adatott isteni kegyelemmel híven munkálódunk, könnyen a legnagyobb tökéletességre jutunk, és üdvösségünket bizonyossá tehetjük.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Pünkösöd 10. vasárnapjára	1. Hogy a tudós nagy emberek eseteiben nem kell megbotránkozunk. 2. A vakmerő ítéletről.	Az alázatosságról	<i>Az apostoli hitvallásnak ötödik ágazatjáról.</i> 1. Győzedelmes volt Krisztus poklokra való szállása. 2. Dicsőséges volt az Ő feltámadása.	A vakmerő ítéletről. Aki ítéli felebarátját, az bíró hatalom nélkül; az bíró tudomány nélkül: azért a vakmerő ítélet nagy igazságtalanság.	A vakmerő ítéletről.	3. Nyolcadik parancsolatra. A vakmerő ítéletről, gyanakodásról. 5. Az égbekiáltó bűnökről.	Hogy a kevélyt gyűlöli, az alázatosat szereti mind Isten, mind ember.	Ne panaszkodjunk azon, hogy nehezükre esik az imádság. Mert éppen az, hogy bűnösök vagyunk és sokat vétkeztünk, nagyon könnyíti imádságunkat, s előnkbe adja, mit kell imádkoznunk. Éppen az, hogy bűnösök vagyunk, és sokat vétkeztünk, megismerteti velünk az imádságnak szükséges voltát is; mert bűneink bocsánatja az imádságtól függ.
Pünkösöd 11. vasárnapjára	Mint kell az embernek magát viselni betegségében.	Az Evangélium fejtése után a ceremóniákról	<i>Az apostoli hitvallásnak hatodik ágazatjáról.</i> 1. Krisztus mennybemenetele és az Atyjának jobbán ülése megerősítette a mi hitünket. 2. Nevelte reményiségünket. 3. Gyullasztotta szeretetünket és Mennyszágra vágyódó kívánságunkat.	1. A káromkodásról. Mely nagy a káromkodók gonoszsága. Mely rettenetes a káromkodók büntetése. Mely haszontalan, kopasz, semmirevaló a káromkodók minden mentsége. 2. A gyónásbéli némák ellen. A gyónásban szégyenből, vagy félelemből eltitkolni a halálos bűnt nagy balgatagság.	A szent keresztségnek hasznáról, és abból származott köteleességekről a keresztényeknek.	3. Azon parancsolatra. A hazugságról.	Hogy a lelki süketet és némát többnyire úgy gyógyítja meg Krisztus, mint ma a testit meggyógyította.	Könyörületességgel kell viseltetnünk azokhoz, kik tulajdon hibáik nélkül szerencsétlenek. Szeretettel kell viseltetnünk azokhoz is, kik gonosz cselekedeteik által szerencsétlenségüket maguk kovácsolták.
Pünkösöd 12. vasárnapjára	Felebarátunk szeretéséről. I. tanulság: Az emberi nemzet romlásáról. II. tanulság: A bűnös ember igazulásáról.	Az isteni szeretetről	<i>Az apostoli hitvallásnak hetedik ágazatjáról.</i> 1. Az ítéletnek emlékezete ösztönöz a jóra és fenýt a gonosztól, mert Krisztus ítéletre jövén, megadja a jóknak az ő érdemlett jutalmukat. 2. Megadja a gonoszoknak is az ő érdemlett büntetésüket.	A felebaráti szeretetről. A kereszténynek minden embert kifogás nélkül kell szeretni, s a mostaniak többire csak azokat szeretik, akik nekik hasznosok. A kereszténynek minden embert az Istenért kell szeretni, s a mostaniak többire másokat csak azért szeretnek, mivel ők nekik hasznosok.	Az új törvénybeli szentségeket maga Jézus Krisztus szerette. Azoknak hasznáról és erejéről.	3. Azon parancsolatra. Az ember-szólásról, avagy rágalmazásról.	Hogy az irgalmasság gyakorlása igen hasznos; elmulasztása igen káros.	Sok keresztények gonoszsága nagyobb mint a pogányoké, s ugyan azért keményebben mint a pogányok, fognak megítéltetni.
Pünkösöd 13. vasárnapjára	1. A papi rend méltóságáról. 2. A feslett társak és hízelkedők barátsága veszedelmes. Tanulság: A háládatlanság veszedelméről.	A közönséges Anyaszentegyházról	<i>Az apostoli hitvallásnak nyolcadik ágazatjáról.</i> 1. Mennyi jókat vettünk és veszünk naponként a Szentlélektől? 2. Mint kell azokért Őhöz hálaadóknak lennünk?	A gyakori gyónásról. Előhozattatnak hasznai a gyakori gyónásnak. Előhozattatnak kárai az elhenyél, és hátra halasztott gyónásnak. Előhozattatik mentsége semmisége a ritkán gyónóknak.	Az egyházi rendről és a papoknak tiszteletéről.	3. Azon parancsolatra. Rágalmazó árt önmagának, hallgatójának, és a nyelvére felvettnek.	A hálaadásnak három rendbéli tulajdonságáról.	Szükséges az elkövetett vétkeket a pap előtt kinyilatkoztatni; máskülönben azok az ítélet napján az egész világ előtt ki fognak nyilatkoztatni.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Pünkösöd 14. vasárnapjára	Nagyobb dolgunk az Isten országának keresése. Tanulság: Istennek és ördögnek együtt nem szolgálhatni.	A fősvénységéről	<i>Az apostoli hitvallásnak kilencedik ágazatjának első részéről.</i> Az igaz keresztény Anyaszentegyháznak elő tulajdonsága: Egy. 2. Szent. 3. Közöséges. 4. Apostoli.	1. Az üdvösség kereséséről. Az üdvösség keresése embernek legnagyobb dolga. Az üdvösség keresése embernek egyetlen egy dolga.	Mit kellessék az embernek imádkozván kérnie, hogy meghallgattassék.	2. A szentségek mivoltáról és számáról. 3. Azon parancsolatra. A hírnévnek és becsületnek visszatérítéséről.	Miben áll az Isten országának keresése, és mi a keresésének bére?	A religió oly alkalmas eszközöket nyújt a szegények kezeibe az üdvösség megnyerésére, melyeket a gazdagok a világi javak bőségében hasztalanul keresnek; és a kegyelem kenetjének oly édes vigasztalását érezteti velük, melyet a gazdagok meg nem kóstolhatnak.
Pünkösöd 17. vasárnapjára	Az isteni szeretetről.	Az evangélium fejtése után a békességről	<i>Az apostoli hitvallásnak tizenegyedik ágazatjáról.</i> 1. Krisztus mindnyájunkat feltámaszt az utolsó napon. 2. Krisztus az igazakat oly dicsőséges testben támasztja fel, mint szintén maga feltámadott.	1. A keresztény emberről. Mi a keresztény? a feleletből kettő következik. Egyik: hogy nem lehet nagyobb kegyelem és méltóság a keresztény ember kegyelménél és méltóságánál. Másik, hogy nem lehet nagyobb bűn és gonoszság a keresztény ember bűnénél és gonoszságánál. 2. Az isteni szeretetről. Az Isten a szeretetben elsőséget kíván tőlünk: ha ezt neki megadjuk, Istenünket teljes szívünkkel szeretjük. De megadjuk-e neki ezt az elsőséget?	Az isteni szeretetről, mely nélkül az Istennek első parancsolatját megtartani nem lehet.	1. A keresztény hitet szemlátomást hihetségesítő okokról. 2. A szentségek materiájáról, formájáról és szolgálatjáról. 3. Tizedik parancsolatra. <i>Se házát, se mezejét, 's a' t.</i> 4. Az isteni reménységéről, és vele ellenkező vétkekről.	Mi nemű okok ösztönöznek a felebaráti szeretetre, és mit kíván ez tőlünk?	Iparkodnunk kell a felebaráti szeretetet szívünkbe beszerezni, és abban állandóul megtartani; mert a felebaráti szeretet a kereszténységnek alapos tulajdonsága, és hitünk igazságáról, s üdvösségünk megnyeréséről minket bizonyosokká tesz.
Pünkösöd 18. vasárnapjára	A hitnek szükséges voltáról, méltóságáról, hasznairól.	A rossz gondolatokról	<i>Az apostoli hitvallásnak tizenkettedik ágazatjáról.</i> 1. Nagy dicsőség az, melyet az örök élet neve alatt hiszünk, és a mi testünk feltámadása után reménylünk az helyre nézve, melyben örökké élni fogunk. 2. A társakra nézve, kikkel örökké élni fogunk. 3. A lelki és testi jóknak bőségére nézve, melyekkel örökké élni fogunk.	A kegyelemnek bizonyos idejéről, napjairól, óráiról. A kegyelemnek bizonyos ideje van. Ha az ember ezt az időt elhanyagolja, Isten azután el fogja tőle a neki készített kegyelmeket: Isten azután másnak adja a neki készített kegyelmeket.	Az igaz hitnek erősnek, és bizodalommal teljesnek kell lenni.	1. A hit belső és külső cselekedetinek szükséges voltáról. 2. A szentségek tulajdonságáról és osztályáról. 3. Berekesztő beszéd. A belső vétkeknek veszedelmességéről és orvosságáról. 4. Az imádságról közönségesen, és annak szükséges voltáról. 6. A jóság ismételtről, ösztöniről, és azt megszerezni való módokról.	Hogy a hit maga az üdvösségre elégséges legyen, Krisztus urunk nem tanítja, sőt tagadja.	A kegyes Üdvözítőnek fő tulajdonsága volt a bűnösöket legyszermetesebb módon magához fogadni; és ezen nagy jósága nem egyebet kíván tőlünk, hanem hogy teljes bizodalomunkat Ő benne helyeztessük.
Pünkösöd 19. vasárnapjára	Isten a mi lelkünk jegyese.	A mentségekről	<i>Reménységnek mivoltáról.</i> Az Isten ígéretének részéről a mi reménységünk bátorságos és bizonyos, mellyel bizonyosan várjuk az örök életnek javait. 2. A mi részünkről noha kétséges a mi reménységünk, de rajtunk áll, hogy Istennek segítségével munkálkodván bizonyossá tegyük.	1. A pokol létéről. Vagyon pokol: sőt kell pokolnak lenni. Mert az Isten magának tartozik azzal, hogy a bűnöst büntesse holta után. 2. A választottak kisded számáról. Mi az oka annak, hogy kevesen vannak a választottak. Mi a következtetése annak, hogy kevesen vannak a választottak.	A kárhozottaknak örökkévaló kínjairól.	1. A bizonyos hitetleneken kívül, vétkeznek hit ellen 1. a hitről kételkedők; 2. a hit dolgaiban tudatlanok; 3. az istentelenül élők. 2. A szentségek felvételére kívántató készületekről. 4. Az imádság mineműségéről. 6. Az okosságáról és ellenes vétkekről.	Hogy a botránkoztatót ki kell vetni a hívek közül.	Az elkárhozott lélek az Isten színe látásától megfosztatik; mindenféle nyomorúságokkal sanyargattatik; és örökre kínoztatik.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Pünkösöd 20. vasárnapjára	Hogy Isten mindenütt jelen legyen és ezzel szent életre köteleztetünk.	A hitről	<i>A reménységnek gyümölcseiről.</i> A reménység minket ösztönöz és erősít, hogy az Isten parancsolatainak és üdvösséges erkölcsöknek útján serényen járjunk. 2. Minden világi háborúságok és nyomorúságok között vigasztal. 3. Halálunk óráján bátorít és biztat, hogy boldog kimúlást nyerünk.	Az apró vétkekről. Az apró vétkek embert elébb vagy utóbb halálos bűnökre, nagy gonoszságokra vezetnek. Az apró vétkek Istent elébb vagy utóbb nagy bosszúállásra kényszerítik.	Az igaz hitnek tökéletesnek és közönségesnek kell lenni.	1. Az apostoli hitvallásról, s annak első szavairól, <i>Hiszek Istenben, Mindenható Atyában.</i> 2. A szentségek ceremóniáikról öszvességgel. 4. Az imádság némely körülállásiról. 6. Az igazságról és ellenes vétkekről.	Hogy az ördöghöz folyamodni veszedelmes, az Istenhez hasznos.	Aki az ellenkező esetekben túrháttelenkedik, valóban esztelen. Mert ahelyett, hogy érdemeit nevelné, azokat megkevéssíti, és ahelyett, hogy bűneit megkevéssítene, azokat neveli.
Pünkösöd 21. vasárnapjára	A pokolnak örök kínjáról.	Az örök kínokról	<i>A reménységnek mozdító okáról az Isten irgalmasságáról.</i> 1. Neveli reménységünket az Isten hosszútűrése. 2. Neveli a penitenciára hívása. 3. Neveli a megtérőknek kegyes befogadása.	A pokol örökkévalóságáról. A pokolbéli kínok szüntelenek, örökké tartók, vég nélkül valók. Ez megegyez a Szentírással, az Isten szavával. Ez nem ellenkezik az ép értelemmel.	Ha bűneinkről bocsánatot kívánunk, szükség, hogy felebarátainknak ellenünk tett bűneit mi is megbocsássuk.	1. Az első ágazatnak többi szavairól: <i>Mennynek és földnek Teremtőjében.</i> 2. A szentelt állatokról. 4. Az elme szerint való imádságról. A háládatosságról, mint igazság-szabású jóságról.	Hogy többféle okokkal ösztönöztetünk a bosszúságoknak megbocsátására.	Az idegen jószágnak visszatérítése nélkül nem lehet reménységünk az örök életnek megnyerésére; előterjesztetnek egyszersmind azon nehézségek, melyek az idegen jószágnak visszatérítésében tapasztaltatnak.
Pünkösöd 22. vasárnapjára	1. Mindnyájan Istené vagyunk és az ő hasonlatosságát viselvé, szolgálatára köteleztetünk. 2. Mivel tartozunk fejedelmünknek és fejedelmünk nekünk? 3. Az igazmondásról és a hazugságról.	Az ember céljáról	<i>A reménységnek társáról, az üdvösséges félelemről.</i> 1. Az Úr félelmének helye legyen a bűnösök szívében, hogy azokat a bűntől tisztítsa és igazságra hozza. 2. Helye legyen az igazak szívében, hogy azokat az igazságban megtartsa és nevelje.	A keresztényről és az emberséges emberről. Lehet ember emberséges ember, és egyszer smind igaz keresztény. Nem lehet ember emberséges ember, ha nem igaz keresztény.	Isten maga képére és hasonlatosságára teremtette mind az angyalokat, mind az embereket. Akik azt megbecsülik, boldogítja, akik pedig a bűn által megmocsokolják, kárhoztatja.	1. Hiszek Istennek kettődik ágazattjáról: <i>És Jézus Krisztusban 's a' t.</i> 2. A keresztységnek természetéről és osztályairól. 4. Az Úr imádságának jeles és hasznos voltáról. 6. A mértékletességről, és hozzáfoglalt jóságokról.	Hogy nem tetszik az Istennek, ami jó szívből nem ered; megmutattatik rész szerint okokból, rész szerint példákából.	Utálatos vétek az irigység; és igen kártékony következtetései vannak.
Pünkösöd 23. vasárnapjára	1. Mint kell a keresztény leányt nevelni? 2. Hogy a halál kívánatos jó.	A keserűség orvosságáról	<i>A kétségbeesésnek távoztatásáról.</i> 1. A kétségbeesés Isten előtt minden bűnőknél legbosszúságosabb, mert Istennek mindenhatóságával, irgalmasságával és Krisztus Szent vérenek érdemével felettébb rendelkezik. 2. Embernek minden bűnőknél veszedelmesebb, mert az Isten kegyelmének és üdvösségének aajtáját előtte bezárja, és őt minden gonoszak mélységére, s kárhoztatba viszi.	A buja fajtalanságról. Nincs vétek a világon, melyet Isten valaha keményebben büntetett volna, s melyet ő most is keményebben büntetne (testi büntetésekkel), mintsem a fajtalanságot.	A szentek teteminek, írott és faragott képeinek tiszteltéről.	1. Harmadik ágazatnak elébbi részéről: <i>Ki fogantaték Szentlélektől.</i> 2. A keresztység okozatiról. 4. Az Úr imádságának előljáró igéiről. 6. A lelki erősségről és mártíromságról.	Hogy azért bocsátja az Isten reánk a veszedelmet, hogy megtérjünk; és utolsó veszedelem ér, ha meg nem térünk.	A halálnak bizonyossága a leghathatósabbban ösztönöz minket szívünket a földiektől elszakasztani. A halál órájának bizonytalansága leghathatósabbban ösztönöz minket üdvösségünket keresni.

	Pázmány Péter 1636 (1768)	Molnár János 1777	Stánkovátsi Leopold 1790	Alexovics Vazul 1790-1791 (1807-1808)	Egyed Joákim 1794	Ligvándi Zosimus 1794-1798	Simon Máté 1804	Szepessy Aloiz 1828
Pütkösd 24. vasárnapjára	1. Hogy a világ javait semminek kell tartani, ha lelkünket meg akarjuk tartani. 2. A templomok tiszteletéről.	Az utolsó ítéletről	<i>A Krisztusban való bizodalomról.</i> 1. Minden nyomorúságunkban és siralmunkban egyedül Krisztusnál kell keresni segítséget, mert Ő a mi leghatalmasabb segítőnk. 2. Krisztusnál kell keresni vigasztalást, mert Ő a mi legjobb vigasztalónk.	A halálos bűnről. Aki halálosan vétkezik, elhagyja az Istent, s ez a bűnösnek nagy igazságtalansága: a teremtett állathoz fordítja magát; s ez a bűnösnek nagy balgatagsága.	Az utolsó ítéletről.	1. Azon ágazatnak utóbbi részéről: <i>Születék Szűz Máriától.</i> 2. A keresztatyákról és az ő tisztükről. 3. Az isteni szeretetről. 4. Az Úr imádságának első kéréséről. 5. A lelki erősséggel ellenkező emberi tekintetről.	Hogy a keresztény embernek néha szükséges a futás, megmutatják a Szentírásnak minden példái, minden szavai.	Az utolsó ítéletben semmi titok nem marad, hanem minden cselekedetről számot kell adni. Semmi vétek büntetlen nem hagyattatik, hanem annak mértéke szerint léssen a büntetés.

BIBLIOGRÁFIA

Könyvek

A római misekönyv szent leckéi és evangéliumai, Budapest, Szent István – Társulat, évszám nélkül [1940].

ADAMIK Tamás – A. JÁSZÓ Anna – ACZÉL Petra, *Retorika*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

ADAMIK Tamás (főszerk.), *Retorikai lexikon*, Pozsony, Kalligram, 2010.

ADAMIK Tamás, *Római irodalom a kezdetektől a Nyugatrómai Birodalom bukásáig*, Pozsony, 2009.

BALOGH Margit – GERGELY Jenő, *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790-2005, I-II*, Budapest 2005.

BÁN Imre, *Irodalomtörténeti kézikönyvek Magyarországon a XVI-XVIII. században*, Budapest, 1971.

BÁRCZI Ildikó, *Ars compilandi*, Universitas Kiadó, Budapest, 2007.

BÁRCZI Ildikó (szerk.), *Plaustrum Saeculi, Tanulmányok régi prédikációirodalmunkról*, Budapest, 2004.

BÁRDOS István, BEKE Margit (szerk.), *Egyházak a változó világban*, Esztergom, 1991.

BARTHA János, ifj., *A tizennyolcadik század története*, Pannonica, 2000.

BAY Ferenc, *Napoleon Magyarországon, A császár és katonái Győr városában*, Officina, Budapest, 1941.

BENKŐ Loránd, *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

BITSKEY István, *Humanista erudíció és barokk világkép, Pázmány Péter prédikációi*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.

BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Balassi Kiadó, Budapest, 2003.

BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború, Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Argumentum, 2010.

BÍRÓ Ferenc (szerk.), *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2005.

BOLBERITZ Pál – FREUND Tamás, *Hit és tudomány*, Éghajlat Könyvkiadó, 2010.

BRUNNER Emőd: *A francia felvilágosodás és a magyar katolikus hitvédelem*, Pannonhalma, 1930.

CASSIRER, Ernst, *A felvilágosodás filozófiája*, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2007.

CHONCHA Győző, *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik*, Budapest, 1885.

CSÓKA J. Lajos, *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*, Pannonhalma, 1936.

DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter, *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Örökmécs Kiadó – Bányterenyé, Szent István Társulat – Budapest, 2004.

DOLHAI Lajos, *Bevezetés az ökumenizmusba*, JEL Könyvkiadó, 2002.

E. ABAFFY Erzsébet, N. ABAFFY Csilla, *A Halotti Beszéd nyelvtörténeti elemzése*, Budapest, 1982.

- ECKHARDT Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Budapest, 1924.
- EHSES, Stephanus, *Concilii Tridentini Actorum, Pars altera, Friburgi Brisgoviae 1911; Pars sexta, uo, 1924.*
- ÉRSZEGI Géza (szerk.), *Árpád-kori legendák és intelmek*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999.
- FENYŐ István, *Az irodalom reszpublikájáért*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976.
- GÁL Ferenc, *Ökumenikus teológia*, Eger, 1976.
- GÖRFÖL Tibor – KRÁNITZ Mihály (szerk.), *Teológusok lexikona*, Osiris Kiadó, Budapest, 2002.
- HARGITTAY Emil, *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- HERGER Csabáné, *Polgári állam és egyházi autonómia a 19. században*, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2010.
- HEUSSI, Karl, *Az egyháztörténet kézikönyve*, Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest, 2000.
- HORVÁTH Ferenc Ciprián OSB, *Az igehirdetés teológiája*, Pannonhalma, 2003.
- HORVÁTH Konstantin, *Az Egyházi Értekezések és Tudósítások története 1820-1824*, Veszprém, 1937.
- H. BALÁZS Éva, *Életek és korok*, MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 2005.
- KATÓ István (szerk.), „*Tépjétek le a sötétség bilincseit*”, XVIII. Századi magyar röpiratok a feudális egyházzól 1950, Hungária Könyvkiadó.
- KECSKEMÉTI Gábor, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet*, Universitas Könyvkiadó, Budapest, 1998.
- KÓKAY György, *Felvilágosodás, kereszténység, nemzeti kultúra*, Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- KÖPECZI Béla, SÓTÉR István (szerk.), *Eszmei és irodalmi találkozások, Tanulmányok a magyar-francia irodalmi kapcsolatok történetéből*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- KÖZI-HORVÁTH József, *Alexovics Vazul, a legnagyobb pálos szónok*, Győr, 1930.
- KUDORA János, *A magyar katolikus egyházi beszéd irodalmának ezeréves története 896-1896*, Budapest, 1902.
- LESKÓ József, *Szaitz Leó, a katolikus ujságírás magyar úttörője*, Katolikus szemle, 1898.
- LOCKE, John, *A vallási türelemről*, Budapest, Stencil Kulturális Alapítvány, 2003.
- LUKÁCSI Márk, *Vajda Sámuel élete és irodalmi munkássága*, Pannonhalma, 1997.
- LUKÁCSY Sándor, *A végtelen jövő*, Balassi Kiadó, Budapest, 1998.
- LUKÁCSY Sándor, *Isten gyertyácskái*, Budapest, 1994.
- LUTHER Márton, *Négy hitvallás*, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, Budapest, 1983.
- LUTHER Márton, *Az Egyház babiloni fogságáról szóló könyvecske*, Aeternitas, 2005.
- MADAS Edit, *Halotti Beszéd, Die Grabrede*, Budapest, 2002.
- MADAS Edit, *Középkori prédikációirodalmunk történetéből, A kezdetektől a XIV. század elejéig*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2002.
- MARTINI, Carlo Maria – ECO, Umberto, *Miben hisz, aki nem hisz?*, Budapest, 2001.

- MÉSZÁROS István, *Ratio Educationis, Az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981.
- MIHALOVICS Ede, *A katolikus predikáció története Magyarországon I-II.*, Budapest, 1900-1901.
- MIHÁLYFI Ákos, *Az igehirdetés*, Budapest, 1927.
- MOHAY András (ford.), *Physiologus*, Helikon kiadó, 1986.
- MORTIER, Roland, *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*, Gondolat, Budapest, 1983.
- ŐZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert (szerk.), *A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára I-II*, szerk., PPKE BTK – METEM, Piliscsaba – Budapest, 2005.
- PALLOS Kornél, *XVIII. századvégi szerzetesíróink és a felvilágosodás*, Budapest, é. n.
- PANNENBERG, Wolfahrt, *Rendszerezés teológia I*, Osiris Kiadó, 2005.
- PERÉNYI József, *Endrődy János életrajza*, Nagykanizsa, 1899.
- Physiologus*, fordította MOHAY András, az utószót és a képmagyarázatokat írta KÁDÁR Zoltán, Helikon kiadó, 1986.
- PISZKER Olivér, *Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gróf püspöksége idején*, Pannonhalma, 1933.
- Prima manus, Tanulmányok a felvilágosodás korának magyar irodalmából*, szerk. KESZEG Anna és VADERNA Gábor, Ráció Kiadó, 2008.
- QUINTILIANUS, Marcus Fabius, *Szónoklattan*, Kalligram, Pozsony, 2008.
- RÉZBÁNYAY József, *Az egyházi szónoklat kézikönyve*, Budapest, 1902.
- SCHLEININGER Miklós, *Egyházi szónoklattan*, Veszprém, 1872.
- SCRUTON, Roger, *A nemzetek szükségességéről*, Helikon, 2005.
- SINKÓ Ferenc (szerk.), *Csudatörténetek, Száz példa 17-18. századi prédikációkból és példagyűjteményekből*, Budapest, 1985.
- SOMOGYI Antal, *Praedica verbum, A katolikus igehirdetés elmélete*, Szent István – Társulat, Budapest, évszám nélkül [1937].
- SÖRÖS Pongrác (szerk.) *A Pannonhalmi Szent Benedek Rend története VI*, Budapest, 1916.
- SÖVEGES Dávid, *Az igehirdetés, hely és évszám nélkül*.
- SÖVEGES Dávid, *Fejezetek a lelkiség történetéből*, Pannonhalma, 1993.
- STOLL Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.
- S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai, A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Balassi Kiadó, 2005.
- SZABÓ Lajos (szerk.), *Monda néki egy példázatot, Száz szépprózai szemelvény 17. századi protestáns prédikációkból*, Budapest, 1982.
- SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Universitas Könyvkiadó, Budapest, 2005.
- SZÁNTÓ Konrád, *A Katolikus Egyház története I-II*, Budapest, Ecclesia, 1983-1985.
- SZATHMÁRI István, *Stilisztikai lexikon*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2004.
- SZELESTEI N. László, *Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon 1690-1790*, OSZK, Budapest, 1989.
- SZELESTEI N. László (szerk.), *Régi magyar prédikációk 16-18. század*, Budapest, 2005.
- SZELESTEI N. László, *Rekatolizáció és barokk áhítat*, Budapest, 2008.

SZENNAY András (szerk.), *Népek nagy nevelője...*, Szent István Társulat, Budapest, 1981.

TASI Réka, *Az isteni szó barokk sáfárai*, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009.

TAXNER-TÓTH Ernő, *Kazinczy és kora*, Petőfi Irodalmi Múzeum kiadása, Budapest, 1987.

TAVARD, Georges H., *Geschichte der Ökumenischen Bewegung*, Mainz, 1964.

TÓTH Orsolya, *A múlandó és a múlhatatlan, Kazinczy és kortársai irodalmi szemléletmódjának diszkurzív határai*, Ráció Kiadó, Budapest, 2009.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *Az egyházi irodalom műfajai a 17-18. században*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2002.

TÜSKÉS Gábor – KNAPP Éva, *Népi vallásosság Magyarországon a 17-18. században*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

VANYÓ László, *Ókeresztény írók lexikona*, Szent István Társulat, Budapest, 2004.

VÍGH Árpád, *Retorika és történelem*, Gondolat, 1981.

VÖRÖS Imre, *Fejzetek a XVIII. századi francia–magyar fordításirodalmunk történetéből*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Cikkek, tanulmányok

BÁNHÉGYI Béla Miksa, *Maria Theresias Bild in den Leichenpredigten ungarischer Provenienz = Maria Theresia als Königin von Ungarn*, herausgegeben von Gerda MRAZ, Eisenstadt, 1984, 387-401.

BARTÓK István, *Adalék a XVIII. századi magyar egyházi retorika történetéhez = Tanulmányok a régi és újabb magyar irodalomról*, szerk. KOVÁCS Sándor Iván, Budapest, 1986.

BARTÓK István, *Két XVII. századi magyar egyházi retorika = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1983, 447-462.

BITSKEY István, *Retorika és etika Pázmány prédikációiban = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1998, 5-6, 687-695.

CSOKITS János, *Fényűzés az ókori Rómában, Kultúrtörténeti kaleidoszkóp, III. rész = Kortárs*, 2000/1, 81-90.

DEME Zoltán, *Verseghy vígeposzának életrajzi háttéréről = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1975, 46-53

DONCSECZ Etelka, *Verseghy Ferenc retractatiója = Sic Itus ad Astra*, 59, 201-251.

FÉLEGYHÁZY József, *A hazai egységmozgalom a XIX. század első felében = Vigilia*, 1972, 468-473.

HARGITAI Andrea, *Kelemen Didák prédikációinak Pázmány-kompilációi = Irodalomtörténeti Közlemények*, 2001, 638-657.

HORVÁTH Konstantin, *Verseghy Ferenc prédikációi = Irodalomtörténeti Közlemények*, 1928, 95-100.

HÖLVÉNYI György: *Antonio Ludovico Muratori hatása Magyarországon = A magyar művelődés és a kereszténység*, Budapest-Szeged, 1998, II, 882-891.

KECSKEMÉTI Gábor, *A prédikáció münemi besorolása és a prédikációelméleti gondolkodás korszakai = Tarnai Andor-émlékkönyv*, Universitas Könyvkiadó, Budapest, 1996.

KESZEG Anna, *A szabó Kazinczy, Módi és viselet összefüggései Kazinczy Ferencnél = Leleplezett mellszobor, Nyomozások Kazinczy birtokán*, szerk. CZIFFRA Mariann, Gondolat Kiadó, Budapest, 2009, 9-42.

KNAPP Éva, *Emblematikus eszközök a 17-18. századi magyarországi prédikációirodalomban* = Irodalomtörténeti Közlemények, 2000, 1-23.

KÓKAY György, *Muratori és Magyarország* = Magyar Könyvszemle, 1998, 3, 193-206.

KÓKAY György, *Horváth János, Verseggy Ferenc és az első magyar katolikus folyóirat* = Magyar Könyvszemle, 2004, 3, 213-225.

KOPPANYI Júlia, *Egyházi Értekezések és Tudósítások* = Magyar Könyvszemle, 2003/2, 188-202.

LŐKÖS István, *Alexovics Vazul Verseggyről és a Martinovics-perről* = Irodalomtörténeti Közlemények, 1968, 213-218.

LUKÁCSI Zoltán, *Egy ismeretlen Apor* = Irodalomtörténeti Közlemények, 2005, 4-6, 494-503.

LUKÁCSI Zoltán, *Sombori József egyházi beszédei, avagy a katolikus prédikáció útkeresése a felvilágosodás korában* = Egyháztörténeti Szemle, 2008, 1, 3-24.

LUKÁCSI Zoltán, *Napoleon a magyar katolikus prédikációban* = „Franciák Magyarországon, 1809”, I, szerk. BANA József, KATONA Csaba, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Magyar Országos Levéltár, Mediawave Közalapítvány, Budapest–Győr, 2010, 75-88.

LUKÁCSY Sándor, *Magyar Seneca* = Irodalomtörténeti Közlemények, 1992, 3, 261-274.

LUKÁCSY Sándor, „*Trombita, kürt, tanító vagyok*”, *Prédikátorok hivatásukról, műfajukról* = Irodalomtörténeti Közlemények, 1995, 3-4, 271-294.

MACZÁK Ibolya, *A kanonikus plágium (Szövegalkotás barokk prédikációinkban)* = Irodalomtörténeti Közlemények, 2003, 261-276.

MACZÁK Ibolya, „*Mert valaha setétség valánk*”, *Alexovits Vazul és Verseggy Ferenc hitszónoki tevékenysége = Decus solitudinis, Pálos évszázadok*, szerk. SARBAK Gábor, Budapest, 2007, 408-414.

MADAS Edit, *A szóbeliség és az írásbeliség határán, 1192-1195: A Halotti Beszéd = A magyar irodalom története, I*, 71-77.

MARGÓCSY István, *A felvilágosodás határai és határtalansága, (Kételyek és tézisek az irodalomtörténet historiográfiáját illetően)* = Erdélyi Múzeum, 2007, 3-4, 6-14.

MERCS István, *A prédikáció műfajának „klasszicizálódása”* = Egyháztörténeti Szemle VIII/1, 79-108.

PAVERCSIK Ilona, *Szaicz Leó a felvilágosodás irodalmáról* = Magyar Könyvszemle, 1997, 2, 167-185.

SÁRDY Angéla, *Alexovics Vazul élete = Pálos rendtörténeti tanulmányok I*, (szerk. SARBAK Gábor), Csorna, 1994, 34-40.

SZELESTEI N. László, *Kollár Ádám, Tersztyánszky Dániel és a magyarországi tudós társaság ügye, 1763–1776 = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1981, 415-447.

SZILÁGYI Márton, *Vallás, felvilágosodás, irodalom, Kételyek és megfontolások = Korunk*, 2009, 10, 12-19.

TARNAI Andor, *A Halotti Beszéd retorikája = Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*, szerk. SZELESTEI N. László, Budapest, 1989, 39-49.

TASI Réka, „*Könnyű volna meg-torkolni*”: *Polemikus hang a 17-18. század fordulóján megjelent katolikus prédikációgyűjteményekben* = „*Renger az igaz hitről való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne*”: *Tanulmányok a XVI-XVII. századi hitvitákról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolci Egyetem BTK, Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 199-215.

Idézett fontosabb források

Nyomtatott szövegek

A[LEXOVICS] B[asilius], *Az emberséges ember Szent Istvánnak magyarok első királyának és apostolának ditsirete, mellyet készített, és élő nyelven hirdetett Kis-aszszony havának 25. napján 1798*, Bécs.

ALEXOVICS Basilius, *Ünnepnapi prédikációk*, Pozsony, 1807.

ALEXOVICS Basilius, *Vasárnapi prédikációk, Nyári rész*, Pozsony, 1807; *Őszi rész*, u. o., 1808, *Téli rész*, u. o., 1808; *Tavaszi rész*, u. o., 1808;

ALEXOVICS Vazul, *A könyvek szabados olvasásáról két fő-tzikkely*, Pest, 1792.

BERTA György (ford.), *A Frantziák szabadságának Fája*, Győr, 1793.

BERTA György (ford.), *XVI. Lajos Szerentsétlen Frantzia Király Életének le-írása*, Bécs, 1794.

BIELEK László, *Arany gondolatok, a mostani szabad gondolkozásnak módja ellen*, Bécs, 1800.

BIELEK László, *Úr-napi beszéd, mellyet Debretzen várossában tartott Bielek László, a Pesti Királyi Fő Anya-oskolában a tanítottaknak egygyik tagja; mostanában ugyan ott Debretzenben az isteni igének magyar hirdetője. az Igazság Pajssa szerzője ellen*, Pozsony, Pest 1797.

BILLISICS Aloyzius, *Magyarok első királyja Szent István ditsérete*, Bécs, 1789.

EGYED Joákim, *A' Keresztény tudományról oktató beszédek I-IV*, Vác, 1794,

ENDRŐDY János, *Az embernek boldogsága, ki fejtegetve a józan böltselkedésnek segítségével*, I-III, Pest, 1806.

ENDRŐDY János, *Tsak egy két szó erköltsi meg-vesztegettetésünkről*, Pest, 1803.

FEJÉR György, *Lehet-e van-e Egyedül üdvözítő Ekklesia? Ha lehet, és van, hol van, és mellyik az? A Keresztények a Vallás dolgában juthatnak-e egy értelemre? Vannak-e a nemkatholika Ekklesiabelieknek okaik a K. katholika Anyaszentegyházba való vissza térésre? A Térítés nem háborgatása, és felforgatása-e a köz csendességének és boldogságának? Nem farizeusi képmutatás-e? E kérdésekre adott feleletre Egy R. k. Katholikusnak felelete*, Pest, 1822.

FEJÉR György, *Pest szabad királyi városa fő templomában tartatott beszédek IV*, Pest, 1811.

FEJÉR György, *A' vallásbeli túródelem' vizsgálata azon egy szóra a' maga idejében, mellyet annak gyarapodására mondott R. Komáromban 5-dik Junii. 1814. Kalmár József a' H. C. tartó gyülekezet' egygyik Prédikátora*, Pest, é. n.

HAJAS István, *Egyházi Pásztor, mellyben élő nyelven mondatott egyházi beszédei közzül néhányat [...] ki botsátott*, I-V, Győr, 1790-1800.

HERMOLAUS, *Egyházi beszédei, [...] Tavasz, vagy-is Második kötése*, Pozsony, 1792.

HORVÁTH János, *Az ékes szóllás a koporsóknál*, Veszprém, 1816.

[Ismeretlen győri egyházmegyes pap], *A' római és magyar nemzeti katekizmusokból ki-szedett keresztény tudomány, mellyet a' tudatlan Köz Népnak oktatására Prédikáció formában az eftszendőnek minden Vasárnapira el-ofztott, és közönségessé tett némelly Győri Püspökségbéli egyházi pap*, Győr, 1793.

JORDÁNSZKY Elek, *Méltóságos [...] Vilt Jó'sef úrnak ötven esztendő's áldozó papnak, [...] a' nagy győri püspöki fő templomban mondott beszéd*, Pozsony, 1811.

KLENÁK Nárcisz, *Franczia Tükör*, Vác, 1796.

KLENÁK Nárcisz, *Keresztényi tekéltességre vezérlő vasárnapi Prédikációk*, Besztercebánya, 1804.

KOSZTOLÁNY Sándor, *Egész esztendő-béli Vásarnapokra intéztetett szent beszédek I*, Pozsony és Pest, 1794.

KOVÁTS Ágoston, *Alkalmatos és alkalmatlan rajta létel, az az: a keresztényi szent erköltsöknek követését nyomban sürgető prédikációk, melyeket a Romai Katolika Anya Szentegyházban Vásarnapokon olvastatni szokott Szent Evangyéliomoknak értelme Szerént; öszve szedett készített, és több Esztendőnek Forgása alatt elő nyelvél hirdetett; most pedig közönségre botsátott, Első esztendő első rész, Pest, 1802; Első esztendő második rész, Komárom, 1802; Második esztendő első rész, Pest, 1803; Második esztendő második rész u. o., 1803; Harmadik esztendő első rész, Pest, 1804; Harmadik esztendő második rész, Buda, 1804; Negyedik esztendő első rész, Pest, 1805; Negyedik esztendő második rész u. o., 1805.*

KOVÁTS Ágoston, *Bünösök keserve, az az prédikációk, mellyekben a Szent Böjti heteknek számának szerént: olly hét fő okok adatnak elől, mellyeknek mind egygyikére, (ha jól meg fontollya) méltán minden bünös meg indulhat; és az Isten malasztyának segedelmével, meg is jobbulhat*, Pest, 1805.

LIGVÁNDI Zosimus, *Keresztény-tanítási beszédek, mellyeket ezelőtt a' pétsi deákságnak mondott, most magyarrá fordított*, I-VI, Pozsony, 1794-1798.

MÁJER József, *Vasárnapi homiliák avagy a vasárnapi evangéliumok értelme fölött tartott egyházi beszédek, Első rész*, Székesfehérvár, 1823, 4.

MOLNÁR János, *Egész esztendőnek vasárnapira és innepire szolgáló prédikációk*, Posonyban és Kassán, 1777.

NEGYEDES, *Minden mostani fenn álló Innepekre és némelly külön Szenteknek [...] napjaira szolgáló Prédikációk*, I-II, Győr, 1800.

NEGYEDES, *Apostoli Kalászat*, Győr 1802.

PONGRÁTZ István, *Egyházi beszéd, mellyet hálaadásúl, hogy Győr' városa 's vidéke a' francia ostrom alatt nagyobb kárvallástól megszabadult, a' győri székes templomban [...] mondott*, Győr, é. n.

SIMON Máté, *A fel-szabadított Ünnepeken XXXX egynehány Prédikációk*, Vác, 1803.

SIMON Máté, *A káromkodásról tíz Prédikációk*, Vázt, 1795.

SIMON Máté, *Az Isten-félőknek mind ezen a világon, mind a másikon-való boldogságokról húsz Prédikációk*, Vác, 1800.

SIMON Máté, *Beszéd a religiónak három rend-béli ellenségi ellen*, Vác, 1795.

SIMON Máté, *Különös tárgyokról való Prédikációk*, Vác, 1800.

SIMON Máté, *Vasárnapi prédikációk I*, Vác, 1804; II, u. o., 1805.

SOMBORI József, *A haza szeretete egy beszédben*, Marosvásárhely, 1809,

SOMBORI József, *Egyházi beszédei*, I, Marosvásárhely, 1825; II, u. o., 1826; III, u. o., 1827.

SOMBORI József, *Egy szó a fel-kező magyar nemességhez*, Kolozsvár, 1809.

STÁNKOVÁTSI Leopold, *Ünnep – napokra – való Prédikációk*, Győr, 1788

STÁNKOVÁTSI Leopold, *Vasárnapokra szolgáló Prédikációk*, I. év, 1. rész, Győr, 1789.

THEZÁROVICH Gábor, *Magyar homiliák*, Nagyvárad, 1807.

TÖRÖK Damaszcén, *Vasárnapi és ünnepi Prédikációk*, I-III, Eger, 1802; IV, Eger, 1805.

RÁTZ András, *Fennmaradgyon-é még tovább is a közfal, melly a katolikusoktól a protestansokat elválasztja?*, Esztergom, 1822.

VAJDA Sámuel, *A mi Urunk Jesus Kristusnak élete, melyet a négy Evángeliomból egyet tsinálván, rendbe szedett, és sok idvösséges Tanúságokkal meg-bővített*, I-III, Pozsony, 1772–1774.

VÉTSEY József, *A keresztyén erköltsi tudomány renddel prédikáziókban foglalva*, II, Győr, 1797.

Kéziratos források

ANCHÉLY Ildefonz, *Szentbeszédei*, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 27.

APOR József, *Prédikációk*, Győri Egyházmegyei Levéltár, Apor Vilmos hagyaték.

BEZZEGH András, *Szentbeszédei*, Egri Főegyházmegyei Könyvtár Kézirattára, Ms. 1018.

CSEH András, *Úr Napi predikáció melyet Hold Mező Vásárhely várossában mondott*, Váci Egyházmegyei Könyvtár Kézirattára, 219.586., 1810.

DINKAY Pál, *Egyházi beszédei*, Egri Főegyházmegyei Könyvtár Kézirattára, Ms. 1049.

GRESKOVICS Ignác, *Prédikációk*, Egri Főegyházmegyei Könyvtár Kézirattára, Ms. 1014; *Nagybőjti szentbeszéd*, u. o., Ms. 1063.

GUZMICS Izidor, *Szent Móric tiszteletére*, Bakonybél, 1820, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, 127. IV. 1/1.

HOLLÓSI Egyed, *Szentbeszédei*, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 1/1.

HORVÁTH Márton, *Azon Templombéli Tanítások, melyek a szokott szent Evangéliumok szerint tartattak Isten segedelméből 1788. Eszt. Szill Sárkányba*, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, 10a. E. 38.

[Ismeretlen], *Sermo de sacrificio B.[eatae] M.[ariae] Virginis sub cruce stantis, & sacrificio Neo-Mystæ [...] in Primitiis Antonii Desiderati Droz [...] Die 16. Septembris Anno Domini 1798*, Egri Főegyházmegyei Könyvtár Kézirattára, Ms. 1066.

[Ismeretlen], *A lelki pásztorok által előadott buzdítás az ujoncz-katonák kiállítására nézve, nemes Fejér vármegyében*, Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára, Ms 77/1–5 (29181/1–5), V/5.

[Ismeretlen], *Prédikáció pünkösöd utáni 6. és 7. vasárnapra*, Váci Egyházmegyei Könyvtár Kézirattára, 219.455.

[Ismeretlen], *Prédikáció Szent László ünnepén*, Váci Egyházmegyei Könyvtár Kézirattára, 219.479.

[Ismeretlen váci egyházmegyei pap], *Sermo S.[anctus] pro D[omi]nica 7a p.[ost] Pentecost.[es] dict.[us] in [Diós]Jenő Die 9a Julii '809.*, Váci Egyházmegyei Könyvtár Kézirattára, 219.594.

[Ismeretlen 18. századi bencés], *Vasárnapi szentbeszéd*, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK.+200.

KOVÁCS Márk, *Vasárnapi Szent Beszéd*, Sopron, 1830, Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 98/I.

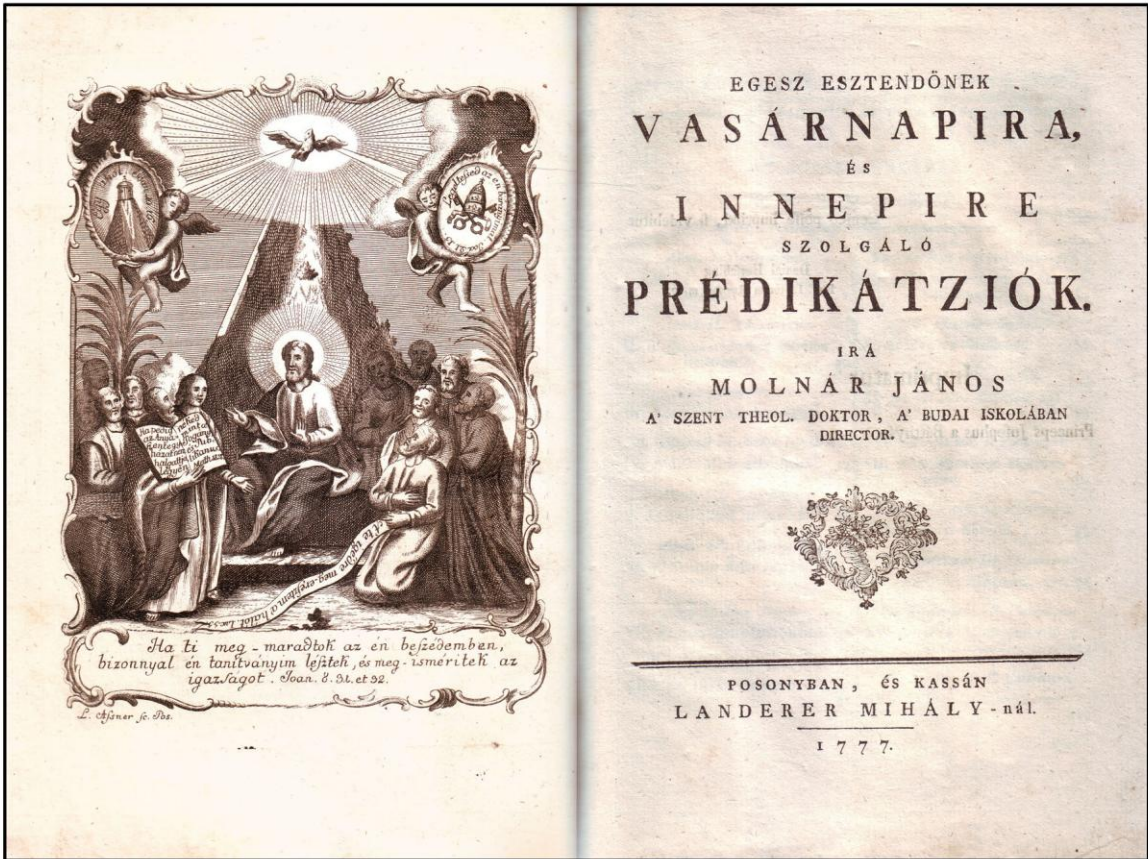
LOCHNER János, *Szentbeszéd*, Győri Egyházmegyei Könyvtár Kézirattára, Ms. IV. 1/94a.

NYULÁSZY György, *Nagy Bóldog-Aszszony Napján Szabadalmas Tállya Várossa' Szentegyházában mondatott Egyházi Szó-szólás*, Egri Főegyházmegyei Könyvtár Kézirattára, Ms. 1067/19, 1815.

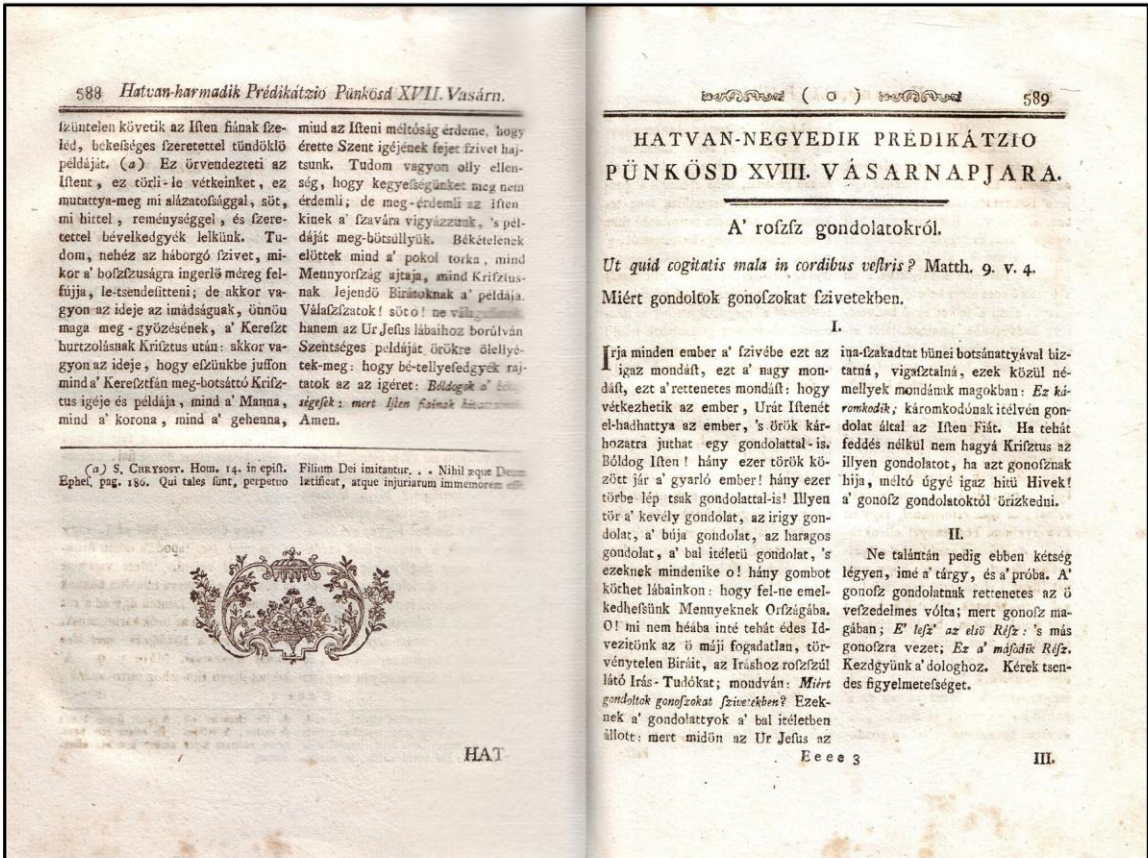
PATAI SERESS János, *Irott Nagy Böjti Prédikatiok*, Váci Egyházmegyei Könyvtár Kézirattára, 219.200.

POROSZKAY János, *Prédikációk*, Váci Egyházmegyei Könyvtár Kézirattára, 219.590.

FÜGGELÉK

Molnár János 1777-es magyar nyelvű prédikációs kötete

Molnár János pünkösd XVIII. vasárnapjára írt beszédének eleje

A'

FRANTZIÁK' SZABADSÁGÁNAK

F Á J A,

MELLYET

Pünkösöd után való XXV. Vasárnapon,
a' mustár magról tartatott Prédikázióinak al-
kalmatoóságával, a' Német Nemzetnek haf-
nos tanúságára, egy Lelki-Atya, élő nyel-
vén elő adott, és nyomtatásba ki-botsátott,
Botzen nevezetű Tirolisi Vá-
rosban. 1792.

A' Német-nyelvet nem tudó Haza-fiaknak ked-
vekért Magyarra fordította
BERTA GYÖRGY
a' Győri Királyi Deák Oskolákban a' Szelíd
Tudományoknak Ifjabbik Tanítója.

M
296472

Nyomtattatott Győrött Streibig Jó'sef Betűivel.
1 7 9 3.

Berta György prédikáció-
fordítása 1793.

A'

RÓMAI és MAGYAR NEMZETI
KATEKIZMUSOKBÓL KI-SZEDETT
KERESZTENY

TUDOMÁNY,

MELLYET

a' tudatlan Köz Népnek oktatására,
Prédikázió formában az efszrendőnek min-
den Vasárnapira el-öfztott, és közönsé-
gessé tett némelly Győri Püspökségbéli
EGYHÁZI PAP.

GYÖR BEN,
NYOMT. STREIBIG JÓSEF BETŰIVEL.
1 7 9 3.

Ismeretlen győri egyházmegyés
pap oktató beszédei 1793.

A' KERESZTÉNY

TUDOMÁNYRÓL

OKTATÓ

BESZÉDEK,

MELLYEKET

A' PÁSZTORI HIVATALBAN-LEVŐ PAPI URAKNAK
K Ö N N Y E B B S É G E K R E,
A' RÓMAI KÁTÉKIZMUS ALTAL
MUTATOTT MOD. ES REND.SZERENT
KI-DOLGOZOTT,
ES ALKALMATOS TÖLDALÉKOKKAL
ÖREGBITETT

EGYED JOÁKIM,
ELSŐ REMETE' SZ. PÁL' SZÉRZETÉBŐL-VALÓ
PAP, 'S AZ ISTENI TUDOMÁNYNAK NÉHAJ TANÍTÓJA.
SZÉKES-FEJÉR-VARON 1793-dik Ejs.

NEGYEDIK RÉSZ

*Az Imádságról, és annak szükséges voltáról.
Kivált-keppen az Új Imádságról, az-az:
Mí Atyánkról.*

V Á T Z O N,
Marmarossi Gottlieb Antal' Ts. Kir. 's Püsp.
Izabados. Könyvnyomtató' betűivel.

Egyed Joákim oktató beszédei és hozzájuk csatolt versezetei 1794.

339

A' Menny Országáról.

Tehát még a' kegyelemnek
Útján bátran járhatunk;
Még a' Felséges Istennek
Eltünkben szolgálhatunk;

Nyomjuk az igazság' útját,
'S az egekbe sielsünk;
Kövelsük Urunk' példáját,
Hogy utánna mehefsünk.

Ott az Isten' ünnepléssel,
'S énekkel tífzteltetik,
Világos lelki szemekkel,
Színről színre láttatik.

Mi az élet? tsak egy árnyék,
Melly hirtelen el-tűnik;
Egy gyenge vízi buborék,
Melly, ha rá fűljz, el-múlik.

Még-is fokan, óh fájdalom!
Lelki jót a' testiért
El-fetséllik, óh siralom!
Menneit a' földiért!

Óh egek! ki gondolhatná,
Hogy ez meg-történhetik;
Szemeivel ha nem látná,
Ezt fokan hogy követik?
Y 2

Fel

EGÉSZ ESZTENDŐ-BÉLI
VÁSARNAPOKRA
 INTEZTETETT
 S Z E N T
BESZÉDEK,
 MELYEKET
 Egybe-fszedegetett, élő nyelvél mondogatott, és a' Katolika Magyar Nemzetnek Lelki hasznára
 KI-BOTSÁTOTT
P. F. KOSZTOLÁNY SANDOR,
 SERAFICUS SZENT FERENTZ ATYÁNK
 keményebb Rend-tartású Szerzetébéli Idvezitónk Próvincziájából-való szegény Szerzetes.

ELSŐ RÉSZ
Adventől Pünkösztig.

A Fellyebb valóknak Engedelmeiből.

POSONYBAN és PESTEN,
 FÜSKUTILANDERER MIHÁLY
 költségével és betűivel.

1 7 9 4.

Az Olvasóhoz.

Kegyes Olvasó! Régen volt ugyan szándékom, hogy Nemes Magyar Nemzetemnek Lelki hasznára némely Szent Beszédeket ki-botsátanék, de mivel szegény Szerzetes lévén, azoknak ki-nyomattatásokra költségem nem adatott, mind ekkoráig szándékomtól meg-gátoltattam. Most tehát az Istennek Kegyelmitől fel-gyúlasztatván egy Arany Ember, s magát a' ki-nyomattatásra önként ajánlván, azonnal azon szent Beszédek közül, melyeket már mondogattam, egy esztendő-béli Vasárnapokra szolgálókat össze-fszedegettem. Nem azért vittem ugyan végbe ezen tsekély Munkámat: hogy az által az Isten Igéjét hirdető, nálamnál okosabb Atyákat tamitanám; hanem, hogy inkább azon Magyar Katolikusoknak, kik Lelki-Pásztorok nélkül szükölködnek, és azt olvasgatni fogják, némi-némü Lelki hasznokra szolgálhatnék.

Rövid Beszédekbe rekesztettem együgyü Munkámat bé-akarván tellyesíteni

A 2 rafi-

Kosztolány Sándor beszédeinek címlapja és bevezetője 1794.

KERESZTÉNY-TANÍTÁSI
BESZÉDEK,
 MELYEKET EZELŐTT
 A' PÉTSI DEÁKSÁGNAK MONDOTT,
 MOST MAGYARRÁ FORDÍTOTT
 A'
 KAPUTZINUS-SZERZETBÉLI PAPA
 LIGVÁNDI FR. ZOSIMUS.

HARMADIK RÉSZ.
 A'
 TÍZ-PARANTSOLATRÓL.

POSONYBAN,
 NYOMTATTATOTT PATZKÓ FERENTZ BETŰVEL.

1 7 9 6.

416 PÜNKSÖD-UTÁN

mint a' fogantatott magzatnak törvényesítéséért: (a) jegy-jószágok nintsen; pénz-kereső mesterséget nem tudnak; kapáláshoz nem szoktak; köldüni szegyeletnek. Kiert hogy élélhesenek, orvokkal és ragadozókká valnak, vagy legalább az orvokkal és ragadozókkal tartanak, azokat házokhoz fogadván, az orzott józsgót eldugván, és eladogatván. Mind ezeket a' keferves és gyakor tapasztalás bizonyította. Ezokéért az Úr Isten Mózesnek mind 2dik, mind 5dik könyvében e' szok-után, *Ne paráználkodgyál,* (b) azonnal veti-ucanna: *Ne orozs.*

ELŐTÉVÉS és RÉSZRE-OSZTÁS.

Ez a' parantsolat, szinte mint a' többiek, két részre osztatik, melyeknek egyike, mely az orzást tilalmazza, nyilván ki-vagyon téve; másik, mely, hogy felebarátunknak az övét megadgyuk és szükségében segítsük, az elsőbe belé-van takarva. Mi mostan egyedül az elsőről szólunk, meglátandók. 1. Mi és hányféle legyen az orozás, vagy-is lopás: 2. mi nagy legyen annak gonoltsága. Ez a' parantsolat, kedvesim, a' ti vagyonkátokat-is óltalmazza; minekokáért a' magyarazattját örömeft halgassátok.

ELSŐ RÉSZ.

Istennek hozzánk-való nagy szerezetét mutatya az egész Tíz-parantsolatnak egy-más-után való folyása. Tudni-illik, a' mi Gondvitelő Jé-
 Iste.

(a) Ad legitimumam prolem. (b) Exod. 20. 15. Deut. 5. 19.

Ligvándi Zosimus iskolásoknak mondott beszédei 1796.

EGYHÁZI PÁSZTOR.
V. KÖNYV.
 PÜNKÖST UTÁN XVII. VASÁRNAPTÓL,
 A' XXIV-dikig

EGYHÁZI BESZÉDEK.
 MELLYEKET
 FŐ TISZTELENDŐ
ZSOLNAI DÁVID
 ÚRNAK,

Weszprém-Völgyi Bóldog Afzfony Apátúrnának,
 T. N. Weszprémi Káptolan' Lektorának, és Káno-
 nokjának, Méltóságos, és Fő Tisztelendő BAJ-
 ZÁTH JÓSEF Úr Weszprémi Püspök Ö Excellen-
 tziája' Generális Vikáriusának, Titt. Titt. az Isteni
 Tisztelet', és Isteni Tudományok' Buzgó Gya-
 rapítójának költségével ki-botsátott

HAJAS ISTVÁN,
 Weszprémi Plébános, és V. Esperes.

WESZPRÉMBEN
SÁMMER MIHÁLY BETŰIVEL,
 1800.

KEGYES OLVASÓ!

Hogy néhai T. Hajas István Ur' Egy-
 házi Beszédinek ezen ötödik Könyvben va-
 ló foglalattya héjányosnak láttzik, oka
 az, hogy kéz-írási között több beszédek
 nem találtattak. Valamint előbbenyi be-
 szédgyeiben, ugy ezekben-is a' szerzőnek
 buzgóságát tapasztalni fogod. Élő szeren-
 tséssen. Irám Weszprémben Mind-Szent
 Havának 23. napján MDCCC. esztendőben.

Horváth Pál
 Weszprémi Plébános. m. p.

Hajas István egyházi beszédeinek címlapja és ajánlása 1800.

MINDEN
 Mostani fenn álló Innepekre, és némelly ktt-
 lönös Szenteknek, rendenkívül való Isteni tizte-
 leteknek, Háladásoknak, Könyörgéseknek
 és más jeles ajtatóságnak napjaira
 szolgáló

PRÉDIKÁTZIÓK.

IRTA
NEGYEDES PÁL
 Győri Püspökségbéli Egyházi Pap.

II. KÖTET.

GYÖRÖTT,
 Streibig Jósef Betűivel, és költségével.
 1800.

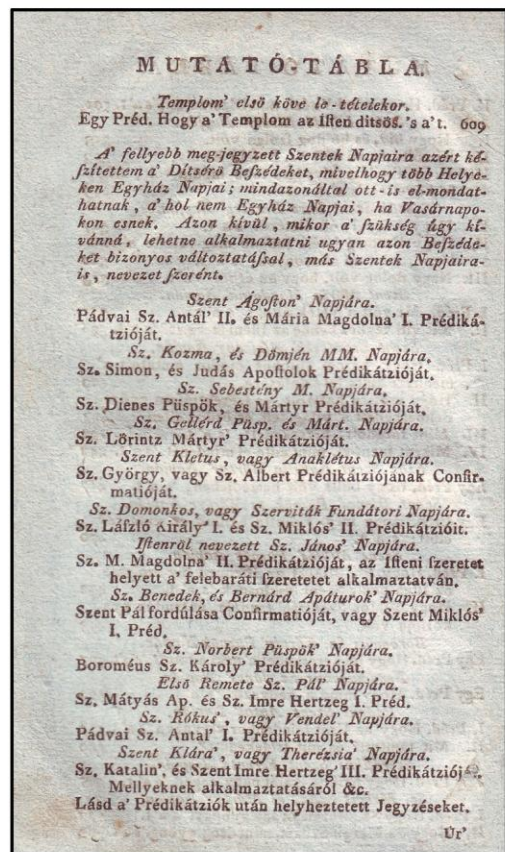
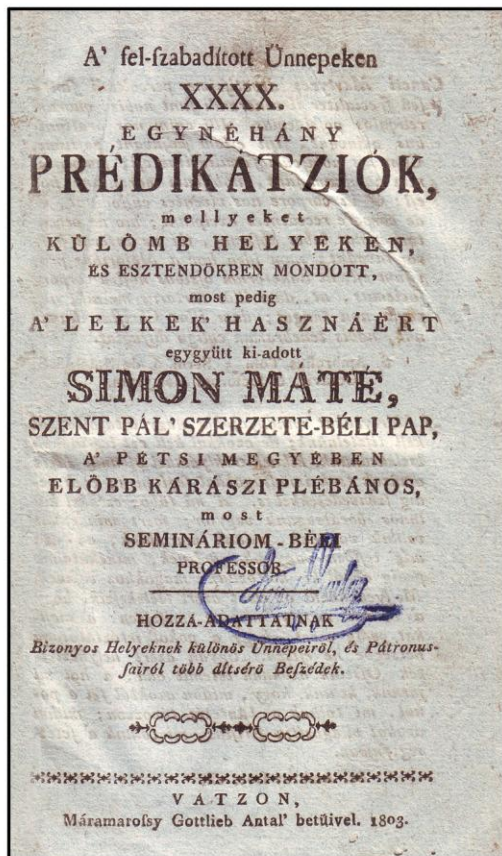
254

KALAZANKTZIUS SZ. JÓSEF
NAPJÁN.

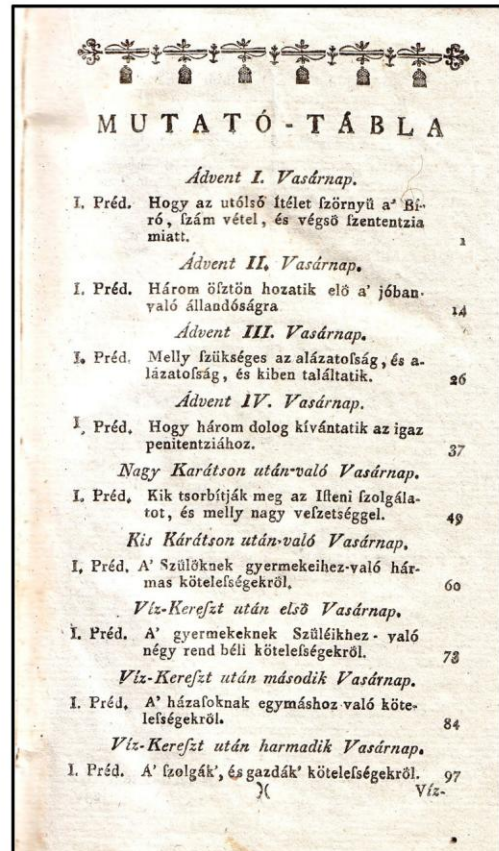
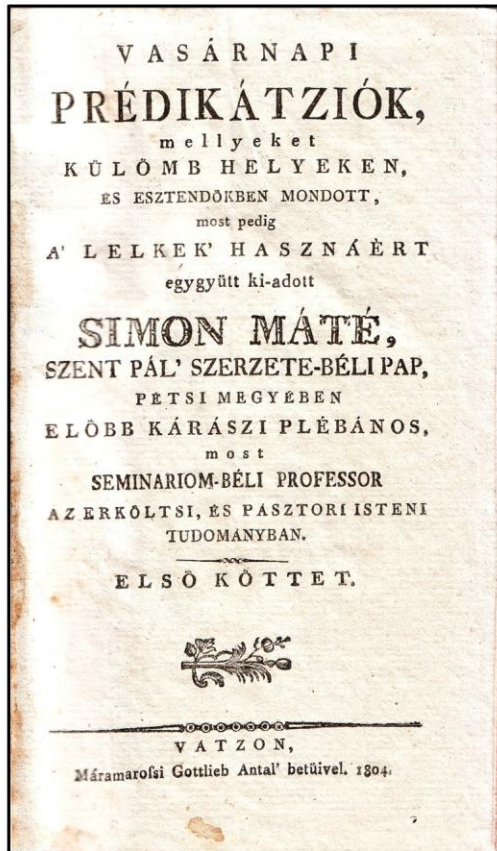
Sinite parvulos, & nolite eos prohibere ad me venire. Matt. c. 19. v. 14.
 Hadjatok békét a' gyermetskéknak, és ne tiltsátok őket hozzám jöni.

Kétség kívül az Apostolok azért mondották az ajtatos szülőknek, hogy ne hordgyanak annyi gyermekeket Krisztus' nyakára, mert neheztelték az alkalmatlanságot, a' fok tafzigálást, a' fok kérést, és untatást, mellyekkel a' gyermetskéknak áldását sürgetvén nyughatatlanították Idvezitönket. Jézus pedig nem a' kiseded gyermekek' alkalmatlankodáfit, hanem az Apostolok' zajgolódáfit szívellette nehezen; s ugyan azért őlzve híván tanítványit világosan meg mondá nekik, mi volna az ő akarattya e' dologban. *Sinite parvulos*, így szólla hozzájuk, *& nolite eos prohibere ad me venire*; mintha mondotta volna: meg ne veštétek 's meg ne utálljátok a' gyermetskéket: hadjatok békét nekik, és ne tiltsátok őket hozzám jöni, mert ilyeneké az Istennek országa, és a' ki bé fogad egy ilyen kisededet én nevemben, engem' fogadbé: a' ki közületek nem hasonló a' kisedek-

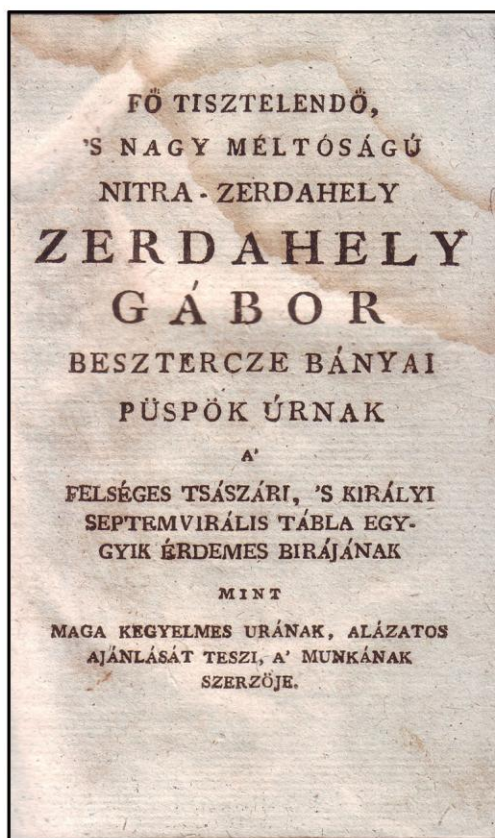
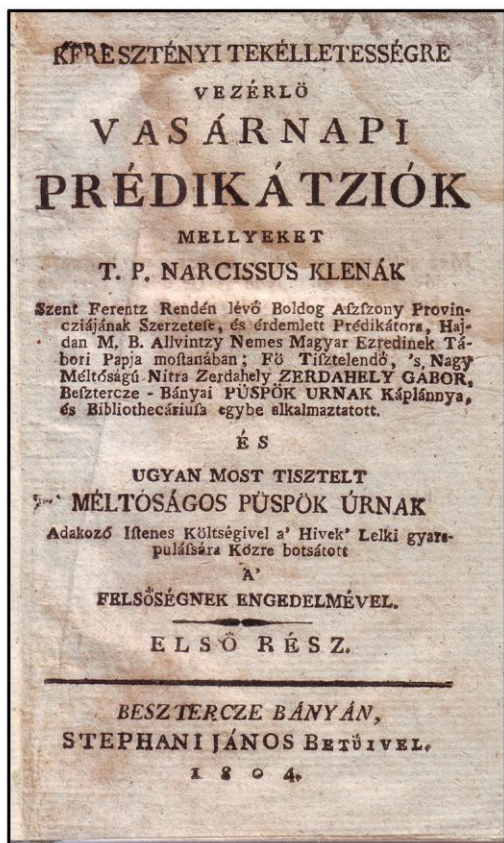
Negyedes Pál prédikációi és Kalazanci Szent József ünnepére mondott beszéde 1800.

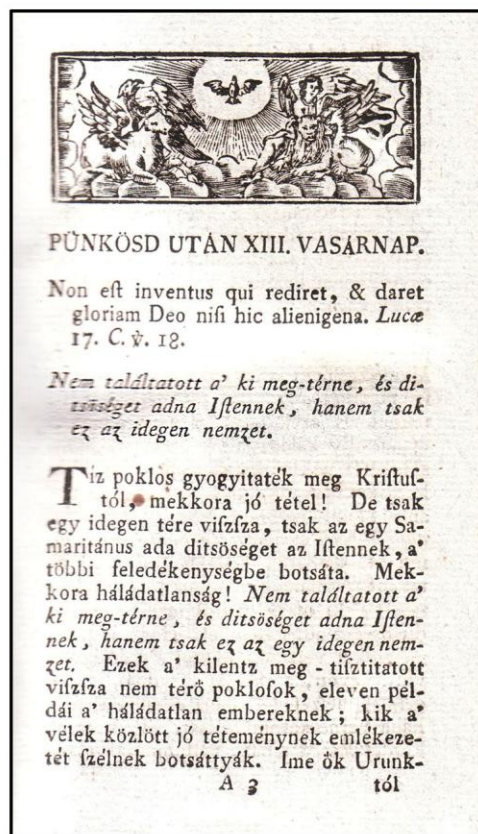
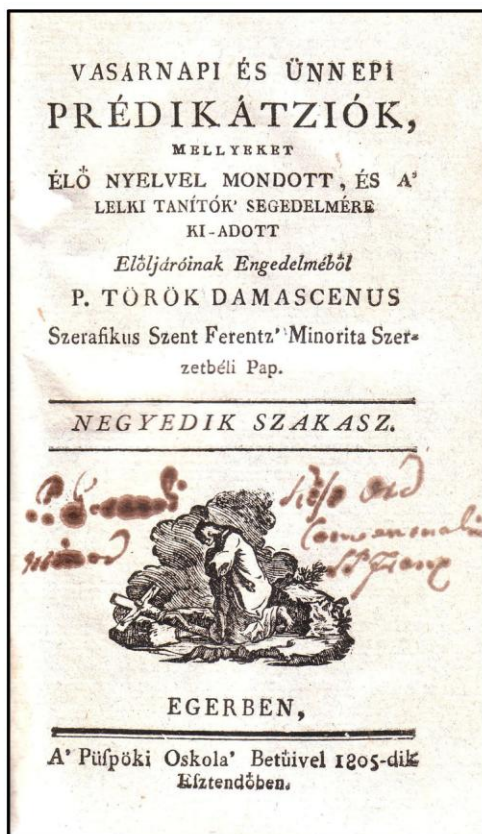
Simon Máté ünnepi prédikációinak címlapja és „mutató táblája” 1803.

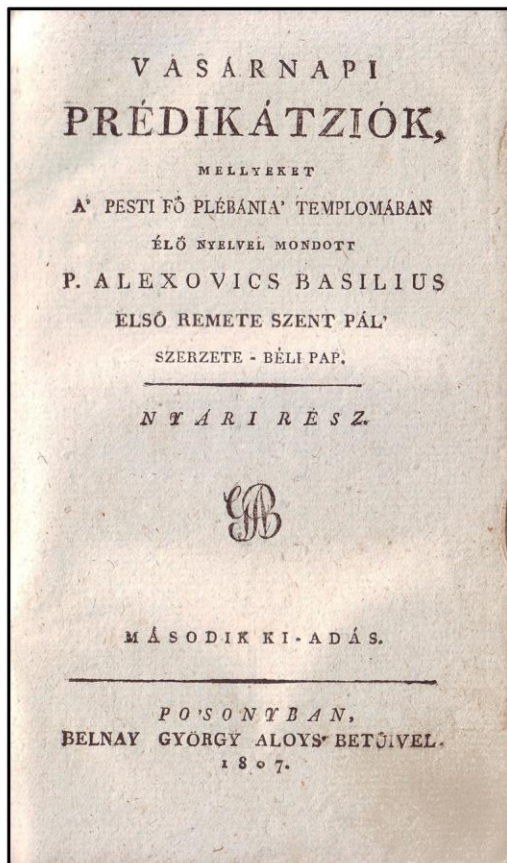
Simon Máté vasárnapi prédikációinak 1804-es kiadása

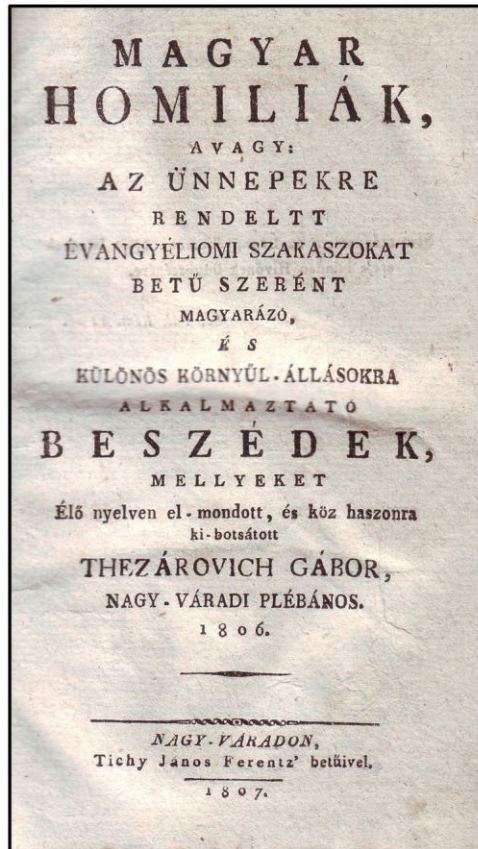
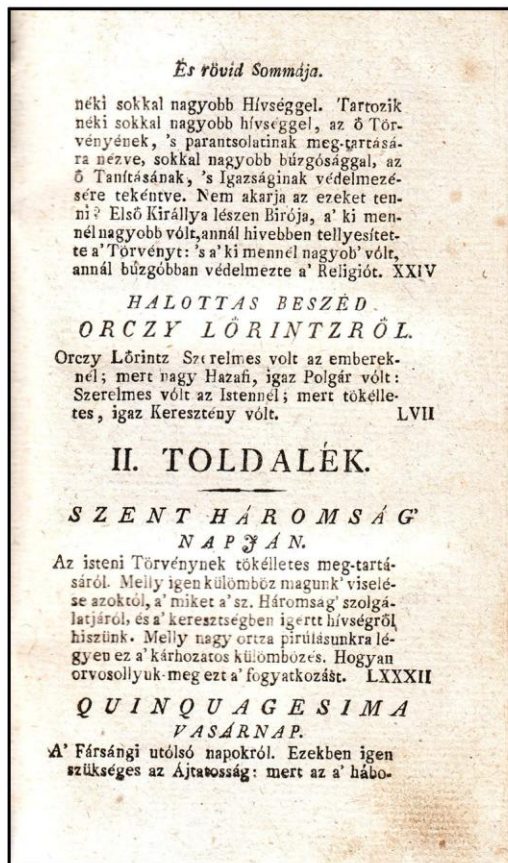
Klenák Nárcisz prédikációs kötetének címlapja és ajánlása 1804.

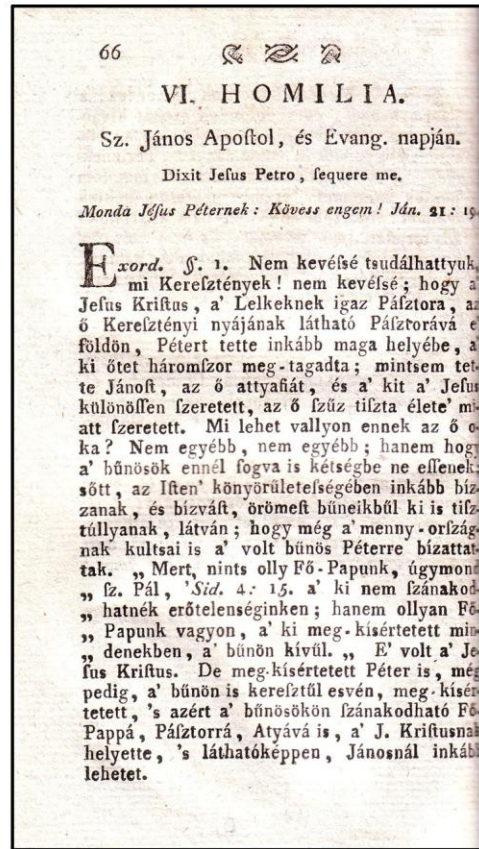
Török Damaszcén prédikációinak negyedik kötetének címlapja és ajánlása 1805-ből

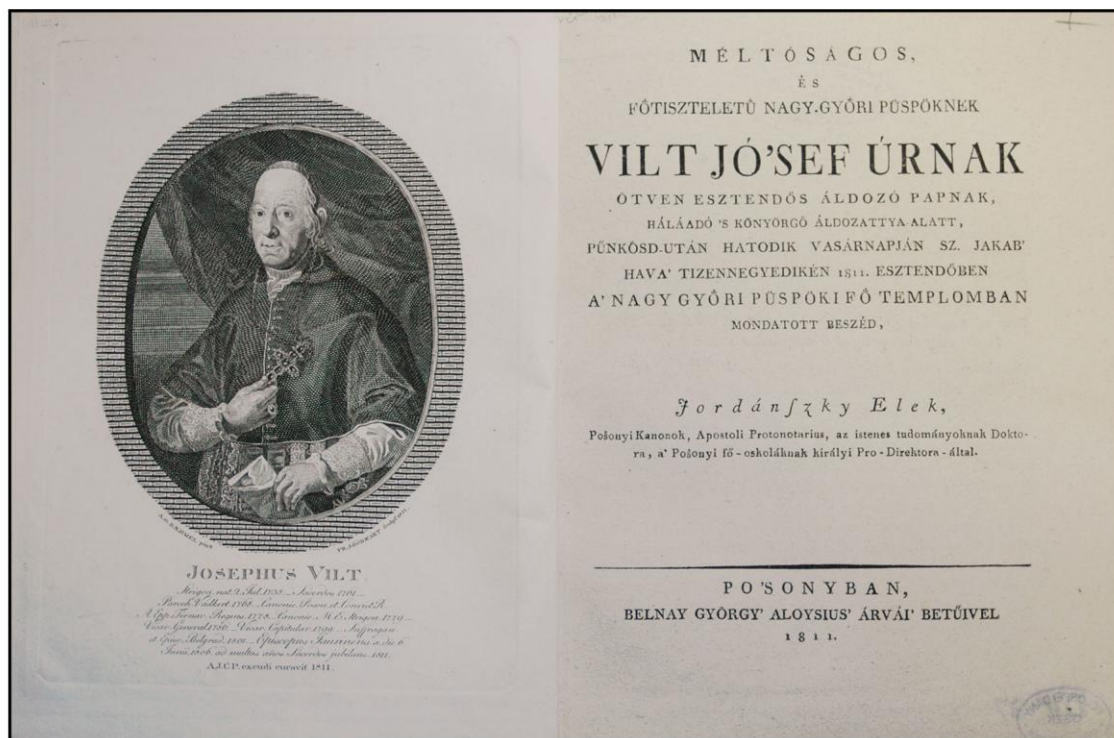

Alexovics Vazul prédikációinak második kiadása 1807-ből

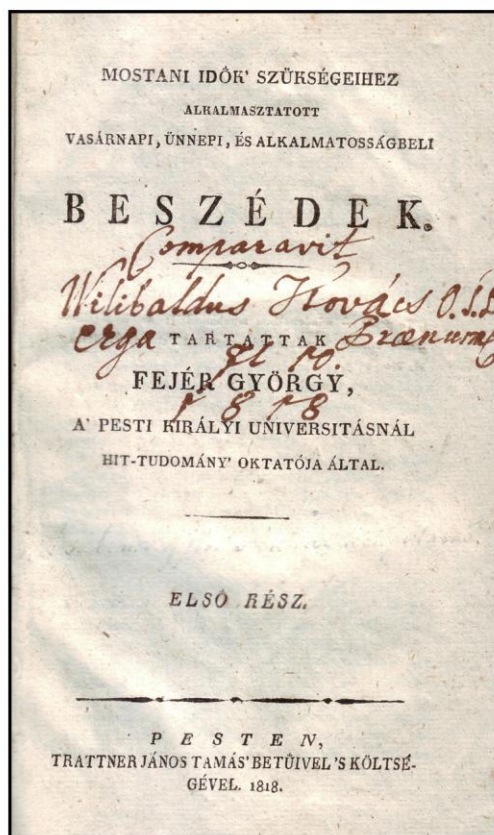

Thezárovich Gábor homíliái 1807.

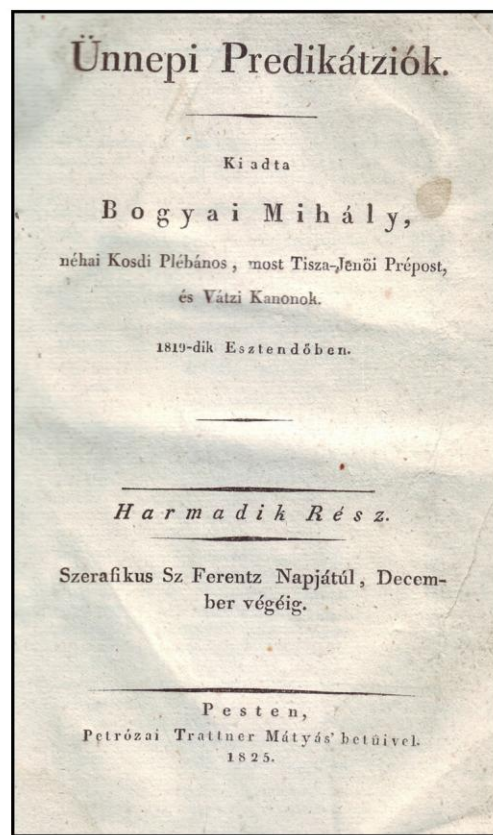

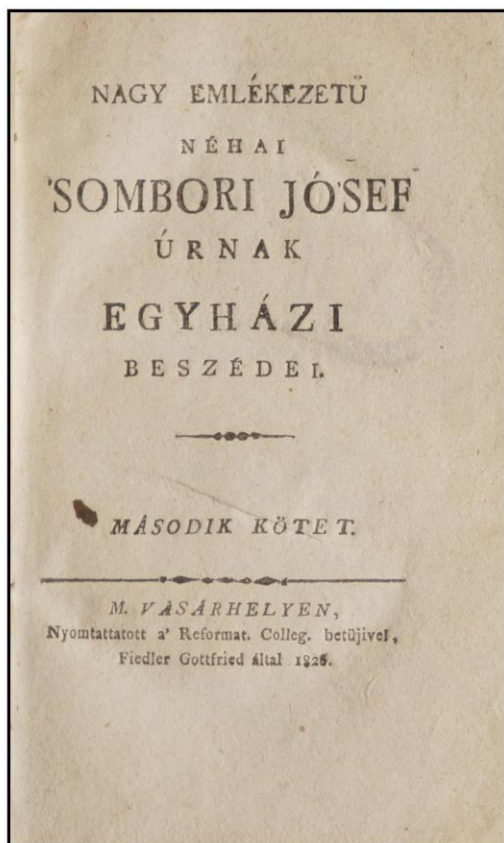
Jordánszky Elek Vilt József győri püspök aranyiséjére mondott beszéde 1811.

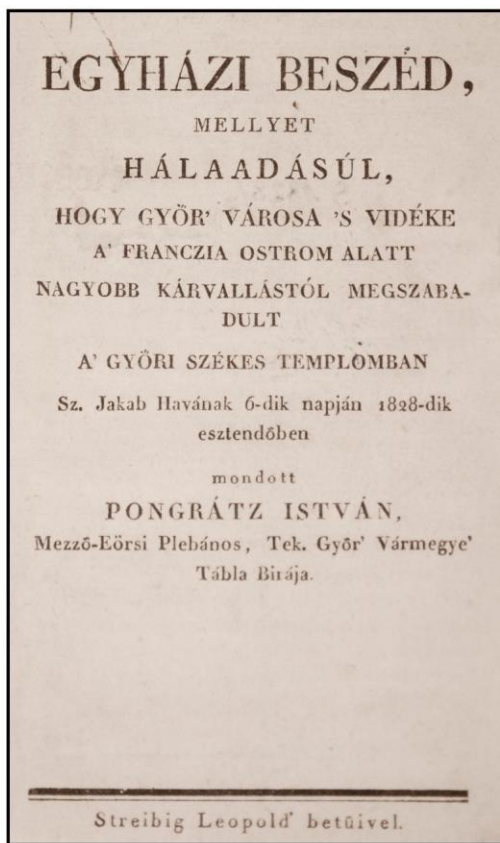
Fejér György beszédei
1818.

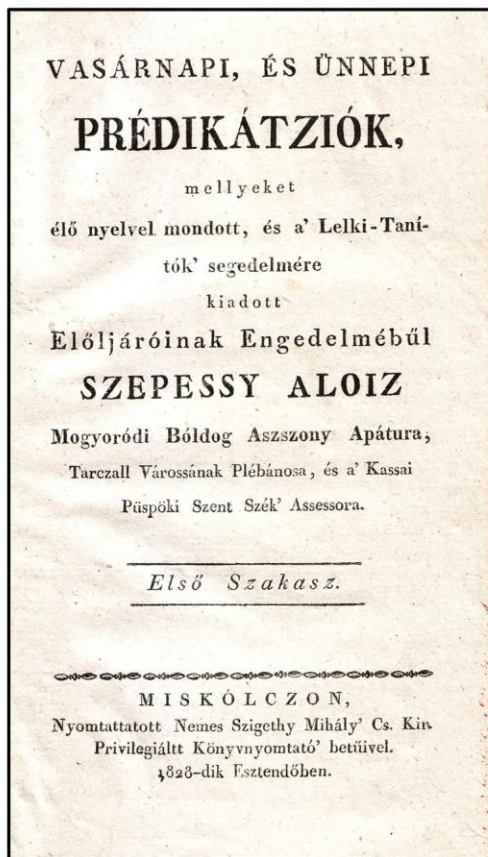
Bogyai Mihály ünnepi prédikációi
1825.

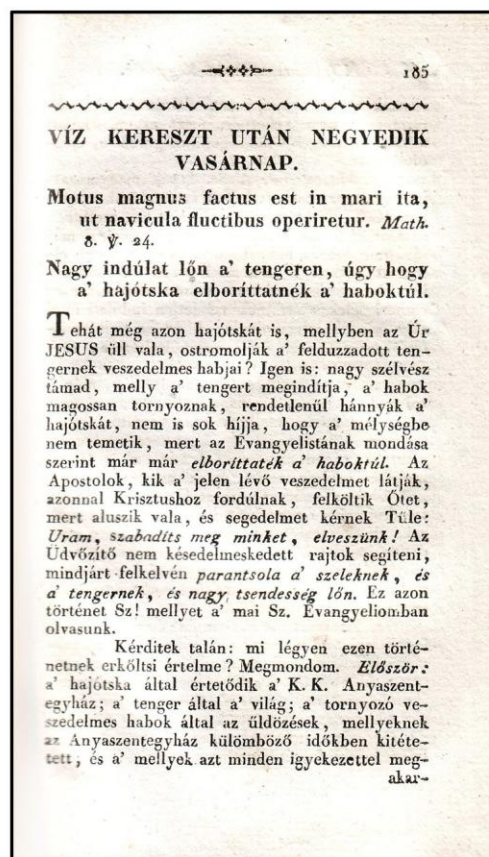
Sombori József Egyházi beszédei
1826.

Pongrátz István hálaadó beszéde
1828.

Szepessy Aloiz 1828-as prédikációi

No. 1067179
Nagy Boldog Erzsébet Asszony
Károlfalvai Szent Anna Kórházban
munkáját véghezvitte. Kézirat. 1817.

Nyulász Erzsébet
A Jelleget követve a Kéziratban
Helyet a Kézirat alá

Promo Sermo Funerarius Michaelis 1808

Münchenianna 1808. Helyet követve végén ar meg...
Ez a szó a szent jószág nem...
Amígani Világ is meg van...
Egyes a közértelem...
Sudja erre a világ...
Kézirat alá - Kézirat alá...

Obituary text in Latin and Hungarian, mentioning 'Sermo Funerarius' and 'Münchenianna'.

Promo Sermo Funerarius in German, mentioning 'Münchenianna' and 'Kézirat alá'.

Kézirat predikációk az Egri Főegyházmezei Könyvtáról

Egy szentelen orvosi Király támad. Tamadottis egy olyan, ki a porból fel emelkedvén nem ségyellte a Pispinusod, Nagy Karolyod, Szent Lajosod Szent Istégo honuvisoliban hágni éppen olyan időben midőn egy ártatlan Királynak vére azon még füstölögös, és a egész Két bona állásra hívta.

És meg vastagul az ő erőssége, de nem az ő ereje által: és mindenekelőt el pusztult és szerteszéte szert. Világ nem látode iten Napoleonnak leábrázolását? Többine idegen erővel, a mit idegen tartományokban fel töltöztetést vas tagított meg az ő erőssége, evel Európának nagyobb részit el pusztította, terhuj vas scaphuma alatt alig nyöghetett azon nemzetek, kiknek hogy pártfogója legyen szentelenül diabolikus, és ez előtte azon szerteszéte, a ki anzi million embereket tett szerteszéte lenekké? de maga személye ^{népe} leszen talán szerteszéte: éppen nem nem elegitette még ki szerteszéte meg

Apor József Napóleonnól szóló beszéde,
Györi Egyházmegyei Levéltár

Bibl. Sem. Vác
219200 XVII 8 N

Írott Nagy Dókté Predikatiók,
mellyeket rész szert maga
Készített, és előnyelven el
mondott, rész szert pedig
más ottos és tanult Felhá
Pastorok irásiból össze
szedett Patai Seress
János Váci Megyebeli
Dap, most pedig mint Kis
Kun Szent Miklósi Helytartó
egybe kötöttete 1830 J. 24. Feb.
II^{ik} Kész

Patai Seress János
beszédgyűjteménye,
Váci Egyházmegyei Könyvtár

die 20. Junii 1831.
219439

Nagy FRIGYES, PRUS-
SIAI KIRÁLY
Halálának alkalmatosságával,
mondott
PREDIKATIÓK.

Ezmet Nyelvből Magyarra
Fordították.

NOVEMB-
MEGYEI
KÖNYVTÁR
VÁC

Lambert János
N° 9.

Nagy Frigyes halálára mondott
beszéd fordítása,
Váci Egyházmegyei Könyvtár

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS ÉS KUTATÁSTÖRTÉNET	1
I. A KATOLIKUS PRÉDIKÁCIÓ HELYZETE A FELVILÁGOSODÁS KORÁBAN	13
1. Az időhatárok	29
2. A szerzők	34
3. A prédikációk helyszíne és célközönsége	37
4. A prédikációk időtartama	44
5. A prédikációk külső formája és felépítése	48
6. A beszédek műfaja és tartalma	57
7. A prédikációk forrásai	71
<i>a. A Biblia</i>	79
<i>b. Szentatyák, pápák, zsinatok</i>	86
<i>c. Pogány bölcselek, történetírók és költők</i>	92
<i>d. Egyéb források</i>	100
<i>e. Történetileg megbízhatatlan, legendás egyházi források</i>	105
8. A beszédek szónoki eszközei	107
II. A PRÉDIKÁCIÓK ÉS A FELVILÁGOSODÁS KAPCSOLATA	131
1. A felvilágosodás negatív recepciója	
Az ellenfelek véleményei, vádaskodásai, és azok cáfolata	131
2. Filozófusok, eszmerendszerek felbukkanása a prédikációkban	151
3. A keresztények erkölcsének és mentalitásának megváltozása	158
4. Reakció a korszellem megváltozására	168
5. A szerzetesrendek	176
6. A tudományok, a hit és az értelem kapcsolata	180
7. A természettörvény	190
8. A „métélyes könyvek”	193
9. Az oktatás és a nevelés kérdése a prédikációkban	198
10. A felvilágosodás-kori prédikációk teológiai sajátosságai	204
11. A másvallásúakhoz való viszony, az ökumenizmus kérdése	214
12. A prédikációk társadalomfelfogása	234
13. Politikai-történelmi aktualizálások	246
ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS	261
SZÖVEGGYŰJTEMÉNY	269
MELLÉKLET	334
BIBLIOGRÁFIA	349
FÜGGELÉK	358